

DIE EXEGETISCHE TERMINOLOGIE

DER

JÜDISCHEN TRADITIONSLITERATUR

VON

DR. WILHELM BACHER

PROFESSOR AN DER LANDES-RABBINERSCHULE ZU BUDAPEST

IN ZWEI TEILEN

LEIPZIG

J. C. HINRICHS'SCHE BUCHHANDLUNG

1905

DIE EXEGETISCHE TERMINOLOGIE

DER

JÜDISCHEN TRADITIONSLITERATUR

VON

DR. WILHELM BACHER

PROFESSOR AN DER LANDES-RABBINERSCHULE ZU BUDAPEST

ERSTER TEIL

DIE BIBELEXEGETISCHE TERMINOLOGIE DER TANNAITEN

LEIPZIG

J. C. HINRICHS'SCHE BUCHHANDLUNG

1899

Dieser Band erschien ursprünglich mit dem Titel:
Die älteste Terminologie der jüdischen Schriftauslegung,
ein Wörterbuch der bibelexegetischen
Kunstsprache der Tannaiten.

VORWORT.

Von den Anfängen der Schriftauslegung, wie sie sich lange vor Abschluss des biblischen Kanons in den Schulen Palästina's entwickelte, legt kein Litteraturdenkmal unmittelbares Zeugniss ab. Die auf uns gekommenen tannaitischen Midraschwerke gingen aus den Schulen Ismaels und Akiba's hervor und beruhten in ihrer ursprünglichen Redaktion auf der Bibelexegese der vorhadrianischen Zeit, der sechs Jahrzehnte zwischen der Zerstörung Jerusalems und dem Falle Bethars; ein grosser Theil ihres Inhaltes gehört der nachhadrianischen Zeit an, und ihre letzte Gestalt erhielten sie um die Zeit des Abschlusses der Mischna. fast sieben Jahrhunderte nach Ezra, dem ersten Schriftgelehrten. Nichtsdestoweniger gewähren diese Werke und die ausserhalb derselben erhaltenen Reste der tannaitischen Bibelexegese die Möglichkeit, auch in die Schriftauslegung der früheren Generationen, der Jahrhunderte vor der Zerstörung Jerusalems einen Blick zu thun. Sehr viele der exegetischen Einzelheiten, welche in der tannaitischen Ueberlieferung anonym erhalten sind, gehen wahrscheinlich auf eine Zeit zurück, die älter ist als die ältesten mit Namen überlieferten Autoritäten. Aber nur für einen geringen Theil dieser anonymen Midraschsätze lässt sich der Beweis eines so frühen Ursprunges führen. Hingegen enthält die tannaitische Litteratur ein Element, das man dem grössten Theile nach als Erzeugniss jener früheren Periode der palästinensischen Schriftauslegung betrachten kann. Es ist das die Terminologie der Bibelexegese, wie sie uns in jener Litteratur überall entgegentritt und

von der wir mit Sicherheit annehmen dürfen, dass sie mit der Schriftauslegung selbst in den Kreisen der Schriftgelehrten Palästina's sich allmählich bildete und entwickelte und zur Zeit der Zerstörung Jerusalems in ihren wesentlichen Bestandtheilen längst vorhanden war. Diese Terminologie kann als authentisches Denkmal der ältesten Schriftauslegung, als das wichtigste Zeugniss von den Anfängen des Midrasch anerkannt werden. Allerdings ist diese bibelexegetische Terminologie auch in den zwei Jahrhunderten von Hillel bis zum Schlusse der tannaitischen Zeit vermehrt worden; aber im Grossen und Ganzen blieb sie unverändert, ihr Grundstock blieb derselbe, wie das ja auch bei einer auf der Tradition mehrerer Jahrhunderte beruhenden Disciplin nicht anders denkbar ist. Wenn ich also in der gegenwärtigen Arbeit die bibelexegetischen Kunstausdrücke der Tannaiten zusammenzustellen unternommen habe, so leitete mich dabei zunächst die Absicht, von jenem einzig sichern Denkmal der gleichsam vorgeschichtlichen Zeit der Schriftauslegung Palästina's zum ersten Male ein Gesammtbild zu bieten. Doch habe ich auch solche Bestandtheile der tannaitischen Terminologie in mein Wörterbuch aufgenommen, die erwiesenermaassen einer späteren Epoche der Tannaitenzeit angehören; denn ich wollte die bibelexegetische Kunstsprache des tannaitischen Midrasch in möglichster Vollständigkeit darstellen. Auf die Unterschiede des terminologischen Sprachgebrauches zwischen den Schulen Ismaels und Akiba's habe ich überall aufmerksam gemacht, dem Beispiele D. Hoffmanns in seiner grundlegenden Schrift: "Zur Einleitung in die halachischen Midraschim" (Berlin 1887) folgend und manche neue Beobachtung zu den seinigen hinzufügend. Dabei ist zu beachten, dass in der Regel der Ismael'sche Midrasch den älteren Sprachgebrauch darbietet, aber auch der Akiba'sche Midrasch sich zumeist innerhalb der Grenzen der alten Terminologie bewegt.

Mein Wörterbuch umfasst die gesammte Schriftauslegung der Tannaiten, sowohl die halachische, als die nichthalachische (agadische), wie ja auch die tannaitische Midraschlitteratur beide Gebiete ungeschieden enthält. Das Material entnahm ich ausser

den tannaitischen Midraschwerken, die ich unten besonders nennen werde, auch anderen tannaitischen Quellen. Die exegetischen Regeln Hillels, Ismaels und Eliezer b. Jose Gelili's habe ich vollständig verarbeitet. Die zur halachischen Hermeneutik gehörenden Kunstausdrücke, die keine Beziehung zur Auslegung des Bibeltextes haben, wurden nicht berücksichtigt. Von der nachtannaitischen Litteratur habe ich nur bei einzelnen Artikeln zwei Werke der palästinensischen Agada (Pesikta, Genesis rabba) herangezogen, um zu zeigen, wie die Terminologie der letzteren sich enge der tannaitischen Terminologie anschliesst. Bei der Bearbeitung des Stoffes leitete mich nur der lexikologische Gesichtspunkt: die Feststellung der Bedeutung und des Sprachgebrauches. Methodologische Erörterungen, die namentlich bei manchen der zur halachischen Schriftauslegung gehörigen Ausdrücke am Platze wären, blieben ausgeschlossen. Durch Häufung der Beispiele habe ich zuweilen einen Einblick in die Art der Schriftauslegung selbst geboten, welche sich dieser Kunstsprache bediente.

Was den Inhalt der hier dargestellten Terminologie betrifft, sei Folgendes hervorgehoben. Ihre Ausdrücke benennen den Gegenstand der Auslegung: den Text der heiligen Schrift und seine Bestandtheile; sie kennzeichnen den Text nach seinen inhaltlichen und formalen Eigenschaften, aus denen sich die Regeln für die Auslegung ergeben; sie beziehen sich endlich auf die Thätigkeit des Auslegers und sein exegetisches Verfahren. Besonders hervorstechend ist der dramatische Charakter dieser Terminologie. Sie verräth überall ihren Ursprung aus der lebendigen Discussion des Lehrhauses, aus dem Dialoge zwischen Lehrer und Schüler, zwischen gemeinsam forschenden Schriftauslegern. Aber auch der Gegenstand der Auslegung, der Bibeltext, erscheint in dieser Terminologie nicht als todtes Object; er tritt vielmehr dem Ausleger lebendig gegenüber, er wird fortwährend personificirt, wie das besonders aus der S. 90 ff. gegebenen Zusammenstellung ersichtlich wird. - Der dramatische Charakter der bibelexegetischen Terminologie findet seine Fortsetzung und

Steigerung in der Dialektik des Talmuds, deren Terminologie zum Theile auf jene zurückgeht.

Der sprachliche Charakter unserer Terminologie ist derselbe, den die tannaitische Litteratur im allgemeinen darbietet: ein durch das Aramäische stark beeinflusster Hebraismus. Rein aramäisch sind nur wenige Partikeln und ganz vereinzelte Verbalformen. Von griechischen Lehnwörtern hatte ich nur drei zu verzeichnen (S. 125, 127, 131).

Die besonders häufig benützten Quellen habe ich mit folgenden Abkürzungen citirt:

M = Mechiltha, ed. Friedmann (Wien 1870).

S = Sifrâ, ed. Weiss (Wien 1862).

Sn = Sifrê zu Numeri, ed. Friedmann (Wien 1864).

Sd = Sifrê zu Deuteronomium (zusammen mit Sn).

T = Toseftha, ed. Zuckermandel (Pasewalk 1880).

SO = Seder Olam.

Die Mischna ist nur mit Nennung des betreffenden Tractates citirt.

Für den hier gebotenen Versuch, die Terminologie der tannaitischen Bibelexegese darzustellen, kann ich keine Vorarbeiten nennen. A. Steins Talmudische Terminologie, zusammengestellt und alphabetisch geordnet (Prag 1869), behandelt ein viel weiteres Gebiet auf sehr unmethodische und auch sachlich ungenügende Weise. Die Wörterbücher über Talmud und Midrasch behandeln natürlich auch die meisten der hier besprochenen Ausdrücke, aber zumeist auf sehr mangelhafte Weise, so dass meine Arbeit auch als Ergänzung zu jenen Wörterbüchern willkommen sein dürfte.

Budapest, Juni 1899.

WILHELM BACHER.

אָבות מלאכות אָבות (M. Sabb. VII, 2. 4), אבות המומאות (M. Baba Kamma I, 1), אבות המומאות (M. Kelim I, 1), von denen auch die Singularformen vorkommen, bedeutet מוֹב die Hauptart eines Begriffes, zu der sich dessen Unterarten so verhalten, wie die Nachkommen zum Stammvater. Die Unterarten heissen dem entsprechend הוֹלְדֹה, eig. Nachkommen (im Sing. תולדה אולדה), s. Baba Kamma 2a, Sabbath 68a (תולדה st. תולדה st. תולדה אולדה st. תולדה st. תולד

Die genealogische Bedeutung des Wortes אָלָם liegt auch dort zu Grunde, wo es mit dem Verbum בָּנָה und dessen Derivat verbunden ist. In dieser Verbindung tritt zu dem genealogischen Bilde das vom Bauen hinzu. Dabei muss, wenn man den Ausdruck recht verstehen will. אַל stillschweigend zu אַל אַב דּמָּה אָב Familie, ergänzt werden². Wenn es also von einer Bibelstelle heisst: אַל בְּנַה אַב בְּנָה אַב הַ בְּנַה אַב בְּנָה אַב בְּנָה אַב בְּנָה אַב D. h.: Diese Bibelstelle (הַּמַבְּיִא הַּנָה בְּנָה אַב Bibelstelle (הַמַבְּיא הַנָּה בְּנָה אַב Bibelstelle (הַמַבְּיא הַנָּה בָּנָה אַב stillschweigend zu אָל הַנָּה בְּנָה אַב בְּנָה אַב בְּנָה אַב בְּנָה אַב בְּנָה אַב בְּנָה אַב מַנָּה אַב מַנְּה אַב מַנְּה אַב מַנְּה אַב מַנְּה בְּנָה אַב מַנְּה בְּנָה אַב מַנְּה בְּנָה אַב מַנָּה בְּנָה אַב מַנְּה בְּנָה בְּנָה אַב מַנְּה בְּנָה בְּנָה אַב מַנְּה בְּנָה בְּנָה אַב מַנְּה בְּנָה בְּנָה בְּנָה בְּנָה אַב מַנְּה בְּנָה בָּנָה בְּנָה בָּנָה בְּנָה בְּנָה בָּנָה בְּנָה בְּנִה בְּנָה בְּנִה בְּנָה בְּיִבְּי בְּנָה בְּנָה בְּנָה בְּנָה בְּנָה בְּנָה בְּנָה בְּנְה בְּנָה בְּנִיה בְּנָה בְּנָה בְּנָה בְּנָה בְּנָה בְּיִיבְּי בְּיִיבְּיְיִי בְּיִיבְּי בְּנָה בְּיִיבְּי בְּנְה בְּנָה בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִים בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְי בְּיִיבְי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְי בְּיִיבְי בְּיִיבְּי בְּיִבְּי בְּיּי בְּיִיבְי בְּיִי בְּיִיבְּי בְּיּי בְּיִי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְּי בְּיִיבְיּי בְּיּב

Die Formel בנה אב כל מקום שנאמר עז צריך שתהא בת שנתה Die Formel בנה אב ist nur noch in wenigen Beispielen vorhanden; sie ist schon früh durch das Substantiv בְּנָין אָב verdrängt worden, dem unten ein besonderer Artikel gewidmet ist. Der volle Ausdruck בית אב findet sich noch, in einer von dem Terminus בנין אב nicht ferne liegenden Bedeutung, bei den palästinensischen Amoräern².

אָבוֹת bezeichnet auch die Ahnen der biblischen Vorzeit, nicht nur — wie zumeist — die drei Patriarchen. So M zu 12, 1 (2 a 13): אהבות והנביאים היו נותנים עצמם על ישראל, mit Moses (Exod. 32, 32, Num. 11, 15) und David (II Sam. 24, 17) als Beispielen. So auch in der Ueberschrift des die Helden der Bibel verherrlichenden Abschnittes im Ben Sira (c. 44ff.): שבה אבות אבות וו וו der griech. Uebers.: אמלמש. In der griech. Uebers.: אמלמש.

הַנֶּדָה. S. אגרה.

אות. Die Bedeutung "Zeichen" specialisirte sich zur Bed. "Schriftzeichen", Buchstabe 3. In dieser Bedeutung ist חוא nur Femininum, sowie auch die Namen der Buchstaben des Alphabets als Feminina behandelt werden 4. Als Plural wird nicht die biblische Pluralform אותות angewendet, sondern אותות, unter dem Einflusse des in Jesaja (41, 23; 44, 7; 45, 11) in ganz anderer Bedeutung (Partic. zu אות שוות) vorkommenden Wortes. Thatsächlich wurde es auch in Jesaja als Plural zu אות, Wunderzeichen, erklärt, z. B. in der Peschittha stets mit אותות übersetzt. Das Targum übersetzt es in Jes. 45, 11 nach beiden Bedeutungen: למותי (in Cod. Reuchl.: און דעתידין למיתי

¹ Andere Stellen für אה בנה אב: Sn zu 4,13, 4 a 4 (= Sn zu 35, 30, 62 b 5; Sota 2b, Sanh. 30a). Mit folgendem ל (wie נה בנין אב) Sn zu 10, 6, 19a 23 (= R.H. 34 a, mit folgendem w). Ohne n: 8 zu 7, 17, 36 a 3. ² Jochanan, Lev. r. c 1 Anf. (anonym Gen. r. 68, 12, wo aber unser Ausdruck fehlt), nach der bei D. Luria z. St. angeführten Erklärung: מבית אב שלהם נקראו הנביאים מלאכים, nämlich nach Chaggai 1,13, wo der Prophet Chaggai ausdrücklich als שלאך יי bezeichnet wird (Einer anderen Erklärung folgte ich Agada der paläst. Amoräer I, 276, 3). — Abahu, Tradent Zeïra, j. Sabbath 17a9, j. Pesachim 33 a 45: כל תורה שאין לה בית אב אינה תורה (s. Levy, I, 2b unt.). - Abahu (nach anderer Ueberlieferung tannaitisch), Schir r. zu 1, 2, § 5: זה אומר בית אב של הלכה ווה אומר בית אב של הלכה. 3 S. meine Schriften: Die hebr.-arab. Sprachvergleichung des Abulwalid, S. 24; Die Anfänge der hebräischen Grammatik, 4 S Rapoport, Erech Millin, S. 107 a. — Ueber den Sprachgebrauch der Grammatiker in diesem Punkte s. mein Abraham Ibn Esra als Grammatiker. S. 46, A. 1; Porges, Monatsschrift 1883, S. 177, A. 2. 5 Raschi erklärt das Wort an allen drei Stellen in der Bed. "Wunderzeichen".

Räthselhaft ist M zu 22, 19 (94 b, l. Z.): יש אומרים באותיותיה געונה תורה.

הוהיר S. nach הוהיר.

שֵׁם S. אֵוְכָּרָה.

און. M zu 19. וה (64 b 22): לשכד את האון מה שהיא יכולה לשמוע: ebenso zu 19, 19 (65 b 11). Beidemal zur Beantwortung der Frage. warum der Posaunenschall schwach ansetzte und immer stärker wurde. Dies geschah, "um das Ohr zu beruhigen 1 und es nur das hören zu lassen, was es zu hören vermag". Man muss nämlich nach האזן dem Sinne nach suppliren: ולהשמיעה. handelt es sich also um den Sinneseindruck des Gehöres. gegen wird derselbe Satz in M zu 19, 18 (65 a 17) angewendet, um die Vergleichung des von dem brennenden Berge (Deut. 4, 11) aufsteigenden Rauches mit dem Rauche eines Ofens zu erklären. Diese die wahre Grösse der Erscheinung nur in sehr verkleinertem Maasse zur Vorstellung bringende Vergleichung geschieht das will jener Satz sagen -, um den Bericht dem menschlichen Vorstellungsvermögen anzupassen. Ebendas, werden zwei weitere Beispiele dafür gebracht, dass sich die heilige Schrift in ihrer Ausdrucksweise dem menschlichen Vorstellungsvermögen anpasst, mit Anwendung desselben Satzes 2; nämlich Amos 3, 8 (das Brüllen des Löwen als Bild der Gottesrede); Ezech. 43, 2 (das Tosen des Wassers als Bild der Gottesstimme) 3. — In der 14. der Zweiunddreissig Regeln ist unser Satz in folgender Form angewendet: און בדרך שהיא שומעת. Als erstes Beispiel wird Deut. 32, 2 citirt (die Thora mit dem Regen verglichen); als zweites das in M stehende aus Amos 3, 8; hier mit folgender Ausführung unseres Satzes: אמר הקדוש ברוך הוא הריני מכנים קול בבריות להשמיע האזן מה שהיא יכולה לשמוע והיא שומעת. In dieser Ausführung ist der Satz so formulirt, als handelte es sich nicht um die Vorstellung, sondern um den Sinneseindruck des Gehöres. - Es liegt auf der Hand, dass in dem Satze von der "Beruhigung des Ohres" dasselbe ausgedrückt ist, was für einen weiteren Kreis der biblischen Redeweise in späterer Zeit mit der Regel דברה תורה כלשון בני

¹ שבך, sonst nicht vorkommendes Piel zum biblischen Verbum שבך (Num. 17, 20; Esther 7, 10).
2 Der Satz ist für diese beiden Beispiele vorne erweitert und am Schlusse gekürzt: הרי אנו מכנין אותו [מבריותיו] לשכך האון (מבריותיו לשכך האון ממנין ומרמין אותו לבריותיו לשכך אותו לבריותיו אותו לבריותיו 3 Ueber die bei Raschi und Tobija b. Eliezer zu findende Leseart לשבר statt לשבר לשבר לשבר לשבר לשבר statt לשבר לשבר לשבר statt (in ihren Commentaren zu Exod. 19) s. Berliner's Raschi, S. 129, Bubers Lekach tob II, 131.

מדם ausgesagt wurde, die selbst ursprünglich etwas anderes bedeutete!.

Josua b. Karcha² gebraucht den Ausdruck כדי שתבקע האון damit das Ohr gespalten werde" — M zu 19,5 (62 b 28) — um zu sagen, dass ein bildlicher Ausdruck gebraucht sei, damit es recht grell und eindringlich ins Ohr klinge, dieses gleichsam spalte (sowie in Jes. 50, 5 vom Oeffnen des Ohres gesprochen wird).

קדם S. unter מאותר.

אַחוֹרַגִּית. Dieses biblische Wort (rückwärts, s. Gen. 9, 23) findet sich einmal, S. zu 26, 42 (112c 1), in der Bedeutung von למה נאמרו האבות אחורנית. 4.

אי. Diese aram. Conjunction der Bedingung findet sich in der ständigen Formel: אי בול ... יכול ... יכול ... יכול ... יכול ... יכול ... bei der dialectischen Erörterung einer halachischen Schrifterklärung. Die Conjunction vertritt da einen ganzen Bedingungssatz, etwa אם אמרת אמר ... Z. B. M zu 12, 6 (6a 1): אם נאמר משתחשך ת"ל ... מנחתך ... מנחתך ... ת"ל ..

durch Hinzufügung von בכל מקום. בכל שוש שמאל. überall, bezeichnet. M zu 13, 9 (21 a 23): אינו (sic) יד בכל מקום אלא שמאל (sic) אין אינו (23 b 1); אינו (mit den Belegstellen: Gen. 18, 26 und 26, 31

Mit אין לי אלא אין לי אלא wird constatirt, dass der Inhalt eines Textes sich auf das durch seinen Wortlaut bezeichnete Gebiet beschränkt, um die Erweiterung dieses Gebietes anderweitig zu deduciren. M zu 12.3 (3b unt.): אין לי אלא נשרי שהוא כשר כשר 5, 27 (6a אין לי אלא במנה וירכה 3, 27 (6a אין לי אלא במנה וירכה 3, 27 (6a אין לי אלא במנה וירכה מנין אין לי אלא במנה וירכה מנין אורכה. In demselben Sinne, aber als Ergebniss einer Deduction, nicht als Einleitung zu einer solchen heisst es Mischna Chullin X, 1: אין לך יאלא מה שאמור בענין, in Bezug auf Lev. 7, 34. In אין לך ואלא מה שאמור בענין ist der Schriftausleger der Sprechende, in אין לי יא der won der h. Schrift oder vom Mitausleger — Angesprochene. Vielleicht ist nach ילומר vielleicht ist nach vielleicht ist nach ילומר vielleicht ist nach vielleicht von verber von der verber von der verber verb

או אינו אלא אינו אלא leitet die Annahme einer anderen, als der zuerst einfach hingestellten Erklärung ein, worauf die Annahme widerlegt wird. M zu 12, 22 (11 b 16): הגעתם אל המשקוף בפנים אתה אומר Oder ohne die Wiederholung der ersten Erklärung, M zu 12.1 (1 b 3): בארץ מצרים חוץ לכרך או אינו

אָלָא, aram. Partikel, s. אָכָּא,

מקרא S. אם.

Text, bald der Erklärer. Demnach theilen sich die hierher gehörenden Ausdrucksweisen in zwei Gruppen.

I. Das Subject ist die h. Schrift: אמרה תורה. M zu 23, 7 (100 a 7) ²; Sn zu 15, 38 (34 b 6); Chullin Ende ³. — הכתוב אומר (in der Regel mit vorangehendem עליהם, עליו und dgl.); M zu 12. 29 (13 b 8); Pea VIII, 9; Taanith III, 8 ⁴; T. 55, 11; 129, 7. 10; 23 4, 8; 385, 10; SO c. 18 ⁵. Anstatt הכתוב wird oft אומר gesagt: עליהם הוא אומר, Jebam. VI, 6; עליהם הוא אומר, Sanh. X, 3;

תהרי הוא אומר, M zu 12, 6 (5a 30); מה הוא אומר, M zu 12, 1 (2a 14); מה הוא אומר, M zu 12, 7 (7b 1). Auch ohne dieses stellvertretende wird אומר ständig angewendet, wo nach der ersten, gewöhnlich mit שנאמר eingeleiteten biblischen Belegstelle für eine These weitere Stellen angeführt werden. Jeder dieser Stellen ist das citirende (והכתוב אומר (באומר) vorgesetzt; s. M 34b 13; 35a 15.

Die passivische Ausdrucksweise נְאֲמֶר, "es ist gesagt worden", ist die häufigste Form der Citirung von Bibelstellen. So besonders in der Verbindung שנאמר, für die es keiner Beispiele bedarf י. Ferner למה נאמר: M zu 12, 1 (1a6); Pea VII, 7, Pesach. IX, 1, Makkoth I, 6; ... ונאמר : Nazir IX, 5, Chullin V, 5; יונאמר : Pea V, 6, ib. 7, 3, Chag. I, 5, Jebam. IX, 6; מבר נאמר: M zu 14, 5 (26b 10).

Eine andere Passivform ist אָמוּר. Z. B. in folgenden Verbindungen: הרי, M zu 21, 3 (80 a 23); הרי, M zu 12, 29 (13 b 7): הרי, S zu 1, 15 (9 a ob.); מנהג האמור, M zu 21, 4 (76 b 5).

תלמוד (= biblisch לאמר) ist besonders in der Phrase לומר angewendet, s. unter תַּלְמוּד. — Ausserdem לומר לומר, zur Einführung einer aus dem Texte gefolgerten These: M zu 12, 44 (17 a 18); Rosch Haschana III, 8.

II. Das Subject ist der Schrifterklärer. In der ersten Person: לא אמרתי אלא, M. zu 12, 15 (8b 11); zu 13, 10 (21b 6). הייתי, M. zu 12, 9 (7a 7). In der zweiten Person: אמר, womit namentlich exegetische Deductionen der verschiedensten Art eingeleitet werden; z. B. M zu 12, 2 (2b 25); zu 13, 10 (21b 9); zu 14, 15 (29b 6); 21, 10 (79a 2). מנין אתה אומר כן, M zu 14, 21 (31a 10), M zu 14, 7 (27a 24). אמר מאמר כן, M zu 12, 7 (7a l. Z.). אמר האמר כן, M zu 14, 5 (29b 7). אמר מעתה, M zu 23, 8 (100a 18). הוי אומר מעתה, M zu 12, 15 (8b 27). — S. auch die Formel: מאמר ברבר אתה אומר (unt., Art. att.

אָף, auch. Diese Partikel wird viel häufiger benutzt, als בַּם. So besonders in den vergleichenden Satzverbindungen: . . אף . . . . מָת (s. Art. מְת).

אָפְשַׁר, möglich. Gewöhnlich angewendet, um zu fragen, wie denn das in den Textworten Ausgesagte möglich sei. So אפשר אפשר. M zu 13, 21 (25a 25): "der Ewige ging vor ihnen . . . ";

 $^{^1}$ Aus der Mischna: Berach. I, 3, 5; IX, 5; Kilajim IX, 8. — Im Ev. Matth. 5, 21. 31 u. s. w. ἐρρέθη.

ב

Der Hiphil הַבִּיא dient dazu, um auszudrücken, dass ein Wort des Bibeltextes in den Inhalt des letzteren eine neue Be-

¹ An beiden Stellen wird die Frage, wie es möglich sei, solches von Gott auszusagen, mit dem Hinweise auf Jer. 23, 24, Jes. 6, 3, Ez. 43, 2 begründet. ² Vgl. T. 317, 5. 19 (Sota 12, 2. 4). אי אפשר לומר לא ינקה שכבר נאמר ינקה 3 . . ואי אפשר לומר ינקה שכבר נאמר לא ינקה מעתה. Statt ינקה מעתה muss --- was weder Weiss, noch Friedmann, die Herausgeber der M, bemerkt haben - gelesen werden ונקה. So steht es richtig in der Baraitha, Joma 86 a und Schebuoth 39 a, wo Eleazar [b. Schammua] als Autor des in M anonym stehenden Ausspruches genannt ist. S. auch die Vermahnung der Richter an die Zeugen, T 306, 1 (Sota c. 7 Anf.), Scheb. 39 a ob. - Exod. 34, 7 wird in den angeführten Aussprüchen לא ינקה von לא ינקה getrennt und als letzte der dreizehn Eigenschaften ⁴ S 63d 1 kurz בא ללמד. ⁵ Zu dieser Bedeutung Gottes betrachtet. von כוא gehört die Anwendung des Hiphil in den Worten Josua b. Chananja's (Sota V, 2): מביא לו מקרא מן התורה שהוא ממא ist למר hinzuzudenken,

Zu den dramatischen Elementen unserer Terminologie gehört die Anwendung des Imperativs אום, besonders in der Verbindung mit welcher Aufforderung der Schrifterklärer auf einen besonders bedeutsamen, aus dem Texte sich ergebenden Gedanken aufmerksam macht. Beispiele aus M: zu 12, 1 (2b 9); 14, 24 (32a 10); 16, 4 (47a unt.); 20, 11 (70a 12); 20, 23 (72b unt.); 21, 30 (87a 14) 4. Aehnlich אוֹם, M zu 14, 22 (31a unt.). Ganz in demselben Sinne wird auch אַ angewendet (s. Art. אַצי).

Der exegetischen Dialectik des $\hat{S}$ eigenthümlich sind Redeweisen wie מול לך מה (6a 12); ממקום שבאתה (72 c 6); מול לך מה (4d 9).

ב"ן. Akiba sagt einmal in einer exegetischen Controverse mit Jose d. Galiläer: אני אובין לפניך, zur Einführung einer allgemeinen exegetischen These. Es scheint, dass in dieser sonst nicht vorkommenden Phrase לפניך euphemistisch für לפניך gesagt ist, wie das bei vielen auf Gott sich beziehenden Verben geschieht, dass nämlich statt des Accusativs die Präposition לפני angewendet wird. אובין

für אָבִין. Akiba will dem von ihm sehr hoch geschätzten Jose Gal. nicht sagen: אני אבין אותך, "ich will dich belehren" 2; darum umschreibt er den Ausdruck auf die angegebene Weise 3.

בנה. Zum Ausdrucke בְּנָה אָב s. Art. אב. Aus demselben stammt

בנין אב, was man genau so übersetzen müsste: "Gründung einer Familie", wie aus dem im Art. Bemerkten ersichtlich ist. Vermöge der mit diesem Ausdrucke bezeichneten exegetischen Norm wird auf eine Anzahl biblischer Stellen, die inhaltlich zu einander gehören, irgend eine nur bei einer derselben sich findende nähere Bestimmung angewendet. Die Hauptstelle verleiht so allen übrigen einen sie zu einer Familie verbindenden gemeinsamen Character. So heisst es in Sd zu 17.2 (104a ob.): " ימצא בעדים מכלל שנאמר להלן (V. 6) על פי שנים עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר זה בנין אב שכל מקום שנאמר ימצא בשנים עדים ובשלשה עדים הכתוב מדבר. Damit ist die nähere Bestimmung zu Deut. 17, 2, wonach unter ימצא das Betroffenwerden durch vollgiltige Zeugen zu verstehen sei, auch auf die anderen Stellen übertragen, an denen ימצא in solchem Sinne vorkommt (Deut. 18, 10; 22, 22; 24, 7). Ein nichthalachisches Beispiel, Sd zu 3, 24 (71a unt.): זה בנין אב לכל נדלך שבתורה. Offenbar bezieht sich dies nicht nur auf die einzige Stelle, an der das Wert זו im Pentateuch noch vorkommt (Deut. 9, 26), sondern auch auf die anderen Stellen, an denen von Gottes "Grösse" (בָּלֹי) gesprochen wird: Deut. 5, 21; 11, 2. Welche nähere Bestimmung aber für Gottes Grösse aus dieser Hauptstelle auf die anderen Stellen übertragen wird, das ist nicht angegeben. In S, dem aus Akiba's Schule stammenden Midraschwerke finden sich mehrere Beispiele für die Formel: . . זה בנין אב ל (39c unt.; 93d, Kedoschim Ende⁵; 82 d 3; 82 a 15; 100 c 7).

¹ Vgl. biblisch אוריש בער הריש, איריש, איריש בער דוביש. Vielleicht soll durch diese abweichende Form die Bed. "belehren" von der Bed. verstehen differenzirt werden. 2 Vgl. Neh. 8, 9; Ps. 119, 34. 73. 130. 3 Ueber eine andere Anwendung des Verbums הבין (T 234, 5, Chag. 2, 1; b. Chagiga 14 b und sonst) s. Die Agada der Tannaiten, I, 75, 3. — Aus dem biblischen Sprachgebrauche, dem sich jene Anwendung des Verbums anschliesst, sei hervorgehoben Neh. 8, 8 (איבינו במקרא), Daniel 9, 2 (בינותי בספרים), wo יב sich der Bedeutung von הבין במקראם לא משהרא. 4 Manchmal fehlt das Wörtchen הו, manchmal die Anknüpfung durch לכל רמיהם בם האמורים בתורה בסקילה 2ע 20, 27 הבין אב לכל רמיהם בם האמורים בתורה בסקילה 2u 20, 27, העורה בסקילה 2u 20, 27, וובנין אב לכל רמיהם בם האמורים בתורה בסקילה 2u 2d, 2d, wird dieselbe These aus derselben Stelle durch die Norm der Gezera schaua abgeleitet.

Im Midrasch der Schule Ismaels findet sich kaum ein Beispiel für diese einfache Formulirung der Regel des בנין אב. Hingegen wird sie im Zusammenhange grösserer Deductionen angewendet, wie z. B. in der Ausführung zu Exod. 21, 17 (M 82 ab)2. Da in diesem Verse nur die Strafe dessen, der Vater und Mutter verflucht, ausgesprochen ist, wird gefragt, woher das Verbot dieser mit dem Tode zu bestrafenden Sünde herzuleiten sei. Die Antwort lautet: Aus Exod. 22, 27, wo die Verfluchung des Richters und des Fürsten verboten ist. Was den Beiden gemeinsam ist, das ist in dem Worte בעמך angezeigt. Diese gemeinsame Qualification macht das Verbot geeignet, auch auf einen weiteren Kreis ausgedehnt zu werden. Das wird so ausgedrückt: הרי אתה דן בנין אב משניהם לא הרי דיין כהרי נשיא ולא הרי נשיא כהרי דיין הצד השוה שבהם שהם בעמך ואתה מוזהר על קללתם אף אביך שבעמך אתה מוזהר על סללתו. Diese Form des Binjan-Ab ist es, welche auch in der Baraitha von den Dreizehn Regeln R. Ismaels als Beispiel für die dritte dieser Regeln gebracht wird; das Beisp. ist aus Lev. 15,4 genommen 3. In der Baraitha zerfällt diese Regel in zwei Unterarten, die zusammen aber nur als eine Regel gezählt werden. Wenn die Deduction auf einer einzigen Bibelstelle beruht, wird sie als בנין אב מכתוב bezeichnet, beruht sie auf zwei Bibelstellen, heisst die Regel: בנין אב משני כתובים (dazu das Beispiel: Num. 5, 2 combinirt mit Lev. 24, 2). In dem angeführten Beispiele aus M zu 21, 17 wird in der Fortsetzung der Argumentation, nachdem sich die Deduction aus einem Schriftverse als unzureichend erwiesen hat, die zweite Unterart der Regel angewendet, indem man das Verbot in Exod. 22, 27 mit dem ersten Verbote von Lev. 19, 14 combinirt. Die Formel lautet: הרי אתה דן בנין אב מבין שלשתן 4.

Die dritte Regel R. Ismaels finden sich schon unter

¹ S. jedoch M zu 19,14 (64b5). 2 Vgl. Szu 20,9 (91d), b. Sanh. 66a. 3 Vgl. j. B. Kamma 2b18. 4 S. noch M zu 13,13 (22b21): ארון בנין אב מבין שלשהן; B. Kamma 2b18. 4 S. noch M zu 13,13 (22b21): ארון בנין אב מבין שלשהן; dort handelt es sich um drei einzelne, die Pflichten des Vaters gegen den Sohn betreffende Gebote, deren gemeinsame Qualification zur Folgerung für den ganzen Kreis dieser Pflichten verwendet wird. Zur zweiten Unterart der 3. Regel gehören noch folgende Beispiele: S zu 1,1 (3c7), zu 2,8 (11bc), beidemal bloss: אהרה דן מבנין אב Su 1,1 (3c7), zu 2,8 (11bc), beidemal bloss: אהרה דן מבנין אב שבין שני צו lesen ist: מבי אותה אותה אותה אותה אותה אותה צו וואס צו צו צו בי אותה אותה אותה אותה אותה אותה בי אותה אותה אותה בי שניהם צו צו אותה בי אותה בי אותה בי שניהם בי אותה בי שניהם בי אותה בי שניהם בי שניהם בי אותה דן מבנין אב שבין שניהם באותה באותה בו שניהם באות בי שניהם באות בי שניהם באותה בי שניהם באות בי שניהם באותה בי שניהם בי שניהם באותה בי שניהם באות בי שניהם באותה בי שניהם באות בי שניהם באות בי שניהם באותה בי שניהם באותה בי שניהם באות בי שניהם באותה בי שניהם באותה בי שניהם באותה בי שניהם באותה באותה בי שניהם באותה בי שניהם באותה באותה בי שניהם באותה בי שניהם באותה באותה באותה בי שניהם באותה באותה באותה באותה באותה באותה בי שניהם באותה באות שניהם באותה באו

den Sieben Regeln Hillels als 3. und 4. Regel¹. In der Baraitha R. Eliezers, des Sohnes Jose Gelili's, bildet Binjan-Ab die 8. Regel, und sie wird dort erläutert² und eingeschränkt³. Palästinensische Agadisten des 3. Jahrhunderts bedienen sich der Regel ohne die Einschränkung⁴.

בשר. Zweimal findet sich der Ausdruck הַּבְּתוּב מְבַשֶּׂרְךְּ, beidemal um anzuzeigen, dass der Schrifttext implicite eine Vorhersagung, Ankündigung enthält. Sd zu 21, 14 (113a 15) und zu 25, 3 (122b 20) 5. S. auch Sota IX, 6 (zu Deut. 20, 8): רוח הקרש אומר (Sd zur St.: מבשרתן 6.

3

בבב. Im Munde Tarphons, des leicht auffahrenden Tannaiten, finden sich die Worte עד מת אתה מְנֵבֵּב ומביא עלינו, mit denen er in halachischen Discussionen Akiba^S, in einem agadischen Gespräche Eleazar aus Modiim⁹ zurückweist. Sie bedeuten: Wie lange noch willst du Worte (oder Bibelverse) wie Stoppeln auflesen und sie uns aufdrängen?

לוֹף, eig. Körper, in übertragener Bedeutung: Wesen, wesentlicher Inhalt, wesentlicher Teil. Ein ständiger Ausdruck, wie es scheint sehr alt, ist אוֹפְי תוֹרָה. Von gewissen Theilen des Religions-

¹ S. den Schluss der Baraitha, mit der S eingeleitet ist: ובנין אב ושני כתובים; T 427 5 (Sanh. c. 7 Ende): כתובים (so die Erfurter Hs., die Wiener Hs. und die früheren Drucke haben vor ובניין noch ובניין אב (אב); Aboth di R. Nathan c. 37 (p. 110, ed. Schechter): בנין אב מכתוב אחד ובנין ושני בתובים. R. Abraham b. David in seinem Comm. zu S erklärt ושני für identisch mit der letzten der 13 Regeln Israels. ² S. unt. Art. 3 אימתי נקרא יסור שיהיה הוא נאמר Als Beispiel wird Exod. 3, 4. angeführt (Ausspruch Chija's, er steht anonym S zu 1, 1, 3c unt.), wo zuerst Moses von Gott gerufen wird und zwar mit doppelter Nennung seines Namens; auf dieselbe Weise geschah auch später stets der Ruf Gottes an Moses. Gen. r. c. 48(6): Jonathan (Die Ag. d. pal. Amor. I, 67, 6); Pesikta 123a: Samuel b. Nachman (ib. I, 502, 1). Beidemale lautet die Formel: בנין אב שבכולם. ⁵ Aus diesen Beispielen ist ersichtlich, dass מָשׁר nicht nur "frohe Botschaften verkünden" bedeutet, wie Levy I, 274a übersetzt. palästinensischen Agada: Pesikta 177a, הכתוב מכשרו (Levi zu Lev. 16, 3); ib. 7 דברים, einmal 134b: כבר בשרגי ע"י נתן הנביא; ib. כבר בשרתיו על ידי ישעיה. (Variante in S zu 1, 5) הכתובים, ist eine erläuternde Glosse. 8 S zu 1, 5 (6 b 7); Sn zu 10, 8 (19 b 5). ⁹ Joma 76 a. In der Parallelstelle, M zu 16, 14 (49a 18), steht dafür: ער מתי אתה מתמיה עלינו. S. Die Ag. d. Tann. I, 195, 3.

gesetzes sagen Eleazar Chisma 1, Jochanan b. Nuri 2, Simon b. Gamliel 3, eine anonyme Mischna 4, sie seien גופי תורה. Von dem mit Lev. 19, 2 beginnenden Abschnitte (dem Heiligkeitsgesetze) wird gesagt, es sei deshalb vor der "ganzen Gemeinde der Kinder Israels" vorgetragen worden, מפני שרוב גופי התורה תלויים בה, S zu 19, 2 (86 c). In einer allegorischen Deutung zu Deut. 32, 14 heisst es, mit dem "Nierenfett des Weizens" seien gemeint jene Satzungen, welche den wesentlichen Theil der Thora bilden (נופה של תורה), Sd zu 32, 14 (135 b 27) 5.

Ohne Verbindung findet sich das Wort in Sd zu 1, 3 (66a 12): גופי התורה ודקרוקים, was soviel ist, wie: גופי התורה ודקרוקים. S. Art. דקרוק.

Verben wurde auch ist in der Bedeutung: entscheiden, bestimmen, ein Urtheil festsetzen angewendet. So schon einmal im biblischen Hebraismus, Hiob 22, 28. Im biblischen Aramaismus findet sich das zu dieser Bedeutung gehörende Substantiv:

¹ Aboth III Ende, nach der richtigen Lesart; die gewöhnliche Lesart: ² Ab. di R. Nathan c. 27 (ed. Schechter p. 24); in der zweiten גופי הלכות. ³ T 112, 20 (Sabbath c. 2 Ende). In der Parallel-עופי הלכות :(Version (ib.) ⁴ Chagiga I, 8. S. dazu Geiger, Wissensch. stelle, j. Sabbath 5 b 52: ג' הלכות. Zeitschr. für jüd. Theologie V, 58. ⁵ S. auch noch die Aussprüche Kerithoth 5a (הן הן גופי תורה; א' מגופי תורה). 6 Im Onkelos-Targum ist sonst das Äquivalent für הח, ההח in der Regel יְם. Manchmal wird הח mit אוים wiedergegeben (z. B. Gen. 47, 22; Lev. 10, 13. 14); Lev. 18, 3. 30; 20, 23; II K. 17, 8, wo es sich um die Satzungen der Heiden handelt, mit υάμος). In Exod. 16, 25 ist שם חק mit מור קים übersetzt, was sonst = כרת ברית (vgl. Jos. 24, 25, wo Targ. von מים מים מים שנור ושר בים (שוי קים בים Ps. 81, 5 ist חת mit קים שנור übers.; Hiob 28, 26 mit קימא נורתא. In Hiob 26, 10 ist ph als Verbum mit שנור übersetzt. פ לחקת משפט , ebenso; ebenso ⁷ Textwort חקת התורה, ebenso Num. 31, 21. 9 Auf die Frage, warum nur die Erstgeburt der Esel und nicht auch die der Pferde und Kamele ausgelöst wurde, antwortet Eliezer b. Hyrkanos (s. Ag. d. Tann. I, 151, 8): מורת מלך היא, M zu 17, 1 (53 b 6). In der

Nach der Ueberlieferung der Agadisten sagte Jochanan b. Zakkai in Bezug auf die Vorschrift vom Reinigungswasser und dessen Erzeugung (Num. 19), mit Hinweis auf die Bezeichnung derselben als החורה (V. 2): Nicht der Todte verunreinigt und nicht das Wasser macht rein, sondern es ist eine Verordnung (Satzung) des Königs aller Könige; ein Gesetz — spricht Gott — habe ich gegeben, eine Verordnung erlassen, es ist dir nicht gestattet, meine Verordnung zu übertreten! 2 — Dass die Anerkennung Gottes als des "Königs" auch die Anerkennung seiner "Verordnungen" mit sich bringt, sagt Simon b. Jochai mit Bezug auf die verbotenen Ehegrade 3. — השלה, Verpflichtung; dem einen wie dem anderen ist השלה, Verpflichtung; dem einen wie dem anderen ist השלה, Verpflichtung, entgegengesetzt. Und zwar scheint הוו נורה diesem Sinne nur im Midrasch der Schule Akiba's gebräuchlich gewesen zu sein 4.

בּוֹרֵה שְׁוָה. Dieser Terminus, mit dem die 2. der Sieben Regeln Hillels und eben so die 2. der Dreizehn Regeln Ismaels benannt ist, kann nur nach der eben dargelegten Bedeutung des Substantivs יו עידה verstanden werden: gleiche Satzung, gleiche Verordnung. Mit dem Epitheton שָּוֹה verbunden findet sich הוה in einer anonymen agadischen Dichtung über den Tod Moses'5. Offenbar sagte man in sehr früher Zeit von zwei biblischen Gesetzen, für welche irgend eine Bestimmung gleichmässige Geltung hatte, es sei eine "gleiche Satzung". So wird in einer Contro-

Bar. Bechoroth 5b steht dafür: ג' הכתוב הוא. In S findet sich ג' מלך היא öfters bei Einzelheiten des Religionsgesetzes: 63 d 5 zu 13, 15 (Meir); 78 a 12 zu 15, 18 (Simon b. Jochai); 114a 4 zu 27, 14. S. auch S 83c ob.: מנין שאין אהרן לובש בגדים לגדולתו אלא לקיים גזרת מלך. Antwort: Aus Lev. 16, 34 b. Der Ausdruck findet sich namentlich im babylonischen Talmud (s. B. Mezia 11a), aber nicht in den tannaitischen Midraschim.

1 Pesikta 40 b, Pes. r. c. 14 2 אלא נזירתו של מלך מלכי המלכים הוא אמר הקב"ה חוקה חקקתי . . g. E. (65a). גזירתו של מקום . . אין אתה .. In Pes. r.: גזירתו של מקום . אין אתה . . אדם wurde אתה Aus אתה wurde הקת. Im Tanch. ed. Buber הקת 3 (52a) wird die Vorschrift von der rothen Kuh als נוירת הכתוב bezeichnet. ³ S zu 18, 2 (85d): ים מלכותי קבלו נורותי S. Die Ag. d. Tann. II, 110. Vgl. S ib. in einem ⁴ S zu 1, 2 (4c 14): אינה אלא רשות בי יקריב אינה ת"ל כי יקריב אינה Ebenso 9 c 6, zu 2, 1. S. auch 17a 9, zu 4, 3: אירול נורה עליו שיחטא. Vgl. Art. חובה. (141 a unt.). Gott spricht (zweimal, erst zu Moses, dann zu den Dienstesengeln): גורה היא מלפני שוה בכל אדם. Der Tod ist eine Verordnung Gottes, die für jeden Menschen gleiche Geltung hat. Auf diese Stelle macht Blau aufmerksam (Revue des Ét. Juives XXXVI, 152).

verse zwischen der Schule Schammai's und der Hillels von der ersteren als Argument dafür, dass man die Teighebe und den Pflichttheil vom Friedensopfer am Festtage nicht zum Priester bringen dürfe, die Analogie zwischen diesen Priestergaben und der Hebe vom Getreide angeführt: beide seien Gaben für den Priester, und was von der Hebe gilt. das habe auch für die anderen Gaben Geltung. Die gleiche Geltung wird mit dem Ausdrucke גורה שוה schlechthin bezeichnet!. Die Analogie der beiden Satzungen ist in diesem Falle nicht mit der Gleichheit der bei beiden vorkommenden Ausdrücke begründet2. Es ist also klar, dass der Terminus נורה שוה nicht etwa die Gleichheit des Ausdruckes bezeichnet3. Allerdings aber bekam derselbe schon in alter Zeit den Sinn, in welchem wir ihn im tannaitischen Midrasch ausschliesslich finden: er bedeutet die Anwendung des Analogieschlusses auf zwei verschiedene biblische Gebote auf Grund eines bei beiden gleichmässig vorkommenden Wortes. Die Anwendung desselben Wortes gilt als Beweis für die gleiche Geltung einer Bestimmung für beide Gebote. Der Lakonismus dieser alten Kunstsprache hob das an beiden Bibelstellen vorkommende Wort so hervor, dass er es zweimal sprach und daran mit Hilfe der Partikel 5 unseren Terminus anfügte. Man sagte also z. B. in Bezug auf Lev. 27, 3 und 5: שנה שנה לנוירה (Arachin IV, 4); dann folgte die Angabe der gesetzlichen Bestimmung, welche auf Grund der durch die Anwendung desselben Wortes angezeigten Analogie von der einen Vorschrift auf die andere übertragen wird. In dieser kürzesten und wohl auch ältesten Form, in welcher unser Ausdruck angewendet ist 4, hat er bereits die Bedeutung eines feststehenden Terminus. Man wird am besten thun, nach der Präposition 5 das Verbum 117 zu suppliren, welches die exegetische Operation des Schliessens auf Grund einer der hermeneutischen Regeln bezeichnet (s. unten

¹ Beza I, 6 . . . . המרו להם בית שמאי נורה שוה. In T 202, 10 (Jom Tob 1) steht eine andere Version der Controverse, in welcher die Schule Hillels in anderem Sinne von demselben Argumente Gebrauch macht. 2 S. die Andeutung Geigers, Wiss. Z. für jüd. Theol. V. 67. 3 Damit entfallen solche Deutungen des Wortes קוֹם in unserem Terminus, wonach es "Wort, Ausdruck" bedeuten soll. S. Blau a. a. O. S. 151. Auch die Wiedergabe des Terminus durch Isorrhema bei Schwarz, Die hermeneutische Analogie in der talmudischen Litteratur (Wien 1898), kann demnach nicht als dem Begriffe des hebräischen Terminus entsprechend bezeichnet werden, da הוו מורה $\delta \tilde{\gamma}_{\mu}$ μ Andere Beispiele s. bei Blau a. a. O. S. 152: M zu 19, 15 (64b8); S zu 11, 9 (49c5); zu 21, 11 (94d 15); Sd zu 21, 18 (114a 23); zu 22, 14 (117b 6).

Art. ורון). לגורה שוה ist also soviel wie לגורה שוה (oder noch vollständiger: לדון דין ג"ש). In der Schule Ismaels wurde der vollen Formel לדון גוירה שוה noch der Ausdruck להקיש vorgesetzt, mit dem angezeigt wird, dass das fragliche Textwort dazu bestimmt ist, die Bibelstelle, an der es vorkömmt mit einer anderen Bibelstelle, an der es sich ebenfalls findet, in vergleichenden Zusammenhang zu bringen (s. Art. הקיש). Z. B. M zu 12,6 (5b 28): הומה . . . ... מות לומר במועדו אלא להקיש ולדון ג"ש (in Bezug auf Num. 9. 2 und 28, 2)1. Gewöhnlich aber geht dem Verbum להקיש noch der Ausdruck מופנה voran, mit welchem von dem die Grundlage des Analogieschlusses bildenden Textworte ausgesagt wird, dass es frei, ledig ist, das heisst: dass es für den Zweck des Analogieschlusses verwendet werden kann (s. Art. פנה). Z. B. Sn zu 18. 26 (40 b 25): והרמותם ממנו מופנה להקיש ולדון ממנו גזרה שוה 2. Das in diesem Beispiele zu lesende ממנו nach ולדון findet sich auch in anderen Fällen, fehlt aber grösstentheils; man kann es also als müssige Erweiterung der ursprünglichen Formel betrachten 3. Dass für das Textwort die Qualität der sonstigen Entbehrlichkeit nöthig ist, damit es zur Grundlage des Schlusses verwendet werden könne, ist eine Forderung Ismaels und seiner Schule 4.

Der Rahmen für die Anwendung des auf gleichen Ausdrücken beruhenden Analogieschlusses selbst lautet in der Regel so: נאמר באמר באמר להלן.. מה.. האמור להלן.. אף.. אף.. So lautet in dem angeführten Beispiele des Analogieschlusses zwischen Num. 9, 2 und 28, 2 die Fortsetzung: נאמר כאן במועדו ונאמר להלן דוחה את השבת אף מועדו האמור כאן דוחה במועדו מה מועדו האמור להלן דוחה את השבת אף מועדו האמור כאן דוחה אל השבת אף מועדו האמור כאן דוחה אל השבת אף מועדו האמור כאן דוחה אל השבת במועדו מה מועדו האמור להלן דוחה את השבת אף מועדו האמור כאן דוחה את השבת Analogieschluss, während die einleitende Formel fehlt. In dieser kürzeren Form findet sich z. B. das eben citirte Beispiel in dem

¹ In der parallelen Stelle, Sn zu 9,2, steht vor מופנה מופנה מופנה מופנה M zu 22,28 (86 a 3). In der parallelen Stelle zu 22,29 (86 b 3 v.u.) steht auch ממנה 2 Andere Beispiele: M zu 12,45 (17 b 5); 21,2 (74 b 23); 21,20 (83 b 18); 21,28 (86 a 8 16). Sn zu 6,5 (9a 14), wo statt לרין להקיש ולרון gelesen werden muss: להקיש ולרון; 6,12 (10 b 36); 31,20 (60 a 21). 3 Schwarz a. a. O. S. 10 Anm. hält ממנו für ursprünglich und die kürzere Form für elliptisch. Jedoch giebt לרון גוירה שוה vollständigen Sinn und bedarf jenes Wortes nicht, um die Formel mit dem Textworte in Verbindung zu setzen. 4 S. Hoffmann, Zur Einleitung in die halachischen Midraschim, S. 6; Blau a. a. O. S. 154, A. 2. 5 So Sn zu 9,2 (17a 15); in M zu 12,6 (5 b 29) der zweite Theil kürzer: מולה לוך די שי

Berichte über die Erhebung Hillels 1. Und so enthalten die tannaitischen Midraschim viele auf Gleichheit des Ausdruckes beruhende Analogieschlüsse, die nicht als Gezera schawa bezeichnet sind 2.

Der Plural בְּוְרוֹת שָׁוֹת findet sich in allgemeinen Aussprüchen über den durch exegetische Deduction zu ermittelnden Inhalt der Thora, zusammen mit dem Plural der Regel קל וחומר. So Sd zu 32, 14 (135b 27): אלו קלים וחמורים ונורות שוות 3.

Die Regel der G. schawa, welche dem ursprünglichen Sinne des Terminus gemäss zur Auslegung des gesetzlichen Theiles des Pentateuchs gehört, wurde auch für die agadische Auslegung der heiligen Schrift in reichem Maasse angewendet. Sie steht auch als 7. Regel unter den Zweiunddreissig Regeln des Elieger b. Jose Gelili 4.

נוטריקון .S. unt. Art. גימטריא.

פנים .גלה פַנִים .גלה. s. Art. פנים.

לנאי (auch נגיי geschrieben). Schmach. Schande, opp. כל המקראות הכתובין לנגאי Bine alte masoretische Regel lautet: כל המקראות הכתובין לנגאי המקראות הכתובין לנגאי אוד המקראות מכנין אותן לשבח, mit folgenden Beispielen: Deut. 28. 30; ib. V. 27; II Kön. 6, 25; Jes. 36, 12 (= II Kön. 18, 27); II Kön. 10, 22. Mit ist die Obscönität der betreffenden Ausdrücke, mit שבח ihre euphemistische Umschreibung bezeichnet, die allein gelesen werden darf השרים לנגאי אלא לשבח bezeichnet, die allein gelesen werden darf השרים לנגאי אלא לשבח D. h. bei der allegorischen Auslegung des Hohenliedes darf man in seinen Worten nichts finden, was Israel zur Schmach, sondern nur was ihm zum Ruhme gereicht 6. Gleichbedeutend mit ist

¹ T 162, 25 (Pesach. 4); j. Pesach. 33 a 19; b. Pesach. 66 a. In dieser Form der Ueberlieferung unseres Beispieles ist statt מהלן und להלן die Nennung des Gegenstandes der beiden Bibelstellen (ממה und חמיד) gesetzt. schichte und Entwickelung unserer exegetischen Regel hat Schwarz in seiner oben S. 14, A. 3 genannten Schrift darzustellen begonnen. Vgl. dazu die Besprechung von Blau, Revue des Études Juives XXXVI, 150-159. Sd zu 32, 10 (134b unt.). - In Gen. r. c. 46 (4) fragt ein späterer Agadist: '21 ניתנו נזרות שוות לאברהם. 4 Das erste der dort citirten Beispiele ist der Beweis Nehorai's (Ag. d. Tann. II, 380) für das Nazirthum des Propheten Samuel, der auch Nazir IX.5 sich findet. Dann folgen zwei Beispiele zu Deut. 2, 25; in dem einen wird aus dem Worte אָחֵל, das auch Jos. 3,7 steht, in dem andern -durch Jehuda I — aus na, das auch Jos. 10, 12 steht, geschlossen, dass, sowie für Josua, auch für Moses das Wunder des Stillstandes der Sonne geschah. Die einleitende Formel lautet: תת תת לניש; אחל אחל לנוירה שוה. 6 Schir rabba zu 1,12 und 2,4. S. Die (Megilla Ende); b. Megilla 25b. Ag. d. Tann. II, 211. — S. ferner T 3,3 (Berach. I, 15); אינו לננאי אלא לשבח zu 23, 13 (101b unt.): ... אבל לננאי (vgl. Ab. zara 46a ob.; ferner

גנות בעורה. In Bezug auf die am ersten Pesachabende zu recitirenden Darstellungen aus Israels Vergangenheit lautet die Regel, Pesachim. X, 4: מתחיל בגנות ומסיים בשבח. S. ferner Sd zu 11, 10 (76 b 21 ווי): שבחה של ארץ ישראל ,גנותה של א"י; ib. zu 11, 11 (77 b unt.): שבח בהוו ; ib. 34,5 (149 b 24): מדבר אלא בשבחו.

٦

דבר. Das Verbum הַבָּר wird angewendet, wenn der Inhalt oder die Ausdrucksweise des Textes gekennzeichnet werden soll. Von der h. Schrift oder von der Thora heisst es dann, dass sie redet, spricht. Z. B. in dem bekannten Ausspruche: דברה תורה בלשון הבאי (משון בני אדם (הבאי (לשון בני אדם (הבאי לשון בני אדם בני אדם בני מדבר בלשון בני אדם בלישון בלשון בל

S zu 26,1,110b: ואלילים זה אחר מן השמות המגונים שנתגנה בהם ע"ז. S. auch unten, Art. לְשׁוֹן. — Sd zu 13,7 (92b); הרי זה דבר גנאי לישראל ; ib. zu 17,14 (105a): הפסוק בנגאי ישראל הוא מדבר.

gebrauche findet sich diese Construction des Verbums দুল mit des Objects nur in seltenen Fällen, wie I Sam. 19, 3, Ps. 87, 3, Ps. 119, 46, und — mit specieller Bedeutung — I Sam. 25, 39, Hoh. 8, 8.

לְּבָר bed. den Gegenstand, auf den sich der Text bezieht, oder auf den er gedeutet wird. Z. B. M zu 11, 14 (8b 7): שינהוג ווא למוד דבר מדבר לדורות. Im Midrasch der Schule Ismaels: אלמוד דבר מדבר ואדון, M zu 12, 13 (9a 15); Sn zu 5, 10 (3a 35); 18, 18 (39a 16). Zur Redensart יצא בדבר s. Art. יצא Wenn zu einem Texte mehrere Erklärungen gebracht wurden, lautet die Einführung jeder folgenden Erklärung: דבר אחר S. auch Art. יוָכָר. — Zum Plural des Wortes verdient Erwähnung die Formel, mit der ein Kal-wachomer eingeleitet zu werden pflegt: יוֹרָי מַל וְחוֹמָר M zu 12, 1 (1b 4); 12, 12 (7b 22). Oder יוֹרי דברים קל וְחוֹמָר M zu 13, 17 (24a 5); 20, 25 (74a 2).

דבר. Dieses Nomen actionis zu קבלי scheint erst später die substantivische Bedeutung: Gottesrede, Offenbarungswort bekommen zu haben 1. Aus dem tannaitischen Midrasch ist ein Satz zu erwähnen, in dem das Wort noch als Nom. act. erscheint, aber schon in der speciellen, auf Gott bezogenen Bedeutung. Er lautet: מעניהם נאמרו ברבור אחד damit wird ausgesagt, dass zwei Pentateuchstellen, die im Ausdrucke oder im Inhalte einander widersprechen, dennoch auf einmal offenbart wurden. Es sind folgende Stellen, die durch jenen Satz als einander widersprechend und dennoch zu einem Offenbarungsacte gehörig bezeichnet werden: 1. Exod. 20, 8 und Deut. 5, 12; 2. Exod. 31, 14 und Num. 28, 9; 3. Lev. 18, 16 und Deut. 25, 5; 4. Deut. 22, 11 und 12; 5. Num. 36, 8 und 9².

¹ S. die Beispiele bei Levy I, 374a. ² Anonym, wohl alt, M zu 20,8 (69a 20), Sd zu 22, 11 (117a 10). In M fehlt No. 5. Zum Schlusse wird Ps. 62, 12 so gedeutet: Gott redete Eins, wir hörten Zwei aus der einen Gottesrede. Denselben Sinn habe auch Jerem. 23, 29. Den Kern der Aussprache bildet No. 1, wo der Sinn ist, dass bei der Offenbarung des Dekalogs שמור und שמור gleichzeitig vernehmbar wurde. Dieses Wunder wird in einer Baraitha (Schebuoth 20 b, R. H. 27 a), in der nur No. 1 enthalten ist, ausdrücklich hervorgehoben: וכור ושמור בדיבור אחד נאמרו מה שאין הפה יכול לדבר ומה שאין האזן יכול לשמוע. In M heisst es in Bezug auf alle Beispiele: מה שאי אפשר לאדם לומר כן. In Sn zu 6, 26 (13a 22) wird gelegentlich der Anwendung desselben Gedankens auf die einander entgegengesetzten Stellen Ps. 147,4 (שמות) und Jes. 40, 26 (בשם) folgende These משהקרוש ברוך הוא קורא הכל עונים מה שאי אפשר לבשר ודם לקרוא שתי :ausgesprochen שמות כאחר. Als Belegstelle werden angeführt Exod. 20, 1 ("alle diese Worte") und die zwei in M und Sd citirten Verse. In Num. r. c. 11 (7) wird die Ausführung von Exod. 20,1 so erläutert: מלמד שכל עשרת הדברות אמר בדבור אחד.

. דַבּרוֹת, Pl. דָבָר; oder דָבָר, Pl. דָבּרוֹת. Beide Substantivformen sind biblisch zu belegen; die erstere im Singular durch Jerem. 5, 13 1; die zweite im Plural durch Deut. 33, 3 2. Da der Plural zuweilen mit ' nach dem ד geschrieben ist (דיברות), erscheint die erstere Form als die gebräuchliche. Jedoch findet sich im Targum zu den Psalmen die andere Form, zur Wiedergabe des Textwortes 3. Im tannaitischen Midrasch hat das Wort die Bedeutung: Gottes Rede (= סלבור Offenbarung; es ist das Nomen actionis zum Verbum דבר in dessen Anwendung auf Gott. So beginnt M (anknüpfend an Exod. 12, 1) mit der Ausführung darüber, dass Gottes Rede nicht an Moses und Aharon zugleich ergieng, sondern an Moses allein, dass aber auch Aharon in der Anrede an Moses mit inbegriffen war. למשה . . . לאהרון ולהשה הדבר לאהרון שומע אני שהיה הדבר לאהרון ולמשה היה הדבר ולא לאהרן ... כשם שהיה משה כלול לדברות כד היה אהרוו לרברות שבתורה .. נמצא אהרון ממעט מכל הדברות שבתורה ... במצא אהרון bekam dann die specielle Bedeutung der zehn Worte des Dekaloges, als Aequivalent des biblischen דָבַרִים (Exod. 34, 28). M zu 20, 2 (66 b ob.): מפני מה לא נאמרו עשרת הדברות בתחלת התורה: Sd zu 32, 10 (134 b unt.): הדברות בעשרת בעשרת In Sd zu 1, 3 (66a 11) sind beide Bedeutungen, die allgemeine und besondere, zugleich angewendet: מנין לכל הדברות ששה אלא עשר דברות זכי לא נתנבא משה אלא עשר דברות ...שבתורה. Der erste und zweite Dekalog (Exod. 20 und Deut. 5) heissen דברות האחרונים, דברות הראשונים, דברות האחרונים, T 355, 28 (B. K. c. 6), s. b. B. K. 54b unt.6

In der speciellen Bedeutung, in der es die Worte des *Dekalogs* bezeichnet, gieng יְבֶּר wohl schon sehr früh in das palästinensische Targum über, indem der hebräische Ausdruck aramäisch gesprochen wurde: Man übersetzte יי שורת הדברים, זי עשרת דברייא.

¹ Abulwalîd (und nach ihm D. Kimchi) nennt auch דָּבֶּר, Hos. 1, 2, als ² Abulwalîd (auch D. Kimchi) supponirt den Singular הַבַּרָה. 3 S. die Beispiele bei Levy, Wörterbuch zu den Targumin I, 161 b. die Parallelstellen: Sn zu 7,89 (15b18), S zu 1,1 (4d5). S. unt. Art. מעום. כל הארצות כשרות :ib. Z. 6; דבור (1 b ב): חמור (1. דבור (1. דבור ib. Z. 6; הארצות כשרות לדברות S zu 7, 38 (40c unt.): דברות אהל מוער, דברות הר סיני, דברות הר סיני, דברות אהל מוער. S zu 16, 1 (80 a oben): שני דיברות ... דיבר של יין ושל שכר; M zu 12, 21 (11a 18 ff.): הרבר יצא מפי משה לישראל... מה נשתנה הדבר הזה מכל הרברות שבתורה. In diesem letzteren Beispiele hat זְבֵּר schon den concreten Sinn des offenbarten Gotteswortes, das durch Moses gelehrt wurde. Es scheint, dass wo in unseren tannaitischen Texten Texten Texten teht, ursprünglich Texten Texte Texten Texten Texten Texten Texten Texten Texten Texten Texten T (134b, 135a). Vgl. Friedmanns Bemerkung zum Anf. der M. ⁶ Hier אחרונות, ראשונות; jedoch hat eine Handschrift (s. Rabbino-הדברות. wicz, Variae lectiones XII, 117) die männliche Form, wie T. ⁷ S. beide jer.

Das erste Wort des Dekalogs heisst קדמאה. das zweite ד. das zweite ד. Jedoch kömmt der Singular דבירא im Targum auch in der allgemeinen Bedeutung (= דבור, hebr. דבור) vor. S. Targ. zu Ezech. 1, 24, 25 2.

רון) דין. Dieses Verbum. schon im biblischen Hebraismus ein Synonym zu DDW. hat in der Mischnasprache dieses ganz verdrängt, ebenso wie seine Derivata יין und דַין an die Stelle von und שומי getreten sind. Im halachischen Midrasch bezeichnet das Verbum die exegetische Operation der auf Grund irgend einer hermeneutischen Regel geschehenden Folgerung 3. Aus dem engeren Gebiete der Rechtsprechung, Urtheilsfällung, die auf Grund der Auslegung und Anwendung biblischer Texte vor sich gieng, wurde der mit pr bezeichnete Begriff auf das weitere Gebiet der gesammten Schriftauslegung übertragen. Wer den Text erklärte und aus demselben irgend eine These deducirte, fällte ein Urtheil, richtete, und die Deduction selbst wurde Urtheil, Rechtspruch, ידן, genannt. Die stehenden Redeweisen, in welchen das Verbum דן vorkommt, gehören gleichzeitig zu dem dramatischen Rahmen der tannaitischen Schriftauslegung. Der Exeget sagt von sich selbst aus, dass er urtheile, oder er schreibt diese Thätigkeit — in zweiter Person — dem wirklichen oder gedachten Theilnehmer seiner Auslegung zu. Nach diesen zwei Gruppen seien einzelne der hierher gehörigen Redeweisen hier angeführt.

Targum. zu Exod. 19, 25, J. I zu Exod. 34, 28 und Num. 7. 86. S. ferner beide jer. Targ. zu Exod. 20, 1. Die Punktation dieser Pluralform ist sehr schwankend. Das Ursprüngliche ist jedenfalls קַּבְּרֵאָ

¹ Jer. Targ. zu Exod. 20, 2 und 3. Die Punktation דבירא, die Levy (I, 161 b) adoptirt, ist unrichtig. Es muss heissen: דבירא. S. Dalman, Die Worte Jesu I, 2 מן קדם דבירא. Von der Punktation gilt das in der vor. Anm. 188,1. Gesagte. Levy (ib.) liest mit Unrecht הַבּוּרא. Die Leseart דיבירא hat für beide Vocale die mater lectionis. - Zum Schlusse sei noch bemerkt, dass Levy in seinem grossen Wörterbuche über 727 keinen Artikel hat und nur den Plural anführt, zu dem er den Singular הָּבֶּרָה supponirt (I. 374 b). Dieser Singular ist nach ihm das biblisch-hebräische הברה, das aber in der Bed. Rede, Wort überhaupt nicht vorkömmt. Kohut (III, 12a) folgt hierin wie gewöhnlich Levy. Jastrow, 295, hat richtig einen besonderen Artikel 323. Es sei hier noch ein Irrthum Levy's im Targ. Wörterbuch (I. 161b) berichtigt. Unter כנירא citirt er auch: "Exod. 33, 23 J II ואחמי ית דבירא, ich werde dir zeigen mein Wort". Nun aber ist das eine Uebersetzung der Textworte וראית את אחורי. Das Targumwort אחורי ist also die Wiedergabe von אחורי, bedeutet also dasselbe was hebr. קביר, der hintere Theil des Heiligthums. ³ In der Baraitha von den Zweiunddreissig Regeln wird pr bei der 9. und bei der 19. Regel angewendet (... בון בכד :מאימתי גדון ב...).

In der 1. Person: הריני דן, M zu 19, 10 (64a ob.); zu 22. 16 (94b ob.); oder הרי אני דן, Sn zu 10, 3 (19a ז), G. sch.; S zu 2, 2 (10a 15). — דון דבר מדבר, M zu 12, 1 (1b 15). — אדון דבר מדבר אני אני אריננו מן ... S zu 11, 24 (51b 4 ז).

In der 2. Person: הרי אתה דן, M zu 12, 15 (9a2); Sn zu 5, 10 (3a20); Sd zu 15, 1 (97a unt.)³. — מכאן אתה דן, M zu 12, 6 (5b 11). — מכאן לדון לדון לדון, M zu 12, 3 (3b21); ib. Z. 24: הא אין עליך לדון.

Dem Midrasch der Schule Akiba's ist eigenthümlich die Redensart ... מדבר... מדבר, mit welcher angegeben wird, dass zwei Dinge oder Gegenstände ein gemeinsames characteristisches Merkmal haben und daher mit einander verglichen werden, zur Deduction verwendet werden können. Der Redensart gehn stets voran die Worte (דומה) גראה למי דמה (בומה), mit welchen wiederum stets die Redensart wem es gleich ist"), mit welchen wiederum stets die Redensart in Verbindung steht (s. Art. מכלך לדרך זו הוא כלך לדרך או

man in der vorhadrianischen Zeit angesehene Mitglieder des Lehrhauses, die nicht ordinirt waren, aber das Recht hatten, in Gegenwart der ordinirten Mitglieder ("vor den Weisen") an der Discussion Theil zu nehmen. Nach j. Maaser scheni 53d oben sind Simon b. Azzai und Simon b. Zôma gemeint, nach b. Sanhedrin 17b ausser diesen noch andere Gelehrte jenes Kreises 6.

Ueber den Gebrauch des Niphal נידון (auch נידון) s. den nächsten Artikel; ferner Jadajim IV, 3: הנדון לפנינו מעשה חדש ידון מ' ממעשה חדש חדש.

פון, eig. Urtheil, Rechtspruch, bed. sowohl die durch das Verbum און, eig. Urtheil, Rechtspruch, bed. sowohl die durch das Verbum און, eig. Urtheil, Rechtspruch, bed. sowohl die durch das Verbum און, eig. Urtheil, exegetische Operation, das Schliessen, als auch ihr Ergebniss, den Schluss. Eine Regel, die man Jehuda b. Nai entgegenhielt, lautet (S zu 12, 2, 57d unt.; 23, 42, 103a; Pesach. 27b; Sukka 36b; j. Pesach. 28c unt.): כל דין שאתה דן תחלתו

¹ Im ersten dieser zwei Beispiele wird ein Kal wachomer, im zweiten eine G. schawa so eingeleitet.

2 S. auch oben S. 10, Anm. 4.

3 S. auch oben, Art. אליך אליך: 18 ergänzt Friedmann nach אלים בי וליםרון: אלין בי עובין אבן אבי בי וליםרון: בי אליך: 18 ergänzt Friedmann nach אלין: בי וליםרון: בי עובין אבי בי וליםרון: בי אליך: 18 sist aber אלין: 2,2 (10a 20); 2,13 (12c ob.); 4,3 (17a 17); 4,22 (19d unt.); 4,35 (22b 25); 5,15 (26a ob.); 6,14 (31c ob.); 7,14 (35a unt.); 11,26 (51d 4); 12,2 (58b ob.); 12,8 (59c 12); 13,8 (62c 5); 13,43 (67c unt.); 13,49 (68d 20); 14,22 (72c unt.); 15,24 (78d ob.); 16,15 (81c 5 13); 23,42 (103a 8). — Sd zu 15,1 (97b ob.); 18,3 (106a unt.). — T 161,5 (Pesach. 3,2).

6 Vgl. Die Ag. d. Tann. I, 409, 3.

Eine Regel der halachischen Exegese lautet: לְּבָאׁ מַן הַדִּין לֵבָאׁ מַן הַדִּין. "Es genügt, wenn das aus dem Schlusse sich Ergebende so ist, wie dass, woraus der Schluss gezogen wurde". S. M zu 21, 2 (75 a 14), zur Erhärtung dessen, dass der Proselyt auch nur sechs Jahre zu dienen hat, wie der israelitische Knecht, aus dessen Bezeichnung als "hebräisch" R. Ismael die Erstreckung des betreffenden Gesetzes auf den Proselyten geschlossen hat. S. auch S zu 7, 18 (36 c 5); Baba Kamma II, 5; Baraitha der Dreizehn Regeln, zur 1. Regel (S 1b, vgl. B. Kamma 25 a, B. Bathra 111 a, Zebachim 69b).

In Aussprüchen Akiba's ist $\ref{spring}$ einmal dem Bibeltexte entgegengesetzt 4, ein anderes Mal der Halacha, d. i. der überlieferten Satzung 5.

Die halachische Norm, wonach eine exegetische Schlussfolgerung nicht genügt, um auf Grund derselben den Uebertreter des gefolgerten Verbotes zu bestrafen, ist so formulirt: אין מן הדין פֿן הדין פֿן הדין פֿן הדין פֿן הדין.

In Sn zu 5, 15 (4b 11) lautet eine Regel (הואת היא מדה בתורה)

¹ S. auch Sota VI, 3. 2 Die Formel והדין נותן ist in anderer Bedeutung angewendet in Gen. r. c. 33 (3 Ende); ib. c. 73 (4). Vgl. ib. c. 67 Anf.: ברין היה. 3 S. Hoffmann, Zur Einleitung, S. 31, 43. Jedoch findet sich vereinzelt auch אורין, S zu 43, 42 (105 a 17). 4 S zu 27, 10 (113 b 17) in einer Controverse mit Jochanan b. Nuri: השבתה על הרין מה אתה משיב על המקרא.

⁵ S zu 4,2 (16c1), in einer Controverse mit Josua b. Chananja: אם הלכה נקבל ואם לדין יש תשובה; ebenso Kerithoth III, 9. S. auch Sd zu 23,9 (120a unt.), wo st. לדין zu setzen ist לדין, wie in der Parallelstelle, Jebam. VIII, 3.

⁶ M zu 21, 33 (87 b unt.); Sd zu 5, 2 (1 a unt.). S. ferner die Baraitha, Makkoth 5 b und die das. verzeichneten Stellen.

כל כלל ופרם שדרך הדין לוקה בו נתקיימו זה וזה ואל תלקה. "Wo durch die Regel vom Allgemeinen und Besonderen die Methode der Schlussfolgerung beeinträchtigt würde, müssen beide so angewendet werden, dass keine Beeinträchtigung der Methode der Schlussfolgerung stattfindet."

Die 19. der Zweiunddreissig Regeln lautet: מדבר שנאמר בזה (לחברו) והוא הדין בחברו. Nach derselben sind von zwei parallelen Sätzen der eine auf Grund des anderen zu erklären. Beispiele: I Kön. 7, 15; Ps. 97, 11.1.

Einen Plural zu דין in der hier behandelten Bedeutung giebt es nicht. Hoffmanns Annahme, unter דינים seien an einzelnen Stellen die durch logische Schlüsse gefolgerten Halachoth gemeint, ist unrichtig².

רמה. Nur im Midrasch der Schule Akiba's findet sich die Redensart: גראה למי דומה. S. ausser den oben S. 21 angeführten Beispielen S zu 4, 3 (17a וז): גראה למי דומה אם דומה לצבור נלמדנו ואם דומה לנשיא נלמדנו מו הגשיא.

קקדק, aus dem aramäischen ריק) (דיק) gebildeter Palpel-Stamm³, mit der Bedeutung: genau beobachten, genau untersuchen, erforschen. Von der bis ins Einzelne gehenden Erforschung der Worte der Lehre heisst es Sd zu 11, 22 (84a ob.): תלמיד חכם: Die Textworte (Exod. 19, 3) יושב ומדקדק בדברי תורה ומברר רברי תורה ומשקלם (Exod. 19, 3) אמור ראשי הדברים werden M 62b 4 so erläutert: חמור להם ("sage die Hauptsachen"), der Erläuterung des Textwortes אמור ראשי הדברים שנואל באור (באות באות באות באות באות באות באות התורה לא איכן בקדקה התורה בגול (האמר בגול ואיכן בקדקה התורה בגול (באות בגול באות). Häufiger als das Verbum ist sein Derivat

הקדוק. Dieses Wort bezeichnet solche Einzelheiten des Religionsgesetzes, die nicht ausdrücklich im Texte enthalten sind, sondern aus demselben durch genaue Erforschung sich ergeben. Im Midrasch der Schule Ismaels erkannte man einen Hinweis auf die Verpflichtung, diese Einzelheiten zu beobachten, in den Ermahnungen Lev. 18, 5 und 20, 8: אין לי אלא מה שפרט הכתוב שאר

¹ S. Die Ag. d. Tann. II, 295, 3. 2 Zur Einleitung S. 4. Anm. 4. S. die von Hoffmann in diesem Sinne erklärten Stellen unt., Art. מדרש.
3 Nicht von אָסְר, wie Levy (I 418b) annimmt. Im biblischen Hebr. kommt die Wurzel nur im Substantiv אָרָי, vor. 4 S. mein: Die Anfänge der hebr. Grammatik, S. 6.

בי הפרשה מנין. Ebenso erklärt El. b. Jakob die Ermahnung in Exod. 23, 13.2. — Im Midrasch der Schule Akiba's wird mehrere Male exegetisch begründet, dass auch diese Einzelheiten der Gesetze am Sinai gesagt wurden 3. — Man sprach von den Einzelheiten der Thora und stellte ihnen Einzelheiten der Schriftgelehrten, d. h. aus den Worten der Schriftgelehrten erschlossene, an die Seite 4. Jedoch ist es möglich, dass ursprünglich דקרוקי חורה dasselbe besagte, was הקרוקי חורה, nur dass in dem einen Ausdrucke die durch genaue Erforschung sich ergebenden Einzelheiten nach dem Objekte der Erforschung, der Thora, in den anderen nach den Erforschern, den Schriftgelehrten, benannt sind. Für diese Annahme sprechen Ausdrücke wie היקון, מקרא סופרים u. s. w., die סופרים als Genet. subjectivus enthalten.

קְּרֶךְּ, Weg, Weise. Den Gebrauch des Wortes — als Feminium angewendet — in der exegetischen Kunstsprache der Tannaiten zeigen folgende Beispiele: M zu 12, 15 (9a 16): אלמוד דבר שהוא שוה בארבע דרכים מדבר ששוה בארבע דרכים ואל אלמוד דבר שהוא שוה בדי דרכים מדבר שאינו שוה אלא בדרך אחד (אחת (l.)) או בב' דרכים שוה בר' דרכים מדבר שאתה לומדו בדרך אחת אתה S zu 4, 1 (15 c 14): או בג' דרכים שיש בו S zu 5, 2 (23a ob.) dasselbe, nur לְמִידוֹ statt לוֹמְדוֹ

Ueber die im Akiba'schen Midrasch häufige Redensart כלך s. Art. דרך הדין s. Art. דרך הדין (S. 23 ob.).

ist eine Redensart, wie sie besonders im Ismael'schen Midrasch vorkommt. Es wird mit ihr ausgedrückt,

¹ S zu beiden Stellen (86 b 9; 91 d 7). Die betreffenden Stücke in S gehören nicht zum Midrasch der Schule Akiba's, s. Hoffmann, Zur Einleitung S. 30. ² M. z. St. (101 a 20). — Vgl. die Baraitha Hoschaja's, j. Joma 41 a 30, Sota .כל פרשת סומה היה כתוב עליה שממנה היה קורא ומתרגם כל דקדוקי הפרשה :18a 23 3 S zu 7,37 f. (40b unt.): מה מלואים נאמרו כללותיהם ודקרוקים בסיני אף כולם נאמרו כ' וד' בסיני. Zu 25, 1 (105a unt.) . . . . מה שמימה נ' כ' וד' מסיני אף כולם . . . . Zu 25, 1 (105a unt.) מלמר שניתנה התורה הלכותיה ודקרוקיה ופירושיה על ידי משה מסיני :(112c unt.) auch den Ausspruch Chananja's, des Neffen Josua b. Chananja's darüber, dass die zehn Gebote alle Abschnitte und Einzelheiten der Thora in sich begreifen (Schir rabba zu 8,14: פרשיותיה ודקרוקיה של תורה; j. Schekalim 49d unt., Sota 22d; vgl. Die Ag. d. Tann. I, 392, 5). Ueber die Nichtanerkennung des göttlichen Ursprunges eines einzigen דקדוק s. Sanhedrin 99a unt. ⁴ In der Tradition über das Wissen Jochanan b. Zakkai's werden auch דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים genannt, Sukka 28a. (Vgl. Jochanans Ausspruch, Megilla 19b, zu Deut. 9, 10; Rabs Ausspruch, Temura 16a). Próselyt muss nach Jose b. Jehuda, um aufgenommen zu werden, Ober פרוקי מופרים מופרים מופרים מופרים anerkennen. Vgl. den entsprechenden aramäischen sedruck דיוקא דפתניתין, Kethuboth 17 b. — S. auch Sd zu 17,9 (104 b unt.): הקרוקי מש

dass man aus einer Aeusserung oder einer Thatsache etwas nicht direct, sondern nebenhin — chemin faisant — erfährt, lernt. So M zu 21, 27 (85b 16); Sn zu 5, 2 1a 12); 5, 3 (1b 32); 12, 12 (28 a unt.); 35, 13 (61a 9); Sukka II, 1; T 249, 28 (Jebam. c. 8)¹. Vgl. Sd zu 32, 24 (137b 16), wo statt אתה למד Tob. b. El. hat למדנו 5.

קרָךְ אָרֶץ. Im Midrasch der Schule Ismaels wird oft gesagt, dass die Thora eine Belehrung bietet, die nicht ins Gebiet des Religiösen und Sittlichen gehört, sondern in den ausserhalb desselben liegenden, mit dem vieldeutigen Ausdrucke דרך ארץ bezeichneten Kreis der menschlichen Gewohnheiten, der gesellschaftlichen Sitte, des täglichen Lebens. Es heisst dann לימדה תורה דרך ארץ (27 b 16); אומדה תורה דרך ארץ (28 b 1); בא הכתוב ללמדך דרך ארץ מן התורה בא הכתוב ללמדך דרך ארץ מן התורה בא הכתוב (28 b 2); zu 21, 19 (83 a 13, s. Ag. d. Tann. II, 350, 1); בא הכתוב בא הכתוב (7 a unt.) בא הכתוב (80 b 6) 3.

ist der Name der 9. unter den Zweiunddreissig Regeln El. b. Jose Gelili's. Sie stellt fest, dass der biblische Text zuweilen eine "kurze Weise" des Ausdruckes, d. h. Ellipsen, aufweist und durch Ergänzung derselben erklärt werden muss. Als Beispiele werden angeführt: I Chron. 17, 5, wo nach ממשכן בע ergänzen ist: אל משכן; II Sam. 13, 39, wo יחבל die Ergänzung durch בפש erfordert 4.

¹ Zur Redensart vgl. den Ausspruch Akiba's (Sanh. 76b): הוי זהיר מן
3. S. dazu meine Bemerkung, Die Ag. d. Tann. I, 281, 5; Revue des Études Juives XXXVII, 302.

2 S. auch S zu 17, 10 (84c 26): קורה דרך ארץ; ebenso Chullin 84a (לימרה). — Anders ist דרך ארץ zu verstehen in dem Satze איל מעמלק, M zu 17, 14 (55a ob.). Hier bed. der Ausdruck etwa: moralische Weltordnung.

3 S. Die Ag. d. Tann. I, 247, 3.

⁴ Vgl. Die Ag. d. Tann. II, 295, 1.

der sowohl die Thätigkeit des Schrifterklärens und Schriftforschens im Allgemeinen, als auch die Erklärung und Deutung der einzelnen Schriftstelle bezeichnet wird, auf folgende Weise angewendet:

- 1. Mit dem Accusativ des Objects, auf welches sich die Thätigkeit bezieht. Schekalim I, 4 (Joch. b. Zakkai): הכהנים הכהנים (nämlich Lev. 6, 16) יו. Bar. Menachoth 45a: הרשים מקרא זה לעצמן (nämlich Ezech. 45, 18 ff.). Ib. (auch Sabb. 13b, im Berichte Rab's): ישב בעליה ודרשו (nämlich das Buch Ezechiel). Berach. I, 5 (Eleazar b. Azarja): עד שדרשה בן זומא (nämlich des Auszuges aus Aegypten in Deut. 16, 3)². In der passiven Construction (im Niphal): דברי S Einl. (Bar. von den Dreizehn Regeln). דברי התורה נדרשין האחד מן 20, 12 (70a 23). In dem Satze התורה נדרשין לדרוש וה אחד מן 20, 12 (43c ob.) ist nach dem Verbum der Acc. אורמים שצרין לדרוש hinzuzudenken 3.
- 2. Mit dem aus dem Verbum selbst gebildeten Substantiv מְּרְרָשׁ als Object. Z. B.: זה מדרש דרש יהוידע כהן גדול, S zu 5, 19 (27 c 4), Schekalim VI, 6; אלעזר בן עזריה, Kethuboth IV. 6 4. Mit מדרש ist die betreffende Erklärung oder Textdeutung bezeichnet.
- 3. Ohne jedes Object. Z. B. Sn zu 27, 11 (50a unt.): נתנה בתנה דורש לדרוש ולומר (50c 25, 50c 25, 50c 25, 50c 25, 50c 20): שהיה דורש (50c 20): אין בנו כח לדרוש (50c 20): אומר (50c 20):
  - 4. Oft bedeutet דרש nicht die h. Schrift erklären, sondern

¹ Vgl. Taanith 5b (des Amora Jizchak): מקרא אני דורש. 2 In Bezug auf einen nichtbiblischen Text: T 264 29 (Kethub. 4, 9), הדרש הלל הזקן לשון הדיום (Kethub. 4, 9), מקרא אני דרש הלל הזקן לשון הדיום (Baba Mezia 104a). מיון הדיום (bed. nicht "ein von Idioten eingeführtes Schriftstück", auch nicht "Idiotensprache" wie Levy, I 428b, 453b übersetzt, sondern ist s. v. wie יחול, profane Ausdrucksweise, d. h. die in einem profanen Schriftstücke vorkommende, im Gegensatze zu verstehen der Ausdrucksweise der heiligen Schrift. 3 Vielleicht ist ebenso zu verstehen der Satz Simon b. Jochai's (Ag. d. Tann. II, 88): לא לאוכלי המן לא לאוכלי המן (47 b 11 13). In der passiven Construction lautet die Redensart beim Amora Eleazar b. Pedath, j. Megilla 70a ob.: א נותנה להדרש אף זו ניתנה להדרש ב 4 Hier wird nicht ein Bibeltext, sondern der Text eines Ehevertrages gedeutet (s. oben Anm. 2).

⁵ Vgl. aus amoräischer Zeit (Samuel b. Nachman zu Chanina b. Papa): קרות אתה יודע לדרוש אי אתה יודע, j. Ab. zara 44b34.

die Schrifterklärung öffentlich vortragen. So heisst es in dem Berichte über eine Sabbathpredigt Eleazar b. Azarja's in Jahne, welchen die Schüler Josua b. Chananja's ihrem Meister erstatten 1, M zu 13, 2 (18b.f.): כלל זה דרש ... עוד כלל זה דרש ... ביוצא בו ... ארש. S. auch Sota V, 2-5 mehrere Male: כו ביום דרש, von den in Jabne öffentlich vorgetragenen Schrifterklärungen. der Präposition > wird der Gegenstand des Vortrages an das Verbum geknüpft. So Chagiga II, 1: אין דורשין בעריות ... במעשה בראשית; Bar. Sanh. 99b (vom König Manasse): היה יושב ודורש² בהגדות של דופי. In einer Version des eben erwähnten Berichtes fragt Josua b. Chananja: ומה דרש בה. antworteten: כך דרש בה. Ab. di R. Nathan c. 18. — Im Targum zu Richter 5, 9 werden die Schriftgelehrten Israels gerühmt, weil sie auch zur Zeit der Bedrängniss nicht aufgehört haben, über die Thora öffentlich vorzutragen: דכר הות עקתא ההיא לא פסקו מלמדרש באורייתא. — Die Dankreden, welche die Gelehrten aus der Schule Akiba's an die Bewohner von Uscha für die genossene Gastfreundschaft hielten 4, werden in der einen Quelle (Berachoth 63b) mit den Worten פֿתה ודרש, in der anderen (Schir r. zu 2, 5) mit נכנס ודרש eingeleitet 5.

קרְשָׁן. Schrifterklärer, Prediger. Ein Zeitgenosse Hillels nannte des Letztern zwei Lehrer, Schemaja und Abtalion: חכמים אורכמים, Bar. Pesachim 70b. Simon b. Zoma wird mit den Worten gerühmt (Sota IX, 15): משמת במלו הדרשנים 6. In der palästinensischen Agada (Lev. r. c. 30 gegen Anf.) wurden die

¹ S. Die Ag. d. Tann. I, 221, wo die Parallelstellen angegeben sind. ² Der Vortragende sass. Vgl. in dem oben, S. 26, Anm. 3 citirten Ausspruche Simon b. Jochai's (M 47 b 12): היה יושב ודורש. In der Erzählung über Meier und Elischa b. Abuja, j. Chagiga 77 b 24: ר' מאיר הוה יתיב דרש בבי מדרשא דמבריה 3 Aus der Fortsetzung und den Textworten (s. Ag. d. Tann. II, 8). (המתנרבים בעם) ist-ersichtlich, dass nicht das "Forschen in der Lehre" gemeint ist (wie Levy, Wörterbuch zu den Targ. I, 189 b übersetzt), sondern das öffentliche Predigen über dieselbe. Der Targumist denkt an Zeiten, wie die der hadrianischen Verfolgung und an die Selbstaufopferung Akiba's, wie sie Berach. 61 b 4 S. Die Ag. d. Tann. II, 54 f. ⁵ Die Bedeutung: predigen, erzählt ist. öffentlich vortragen, hat דרש besonders an vielen Stellen des babylonischen Talmuds. Samuel b. Chofni, der Gaon von Sura, sagte in seiner Einleitung zum Talmud, wie Abulwalid, Wörterbuch Art. דרש (Col. 166, Z. 25) erwähnt, dass in dem Ausdrucke דרש ר' פלוני im Talmud das Verbum דרש öffentlichen Vortrag (ar. אעלאן) bedeutet. S. darüber auch Luzzatto, Bikkure Haittim, Bd. 6 Vgl. Levi in Gen. r. c. 5 (4): יש מן הדרשנים שהיו דורשים; dazu die Angabe: כגון בן עואי ובן זומא.

Worte überliefert, mit denen man Eleazar, den Sohn Simon b. Jochai's rühmte, als er starb. In denselben erhält er auch das Epitheton: רבשות בושות. In einer Baraitha werden den Töchtern Zelofchads die Epitheta הכמניות דרשניות beigelegt (Baba Bathra 119b). Nach einer anonymen, vielleicht alten, Agada zu Koh. 7,5 (Koh. r. z. St.), ist in diesem Verse der Gegensatz zwischen den Gelehrten, die den Lehrvortrag halten und ihren den Vortrag dem Volke in zierlicher Form und mit besseren Stimmmitteln darbietenden Dolmetschern, Sprechern angedeutet (דרשנים — מתורנמנים).

— Gleichbedeutend mit זו דרשן ist

S. auch noch unt. Art. מְּדְרָשׁ.

¹ Unter מתורגמן ist hier der sonst אמורא genannte Assistent des vortragenden Gelehrten zu verstehen. Ueber die Stellung des Einen zum Andern ist besonders lehrreich, was über die palästinensischen Gelehrten Abahu und Abba aus Akko und deren Sprecher berichtet wird, Sota 40 a (s. Die Ag. der pal. Am. II, 99). Sowie der anonyme Agadist in Koh. r., erlaubt sich eine solche Persiflage des laut sprechenden Amora auch der Targumist zu Hiob 3, 18, wenn er קל אמוראה mit קל אמוראה wiedergiebt. ² In Exod. r. c. 3 Ende wird לפה. Exod. 4, 16, mit ממתורגמן erklärt, was mit אמורא gleichbedeutend ist, s. vor. Anm. Das Onkelos-Targum hat an beiden Exodus-Stellen מתורגמן. 3 Hier ist die bessere Lesung: אבא הדורש. Sie findet sich auch in Exod. r. c. 42 Anf. Vgl. Die Ag. d. Tann. 1I, 548 f. ⁴ Vgl. die Controverse zu diesen Psalmworten, Arachin 17a. Die Ag. d. pal. Am. III, 581. ⁵ So Sanhedrin 38b, Ab. zara 5a, Gen. r. c. 24 (2). In Pesikta r. c. 23 Anf. (115a) fehlt ה"כ"ז. In Lev. r. c. 26 (7) fehlt ד' ד' ודורשיו. Ueber die Urheber der betreffenden Aussprüche s. Ag. d. Tann. I, 236, 1; Ag. d. pal. Am. II, 50, 5. חכמים ist dieselbe Bezeichnung, wie הכמים — הרשנים in dem S. 27 unt. erwähnten Lobe Schemaja's und Abtalions.

ה

Eine aramäische Partikel, die im Hebraismus der Schule Bürgerrecht erlangt hat. Sie entspricht dem biblischen הנה, geht aber über dessen Anwendungsgebiet hinaus. In den bibelexegetischen Ausführungen bildet sie ein den Ausdruck belebendes Element, und sie war offenbar in den lebendigen Discussionen des Lehrhauses so allgemein im Gebrauch, dass sie sich trotz ihres rein aramäischen Characters in der Kunstsprache des alten Midrasch festgesetzt hat. Mit אה werden eingeleitet: 1. Ergebnisse der Schrifterklärung. Z. B. in der stehenden Redensart: הא למדנו, s. M zu 16, 28 (50b unt.); Sn zu 31, 24 (60b 12 13); S zu 11, 34 (55 b 8). — אָל לְמֶדָהָ , Aboth IV, 5; T 385 11 (Baba Mez. c. 6 Ende). הא אין לך לדון, s. oben S. 21; הא לו נאה .. גרולה M zu 15, 2 (35 a 28). .. הא אינו אומר SO c. 1 Anf. 2. Fragesätze. Z. B. הא מה תלמוד לומר, M zu 21, 22 (84b 5); הא מה אני מקיים, S zu 12, 3 (58c9). 3. Folgerungen aus dem Schrifttexte. die mit der Bedingungspartikel beginnen (הא אם). S. zwei Beispiele Maaser scheni V, 12; M zu 12, 22 (11 b 21); Sn zu 27, 14 (51 b 14). Ohne DN: S zu 11, 33 (54d 9).

בּבְּאֵי. Die Grundbedeutung des Wortes scheint dieselbe zu sein, wie die von הָבֶל, Hauch. Da es auch הואי geschrieben wird (Chullin 90 b), kann man es mit dem arabischen לבין hawâ, Luft, in Verbindung bringen!. Es wird nur in der Bedeutung von hyperbolischer Redeweise angewendet. גררי הבאי Nedarim III, 2, sind an hyperbolische Aeusserungen geknüpfte Gelübde. Simon b. Gamliel sagt, um den Ausdruck "befestigt bis in den Himmel" (Deut. 1, 28) zu erklären: דברה תורה בלשון הבאי , und er citirt als weiteres Beispiel solcher Ausdrucksweise: "heute", Deut. 9, 1. Daran fügt er die Bemerkung, dass die Verheissungen von der Vermehrung Israels, Gen. 26, 4 und 13, 6, nicht hyperbolisch gemeint sein: אינו דבר הבאי . Sd zu 1, 28 (70 a)².

¹ So Kohut III, 173 b, der aber das ins Persische übergegangene Wort für ein persisches hält. Bar Bahlûl (Payne Smith 965 a) giebt הבלא (hebr. הבל) mit arabischem של wieder. Vielleicht kann man dieses Wort, das Staubwirbel, Staubatome bedeutet, zur Erklärung unseres הבא heranziehen. Sowohl Hauch, als Staubatom kann als Bild des Nichtigen, zur Bezeichnung der vermöge ihrer Uebertreibungen nichtigen Redeweise dienen.

2 Desselben Ausdruckes bedient sich in gleichem Sinne nur noch der paläst. Amora Ammi, Chullin 90 b (Tamid 29 a). S. Die Ag. d. pal. Am. II, 163.

(ענד וועד). Dieses im biblischen Hebraismus so häufige Verbum ist in der tannaitischen Literatur fast ausschliesslich 1 als exegetisches Kunstwort zu finden. Während mit ממר angegeben wird, wie der Wortlaut des Textes lautet, dient הגיד dazu, um anzugeben, was der Text besagt, was er anzeigt, mittheilt, lehrt. Das Verbum behält so dieselbe Bedeutung, in der es in der Bibel hauptsächlich vorkommt. Als Subject des Verbums erscheint im tannaitischen Midrasch ausschliesslich die heilige Schrift, der Bibeltext. Oft ist dieses Subject zu הגיד auch ausdrücklich genannt, indem, wie auch in Verbindung mit zahlreichen anderen Verben, der Bibeltext als הַבְּתוּב personificirt ist (s. unt. Art. בתוב). Aber auch in den viel häufigeren Fällen, in denen das Subject des Verbums הגיד verschwiegen ist, muss man als solches הַבְּתוֹב hinzudenken. Die gewöhnliche Formel, in der das Verbum angewendet wird, lautet ... שניד הכתוב oder ... שניד ש... Zunächst ist es der Midrasch der Schule Ismaels, in der diese Formel uns fortwährend begegnet, und zwar sowohl bei halachischer, als bei agadischer Exegese. Gleich das erste Beispiel in M (zu 12, 1, 1a) zeigt das im Eingange erwähnte Verhältniss von אמר zu אמר. Von vier verschiedenen Texten heisst es da gleichlautend: ... מניד ש... מניד אומר (הכתוב הוא). Andere Beispiele aus den agadischen Bestandtheilen von M. und zwar . . . שניד הכתוב ש: zu 12, 41 (16a 5); 13, 22 (25b 1); 14, 8 (27b 11); 14, 20 (30 b 11); 15, 21 (44 a unt.); 15, 27 (46 b 7). ... מניך ש: zu 12, 17 (10a 20); 12, 31 (13b unt.); 12, 33 (14a 18); 12, 34 (14a 24): 12, 39 (15a 15); 12, 42 (16b 11); 14, 9 (27b 20); 15, 1 (36a unt.); 15, 3 (37b 13); 15, 12 (42a 19); 17, 14 (55a 8); 18, 1 (57b 14); 19, 1 (61a); 19, 3 (62a unt.); 20, 11 (69b 19); 20, 19 (71b unt.); 20, 20 (72a 16 18); 21, 18 (82b 23); 31, 17 (104b 5). Beispiele aus der halachischen Exegese in M ... שניד הכתוב צע 12, 6 (5 b 11); 12, 7 (6a 11); 12, 8 (6b 12); 21, 2 (75a 7). ... שניד ש: Zu 12, 44 (17a 11); 12, 48 (18a 15); 13, 10 (21b 24); 21, 5 (76b 9); 21, 11 (79a 23); 21, 14 (80 b 6); 21, 16 (81 b 20 24); 21, 18 (82 b 18); 21, 20 (83 b 8); 22, 13 (93 b 9 14). Auch in dem ebenfalls aus der Schule Ismaels stammenden Sn finden wir sowohl die volle als die kürzere Formel in halachischen, wie in agadischen Sfücken 3. Die volle

Form ist in Sn häufiger zu finden, als in M. Neben מגיד ש findet sich in gleicher Bedeutung in M und Sn zuweilen auch .. מלמד ש, aus dem in anderen Derivaten zahlreicher vertretenen Verbum למד (s. den Art. למד), aber ausschliesslich bei agadischer Exegese 1. Im Midrasch der Schule Ismaels ist also מגיד ש der bei weitem vorwiegende Ausdruck, mit dem angegeben wird, dass der Schrifttext etwas anzeigt, lehrt, sei es bei halachischem, sei es bei nichthalachischem Inhalte. מלמד ש kommt seltener und nur bei nichthalachischer Schrifterklärung vor. Hingegen ist im Midrasch der Schule Akiba's, als dessen treuester Vertreter S anerkannt ist, der erstere Ausdruck durch den letzteren vollständig verdrängt, und .. מלמר ש fungirt allein an der Stelle von מגיד ש, sowohl in halachischer, als in agadischer Exegese 2. Es scheint. dass in der Schule Akiba's die anderen, aus dem Verbum למד gebildeten Ausdrücke den Sprachgebrauch entscheidend beeinflussten, so dass überall an die Stelle von מַנִּיד sein Aequivalent trat. Vielleicht fand man, dass מלמד auf ernstere und deutlichere Weise das Enthaltensein der vom Texte abgeleiteten These in den Worten des Textes bezeichnet. Wie nachhaltig der Ausdruck מניד aus der Schulsprache beseitigt wurde, zeigt die Thatsache, dass im Seder Olam, in der Mischna3, in der Tosefta stets nur מלמד, nie מניד zu finden ist 4. Auch in den nachtannaitischen Midraschim ist . . מלמד ש vorherrschend. In der

בע 5,21 (5b24); 7,1 (13b18); 7,10 (14b4); 7,89 (15b17); 8,4 (16b9); 11,35 (22b1339); 11,36 (23a410); 12,1 (27a11); 12,10 (28a33); 15,38 (34b18); 18,20 (40a14); 27,1 (49a22); 27,2 (49b4); 27,12 (51a); 27,16 (52a17); 30,5 (56b21); 31,5 (59a unt.); 31,8 (59b16); 31,11 (59b26). — .. שיט בער 5,26 (13a27); 9,7 (17b16); 15,39 (35a3); 27,13 (51b11); 30,2 (55b29); 35,34 (62b22). — Halachisch. .. שיט בער בער 5,17 (4b unt.); 5,23 (6a12); 15,6 (29b unt.); 15,11 (30a26); 18,11 (37b16); 30,12,13 (57b unt.). — .. ש בער בער 5,15 (4a unt.); 5,17 (4b unt.); 7,15,17 (14b unt.); 15,34 (33b unt.); 19,9 (44a 20); 26,26 (49a15); 28,10 (54a25); 35,30 (62b unt.).

¹ M zu 12, 21 (11a18); 12, 36 (14b9); 19, 16 (64b16); 19, 17 (64b unt.); 19, 21 (65b unt.). — Sn zu 5, 19 (5a33); 11, 4 (23b29); 11, 9 (24b2933); 11, 10 (25a15); 11, 16 (25b24); 11, 30, 31, 33 (26b7925); 12, 2 (27a31); 25, 12 (48b7). Zu 15, 36 (34a3) ist eine halachische These mit ש מלמר ש eingeleitet; jedoch ist das nicht ursprünglich. Vor einer ähnlichen These heisst es einige Zeilen früher, zu 15, 34 (33b unt.) מגיר ש, Dasselbe Verhältniss waltet ob zwischen 49a4 (zu 26, 54) und 49a15 (zu 26, 56).

2 Der Satz עור הכל (2 zu 26, 54) und 25 zweimal) stammt wohl aus dem Ismael'schen Midrasch.

nach R. Kahana benannten Pesikta (ed. Buber) findet sich dieser Ausdruck über 20, מניד ש kein einziges Mal. In Genesis rabba ist מלמד ש fast 50 Mal zu lesen, מניד ש ein einziges Mal.

Der durch die Beobachtung des Sprachgebrauches in M und Sn einerseits und in S andererseits festgestellte Unterschied zwischen dem Midrasch der Schule Ismaels und dem der Schule Akiba's lässt sich auch in den anderen Erzeugnissen der tannaitischen Bibelexegese beobachten. Der durch Hoffmann? nachgewiesene Character von Sd zeigt sich auch in diesem Punkte. findet sich vorwiegend in dem auf die Schule Akiba's zurückgehenden mittleren Theile (§ 105-301). In dem ersten und dritten, zumeist agadischen Theile des Sd findet sich sowohl מניד .. ש מניד ש.. als ... מניד ש bei agadischer 3, aber auch bei halachischer Exegese 4. .. מלמד ש kömmt in dem Anfangs- und Schlusstheile des Sd oft genug vor, aber nur bei agadischem Midrasch. In dem mittleren Theile sind neben den sehr zahlreichen Beispielen für . . מלמד ש nur vereinzelte Fälle der Anwendung von zu finden 5. - Dass in S gewisse Partieen auszuscheiden und dem Midrasch der Schule Ismaels zuzutheilen sind, zeigt sich auch darin, dass in denselben מניד הכתוב einmal (S zu 20, 18, 93a 6) halachisch und einmal (zu 18.3, 86a 11) agadisch angewendet ist.

Die Mechiltha zum Deuteronomium, aus der im Midrasch Haggadol zahlreiche Fragmente erhalten sind 6, stammt im Grossen und Ganzen aus der Schule Ismaels, enthält aber auch Elemente aus dem Midrasch der Schule Akiba's. Dem entspricht auch der gemischte Gebrauch der Ausdrücke מלמד und דמניד.

Ausser dem Participium מניד findet sich von unserem Verbum,

¹ Gen. r. c. 20 (4): . . שלמה בסנהדרין שלמה. ² Zur Einleitung in die halachischen Midraschim, S. 66. 3 .. ש: מניד הכתוב ש: zu 1, 24 (69 b 27); 1,25 (69b unt.); 11,12 (78b 33); 11,13 (79a 28); 11,18 (82b 23); 11,22 (83b 14); 12.2 (87a unt.); 33,2 (142a31). — מניד ש: zu 1,1 (64a23); 12,23 (90b11); 33,14 (146 b 7). 4 מניד הכתוב ש: zu 12, 15 (89a unt.). — מניד הכתוב ש: zu 12, 20 5 מניד הכתוב ש Hal.: 15, 11 (98 b 27); 15, 19 (100 a 1); 17, 12 (105 a 13 = 106 b s zu 185). Agad.: zu 15,4 (98a6). — מניר ש. Hal.: zu 15,17 (99b 12); 21,5 (112a 26). Agad.: zu 21,15 (113a 24). ⁶ Herausgegeben von Hoffmann in der Hildesheimer-Jubelschrift, S. 1—32 der hebräischen Abtheilung, vgl. S. 83-98 der deutschen Abtheilung. 7 מגיד findet sich bei Agadischem (zu 14, 23) und bei Halachischem (zu 16, 8; 16, 11; 20, 19; 24, 20). — מלמד findet sich bei Agad. (zu 1,1; 20,19; 26,5) und bei Halach. (zu 21,17). Beachtenswerth ist, dass ein Satz, der in Sd (zu 24, 20, 124 b 20) mit מלמר eingeleitet wird, hier, in anderer Form, mit מניד eingeleitet zu lesen ist.

in derselben Bedeutung und mit demselben hinzudenkenden Subjecte, noch die Form להגיד; und zwar in der oben (S. 17) gebrauchten Redensart: להגיד מה גרם.

ist Nomen actionis zu הגיד. Während aber das Verbum, wie im vorigen Artikel gezeigt worden, im Midrasch der Schule Ismaels, der die ältere Terminologie der palästinensischen Bibelexegese erhalten hat, sowohl bei halachischer, als bei nichthalachischer Exegese angewendet wurde, hat das Substantiv schon in früher Zeit im Sprachgebrauche der Schulen die Bedeutung nichthalachischer Schrifterklärung gewonnen. Denn nur in dieser Bedeutung tritt uns das Wort in den ältesten Traditionen entgegen. Es kann kein Zweifel mehr darüber obwalten, dass man nur aus dem im vorigen Artikel behandelten מגיד ableiten darf; alle sonstigen Ableitungen decken nicht den ganzen mit dem Worte bezeichneten Begriff und lassen die Thatsache ausser Acht, dass in der Schulsprache, welche sich das Substantiv הגרה bildete, dessen Verbum nur in der Bedeutung angewendet ist, in welcher es die Formel מגיד ש darbietet 1. Wir können nicht mehr ergründen, warum diese Formel gerade für den nichthalachischen Theil der palästinensischen Schriftauslegung die specielle Benennung lieferte. Aber es ist ohne Schwierigkeit annehmbar, dass während die Formel selbst auf dem ganzen Gebiete der Bibelexegese ihre Geltung behielt und erst in der Schule Akiba's durch .. מלמד ש verdrängt wurde, das ihr entnommene Substantiv vermöge Differenzirung schon sehr frühe in seiner Anwendung auf die nichthalachische Bibelexegese beschränkt wurde. Es ist wohl möglich, dass als zuerst das Wort הגרה aufkam, um einen durch .. ש eingeleiteten Ausspruch zu bezeichnen — wobei הַגְּרָה im Sinne von הַגָּרָת הַבָּתוּב verstanden wurde —, dasselbe unterschiedslos Halachisches und Nichthalachisches bezeichnete. Aber Spuren dieses ursprünglichen Sprachgebrauches sind nicht mehr vorhanden, und wir kennen das Wort

¹ Alle sonstigen Ableitungen des Wortes erweisen sich als unhaltbar. S. meine Abhandlung in Jewish Qarterly Review, IV, 406—429. Zu den dort angeführten Ansichten seien noch hinzugefügt: Abraham Maimuni in einer Abhandlung über die Deraschoth sagt (Kobez II, 40 c): מה מונ שהם מגירים מאוראות שאירעו ולשון הגיר לך ארם . L. Löw, Ben Chananja I, 341: "Haggada = heilige Geschichte". A. Schmiedel, Studien S. 137: הגיר מיר הגיר הגיר על הגיר על בארונים, vortragen". — Strack, Einleitung in den Talmud, 2. Aufl. (1894), S. 4, und Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes, 3. Aufl. II, 339, erkennen meine Erklärung als die allein richtige an.

jetzt nur noch als Bezeichnung desjenigen Gebietes der Schriftauslegung, das nicht Erläuterung und Entwickelung der pentateuchischen Gesetze, sondern die Auslegung der nichtgesetzlichen Bibeltexte zum Gegenstande hat. Das Wort ist zum Eigennamen dieses Gebietes geworden und mit der Zeit umfasste der Name die Gesammtheit aller nicht zur Halacha gehörenden Schriftauslegungen, sowie sonstiger nur mittelbar oder gar nicht zur Bibelexegese gehörenden Ueberlieferungen. Dieser Eigenname, den man auch אַנֵּדה sprach und schrieb 1, hat sich aber erst allmählich zu der angegebenen Bedeutung entwickelt. Denn ursprünglich benannte man die Gesammtheit der nichthalachischen Schriftauslegungen mit dem Plural הגרות, da der Singular naturgemäss als Bezeichnung der einzelnen Auslegung, des einzelnen nichthalachischen Midraschsatzes galt. Dieser Plural ist noch in mehreren Beispielen erhalten, neben einem ähnlichen Plural, הלכות, der die Gesammtheit der zum Religionsgesetze gehörenden Lehrsätze und Normen bezeichnet. In Sd zu 11, 22 (84b 17) lesen wir, in den Worten "dieses ganze Gebot" sei die Mahnung erhalten: למוד מדרש הלכות ואגדות: und dazu die weitere Bemerkung, in Deut. 8, 3 seien dieselben drei Gebiete des Wissens angedeutet. In Sd zu 33, 3 (143b 14) wird erzählt, dass zwei Abgesandte der römischen Regierung unter dem Vorwande, sich bekehren zu wollen, die ganze jüdische Lehre bei Gamliel II. zu erlernen Gelegenheit hatten: קראו את המקרא ושנו את המשנה מדרש הלכות ואגדות 2. In einer alten Dichtung sagt die Thora von den Tischgesprächen. wie sie in Israel sein sollten (Bar. Sanhedrin 101a) 3: אם בעלי מקרא הם יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים ואם בעלי משנה הם יעסקו במשנה בחלכות ובהגדות . Statt במשנה במרש: oder aber ist (wie in בעלי משנה) die Gesammtbezeichnung der dann folgenden

¹ So schreiben zumeist die palästinensischen Litteraturerzeugnisse; der babylonische Talmud schreibt meist הגוה. Es ist selbstverständlich, dass אַּבְּהָה. Es ist selbstverständlich, dass חַבְּּבָּהְה nur aramaisirte Form für הַּבְּּהָה (אַבְּהָה, אַבְּהָה, אַבְּרָה, אַבְּרָה, אַבְּרָה, אַבְרָה, אַברְרָה, אַבְרָה, אַבְרָה, אַבְרָה, אַבְרָה, אַבְרָה, אַבְרָה, אַברְרָה, אַבְרָה, אַברְרָה, אַברְיִּה, אַברְרָה, אַבְרָּה, אַברְרָה, אַבְרָה, אַבְּרָה, אַבְרָּה, אַבְרְרָה, אַבְרָּה, אַבְרְרָה, אַבְרָּה, אַבְרָה, אַבְרָּה, אַבְרָה, אַבְרָּה, אַבְ

drei Disciplinen, und במדרש ist zu ergänzen, wie das in einer Handschrift thatsächlich der Fall ist 1. In Sd zu 32, 2 (132 a 13) wird der in allen ihren Disciplinen sich als derselbe bewährende Geist der jüdischen Lehre mit den Worten gekennzeichnet: דברי יש בהם מקרא ומשנה [מדרש] הלכות ואגדות 2. In der Aufzählung der Gegenstände, welche Jochanan b. Zakkai's Wissen umfasste, sind an der Spitze genannt: מקרא ומשנה תלמוד הלכות ז. In den tröstenden Worten, welche Eleazar b. Arach an Jochanan b. Zakkai richtete, als dessen Sohn starb, rühmte er von Letzterem: אַרא תורה ומקרא ושנה הלכות והגדות 4. Akiba's Verdienst um das Studium der Lehre wird mit den Worten gekennzeichnet: שהתקין מדרש הלכות והגדות ⁵. Jehuda b. Ilai. ein Schüler Akiba's, rechnet zu den Anforderungen, die an Jemanden zu stellen sind, der beim Fastengottesdienste vorzubeten würdig sein soll (Taanith 16b unt.): ורגיל לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות. Den mit ritueller Unreinheit Behafteten ist gestattet: לקרות בתורה (ו)במדרש ובכתובים ולשנות במשנה (ו)במדרש ובהלכות ובהגרות. T 4, 15 (Ber. 2, 12), wo die eingeklammerten Worte fehlen; Bar. Berach. 22a (wo die gewöhnliche Leseart statt מדרש lautet: תלמוד)6. Ein Mischnasatz, Nedarim IV, 3, besagt, dass wer durch ein Gelübde sich gebunden hat, einem Nebenmenschen keinen Vortheil zu gewähren, denselben wohl nicht die heilige Schrift, aber die Disciplinen der mündlichen Lehre lehren dürfe. Das ist so ausgedrückt: ומלמדו מדרש הלכות והגדות אבר לא ילמדנו י מקרא. — Für sich findet sich der Plural הגדות in folgenden Bei-

² Das in Klammern gesetzte ¹ S. Dikd. Sofrim IX, 305, Anm. 4. Wort fehlt im Texte, muss aber unbedingt ergänzt werden. 28 a, Baba Bathra 134 a, Ab, die R. N. c. 14 Anf. Statt חלמור (= סררש, s.vor. S., A. 2) haben die Ausgaben, wie auch sonst, נמרא. Von משנה gilt das ebendas. Bemerkte. In Mas. Sofrim 16,8 (daraus gekürzt in der zweiten Version der Ab. d. B. Nathan c. 28, ed. Schechter S. 58) fehlt משנה und statt תלמוד steht מדרש, 4 Ab. die R. Nawas als ursprüngliche Version betrachtet werden kann. than c. 14 Ende, nach meiner Emendation in J. Q. R. IV, 425, 1. ein pal. Amora des 4. Jahrhunderts, wahrscheinlich nach dem Wortlaute einer älteren Tradition, j. Schekalim c. 5 Anf. (48 c 64). In dem Texte der Ausgaben des bab. Talmuds (8b unt.): שהתקין משנה ומדרש והלכות והגדות. Man hat nur das ע מררש und הלכות zu streichen und gewinnt die ursprüngliche Version, in der משנה wie in den obigen Beispielen das Ganze der mündlichen Lehre bezeichnet. - Den Zeitgenossen Akiba's, Tarphon und Eleazar b. Azarja wird in Ab. di. R. N. c. 18 Kenntniss der ganzen Lehre nachgerühmt, mit der Aufzählung: מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות. 6 Die Münchner Hschr. hat Beides: ⁷ Ueber die Bed. von מְּרָרֶשׁ in allen bis-ובמדרש ובתלמוד. Vgl. oben Anm. 3. herigen Beispielen s. den Artikel über dieses Wort; auch Art. תַּלְמָה III

spielen: Sd zu 32, 14 (135b 28): זדם עָנב תשתה חָמר אלו הגדות (135b 28). M zu 15, 26 (Josua b. Chananja): והישר בעיניו אדם משובחות לב אדם משובחות הנשמעות באזני כל אדם Von Ismael b. Elischa rühmt Tarphon, er sei בקי באגדות (Moed Katon 28b) בקי באגדות של דופי (Moed Katon 28b) הגדות של דופי (33a9): הגדה הגדה S. unt. Art. של דופי פּנִים. S. unt. Art. של דופי

Anstatt des Plurals gebrauchte man aber auch, um die ganze Disciplin der nichthalachischen Schriftauslegung zu bezeichnen, den Singular הגרה. Es verhält sich damit so, wie z. B. mit מקרא oder כתוב, welche Wörter den einzelnen Schriftvers, aber auch die ganze heilige Schrift bezeichnen, oder mit מדרש, was die einzelne Schrifterklärung, aber auch die ganze Disciplin Josua b. Chanania beantwortet zwölf Fragen der Alexandriner, darunter שלשת דברי הגרה?. Derselbe befragt seine Schüler über den Sabbathvortrag Eleazar b. Azaria's mit den Worten: במה היתה הגרה היום 3. Eleazar aus Modiim, der grosse Agadist der vorhadrianischen Zeit deutet das Wort in der Beschreibung des Manna (Exod. 16, 31) als Hinweis darauf, dass das Manna das Herz des Menschen so anzieht wie die Agada: ירומה להגדה שהוא מושך לבו של אדם - Eleazar b. Azarja ruft Akiba zu: מה לך אצל הגדה - Von jenen alten Vertretern der Agada, die als דורשי רשומות bezeichnet werden (s. Art. רשם). wird folgendes Lob der Agada angeführt, Sd zu 11, 22 (85a 15): רצוגד שתכיר מי שאמר והיה העולם למוד הגדה שמתוך כך אתה מכיר את הקדוש ברוך הוא ומדבק בדרכיו 6. — Der Singular אגדה) hat

¹ Josua b. Levi (3. Jahrh.), im Schocher tob zu Ps. 28, 5: שעולות יי אלו ² Nidda 66 b. S. Die Ag. d. Tann. I, 186. 3 Chagiga 3a. In i. Chag. Anf. dafür: מה היתה פרשתו. ⁴ So M zu 16, 31 (51a12). In der Parallelstelle Joma 75a: של אדם כמים. Nach dieser Version hat die Agada die Wirkung, dass sie das Herz nach sich zieht, so leicht bewegt wie Wasser. Der ersten Version entspricht die Deutung Jehuda's I zu , Exod. 19,9 (Sabbath 87 a): וינד משה דברים שמושכים לבו של אדם כהנדה; der zweiten Version die anonyme Deutung zu וכל משען מים, Jes. 3, 1 (Chagiga 14a): אלו בעלי הנרה שמושכין לבו של ארם כמים בהנרה. Der ersten Version entspricht auch der oben aus Sd zu 32, 14 'citirte Ausspruch, wonach die הגרות das Herze des Menschen anziehen wie Wein. In allen diesen Aussprüchen ist die Wirkung der Agada mit dem Verbum משך bezeichnet, wahrscheinlich auf Grund einer alten etymologischen Verknüpfung des Wortes הַנְּרָה mit dem aramäischen ננד, dem Aequivalent des hebr. משך. Zur Vergleichung mit dem Wasser hat die besondere Bedeutung des aram. ננר beigetragen, wonach das Verbum strömen bedeutet und das Subst. נגרין Ströme, Bäche. ⁵ Chag. 14a, Sanh. 38a, 67b, 6 Zu למוד הגרה vgl. den S. 34 citirten Auss. Die Ag. d. Tann. I, 225.

schliesslich den Plural verdrängt und wurde in der amoräischen Zeit nach und nach alleinherrschend 1. In aramäischer Rede bildete man dazu den status emphaticus אגדתא 2.

הוֹאִיל. Conjunction des Grundes: da, nachdem. Die von Levy (I, 457a) vorgeschlagene und von Kohut (III, 191b) angenommene Ableitung derselben aus הוֹא ist aus sprachlichen und sachlichen Gründen unhaltbar³. Auch bleibt bei dieser Ableitung ganz unverständlich, warum diese Conjunction, sei es mit dem Subjecte, sei es mit dem Prädicate, stets durch ein verbunden wird⁴. Diese Absonderlichkeit wird aber sofort verständlich, wenn wir in הואיל das biblische Verbum erkennen, das stets nur in Verbindung mit einem anderen Verbum angewendet und zwar zuweilen mit diesem durch die Conjunction verbunden wird. Z. B. הואיל ונשב, Jos. 7, 7; הואיל ונשב, II Kön. 6, 32. Ursprünglich wurde wohl der begründende Satz (als Hauptsatz) mit הואיל ואמר הכתוב verbundenen Verbum eingeleitet, also z. B. זהואיל ואמר הכתוב stets nur in Verbum eingeleitet, also z. B.

spruch aus Sd 11, 22 (למוד... אנדות). Zum Inhalte des Ausspruches vgl. die oben Anm. 1 citirte Deutung Josua b. Levi's.

¹ Noch Josua b. Levi (einer der älteren Amoräer) gebraucht den Plural in dem oben S. 36 Anm. 1 citirten Ausspruche; ferner in seiner Deutung von כל Deut. 8,1 und ככל הדברים, Deut. 9,10, welche der oben aus Sd zu 11,22 gebrachten Deutung entspricht. Nach Lev. r. c. 22 Anf. (anonym Koh. r. zu 5,8) erblickt J. b. Levi in jenen Textworten eine Andeutung der ganzen Lehre, deren Disciplinen er so aufzählt: מקרא משנה הלכות תלמוד תוספתות אנדות (in Koh. r. הלכות st. הלכות). In der Version des jerus. Talmud (Pea 17a 59, Megilla 74d 25, Chagiga 76d 33, s. Die Ag. d. pal. Am. I, 138) lautet die Aufzählung richtiger, weil genau den oben erwähnten tannaitischen Sätzen sich anschliessend: (so Chagiga, an den andern beiden Stellen dem Sprachgebrauche angepasst: הלכה, mit Weglassung von הלכה). Hier ist תלמור dasselbe, was in den tannaitischen Sätzen מדרש (s. oben S. 35, Anm. 3). Ein anderer alter Amora, der Babylonier Samuel, sagte (j. Pea 17 a 62, tradirt von Zeira): אין למרין לא מן ההלכות ולא מן ההגדות ולא מן התוספות אלא מן ההלכות ולא מן. ² S. die bei Levy (I, 19ab, 450a) citirten Beispiele; ferner die in dem Register zu den einzelnen Bänden meines Agadawerkes unter dem Schlagworte "Agada, Agadisten" angegebenen Stellen. -- Ueber דברי הנדה, Sn zu 5, 19 (5 a 35) s. meine Ausführungen in J. Qu. R. IV, 412. - Ueber die im babylonischen Talmud sich findende Bezeichnung des Pesachabend-Rituales als הגרה (אגרתא) ebend. S.444f. 3 Dasselbe gilt von Jastrows - Ueber מסורת אנדה s. unten Art. מסורת. Annahme (Col. 336a) wonach הועיל = הואיל. ⁴ In הואיל דלא ידעה, Jebam. 117a, was Levy als Ausnahme anführt, muss wohl לא gelesen werden. Im Texte Alfasi's ist die Schwierigkeit dadurch beseitigt, dass הואיל durch משום ersetzt ⁵ Zu diesem supponirten Beispiele vgl. Baba Kamma 55 a (Josua b. ist. Levi): . . הואיל ופתח בו הכתוב.

"die Schrift hat beliebt zu sagen". Das nur zur Einführung des Hauptverbums dienende und an sich keinen eigentlichen Inhalt darbietende Verbum verlor durch den Gebrauch seine Bedeutung und seine Betonung: es erstarrte gleichsam und wurde zur Partikel: das Verbum wurde zur Conjunction und der begründende Hauptsatz zu einem Nebensatze des Grundes. Aber trotz der neuen Qualität des Wortes verblieb die ursprüngliche Construction, vermöge deren dem הואיל ein ז zu folgen hat. Einmal zur Conjunction geworden, gab es ausser der Forderung des nachfolgenden mit הואיל gleichsam verschmolzenen ו keinen weiteren Zwang bei der Anwendung der neuen Partikel; man konnte ihr das Verbum des Satzes unmittelbar folgen lassen oder auch nicht. und das Verbum konnte im Femininum oder im Plural und im Imperfectum stehen, wenngleich הואיל in seiner verbalen Bedeutung Masculinum und Singular des Perfectum ist 1. Aus den Beispielen dieser besonders im babylonischen Talmud sehr oft angewendeten Partikel, soweit sie der tannaitische Midrasch bietet, sei zunächst der in M öfters vorkommende Satz הואיל citirt. Derselbe leitet keine wörtliche Anführung des Bibeltextes, sondern eine aus dem Bibelworte sich ergebende These ein. S. M zu 13, 9 (21 a 10); 13, 13 (22 b 13); 21, 11 (79 a 24); 21, 17 (82 a 18); 21, 27 (85 b 4); Sn zu 15, 38 (34 b 2); ferner S zu 7, 11 (34b 11). Andere Beispiele: M zu 21, 11 (79a 18): הואיל .. איוצאה; S zu 13,43 (67d ז): הואיל ואין מממאות; M zu 12,2 (3a 28): מתעבר (הואיל והפסח מצות עשה : zu 12, 8 (6 b 15): מצות מצות והחדש מתעבר 13, 16 (64b4): הואיל והוא סימן מומאה; Bar. j. Schekalim c. 3 Anf. (47b 23): דואיל ואילו אומרים כך 2.

תוחה (פווה (פווה (פווה (פווה (פווה (פווה (פווה (פווה (פווה (אווה (פווה (אווה (פווה (אווה (אווה

¹ Einen ähnlichen Fall der Erstarrung einer Verbalform zur Partikel, woraus sich Verschiedenheit der Construction ergiebt, zeigt im biblischen Hebraismus das Wörtchen הַּבְּה. 2 Aus הַּמִּל וכך wurde im babylonischen Talmud die Adverbialpartikel הֵי לכך, welche von Levy (I, 1072a) aus הילכך abgeleitet wird. Ich hatte die wahre Herkunft des Wortes auf Grund der handschriftlich bezeugten Schreibung הואיל וכך vermuthet, J. Qu. Review IX, 147, als bald darauf Harkavy in der hebr. Zeitschrift ממורת וממערב (1896), S. 95 ein Fragment aus des Gaon Hâi Wörterbuche, dem הואיל הוא בו כו הואיל und כומורת שלואוי und בו בי ueinem Worte zusammengezogen sind. 3 Vgl. die oben S. 25, Anm. 3 erwähnte Regel Ismaels.

Schrift nennt einen speciellen Fall, wenn auch die ganze Gattung, zu welcher der Fall gehört, gemeint ist, weil sie von solchen Fällen zu reden liebt, die gewöhnlich vorkommen. Eine Reihe von Beispielen hat M zu 22, 30 (98a) in Bezug auf die Texte Exod. 22, 30 ("auf dem Felde Zerrissenes"), Deut. 22, 17 ("auf dem Felde"), Deut. 20, 6 ("Weinberg"). S. ferner M zu 12, 4 (4a 20); Sd zu 23, 11 (120b 14); Baba Kamma V, 7, zu den biblischen Satzungen, in denen, statt der Thiere überhaupt, "Ochs und Esel" genannt werden 1. — Unter den Zweiunddreissig Regeln ist unsere Regel die 18. Sie lautet dort: אם כן מפני מה נאמר במקצח מפני שרבר הכתוב בהווה מור במקצח משני שרבר הכתוב בהווה wird ausser Exod. 22, 30 und Deut. 23, 11 (aus M und Sd) noch Prov. 22, 22 ("den Armen") citirt 2.

הוכיח (W. יכח). Aus der Bedeutung zurechtweisen entwickelten sich schon im biblischen Hebraismus zwei Bedeutungen des Verbums, die dem Begriffskreise der Rechtsprechung angehören: einerseits das Entscheiden des Richters, andererseits die Beweisführung der Parteien. In dieser letzteren Bedeutung findet sich das Verbum nur im Buche Hiob, dessen Gegenstand, der Process des sein gutes Recht gegen die Freunde und gegen die Züchtigung Gottes vertheidigenden Helden, auch sonst der Ausdrucksweise des Gerichtsverfahrens Raum gewährt. Sinne von Beweisführung, beweisen wird in Hiob entweder mit dem Accusativ des zu beweisenden (oder zu rechtfertigenden) Gegenstandes angewendet (s. 13, 15; 19, 5), oder absolut, ohne ausdrückliches Object (6, 25; 13, 3; 15, 3)3. In dieser letzteren Anwendungsart findet sich הוכיה im alten Midrasch. In der discutirenden Beweisführung der halachischen Exegese wird die beweisende Instanz mit diesem Verbum eingeführt. Z. B. M zu

¹ In M zu 23,5 (99b11) hat sich ההחום המחום irrthümlich eingeschlichen, s. Geiger, Wiss. Zeitschr. für jüd. Theol. V, 242. Hingegen scheint die Conjectur des Commentars איפת צרק (angeblich R. Elija aus Wilna) zu M 22, 21 (95b9) richtig zu sein. Es muss dort statt בהווה gelesen werden: הבהווה. Höchst wahrscheinlich sind auch die Autorenangaben umzustellen, und Ismael ist es, der die Regel auf die specielle Nennung von "Wittwe und Waise" anwendet, während Akiba nach seiner Methode das überflüssige in und deutet. Raschi im Pentateuchcommentar z. St. giebt in der That die Mechilthastelle mit unserer Regel wieder; hingegen las Tobija b. Eliezer z. St. שורך העני להגול בו "עותר מן העשיר עשררך העני להגול בו "עותר מן העשיר". Vgl. damit aus M zu 22,21 (s. vor. Anm.): "Zu dieser Bed. gehört auch das Substantiv הותר תו הוותר הוום הוותר מו צו צו אלפנה וותר מו בהווף אונים שורכן וותר מו בהווף אונים וותר מו בהווף אונים וותר מו בהווף אונים וותר מו בהווף אונים שורכן בו צו בו בהווף אונים וותר מו בהווף אונים וותר מו בהווף אונים וותר מו בהווף אונים וותר מו בהווף אונים שורכן וותר מו בהווף אונים וותר מו בהווף אונים אונים וותר מו בהווף אונים וותר מו בהווף אונים וותר מו בהווף אונים אונים וותר מו בהווף אונים וותר בהווף אונים בהווף בה

והר (W. זהר), warnen, abmahnen (Ezech. 3, 17, 18; 33, 7; II Kön. 6, 10). Im tann. Midrasch hat das Verbum die Bed.

¹ S. Die Ag. d. Tann. I, 121, 3. Eine andere Anwendung des Verbums bei demselben Tannaiten s. ib. I, 110, 5. ² In der Parallelstelle, Sn zu 3 Aramaisirendes Nomen actionis zum Text-9,11 (18 a 23) בו statt לו. 4 An den ersten zwei Stellen steht irrthümlich אומף (also passiworte ינוח. visch מוסיף st. מוסיף; an der dritten Stelle fehlt הז. Dass מוסיף richtig ist, beweist die im babyl. Talmud oft gebrachte und auf unseren Stellen beruhende Regel: מוסיף על עניין ראשון, Pesach. 5a, Jebam. 9a, Kidd. 14b, B. Mez. 95a, Schebuoth 10a, Zebach. 48a, Chullin 78a, Kerith. 22b. ⁵ So nach der richtigen Lesart des Jalkut statt סומום. 6 T Megilla Ende; Kidduschin 49a unt. S. dazu das Responsum des Gaon Hâi in Harkavy's Edition der gaonäischen Responsen, S. 6 und S. 124 ff.; ferner die von Schechter edirte Stelle des Midrasch Haggadol (J. Qu. Review VI, 425, Anm. 3), in welcher Eliezer (b. Hyrkanos) als Autor genannt und als Beispiel eines Zusatzes angeführt wird: wer יקר שכינת אלהא דישראל (Exod. 24, 11) mit יקר שכינת אלהא ישראל übersetzt und so aus einem Gottesnamen drei macht. Das ist offenbar antichristlich und apokryph.

תערים מקומות הזהיר המקום בשלשה מקומות הזהיר המקום בשלשה מקומות הזהיר המקום למצרים, "an drei Stellen der h. Schrift verbot Gott Israel, nach Aegypten zurückzukehren", nämlich Exod. 14, 13; Deut. 17, 16 und 28, 68 ½. — Der Gegenstand des Verbotes wird mit by angeknüpft. Beispiele: M zu 22, 20 (95 a, Eliezer b. Hyrkanos): בנר לפי שסורו רע לפיכך מזהיר עליו הכתוב במקומות הרבה Szu 8, 24 (42 a unt.): הזהיר עליהם הכתוב Sd zu 12, 23 (90 b 14): הזהיר עליהם הכתוב In passivischer Construction: Sanhedrin 66 a (Bar. aus der Schule Ismaels = Szu Lev. 20, 9, 91 d): הלא כבר מוזהרים הם (69 b 12): הולא כבר מוזהרים הם נהלים המוכר שלישות מודהרים הם נהלים מוזהרים הם נהלים המוכר מוזהרים הם נהלים המוכר מוזהרים הם נהלים בר מוזהרים הם נהלים אורים הם נהלים הם נהלים בר מוזהרים בר מוזהרים

קֹרְכָּ, aus dem Aramäischen in die Schulsprache eingedrungene Fragepartikel: wo? 5 Im tannaitischen Midrasch wird mit derselben nach der Bibelstelle gefragt, auf welche eine andere Bibelstelle hinweist. הַיכָן רַבָּר, M zu 12, 25, 12a unt., dazu eine grosse Reihe weiterer Beispiele; Sn zu 11, 12. 25 a 20; היכן צוהו, M zu 13, 5, 20 a 22; היכן צוהו, T 521 30 32 34 35, 522 1, zu Exod. 39, 43, 40 23—29. Oder nach der Bibelstelle, durch welche eine These des Auslegers belegt werden soll היכן מצינו, M zu 15, 1. 34 b 12 17; etwas verschieden היכן שמענו, M zu 15, 20, 44 a 14 6; היכן מצינו, Bar. von den Zweiunddreissig Regeln, Nr. 17).

¹ In der Bar. j. Sukka 55b 8: . . בנ' מקומות הווהרו ישראל. 2 In der Parallelst. B. Mezia 59 b unt.: בנר מקומות התורה בל"ו מקומות בנר בנר דיים מפני מה הוהירה התורה בל"ו מקומות בנר בנר דיים מפני מה הוהירה התורה בל"ו מקומות צוון, 107 die Lesearten: על הנר על הנר "מוהר על "מוהר על "מוהר מווהר על "מוהר מצווה על "מוה מצווה על "מוה מצווה על "Diese Form ist viell, aus Gründen des Wohllautes gar nicht gebräuchlich gewesen. 5 Der von Lowe edirte Mischnatext hat stets איכן (s. H. Sachs, Die Partikeln der Mischna, S. 18).

הַכְרִיע, הָּכְרִיע. S. unt., Art. כרע.

הַלֹא, Fragepartikel aus dem biblischen Hebraismus, leitet in der exegetischen Discussion Einwände und Argumentationen ein (meist mit ו erweitert). Z.B. און הוא דרום (in der Schule Akiba's), s. oben Art. דין. M zu 12, 22 (12a ob.): והלא דברים קל

(st. c. הַלְּכָה), Pl. הַלְכוֹת (st. הַלְכוֹת). Ein dem Aramäischen entnommenes Wort, aus dessen Grundbedeutung - Gang, Schritt, Weg - sich die Bedeutung: Brauch, Sitte, Satzung t entwickelte. In der Schulsprache bezeichnete man mit הַלַכָה die normirte religiöse Satzung, die geltende Vorschrift ohne Rücksicht auf ihre Herleitung aus der heiligen Schrift². Jede einzelne Satzung hiess "Halacha"; die Gesammtheit der Satzungen, mit dem Plural הלכות bezeichnet, bildet schon in früher tannaitischer Zeit eine der drei Disciplinen, welche neben dem "Midrasch" und den "Haggadoth" (Agada) das Ganze der mündlichen Lehre, der "Mischna" im weiteren Sinne ausmachten. S. die Beispiele für diese Bedeutung des Wortes הַלְכוֹת oben, S. 34 f. Aus dieser Disciplin entstanden die Traditionssammlungen, wie sie in der Mischna und der Tosefta auf uns gekommen sind 3. Da die normirte die engere הלכה Satzung in fester Form überliefert wurde, bekam הלכה Bedeutung von überlieferter Satzung oder einfach Ueberlieferung, so in der Formel הַלְבָה לְמשָׁה מְפִינִי "Satzung Moses' vom Sinai her" (Pea II, 6; Edujoth VIII, 7; Jadajim IV, 3) 4. Die Halacha, als überlieferte Satzung, ist nach einer oben (Art. דין, S. 22, A. 5) erwähnten Aeusserung Akiba's einfach ohne Einwand anzunehmen, während eine auf exegetischer Ableitung beruhende These widerlegt werden kann 5.

⁵ In Kidduschin 38b findet sich eine interessante Controverse über die Bedeutung von הלכה in Orla III, 9. Nach Samuel, dem bab. Amora bed. es dort

Auf Grund der oben erwähnten Dreitheilung der Traditionswissenschaft steht Halacha einerseits der Agada, andererseits dem Midrasch gegenüber. Da "Midrasch" zunächst die halachische Bibelexegese bedeutet, so bildet er mit der "Halacha" zusammen das die Kenntniss und Erläuterung des Religionsgesetzes umfassende Lehrgebiet, zum Unterschiede von der Agada!. Aber innerhalb dieses Lehrgebietes wird Halacha von Midrasch unterschieden. Auf solcher Unterscheidung beruht die Controverse zwischen Meir und Jehuda (b. Ilai), den Schülern Akiba's, über die Frage (Kidduschin 49a), was unter "Mischna" zu verstehen sei. Meir antwortet: ההלכות יש בו במה בורשים יש בו כמה מדרשים יש בו כמה הלכות יש בו

Einmal findet sich הלכה im Sinne agadischer Ueberlieferung, Sn zu 9, 10 (18a 13): הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב 3.

(gew. הין geschrieben). 1. Adverb der Bejahung, mit dem Jose b. Jehuda das Textwort הין in Lev. 19, 36 deutet, um die Lehre zu ziehen: Dein Ja sei ein wahrhaftes Ja, dein Nein ein wahrhaftes Nein 4. Eine exegetische Regel der Schule Ismaels lautet: שכן דברי תורה נדרשין מכלל לאו אתה שומע הן ומכלל הן לאו. Sd zu 11, 21 (83 a 9)5. Im Akiba'schen Midrasch lautet sie: מכלל אתה שומע הן, S zu 10, 9 (46c), "aus dem, was in der Verneinung enthalten ist, entnimmst du das für die Bejahung Geltende." Dieselbe Regel lautet ib. zu 10, 7 (46b4): ממשמע לאו אתה שומע הו. (In der einen Form findet sich die Regel gewöhnlich im babyl. Talmud, in der andern im paläst. Talmud)6. -2. Mit DN verbunden leitet das Wörtchen als Fragepartikel Bedingungssätze ein, denen der fragende Hauptsatz nachfolgt. Beispiele finden sich nur in S: zu 7, 18 (36c unt.): ... הין אם פסלה ... אם ווו, זהן אם עשה ... נעשה ... ווו, ib. Z. 8: הין אם יהן, ib. Z. 8: הין אם .. נחמיר .. נחמיר (dass. zu 11, 24, 51b36; 14, 43, 73d24); 11, 32 (53 b 18): . . . ארבה . . ארבה ; 15, 19 (78 b 6): . . . ארבה הין אם מממאה

soviel wie הלכתא [ד] הלכתא, Landesbrauch; nach $\it Jochanan$, dem pal. Amora (traddurch $\it Ulla$) s. v. wie מסיני

¹ S. den oben S. 36, Anm. 5 citirten Zuruf Eleazar b. Azarja's an Akiba. Das Gebiet der Halacha heisst im Gegensatze zur Agada auch הַּוְּמָהָה. S. Die Ag. d. Tann. I, 186, 2. 2 S. Die Ag. d. Tann. II, 193. 3 S. Die Ag. d. Tann. II, 116, 2. 4 S zur St. (91 a 6), B. Mezia 49 a. S. Die Ag. d. Tann. II, 418, 2. 5 In etwas abweichender Form unt., Art. נוטריקון. 6 S. Levy, II, 461 b.

לא הממא. — Beide Bedeutungen der Partikel gehen auf den biblischen Hebraismus zurück. Zu 1. s. Gen. 30, 34. Zu 2. s. Exod. 8, 22; Lev. 25, 20; Jer. 3, 1.

תבים לא אמרו. Die Frage הניח הכתוכ שלא אמרו, "was hat denn die h. Schrift unerwähnt gelassen?" wird im Midrasch der Schule Ismaels angewendet, wenn nach der Bedeutung eines allgemeinen Satzes geforscht wird, der durch die Aufzählung der besonderen Fälle scheinbar unnöthig geworden ist. S zu 18, 3 (86a 22), mit Bezug auf das Verbot: "und nach ihren Satzungen sollt ihr nicht wandeln", dessen Inhalt durch Deut. 18, 10 f. erschöpft zu sein scheint. Sn zu 6, 3 (8a 7), mit Bezug auf das Verbot: מעבים לא ישתה וכל משרת des verberenden Theile des Verses überflüssig erscheint.

הפן. Eleazar aus Modiim, der das Wort הפן. Gen. 49, 4, mit Umkehrung der Reihenfolge seiner Buchstaben deutet, leitet seine Deutung mit den Worten ein: (ודורשה) הְּבָּוּדְ אָת־הַתִּיבָה וְדָרְשָׁה (ודורשה), "kehre das Wort um, dann deute es". Sabbath 55 b 1. S. auch Art. סרס.

פסק ה. S. unt., Art. פסק.

פרש. S. unt., Art. פרש.

תקיש (W. נקש.). Aus dem Aramäischen übernommene Wurzel, die das Aneinanderschlagen zweier Dinge bedeutet, z. B. das Aneinanderschlagen der Kniee (Dan. 5, 6), das der Flügel (Targum zu Ezech. 3, 13, Textwort משיקות, von der vermöge Metathesis verwandten hebr. Wurzel משיקות, von der Hände (Peschittha an zahlreichen Stellen)². Auf diese Grundbedeutung geht zurück die Bedeutung, welche הקיש im tannaitischen Midrasch erhalten hat. Wenn im Bibeltexte zwei Gegenstände hart nebeneinander stehen, gleichsam aneinanderstossen, so sagte man: die h. Schrift stellt sie enge nebeneinander, um sie einander auch inhaltlich gleichzustellen, indem das Nebeneinander im Texte die sachliche Analogie anzeigt. So heisst es in Bezug auf Lev. 24, 21 (M zu 21, 24, 84b 21): המחוב נוקי אדם לנוקי בהמה ונוקי בהמה לנוקי בהמה ונוקי בהמה לנוקי בהמה לנוקי בהמה ונוקי בהמה לנוקי בהמה לנוקי בהמה לנוקי בהמה ונוקי בהמה לנוקי בהמה ונוקי בהמה לנוקי בהמה ונוקי בהמה לנוקי בהמה ונוקי בהמה לנוקי בהמה לנוקי בהמה ונוקי בהמה לנוקי בהמה ונוקי בהמה לנוקי בהמה ונוקי בהמה לנוקי בהמה ונוקי בהמה לנוקי בהמה לנוקי בהמה (Sn z. St., 39a 9 21 28):

¹ S. Die Ag. d. Tann. I, 200, 2: — דְּבּקוֹ, j. Nazir 54 b 28, bed. die Umkehrung eines afürmativen Satzes in einen negativen, durch Einschiebung der Negationspartikel. An der Parallelstelle, j. Nazir 51 d unt.: אלי הפון, was sicher aus לי הפון corrumpirt ist. Auf Grund dieser Variante verzeichnen die Wörterbücher (Levy I, 486a, Kohut III, 233a, Jastrow 361b) das Substantiv הָפָּךְ.

2 S. Payne Smith, Col. 2465.

Da הקיש die Bedeutung gleichsetzen, vergleichen gewonnen hat, wird die durch das Verbum angezeigte Thätigkeit nicht nur von der h. Schrift als Subject ausgesagt, sondern auch von dem Ausleger, der die durch den Text bedeutete Vergleichung vornimmt. So sagt in einer Controverse Jose der Galiläer zu Akiha אתה מקישו לחזה ושוק של שלמים ואני מקישו :(Sn zu 18, 18, 39 a 22) על כרחך אתה מקיש (לחוה ושוק של תודה. S. ferner Sn zu 30, 6 (57a 2): על כרחך אתה מקיש את האב לבעל; ebenso zu 30, 14 (58b 13) und zu 30, 17 59a.6). — S zu 4, 10 (18c 10): לשלמי שור הקשתיו לא הקשתיו לשלמי כבש. — Auch in der Ismael'schen Redeweise מופנה להקיש (s. oben Art. unt. Art. פנה, unt. Art. נורה שוה, unt. Art. נורה שוה die Form להקיש angewendet ist - Makkoth I, 7, zu Deut. 17, 6 Menach. VII, 6, zu Deut. 16, 2 = Sd z. St. (101a 9) — muss man als Subject denken. Dasselbe gilt von der Formel: בכלל .. (היתה) ולמה יצא (יצאת) להקיש אליו (אליה). die dem Midrasch der Schule Akiba's angehört; s. S zu 23, 5 (100 b 10)1, zu 2, 11 (11d5); 6, 10 (31a5); 7, 18 (36b5); Temura I, 6, zu Lev. 27, 33; T 309 5 (Sota 7, 20), zu Deut. 24, 5; Bar. Sanh. 60 b, zu Exod. 22, 192.

Im Passivum — הְּקְשׁ (geschr. הוקש) — findet sich das Verbum in der 21. der Zweiunddreissig Regeln: דבר שהוקש בשתי מדות 3.

Der Ausdruck הַּקִּישׁ wird auch für die auf Grund der Deductionsregel Gezera schawa bewerkstelligte Vergleichung zweier Bibelsätze angewendet. So M zu 20, 12 (70a ១): הקיש כבוד אב ואם לכבוד המקום (in Bezug auf Exod. 20, 12 und Prov. 3, ១: ככד המקום (in Bezug auf Lev. 19, 3, הקיש פוראת אב ואם לפולת בואם לפללת אב ואם לקללת אב ואם לקללת אב ואם לקללת (in Bezug auf Lev. 19, 3, היראו); ib. Z. 12: הקיש קללת אב ואם לקללת אב ואם לקלת אם לקלת אב ואם לקלת אב ואם אב ואם לקלת אב ואם אב ואם אב ואם לקלת אב ואם אב ואם

¹ St. הוה 1. הוה 2 In der Parallelstelle des Midrasch der Schule Ismaels, M z. St. (94b 25), steht ללמון statt להקיש ; s. Art. כלל 3 S. Die Ag. d. T. II, 297, 1. — Die von Levy, III, 443ab citirten Beispiele des Hophal gehören Amoräern an.

ממקום (in Bezug auf Exod. 21, 17, ימקלל, und Lev. 24, 15, ימקלל). Dass in der Schule *Ismaels* die Anwendung der genannten Deductionsregel mit להקיש eingeführt zu werden pflegt, war bereits oben (S. 15) erwähnt.

הקיש (geschrieben היקיש oder היקיש), das Nomen act. zu הקיש, kommt im tannaitischen Midrasch nicht vor. Im pal. Talmud, Pesachim 33a 14, wird in dem Berichte über den Sieg, den Hillel über die Bene Bathyra davontrug, angegeben, er habe drei Arten der Deduction angewendet, und zwar vor den zwei ersten seiner anderwärts aufgezählten Sieben Regeln auch die Regel des היקש הואיל ותמיד קרבן צבור ופסח קרבן צבור דוחה שבת אף פסח קרבן צבור דוחה שבת הואיל ותמיד קרבן צבור דוחה שבת אף פסח קרבן צבור דוחה שבת אול בור דוחה שבת אול בור בוחה שבת האול eines wesentlichen Merkmals beruhende Vergleichung zweier Gegenstände. In dem parallelen Berichte in b. Pesachim 66a, T. 162 21 ist wohl die Deduction selbst, nicht aber die Benennung für dieselbe zu finden. In der That figurirt Hekkesch nicht unter den Normen der halachischen Exegese, wie sie Hillel und Ismael zusammenstellten 1.

(od. הרי), eine gewissermaassen hebraisirte (ה statt א setzende) Form der nur im Onkelos-Targum vorkommenden aram. Partikel ארי 2. Aber während diese nur Conjunction ist und das hebr. ש wiedergiebt, entspricht הבי dem biblischen הנה und ist in dieser Bedeutung soviel wie ארו im biblischen Aramäisch (Dan. 7, 2, 5, 7, 13; 2, 31; 4, 7). In den exegetischen Discussionen der Tannaiten wird die Partikel in Sätzen gebraucht, wie sie oben unter אמר (S. 6), בנין (S. 10) und דין (S. 21) citirt worden sind. — Mit vorgesetztem i wird sie zur Fragepartikel; z. B. M zu 12, 15 (9a7): והרי שור הנסקל יוכיח ; zu 21, 37 (88b unt.): והרי בעלת מום תוכיח. — Da nun Sätze, mit denen in der Discussion auf ein besonderes Merkmal, eine besondere Bestimmung eines in Frage stehenden oder zur Deduction herangezogenen Gegenstandes hingewiesen wird, mit der Partikel הרי eingeleitet sind. so bezeichnete man diese besondere Bestimmung oder dieses besondere Merkmal selbst mit dem Worte הרי, und die Partikel wurde zum Substantiv 3.

¹ Unrichtig sagt Levy, I, 489 b unt.: "eine der 6 (7) logischen Normen, die zur Eruirung von Gesetzlehren angewendet wurden". — Ueber Hekkesch in der hal. Exegese des bab. Talmuds (מובר הלמד בהיקש) s. Zebachim 49 b und Parallelstellen. ² S. Dalman, Grammatik des jüd-paläst. Aramäisch, S. 186, Anm. 1. ³ So erklärt richtig J. H. Weiss, in seinen (hebr.) Studien über die Sprache der Mischna, S. 17 (vgl. Geiger, Jüd. Zeitschrift VIII, 186). — Levy, I,

Dieses neue Substantiv wird im stat. constr. mit dem Gegenstande, dessen Merkmal es bezeichnet, verbunden. S. M zu 13, 13 (22b לא הרי מילה כהרי תלמור תורה ולא הרי מילה כהרי מילה. S. ferner Baba Kamma I, 1. In S wird das הרי des ersten Gliedes der Vergleichung ausgelassen. So heisst es zu 2, 8 (11b 8): לא מנחת סומה בהרי מנחת כומה (זכהרי מנחת סומה). S. auch zu 1,1 (3c 7ff.) 2.

An die Stelle von הדי tritt im tannaitischen Midrasch zuweilen אד. So finden wir in S zu 20, 9 (91 d 24) — aus der Schule Ismaels — das oben (S. 10) angeführte Beispiel aus M zu 21, 17 in folgender Form: לא ראי דיין כראי נשיא ולא ראי נשיא ולא בראי דיין: ebenso Sanhedrin 66a. S. ferner Sd zu 11. 18 (82 b 20): לא ראי תפליו כראי תלמור תורה ולא ראי ת"ת כראי תפליו. Im babylonischen Talmud ist nur אי angewendet, und wo z. B. die Mischna. B. Kamma I. 1. hat, dort sagt der Talmud (B. K. 6a): לא ראי זה כראי זה hat, dort sagt der Talmud הרי Hinsichtlich ihrer Bedeutung und ihrer Anwendung kann die Identität von ראי und איז nicht zweifelhaft sein. Es ist nur die Frage. ob sie auch etymologisch zu einander gehören. Da הדי in letzter Reihe auf die Wurzel אין zurückgeht 4. so wird man in ein Synonym zu הרי erkennen und annehmen dürfen, dass אוי ursprünglich ebenfalls als Partikel im Sinne von הנה gebräuchlich war und dass es in letzter Linie als eine aramäisch gebildete Imperativform אב hebr. מעל aufzufassen ist 5. Allerdings bleibt es räthselhaft, dass dieses Synonym von הדי in der Bedeutung der Partikel gar nicht mehr anzutreffen ist und nur in seiner Substantivbedeutung neben הרי auftaucht, um dieses dann ganz zu verdrängen. Dass letzteres geschah, versteht sich leicht aus dem

⁴⁹³b, trennt das substantivische ההרי auf sehr gezwungene Weise von der Partikel und nimmt ein aus הָרְא stammendes הָרָי an. — Ein merkwürdiges Beispiel für den substantivischen Gebrauch von Partikeln s. Ag. d. Tann. I. 447.

٦

ודאי (auch ודאי geschrieben), im Aramäischen nicht vorkommendes Adjectiv, aus der Wurzel ודי (Verbum, התורה, הווה החודה), bekennen, gestehen) gebildet. In der tannaitischen Bibelexegese diente das Wort (zuweilen mit 2 erweitert) häufig zur Betonung der wörtlichen Bedeutung des Textwortes. In einer Controverse zwischen Eleazar aus Modiim und Josua b. Chananja über Exod. 18, 3 erklärt der Erstere נכריה im Sinne von heidnisch, götzendienerisch; J. b. Ch. hingegen sagt: נכריה היתה לו ודאי (M z. St., 57b unt.). Ebenso sagt J. b. Chananja in der Controverse mit demselben über Exod. 18, 24 (M 60a 20): יישמע משה לקול חותנו ודאי. Mit El. b. Hurkanos gemeinsam bemerkt J. b. Chan. zu Gen. 49, 4: עלית בוראי (Gen. r. c. 98, § 4), In einer Controverse zwischen Ismael und Akiba über Exod. 5, 23 sagt Ismael: והצל לא הצלת ודאי (Exod. r. c. 5 Ende). Akiba sagt in einer Controverse mit Jose dem Galiläer über Gen. 22, 1: והאלהים נסה אותו בוראי (Gen. r. c. 55, § 5)1. Ebenfalls Akiba in einer Controverse mit demselben über Deut. 20, 8: הירא ודאי (T 309 15, Sota 7, 22)2. In halachischer Exegese sagt Jose b. Chalaftha zu Num. 9, 10: רחוקה וראי (Pesachim IX, 2, T 16814)3. Weitere Beispiele, aus der halachischen Exegese in S: zu 11, 39 (56c 18): דור מיתה הרי מיתה וודאי : zu 14.6 (70 d 5): יכול בדם וודאי; zu 19, 4 (87a 10, Jehuda b. Ilai): אל תפנה In demselben Sinne gebraucht Ismael in einer

¹ Tobija b. Eliezer in Lekach tob z. St.: נכתה וראי. 2 Die Mischa Sota VIII, 5 und Sd z. St. (110b unt.) haben statt יאו dessen gebräuchlicheres Aequivalent סמשמען 3 Ueber die bisherigen Beispiele s. Die Ag. d. Tann. I, 210, 2; 207, 3; 133, 4; 253, 2; 311, 5; 312, 2; II, 173, 2. Zu Num. 9, 10 s. eine abweichende Auffassung bei Blau, Masoretische Untersuchungen S. 56 f.

S. Die Ag. d. Tann. II, 207, 3.

Controverse mit Akiba zu Lev. 19, 20. (Kerithoth II, 5) das Feminium: איז היא שפחה ודאית.

1

תה. Die Formel זה שאמר הכתוב, mit welcher der auszulegende Text mit einem anderen Texte der h. Schrift in Verbindung gesetzt wird, findet sich im tannaitischen Midrasch nur vereinzelt. Sd zu 3,23 (70a unt.), zur Anknüpfung dieses Verses, mit dem ein Abschnitt beginnt, an Prov. 18, 23. S zu 9,7 (43d 13) zur Verbindung dieses Verses mit Ps. 99, 63. — Blosses הן dient dazu, die Erklärung an das erklärte Textwort zu knüpfen, z. B. Sn zu 15, 31: מנו זה צדוקי בוה זה צדוקי u. s. w. Im Plural, Sd zu

¹ In S z. St. (89c 10) steht dafür: בשפחה כנענית הכתוב מדבר. spiele für die erste Bedeutung von ודאי aus Genesis rabba: c. 16(2), zu Gen. 2, 11: הזהב ווראי; c. 45(9), zu Gen. 16, 12, Simon b. Lakisch (s. Die Ag. d. pal. Am. I, 376, 1): פרא אדם וודאי; c. 87 (7), zu Gen. 39, 11, Samuel b. Nachman: לעשות מלאכתו וודאי (s. ib. I, 513, 3). In dem letzteren Beispiele hat der bab. Talmud (Sota 36b) an die Stelle von וודאי das später hierfür allgemein gewordene מַמָּשׁ. Ebenso lesen wir in der Controverse zwischen Jehuda und Nechemja über Deut. 25, 18 (Die Ag. d. Tann. II, 257) in Pesikta 27a: כי תצא, in Tanchuma כי תצא (B. 13): קראך ממש. Ein anderes Beispiel aus der Pesikta, 123b, zu Ruth 2, 11: אביך ואמך ודאי (entgegen der anderen Erklärung, "Vater, Mutter" bedeuten die Götzen, nach Jerem. 2, 27). Ein Beispiel für הואית aus amoräischer Zeit s. Die Ag. der pal. Am. II, 69, 1. — Ueber וראי in der Massora s. Frensdorf, Die Mass. Magna, Einl. S. 4; Strack, Dikd. Hateamim, S. 45. ³ Im spätern agadischen Midrasch ist es diese Formel, mit der die Pesikta-Homilie eingeleitet zu werden pflegt. S. Pesikta 1a, 29b, 76a, 76b, 105a, 105b, 176a, 186b, 188b; Genesis r. c. 53(1); Lev. r. c. 4(2).

1, 18 (69 a 30): את כל הדברים שבין הדברים אלו עשרה אלו את כל הדברים אלו עשרה לדיני נפשות.

הלא כבר ויוג הכתוב שני אילים (42 a 2): זה עם זה עם זה Die Frage bezieht sich darauf, dass die beiden Widder in V. 2 als *Paar* aufgeführt sind (שני האילים) und als solches zum Einsetzungsopfer gehören, während in V. 22 der zweite Widder besonders als Widder der Einsetzung bezeichnet wird.

71. fälschen, bes. Schriftstücke, Documente fälschen. Simon b. Eleazar sagt in einem polemischen Gespräche mit den Schriftgelehrten der Samaritaner zu denselben: זייפתם את התורה. Sd zu 11.30 (87a 8)1. Ueber ein anderes ähnliches Gespräch berichtet er (מכאן זייפתי ספרי כותים) Sn zu 15, 31 (33 b 8). Im ersten Gespräche handelt es sich um eine Textänderung des samaritanischen Pentateuchs (Einschiebung des Wortes שכם in Deut. 11, 30), im zweiten Gespräche um das Leugnen der Auferstehung durch die Samaritaner, vermöge dessen sie wohl nicht den Text, aber den Sinn einer Pentateuchstelle fälschen 3. In einer anonymen Agada zu Deut. 3, 23 (Sd z. St., 70a unt.) sind Moses folgende Worte in den Mund gelegt: "Herr der Welt, ich habe eine Sünde begangen; möge sie - in der Thora - verzeichnet werden, damit die Menschen nicht sagen: es scheint, dass Moses die Thora gefälscht hat — שוייף משה בתורה – oder dass er etwas gesagt hat, was ihm nicht geboten wurde". - Das Todesurtheil in Deut. 13, 6 wird in Sd (92a 28) so begründet: ומה המוייף דברי חברו חייב מיתה המוייף דבריו של מקום עא"כו.

¹ In j. Sota 21 c 34, b. Sota 33b: אייפתן חורתכם. Sd nennt anstatt El. b. Simon: El. b. Jose.

² In b. Sanhedrin 90 b (wo El. b. Jose der Berichterstatter ist) folgt auch noch die Anrede: אייפתי הכותכם. — Der Sinn von אייפתי (so auch b. Sota 33b) ist: ich habe die Bücher der Samaritaner für gefälscht erklärt.

³ S. Die Ag. d. Tann. II, 423.

⁴ St. התורה ובתורה בתורה oder אויף bed. hier fälschen, Fälschungen vornehmen, ohne Object.

Discussion angewendet, und zwar in Verbindung mit dem die exegetische Schlussfolgerung bezeichnenden דין. Wenn der Schriftausleger anerkennen muss, dass die versuchte Schlussfolgerung unhaltbar ist, sagt er: לא וַכיתי מו הַדִּין, M zu 13. 12 (22a 17): oder לא זכיתי בדין, M zu 21, 33 (87 b 26). Wenn er hingegen darauf hinweisen will, dass ein Textwort irgend etwas Besonderes zu lehren bestimmt ist, weil sein im Wortlaut dargebotener Inhalt schon durch Schlussfolgerung erweisbar ist, so drückt er das so aus: . . אם זכיתי מן הדין מה תלמוד לומר. M zu 22, 4 (90 a unt.); ib. (90b 12); Sn zu 6, 7 (9b4); zu 6, 10 (10a 11). Wenn statt der einen, zurückgewiesenen Schlussfolgerung eine andere versucht wird, heisst es: ... לא וָכִינוּ אַדוּנְנוּ, Sn zu 6, 10 (10a 4). Diese Ausdrücke finden sich nur im Midrasch der Schule Ismaels 1. In dem der Schule Akiba's finden wir einen anderen Ausdruck, in welchem ל mit ל verbunden, eine von der oben beobachteten sich herleitende Bedeutung hat 2. Der Ausdruck lautet: זכיתי לדיו und bedeutet: ich habe das Recht (den Vortheil), eine Schlussfolgerung anzuwenden. S zu 15, 2 (75a8); zu 22, 28 (99b24)3.

Erinnerung. In der Mischnasprache hat dieses biblische Wort die specielle Bedeutung, welche in der heiligen Schrift zuweilen seinem Synonym זכרון innewohnt, nämlich Erinnerungszeichen, das die Erinnerung an Vergangenes hervorruft. Z. B. Sukka III, 12: למקדש; Mech. zu Deuteronomium 16, 14: זכר לנסים; T 322 25 (Sota Ende): וכר לירושלם; i. Sukk 54 c 26: זכר ליריתו; Liturgie und Kiddusch für den Sabbath: יכר למעשה בראשית und וכרון למ' ברא: Festgebete: זכרון למ' בראי. Dieselbe Bedeutung hat das Wort auch in der in der tannaitischen Bibelexegese sehr häufig vorkommenden Einführungsformel für Bibelstellen: אף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר. Mit dieser Formel wird gesagt: wenn die zu citirende Bibelstelle für die Sache - d. h. die zu beweisende Norm, These oder Auslegung - auch nicht als voller Beweis dienen kann, so dient sie ihr doch als Erinnerungzeichen, als Mnemonikon; sie weist mit ihrem Inhalte oder mit ihrer Ausdrucksweise auf das zu Belegende hin. Im Folgenden gebe ich eine Liste der mit dieser Einführungsformel citirten Bibel-

¹ S. Hoffmann, Zur Einleitung, S. 43.
² S. die Beispiele bei Levy, I, 534a. Hierher gehört auch, was Josua b. Chananja sagt: או זכיתי לדבר הזה 13.2 (18b unt.), s. Die Ag. d. Tann. I, 222, 7.
³ S. auch unten, Art. אולף, או של היון כבתחלה: Hier ist של היון לביתי לדון לבתחלה: Hier ist של הוווויניתי לדון לבל. Hoffmann, Hildesheimer-Jubelschrift, S. 13.

stellen nach der Reihenfolge der biblischen Bücher und mit Angabe der Quellen 1. 1. Gen. 16. 3. zu einer Norm des Eherechtes. T 247 27 (Jebam. 8, 4), Bar. Jebamoth 64a². — 2. Gen. 24, 10 (nebst Num. 21, 26), zu einer These der halachischen Exegese. M zu 21, 14 (81 b 26) und zu 22, 3 (89 b 11). — 3. Gen. 26, 12 zu einer These über die Wirkung des Gebetes. Mech. zu Deut. 15, 10³. — 4. Gen. 26, 19, zur Erkl. von Num. 19, 17. (46 a 16). — 5. Gen. 37, 15, zur Erkl. von Exod. 23, 4. M z. St. (99 a 8). - 6. Gen. 38, 24, zu einer These des Eherechtes. Bar. Nidda 8b unt., j. Jebam. 6a 21 4. — 7. Gen. 42, 38, zur Erkl. von Exod. 21, 23. M z. St. (84b 15). — 8. Gen. 48, 17, zu einer These der hal. Exegese. M zu 13, 9 (21 a 24) 5. — 9. Gen. 49, 27, zu einer Norm über die Früchte des Sabbathjahres. T 71 26 (Schebiith 7, 12). — 10. Exod. 5, 3, zur Erkl. von Exod. 21, 2. M z. St. (74b unt.). — 11. Num. 12, 14, zu einer Norm über den Bann, Bar. Moed Katon 16b. — 12. Num. 25, 3, zur Erkl. von Num. 19, 15. Sn z. St. (45 b 5). — 13. I Sam. 14, 29, zur Begründung einer ritualen Vorschrift. Bar. Joma 83b. - 14. I Sam. 17, 5, zur Erkl. von Lev. 11, 12. S z. St. (49 d 2). — 15. II Sam. 3, 19, zur Begründung einer Sitte. Sn zu 5, 18 (5a 9). — 16. I Kön. 2, 28, zur Begründung einer Angabe über den Sitz des Synedriums. M zu 20, 23 (74a unt.) und zu 21, 14 (81a4)6. — 17. I Kön. 10, 28, zur Bestätigung einer geographischen Angabe. T 71 25 (Schebiith 7, 11), Bar. Pesach. 53a. — 18. II Kön. 12, 16, zu einer Norm über die Verwaltung des Heiligthums. Bar. B. Bathra 9a. - 19. Jes. 7, 21 f., zum Belege für eine volkswirthschaftliche Regel. T 549 3 (Arachin 4, 27) 7. — 20. Jes. 26, 18a, zu einer Norm des Ritualgesetzes. T 642 2 (Nidda 1, 7), Bar. Nidda 8b. — 21. Jes. 30, 14, zu einer lexikologischen Angabe. Sabbath VIII, 7 (82a). — 22. Jes. 48, 13 (nebst Richter 5, 26), zu einer These der halach. Exe-

¹ Es ist dieselbe Liste, die ich, durch Jacob's von der gewöhnlichen Auffassung unseres Wortes abweichende Erklärung veranlasst, in meinem Aufsatze: "Ein alter Kunstausdruck der jüdischen Bibelexegese" zusammengestellt habe, Stade's Zeitschrift für die alttest. Wissenschaft, Jhg. XVIII, S. 83-98 (S. auch ib., Jhg. XIX, S. 166-168). Neu ist hier No. 43, auf welche mich Blau aufmerksam machte (vgl. dessen Schrift, Das altjüdische Zauberwesen, S. 67). ² In j. Jebam. 7c unt. von Ammi im Namen Simon b. Lakisch's als voller Be-³ S. Hoffmann, Neue Collectaneen im Jahresbericht weis (מעמא) angeführt. des Rabbiner-Seminars zu Berlin (1897), S. 10. 4 In T 642 2 (Nidda 1,7) als Beweis (שנאמר) citirt. ⁵ In Sd zu 6,8 (75a 5) und in der Bar. Menachoth 37a als Beweis (שנאמר) citirt. ⁶ Vgl. j. Makkoth 31 d. ⁷ Vgl. Chullin 84a; Die Ag. d. Tann. I, 231 f.

gese. M zu 13, 9 (21 a 21) 1. — 23. Jes. 66, 20, zur Erkl. von Num. Sn z. St. (14a6). — 24. Jer. 4, 3, zur Beleuchtung einer Einzelheit des Ritualgesetzes. T 172 20 (Pesach. 10, 5), Bar. Pesach. 107b. - 25. Jer. 6, 4, zu einer These der halach. Exegese. M zu 12, 6 (6a5), S zu 23, 5 (100b). — 26. Jer. 8, 1f., zur Bekräftigung einer These frommen Glaubens über das Schicksal der Verstorbenen. Sn zu 15, 31 (33 b 5). — 27. Jer. 22, 30, zur Erkl. eines Ausdruckes. S zu 20, 20 (93 a unt.) und zu 20, 21 (93 b 10). — 28. Jer. 31, 11, zur Erkl. von Deut. 11, 15. Sd z. St. (80 b 29). - 29. Jer. 32, 14, zu einer landwirthschaftlichen Einzelheit. T 65 22 (Schebiith 4, 2). — 30. Jer. 36, 18, zu einer Vorschrift des Ritualgesetzes. Sd zu 6, 9 (75 a unt.). — 31. Ezech. 15, 4, zu einer Einzelheit der Sabbathvorschriften. Bar. Sabbath 20a. — 32. Ezech. 16, 34, zur Erkl. von Deut. 23, 19. T 556 6 (Temura 4, 8). — 33. Ezech. 23, 20, zu einer halachischen Norm. T 545 30 (Arachin 3, 2). — 34. Hosea 4, 12, zu den Vorschriften über verbotenen Aberglauben. T 118 10 (Sabbath 7, 4). — 35. Joel 2, 13, zu einer Vorschrift über die rituale Trauer. Bar. Moed Katon 26b. — 36. Amos 3, 12, zur Erkl. von Exod. 22, 12. M z. St. (93a 17). - 37. Zephanja 1, 12 (nebst Prov. 20, 20), zu einer Einzelheit des Ritualgesetzes. T 154 27 (Pesach. 1, 1), Bar. Pesachim 7b. — 38. Ps. 69, 32, zu den Vorschriften über erlaubte und verbotene Thiere. T 505 22 (Chullin 3, 21). — 39. Ps. 84, 3, zur Erklärung von II Sam. 13, 24. Bar. von den Zweiunddreissig Regeln, N. 9. - 40. Ps. 109, 18, zu den Vorschriften über die Kasteiung am Versöhnungstage. Sabbath IX, 4 (86a), angeführt Joma 76 a 3. — 41. Prov. 6, 26, zu einer Einzelheit des Eherechtes. T 293 10 (Sota 1, 2), Bar. Sota 4a, j. Sota 16 c 59. — 42. Prov. 23, 20,

² In der Bar. Menachoth 34a als Beweis ¹ Vgl. Bar. Menachoth 36 b. citirt (כמו שנאמר). ³ Nidda 32a, ohne Hinweis auf die Mischnastelle, als Beweis citirt. — Diese Nummer steht in Sabbath IX, 4 am Schlusse einer Reihe ähnlicher Schriftdeutungen, deren erste (IX, 1) mit אמר רבי עקיבא eingeleitet ist und unmittelbar nach der unter No. 21 gebrachten Deutung folgt. Man darf daher auch die in Sabbath IX, 1, 2 und 3 sich findenden Deutungen hierher rechnen und annehmen, dass die Kennzeichnung als זכר לדבר, weil am Anfang und am Ende der ganzen Reihe stehend, aus Bequemlichkeit weggelassen wurde. Höchst wahrscheinlich ist Akiba als Urheber der ganzen, mit der Angabe אמר ד' עקיבא eingeleiteten Reihe zu betrachten. Jedoch ist eine der Schriftdeutungen, die Anwendung von Gen. 34, 25 auf eine Vorschrift des Beschneidungsritus, in Sabbath XIX, 3, Bar. Sabbath 134b, Gen. r. c. 80 im Namen Eleazar b. Azarja's gebracht, und zwar in der Baraitha mit der meine Annahme bestätigenden Kennzeichnung: אע"פ שאין ראיה לרבר זכר לדבר זכר.

zur Erkl. von Deut. 21, 20. Sd z. St. (114a unt.), Sanhedrin VIII, 2. — 43. Hiob 21, 14, zur Kennzeichnung einer als Aberglauben verpönten Redeweise (x5 x5). T 118 16 (Sabb. 7). — 44. Hohelied 2, 8, zur Erkl. von Exod. 12, 11. M z. St. (7b 5) \cdot \cdot \cdot - 45. Esther 3, 7. zur Erkl. von Exod. 12, 2. M z. St. (2b 28) \cdot \cdot - 46. Dan. 4, 26, zu einer These \cdot \cd

Während der grössere Theil der hier zusammengestellten Beispiele anonym überliefert wird, findet sich bei zwanzig derselben der Autor genannt und zwar: Aus vorhadrianischer Zeit Eliezer b. Hyrkanos (No. 44), Eleazar b. Azarja (19)⁵, Ismael b. Elischa (15, 46), dessen Schüler Josija (36, 48)⁶, Akiba (40)⁷, Jehuda b. Bathyra (31). Aus nachhadrianischer Zeit die Schüler Akiba's: Meir (6, 20, 21, 29), Jehuda b. Ilai (14, 33), Jose b. Chalaftha (8)⁸, — ferner Nathan (25, 26), Simon b. Gamliel (17) und dessen Sohn Jehuda I (23, 32). Aus unbestimmter Zeit: Dosa (38), Chanan b. Menachem (41)⁹.

Bei der Hälfte der Beispiele handelt es sich um Einzelheiten der Halacha (1, 6, 9, 11, 15, 16, 18, 20, 21, 24, 29—35, 37, 38, 40, 41, 47, 48); bei 13 Beispielen um Worterklärungen zum Zwecke halachischer Exegese (2, 4, 5, 7, 8, 10, 12, 14, 22, 25, 27, 36, 42), bei fünf Beispielen um sonstige Worterklärungen (23, 28, 39, 44, 45). In sechs Beispielen ist von verschiedenen Thesen nichthalachischen Charakters die Rede (3, 13, 17, 19, 26, 46). Die Anwendung unserer Formel gehört also überwiegend der halachischen Schriftauslegung an; aber auch die nicht-halachische (oder agadische) Schriftauslegung macht Gebrauch von ihr, wie sie sich denn auch in der Baraitha über die Zweiunddreissig Regeln der letzteren findet (39). Der Letzte, der als Anwender der Formel genannt wird, ist Jehuda I, mit dem die tannaitische Zeit abschliesst, und sie wird schon von Eliezer b. Hyrkanos angewendet,

¹ Ebenso Mechiltha zu Deuteron. 16, 3 (ed. von *Hoffmann*, Hildesheimer-Jubelschrift, S. 15).

² In Rosch Haschana 7 a durch *Aschi* als volle Beweisstelle citirt.

³ In Megilla 20 b von einem *Amora* als Beweisstelle citirt.

⁴ In M zu 12, 9 (7a6) von *Josija* als Beweisstelle gebraucht.

⁵ S. auch S. 53, Anm. 3. ⁶ S. auch Anm. 4. ⁷ S. S. 53, Anm. 3.

⁸ So Sd; M hat אבא יוסי, die Bar.: יוסי החורם. ⁹ So T (Variante: *Chanan b. Pinehas*); die Bar. im bab. Talmud: *Polemo*; die im pal. Talmud: *Minjamin*.

einem Zeitgenossen der Zerstörung Jerusalems. Die Entstehung dieser Formel reicht demnach in die Zeit vor der Zerstörung zurück und legt Zeugniss ab für die principielle Scheidung zwischen exegetischer Deduction, die einen Bibelvers als תַּאָיָה, als vollgiltigen Beweis anführt, und exegetischer Anlehnung, die einen Bibelvers als blosses יָּבֶר, als Denkzeichen, Mnemonikon heranzieht. Die Grenzen zwischen diesen beiden Gebieten der Schriftanwendung war allerdings schwankend, und dasselbe Citat konnte bald als Deduction, bald als Anlehnung gelten. Schliesslich verzichtete man ganz auf die Anwendung unserer Formel, und aus amoräischer Zeit findet sich kein Beispiel mehr für den Gebrauch derselben?

יְּבֶר. S. Art. לָשׁוּן.

П

תְּבֶּר, eig. Genosse, unter dem Einflusse des Aramäischen überall an die Stelle des biblischen אַרַ getreten (biblische Beispiele: Ps. 45, 8; 119, 63; Hoh. 1, 7; 8, 13). In der exegetischen Kunstsprache bezeichnet תְּבֶּר einen benachbarten Bibelvers, im Verhältniss zu dem in Frage stehenden. Josua b. Chananja sagt im Gespräch mit Ismael b. Elischa, um anzugeben, dass Hoh. 1, 2b nach V. 3a zu erklären ist: עליו מלמד עליו Aboda zara II, 5; T 639 4 (Para 10, 3). — In der 19. der Zweiunddreissig Regeln bedeutet תוברו מלפר ביו מלפר שליו לפי שליו לפי שליו שליו לפי שליו לפי שליו שליו לפי שליו ל

¹ S. die Anmerkungen zu 6, 8, 22, 30; ferner zu 1, 40, 47. ² In einem jüngst durch Grünhut edirten Midrasch-Fragment zu Exod. 8, 16 wird אינא המימה Euphemismus erklärt und mit unserer Formel auf I Sam. 24, 4 hingewiesen. Die Anwendung der Formel kann als Beweis dafür gelten, dass jenes Fragment in letzter Linie aus tannaitischer Quelle stammt. — In j. Joma 42 b 62 wendet Hela, ein paläst. Amoräer vom Beginne des 4. Jahrh., den Ausdruck יכר לדכר an, um eine Mischnastelle mit Hilfe einer andern zu erläutern. — In den babylonischen Schulen wurde der Ausdruck אַסְבֶּלֶהְלָּהְ angewendet, um das zu bezeichnen, was die Tannaiten mit יַבְּר לִּדְבֶר trect wurden diese beiden Ausdrücke für gleichbedeutend gehalten. S. Tossafoth zu Nidda 42a, Schlagw. יְבִּי לִיבר (in Bezug auf No. 40 unserer Liste); Abraham Ibn Esra's Sprachgebrauch, vgl. meine Schrift: A. I. E.'s Einleitung zu seinem Pentateuchcommentar, S. 54. — In einem hebräisch-persischen Wörterbuch des 14. Jahrhunderts lautet der Ausdruck einmal:

und 25. dieser Regeln bed. חברו einen verwandten Gegenstand. Vgl. auch noch die agadische These in Sd zu 11, 10 (76 a 1): אתה מוצא בדרכי המקום שכל מי שהוא חביב הוא קודם את חברו.

חדש. Piel הדש, etwas Neues bringen, vortragen. Eine These Issi b. Jehuda's (Ag. d. Tann. II, 375, 2) zu Exod. 22, 30 lautet: כשהמקום מחדש מצוה על ישראל הוא מוסיף להם קדושה; "wenn Gott Israel ein neues Gebot auferlegt, vermehrt er damit Israels Heiligkeit". M zur St. (98a 2) 1. — In einem Gespräche zwischen Josua b. Chanania und seinen Schülern über den von letzteren gehörten Sabbathvortrag Eleazar b. Azarja's lauten zwei Fragen J. b. Ch.'s: ולא חַדְשׁ לכם דבר, "hat er euch nichts Neues vorgetragen?"; איזה דבר חָדֵיש, "was hat er Neues vorgetragen?". M zu 13, 2 (18b unt.) 2. Nach der Version des jer. Talmuds, Chagiga Anf. (75 d 55), fragt er: מה חָהוּשׁ היה לכם בבית המדרש; und fügt dann hinzu: אי אפשר לבית המדרש שלא יהא בו דַּבֶר חַדַשׁ בכל יום. Ebenso T 307 8 (Sota 7, 9); nur im zweiten Satze דבר statt דבר חדש. In b. Chagiga 3a 3 lautet der zweite Satz: אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש. -- Josua b. Chananja ist es auch, der in Bezug auf eine Halacha sagt: דבר חדש סופרים ואין לי מה אשיב, Kelim XIII, 74. — Die Form des Hithpael s. unten Art. שנה I.

ארדישה. Nom. act. zum Vorigen. S. die im vorstehenden Artikel citirten Beispiele. Ferner S zu 7, 11 (34 b 24): יכול אין לה אלא חידושה, "man könnte glauben, dass dem Gebote über das Dankopfer nur die bei demselben neu gegebenen Vorschriften eignen"5.

בּקרָת. In der 11. der Dreizehn Regeln Ismaels ist von einer Einzelheit die Rede, die — in einem besondern, ihr gewidmeten Schrifttexte — aus der Gesammtheit, in der sie in dem die Ge-

¹ Vgl. חידש הכתוב in einer Frage Chizkija's, des Sohnes Chija's, j. Sanh. 2 In Ab. d. R. Nathan c. 18 (34a ed. Schechter): מה חירוש לכם מה תפרש לכם... Ursprünglich wohl: ....מה תרש לכם... Eine Handschrift fügt vor ein: היה, unter dem Einflusse der anderen Version. 3 Und ebenso im Erfurter Codex von T. 4 S. j. Erubin 22 c 44: das Ostthor des Heiligthums hatte auch den Namen "neues Thor" (שער הרש): ששם חרשו סופרים את ההלכה. In der Bar. von den Zweiunddreissig Regeln, am Schlusse der Erläuterung der 2. Regel heisst es: במקום שהוא צריך לחרש רבר. Das gehört zur Erklärung von Hiob 37,5 und bed.: (Gott sendet ausserordentliches Strafgericht), "wo er etwas Neues sich ereignen lassen muss". ⁵ In den Discussionen des paläst. Talmuds findet sich die vielleicht auf tannaitische Quelle zurückgehende Regel: רבר שיצא (od. שהוא יוצא), Pesachim 31d unt.; Sota 18c 56; Kethub. 27 b 23, (= Terum. 44 c 22, wo לחירושו st. לחירושו). Hier bed. חַרּוּש dasselbe, was והר חדש im nächsten Artikel. Der volle Ausdruck lautet חירוש מקרא, j. Sanh. 27a 64. — Ueber אודולים als halachischen Terminus des babyl. Talmuds s. Levu. II, 18b.

sammtheit betreffenden Schrifttexte mitinbegriffen war, heraustritt. um für sich etwas Neues, das eben durch den besondern Schrifttext gelehrt wird, folgern zu lassen. דבר שהיה בכלל ויצא (87a 2) וות הכלל לידון בדבר חדש... In M zu 21, 29 (87a 2) lautet der Ausdruck: היה בכלל ויצא לידון בדבר חדש; ebenso Sn zu 6.20 (11b 4), חוד בדבר חדש st. יצא לידון בדבר בדבר א נוחדש st. יצא לידון בדבר פשורים: ebenso S zu 7. 11 (34b 23).

הובָה. S. folg. Seite, nach ביה.

תול . Im Kal "auf etwas niederfallen" (mit של construirt): Jer. 23, 19; 30, 23: II Sam. 3, 29. Darauf beruht der Ausdruck: אין אתנן ומדור חל עליהן, "das in Deut. 23, 19 stehende Verbot hat auf sie keine Anwendung". S zu 1, 14 (8b 15); Temura VI. 4.—S. auch Bar. Nedarim 13b, 15a, Schebuoth 25a: הנדרים חלים על דבר שאין בו ממש כדבר הרשות השבועות חלות על דבר שאין בו ממש כדבר הרשות השבועות חלות על דבר שאין בו ממש כדבר הרשות. הוחל [על] של בו ממש בו ממ

אי אתה יכול להחזירו. Die Fortsetzung der 11. Regel Ismaels, deren Anfang im Art. החזיה citirt ist. lautet: אי אתה יכול להחזירו הללו בפירוש לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירוש לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירוש לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירוש לכללו חוד לכללו חוד לכללו לי שיחזירנו הכתוב לכללו בפירוש besondern Schriftext aus der Gesammtheit herausgetretene Einzelheit nur dann wieder als der Gesammtheit angehörig betrachten, wenn die h. Schrift selbst durch eine entsprechende Angabe dieselbe wieder ausdrücklich der Gesammtheit, der sie angehört. zurückgiebt. Ebenso Sn zu 6, 20 (11b4), wo בפירוש לכללו S. auch S zu 3, 10 (14d unt.): החזירו הכתוב לכללו

Piel. אָהָ (mit על), umhergehen, die Runde machen, z.B. Kethuboth XIII, 3: יְחַאָרוּ על הפתחים, "sie mögen betteln gehen", eigentlich von Thüre zu Thüre gehen. Auch Sd zu 1, 1 (65a 2) muss in dem Satze: מזרנו על כל המקומות שבתורה das Verbum im Piel gelesen werden, בּּחַבְּיבוֹ לַּ

חיב (תוכ) חיב (geschrieben תייב) ist in der Sprache der Rechtspflege das Gegentheil von וְּבָּה und bed. verurtheilen, für schuldig erklären (= bibl.-hebr. תִּיב (geschr. תִּיב (geschr. תִיב (geschr. תִּיב מבּיב חִיב) הַּיִב מבּיב מ

תובה, eig. Schuld (vgl. תובה, schon Ezech. 18, 7), dann Verpflichtung, Pflicht. In der halachischen Exegese Gegensatz zu , welches Wort eine Handlung als dem freien Ermessen überlassen kennzeichnet. Zwischen Ismael und Akiba gab es in Bezug auf drei Stellen des Pentateuchs eine Controverse darüber, ob der Text die Angabe einer Pflicht enthält, oder die betreffende Handlung dem Gutdünken überlässt. Es sind folgende Stellen: Num. 5, 14 (וקבא), Lev. 21, 3 (ממבו), ib. 25, 46 (תעברו). Nach Akiba ist in diesen Verben הובה חובה ושמוע מחובה שמוע תשמע מוע תשמע הובה ולא ניכול רשות תלמוד לומר) אמוע תשמע מוצ ביוול ביוול הובה ולא רשות שמוע יכול רשות תלמוד לומר) Mz. St. (46 a 16). Eine Regel Ismaels stellt

¹ Bar. Sota 3 a. S. Ag. d. Tann. I, 248, 2. In Bezug auf die erste Stelle hat Sn (4a 10) dieselbe Controverse zwischen *Ismael* und *El. b. Hyrkanos*. Auch in Bezug auf Lev. 25, 46 wird Gittin 38 b eine Baraitha citirt, in der El. b. Hyrkanos die Ansicht *Akiba's* äussert.

fest, dass an drei Stellen des Pentateuchs in einem mit der Conjunction אָם eingeleiteten Satze die Handlung als obligatorisch, nicht als facultativ — חובה ולא רשות הובה יש verstehen ist, nämlich: Exod. 20, 25; ib. 22, 24; Lev. 2, 14. M zu 20, 25 (73b 24); zu 22, 24 (96a unt.) - S. noch M zu 13, 6 (20b oben): לעשות הראשון הימים רשות לעשות דברי תורה (101a 19, Meir): אליך חובה שלר הימים רשות עליך.

. חלף. Hiphil הַחַלִּיף, vertauschen, umändern (s. Gen. 31, 7; Lev. 27, 10). M zu 20, 18 (71 b 18): ויש מחליפין בדבר 2, zur Einführung einer Agada, in welcher die vier Ausdrücke von Gen. 15, 12 b in umgekehrter Reihenfolge als Anspielung auf die vier Weltreiche erklärt werden. — M zu 23, 12 (101 a 14): ר' עקיבא מַחַלִּיף. — Im Piel (vgl. Gen. 41, 14) bed. das Verbum das Umkehren einer Schlussfolgerung durch Kal-wachomer. Nachdem eine solche Schlussfolgerung aufgestellt worden, wird gefragt או חלוף, "sollte nicht auch eine umgekehrte Schlussfolgerung möglich sein?" Diese wird versucht, aber als unhaltbar erkannt. ergiebt sich die Berechtigung der ersten Schlussfolgerung. Das wird so ausgesprochen: דָּנָהָי וְחַלְפָּהִי וּבַמֶּל הַחְלּוּף ווכיתי בדין מתחלה. So M zu 21, 28 (86a 23 25)3. In Sn zu 19, 2 (42 b ob.) lautet die Formel: זכתי וחילוף הן הדברים ... דנתי וחלפתי בשל החילוף זכיתי לדון כבתחלה. In S zu 9, 23 (45b unt.) findet sich folgende Formel: או חילוף. בשל החילוף וחזרנו לדין. .. בשל החילוף וחזרנו לדין einleitende או הילוף; die Schlussformel nach Abweisung der umgekehrten Folgerung fällt ganz weg. S zu 1, 2 (4d 19); zu 5, 17 (26 d 6). S. auch Pesachim VI, 2, wo Akiba in einer Controverse mit Eliezer b. Hyrkanos mit der Einführung או חילוף die von Letzterem vorgetragene Schlussfolgerung umkehrt 5.

תלוף. Ausser der im vorigen Artikel besprochenen Bedeutung findet sich das Wort in dem Ausdrucke הילוף הדברים, Sd zu 12, 9 (88b 15) 6, mit welchem dasselbe angegeben wird, was mit

S. Ag. d. Tann. I, 248, 3. In Bezug auf Lev. 2, 14 s. S 13c 11, wo statt
 — da es sich um ein Opfer handelt — נדבה gesagt ist.
 יש מחליפין 2
 in Gen. r. c. 20 (10); c. 31 (11). — Pesikta 46a aramäisch: ואית דמחלפין לה.

³ Nur ein Stück dieser Stelle aus M findet sich j. Ab. zara 45b oben. 4 S. auch j. Sanhedrin 22a62; Sabb. 9c36 und Taanith 67a39 (או חלף), viell. או הולף); Gen. r. c. 48 (8), eine Baraitha Ismaels. 5 Aus der Mech. zu Deuteron. 21, 4 (Hildesheimer-Jubelschrift, deutscher Theil, S. 87) citirt Hoffmann dieselbe Redensart, doch ohne לדון statt לדון לדון. Ebenso citirt er die Formel auch in seiner Schrift Zur Einleitung S. 44, wo er den Anfang der Formel in zweiter Person anführt (חברת וחלפת). Ueber (לדון) s. oben Art. בהלפת

⁶ Den Ausdruck gebraucht hier Jehuda b. Ilai in einer agadischen Con-

dem zu Beginn des vorigen Artikels gebrachten מחליפין בדבר. Denselben Sinn hat auch der Plural des Wortes, M zu 23, 3 (98b 14): אין לי אלא אלו וחילופיהן (חילוי) מנין.

חלק. Kal חָלָק, unterscheiden, so construirt, wie das biblhebräische הכתוב לַחָלוֹק בין שור (86 b 16): חבָּדִיל בא הכתוב לַחָלוֹק בין נסכי כבש לנסכי (15, 6 (29 b 32): תב למער התוב לחלק בין נסכי כבש לנסכי (29 b 32): איל הכתוב לחלוק בין מומאות למומאות: S zu 15, 6 (29 b 32): איל הכתוב לחלוק בין מומאות למומאות: S zu 11, 3 (48 b ob.): בא הכתוב לחלוק בין קדשים לקדשים הכתוב לחלוק אלא ... הכתוב לחלק הורה בין נסכי עגל לנסכי שור כך לא (29 b 33): אם למדתי שלא חָלְקָה תורה בין נסכי עגל לנסכי שור כך לא $\frac{15}{10}$ S auch M zu 21, 21 (84a 7). S zu 7, 29 (39 b 7): ... לא נחלוק בין בי כבש לנ' איל לפי שמצינו שלא חלק הכתוב בין ... ל ... לא נחלוק בין ... ל ... לא נחלוק בין ... ל ... לא נחלוק בין בי נחלוק בקרבגן לפי שמצינו שחלק: (70a ob.): הכתוב במומאותיהם ... יכול אף כן נחלוק בקרבגן מה כבוד לא חלק: (10 Bezug auf Exod. 20, 12 und Lev. 19, 9: בין אשה לאיש אף מורא לא חלקו (חלק ו) בין אשה לאיש ... שבת לא חלק ... אף מורא לא תחלוק ...

Jonathan, ein Schüler Ismaels, behauptet, das Verbot des Feueranzündens (Exod. 35, 3) sei deshalb aus dem alle Arbeiten umfassenden Verbote der Sabbathverletzung herausgetreten, um die Eintheilung des allgemeinen Begriffes der Arbeit in die ver-

troverse mit Simon b. Jochai (Ag. d. Tann. II, 112, 7; 209, 3); derselbe Tannait gebraucht den Ausdruck (חילוף הדברים) in einer halachischen Controverse mit Jose b. Chalaftha, T 113 4 (Sabbath 3), j. Terumoth 41 c 62. Akiba gebraucht den Ausdruck in einer halachischen Controverse mit Ismael, Bar. Ab. zara 51 b.

¹ Es ist entweder לחלום zu schreiben, oder לחלום zu sprechen, so dass das Verbum promiscue im Kal und Piel gebraucht wäre. S. auch im zweiten Theil dieses Artikels, über אך חלם באר 2 So liest R. Abr. b. David in seinem Commentar zur St.

3 S. ferner die am Margo zu Pesachim 5a verzeichneten Talmudstellen.

4 Weiss, Zur Gesch. der jüd. Tradition, II, 120, citirt die Regel so: בל מקום שנאמר אך חלם.

schiedenen speciellen Arbeiten zu lehren. Er drückt das so aus: הבערה לְחַלֵּק יצאה, Bar. Sabbath 7a und Parallelstellen.

סְדּוּר .s. Art. מָחָלַק, s.

חמר. I. Das Substantiv חמר (geschr. חמר) und das Adjectiv ש תמאד werden gleichmässig als Correlativa zu קל und לי verwendet, wofür die Beispiele unten im Art. מל angeführt sind. יחמר und entsprechen also dem biblischen כבד und haben die Bedeutung: schwer, gewichtig. Es ist möglich, dass המר durch Begriffsverschiebung unmittelbar aus dem biblischen המר dem Namen des grössten Trockenmaasses (Lev. 27, 16; Ezech. 45, 11, 13, 14) hervorgegangen ist, der seinerseits wieder ursprünglich die Bedeutung des Haufens hatte (Exod. 8, 10) und in übertragener Bedeutung auch die grosse Wassermasse bezeichnete (Habakkuk 3, 15). Jedoch ist es wahrscheinlicher, dass sich der Begriff des Haufens direct zu dem des Gewichtigen, Schweren entwickelte, so dass חמור eig. als Part. pass. die ursprüngliche Bedeutung "gehäuft" hatte und das Subst. המר als Abstractum aus חמור hervorgieng. Als Verbum denominativum findet sich חמר, häufen, in Ukzin II, 5.

II. הֹמֶר. Eine Gruppe von fünf agadischen Aussprüchen Jochanan b. Zakkai's wird in T 357 30 (B. Kamma 7, 3) mit den Worten eingeleitet: חמשה דברים היה רבן יוחגן בן זכאי אומרן כמין חומר המר הברים היה רבן יוחגן בן זכאי אומרן מין הומר (77a) so gekennzeichnet: היה רבן יוחגן אומרה כמין חומר; in Bar. Kidduschin 22b: היה רורש את המקרא הזה כמין חומר. Der Zeitgenosse J. b. Z's, Gamliel II leitet eine agadische Schriftdeutung mit den Worten ein: הַגִּיחוֹ לִי סופרים ואדרשנה כמין חומר. Bar. Sota 15a; in Sn zu

¹ Auch T hat בנכב. Als Aequivalent von הַּכְבֵּיִּד zieht הַמְבִּיּד die Ergänzung durch אובתר sich. In der Lesart von T und Bar. hat החמיר, wie oft, absolute Bedeutung, und בנגב bed.: beim Diebe, in Bezug auf den Dieb.

5, 15 (4a unt.): חמר כמין vor הניחו לי סופרים ואומר כמין Das מין vor חמר beweist, dass mit letzterem Worte irgend ein concreter Gegenstand bezeichnet wird, dem die betreffende Schriftdeutung gleichen soll. Nach einer alten Erklärung 2 bed. חמר dasselbe was aram. oder auch הומרא: sei es ein Bündel Gewürz oder ein Perlenband, oder ein kostbares zum Schmucke dienendes Kügelchen. Man hat also die Wahl, als tertium comparationis die Kostbarkeit zu nehmen und כמין הומר so zu verstehen, dass damit die vorgetragene Schriftdeutung als etwas besonders Kostbares gerühmt wird; oder aber von der Grundbedeutung des Verknüpfens, Verbindens auszugehen und anzunehmen, mit dem Ausdrucke werde gesagt, dass der Text mit dem ihm zugeschriebenen tieferen Sinne allegorisch oder symbolisch verknüpft wird. Denn in jenen Agadasätzen Jochanan b. Zakkai's und Gamliels handelt es sich zumeist um solche allegorische oder symbolische, in den Geist der h. Schrift einzudringen strebende Auslegung 3.

Mit למָר in der durch die Redensart ממין חמר erhaltenen Bedeutung hängt wohl zusammen die Bezeichnung alter, anonymer Schriftausleger als הוֹרְשֵׁי הְמוּרוֹת. Sie findet sich in drei tannaitischen Ueberlieferungen des babylonischen Talmuds: Berachoth 24a⁴, Pesachim 24a⁵, Chullin 134b⁶, bei Agadasätzen, die den mit ממין חומר gekennzeichneten Aussprüchen ähnlich sind. Der in Chullin 134b stehende Agadasatz findet sich auch in Sd zu 18, 3 (106b²); aber dort überliefert ihn Jehuda b. Ilai, ein Schüler Akiba's 7, im Namen der under Jehuda b. Ilai, ein Schüler Akiba's 7, im Namen der Jehuda nach an den beiden anderen Talmudstellen giebt es eine Variante alten Schrift-ausleger 8. Ueber חמורות s. unten Art. שומות betrifft, so ist חמורות Plural. fem. zu עום in dem Ausdrucke zu in dem an der in dem Ausdrucke zu המורות in dem Ausdrucke zu במין הומר plural. Sent zu in dem

¹ S. Näheres Ag. d. T. I, 33 f. ² S. Raschi zu Kidduschin 22 b und zu Sota 15a; Tossafoth zu Sota 15a. 3 Die Lesung des Wortes mit 7 statt 7, obwohl durch die Autorität des Gaon Saadja und des Aruch unterstützt (s. Aruch. ed. Kohut III, 218b, Levy I, 478a) muss bei der Erklärung des Wortes ausser Acht gelassen werden. 4 Hier lautet eine mehrfach bezeugte Variante: דורשי רשומות (so auch Aruch, רשם, VII, 308b). ⁵ Eine Hschr. hat ר' חומרות, eine andere ר' רשומות. Auch die Lesart המורות ist bezeugt (s. Rab-⁶ Eine Handschrift hat ד' , Aruch (Art. המר, III, binowicz z. St.). 218b) ד' הומרות, die Münchener Hschr. ד' הומרות. ⁷ Doch liest Lekach tob zu Deut. 18,3 ר' יהודה statt הורה; das wäre dann eine noch ältere Bezeugung, durch Josua b. Chananja, den Schüler Jochanan b. Zakkai's. 8 S. Raschi's Comm. zu Berach. 24a.

Ausdrucke קל וחומר jest nur der Plural המורים üblich geworden (s. unt. Art. קל וחומר). waren die durch Joch. b. Zakkai und Gamliel II mit כמין חומר gekennzeichneten symbolischen und allegorischen Schriftauslegungen, und ihre Urheber nannte man הורשי חמורות.

ממש (geschr. חומש), der fünfte Theil (Gen. 47, 26). In der Halacha trat das Wort an die Stelle des biblischen תמשית, Lev. 5. 24: 27. 27. — Mit ihm bezeichnete man die einzelnen Bücher des Pentateuchs, womit die Thatsache betont wurde, dass der Pentateuch als ein einziges Buch zu gelten habe 1, während seine einzelnen Bücher nur Theile dieses Ganzen bilden. In der Zählung der Bücher der heiligen Schrift wurden diese fünf Theile zwar als einzelne besondere Bücher gezählt; aber mit der Bezeichnung הומש wurden sie als Theile des Ganzen gekennzeichnet. Dieselbe Tendenz zeigt sich auch in der griechischen Benennung der Thora ή πεντάτευγος (scil. βίβλος). Von den fünf Büchern des Pentateuchs hiess das vierte ausdrücklich מחמש הפקודים? Unter den Abschriften des Pentateuchs unterschied man הזרה und חומשין, Plural חומשין. Der erstere Ausdruck bezeichnete eine den ganzen Pentateuch enthaltende Rolle; der andere diente zur Bezeichnung der Abschriften einzelner Bücher des Pentateuchs. Zum liturgischen Zwecke der öffentlichen, gottesdienstlichen Vorlesungen wurden nur die vollständigen Abschriften verwendet; die Einzelabschriften dienten der Privatlectüre und dem Unterrichte. Die Ranggleichheit beider Arten von Abschriften gegenüber den zwei anderen Theilen der heiligen Schrift (Propheten und Hagiographen) wird in folgender Halacha constatirt: נותנין תורה על גבי תורה וחומשין על גבי חומשין וחומשין על גבי כורכין תורה :Eerner לא נביאים על גבי תורה וחומשין כורכין

א משה כתב ספרו ב. 2 Nicht הַפְּקּוּרִים, wie Strack Einleitung in das Alte Test., S. 15. Denn dieses bed. Verordnungen, Befehle; nicht Zählungen. פְּקּוּרִים ist das in Num. 1—4, 27 oft vorkommende Wort. ³ S. die Stellen aus M, T, Sd und S bei Blau, Zur Einleitung in die heilige Schrift, S. 44, A. 3. ⁴ Dieser Plural ist entweder aramäisch zu lesen: אָהָלִים (wie הְּהָשִׁים, ev. הַּהְשִׁים (wie בּיאִים (wie בּיאִים (wie בּיאִים (wie בּיאִים (wie בּיאִים (wie בּיאִים (ביאִים בּיאִים בּיאַים בּיאִים בּיאִים בּיאַים בּיאִים בּיאִים בּיאִים בּיאַים בּיאִים בּיאִים בּיאַים בּיאִים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּייִים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאִים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאִים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאַים בּיאִים בּייִים בּיאַים בּייִבּים בּייִּים בּיִּים בּייִּים בּייִים בּיאַים בּייִּים בּייִּים בּייִּים בּייִּים בּייִּים בּייִּים בּייִּים בּייִּים בּייִים בּייִּים בּייִים בּייִים בּייִים בּיים בּייִּים בּייִים בּייִים בּייִּים בּייִים בּייִים בּייִים בּיים בּייִים בּייִּים בּייִים בּייִי

במטפחות תורה וחומשין במטפחות חומשין תורה וחומשין במטפחות נביאים במטפחת תורה וחומשין זאבל לא נביאים במטפחת תורה וחומשין. In diesen Halachasätzen ist der Plural חומשין distributiv gemeint und bezeichnet die einzelnen Theile des Pentateuchs². Es ist also unrichtig, ומשיח als Namen des Pentateuchs aufzufassen³. — Auch die einzelnen "Bücher" des Psalters nannte man חומשים. Chija sagt in Bezug auf Simon, den Sohn des Patriarchen Jehuda I: שני חומשים שניתי שניתי שניתי לו בספר תהלים bt, d. h. ich habe ihn die Auslegung von zwei Fünfteln des Psalmbuches gelehrt (Kidduschin 33a)4.

תסר. חסר. חסר. חסר. המר וימר. Ismael richtete an Meir die Mahnung, im Verfertigen der Bibelabschriften besonders vorsichtig zu sein, keinen Buchstaben zu viel, keinen zu wenig zu schreiben: אנמצא אתה מחסר אות אחת אחת אחת שמא אתה מחסר אות אחת אחת אחת ושמא אתה מחסר אות אחת ושמא אתה מחסר אות אחת ושמא אחר בכל העולם כולו אחר בכל העולם כולו מחוסרין כאן אמרן הכתוב (13a3): ברים מחוסרין כאן אמרן הכתוב (13a3): ברים מחוסרין כאן אמרן הכתוב (13a3): ברים מחוסרין כאן אמרן הכתוב (10a3): להלן D. h. das in Lev. 2, 14 Fehlende ist in Lev. 23, 17f. zu finden. Vgl. S zu 23, 17 (101b 9).

קְּחֵר, Adjectiv zum Vorhergehenden, opp. יְתֵּר. In *Eleazar* b. Azarja's Deutung von Koh. 12, 116: דברי תורה] לא חסרין ולא (Sota 7, 11), Chagiga 3 b 7), als Supposition, ob denn

על גבי תורה, die einen Rangunterschied zwischen beiden Arten der Pentateuchcodices constatirt.

¹ T 227 4 (Megilla ib.); in j. Megilla 73 d unt. steht nach נכיאים beide Male וכתובים; ebenso b. Megilla 27a, wo die Baraitha ähnliche Abweichungen zeigt, wie die in der vorigen Anmerkung erwähnten. Statt כורכין hat b. Megilla גוללין. — S. ferner die in j. Megilla 73d unmittelbar vorhergehende Baraitha. ... משפחות... Ib. 74a oben constatirt ein palästinensischer Amoräer, dass beiden Arten der Pentateuchabschriften der gleiche Rang zukömmt: תורה וחומשין קרושה ² S. Mas. Sofrim III, 7 und Müllers Bemerkung zu dieser Stelle. ³ Wie Blau thut, Zur Einleitung in die h. Schrift, S. 41. Auch die aus dieser angeblichen Benennung der Thora gefolgerten Sätze bei Blau, ebendas. S. 42, müssen berichtigt werden. Unrichtig ist, dass "die äussere Theilung der Thora ... zur Zeit der Tannaiten noch nicht allgemein üblich war." Sowohl die griechische Benennung der Thora, als die oben angeführten tannaitischen Halachasätze beweisen das Gegentheil. — In T 584 10 (Kelim II, 5, 8) bed. einzelne Bücher des Pentateuchs im Gegensatz zum (ספר עורא(ה, der ganzen Pentateuchrolle, die im Tempel benützt wurde. 4 Nach Raschi's richtiger Erklärung: שניתי לו מדרש אגדותיו. Denn mit . . ז אמרה kann nicht das blosse Lehren des Textes der Psalmen (s. Art. שנה II) gemeint sein. Danach ist Löw, Gesammelte Schriften, III, 478 zu berichtigen. ⁵ In Sota 20a: שמא ... אַתַחָּב, אות אחת או תתיר. L. הַתַחָּ, הַפַּחַהָּ. 6 S. Die Ag. d. Tann. I, 232f. ⁷ Hier ist nach T vor חסרין und חסרין die Negationspartikel zu ergänzen. Raschi's Erklärung (ohne לא) passt nicht zur intransitiven Bedeutung von חסר.

die Worte der Lehre, gleich den "Nägeln", mit denen sie verglichen werden, unverändert bleiben? Die Antwort lautet: Das Textwort במעים beweist, dass die Worte der Lehre gleich Pflanzungen wachsen und sich mehren. Hier bedeutet דברי תורה nicht den Text der heiligen Schrift, sondern die Gesammtheit der auf dieser sich aufbauenden Lehre, welche sich gleichsam organisch vermehrt und fruchtbar ist (ורבין, ברי תורה פרין), wie die Pflanzen. — Der Ausdruck חָּמָרוֹת וְיִתְרוֹת, בערי תורה פרין), wie die Pflanzen. — Der Ausdruck חָּמָרוֹת וְיִתְרוֹת פרין), zur Bezeichnung der defecten und vollen Schreibung der Vocalbuchstaben (Kidduschin 30a, Erubin 13a), stammt wohl aus tannaitischer Zeit. Als Substantiv ist אוֹתְיוֹת zu ergänzen, s. den Anfang des vorigen Artikels.

הרוזים הרוזים. Kal הרוזים, aneinanderreihen (s. Hoh. 1, 10 הרוזים, Perlenschnüre). Bildlich bezeichnete man damit wohl schon in alter Zeit das exegetische Aneinanderreihen von Texten aus den drei Theilen der heiligen Schrift: Pentateuch, Propheten und Hagiographen. In einer Legende über Elischa b. Abuja (Acher) sagen Eliezer b. Hyrkanos und Josua b. Chananja zu Abuja: יושבין הייבו הייבו בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים 17b 45. In einer Legende über Simon b. Azzai sagt dieser: הייתי יושב וחורו בדברי תורה ומתורה (מתורה 1, 10².

שלח, schliessen, opp. פתח, beginnen. Von dem Abschnitte über die verbotenen Ehen sagt Ismael, dessen Wichtigkeit sei daraus ersichtlich, dass die h. Schrift ihn mit dem Gottesnamen beginnt und mit demselben schliesst: אוותם בי"ור ה"א וחותם בי"ור ה"א ואות הנחוב (Subject ist הכתוב ismaels, erklärt die Angaben את תורת הקנאות, Num. 5, 29, und את תורת הנויר, Num. 6, 21, als Schlussformel der betreffenden Abschnitte: כתותם הדברים. Sn zu beiden Stellen (6b 26, 11b 7) 4.

20

לבר מניד (Bb 2). לימני מה מעמו של לומני מה מעמו של , die h. Schrift giebt mit den Worten כי מנחת קנאות היא, die h. Schrift giebt mit den Worten כי מנחת קנאות היא, die h. Schrift giebt mit den Worten של , לובר מניד לפה של לובי מוד לובי מניד לובי מוד של לובי מוד של בעמו של בעמו

In den bisherigen Beispielen bedeutet מצים die sachliche Begründung einer Satzung. Hingegen wird Bikkurim I, 2 mit מאיזה מעם nach der biblischen Begründung, also nach der Belegstelle in der heiligen Schrift gefragt. Fast ausschliesslich in dieser Bedeutung wird מעמא (aram. אמעם) in der palästinensischen Agada angewendet³. Im palästinensischen Talmud hat מעם diese Bedeutung auch in der exegetischen Begründung von Halachasätzen.

Der Plural מְּמָמִים ist in tannaitischen Texten nicht sicher bezeugt. Jedoch ist es wahrscheinlich, dass die hier anzuführenden, ins Gebiet der exegetischen Terminologie gehörigen Beispiele

¹ Ib., deutscher Theil, S. 87 sagt Hoffmann, diese Phrase finde sich in der Mechiltha zum Deuteronomium, wie sie im Midrasch Haggadol aufgenommen ist, besonders häufig. Im Midrasch der Schule Akiba's heisst die betreffende Formel אלהניד מה גרם בום Anf. – גרם מלום של דבר מה גרם בום in einer Agada Eliezers, des Sohnes Jose Galili's, Gen. r. c. 39 (9); 55 (7). Die Ag. d. Tann. II, 299, 1. 2 Vgl. Rab, Kethuboth 83b unt.: חלכה כר"ש בן גמליאל ולא ממעמיה בוליאל ולא ממעמיה (11 (2); 48 (7); 66 (1); 68 (11); ממי מעמיה (13); 89 (1); מאי מעמי (14); 98 (10); 49 (10); 49 (10); 49 (10); 49 (10); 80 (10); 49 (10); 80 (10); 40 (10); 40 (10); 40 (10); 60 (10); 40 (10); 60 (10); 60 (10). — Die Bed. sachlicher Begründung hat מעמיה דרבי (12), 100 (12); 60 (13): "הול מביאין מעם לר (15): "הול מביאין מעם לר (15): "הוא אמרית מעמא (15): Abba charakteristische Phrase אנא אמרית מעמא (15): Ag. d. pal. Am. III, 480.

zum Theile auf tannaitischen Sprachgebrauch zurückgehen. Man findet den Plural in folgenden Bedeutungen: 1. מעמי תורה, die Gründe der Thora, das ist der biblischen Gebote, Sanhedrin 21b, Pesachim 119b. Es ist das die am Anfange dieses Artikels angegebene Bedeutung!. - 2. Auf Rab geht zurück eine Deutung von Neh. 8, 82, in welcher einer der die Vorlesung der Thora kennzeichnenden Ausdrücke dieser Stelle auf die sinngemässen Absätze der Bibelverse gedeutet wird. Diese Absätze heissen מעמים 3. In späterer Zeit nannte man die Zeichen für diese sinngemässen Absätze, d. i. die Accentzeichen, מעמים 4. — 3. Die Vieldeutigkeit des Bibeltextes wird durch einen babylonischen Amora. מקרא אחד יוצא לכמה :Abaji, mit folgenden Worten ausgesprochen מעם אחר יוצא לכמה מקראות 5. Auch hier hat מעם, wie in dem eben unter 2. gebrauchten Ausdrucke die Bedeutung "Sinn, Inhalt". Ein palästinensischer Amora, Samuel b. Nachman. sagt ähnlich: הפסוק הזה אתה דורש ומוצא בו כמה מעמים 6. Derselbe Amora sagt von den Versen des biblischen Buches der Sprüche: אין לך כל פסוק ופסוק שאין בו שנים ושלשה טעמים. — Diese Bedeutung des Wortes ist durch Missverständniss auch in eine Baraitha der Schule Ismaels eingedrungen, nämlich Sanh. 34b. wo מעמים das Aequivalent für לשונות, in der ursprünglichen Version dieser Baraitha, Sabbath 88b, ist: man hatte nämlich לשונות. das in dieser Version die "Sprachen" der Welt bedeutet, so verstanden, als wäre der Sinn des Wortes: "Bedeutungen" s.

werden in der halachischen Exegese verwendet, um eine Verpflichtung zu bezeichnen, die auf einem Gegenstande gesetzmässig ruht, ihn belastet. Sowie מַלָּיִם die Verpflichtung der Person, des Subjectes, so bezeichnet מֵלָּיִם die an dem Gegenstande, dem Ob-

¹ S. auch Erubin 13b, in dem Berichte Jochanan's über Symmachus, den Schüler Meirs: מעמי מומאה und מעמי מהרה. ² Im bab. Talmud, Megilla 3a, Nedarim 37b, tradirt von Chananel; in dem palästinensischen Talmud Megilla 74d48 ist dieser Tradent als Autor genannt. In Gen. r. c. 36 Ende fehlt die ³ In b. Megilla: ויבינו במקרא אילו פיסוקי מעמים (s. unten, Art. in j. Megilla: ושום שכל אלו המעמים, ebenso Gen. r. Zum Ausdrucke des babylonischen Talmuds s. noch Chagiga 6 b, Nedarim 37a. 4 Levy (II, 172b; IV, 79 b oben) übersetzt anachronistisch מעמים: "Accente", מ' מעמים: "disjunctive Accente". ⁵ Sanhedrin 34 b. S. Die Ag. d. bab. Amoräer, S. 112. 6 Schir r. zu 4, 10. S. Die Ag. d. pal. Am. I, 500. 7 Schir r. zu 1, 1. S. Die Ag. d. pal. Am. I, 501. Anders erklärt Blau, J. Qu. Review IX, 134, jedoch ohne genügende Begründung. 8 S. meine Schrift: Abraham Ibn Esra's Einleitung zu seinem Pentateuchcommentar, S. 76; Die Ag. d. Tann. II, 347, 8.

jecte haftende Verpflichtung. נְּמְעוֹן und ebenso der Niphahl נְמְעוֹן wird mit dem Accusativ des Gegenstandes, in dem die Verpflichtung besteht, verbunden. S zu 1, 4 (5 d 9): מה עולת גרבה מעונה

ד, Hand. Die Autorschaft Davids an einer Psalmstelle (37, 7) und die Salomo's an einer Stelle im Koheleth (3, 7) wird. S zu 10, 3 (45 d 12 13) so angegeben: על ידי דוד הוא אומר. ועל ידי שלמה הוא אומר. Mit אומר ist wahrscheinlich הכתוב gemeint?.

קיָד, eig. von der Hand weg, sofort; im späteren Midrasch sehr häufig, besonders in der Erweiterung der biblischen Erzählungen angewendet, um die Erzählung lebhafter zu gestalten und ein neues Moment einzuleiten. Es findet sich so auch im tannaitischen Midrasch. M zu 14, 29 (31b 11): מיד אמר המקום למשה; S zu 10, 2 (44d unt.): מיד גמלו אש זרה 3.

ידע. Kal ידע, wissen, erkennen. Mit ... ידע, du wirst erkennen, ersehen, wird eine biblisch zu belegende These eingeleitet. M zu 12, 1 (1 b 23): ... ארץ שנאמר. בחוצה לארץ שנאמר ; S zu 9, 8 (43 d unt.): ... שנאמר .... שנאמר .... Ferner leitet das Wort die Bestätigung einer vorhergegangenen Schriftdeutung ein. M zu 15, 27 (46 b 7): ... ארץ שכן הוא דאמר ... Bar. der Zweiunddreissig Regeln, No. 10; ... ארץ שכן הוא דאמר ... Ungewissheit in der Auffassung eines Textes wird mit איני יודע זורע אורט.

יחד Piel יחד, einzeln hervorheben, auszeichnen. M zu 12, 6 (5a 23, in Bezug auf Num. 15, 24): יחד הכתוב המצוה הואת ואמרה יחד הכתוב מצוה זו אמורה6 בפני (Sn z. St. (32a8); ענין בפני עצמו עצמה wird von Gott gesagt, der Israel damit auszeichnet, dass er seinen Namen mit dem Israels verbindet und sich den Gott Israels nennt und nennen lässt (biblisch קרא שם של). In M zu 23, 17 (102a ob.) ist eine Gruppe von Bibelstellen unter diesem Gesichtspunkte zusammengestellt: Exod. 34,23 ("Gott ואראל ייחד שמו ביותר ("Deut. 6, 5 ("unser Gott"): עלינו ייחד שמו ביותר: II Kön. 21, 12 ("Gott Israels"); Ps. 50, 7 ("Gott, dein Gott bin ich"): לא ייחדתי שמי אלא על עמי ישראל. In Sd zu 6, 5 (73a oben) fehlt die Stelle aus II Kön., die vielleicht nur eingeschoben wurde, um auch aus den Propheten ein Beispiel zu citiren. Statt יחד heisst es in Sd הוחל, also (עליגו ,עליגו, עליגו, שראל (עליגו הוחל שמו ביותר. Es ist das der Hophal zu חל על (s. oben Art. יחול) und bed.: auf etwas gelegt werden 7. Mit diesem anonymen Gruppensatze stimmt überein ein Ausspruch Simon b. Jochai's zu Ps. 50, 7: . . . שמי אלא עליכם . . . 8 Der Tannait Nechemia legt Jakob (zu Gen. 28, 11) die Worte in den Mund: אברהם יחד

הקב"ה שמו עליו יצחק יחד הקב"ה שמו עליו אם מתאחות הן נ' אבנים זו Das bezieht sich darauf, dass Gott sich den Gott Abrahams, Isaaks und Jakobs nennt?. In der Baraitha von den Zweiunddreissig Regeln, No. 16, wird den nachexilischen Propheten Chaggai, Zacharia und Maleachi, mit Beziehung auf Mal. 2, 16 ("Gott Israels") folgendes Trostwort an Israel in den Mund gelegt: אע"פי שנשנאתם ונשלחתם מ"מ הוא Hier ist מיוחד עליכם ושמו מיוחד עליכם ישמו מיוחד עליכם למכל על שניים, doch nicht dasselbe, was es in dem Ausdrucke שם bedeutet.

Nithpael. למה נחיים השם הוה כאן. Warum ist gerade dieser Gottesname hier angewendet worden? So wird an der eben citirten Stelle der Baraitha von den Zweiunddreissig Regeln in Bezug auf I Sam. 1, 11 ("der Herr der Heerschaaren") und Mal. 2, 16 ("Gott Israels") gefragt. Der bedeutsame Gebrauch eines bestimmten Gottesnamens dient als Beispiel für die Regel, welche so bezeichnet ist: במיוחד במקומו. Hier ist מיוחד das Participium zu dem in jener Frage angewendeten Verbum, indem נתיחד passivische Bedeutung hat und soviel ist wie אַחַר.

¹ Gen. r. c. 68 (11), kürzer Sch. tob zu Ps. 91 (6). ² In allen bisher angeführten Beispielen ist es Gott selbst, von dem ausgesagt wird: יְחַר שָׁמוֹ: Aber man findet diesen Ausdruck auch mit Israel als Subject, und zwar wird damit angegeben, dass Israel täglich das in Deut. 6,4 stehende Bekenntniss spricht. Gen. r. c. 20 (7): אני מיחדת : Schir r. zu 2,16 אני מיחדת : Schir r. zu 2,16 אני מיחדת עם המיחדים שמו ערב ובקר בכל יום תמיד פעמים :Sabbath-Keduscha: שמו בכל יום פעמים (vgl. Pirke R. Eliezer c. 4 Ende). Morgengebet, Benediction vor dem Schema: וליחדק ((וליחד שמך (וליחד שמך : Gewöhnlich wird in diesen Beispielen יחָר so erklärt, als wäre seine Bedeutung: "die Einheit Gottes, verkünden" (Levy II, 232 b). Diese Erklärung steht unter dem Einflusse des späteren philosophischen Sprachgebrauches, in welchem الله zur Wiedergabe des arabischen وهد verwendet und , das Bekenntniss der Einheit Gottes, mit יחוד übersetzt wurde. An den citirten Stellen bed. jedoch מור dasselbe, was in den oben im Texte angeführten Beispielen, in denen Gott das Subject ist. Indem Israel das Bekenntniss in Deut. 6,4 spricht und erklärt: "der Ewige ist unser Gott", geschieht von seiner Seite dasselbe, was von Seiten Gottes geschieht, wenn er sich den Gott Israels nennt und nennen lässt. Beides wird mit שָּד שָׁד bezeichnet. Aus dem Zusammenhange, in welchem der erwähnte Satz in Schir r. steht, wird die Richtigkeit dieser Auffassung zur Evidenz erkennbar. In diesem Sinne ist auch im Targum zu Hoh. 8,9 und zu Echa 6,28 zu verstehen.

³ שנשנאחם (Paraphrase des Textwortes (שנא), Emendation H. Katzenellenbogens (שנמ), S. 41a). Eine andere ähnliche Deutung der Stelle durch den Amora Pinchas s. j. Kidduschin 58c23 (Ag. d. pal. Am. III, 327).

4 Beispiele für מיחד in dieser Bed. s. bei Levy, II, 233a.

קיהוד (geschr. מיוחד). Part. Pual zu תְּיחָד , in der Bed. auszeichnen, hervorheben. In der halachischen Exegese wird das Wort angewendet, um anzugeben, dass ein Gegenstand durch irgend ein besonderes Merkmal ausgezeichnet, aus seiner Gattung hervorgehoben ist, auf Grund dessen andere Gegenstände, die dasselbe Merkmal haben, derselben Behandlung unterliegen. Das Schema der Folgerung lautet: ... ש (חוד (חוד בייחד) מהו מייחד (חוד בייחד)... שו הייחד (דבר) שווים בייחד (דבר) בייחד (דבר) שווים בייח

Gleiche Bedeutung wie מפורש) (מפורש) in folgendem Beispiele: Sd zu 14, 15 (95a 17): ... מה נשר מפורש ; ebenso S zu 11, 14 (50c 7). Chullin 61a hat dafür: ... במה נשר מיוחד ש 3. S. ferner S zu 11, 23 (50d 4): מה ארבה מפורש 4. Ebenso in der Ausführung der 6. der Dreizehn Regeln Ismaels, S 2b 4: מה הפרט הפרט 5. In M zu 13, 13 (22b 8), zu 20, 17 (71a 5 8), Sn zu 6, 4 (8a 26 37) — also im Midrasch der Schule Ismaels — lautet die Formel: ... [2] מה הפרט מפורש [2]. ... אף אין לי אלא כל דבר ש ... מה הפרט מפורש [2]. ... מוחד של Offenbar ist שוחד in den angeführten Beispielen ein Synonym zu מיוחד ש.

Ueber שם המיוחד שם und שם s. unt. Art. מְפֹּרְש (nach dem Art. פרש).

In S zu 4, 15 (19a 14) wird aus dem Artikel in העודה gefolgert, es seien unter וקני הערה gemeint המיוחדים שבעדה; ebenso wird in S zu 14, 34 (72d unt.) אל הארץ המיוחדת paraphrasirt.

יָתִיד. S. Art. לָשׁוּן.

יחס (bibl. יחס). Piel יחס, die Abstammung einer Person angeben. Sn zu 7, 12 (14b 15): יחסו הכתוב על שם שבטו ; zu 27, 1 (49 a ^{24}): התחיל מיחסו בשבח ; zu 25, 11 (48b 2): התחיל מיחסו בשבח; M zu

¹ Die Schlussfolgerung ist eine Ausführung der 8. der Dreizehn Begeln. Zuweilen ist das ausdrücklich gesagt. Z. B. Sd zu 12,14 (89a 17): אין לה היחה בכלל (לך ג. B. Sd zu 12,14 (89a 17): עולה היחה בכלל (לך ג. B. Sd zu 12,24 (89a 17): למה יצאת להקיש אליה ולומר לה (לך ג. Ausserhalb dieser Formel findet sich מיוח in derselben Bedeutung z.B. M zu 21,27 (85b 8): אין לי אלא כבשים ועוים המיוחרים בני אלא השן והעין לי אלא כבשים ועוים המיוחרים (18aa 9): אין לי אלא כבשים ועוים המיוחרים ובני יונה מיוחרים. 3 In S folgt dann: ... מה תורים ובני יונה מיוחרים. Nach einigen Handschriften (s. Dikd. Sofrim XVI, 81b) auch in Chullin.

⁴ In S geht beiden Beispielen (50 c 7, 50 d 4) die Einführung voraus: הרני למד מן המפורש. ⁵ S. auch Kerithoth 6 b (zu Exod. 30, 34). ⁶ Der massoretische Text hat אל ארץ כנען.

12, 6 (5a 17), in Bezug auf Exod. 1 und Num. 1: כשם שמיחסן . בירידתן . . כך מיחסן בעלייתן

רכול, Partic. Kal von יכול. Eines der häufigsten Kunstwörter des tannaitischen Midrasch, besonders des aus der Schule Ismaels stammenden. Mit diesem Worte wird eine hypothetische Auffassung des Textes eingeleitet, die dann vermittels der Formel (s. Art. תלמוד (II) durch den Hinweis auf einen Ausdruck des Textes widerlegt wird. יכול hat in dieser Anwendung einen ähnlichen Sinn wie das ebenfalls hypothetische Auffassungen einleitende שמע אני (s. Art. שמע). Beide Ausdrücke alterniren auch miteinander; z. B. M zu 12,6 (5b unt.): בין הערבים שומע אני עם דמדומי חמה תלמוד לומר שם תובח את הפסח בערב איי בערב יכול יותן נחלתם :(Sn zu 26, 54 (49 a 8) יותן נחלתם :(Sn zu 26, 54 (49 a 8 שומע אני מעורבבים תלמוד לומר בגורל אי בגורל יכול שומע אני בינם לביו עצמם ת"ל על פי נחלתו. In diesem letzteren Beispiele werden im zweiten Theile pleonastisch beide Ausdrücke zugleich gebraucht. Bei dem häufigen Vorkommen dieses Wortes bedarf es keiner weiteren Beispiele; nur aus der Mischna sei citirt: Makkoth I, 6; Chullin VIII, 4. — Mit ש verbunden, M zu 12, 9 (7a 1): שוכול אין לי.... תלמוד לומר Unser Wort gehört zu den dramatischen Elementen unserer Terminologie und ist durch Ellipse aus einem Satze wie יכול אני לומר oder יכול אני hervorgegangen 3.

בביכול , ו, כביכול oder בביכול. Ständiger Ausdruck, mit welchem eine kühne Aeusserung über Gott entschuldigend eingeführt wird. Er ist als Ellipse etwa aus אומר [מאלו] [נאמר] ב[מי ש]יכול [אתה, wie wenn das über Jemanden gesagt wäre, über den man es sagen darf"4. Mit dieser entschuldigenden Einführung (s. v. wie: sit venia verbo) wird der Ehrfurcht vor Gott, der die betreffende Aeusserung widerstreitet, Genüge gethan, die menschliche Ausdrucksweise über Gott gleichsam gemildert. Sie scheint zur ältesten Terminologie der agadischen Schriftauslegung zu gehören 5; auch Jochanan b. Zakkai macht von ihr Gebrauch. Er sagt von dem Diebe, der die Menschen mehr fürchtet als Gott:

¹ Beispiele aus späteren Texten s. bei Levy, II, 235 a.

2 S. oben, Art. N.

3 Levy, II, 240 a. — Ueber die historische Verwerthbarkeit der mit 512 oder den ähnlichen Ausdrücken eingeführten hypothetischen Auslegungen s. Weiss, Zur Gesch. der jüd. Trad. I, 118, 144; Chwolson, Das letzte Passahmahl Christi, S. 18.

4 Vgl. den Aufsatz von N. Brüll in Kobaks Jeschurun, VII (hebr. Th.), 1—5.

5 Brüll, a. a. O. S. 2, behauptet mit Unrecht, das Wort sei erst zur Zeit Akiba's aufgekommen. Kohut, Aruch IV, 131 a, wiederholt diese Behauptung.

כביכול הגנב עשה את העין של מעלה כאילו אינה רואה ואת האוזן [של מעלה כביכול הגנב עשה את העין של מעלה כאילו אינה ואת מעלת מעלה בביכול הגנב עשה את העין של מעלה בעל מעלה. M zu 22, 5 (91b 8), T 357 21 (B. K. 7, 2), Bar. B. Kamma 78b ¹. Im tannaitischen Midrasch findet sich der Ausdruck an folgenden Stellen angewendet: M zu 12, 41 (16a 10); 15, 2 (37b 7) ²; 15, 3 (38a 9); 15, 6 (39a 6 8); 15, 17 (43b unt.); 16, 13 (49a 15) ³; 17, 15 (56a 29); 19, 6 (62b 31); 20, 11 (69b 22); 22, 3 (90a 1) ⁴; Sn zu 10, 35 (22b 8); 11, 16 (25b 21); Sd zu 11, 12 (78b 13); 32, 8 (134a 26); 32, 10 (134b 30); 32, 36 (139a 32) ⁵ Das in der Mischna Sanhedrin VI, 5 in einem Ausspruche Meirs ⁶ zu lesende בביכול spaterer Zusatz ⁷.

Akiba, in dessen Agada solche Kühnheiten, für welche man das Wort בביכול anwendete, eine grosse Stelle einnehmen⁸, schickt einmal diesem Entschuldigungsworte noch die Bemerkung voraus: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, "stünde es nicht in der heiligen Schrift so geschrieben, man könnte es nicht sagen". M zu 12, 41 (16 a 16). In der Parallelstelle, Sn zu 10, 35 (22 b 31), fehlt כביכול. — Die nachtannaitische Agada bedient sich beider Ausdrucksweisen, um agadische Kühnheiten entschuldigend einzuleiten⁹.

יסד. Piel יסַּד. Ein Thor des Heiligthums hiess אָשֶר היסוד. שער היסוד אין את ההלכה: שעם ייסָּד. את ההלכה: weil man dort die Halacha begründete: יסַּד את ההלכה: was sonst יַסַּד (s. d. Art.). Wahrscheinlich bed. hier יסַּד dasselbe, was sonst יַסָּד (s. d. Art.). Vgl. die vielleicht aus tannaitischer Zeit stammende Redensart שכחום וחזרו וְיִסְּדוּם, von vergessenen und wieder neu festgesetzten Institutionen, Megilla 3a, Sukka 44a unt. 11

¹ Statt מעלה hat die Bar. des Talmuds euphemistisch משלה. T: עין העליונה. - S. Die Ag. d. Tann. I. 32. ² S. Die Ag. d. Tann. II, 430, 3. 4 Vgl. T 358 27 (B. Kamma 7,9). ⁵ S. noch Sn zu 6, 26 (12b 40): ברכול אין השמן פונע בהם (Ag. d. Tann. II, 507, 6). In der Parallelstelle, Gen. r. c. 38 (6) sagt Gott selbst: צו In Tanch. B גריכול אין אני יכול לשלוש בהן. In Tanch. B צו 10: כביכול אין השכינה :In Derech Erez zuta c. 9 אין מדת הדין פונעת בהם יכולה לננוע בהן. Vielleicht ist in Sn יכולה לננוע בע דשטן בע verbessern. ⁷ Es fehlt auch in Lowe's Mischnaedition. ⁶ S. Die Ag. d. Tann. Π, 64, 3. Vgl. Brüll a. a. O. S. 3 — Späterer Zusatz ist כביכול auch Tos. Sota c. 14 Ende. In der Ausgabe Zuckermandels (T 321 4) fehlt es. בניכול ist schon deshalb hier nicht am Platze, weil in der damit eingeleiteten Aeusserung nicht von Gott, sondern von Israel die Rede ist. 8 S. Die Ag. d. Tann. I, 323 ff. sonders die Agada Simon b. Lakischs bietet viele Beispiele hierfür. S. Die Agada der pal. Amoräer, I 407 ff.; s. auch ib. II, 127, 5. In der Pesikta (ed. Buber) kommt כביכול an folgenden Stellen vor: 15b, 29a, 102b, 113b, 131b, 10 J. Erubin 22c40; s. oben S. 56, Anm. 4. 151a, 164a, 166b, 171b. 11 Ueber das angebliche Beispiel ליפר עליו im Sinne von "etwas aus einer Schriftstelle beweisen" bei Levy, II, 248 b, s. unt. Art. למר.

ק'סוד, Grundlage, Fundament. In der 8. der Zweiunddreissig Regeln wird dieselbe so erklärt: זה יסוד המלמר על מה שאחריו. Diese Erklärung, in welcher יסוד als Synonym für מון angewendet ist 1, involvirt die dann folgende und bereits oben citirte Einschränkung der Regel 2, indem mit dem Worte על מה שאחריו gesagt ist, dass die Hauptstelle nur für die ihr folgende und nicht für früher stehende Bibelstellen normirend ist.

Wenn das Textwort seinem Inhalt nach irgend einen speciellen Fall ausschliesst, so wird dieses Ausgeschlossensein durch die Formel sy bezeichnet. So der Ismael'sche Midrasch; der Akiba'sche Midrasch hat neben dieser noch eine andere בכל מושבותיכם :Beispiele: M zu 12, 20 (11 a 7): בכל מושבותיכם יצא זה שאינו נאכל בכל מקום, d. h. der Ausdruck "in allen eueren Wohnsitzen" schliesst es aus, dass man das ungesäuerte Brod aus dem "zweiten Zehnten" bereiten dürfe; denn dieser darf nicht überall verzehrt werden. Ib. (11a 16): לחם עוני יצא זה שאינו נאכל בשמחה M zu 13, 2 (18b 10): ... יצאו הלוים... יצאו הלוים... S zu 2, 14 (12b7); 7, 18 (39a14); 7, 30 (40a2); Kerithoth I, 2 (in Bezug auf Num. 15, 29): .. לעושה בשננה יצא מגדף .. Hieher gehört auch die Redensart יצא מו הכלל (s. unt., S. 80). — Häufiger wird die Ausschliessung eines speciellen Falles durch die Formel bezeichnet, zu welchem Verbum man als Subjekt דהוציא zu denken hat. Beispiele. M zu 12, 5 (4b 2): תמים להוציא בעל מום; 12, 6 (5b 18): להוציא את ; 21, 12 (80 a ו); למשמרת להוציא הקטן אינו איש (3 b 23): איש להוציא את הקטן שאינו איש. S zu 1, 2 (4c 6); ib. (4c 17); ib. (5a 9). Den Gegensatz zu להביא bildet להביא (s. oben, S. 8), im Akiba'schen Midrasch auch לרבות, s. S zu 1, 2 (4 c 6). Zu יצא מן הכלל gehört die ebenfalls im Ismael'schen Midrasch sich findende ständige Redensart: [ם-, ז-, בתוב מוציאה [[ם_, 1_] מכללה (Beispiele: M zu 20, 7 (68b 16); Sn zu 6, 20 (11b 1); 15, 22 (31b 25); 19, 15 (45b 22); 28, 11 (54a 28).

Im Midrasch der Schule Akiba's wird der Hiphil von מצא auch angewendet, um das Ausschliessen eines speciellen Falles durch den Ausleger zu bezeichnen, dieser ist dann das Subject. So heisst es S zu 1, 1 (3d unt.): ... אוציא את ישראל... ולא אוציא את הזקנים... אוציא את ישראל... ולא אוציא את הזקנים... אוציא את מה אני מו אוציא את מה אני מוציא, und so fort durch mehrere Sätze hindurch. S. noch S zu 1, 3 (5c); 3, 3 (14a); 7, 30 (39c oben). את מה אני מוציא, S zu 7, 18 (37a 11).

¹ Vgl. den Satz דוד בנה את היסורות, Schir r. Anf. ² S. oben S. 11, Anm. 3. ³ Vgl. damit שהוציא את עצמו מן הכלל, von Jemandem, der sich selbst aus der Gesammtheit ausgeschlossen hat, M zu 13,8 (21a4), 13,14 (22b unt.).

Im Ismael'schen Midrasch wird הוציא mit dem Ausleger als Subject nur in folgender Frageformel angewendet: משמע מוציא אני את אוני את ... ומביא אני את ... ומביא אני את ... M zu 12, 20 (11a 10); 13, 12 (22a 24). Das Passivum [מכלל] מוניא [מכלל] indet sich S zu 4, 22 (19b 18—20).

So wie אוֹם, dient auch der Imperativ אַ als dramatisches Element der exegetischen Terminologie. So in der ständigen Redensart des Ismael'schen Midrasch: אָמֵרְהָּ צֵא וּרָאַה, M zu 12, 2 (2b 25); 16, 13 (48b 17); 18, 3 (58a 19); Sn zu 10, 9 (19b 16); S zu 20, 10 (92a 17). — Bloss צא וראה Sn zu 27, 17 (52a unt.), S zu 1, 6 (7a 1); 23, 14 (100 c 19) 2. — צא וּלְמַד S zu 5, 17 (27a 5); Sn zu 15, 41 (35b 9) 3, צַא וּלָמָד S zu 5, 17 (26c unten). Hieher gehört die dem Midrasch der Schule Akiba's eigenthümliche Redensart בּוֹלָי מְבֵּין יַצָּאת.

כאצא ב (od. ביוצא ב), eigenthümlicher Ausdruck, mittels dessen die Gleichheit eines Gegenstandes mit einem vorher erwähnten angegeben wird. Es ist nicht recht klar, was als Grundbedeutung des Ausdruckes zu betrachten ist. Levy's "wie das, was an ihm herausgeht" (II, 255a) ist kaum verständlich 5. Mehr Sinn hat Jastrow's (Col. 587b) "like that which passes with it (in the same class)". Die Präposition 2 ist wahrscheinlich als ש societatis aufzufassen, mit dem צא auch in Ps. 44, 10 verbunden Es scheint dem Ausdruck eine concrete Vorstellung zu Grunde zu liegen, etwa - wie in dem citirten Psalmverse - dem Heerwesen angehörig, in dessen Sprache das Verbum יצא eine grosse Rolle spielt. Wer mit einem Anderen in derselben Abtheilung ins Feld zog, war dessen יוצא בו. In der Sprache der Schule erhielt sich diese Redensart, durch die Vergleichungspartikel erweitert, um einen Gegenstand als mit dem anderen gleichartig zu bezeichnen?. In der tannaitischen Bibelexegese

¹ Die Wörterbücher verzeichnen den Hophal nicht, ² Vgl. dazu צאו וראו, Aboth II, 9 (Joch. b. Zakkai zu seinen Schülern); Bar. Kidduschin 31a (Eliezer b. Hyrkanos zu seinen Schülern, s. Ag. d. Tann. I, 117). Im babylonischen Talmud aram.: פוק חזי. ³ S. Ag. d. Tann. II, 443, 5. mann, Zur Einleitung, S. 31. ⁵ Fleischer in den Nachträgen (II, 445a) erklärt: "Gleichwie mit etwas hervortretend, d. h. es vor- oder darstellend, wie ein Abbild davon". ⁶ Aehnlich erklärt Weiss, Studien über die Sprache der Mischna, S. 16. ⁷ S. z. B. S zu 5, 2 (23 a 3): איני מרבה אלא את כיוצא בה; 7, 18 (36d unt.); אינו מביא אלא כיוצא בשלמים (irrthümlich כשלמים). Die aramäische Wiedergabe dieses hebräischen Idiotismus findet sich im paläst. Targum zu Gen. 2, 18, 20 und Deut. 14, 8 (s. Levy, Targ. Wört. II, 121 b): הכנפיק ביה, כדנפיק ביה. In der Peschittha wird מהיות משה (Exod. 12, 4) mit דנפוק ביה אמרא übersetzt,

werden auf analoge Weise gedeutete Bibelcitate durch die Formel אתה אומר (oder כיוצא בדבר (בוה mit einander verknüpft. So an zahlreichen Stellen von M (1a, 2b, 7b etc.); s. auch Rosch Haschana III, 8; T 312f (Sota 9). — S zu 4, 24 (21b 1): דברים שהינם כיוצא בו ודברים שאינם כיוצא בו

Die vorletzte der Sieben Regeln Hillels lautet: כיוצא בו ממקום Das heisst wohl: die Erklärung einer Bibelstelle nach einer anderen Stelle ähnlichen Inhaltes 1.

עש. Zu מחר (ביש מחר לאחר ומן, Exod. 13, 14, hat M (22b 27) die Bemerkung שיש. Für die erste Bedeutung "morgen von jetzt", d. h. am folgenden Tage, werden als Beispiele citirt: Exod. 8, 19 und Exod. 17, 9; für die andere Bed. "morgen nach einer Zeit lang", d. h. künftig, einst: Exod. 13, 14 und Jos. 22, 24.

יתר. Piel יְתֵּר; Adj. יְתֵּר. S. ob., S. 64.

בּאוֹ. Aus der aram. Partikel בָּא (= hebr. בְּאוֹ) erweiterte Partikel, welche in der Mischnasprache das biblische בּשׁ vertritt. Im tannaitischen Midrasch dient das Wort zum Hinweise auf die Bibelstelle, mit welcher sich der Ausleger eben beschäftigt. Ueberaus häufig ist die Formel אָסְרּאוֹ "von hier" — d. h. auf Grund dieser Bibelstelle und ihrer Auslegung — "haben sie — nämlich die Weisen, die Gesetzeslehrer — gesagt". Mit dieser Formel werden normirte Halachasätze, die zum grossen Theile in der Mischna oder in den Baraithen ihre Stelle gefunden haben, auf ihre biblische und exegetische Grundlage zurückgeführt. Aber auch nichthalachische Sätze werden mit dieser Formel an den Text geknüpft. Zuweilen ist auch der Urheber des betreffenden Satzes genannt; die Formel lautet dann: מכאן היה ר'. . אומר

Wenn die den Gegenstand der Auslegung bildende Bibelstelle zu einer anderen in Beziehung gesetzt werden soll, wird auf die andere Bibelstelle entweder ebenfalls mit סלדין hingewiesen. Beispiele: Sn zu 10, 35 (verglichen mit V. 35), 22 b

was aber, wie es scheint, einer anderen Bedeutung des Verbums pas anzureihen ist.

¹ S. R. A. b. D.'s Commentar zu S. 3a. 2 S. den vollen Ausdruck מכאן אמרו הכמים, Aboth I, 5. 3 Ohne אמרי אמרו אמרו אמרו אמרו אמרו. שמערב אדם ...

כביכול. S. oben, S. 72.

קבר. Diese Partikel, die bereits im Buche Koheleth angewendet ist, um dem Perfectum vorgesetzt zu werden, steht oft bei Bibelcitaten vor גאָמר. So ההלא כבר נאמר, M zu 20, 24 (73 a unt.), Menachoth IX, 5; שכבר נאמר, Sd zu 1, 3 (65 b 11); שכבר גאמר, Sota V, 3, Arachin VIII, 7.

בחש. Der Hiphil הְּכְחִישׁ bedeutet in der Sprache der Rechtspflege: Zeugen der Lüge überführen. In übertragener Bedeutung wird der Ausdruck von zwei Bibelstellen gebraucht, die mit einander in Widerspruch stehen, einander widerlegen: שני כתובים. S. die letzte der Dreizehn Regeln und die 15. der Zweiunddreissig Regeln.

כיוצא. S. oben, S. 75.

(מצי בור (מ

כלך. Eine der häufigsten Redensarten im Midrasch der Schule Akiba's lautet: (או כלך לדרך זו כלך לדרך או . Mit derselben wird nach einer aus der Analogie zwischen zwei Gegenständen gezogenen Folgerung eine auf anderer Analogie beruhende Folgerung mit

י Hoffmann, Zur Einleitung S. 31, citirt das Beispiel aus S und nennt אח כיצר (in der Bed.: wie ist der scheinbare Widerspruch auszugleichen) unter den für S charakteristischen Kunstausdrücken. Jedoch hat der Ausdruck in den Beispielen aus M dieselbe Bedeutung. Der Akiba'sche Midrasch hat aber אח auch dort, wo der Ismael'sche die Frage כיצר יחקיימו שני מקראות הללו auch dort, wo der Ismael'sche die Frage כיצר יחקיימו שני מקראות הללו auch dort, wo der Ismael'sche die Frage שני מקראות הללו (Hoffmann, S. 43). Vgl. Sd zu 22,1 (114b unt.) mit M zu 23,4 (98b unt.).

einer dem ersteren entgegengesetzten Resultate vorgeschlagen ("oder begieb dich auf diesen Weg"). Die erste Folgerung ist in der Regel mit den Worten הַרֵי אַנִי דַן oder ähnlich eingeleitet; die zweite, auf die erwähnte Weise vorgeschlagene Analogie wird durch eine mit den Worten נואה למי דומה (s. Art. דמה) eingeleitete Hierauf folgt, wiederum mit den Beweisführung abgewiesen. Worten או כלך לדרך וו eingeleitet, eine Widerlegung dieser Beweisführung. Den Schluss des Ganzen bildet das Textwort, aus welchem die zu beweisende These sich ergiebt, nachdem die dagegen erhobenen Argumente sich als unhaltbar erwiesen haben 1. Unsere Redensart findet sich auch dort, wo nach der Schlussfolgerung aus gleichen Ausdrücken (Gezera schawa) eine andere Folgerung aus dieser Gleichheit der Ausdrücke vorgeschlagen wird², sowie bei Schlussfolgerungen aus Analogien, bei denen von jenem Ausdrucke נראה למי דומה kein Gebrauch gemacht ist3. Statt כלך findet sich auch לכה לך sowie לכה לך, und kurzweg ה Die letzteren zwei, nur vereinzelt auftretenden Lesarten kommen gegenüber der ungemein grossen Anzahl der Beispiele für die gewöhnliche Wortform כלך allerdings kaum in Betracht. Dennoch hat man die Erklärung für כלך auf diesem Wege gesucht⁸. Ausser der so häufig vorkommenden Formel des tannaitischen Midrasch findet sich dieser Imperativ - in derselben Bedeutung — noch in einigen, zumeist tannaitischen Texten, aus denen ersichtlich ist, dass das räthselhafte Wort der Sprache des täglichen Lebens angehörte. Es wird dann meist mit construirt 10. Ebenso construirt findet sich das Wort auch in

¹ S. die oben S. 21, Anm. 5 citirten Stellen in S. ² S zu 6, 2 (29d39); ³ S zu 7,24 (38d ob.); 11,39 (56c unt.); Sd zu 21,17 Sd zu 6,9 (75a22). ⁵ S zu 15, 24 (78 c unt., 78 d 3). Ebenso j. Joma (113 b 29). 4 S 22b 26. 6 S zu 23, 42 (103 a 5 9). ⁷ Von den S. 21, Anm. 5 citirten Beispielen findet sich im babyl. Talmud z. B. S zu 16,5. Joma 55 a (= j. Joma 42c58); zu 6, 14, Menachoth 51a; zu 7, 24, Zebachim 70a. 8 Schon Raschi, Comm. zu Sabb. 145b, erklärt das Wort so: לכה לך אלא שקיצר לשון. Offenbar schwebte ihm die seltene Variante vor. Ebenso erklärt Derenbourg (Essai, 395) als Contraction aus לך לך (Gen. 12, 1), mit Berufung auf jene Variante, aber ohne Raschi zu erwähnen. 9 Jehuda I sagt seinem Sohne Simon: כלך מלשון הרע הוה (Baba Bathra 164b, zweimal). Assi sagt zu Chija b. Abba: כלך למרבר עוה (Sabbath 144a, die Münchener Hschr. hat ל st. כלך). - In einer Legende über Moses' Tod sagt Gott: כלך משה, Sd zu 32,50 (141a unt.). 10 In einem Gleichnisse Meirs sagt ein Arzt zum Kranken: כלך אצלי (Moed Katon 21 b, auch hier hat die Münchener Hschr. לך). -- In der Mahnung, welche die Aeltesten der Stadt an den Levir zu richten haben, sagen sie ihm: כלך אצל כמותך (wenn nämlich ein grosser Altersunterschied zwischen ihm und der Wittwe

der bekannten Abweisung, welche Eleazar b. Azarja der kühnen Agada Akiba's zu Theil werden liess! In einer Version dieser Abweisung ist לכלה מרכרותיך ולך durch כלה מרכרותיך ולך ersetzt? Es ist, als ob diese Version eine Notarikonartige Deutung des räthselhaften Wortes enthielte: בַּלַה וְלַךְּ בֹלְּךָ. Auch diese Variante ist als ernste Erklärung unseres Wortes verwendet worden³. Man hat die Wahl zwischen beiden Erklärungen; nach der ersten müsste etwa בְּלַךְ, nach der zweiten בַּלֵּךְ gesprochen werden. Doch ist es wahrscheinlich, dass keine der beiden Ableitungen das Richtige bietet; sondern בֹלַרְ entstanden⁴. Vielleicht sprach man das Wort dann als Imperativ einer durch Kürzung entstandenen Wurzel בִּלֶרָם, einfach בַּלָרָה.

בפוח hervorheben, specificiren. M zu 12, 43 (16b ו3): יש פרשיות וואר פור בחוף בווע בחוף פורם בחולה וכולל בחוף של פרשיות בחולה וכולל בחוף בחוף פורם בחולה וכולל בחוף בחוף פורם בחולה וכולל בחוף בחוף בחולה וכולל בחוף בחוף בחולה וכולל בחוף בחולה ווואר בחוף בחולה וכולל בחוף בחולה והולל בחולה ווואר בחולה ווואר בחולה ווואר בחולה ווואר בחולה ווואר בחולה בחולה

seines Bruders besteht), Sd zu 25,8 (126a 10), Jobam. 44 a, 101 b. — Dem Feldeigenthümer wird dem die Abgabe einhebenden Priester gegenüber die Aufforderung: כלך אצל יפות in den Mund gelegt, T 25 23 (Terum. 1,5), Baba Mezia 21 a, Erubin 71 a (j. Terum. 40 b 49 hat dafür: לקום לך מן היפים).

¹ Chagiga 14a: מה לך אצל הנדה כלך אצל ננעים ואהלות (so die Münchener Handschrift; die Ausgaben haben noch — aus Sanhedrin 67b — מדברותיך nach בלך). Ebenso Sanh. 38b (hier ist es die Münchener Handschrift, welche nach ² Sanhedrin 67 b unt. Die Münchener und auch כלך hinzusetzt: למדברותיך). andere Handschriften lassen ולך weg. Eine Quelle liest auch hier, wie die Münch, Hschr. in Sanh. 38b: כלך למרכר׳ אצל. 3 S. Abr. Cohn, Grätz' Monatsschrift, Jhg. 1871, S. 463f. So erklärte auch Levy (II, 336) und Jastrow (Col. 643 a). Kohut's Herleitung aus einem persischen Verbum bedarf keiner ernsten Widerlegung. 4 Ich habe — Z. d. D. M. G. XLVII, 505 — vorgeschlagen, כלך aus dem reduplicirten Stamme ילך herzuleiten, also ילן. ⁵ Ganz anomal ist, was S 38b oben zu lesen ist: . . . זו לדרך זו כשאתה בא כלך לדרך או וכשאת כלך לדרך זו Die Parallelstelle, Zebachim 70 b oben, hat dafür כשבאת בדרך וו . . כשבאת בדרך זו (Ausgaben: כשבאת בדרך זו

ווו כוללה בסוף ופורם באמצע. — Ausser dem Partic. act. findet sich auch das Partic. pass. בָּלוּל, s. oben (S. 19) Art. - בָּרָּבָּר.

לבּלֶל, die Gesammtheit, das Allgemeine, das Ganze; opp. בּלֶל, das Besondere, Einzelne, der Einzelfall. Von den Sieben Regeln Hillels lautet die 5.: בלל ופרט בי Dieselbe ist in dem Regelkanon Ismael's zu folgenden acht Regeln (4—11) specialisirt worden 2.

- 4. בכלל ופרש. Beispiel: Lev. 1, 2. Die Regel lautet: אין בכלל
- 5. פרט וכלל. Beispiel: Exod. 22, 9. Die Regel lautet: געשה לעשה (ו. מוסיף (מוסיף) על הפרט ל.
- 6. כלל ופרט וכלל. Beispiel: Deut. 15, 26. Die Regel lautet: כלל ופרט בין הפרט הפרט. Dann folgt die Anwendung der Regel vermittels der oben (S. 71) erwähnten Formel 5.
- 7. כלל שהוא צריך לפרט ופרט שהוא צריך לכלל. Beispiel: Exod. 13, 2, vgl. mit Deut. 15, 19 6. י
- 8. כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא 8. Beispiel: Lev. 7, 20 (die Friedensopfer, die aus der Gesammtheit aller Opfer Lev. 7, 37 heraustreten). Die Anwendung geschieht vermittels der oben (S. 71) erwähnten Formel 7.
- 9. כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל למעון מען אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר Beispiel: Lev. 13, 18 und 13, 24%.
- 10. כל דבר שהיה ויצא מן הכלל למעון מען אחר שלא כענינו יצא הקל ולהחמיר. Beispiel: Lev. 13, 29 9.

¹ So in der Baraitha im Eingange von S; in Ab. di R. N. c. 37: מכלל ופרָם מפרט וכלל (die früheren בפרט וכלל ופרט ופרט וכלל ופרט וכלל ופרט וכלל ופרט וכלל ופרט וכלל ופרט וכלל Ausgaben der T lassen das zweite מרט aus). 2 Im Folgenden gebe ich die Regeln nebst den Beispielen nach der Baraitha im Eingange zu S. - Die Vorliebe für die Methode des "Allgemeinen und Besondern" lernte Ismael von Nechunja b. Hakkana; s. Jochanan in b. Schebuoth 26a (Die Ag. d. Tann. I, 3 Eine Anwendung dieser Regel s. M 16b und Sn 41b an den im vorhergehenden Art. (בלל) citirten Stellen; Sn zu 5,15 (4b8); 6,15 (11a4); S zu בא הכתוב ללמרך שכל הכלל שהוא מוסיף : (92 b 13) בא הכתוב ללמרך שכל 18,6 (86b 30). על הפרט הכל בכללו. ⁵ Vgl. M zu 13, 13 (22b 8); 20, 17 (71a3); 21, 24 (84a unt.); Sn zu 18, 16 (38 b 15), Bar. j. Kidduschin 59 d 21 (= b. Sota 16 a), s. unt. Anm. zu Art. עקב. 6 In M z. St. (18b oben) mit den unt. Art. מדה citirten Worten eingeführt. Statt לכלל heisst es dort לכללו. ⁷ Vgl. M zu 12, 15 (8b 27): היה בכלל ויצא מן הכלל ללמר על הכלל; ebenso zu 13,6 (20b6); 21,14 (80b14); בכלל היה ולמה יצא .. S. auch oben S. 45 die Formel .. היתה בכלל ויצאת ללמר 8 Vgl. oben Art. jyb (S. 68). 9 Vgl. M zu 21,15 (81a7): והרי הכתוב מוציאו הכתוב S. ferner die oben S. 74 gebrachten Beispiele zu הכתוב מוציא מכלל.

11. אי אתה בכל לידון בדבר חדש אי אתה כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לידון בדבר חדש אי אתה בפירוש פירוש יכול להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירוש Eeispiel: Lev. 14, 13.

Unter den Zweiunddreissig Regeln des Eliezer b. Jose Gelili haben drei eine Beziehung auf das "Allgemeine" und "Besondere": Die 24. und 25. Regel beruhen auf der 8. Regel Ismaels. Die eine behauptet für die agadische Schriftauslegung das, was in der genannten 8. Regel für die halachische Schriftauslegung geleugnet wird: דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו יצא מן הכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו יצא מן הכלל ווצא מן הכלל ללמד על שצמו (besondere Hervorhebung Jericho's), II Sam. 2, 30 (besondere Hervorhebung Asaels); II Sam. 22, 1 (besondere Hervorhebung Sauls). Die andere ist eine Modification der 8. Regel Ismaels: דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על הבירו Das Beispiel dazu ist halachisch: Num. 35, 31². — Die 13. der Zweiunddreissig Regeln lautet: מעשה ואינו אלא פרמו של העשה.

Die Ausdrücke כלל und מדם dienen auch dazu, um die Unterscheidung zwischen allgemeinen, umfassenden Geboten der heiligen Schrift und den specialen Geboten, in welche sich jene sondern, zu bezeichnen. So werden in einem anonymen Satze, Sd zu 1, 3 (66a 12), dessen Anfang oben (S. 19) citirt ist, zu den von Moses offenbarten Bestandtheilen der Lehre auch gerechnet: הַּבְּּלְלוֹת In einer Controverse zwischen Ismael und Akiba (Bar. Chagiga 6a, Sota 37b, Zebachim 115a) sagt der Erstere: כללות ופרטות באהל מוער כללות ופרטות באהל מוער בסיני ופרטות באהל מוער לופרט אם מה משה אמר כלל ופרט אף. לביאים אמרו כלל ופרט המה משה אמר כלל ופרט אף אוני אוני ושרטות בשונה אמרו כלל ופרט אוני אוני בשונה בשונה

Vom Gebote der Nächstenliebe lehrte Akiba, es sei der "grösste allgemeine Satz", der oberste Grundsatz in der Thora, בְּלֵל נְּדֵוֹל בַּתּוֹרֶה. S zu 19, 18 (89b 12) 5. Noch umfassender als das

¹ S. oben, Art. אדה (S. 57) und Art. אור (S. 57), unten, Art. פרש (S. 57), unten, Art. elle (S. 57), unte

Gebot der Nächstenliebe ist nach Simon b. Azzai die in Gen. 5. 1 ausgesprochene Lehre von der Gottesebenbildlichkeit des Menschen: חול מוה כלל נדול מוה הול הוה כלל נדול מוה הוא, S ib.¹ — Von einem anderen Gesichtspunkte aus sagt Eleazar aus Modiim, die in Exod. 15, 26 gebotene Pflicht, die Worte der Lehre anzuhören, sie sich anzueignen, sei der allgemeine Satz, in dem die ganze Thora enthalten ist: אול שהתורה כלולה בו M zu 15, 26 (46a 17)². — Jehuda b. Ilai knüpft an יערף, Deut. 32, 2, welches Verbum in der "kanaanäischen Sprache" soviel bedeute wie מול שוב הוא Geld wechseln, folgende Regel: "Eigne dir die Worte der Lehre in allgemeinen Sätzen an und gieb sie in einzelnen Sätzen — gleichsam in kleiner Münze — wieder". Sd zu 32. 2 (131b 19):

(מַצְּפָּי (aus שִׁ und לְּאָפִי). Präposition im Sinne des biblischen לְּאָפִי (aus מוֹל אָל פְּנֵי הוֹר (מִצְּל אָל פִּנִי (מוּל אָל (מוּל Richtung, nach welcher die Auslegung den Bibeltext hinwendet. Sd zu 32, 28 (138a 30), V. 32 (138b 21), V. 37 (139b 3): רי יהודה דורשו כלפי ישראל רי נחמיה (מוֹל Nach Jehuda (b. Ilai) bezieht sich der betreffende Bibeltext auf Israel, nach Nechemja auf die heidnischen Völker 4. — M zu 15, 7 (39a 25), Sn zu 10, 35 (22b 8):

¹ Ebenso j. Nedarim ib. In Gen. r. ib. als besonderer Satz: הה כלל נרול בתורה. Zum Verständnisse des Ausspruches Ben Azzai's s. Ag. d. Tann. II, 420. Vgl. Lazarus, Die Ethik des Judenthums, S. 148.

2 S. Die Ag. d. Tann. I, 217.

3 Der Plural auf משרים unterscheidet diese Bedeutung des Ausdruckes von dem oben besprochenen Ausdrucke בכלית ופרשות S. jedoch Exod. r. c. 32 Anf.: כללים ופרשים; andererseits אין לפרין ופרשים be, Erubin 27a.

4 S. Die Ag. d. Tann. II, 257 f.

מעלה כלפי מעלה, d. h. in Zach. 2, 12 bezieht sich עינו "nach oben", auf Gott.

נָגָר. S. unt. Art. בָּנָגָר.

כנה חברה. Piel פנה (geschr. כינה), auf verhüllende Weise ausdrücken, umschreiben. In M zu 15, 7 (39ab)¹ findet sich eine Reihe von — 11 — Bibelstellen, an denen die Kühnheit des Ausdruckes in Aeusserungen über Gott dadurch verhüllt ist, dass das betreffende Wort meist durch eine Aenderung des Personalsuffixes seine anstössige Beziehung auf Gott verliert. Das erste Beispiel in der Reihe ist Zach. 2, 12, wo es eigentlich heissen müsste אַניי aber die h. Schrift selbst hat diese Beziehung auf Gott verhüllt und עונו dafür gesetzt. Das wird so ausgedrückt: אלא שכינה הכתוב 3. Bei den anderen Beispielen heisst es einfach פולה הכתוב 3. Es sind folgende Bibelstellen⁴: Mal. 1, 13 (סינה הכתוב st.)

¹ Gekürzt in Sn zu 10, 35 (22b). ² In dem Texte von M und Sn sind zwei verschiedene Aussprüche über die Zacharia-Stelle irrthümlich zusammengeflossen. Zuerst wird nämlich diese Stelle als letztes Beispiel für die These angeführt, dass Israels Feinde auch Gottes Feinde sind (כל מי שקם כנגר ישראל עינו המקום). Dazu gehört die Bemerkung, dass sich das Suffix in עינו auf Gott bezieht (כביכול כלפי מעלה). Nach dieser Bemerkung ist עינו ursprünglich intentionirt. Hierauf folgt eine andere Erklärung der Stelle, wonach Gott der Redende ist und es heissen müsste: עֵיני, dieses aber wegen der Anstössigkeit des Ausdruckes durch Umwandlung des Suffixes der 1. Person in das der 3. Person zu עינו wurde. Der ursprüngliche Text in M (und Sn) lautete etwa so: כנוגע בבבת עינו (Sa כל הנ' בהם (כי הנ' בכם הנ' בהם אומר והנוגע בבבת עינו . . . (M setzt hinzu כתיב, Sn של מקום אלא בכבת עינו (של מקום (Sn אלא נאמר לא נאמר אומר (לא נאמר ה כביכול כלפי מעלה [דבר אחר בבבת עיני היה צריך לומר] אלא שכינה הכתוב. In M ist vor der ersten Erklärung ר' יהודה (Jehuda b. Rai) als Autor genannt, in Sn fehlt diese Angabe. In Ag. d. Tann. II, 205 habe ich Jehuda b. Ilai die zweite Erklärung und die ganze daran geknüpfte Reihe von Beispielen für כינה הכתוב zugeschrieben. Dies muss nun berichtigt werden. 3 In Sn auch bei ihnen: הכ' הכ' In der Liste der 18 כנויי סופרים im Dikduke-Teamim, ed. Baer-Strack, S. 44 heisst es bei jeder Nummer: אלא שבינה הכתוב; vorhergeht die eigentliche Lesung mit angefügtem היה (so war es, oder: so hätte es sein sollen). Zweimal steht in D. T statt der Angabe, wie es heissen sollte, die Andeutung: בלפי מעלה היה. In der Liste des Ochla we-ochla (ed. Frensdorf, S. 13) lautet die Formel: הכתוב in allen Nummern הכתוב in allen nummern mit Ausnahme der 1. und 2. ausgeblieben. Im Midr. Tanchuma בשלח (zu Exod. 15,7) lautet die Formel אלא שכנהו הכתוב; nur bei der ersten Nummer geht noch voran: עיני היה לו לומר. 4 In Tanch. (s. vor. Anm.) — Aruch ככד I citirt zwei Stellen des Jelamdenu - ist die Liste von M durch andere Beispiele erweitert, von deren einem (Gen. 18, 22) wir aus Gen. r. c. 49 (7) wissen, dass es dem Ausspruche Simons, eines Amora des 3. Jahrhunderts entstammt (s. Die Ag. d. pal. Amoräer II, 446, 2). Dieser aber hatte die euphemistische Umschreibung nicht als ursprünglich dem Bibeltexte angehörend aufgefasst, son-

(אותי); I Sam. 3, 13 (ליד, ללי לולי); Hiob 7, 20 (ליד, אלי); Habakkuk 1, 12 (עליך, 106, 20 (כבודי); Jer. 2, 11 (כבודי); Ps. 106, 20 (כבודי); Ps. 106, 20 (כבודי); Num. 11, 15 (אפי, 15 ברעתך); II Sam. 20, 1 (אפלי) אלהיי) לאהליי); Ez. 8, 17 (אפי אלי אפון); Num. 12, 12 (ממנו אלי אפון). Das letzte Beispiel betrifft keine Aeusserung über Gott, sondern bezieht sich auf Moses, dem nicht eine unehrerbietige Aeusserung über seine Mutter in den Mund gelegt werden soll, der also אמו sagen muss statt אמנו. Ein älterer Tannait, Simon b. Tarphon², erklärt mit derselben Formel אלא שבינה das Wort באהליכם, Deut. 1, 27, als euphem. Umschreibung für לאהליכם, das Zelt Gottes³.

Dieselbe Bedeutung, wie in כינה הכתוב hat unser Verbum auch in der Vorschrift der Mischna, Megilla IV, 10: הַמְבָנָה בעריות משתקין אותו. Man macht einen Uebersetzer schweigen, der — bei der Uebersetzung des Abschnittes von den verbotenen Ehen, Lev. 18, 7ff. — statt des Suffixes der zweiten Person in euphemistischer Absicht das der dritten Person setzt 4. - Auch die euphemistische Ersetzung eines obscönen Ausdruckes durch ein anderes Wort beim Lesen des Bibeltextes wird mit שנה bezeichnet. T 228 20 (Megilla Ende): כל המקראות הכתובין לגנאי מכנין אותן לשבח (s. oben Art. גנאי). — Ib. כתב הגכתב ליחיד מכנין אותו לרבים לרבים אין מכנין אותו ליחיר. Dies bed. wohl, dass man euphemistisch statt des Singulars des Bibeltextes den Plural sprechen dürfe, nicht aber umgekehrt statt des Plurals den Singular. — Für die Umschreibung von Gottes Wirkungen in bildlicher, vergleichender Ausdrucksweise wird ebenfalls das Verbum כנה gebraucht. M zu 19, 18 (65a 18 20): הרי אנו מכנין אותו מבריותיו (s. oben S. 3, Anm. 2). —

dern dieselbe als nachträgliche "Verbesserung der Schriftgelehrten" (תְּקּוֹן סוֹפְּרִים) bezeichnet. Diese Bezeichnung wurde in den Kreisen der Massoreten für die ganze Reihe maassgebend und man sprach von תיקוני סופרים; oder man sagte (Ochla weochla): ""ח מלין תיקן עורא. S. Die Ag. d. Tann. II, 205.

¹ Sn zu 12, 12 (28a unt.): מרחם אמנו [היה צריך לומר] אלא שכינה הכחוב Ebendaselbst (zum Textworte הצי בשרנו. בשרוב בשרין לומר (אלא שכינה הכחוב): Die beiden Aussprüche sind hier aus einander ergänzt. Nach dem zweiten Ausspruche, in dem noch auf Gen. 37, 27 (בשרנו אחינו) verwiesen wird, ist das in verhüllte בשרין eine Bezeichnung der Schwester. In dem massoretischen Verzeichnisse in Dikd. Teamim und in Ochla-weochla zählt Num. 12, 12 für zwei Nummern.

2 S. Die Ag. d. Tann. I, 448.

3 Bar. Schebuoth 47b, nach dem vollst. Texte im Aruch, הוה I (ed. Kohut VIII, 268b, vgl. IV, 254b). In den Talmudausgaben fehlt der Schluss אלא שכינה s. auch Levy, II, 350b ob., wo die Annahme, באהליכם sei als euphemistische Umstellung aus באהליכם erklärt, unrichtig ist, obwohl sie an einer Nummer der grossen Liste, nämlich II Sam. 20, 1, eine Stütze hätte.

4 So nach der Erklärung des Amora Jona in j. Megilla 75c 28. Vgl. Levy II, 350a; Margulies, Monatsschrift, 39. Jhg., S. 70, 74.

Dass Gott die Israeliten als "Priester" (Jes. 61, 6), die Priester als "Engel" (Mal. 2, 7) bezeichnet, giebt zu folgendem allgemeinen Satze Anlass: . . . הביבים ישראל כשהוא מְכַנָּן אינו מכנן אלא בכהנים. Sn zu 18, 20 (39 b 28).

פופר umschreibende Benennung, im Gegensatze zum eigentlichen Namen Gottes, dem Tetragrammaton, der kurzweg als מוס, קשָם, genauer als שם המפורש oder שם המפורש bezeichnet wird. S zu 20, 9 (91 d 14): אין לי חייבים אלא על שם המיוחד בלבד מנין לרבות את. S zu 19, 12 (88c 17): אין לי חייבים אלא על שם המיוחד בלבד מנין לרבות את S. noch die Baraitha, Sanhedrin 56a, 60b. — Sota VII, 6: במקרש אומר את השם ככתבו Elier bed. פָנוּיוֹ אַלוֹיָר. In Sn zu 6, 23 (12a 3), 6, 27 (13b 7) steht במקרש בשם המפורש במדינה בכינוי במדינה בכינוי במקרש בשם המפורש במדינה בכינוי במדינה בכינוי במקרש בשם המפורש במדינה בכינוי במדינה בכינוי במקרש בשם המפורש במדינה בכינוי בכינוי במדינה בכינוי במקרש בשם המפורש במדינה בכינוי בייבו בייבו במדינה בכינוי במדינה בכינוי במדינה בכינוי במדינה בכינוי במדינה בכינוי בשם המפורש במדינה בכינוי בייבו ב

קבֶּטֶּת, Versammlung, συναγώγη. Die in der amoräischen Agada sehr beliebte Personification der Gesammtheit Israels durch den Ausdruck יכנסת ישראל לפני הק"בה findet sich im tannaitischen Midrasch nur vereinzelt. M zu 15, 2 (37 b 9): ממרה כנסת ישראל לפני הק"בה, als Einleitung zur Paraphrase der Textworte: "Gott meines Vaters, ich will ihn erheben". M zu 16, 12 (48 a 23): בלוי לפני מה שאמרה. Paraphrase der Textworte: "ich habe gehört das Murren der Kinder Israels".

כסה. Piel פָּסָה, bedecken, verhüllen, opp. בְּלָה. Jehuda b. Bathyra tadelt Akiba dafür, dass er die in der Thora mit Stillschweigen bedeckte Schmach zweier biblischer Personen exegetisch enthüllt hatte. Er sagt ihm: התורה פְּמָחוּ ואתה מגלה אותו (28a 30) und zu 15, 32 (33b 18): מי שאמר והיה העולם כיסה עליו ואתה מגלה עליו 2.

אָבְּסוּף. S. unt., Art. שְׁבְּסוּיִם.

תפל. Kal בפל verdoppeln. Nach einer im palästinensischen Talmud mehrfach zu findenden Ueberlieferung bezeichnet Ismael — im Gegensatze zu Akiba — Pleonasmen der biblischen Texte als לשונות, "verdoppelte Ausdrücke". — Das doppelte Recitiren von Versen der Hallel-Psalmen, wie es noch jetzt in

¹ S. Die Ag. d. pal. Am. I, 370, 3

² S. Die Ag. d. Tann. I, 323.

³ S. folgende Stellen des Jeruschalmi: Sabbath 17a, Jebam. 8d; Nedar. 36c; Sota 21d; Sota 22d. Vgl. Die Ag. d. Tann. I, 246; Geiger, Wiss. Zeitschrift V, 247f. — Den Singular לשון כפול gebraucht der Agadist Simon. S. Die Ag. d. pal. Amor. II, 456, 3.

Niphal לכך נכפלה נבואחו. M zu 12, 1 (2a6): גְּבְפָּל, nämlich die des Propheten Jirmeja, mit Hinweis auf Jerem. 36, 32. Das heisst wohl: J. wurde dessen gewürdigt, dass er zweimal soviel prophetische Reden niederschrieb, als in der ursprünglichen Sammlung seiner Reden waren 6.

ברע . Hiphil הַּכְּרִיע, die eine der beiden Wagschalen sinken machen; in übertragener Bedeutung: für die eine von zwei einander entgegengesetzten Meinungen den Ausschlag geben und dadurch die Entscheidung herbeiführen. In der Schriftauslegung wird der Ausdruck von einer Bibelstelle ausgesagt, die als dritte zwischen zwei einander widerstreitenden Bibelstellen den Ausschlag giebt. S. die letzte der Dreizehn Regeln Ismaels (den Anfang derselben s. Art. שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע "נוהם במורה שני כתובים זה כנגד זה וסותרין. In M zu 12, 5 (4b 20) wendet Akiba diese Regel in folgender Formulirung an: זה על ידי זה עד שיתקיימו במקומן יבוא כתוב שלישי ויכריע ביניהן 1s-mael selbst wendet die Regel in dieser Form an, M zu 20, 22

¹ Nach Raschi zu Sukka 38a, vgl. Pesachim 119b oben, bezieht sich der hier gemeinte Brauch des doppelten Recitirens der Verse auf das ganze Hallel.

(72 b ob.): כיצד יתקיימו שני מקראות הללו הכריע השלישי. — Die dritte, entscheidende Bibelstelle mit הכריע eingeleitet: S zu 16, 1 (79c unt.), wo Akiba Num. 3, 4 heranzieht, um in Bezug auf die Schuld der Söhne Aharons im Widerstreit zwischen Lev. 16, 1 und Lev. 10, 1 zu Gunsten der letzteren Stelle den Ausschlag zu geben. Ebenso am Schlusse der Baraitha im Eingange von S (3b): כתוב ... אחד אומר ... וכתוב אחד אומר ... הכריע; nämlich im Widerstreite zwischen Num. 7, 89 und Exod. 40, 35 giebt den Ausschlag die Angabe der letzteren Stelle: "denn es ruhte auf ihm die Wolke": nur so lange die Wolke über dem Heiligthume ruhte, konnte Moses in dasselbe nicht hineingehn. - Die 15. der Zweiunddreissig Regeln ist wörtlich gleichlautend mit der letzten der Dreizehn Regeln. In den zwei Beispielen, welche daselbst citirt werden. lautet die Einführung des entscheidenden Verses: 82 ממקומו הוא Mit dem Ausdrucke. – Mit dem Ausdrucke מכרע (מוכרע), "aus der eigenen Stelle ist es entschieden", wird die biblische Begründung einer These aus der Hauptstelle eingeleitet, durch welche die Heranziehung einer anderen Stelle entbehrlich wird. Sd zu 25,3 (125a 26), zu ergänzen aus Makkoth III, 15 (wo aber מוכרע durch למד ersetzt ist), in einem Ausspruche Simon b. Jochai's; S zu 16, 27 (82d 2) in einem Ausspruche Meirs 2; M zu 19, 15 (64b 9), in einem Ausspruche Jehuda's I3. — הַּכְרִיעוּ סיע, s. unten, Art. סיע.

קּבְרֵעָ. Von fünf Stellen des Pentateuchs, an denen die Zugehörigkeit eines Wortes zum Vorhergehenden oder zum Folgenden unentschieden ist, sagt *Issi b. Jehuda* (M zu 17, 9, 54a 6): חמשה הכרע המשה הכרע להם הכרע. Statt הָּכְרַעַע findet sich auch הַּכְרַעַה.

בתב Kal בָּתָב schreiben. Bar. Baba Bathra 14b unt. ימי ... ספרו משה כתב ספרו... Wer hat sie — die Bücher der h. Schrift - geschrieben? Moses schrieb sein Buch u. s. w. S. auch Art. נבא. — Gott als Subject: כתבת בתורתר, in einer Dichtung Simon b. Jochai's, j. Sanh. 20c, Schir r. zu 5, 11 1. כבר כתבת, Sd zu 32, 1 (130b 16), mit Bezug auf Jer. 3, 12. In der Regel aber wird von Gott in Bezug auf den biblischen Text ausgesagt, er habe ihn schreiben lassen (Hiphil, הַכְּמִיב, So an der zuletzt citirten Stelle (Z. 17): כלום הכתבתי לך (in Bezug auf denselben Jeremias-Vers). M zu 14. 15 (29 b 25): והלא כבר הכתבתי (in Bezug auf Num. 12, 7); dass. ib. Z. 26 (in Bezug auf Prov. 17, 17); M zu 20, 11 (69 b 21 22): (in Bezug auf die Textstelle) 3. — Simon b. Jochai, Lev. r. c. 24(3): ג' פרשיות הכתיב לנו משה רבנו בתורה. Doch haben die Parallelstellen הכתיב statt להכתיב. Den Samaritanern sagt ein Tannait (s. oben, Art. וויף: הכתבתם בתורתכם, j. Sota 21d 35 (in Sd zu 11, 30, 87a 8: כתבתם).

Niphal גְכְתַּב. S zu 18, 4 (86 a 30): את משפטי תעשו אלו הדברים. Chullin VII, 6 (in Bezug auf Gen. 32, 33): שנכתב במקומו עלא שנכתב נאמר אלא שנכתב עלי. Vgl. γέ-γραπται im N. Test.

 $^{^1}$ S. Die Ag. d. Tann. II, 123, 4. ^{2} Im babyl. Talmud häufig: ליכתוב רחמנא. ^{3} Aus dem späteren Midrasch: ליכתוב בתורה, Pesikta 10 b; אלא היה כותב בתורה, Gen. r. c. 62 (1); תכבם בתורה שכתבת לנו Gen. r. c. 1 (4). - בתורה לך בתורה היה כ. 22 (6). ^{4} S. Die Ag. d. Tann. II, 107, 3. Vgl. Gen. r. c. 90 (2): הכתיב לנו משה בתורה ^{5} הכתיב לנו משה בתורה Beispiele für שהרי כתוב (vgl. die biblischen Beispiele für בתורב, כתוב (vgl. die biblischen Beispiele für הכתוב (s. oben S. 76 f.).

ישרת כאן אלא ..., s. M zu 15, 1 (34a17), ישר statt ישר (39b20), ישרת הדרס הואר ולה. אור ולה. להם אור ולה. אור ולה. להם אור ולה. אור ולה. להם אור ולה. להם אור ולה. אור ולה. להם אור ולה. להוה אור ולה.

בחב, wie in den späteren biblischen Büchern sowohl die Schrift, als das Schriftwort, Buch. Alt ist der Ausdruck הזרה שבכתב, die schriftliche Lehre, im Gegensatze zur mündlich überlieferten Lehre!. Vollständig würde der Ausdruck lauten: תורה וכתבתם vgl. II Chr. 2, 10: ויאמר בכתב) 2. Das Wort וכתבתם, Deut. 6, 9, wird nach der Notarikonmethode in בַּחָב שָׁלַם (בּחָב שֶׁלֶם בּ), vollständige, fehlerlose Schrift, aufgelöst und daran die Belehrung geknüpft, dass die Buchstaben fehlerlos und deutlich geschrieben sein müssen. Sd zur St. (75a 14)3. — T 228 24 (Megilla Ende): כתבן; d. h. man liest den obscönen Ausdruck in II Kön. 10, 22 so wie er geschrieben ist, nicht dessen euphemistische Vertretung, weil an dieser Stelle der Götzendienst damit verunglimpft werden soll. Bei den Wörtern, welche im Texte mit Punkten, jenen ältesten massoretischen Schriftzeichen, versehen sind, heisst in einer tannaitischen Regel darüber (Gen. r. c. 48, 78) der ohne Punkte gebliebene Text בָּתָב, der Theil des Wortes, über dem die Punkte stehen, דָּבָרִים כָּנְתָבֶם Mit דָּבָרִים פִּנְתָבָם wird zuweilen angegeben, dass ein Bibeltext nach seinem Wortlaute verstanden werden muss. Sd zu 14, 21 (95a 24) 5; 22, 17 (118a 5) 6; Bar. Kidduschin 17b (zu Deut. 15, 14) 7; Bar. Berach. 35b (die Parallelstelle Sd zu 11, 14, 80b 5, hat dafür: כתב)8. — Der Plural von בתב

¹ S. Die Ag. d. Tann. I, 81,5 (vgl. unten, Art. הזוְה). — Zum Ausdrucke קורא על פה עבעל פה vgl. און, Sota VII, 7, vom Auswendigrecitiren eines Bibelabschnittes. 2 Vgl. die bei Levy II, 434 citirten Stellen. Viell. ist der volle Ausdruck: מתורה שלתה מלמד ששתי תורות (12 ב 3, 12 ב 26, 43 (112 ב 24): התורות מלמד ששתי תורות בתב (145 a 18) dasselbe, nur die Schlussworte so: ניתנו להם לישראל אחת בכתב ואחת בעל פה de Schlussworte so: אחת על פה ואחת בכתב (145 a 18) dasselbe, nur מ St. בתב תם (145 a 18) hat die Bar. Sab. bath 103 b (vgl. Menach. 34 a): בתיבה תמה (15 Vgl. Pesachim 21 b). 6 S. Die Ag. d. Tann. I, 70, 2. 7 S. Die Ag. d. Tann. I, 240, 3.

bezeichnet mit לְּהָשׁ verbunden die heiligen Schriften, die biblischen Bücher; der Ausdruck lautet בּתְבֵי מְלֶדשׁ und bestimmt: לְּהָבֵי הַּלְּדָשׁ. Der Ausdruck bildet einen Gegensatz zu כתבי הדיום, profane Schriften² (Schriftstücke), T 207 13 (Jom tob 4, 4)³. Ihm entspricht im N. Test. ἱερὰ γράμματα und γραφαὶ ἀγίαι⁴.

קתוב , das Geschriebene, soviel wie קתוב 5. Dieses aus dem Participium pass. entstandene Substantiv bedeutet: 1. Die einzelne Bibelstelle; so in den häufigen Fällen, in denen zwei Bibelstellen einander entgegengestellt werden. Es heisst dann: ... כתוב אחד אומר... וכתוב אחד אומר... אומר (69 a 1); Arachin VIII, 7, ferner die Art. סתוב שלישי Ende citirten Beispiele. – יכתוב אחר אומר, M zu 14, 4 (26 a unt.); בתוב שלישי (s. oben, S. 86). Den Plural בְּתוּבִים, Bibelstellen, s. Art. קים, כרע, כחש, דרש,

2. Die h. Schrift als Ganzes, stets mit dem Artikel verbunden (הַבְּתוּב) und gewissermaassen personficirt. In welcher Ausdehnung der Sprachgebrauch des tannaitischen Midrasch das Wort in diesem Sinne anwendet, sieht man aus folgender Liste, in der die verschiedenen Verba aufgezählt werden, mit welchen בּבְּתוּב ausdrücklich verbunden vorkömmt. Das Verbum steht zumeist im Participium oder im Perfectum. Einmal ist das mit אַברתוֹב verbundene Wort ein Substantiv (מוֹנוֹב).

אמר אומר . הכתוב אומר . אמר . אמר, הכתוב אומר אַמָּרָן הכתוב אומר . אַמָּרָן הכתוב אומר . חסר . אַמָּרָן הכתוב אומר

אָסָרָם הכתוב Sd zu 23, s (120a 30); ib. (Z. 34) אַסָרָם mit Verschweigung des Subjectes.

בא הכתוב. S. Art. בא הכתוב; Art. למר

גוירת הכתוב. S. oben, S. 12.

קּבֵּר הכתוב קּבַּר. S. Art. הָנוּת. הכתוב קתַבַּר הכתוב אוֹק. Sd zu 13, 4 (92a וּהָנִע הכתוב הכתוב היכן הגיע הכתוב לסוף $\mathfrak S$ 4 (92a ווֹב): $\mathfrak S$ 4 עובדי ע״ז $\mathfrak S$ 5 שובדי ע״ז

¹ Für den Singular קרוב als Bezeichnung der Bibel oder eines biblischen Buches giebt es kein Beispiel in hebräischen Texten, weil der Singular vollständig durch אמר בחבט verdrängt wurde. Hingegen sagte man aramäisch: אמר הכחוב (אמר הכחוב בשל), Esther r. zu 6, 10; אמר כתבכון, Lev. r. c. 28 Ende (Haman in den Mund gelegt). Danach ist zu berichtigen Blau, Zur Einleitung S. 14, Anm. 2 Ende.

2 Vgl. oben S. 26, Anm. 2.

3 Weitere Beispiele s. bei Blau, Zur Einleitung, S. 12 ff. Ueber die dort versuchte neue Erklärung für בבחב הנחתי s. unt., Art. במושל במושל במושל במושל במושל בכחב (במושל במושל בכחב (במושל במושל בכחב); 44, 5: בכחב לאווי ביום הנחנים הכחבום in dem oben S. 88 (unter Niphal) citirten Beispiele. S. noch Blau, Zur Einleitung, S. 18.

6 S. Die Ag. d. Tann. I, 362, 3.

הוסיף הכתוב. S. Art. הוסיף הכתוב.

בותיר הכתוב, הוְהִיר הכ', הַוְהִיר הכתוב. S. Art. הַוְהִיר.

חור .S. Art. החוירו הכתוב.

נטל .S. Art הִמִּילָן הכתוב.

הנית הכתוב. S. Art. הנית הכתוב.

עלה הכתוב, 'מעלה הכ. S. Art. עלה.

פרש הכתוב. S. Art. פרש.

קדם הכתוב. S. Art. קדם הכתוב.

הקיש הכתוב. S. Art. הקיש הכתוב.

שוה .S. Art. בא הכתוב וְהִשְׁנָה.

הכתוב לְחֲלוֹק הכתוב בא הכתוב S. Art. חלק.

יתפּך הכתוב את ישראל, S zu 23, 19 (101 c 7) ין; Sd zu 16, 13 (102 a unt.), wo את st. את 2.

יחד הכתוב. S. Art. יחד הכתוב.

הכתוב הכתוב הכתוב S. Art. הרי.

כנה הכתוב. S. Art. כנה הכתוב.

ברית ברית Sn zu 18, 19 (39a unt.).

למד S. Art. למד.

בשר S. Art. בשר.

הניד הכתוב. S. Art. הָנִיד הכתוב.

יצא S. Art. אינא.

חמר S. Art. חמר.

סיע. S. Art. סיע.

מסר הכתוב. S. Art. מסרו הכתוב.

מעם הכתוב. S. Art. מעם הכתוב.

שבת. S. Art. שבת.

נשא . הכתוב משיאו. S. Art. נשא.

תַּמָה S. Art. תמה.

נתק S. Art. נְתָקוֹ הכתוב.

סלק הכתוב. S. Art. סלק הכתוב.

סמך. S. Art. סמכו הכתוב

ענש. S. Art. ענש.

פמר הכתוב. S. Art. פמר הכתוב.

פרט אַיָּפְרוֹט הכ'; הכ' פּוֹרַט וּפְרָטוֹ וּפְרָטוֹ הכ'; אַיִּפְרוֹט הכ' אַיִּפְרוֹט הכ'. S. Art. פרט.

פרש הכתוב. S. Art. פרש הכתוב.

צרך הכתוב; 'צַרִיך הכתוב. S. Art. צרך.

קבע הכתוב; קבעו הכתוב. S. Art. קבע

מה הכתוב. S. Art. ראה.

רבה הכתוב. S. Art. רבה הכתוב.

שנה הכתוב S. Art. שנה הכתוב I.

שנה הכתוב S. Art. שנה הכתוב III.

תלה הכתוב S. Art. תלה הכתוב

תפס הכתוב. S. Art. הפס הכתוב.

Sehr häufig ist הַלְּתוּב vor dem betreffenden Verbum als selbstverständliches Subject weggeblieben; namentlich bei stehenden Formeln, wie מְלַמֵּד , מַנְּיֵד u. s. w. Auch sonst ist als das Subject der Aussage hinzudenken. Vgl. z. B. Art. יצא.

Ein charakteristisches Beispiel für die Personificirung der Schrift bieten die Worte, mit welchen einmal Ismael b. Elischa eine Auslegung des Eliezer b. Hyrkanos zurückweist, S zu 13, 49 (68 b 13): הַרֵי אָהָה אוֹמֵר לַפָּתוּב שְׁתוֹק עֵר שְׁאָדְרוֹש "Du sagst der Schrift: schweige, während ich deute".

Erwähnt sei noch die Gegenüberstellung von מן הכתוב und בעל וחומר Bezeichnung der zweifachen Art der Begründung einer Halacha. S zu 2, 14 (12d 7); 7, 19 (37b 14); 11, 3 (48b 16); 22, 4 (97c 11). Sd zu 14, 6 (94b 27).

בתובים. Dieser Plural dient, mit dem Artikel verbunden, als Bezeichnung der ganzen heiligen Schrift und ist dann gleichbedeutend mit הַּבְּתוּבּר. Beispiele: Lev. r. c. 9 (9) und Gen. r. c. 22 (10) דְּבְּרוּ הכתובים, in mehreren tannaitischen Agadasätzen? M zu 19, 19 (65b 7): הרי זה סימן יפה בכתובים; Sd zu 32, 4 (133a 29): הרי זה סימן יפה בכתובים. T 90 9 (Maaser scheni 2, 15) und 363 12 (Baba Kamma 8 Ende): תחומי ארץ ישראל שבכתובין. S. noch Arty עות.

Mit קתובים wird speciell die dritte Abtheilung des Kanons bezeichnet, dessen Gesammtheit demnach תורה נביאים וכתובים

¹ מן הכתובין pals Aequivalent von מן הכתובין, 8d zu 14,6 (94b unt.).
2 S. Die Agada der Tannaiten II, 328, 2; 331,5; 507, 4.
3 S. Blau, Zur Einleitung, S. 18. Das "vielleicht" das. Z. 21 ist überflüssig, da die beiden Stellen in T hinsichtlich des Ausdruckes identisch sind. — Blau nimmt hier und S. 29 mit Unrecht an, dass כל הכתובים an einer der citirten Stelle die Benennung der ganzen heiligen Schrift sei. Vielmehr bildet הכתובים allein diese Benennung und כל התורה ב. B. in כל התורה, und gehört zum Zusammenhange des Satzes.

heisst!. Ebenso wurde in amoräischer Zeit² der Gesammtname der h. Schrift כתבי הקדש auf die Hagiographen beschränkt. Da die ersten zwei Abtheilungen des Kanons ihre besonderen, historisch und sachlich festbegründeten Namen hatten, war es sehr natürlich, dass man die einer einheitlichen Benennung entbehrende dritte Abtheilung mit der allgemeinen Bezeichnung der ganzen Sammlung benannte.

5

אלא s. v. wie אלא. S. unt., Art. מְצְוָה und Art. עשה. S. ferner oben Art. הָן.

(geschrieben לווי oder לפווי Der Ausdruck שָׁם לַנָּי, in

¹ S. Blau, Zur Einleitung, S. 22. — כתובים גרולים, die grossen Hagiographen: Psalmen, Proverbien, Hiob; כתובים קשנים, die kleinen Hagiographen: Hohelied, Koheleth, Klagelieder. Bar. Berachoth 57b. ² S. Blau, S. 16. ³ Vgl. die Parallelstelle Chullin V, 5, wo להלן vermieden ist. T 1418, wo zu Deut. 8, 10 mit ולהלן הוא אומר auf Exod. 24, 12 verwiesen ist; T 24 28 (Pea Ende), zu Deut. 15, 19 auf ib. 13, 14. - Statt . . . להלן הוא אומר .. ולהלן הוא אומר, T 434 3 (Sanh. 13 Anf.) hat die Parallelstelle, Sanh. 110b, ⁵ Die Wörterbücher (Levy II, 484 b, Jastrow 695 b, ... ואומר... שנאמר... Kohut V, 22b) punktiren לְיִי. Ich selbst habe es in meiner Schrift: Die Anfänge der hebräischen Grammatik (S. 5) לְּנִּף (liwwûj), als Nom. act. zum Piel לָנָה, begleiten, punktirt. Jetzt glaube ich jedoch das Wort לְּיֵי lesen zu müssen, als Adjectiv, wie אָם. Das Wort ist dann Apposition zu שָׁל, und der Ausdruck bedeutet: ein begleiteter, d. h. mit einer begleitenden näheren Bezeichnung versehener Name. Diese Auffassung wird bestätigt durch den von Lowe edirten Mischna-Text, in welchem (p. 87a, Z. 23) das Wort ein Pathach unter dem 5 hat (לְנוֹי). Zur passivischen Bedeutung der Adjectivform vgl. יָבֹי, freigesprochen, חיב, verurtheilt.

dem unser Wort ausschliesslich vorkömmt, bedeutet einen von einer näheren Bestimmung "begleiteten Namen". Die Halacha unterscheidet Flüssigkeiten, Getränke, die mit einfachen Namen benannt werden (שאין להם שם לווי) von solchen, die einen zusammengesetzten Namen haben, wie die aus Früchten bereiteten Getränke: מי תותים ומי רימונים ושאר כל מיני פירות שיש להם שם לווי S zu 11, 34 (54d). Ebenso unterscheidet man die schlechtweg Ysop (אווב) genannte Pflanzenart von denjenigen Arten, in denen zum Namen ständig ein begleitendes Epitheton tritt, יום לווי אווב שיש לו שם לווי S zu 14, 3 (70c 11), Sn zu 19, 6 (43a unt.) und zu 19, 18 (46a unt.), Negaim XIV, 6, Para XI, 7¹. — Der Ausdruck gehört strenge genommen nicht zur exegetischen Terminologie, da er sich nirgends auf ein biblisches Textwort angewendet findet. Jedoch verdient er als Bezeichnung einer sprachlichen Kategorie hier eine Erwähnung.

לחש. Die Frage מִי לְחָשִׁךְ, "wer hat es dir zugeflüstert" wird — ohne weitere Erläuterung — durch Eliezer b. Jose Gelili an drei Bibelstellen geknüpft, um anzudeuten, dass aus ihnen eine ketzerische Anschauung gefolgert werden könnte, nach welcher Gutes und Böses gleichwerthig wären. In drei anderen Bibelstellen findet er die Widerlegung einer solchen Folgerung; die widerlegende Bibelstelle ist stets mit אמרה תורה פוחב eingeleitet? — Vgl. auch die Bar. Berach. 7b, Megilla 6b: אמרה לחשך אדם לומר לחשך אדם לומר Bibelstelle eingeführt wird, aus der sich ein Einwand gegen eine These der religiösen Weltansicht ergäbe.

למד. Kal למד, lernen. Im tannaitischen Midrasch, namentlich dem halachischen Theile, werden Folgerungen, welche die Schriftauslegung aus dem Texte zieht, als "Lernen" gekennzeichnet. Besonders im Midrasch der Schule Ismaels bilden Ausdrücke wie "ich habe gelernt", "ich will lernen", "wir haben gelernt", "du hast gelernt" ständige Elemente der Darstellung und gehören zum dramatischen Rahmen der Erörterung. Beispiele: אם למדנו 18,6 (86 b 31); Sn zu 5,15 (4 a 37); 6,5 (9 a 1); 6,12 (10 a unten). — אלמור , s. oben Art. דְּרָרָר, s. oben S. 71, Anm. 4. — למדנו 13,56 (69 b 14). —

¹ S. noch Nedarim VI, 9 (מפני שהוא שם לווי); b. Sukka 13a; j. Kilajim c. 9 Anf. (31d 54; 32a 2). 2 Sd zu 11, 26 (86b). S. Die Ag. d. Tann. II, 302. Die Frage מי לחשך in einer halachischen Erörterung, Erubin 91 a (s. Tossafoth das.); bei einem Agadisten des 4. Jhdts. Pes. r. c. 3 (9b), s. Die Ag. d. pal. Am. III, 175, 2.

הא למדנו הא הדי אנו למדין הא למדת הא הא הא הא הא הא למדת הא למדת הא הא הא למדת הא הא למדת הא למדה למדת הא למדת המדת הא למדת הא למדת הא למדת המדת המדת המדת המדת המדת ה

Das Participium לְּמָד wird nicht nur, wie in den eben angeführten Beispielen, vom Schriftausleger, der aus dem Texte etwas folgert, ausgesagt, sondern auch vom Texte selbst, in Bezug auf welchen gefolgert wird. Wenn von einem Texte für einen andern eine Folgerung, eine Erklärung gewonnen wird, dann ist derjenige Text, aus dem die Lehre gewonnen wird, der Lehrende (לְּמַלֵּ Text, aus dem die Lehre gewonnen wird, der Lehrende (לְמַלֵּ חָבְּעָ מָּ מְלַ מִּר מַנְ מַ מַּ בְּי וְנִמְצָּא לְמַד הַר. M zu 22, 2 (89 a 16); 22, 16 (94 b 3) ¹. Die 12. der Zweiunddreissig Regeln lautet: בּ בַּמֵבָּא לְמַד וֹנִמְצָא לְמֵּד עַבריה לְמַדָּה מבת חורין ועברי לְמַד מעבריה בּ בּוֹ מַבָּא לְמַד מַבּ מִּבְּ מַר בַּרְי מַבּ אַ לִמַּד בַּ מַבָּא לִמַּד בַּר מַבָּא לִמַד בַּבְּ מַבָּ אַ וֹנְמֵצָא לָמַד מַלְבַּוֹר צַבְּרָי מַבְּרָי בַּ בַּבָּא לִמַד מְלַמַד עַבריה לְמַדָּה מבת חורין ועברי לְמַד מעבריה בּ בּ וּ Hilel's und die vorletzte der Dreizehn Regeln Ismaels, s. unt., Art. בַּיְיַ עַּיִּ בַּי בַּיּי.

Niphal נְלְמֵד. S. unt., Art. פָּרָשָה.

Piel לְמֵד (auch לִמֵּד geschrieben). Neben לְמֵּד das Verbum, mit welchem von dem personificirten Bibeltexte — sei es der einzelnen, eben auszulegenden Bibelstelle, oder der h. Schrift als Ganzem — ausgesagt wird, dass er eine Belehrung darbietet, dass er etwas lehrt (s. den vorigen Absatz über לְמֵּד Das Subject הַכְּחוֹב שִׁי wird entweder ausgesprochen oder verschwiegen. Beispiele: בא הכתוב ללמדך — בא הכתוב ללמדך — בא הכתוב ללמדך — בא הכתוב ללמדן (4 (4a 12); 12, 29 (13b 6); 16, 13 (49a 5); 21, 14 (80b 7); 21, 22 (84 b 9); 22, 25 (96 b 13); 23, 18 (102a 12); Sn zu 18, 37 (41a 1); s. auch oben (S. 25) unt. הַדֶּךָ אָרָץ . — הַדָּרָך אָרָץ . — בּדָרָך אַרָץ . — בּדָרָך אָרָץ . — בּדָרָך אָרָץ . — בּדָרָך אָרָץ . בא הכתוב ללמד — בּדָרָך אָרָץ . — בּדָרָך אַרָץ . — בּדָרָך אָרָץ . — בּדָרָך אָרָץ . — בּדַרָך אַרָץ . — בּדָרָך אָרָץ . — בּדָרָך אַרָץ . — בּדָרָך אָרָץ . — בּדָרָך אַרָץ . — בּדַרָך אַרַץ . — בּדַרָך אַרָץ . — בּדַרָר בּדֹרַל בּדֹרִר בּדֹרַל בּדֹרַל בּדֹרַל בּדֹרַל בּדֹרַל בּדֹרַל בּדַרַל בּדֹרַל בּדֹרַלְרַל בּדְרַךְלַבְרָל בּדֹרַל בּדֹרַל בּדֹרַל בּדֹרְרַל בּדְרַרָל בּדֹרְרָב בֹּדְרַך בּדִרְרָב בֹּדְרַרְרָב בְּדַרְרָב בֹּדְרַרָב בֹּדְרָב בֹּדְרַרָּרַל בּדֹרְרַלְרַל בּדִרְרָב בֹּדְרָב בֹּדְרַבְרַלְרַב בֹּדְרַבְּרַלְרַב בֹּדְרַב בֹּדְרַב בֹּדְרָב בִּדְרַב בְּיִבְרַב בֹּדְרַב בְּדַרְרַב בְּיִבְרַב בְּדַרְרָב בְּיִבְרַבְרַבְּרַרְרַב בְּיבִרְרַתְרַב בְּיבִרְרַבְיִי בְּיִבְּרַרְרַבְרַבְּרַבְּרַבְיִבְּרַבְּרָרְבְּרַבְּרָבְיִבְּרַבְּרַבְּרַבְּרַבְּר

¹ S. auch Bar. Pesachim 25b und die dort am Rande citirten Stellen.
2 S. Die Ag. d. Tann. II, 296.
3 Levy (II, 512a) und Jastrow (712b) lesen das letzte Wort מָּלְמֵּדְ ; doch halte ich meine Lesung für richtiger, da אים לפגים der Ergänzung durch ein Participium bedarf. Auch müsste es nach der anderen Lesung heissen מָּלְמֵד מוֹן הַּלְמֵד heisst: אית ליה למד מן הלמד (Sn zu 18,18, 39a 27) s. Hoffmann, Zur Einleitung, S.7.
4 In Sd zu 11,29 (86 b 29) ist הם nach citirten Stellen.

M zu 21, 14 (80 b 9); 22, 15 (94 a 1). Andere mit בא combinirte Ausdrucksweisen s. oben, Art. בוא החרה, למדה תורה, למדה תורה למדה תורה בוא schlechtweg, Sn zu 5, 18 (5 a 9); S zu 6, 2 (29 c unt.); Sota V, 2. — לְלַמֵּד , s. Art. לְלַמָּדְךּ . — לְלַמָּדְרָּ . M zu 12, 22 (11 b unt.); 12, 27 (13 a 11); 13, 19 (24 b 3); 13, 21 (25 a 14); 14, 27 (32 b 30).

Das am häufigsten vorkommende Derivat von לְּמֵּד, das zur Verknüpfung des Textes mit der aus ihm gewonnenen Belehrung oder Folgerung dient, ist das Partic. מְלַמֵּד (mit nachfolgendem . שָּׁלְמֵּד (mit nachfolgendem . שָּׁלְמֵּד (mit nachfolgendem sist bereits oben (S. 31f.) dargelegt worden, wie מְּלֵבֶּד sich zu seinem Synonym מֵבְּיִד im Sprachgebrauche der Schulen Ismaels und Akiba's verhält und wie es dasselbe schliesslich verdrängt hat.

Zuweilen findet sich למד in der Bedeutung: eine These exegetisch ableiten. Subject ist dann natürlich der Schriftausleger. An Tarphon richten seine Schüler, nachdem er eine halachische These aufgestellt hatte, die Bitte: רָבֵנוּ לְמִרָנוּ, belehre uns, Meister! Er antwortet mit einer exegetischen Begründung der These. Akiba zu Tarphon (S zu 1, 5, 6b 9): תרשיני לומר לפניך מה שלמדתני. Sn zu 18, 18 (39 a 12). Jehuda b. Bathyra (der Aeltere) richtet an Eliezer b. Hyrkanos, der eine Frage nicht beantwortete, weil er darüber keine Tradition hatte (לא שמעתי), die Frage: אַלְמֵּד בּוֹ soll ich dazu eine Deduction geben? S zu 13, 18 (63c 11)2, Negaim IX, 3. Ebenso bei einer anderen Gelegenheit, S zu 13, 57 (69 c 12), Negaim XI, 7. Akiba sagt zu Josua b. Chananja in Bezug auf eine Verfügung Gamliels II: יש לי לְלַמֵּד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי. Und er deducirt aus einer Bibelstelle die Berechtigung des Verfahrens Gamliels. Rosch Haschana II. 93. — Die Lösung einer nichthalachischen exegetischen Frage durch Akiba wird mit den Worten eingeführt: בא ר' עקיבא ולימר, R. Hasch. 17b unt.

Das zu לְמֵּד gehörige Substantiv תַּלְמוּד wird unten besonders behandelt werden.

לְמָּה. Mit אמרה תורה wird S zu 20, 16 (92d4) nach dem inneren Grunde des in Deut. 12, 2 Gebotenen gefragt. In

Sd findet sich öfters die Frage למה נאמר: zu 6, 4 (73a 2); 6, 6 (74a 1); 11, 26 (86a); 12, 6 (88a 25).

לְמְשָׁן, s. v. wie לְמְשָׁה, unten. S zu 3, 5 (14c5): ... לְמְשָׁן, unten. S zu 3, 5 (14c5): ... אימר למטן ("unten" d. h. Lev. 3, 11); אמר למטן איז, S zu 23, 14 ("unten", d. h. in dem den nächsten Abschnitt beginnenden Verse, Lev. 23, 15) 1.

לפי שכל (99 c 18), למַעָלָה oben. S zu 22, 28 (99 c 18); למַעלָן (s. unt., Art. ענְיָן (s. unt., Art. הענין למעלן ולמטן אינו מדבר אלא במוקדשים ("oben" ist Sd zu 12, 11 (88b unt.): שם נאמר למעלה למה נאמר למטן ("oben" ist Deut. 12, 6, "unten" V. 11). — S. auch S zu 23, 2 (100 a 9): למעלן ("oben" ist die erste Vershälfte, "unten" die zweite).

לְשׁוֹן , Sprache; Ausdrucksweise; der einzelne Ausdruck. Im tannaitischen Midrasch werden lexikalische Angaben oft mit Hilfe des Wortes לְשׁוֹן formulirt, das entweder nur dem erklärenden oder zugleich auch dem erklärten Worte oder nur diesem vorgesetzt wird. Meist wird die oben (S. 4) erwähnte Formel .. אָּלָא ... יַּ שׁׁוֹן מוֹר לְשׁוֹן מְשׁהוֹ durch אֵיון לְשׁוֹן מְשׁהוֹ (bewiesen aus Jer. 5, 15) זון מעור און דבר בכל (bewiesen aus Jer. 5, 15) איון לשון קשה אין דבר בכל (121 a 24): אין נא אלא לשון בקשה (bewiesen aus Gen. 42, 30, Num. 21, 5). Sd zu 32, 1 (130 b unt.): מה לשון הרווחה אלא לשון פתיחה אלא לשון הרווחה וואר לשון שוון פתיחה אלא לשון הרווחה מה לשון מפחת מה לשון עמוק מה לשון עמוק .. Ebenso S zu 25, 10 (107 a 2): מה הלשון רבעי .! Vgl. Para I, 1: מה הלשון רבעי .ib.

Ueber eine andere Verwendung von לשון bei lexikalischen Angaben s. Art. שמש. Den dort angeführten Beispielen ist noch anzureihen Sd zu 3, 23 (70 b 22): לשונות נקראת תפלה , zehn Ausdrücke giebt es für das Gebet 6.

¹ Dann folgt: משם הבאת עומר אף כאן. Lies: מה שם הבאת עומר אף כאן בענין durch לממן ersetzt. ה' ע' ² In der Parallelstelle, Bar. Chullin 83a: לפי שכל הענין כולו אינו מרבר אלא בקדשים. ³ In Sd zu 21, 4 (112a וַז) anonym: איתן כמשמעו קשה. ⁴ Ebenso R. Haschana 9b. Vorangeht in S: אין דרור אלא חרות; in R. Haschana אלא nach אלא. ⁵ D. h. Was bedeutet dieser Ausdruck יְשֶׁלְשִׁית? Was bed. dieser Ausdruck רָבָעִי? — Anderen Sinn hat die Phrase Jochanan b. Nuri's, S zu 13, 30 (65c), Negaim X, 1: חמה תלשון הוא אומר (die Mischna hat הוא אומר, הוא אומר, "Was ist die Ausdrucksweise? Man sagt . . . "S. Die Ag. d. Tann. I, 318, 1. 6 Die zehn (in Wirklichkeit 12) Ausdrücke werden dann so aufgezählt, dass entweder das biblische Substantiv selbst, oder das aus dem biblischen Verbum gebildete Nomen actionis genannt wird. Die Substantiva sind: 2 שועה (Exod. 2, 23), 3 נאקה (ib.), 5 רנה (Jer. 7, 16); die Nomina act.: ויועקו צע דע (Exod. 2, 23), 4 צר לי צר לי צר לי צר לי (Ps. 18, 7), Bacher, Terminologie.

Eine Regel der Schule Ismaels über den Gebrauch der Svnonvmen, durch die derselbe Begriff zweimal bezeichnet wird, lautet: דברה תורה שתי לשונות Sn zu 6.3 (7b). Als Beispiele werden angeführt שכר und שכר, Num. 6, 3, ferner ohne Stellenangabe: וביחה und יביחה (vielleicht mit Beziehung auf Exod. 12, 6, vgl. mit Deut. 16, 2); הרמה und ההמה (Lev. 2, 2 und 6, 8); עמוקה und מופת (s. Lev. 13, 20 und 13, 31); שפלה und מופת (s. Deut. 13, 2, 3). Die Identität der Wörter in Bezug auf ihre Bedeutung wird so formulirt: יין הוא שכר ושכר הוא יין. — Aehnlich ist die Regel Ismaels, dass es in der heiligen Schrift "verdoppelte Ausdrücke" gebe, לשונות כפולות, s. oben, Art. כפל. In dieser Formulirung ist die Regel nur im palästinensischen Talmud überliefert; im tannaitischen Midrasch und im babylonischen Talmud findet sie sich ausschliesslich in der Form des allgemeinen Gedankens, dass "die Thora die Sprache der Menschenkinder redet" — דברה תורה כלשון בני אדם —, d. h. dass die h. Schrift sich in ihrem sprachlichen Ausdrucke der gewöhnlichen Redeweise anschliesst und demgemäss verschiedene Arten der pleonastischen Ausdrucksweise darbietet, die man daher nicht exegetisch verwerthen darf 1. — In späterer Zeit — nachweisbar seit Jehuda Ibn Koreisch (Ende des 9., Anf. des 10. Jhdts.) - wurde der allgemeine Gedanke, den die Regel darbietet, auf die von Gott gebrauchte menschliche Ausdrucksweise der Bibel, die Anthropomorphismen und Anthropopathismen, angewendet 2.

¹ Ismael selbst gebraucht die Regel Akiba gegenüber, Sn zu 15,31 (33a unt.); Bar. Kerith. 11a (vgl. Gittin 41b); Berach. 31b. Andere Tannaiten gebrauchen sie entweder in Bezug auf den Ausdruck איש איש oder auf den Infinitiv vor dem Verbum finitum. S. Die Ag. d. Tann. I, 246 f.; Hoffmann, Zur Einleitung, S. 10 f. — Ueber Combinationen der Regel mit anderen s. Ag. d. Tann. I, 246,1; 247,3.

2 S. meine Schriften: Die Bibelexegese der jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters vor Maimûni, S. 72; Die Bibelexegese Moses Maimûni's, S. 19.

Zu לשונות רבויין s. unten, Art. רַבּוּיין.

Zur Charakterisirung der biblischen Ausdrucksweise dienen folgende Zusammensetzungen von לְשׁוֹן.

אירון וירוו, "Ausdruck der Liebe und Ausdruck der Aneiferung". Als solcher wird die Wiederholung des Eigennamens in der Anrede Gottes an Moses (Exod. 3, 4), Abraham (Gen. 22, 11), Jakob (Gen. 46, 2) und Samuel (I Sam. 3, 10) bezeichnet. S zu 1, 1 (3d oben), T 3 5 (Berach. 1, 14).

Mit מרוּבָּה und לשון מוּנָם wird der Unterschied zwischen שמע und האזין bezeichnet, indem das Verbum שמע quantitativ mehr — ein grösseres Maass des Hörens — bedeutet, als האזין. Sd zu 32, 1 (131a 30), wo im ersten Theile des Ausspruches eine Umstellung vorgenommen und das Ganze so lauten muss: לפי שהשמים מרובים פתח בהם בלשון מועם האזינו שמים ולפי שהארץ מועמת פתח בה בלשון מרובה ותשמע הארץ בא ישעיה וסמך לדבר ואמר שמעו שמים והאזיני ארץ (Jes. 1, 1) ליתן את המרובה במרובים (למרובים) ואת שמים והאזיני ארץ (sic) למעומים הארץ בא יוסרס (s. Art. סרס).

שנח שנח שנח שנח "Ausdruck der Verunglimpfung" und "Ausdruck des Ruhmes". So werden die zehn Benennungen der Götzen und die zehn Benennungen Gottes einander gegenübergestellt, M zu 23, 13 (101 a 6): עבודה זרה נקראת בלשון פנימה בלשון פנימה. Hier bed. שנימה, was sonst mit נגאי oder גנות (s. oben, S. 16) bezeichnet wird.

Zu לשון גומריקון s. Art. נומריקון.

Mit לשון יְהִיד und לשון רַבִּים wird Singular und Plural be-

¹ In S zu 19,4 (87a 10) heisst es (in Bezug auf אלילים): יוה אחר מעשרה שמות ואר מעשרה שמות (dasselbe S zu 26,1,110b 20, oben S. 16, Anm. 6 angeführt). Es werden dort auch die entsprechenden Etymologien der zehn Ausdrücke gegeben. Die Liste in M lautet: חרם שקץ תועבה פסל מסכה אלילים. Von diesen fehlt in S חרם, ebenso אשרים, שקוצים חמנים עצבים נלולים שיקוצים חמנים עצבים נלולים שיקוצים חמנים. Die Reihenfolge ist in S eine andere als in M. In Ab. di R. N. c. 34 (S. 99, ed. Schechter) ist die Liste, welche der in S sehr nahe steht (nur statt און: מעברה שמות של גנאי נקראת עבורה זרה וואר שמות של גנאי נקראת עבורה זרה וואר בשפור שפור שווים בשפור בעברה בשות בשפור בעברה בשות בעברה בשות בעברה בשות בעברה בעברה

² Die Liste lautet: אל אלהים שרי צבאות אהיה אשר אהיה חגון ורחום ארך אפים ורב וחסר ואמת חסין אל אלהים שרי צבאות אהיה אשר אהיה חגון ורחום ארך אפים ורב וואמת חסין עשרה שמות של שבח נקרא הקרוש ברוך הוא . In Ab. di R. N. c. 34: הוא ברוך הוא . Schebuoth 35a unt. gebrachten Verzeichnisses der Gottesnamen, welche nicht ausgelöscht werden dürfen. Aus beiden Listen combinirt ist die in der zweiten Version der Ab. di R. N. (S. 100 f.), in welcher die Benennungen Gottes auch erläutert werden.

zeichnet (s. Bar. Pesachim 117a), mit לשון בְּקַבָּה und לשון בְּקַבָּה Masculinum und Femininum (M zu 15, 1, 34b 32; S zu 27, 21, 114b 3; Bar. Temura 2b). Diese Bezeichnungen sprachlicher Kategorien gehören zu den frühesten Anfängen der grammatischen Terminologie des Hebräischen 1.

In den bisherigen Beispielen ist לשון auf die Ausdrucksweise des biblischen Textes bezogen. Aber um eine Ausdrucksweise der Textauslegung von einer andern zu unterscheiden, wird ebenfalls das Wort לשון verwendet, wobei dann die inhaltliche Unterscheidung mitinbegriffen ist. So in der ständigen Formel אין עליך לומר כלשון האחרון אלא כלשון הראשון, M zu 12, 2 (3 a 28); 12, 15 (8b 27); 20, 15 (70b 8); 21, 3 (75b 23); Sn zu 6, 3 (7b 34); 19, 21 (46 b unt.). Oder dasselbe, nur לדון st. לדום אוני M zu 12, 3 (3b 21); 12, 6 (5 b 9); Sn zu 6, 4 (8 a unt.). — Ferner in folgenden Ausdrücken: מאיר אומר בלשון אחד ור' יהודה אומר בלשון אחד, M zu 14, 22 (31a 19). — אתה דן בלשון שבעל דין חולק אדון הזה ואני אדון בלשון שבעל דין חולק ארד. M zu 12, 15 (9a 11). Alle diese Redeweisen gehören dem Midrasch der Schule Ismaels an. — S. auch S zu 12, 5 (59a4): והרי אנו משיבים אותך בלשון אחרת (in einer Controverse zwischen El. b. Hyrkanos und den Gelehrten).

な

קדם. S. Art. קדם.

¹ S. Die Anfänge der hebräischen Grammatik, S. 4.

Traditionslitteratur nirgends hingewiesen wird und die sich nur späteren Werken einverleibt erhalten hat 2. Sie beginnt mit den Worten ואמר ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי [בשלשים ושתים מדות אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי [בשלשים ושתים ההגדה לי נדרשת]

Auf die eigentliche Bedeutung des Wortes מְּנָה in seiner Anwendung auf die Regeln der Schriftauslegung fällt Licht durch einen stehenden Ausdruck des Ismael'schen Midrasch, in welchem einzelne Regeln mit den Worten eingeleitet werden: זו מדה בתורה. M zu 12, 5 (4b 26), bei der letzten der Dreizehn Regeln (s. oben S. 86); M zu 21, 15 (81 b 5), bei einer Regel Josija's, des Schülers Ismaels, über die Auslegung der die Todesstrafe betreffenden Texte; Sn zu 5, 6 (2a4), bei einer Regel der Schule Ismaels (s. Sota 3a) über die in der Bibel wiederholten Abschnitte (s. Art. שנה); Sn zu 5, 15 (4b 11), eine Zusatzregel zur 4. der Dreizehn Regeln. Mit dem Ausdrucke מרה בתורה soll wohl gesagt sein, dass die anzuführende Regel als eine dem Texte der heiligen Schrift inhärirende Eigenschaft betrachtet wird. Die exegetischen Regeln sind nach dieser Auffassung Feststellungen gewisser Eigenheiten des auszulegenden Bibeltextes, aus denen sich die bei der Auslegung zu befolgende Regel ergiebt. So wäre denn die Be-

¹ Dennoch braucht die Echtheit, d. h. der tannaitische Ursprung der Baraitha — abgesehen von einzelnen späteren Bestandtheilen — nicht bezweifelt zu werden. Ein Argument für diese Echtheit bietet z.B. das Vorkommen des ausschliesslich tannaitischen Ausdruckes זכר לדבר in der Baraitha (s. oben S. 54). Der Erste, bei dem die Baraitha benützt und citirt wird, ist Abulwalîd Ibn Ganâh, der sie nicht nennt, aber mit denselhen Worten citirt, wie sonstige Aussprüche der Traditionslitteratur. S. meine Schrift: Leben und Werke des Abulwalid, ² Sie ist von R. Simson aus Chinon (um 1300) in seine talmudische Methodologie (ס' הכריתות) aufgenommen worden und gieng von da in den Anhang zum Traktat Berachoth in den Talmudausgaben über. Um anderthalb Jahrhunderte früher (1149) hatte sie der Karäer Jehuda Hadassi seinem Werke Eschkol Hakkofer einverleibt. S. meine Ausführungen in der Monatsschrift, 40. Jhg., S. 18 ff. Endlich findet sich die Baraitha in den beiden südarabischen Midraschcompilationen, Midrasch Hagadol und Midrasch Hachefez. Einen Theil der Baraitha hat aus den letzteren zwei Werken edirt B. Königsberger in seinen "Monatsblättern" (1890), hebr. Beilage (I-XVI). geht ein Ausspruch Jochanans voran, in welchem der Urheber der Regeln als vorzüglicher Agadist gerühmt wird. 4 Diese Autorangabe ist vom Midrasch-Commentator W. Einhorn vermuthet worden und nach der Analogie des Anfanges der Baraitha von den Regeln Ismaels vorauszusetzen. Bestätigt wird die Vermuthung durch den Text bei Hadassi, wo der Anfang lautet: אמר רי אליעזר, also mit Kürzung des Namens. ⁵ Auch bei *Hadassi* אנדה, nicht התורה. – Ueber das Verhältniss der Zweiunddreissig Regeln zu den Regeln Ismaels und denen Akiba's s. Die Ag. d. Tann. II, 293f.

deutung "Regel" direct auf die Bedeutung "Eigenschaft" zurückzuführen. — Allerdings kann man den Ausdruck מדה בתורה auch anders verstehen. Die Regel wird als "Maass in der — oder: für die — Thora" bezeichnet, weil sie das Maass ist, welches auf den Bibeltext angewendet werden muss, wenn er richtig ausgelegt werden soll. Dann geht die Bed. "Regel" auf die erste Bedeutung des Wortes מַּדָה zurück.

Mit מְּדָה wird nicht nur die Regel der Schriftauslegung bezeichnet, sondern auch diese Auslegung selbst, besonders wo es sich um das exegetische Verfahren eines bestimmten Auslegers handelt. So Menachoth III, 4: י מודת ר' אליעזר כשרה וכמדת ר' אליעזר כשרה וכמדת ר' אליעזר השוה את מדתו ; Pesachim I, 7, Schekalim IV, 6: מסולה ; Pesachim I, 7, Schekalim IV, 6: מודתו אינה היא המדה וויי אליעזר השוה את מדתו ; ib. IV, 7 (Akiba): ר' אליעזר השוה את מדתו האושר שהוורי הוורי של האושר שהוורי של האושר שהוורי האושר שהוורי האושר שהוורי האושר בו שמוע שמדותי שמדותי מדותי של ה' עקיבא בו מדותי שמדותי תרומות מדותיו של ר' עקיבא בו שמוע בו אליעזר בו שמוע בו אליעזר בו שמוע בו אליעזר בן שמוע המדותי של ר' אליעזר בן שמוע בו אליעזר בן אליעזר בן שמוע בו אליעזר בן אליעזר בו אליעזר בן אליעזר בי אליעזר בי אליעזר בי אליעזר בן אליעזר בי אליעזר בי

תקרת פוּרְעָנוֹת und תְּדֶּת פּוּרְעָנוֹת, Maass des Guten, des Heiles; Maass des Strafgerichtes, des Unheiles. Ein Axiom des tannaitischen Midrasch lautet זכי איוו מדה מרובה מרת מובה או מדת פורענות: D. h. das Heil wird von Gott in reicherem Maasse gemessen, als das Unheil. So Sn zu 5, 15 (4b 10), S zu 5, 17 (27a 7). In M zu 16, 14 (49a 19) lautet der Satz: וכי איוו

¹ S. dazu Menach. 9a, 26a, Pesach. 77b, j. Pesach. 34c ob.

2 Aus dem nachtannaitischen Sprachgebrauche sei der Ausspruch des Agadisten Jizchak erwähnt, der als die drei Stufen des Gesetzesstudiums nennt: 1. הלכות (s. oben S. 42, A. 3); 2. הדמות (s. מדות לוות hat Aruch, אם, V, 83b, den Singular היו (bev. r. c. 3 Anf., Koh. r. zu 4, 6. S. Die Ag. d. pal. Am. II, 221. Eine Legende, Schocher tob zu Ps. 36, erzählt: der Prophet Elija und Josua b. Levi מכול שמעון בן יותי Das Wort wurde im Singular und Plural mit dem aram. אַבְּילְאָא מְבֶּלְאָא מְבֶּלְאָא מְבֶּלְאָא (st. emph. אַבְּלָאָא (מְבֶּלְאָא (מְבֶּלְאָא (מְבֶּלְאָא (מַבְלָאָא Shenennung eines Theiles des tannaitischen Midrasch zum Pentateuch. S. Zunz, Gottesdienstliche Vorträge S. 47; Friedmann's Einleitung zu seiner Ausgabe von M, p. XXX ff.; Hoffmann, Zur Einleitung, S. 3.

3 In Agadasätzen von Eleazar aus Modiim und Meir. S. Die Ag. d. Tann. I, 199, 1 (wo "Jehuda b. Hai" irrthümlich statt Meir genannt ist); II, 62, 1.

מדה מרובה ממדת פורענות; מדה מרובה ממדת פורענות jedoch hat die Parallelstelle, Joma 76a, die ursprüngliche Form 1. S. auch Sanh. 100ab, Aboth di R. Nathan c. 30.

In S findet sich oft die Frage: וכי איזו מדה מרובה, mit der zwei halachische Kategorien in Bezug auf die Ausdehnung ihres Gebietes mit einander verglichen werden. So zu 1, 2 (4 a 15); 1, 4 (5 c 20); 7, 29 (39 a 9); 11, 33 (54 a 11).

ביר בינראים. Substantiv zum Verbum בינראים (s. diesen Art.) zur Bezeichnung der mit diesem Verbum ausgedrückten Thätigkeit oder des Ergebnisses derselben. מְּרָהָשׁ bed. also entweder das Auslegen der heiligen Schrift, das Forschen in derselben oder das Ergebniss dieser Thätigkeit, die einzelne Auslegung. In der ersten Bedeutung findet sich das Wort in der Sentenz Simon b. Gamliels I: לא המרש העיקר אלא המעשה, Aboth I, 17. Hier ist מְּרָהָשׁ in der allgemeinen Bedeutung des Forschens, Lernens der praktischen Bethätigung der Lehren, dem Handeln entgegengesetzt, wie sonst מַּלְּמָּוֹר (s. d. Art.). Diese allgemeine Bedeutung hat das Wort auch in der Zusammensetzung בְּיַתְּ הַּמְּרְרָשׁ , das Lehrhaus, eig. das Haus der Schriftauslegung, Schriftforschung, als des Hauptgegenstandes des Lehrens und Lernens².

Die concrete, an einen einzelnen Text geknüpfte Auslegung bed. מְּרָלָשׁ z. B. in der oben (S. 26, unter 2.) erwähnten Formel: הו מדרש דרש. S. ferner die Einführung einer agadischen Norm Eleazars aus Modiim: המדרש עלה בידינו מן הגולה, Gen. r. c. 42³. Zu dieser Bedeutung des Wortes gehört der Plural מְּדְרָשׁוֹת, welcher im tannaitischen Midrasch sehr häufig dazu dient, um das Textwort הַּקְים בי erklären. M zu 18, 16 (59 b 3): הקים האלהים בי מדרשות לי אלו מדרשות 31, 20 (59 b 20): אלו מדרשות 31, 32 (87 a בי): אלה החקים אלו המדרשות 31, 12, 1 (87 a 26): אלו המדרשות אלו המדרשות 31, 11 (46 d): החקים אלו המדרשות 31, 12 בי החקים אלו המדרשות 31, 13 בי החקים אלו המדרשות 31, 14 בי החקים אלו המדרשות 31, 15 בי החקים אילו בי החקים אילו מוברשות 31, 15 בי החקים אילו בי החקים אילו בי החקים אילו בי החקים

Anstatt des Plurals מְּדְרָשׁׁוֹת diente auch der Singular מְּדְרָשׁׁׁת dazu, um die Gesammtheit der Schriftauslegungen (speciell der halachischen) zu bezeichnen. Namentlich steht in der Aufzählung der Disciplinen des Traditionsstudiums — der מִּדְרָשׁ im weitesten Sinne — immer an erster Stelle מְּדְרָשׁׁ in the constant of the manner of the constant of the cons

Das Wort מְּדְרָשׁ wird schon in dem biblischen Buche der Chronik (II, 13, 22 und 24, 27) angewendet, doch schwerlich in der durch die tannaitische Litteratur bezeugten Bedeutung. An der ersteren Stelle wird das Wort in der Septuaginta mit βιβλίον wiedergegeben, an der zweiten, wo es mit מַבְּר vebunden ist, mit γραφή. Thatsächlich wird מורש beim Chronisten nichts anderes bedeuten als Buch, Schrift, insofern das Buch Gegenstand der Forschung, des Studiums ist, sowie die Bibel מורף heisst, als

¹ In Kerithoth 13b der Singular אלכה זו הלכה ² Das ist vielleicht durch die sonst allein vorkommende Pluralform מדרשות zu ersetzen. (S. 35), Art. הַגָּרָה. Besonders beachtenswerth ist eine Stelle in T (Sota 7, 20, der Erfurter Codex ist hier lückenhaft; den vollständigen Text bietet Zuckermandel, S. 309, in der Note). Hier ist Prov. 24, 27 auf die Disciplinen des Studiums gedeutet und zwar in folgenden verschiedenen Versionen: 1. משנה, מקרא, מדרש , מדרש , מדרש , הלכות , הלכות , הלכות , אגדות , הלכות , אגדות , הלכות . In No. 3 und 4 sind die drei Traditionsdisciplinen genannt, da תלמוד = מדרש. In No. 1, 2 bedeutet משנה die gesammte Tradition, von deren Einzelfächern in 1. nur eines, in 2. zwei genannt sind. In der Bar. Sota 44a findet sich nur No. 1. 4 Der bab. Talmud, Kidduschin 49 b oben, hat jedoch תלמוד statt מדרש. auch den Ausdruck מְּרָרֶשׁ תּוֹרָה, um das Wort בע erklären, mit welchem Jochanan die Disciplin der halachischen Exegese bezeichnet hatte. - Zum Ausdrucke מְרַרֵשׁ סוֹפַרִים, mit dem Halachoth gedoloth Ende die alten Midraschwerke zum Pentateuch - mit Ausnahme des Torath Kohanim (zu Leviticus) - bezeichnet werden, s. Friedmanns Einleitung zu M (p. XLVIII).

Gegenstand des Lesens (vgl. Jes. 34, 16: וקראו מעל ספר ה' וקראו). Das an der zweiten Stelle sich findende סָפֶּר ist entweder erklärende Glosse, oder מָּרְרֵשׁ סַפֶּר ist eine pleonastische Verbindung, wie מְּלֵח סַפָּר. Die Septuaginta bietet nur ein Wort.

ָּבֶּר. S. ob. (S. 68), Art. יָר.

אַבָּאן. S. ob. (S. 76), Art. בָּאן.

zusammengezogen aus מָלֵין, s. v. wie מָּאַין. Diese Fragepartikel wird im tannaitischen Midrasch fortwährend angewendet, sei es wo nach dem biblischen Ursprunge einer These, einer Halacha, sei es wo im Laufe der Discussion, zu einer aus dem Bibeltexte ohne weiteres zu folgernden These, nach der Berechtigung einer Erweiterung der These gefragt wird. Beispiele der selbständigen Frage (bei der die Antwort entweder mit שנאפר oder mit תלמוד לומר eingeleitet wird): M zu 12,6 (5a 14 19); 17, 14 (55b 20 24 31 33 34 36 38 39); S zu 1, 5 (6b 1); Terumoth III, 7; Sabbath IX. 1-4; Sanhedrin I. 6. Zuweilen lautet die Frage vollständig so: מנין אתה אומר, M zu 12, 6 (5b 30); 14, 25 (32a unt.); 14, 31 (33b 10 11); Sn zu 10, 34 (22a 9) 2. — Innerhalb der exegetischen Erörterung wird die feststehende These mit אין לי אלא eingeleitet, die daran geknüpfte Frage mit מנין geschlossen, die Antwort mit תלמוד לומר eingeleitet. S. die oben (S. 4) unter אין gebrachten Beispiele 3. - In Sn zu 29, 35 (55b1) ist unter dem Einflusse der Terminologie des babylonischen Talmuds מנא לן die Stelle von מנין gesetzt.

מסר. Kal מסר, übergeben, überliefern. Im Targum wird oft משה קבל wit מסר übersetzt. In Aboth I, 1 משה קבל יורה מסיני ומסרה... ist nicht die Ueberlieferung der mündlichen Lehre allein gemeint, sondern die der gesammten Lehre, wie sie Moses am Sinai empfangen hat, der schriftlichen und mündlichen 4. Daher bedeutet מסורת nicht bloss mündliche Ueberlieferung, sondern auch - und dann vorzugsweise - die auf den schriftlichen Text sich beziehende Ueberlieferung (s. den nächsten Artikel). Das Verbum ist in tannaitischen Texten selten. (119 b 33): אלא לחכמים. Die Schrift hat es nämlich die genaue Bestimmung der Tage, an denen und das, welche Arbeit verboten ist - den Weisen übergeben, es ihnen überlassen. T 458 32 (Edujoth Ende): אבל מוסרין אותן לבניהם ותלמידיהם (vgl. j. Jebamoth 9d oben, b. Kidduschin 71a): die Weisen überliefern die Namen der Familien, deren Legitimität angefochten wurde, ihren Kindern und Schülern. Bar. Kiddu-

¹ Blau, Magyar-Zsidó Szemle (Ung.-Jüdische Revue), IX, 710f., führt aus, dass מָּמִי durch Differenzirung von מְמֵּי geschieden wurde und nur nach der Ursache, speciell nach dem biblischen Ursprunge fragt. ² Vgl. die Anwendung der Formel מכאר, oben Art. בְּאוֹ, ³ S. auch Levy III, 145a. ⁴ S. oben S. 89, Anm. 2. — מסר עסר עסר עסר פוויי און המנילה הואת in einem Ausspruche Jehuda's I, j. Joma 41a unt.: אלו לאלו (ebenso j. Schekal. 49a 28).

schin 71a, von der mündlichen Ueberlieferung des Gottesnamens: היו מוסרין אותו.

מסורת, Ueberlieferung. Es ist das in Ez. 20, 37 vorkommende Wort, und daher wie dort auszusprechen, nicht etwa יְמְפוֹרָת. Targum und Theodotion bezeugen, dass das Wort in Ezechiel in der Bed. "Ueberlieferung" verstanden wurde: man hat also das in der Schulsprache in dieser Bedeutung lebende Worte ebenso ausgesprochen, wie an der erwähnten biblischen Stelle. Beispiele. Schekalim VI, 1: מסורת בידם מאבותיהם ששם הארון גנוו; j. Joma 41a 50, i. Schekalim 48d unt., 49a 9: מסורת היא בידינו מאבותינו שהבית מסורת בידי j. Joma 41 a unt., j. Schekalim 49 a 21: מסורת בידי לבירייה לבירייה לבירייה In keinem dieser Beispiele, sowie auch in keinem der in der Anmerkung citirten nachtannaitischen Beispiele handelt es sich um Ueberlieferung religiöser Satzungen, sondern um Ueberlieferung von geschichtlichen oder sonstigen Kenntnissen. Die so gekennzeichneten Ueberlieferungen gehören also ins Gebiet der Agada. Thatsächlich werden von amoräischen Agadisten verschiedene Angaben, die den in den eben angeführten Beispielen ähnlich sind, als מסורת אנדה bezeichnet3. Auch wo bei einem halachischen Gegenstande angewendet wird, wie in dem Ausspruche des Amora Jizchak (Chullin 63 b): עוף מהור נאכל במסורת, handelt es sich nicht um die Satzung selbst, sondern um die Kenntniss von Daten, in diesem Beispiele um die überlieferte Kenntniss der Thatsache, dass irgend ein Vogel zu den reinen, rituell geniessbaren Vogelgattungen gehöre 4. Für Ueber-

¹ S. meine Ausführungen in J. Qu. Review III, 785-790, als richtig anerkannt durch Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes II3, 328. nachtannaitischen Texten, die aber zum Theile auf älteren Quellen beruhen können: מסורת בידינו מאבותינו אמוץ ואמציה Megilla 10b, Sota 10b (s. Ag. d. pal. Am. II, 355, 1). את עשו הרג הרג מאבותם שיהורה בידם מאבותם j. Kethub. 25 c 24 מסורת בידי מאבותי שלא ללמד אגדה לא לבבלי ולא .j. Gittin 47 b 11. להם), או מסורת בידי מאבותי שלא ללמד אגדה לא לבבלי j. Pesachim 32a unt. (s. Ag. d. pal. Am. I, 60). In einer Agada zu Gen. 34, 30, Jakob in den Mund gelegt: מסורת היא בידי הכנעניים שהן עתידין ליפול בידי, Gen. r. c. 80 Ende. -- מסורת ביר מסורת הרבר (ביר Exod. r. c. 43 (3), s. Ag. d. pal. 3 Lev. r. c. 18 (2), Simon: מסורת אגדה היא חירם בעל אמו של גבוכרנצר (Ag. d. pal. Am. II, 453, 4). — Pesikta 65 b, Pes. r. c. 17 (88 b), Jehuda b. Pazzi (d. i. J. b. Simon): מסורת הגרה היא כי שרח בת אשר כשירדה למצרים כדנוק בריחים (ib. III, 176, 4). -- J. Baba Bathra c. 6 Ende (15c), Tanchuma: מסורת אגרה היא שאין מקום דביר עולה מן המנין. ⁴ Die Erklärung des Wortes שורת wird dort unmittelbar so gegeben: נאמן הצייד לומר עוף זה מהור מסר לי רבי. Vgl. Löw, Gesamm. Schriften I, 304. - Vgl. auch Gen. r. c. 81 Ende, die Bemerkung Eleazar b. Pedaths (Ag. d. pal. Am. II, 42) zu Jos. 11, 13 (die Verbrennung Chazors): במסורת שרפה הק"בה אמר למשה ומשה אמר ליהושע.

lieferungen religionsgesetzlichen Inhaltes diente der Ausdruck (s. diesen Art.). Hingegen wurde die Anwendung von מסורת, von den angeführten Beispielen abgesehen, auf die den geschriebenen Text der Bibel, zunächst des Pentateuchs betreffende Ueberlieferung beschränkt. Das wird besonders aus der These ersichtlich, welche nebst der ihr gegenüberstehenden These מקרא im Art. מקרא besprochen werden wird Wenn nun Akiba in einer seiner Sentenzen sagt: מַסוֹרָת סְיֵיג לַתּוֹרָה "die Ueberlieferung ist ein Zaun für die Thora" (Aboth III, 13), so haben wir kein Recht, hier das Wort מסורת in einem anderen Sinne, als dem zuletzt erwähnten zu verstehen. Vielmehr müssen wir annehmen, dass Akiba, in dessen Schriftauslegung gerade die Rücksicht auf die kleinsten Einzelheiten des geschriebenen Textes, ja sogar - nach der bekannten Legende Rabs (Menachoth 29b) - auf die Krönlein der Buchstaben charakteristisch und epochemachend war, als ienen schützenden "Zaun für die Lehre" den zu machen die "Männer der grossen Versammlung" empfohlen hatten (Aboth I. 2), die sorgfältige Ueberlieferung des Bibeltextes erkannte. Man darf daher ohne weiteres in Akiba's Spruche den leitenden Gedanken jener Disciplin erkennen, welche den Namen Massora trägt 1 und den Bibeltext und dessen kleinste Einzelheiten zu bewahren und mit allerlei mnemonischen Hilfsmitteln und systematischen Regeln festzustellen sich bemühte?.

¹ Die Aussprache מְסוֹרָה oder מְסוֹרָה ist eine auf מְסוֹרָה beruhende Punktirung der Schreibung מסרה מסרה; diese kommt in der talmudisch-midraschischen Litteratur noch nicht vor. Die Wortform מסרה die in nachtalmudischer Zeit aufkömmt, ist aber מַסְרָּה, Plur. מַסְרָה gelesen worden, in Anlehnung an den biblischen Ortsnamen (Deut. 10, 6; Num. 33, 30). Die Aussprache מְסֵרֶּה hat keine geschichtliche Grundlage und ist erst in neuerer Zeit aufgekommen. S. Näheres in meinem S. 107, Anm. 1 erwähnten Artikel. Die Erörterung Königs, Einl. in das A. T., S. 38 f., kann nicht als Widerlegung der meinigen betrachtet werden.

² Samuel b. Jizchak, ein palästin. Amora vom Anfang des 4. Jahrhunderts deutet den Ausdruck בְּלְחָב, I Chron. 28, 19, so: אוֹ המסורת. ז, j. Megilla 70 a oben. In Midr. Samuel c. 15 Ende dafür: תלמר שניתנה במסורת. D. h. die Beschreibung des Heiligthums, die David seinem Sohne Salomo übergab, wurde in einem durch genaue Ueberlieferung geschützten Texte gegeben. (S. Die Ag. d. pal. Am. III, 45). — Die Gelehrten von Caesarea (im 4. Jahrhunderte) sahen in den Worten, mit welchen Neh. 8, 8 die sorgfältige Vorlesung der Thora durch die Leviten erzählt wird, die Massora angedeutet: מיכן למסורת, Gen. r. c. 36 Ende (s. oben S. 87, Anm. 4). Im jer. Talmud, Megilla 74 d 49, ist diese Deutung in den Ausspruch Chananels (Rabs) über Neh. 8, 8, welchem die Meinung der Caesareenser angefügt ist, aufgenommen: איכו במקרא זה המסורת. Dass dies unrichtig ist, beweist die Version dieses Ausspruches im bab. Talmud, Megilla 3a, Nedarim 37 b, wo die Deutung mit der Geleichbedeutender Plural von ла

Es sei noch M zu 19, 3 (62b 5) erwähnt. Dort werden die Worte "ihr habet gesehen" in der Botschaft Gottes an Israel so paraphrasirt: לא במסורת אני אומר לכם. Hier ist das durch Ueberlieferung Gewusste dem Selbsterfahrenen, Gesehenen, entgegengesetzt.

מעם. Piel מעם (geschr. מיעם), eigentlich verringern, in exegetischem Sinne: wegnehmen, ausschliessen: Gegensatz zu בה, eig. vermehren, in exegetischem Sinne: hinzufügen, einschliessen, einbeziehen. Diese beiden Ausdrücke bezeichnen eine bibelexegetische Methode. als deren Urheber Nachum aus Gimzô 2 genannt wird; von diesem lernte sie Akiba. T 446 26 (Schebuoth 1, 7): ד' עקיבא ... היה דורש גם זו איש גם איש גם זו. Jochanan berichtet so darüber (Schebuoth 26b): ר' עקיבא ששימש את נחום איש גם זו שהיה דורש את כל התורה כולה בריבה ומיעט איהו גמי דורש ריבה ומיעט. In der Anwendung dieser Methode wird im Midrasch Akiba's besonders die Formel angewendet: אָחָר שַׁרִיבָּה הָבָּתוֹב מִיעָם, s. S zu 1, 2 (4c7); 1, 6 (6c unt.); 1, 13 (8a unt.)³. Das von Jochanan in seinem erwähnten Berichte citirte Musterbeispiel besteht in einer Ausführung Akiba's zu Lev. 5, 4. Sie lautet: או נפש כי תשבע ריבה להרע או להימיב מיעם לכל אשר יבמא האדם חזר וריבה ריבה ומיעם וריבה ריבה הכל מאי ריבה ריבה כל מילי ומאי מיעט מיעט דבר מצוה. Die in diesem Beispiele angewendete Norm entspricht der 6. Regel Ismaels. Subject zu מיעם und מיעם ist auch hier הכתוב. Aus M sei erwähnt: zu 21, 6 (77b 8): שמיעם הכתוב; ib. (Z. 9): שריבה הכתוב. Ohne Subject: zu 12, 4 (4 a 24) הכתוב. — Auch wenn die Ausschliessung durch das dem betreffenden Textworte angehängte מעם ausgedrückt wird (vgl. oben, S. 74, להוציא), ist als Subject הכתוב zu denken. S zu 1, 1 (3d 4): אליו למעם את אהרון. Dieser Formel entspricht für die Einschliessung לְבַבוּת (vgl. oben, S. 8, להביא). Als Akiba die Methode des Ausschliessens und Einschliessens auf Lev. 7, 12 anwendete, wies das Eleazar b. Azarja mit den Worten zurück: אפילו אתה אומר כל היום כולו בשמן למעם בשמן לרבות איני שומע לך. S zu 7, 12 (34d unt.) 6.

המסורת, bei *El. Levita*, Mas. Hamas., 3 Einl. Anf.: אלו מסורת) als abweichende Meinung (ואמרו לה) dem Ausspruche angefügt ist.

¹ Ueber מוסרות החכמה, Tanch. ואחתגן Ende (ed. Buber III, 13) s. Die Ag. d. pal. Am. I, 81, 2. ² S. Die Ag. d. Taun. I, 61—64. ³ Nach Hoffmann's Bemerkung (Zur Einleitung, S. 31) "hat der babylonische Talmud dafür stets: אחר שריבה הכתוב ומיעם. ⁴ S. die Uebersetzung dieser Stelle bei Levy, III, 187a. Statt אחר שריבה מה מה Statt מה Statt מה בול מינים מינים מה און מה בול מינים מה און מה המוב ומינים מה און מ

 $^{^5}$ Vgl. Bar. R. Hasch. 9 b, Jose b. Chalaftha: מאחר שמקרא אחד מְרַבָּה ומקרא מאחר ממקרא המד ממחר ממקרא . ^{6} S. oben S. 42, Anm. 4 Ende.

Zuweilen ist der Ausleger das Subject zu מָעָם. So in der in Söfters vorkommenden Formel ... לא אָמַעָּמָם מ צו 1, 2 (4a 17 21); 1, 4 (5 c unt.); 2, 15 (13 a 11); 7, 29 (39 a b). An diesen Stellen findet sich auch מַעָּם als Passivum zu מַעָם, ausgeschlossen werden.

מעום (geschr. מיעום), Nom. act. zu מעם, die Ausschliessung. In S lautet eine ständige Formel הרי אלו מיעומים, die angewendet wird, wo einer Reihe von Wörtern des Textes ausschliessende Bedeutung zuerkannt wird. Zu 4, 27 (21 c 10); 6, 2 (29 a 15); 11, 10 (50b1). Vgl. S zu 7, 18 (36d18). Die dreizehn Stellen, an denen im Pentateuch besonders hervorgehoben wird, dass Gottes Anrede sich nur an Moses - also nicht auch an Aharon - richtete, kennzeichnet Jehuda b. Bathura so (Sn zu 7, 89, 15b 18): הרי שלשה עשר מיעומים מיעט אהרון מכל דברות שבתורה. In S zu 1, 1 (4d 5) kurz: יי"ג מיעומין. — Mit ריבויין ומיעומין bezeichnet man die ganze durch Akiba von Nachum überkommene exegetische Methode; s. den im vorhergehenden Artikel citirten Bericht in T. Im anderen Berichte wird als Inhalt dieser Methode die Deutung gewisser Partikeln des Bibeltextes angegeben, von denen die einen, wie 78 und את ausschliessende, die anderen, wie את und או einschliessende Bedeutung haben: אכין ורקין מיעומין אתין וגמין ריבויין, Gen. r. c. 1 (14); אתים מיעומים, j. Berach. 14b 69, j. Sota 20c 62 2. — Von den Zweiunddreissig Regeln haben die ersten vier diese im Sinne der Methode Akiba's gedeuteten Partikeln zum Gegenstande. Die zweite Regel heisst מיעום und betrifft ausser מעום אחר auch מן. Die vierte Regel heisst מינום אחר und betrifft Texte, in denen zwei jener Partikeln verbunden sind, wie in Num. 12, 2. — Ueber רבוי אחר מיעום in der halachischen Exegese s. unt., Art. ירבני

שנים bed. als Substantiv die Minderheit (im Gegensatze zu רוב, Mehrheit). In der Bedeutung Minimum findet sich das Wort in Sätzen wie מיעום דורות שנים, M zu 12, 14 (8b 7); מיעום דורות שנים, M zu 16, 13 (49 a unt.); שנים, S zu 15, 25 (79 a 11) 4.

מועם (aus מְמָעָם gekürzt) Adj., wenig; opp. מרבה, viel. Eine

¹ S. oben, Art. דְּבֶּר (S. 16). Zur Sache s. Die Ag. d. Tann. I, 382. ² Ueber diese Berichte und die parallelen Berichte des bab. Talmuds s. Die

Toeber diese Berichte und die parallelen Berichte des bab. Talmuds s. Die Ag. d. Tann. I, 62f.

3 Zur Geschichte der Regeln des בוּי und מִּעִים מִּעִים אַנִּים Schwarz, Die hermeneutische Analogie, S. 125f., S. 184.

4 Vgl. Nidda 38b ob. (in Bezug auf I Sam. 1, 20): מיעִום חַעְּוֹם מִעִים מִעִּים מִעָּים מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִעָּים מִעִּים מִיִּים מִּים מִּים מִּיִּם מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִעִּים מִּים מִ

Regel Akiba's lautet (S zu 15, 25, 75 a 2) יבל ששמועו מרובה ושמועו : 15 Regel Akiba's lautet (S zu 15, 25, 75 a 2) מועם תפשתה המרובה לא תפשתה המועם תפשתה המועם תפשתה. D. h.: Wenn ein Textwort so verstanden werden kann, dass es Vieles, aber auch so, dass es Weniges bedeutet, wie im Texte ממים. Tage: dann hast du, wenn du das Viele ergreifst, nichts ergriffen. wohl aber, wenn du das Wenige ergreifst (das Minimum ist sicher und in dem Mehr, das angenommen werden könnte, enthalten — s. vor. Artikel am Ende —, die Vielheit ist unbestimmt und unbeweisbar)2. Eine Regel der Schule Akiba's lautet: בכל מקום . הכתוב פורם את המועם. Ueberall specificitt die Schrift die Minderheit. Sd zu 14,4 (94b8), in Bezug auf die Aufzählung der reinen Thiere; 14, 15 (95a 15), in Bezug auf die Aufzählung der unreinen Vögel 3. — לשון מרובה, לשון מרובה s. oben, S. 99. — Die verkleinernde Ausdrucksweise (im Gegensatze zur hyperbolischen Ausdrucksweise) bed. לשון מועם in dem Ausspruche Simon b. Gamliels II. (Gen. r. c. 22, 10): בשלשה מקומות דברו הכתובים בלשון מועם . Es sind die drei Bibelstellen (Gen. 4, 11, Num. 16, 30, Richter 11, 35), an denen von der Erde der Ausdruck פצה פה (nicht הם oder פער פה (פער פה) gebraucht wird 4.

שמעל. Mit diesem sonst nirgends vorkommenden Terminus benennt die 28. der Zweiunddreissig Regeln die Paronomasie, wie sie in Jerem. 23, 38 f. und in Jes. 30, 16 angewendet ist. In dem gewöhnlichen Texte der Baraitha hat מַעל mit dem Namen der 27. Regel, ind der Platz gewechselt; doch passt נְּבֶּר nur in die 27. Regel, und der richtige Thatbestand findet sich auch in dem Texte der Baraitha, wie er von Jehuda Hadassi geboten wird 5. Wieso das Wortspiel bedeutet, ist nicht klar. Bei Hadassi lautet der Text der 28. Regel: חמנין על שדורשין על באנדה, was—nach der Analogie der übrigen Regeln— umgestellt werden muss: חמנין על באנדה. In diesem על באנדה, haben wir vielleicht die ursprüngliche Gestalt des Terminus. Dieser wäre nichts anderes als die Abkürzung des die Paronomasie bezeichnenden vollen Ausdruckes, wie er sich in der nachtannatischen Agada findet, nämlich: אשון נופל על הלשון. S. Gen. r. c. 18 (4),

¹ Citirt j. Joma 40 a 16. ² Im babylon. Talmud wird diese Regel (anonym) so citirt: משמח מועט מפשח מרובה לא תפשח מרובה לא המשח מרובה לא המשח מרובה לא המשח מרובה לא מרובה לא תפשח מרובה לא מרובה לא תפשח מרובה לא מרובה לא תפשח מרובה לא מרובה לא מרובה לא מרובה לא מרובה לא תפשח מרובה לא מרובה לא מרובה לא תפשח מרובה לא מרובה ל

c. 31 (8) י. In diesem, wahrscheinlich älteren Ausdrucke ist אַ das charakteristische Wort und diese Präposition wird in unserer Regel als Terminus benützt, wie in der benachbarten Regel die Präposition אַל . בָּנֶדְּר עוֹלָדְּיִי עִּיִּר עוֹלָדְיּיִ עַר עוֹלָדְיּי עִּיִּר עוֹלָדְיּי עִּיִּר עוֹלִי עִּר עוֹלִי עִּיִּר מעל anknüpfende Präposition מָעל verstanden, zu dem aufs neue die Präposition מַעל hinzutrat: ממעל.

מעשה, That, Thatsache, Wirklichkeit, thatsächlicher Inhalt; Begebenheit, Geschehniss, Erzählung, Bericht. Im Ismael'schen Midrasch wird öfters die Annahme abgewiesen, dass die vom Bibeltexte dargebotene Reihenfolge eine Rangfolge der betreffenden Personen oder Sachen bedeute. Die abgewiesene Annahme ist so formulirt: בּל־הַקוֹרָם בַּמְּקרָא קוֹרֶם בַּמְעָשָׁה, "was in dem Bibeltexte vorangeht, geht auch in der Wirklichkeit voran". M zu 12, 1 (1a), mit den Beispielen: Himmel und Erde (Gen. 1, 1, hingegen Gen. 2, 4); die drei Stammväter (Exod. 3, 6, hingegen Lev. 26, 42); Moses und Aharon (Exod. 12, 1, hingegen 6, 26); Vater und Mutter (Exod. 20, 12, hingegen Lev. 19, 3). — M zu 20, 12 (70 a 20): Vater und Mutter. - Sn zu 27, 1 (49 b ob.): die Töchter Zelofchads (Num. 27, 1, hingegen ib. 36, 11); zu 10, 3 (19a8) und zu 30, 2 (55 b 22): Gemeinde und Fürsten (Num. 10, 3. 4, hingegen 27, במששה הפרשה "der Inhalt des Abschnittes" mit nachfolgendem ב: Sn zu 6, 23 (11 b 30); 8, 2 (16 a 2); ohne הפרשה: M zu 12, 19 (11a 1); Sn zu 6, 23 (11b 36) 3. — בשעת מעשה, im Zeitpunkte, für welchen das Gebot thatsächlich gegeben wurde, im Gegensatze zu להורות, die künftigen Generationen, die Zukunft. Sn zu 5, 1 (1a 10); S zu 10, 6 (47 a 20).

Die 13. der Zweiunddreissig Regeln lautet: כלל שאחריו מעשה Als Beispiele führt die Baraitha an: Gen. 1, 27, wo im Allgemeinen die Schöpfung des Menschen berichtet wird, während die Einzelheiten des Berichtes (פְּרֵם מִעֲשָׁיוֹ) in Gen. 2, 7ff. folgen 4. Vgl. S zu 8, 14 (41 c 6): בשהוא פורט את מעשיו כ

מְעֵשֵׁה בְּרֵאשִׁית, der Bericht von der Schöpfung: Gen. 1. Chagiga II, 1; S zu 22, 28 (s. oben, Art. להלן); T 228 6; Zweiunddreissig Regeln, No. 12. — מָעָשָׁה מָרַכָּבָה, der Bericht vom Thronwagen: Ezech. 1. Chagiga II, 1; Bar. Sukka 28a (in Megilla IV

Ende nur מרכבה). Mit diesen beiden Benennungen von Gen. 1 und Ez. 1 werden auch die an diese Abschnitte geknüpften Erläuterungen und Speculationen kosmogonischen und theosophischen ¹ Inhaltes bezeichnet. — Andere mit מעשה לום ובנותיו (Gen. 19, 30—38), T 228 6 (Megilla g. Ende); מעשה ראובן (Gen. 35, 22), Megilla IV, 10; מעשה מעשה (oder מעשה (oder 35, 22), Megilla ib., T 228 7; מעשה עגל השני (Exod. 32, 1—6), Meg. ib., T 228 7; מעשה עגל השני (Exod. 32, 1—6), Meg. ib., T 228 7; מעשה פלנש בנבעה (Exod. 32, 21—24), Meg. ib., T 228 14; מעשה פלנש בנבעה (II Sam. 13, 1—23), T ib. (Megilla: מעשה דוד ואמנון (מעשה דוד ואמנון (II Sam. 16, 20—23), T 228 10.

פנה. S. unt., Art. פנה.

פרש. S. unt., Art. פרש.

מצא. Kal מָּצָא. Im tannaitischen Midrasch wird das Verbum sehr häufig beim Hinweise auf allgemeine, aus der heiligen Schrift sich ergebende Thesen oder Anschauungen oder geschichtliche Daten angewendet, und zwar in den zwei Formeln: אַּמָה מוצא "du findest", מְּנִינוֹ (st. מְנָאנוֹ) "wir haben gefunden" 4. Diese Formeln gehören zu den dramatischen Elementen dieser Kunstsprache.

1. Sehr gewöhnlich ist וכן אתה מוצא, namentlich im Midrasch der Schule Ismael's, dem auch die sonstigen Beispiele für אתה

¹ Bei Levy III, 197a, Z. 28 l. Theosophie st. Theogonie. 2 In T 197f. (Sukka 3 Ende), vgl. T 210 ob. (R. H. 1, 12), fehlt die Form der Frage. S. Die Ag. d. Tann. I, 334f. 3 Kidduschin 2b, Nidda 31a. S. Die Agada d. Tann. II, 104. — Vgl. den im bab. Talmud (B. Kamma 107a und sonst) oft wiederholten Ausspruch Rabba b. Nachmani's: מפני מה אמרה תורה מורה במקצת המענה המענה. . . שבעי. 4 Dem מְצָאְתְיוּ in T 46 10 (Demai 1, 14) entspricht in j. Demai 23 c 65: מַרְבִּיהָרָי.

מוצא zumeist angehören. M zu 12, 1 (2a 13); ib. (2b 3); 12, 22 (11 b unt.); 12, 41 (16 a 9 16); 14, 20 (30 b 3); 15, 1 (34 b 8); ib. (35 b 28); 15, 6 (38 b 30 33); 17, 15 (56 a 29); 18, 1 (57 a 23 25 26, 57 b 3). Sn zu 10, 29 (20 b 4). Sd zu 6, 7 (74 a 29 31); 11, 10 (76 a 1); 32, 15 (136 a 19 24). T 300 20 (Sota 4, 11). — Andere Beispiele: ... אתה מוצא שכל מקום וכאן. M zu 14, 19 (30 a unt.) 1. — בכל מקום וכאן. אתה מוצא שכל מקום וכאן. M zu 14, 19 (30 a unt.) 1. — M zu 12, 24 (31 b 35). — אתה מוצא שכל מקום אתה מוצא הוא בכל מקום אתה מוצא הוא בכל מקום שאתה מוצא הוא בעל מקום שאתה מוצא הוא בעל מקום שאתה מוצא הוא געפיים אונא אווא אתה מוצא הוא בעל מקום שאתה מוצא אווא אתה מוצא הוא בעל (5a 16) 2.

2. מצינו (שכן) מולינו (שכן) אובן אובן (בן (שכן) מצינו (בן (שכן) מצינו (בן (שכן) אובן). M zu 15, 22 (44b s 9); 19, 2 (62a 23); 22, 3 (89b 20). Sn zu 12, 3 (27a unt.); S zu 22, 29 (99d 5). Sanhedrin II, 2, 3; IV, 5; Menachoth IV, 3; Arachin III, 5. T 183 17 (Kippurim 2, 3). מצינו בכל מקום . M zu 12, 43 (17a 15); Sd zu 6, 8 (75a 5). Kidduschin IV, 13. T 3 12 (Berach. 1 Ende). — מצינו בכל מקום . Sn zu 30, 13 (58a 7). — מצינו מצינו M zu 15, 1 (34b 12)³.

Gehören die angeführten Beispiele für מצינו zumeist der agadischen Schriftauslegung an, so ist dem halachischen Midrasch, und zwar dem der Schule Akiba's, die Formel שהיקנינו — was finden wir? — eigenthümlich. Sie dient dazu, um das bei einem Gegenstande Gefundene auf einen anderen Gegenstand vermöge der Analogie zwischen ihnen zu übertragen. Dieser Schluss durch Analogie lautet gewöhnlich so: ... אך ... אך ... אך ... ארבל ... ארבל ווווי ב ... ארבל וווווי ב ... ארבל ווווי ב ... ארבל וווווי ב ... ארבל ווווי ב ... ארבל וווווי ב

י Frage Jonathans an Simon b. Jochai. S. Die Ag. d. Tann. II, 106, 1.

The nachtannaitischen Midrasch ist אַקה מוצא eine stehende Formel zur Einführung von Erweiterungen des biblischen Erzählungsstoffes durch die Dichtung, und zwar nicht immer auf exegetischer Grundlage. Aus Pesikta und Genesis seien folgende Beispiele angeführt: Pesikta 23b, 34a, 71b, 99a, 111b, 112a, 115b, 125a, 137b, 138a, 146b, 147b, 186a, 187b, 189a. Gen. r. c. 40 (6); 60 (12); 65 (11); 71 (5); 77 (1); 98 (17 18). Beispiele für מדינו ש יוכן אחה מדינו ש יו

Sd zu 25, 5 (125 b 8). — Aus dem *Ismael*'schen Midrasch. Sn zu 5, 3 (1 b 2): . . . אך כאן . . . . (sic) מה מצאנו.

Im babylonischen Talmud ist מה מצינו Benennung des Analogieschlusses geworden. S. Jebamoth 7b: . . מה. מדינו מה. אף. Nedarim 4b י.

Der Niphal נמצא mit darauf folgendem Participium wird ebenfalls zur Einführung des aus dem Texte und seiner Auslegung zu ziehenden Ergebnisses angewendet, und zwar in den beiden Formen נמצינו und נמצינו, welche man als die Passivformen zu אתה und מצינו betrachten kann. Es finden sich folgende Wendungen: נמצאת אתה אומר "es ergiebt sich, (du bist in der Lage), dass du sagen musst (oder kannst)". M zu 12, 1 (2 a 3); Sn zu 27, 13 (51 a 27); S zu 20, 2 (91 b unt.); 25, 2 (105 a unt.); Zweiunddreissig Regeln, No. 21. — גמצאת אומר. M zu 13, 14 (22 b 30); 16. 1 (46b 21); S zu 14. 14 (72a 8); 25, 10 (107a 6); 27, 32 (115c 7). T 301 וו (Sota 4 Ende). SO c. 1 Ende. — גמצאת אתה עושה. M zu 12. 2 (3a 20). — מצאת מקיים, S zu 13, 2 (60 b 4) 2. — Dem Midrasch der Schule Ismaels eigenthümlich ist der Ausdruck נמצינו , mit dem eine allgemeine, aus dem Midrasch sich ergebende These eingeleitet wird. M zu 12. 2 (3a6); 12, 7 (6a20); 12, 12 (7b unt.), 12, 22 (11b 21); 14, 7 (27a 30); 20, 26 (74a unt.); 21. 7 (78a 19); 21, 14 (81a 4); 21, 30 (87a 19); 31, 13 (103a unt.). Sn zu 5, 27 (6b5); 6, 11 (10a2122); 7, 1 (13b21); 9, 6 (17b11); 27, 20(52 b 11); 35, 13 (61 a 8). Sd zu 11, 28 (86 b 19); 32, 1 (131 a 26).

אָנְמְנָא wird auch mit dem Gegenstande der Auslegung als Subjecte verbunden. So besonders in der Verbindung נְמְנָא לָמֵד, S. oben, S. 95; ferner נְמָנָא מְלַמָּד, s. ebendas.; מַמָּנָא מְלַמָּן, M zu 12, 1 (1a5). Ohne durch ein Verbum im Particip ergänzt zu sein: נמצא דוד מבני בניה של מרים, Sn zu 10, 29 (20 b unt.).

מְצְּהָה, das einzelne pentateuchische Gebot. Die Gesammtzahl derselben, 613, findet sich als feststehend schon in einem

¹ Ueber das Verhältniss des מה מצינו penannten Analogieschlusses zum בנין אב s. Schwarz, Die hermeneutische Analogie S. 8. ² Hieher gehört die nur im Akiba'schen Midrasch vorkommende Formel: בנין אם, in welcher השתמצי לומר, statt mit א, mit ' geschrieben ist, wohl damit das Wort nicht אַיָּאָרָא, statt mit א, mit ' geschrieben ist, wohl damit das Wort nicht אַיָּאָרָא, דַּמָּרָא לומר, T 601, 25 (Ahiloth 4, 12); ferner שתימצא לומר, S zu 6, 2 (29 b 7); S zu 4, 13 (19 a 4), אומר שורימצא, אומר (13, 13 (84 d 24) שתמצי לומר (13, 13 (84 d 24) שתמצי לומר (13, 13 (84 d 24) שתמצי לומר (13, 13 d 24) שתמצי לומר (13, 13

Ausspruche des Tannaiten Simon b. Eleazar, M zu 20, 2 (67 a 18) 1. Es ist wahrscheinlich, dass die beiden Zahlen, deren Summe 613, die 248 Gebote und 365 Verbote, als bedeutsame Zahlen², die symbolisch verwerthet wurden, die Grundlage dieser Zählung bildeten. Der Amora Simlai setzt in seiner Predigt über die Gebote 3 diese Zahlen und deren Symbolik als bekannt voraus. — Aus früher Zeit stammen die Ausdrücke מצות לא und מצות לא תעשה (s. M zu 20, 7, 69 a 5 6). Mit תַּשָׁה, "thue" ist der Typus des Gebotes im engeren Sinne angegeben; mit לא תעשה, "thue nicht" der Typus des Gebotes, das etwas nicht thun heisst, d. i. des Verbotes 5. - Aus der Fülle von Beispielen für das Wort סְצָּוָה in der tannaitischen Litteratur seien nur einige wenige hier citirt. M zu 12, 6 (5 a 25): אחת מצות ללמד על מצוה אחת ; 12, 8 (6 b 10): ובובו האמורה בנופו שתי מצות חוץ מן המצוה האמורה בנופו (s. oben, S. 40); S zu 8, 16 (42 a 15): אין לך כל דבר ודבר שאין בו מצוה למקום. (Das wird dann im Einzelnen ausgeführt) 6.

קדם. S. Art. קדם.

קקום, Ort, Stelle der heiligen Schrift. Ein Ausspruch Nechemja's lautet: דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחד במקום אחרים במקום אחרים במקום אחרים עניים במקום אחרים עניים במקום אחרים עניים במקום אחרים עניים בארבעה עניים בשנים ושלשה מקומות מוכירין פרשת תפלין בארבעה M zu 15, 22 (44b 4 16). M zu 15, 22 (44b 4 16). M zu 13, 16 (23a 10). M zu 16 M zu 16 M zu 17 M zu 18, 16 (23a 10). M zu 19 (30a 27); 15, 3 (37b 13)8. M zu 19 zu 11, 16 (25b 12). Solcher normartiger Aussprüche, die mit שאתה מוצא זקנים המקום שלאמר (cder שלאמר מוצא של (cder שלאמר במאום) beginnen, bietet der tannaitische Midrasch eine beträchtliche Anzahl. S. M zu 19, 2 (62a 25); Sd zu 12, 2 (87a 5); 12, 12 (89a 4).

S. Die Agada der Tannaiten II, 436. — Vgl. Rosin, Ein Compendium der jüdischen Gesetzeskunde, S. 14.
 Die "248 Glieder des Menschen", Oholoth I, 8; die 365 Tage des Sonnenjahres.
 B. Die Agada der pal. Am. I, 558.

⁴ Vgl. einen Ausspruch Jochanans, ib. I, 310, 4. ⁵ Mit Weglassung von מְצְּוֹח wurden dann מְצְּוֹח und לֹא תְעָשׁה die Termini für Gebot und Verbot (s. unten, Art. לֵא בֹּי אָרִין). Aus איי wurde durch weitere Kürzung לַא בּי לְאוֹין bildete (s. unt., Art. מָלְשׁה). ⁶ In einem Satze Simon b. Jochai's, Pesikta 51 b und Parallelen (s. Die Ag. d. Tannaiten II, 107, 3), bed. מְצִּוֹין den Bibelvers: שלש מצוח מצוח מצוח מצוח מצוח מצוח מצוח משים מצוח אור. ⁷ S. Die Ag. d. Tann. II, 232, 3. ⁸ S. ib. II, 201, 3. הרבה משלם מערה oben, S. 41, Art. הְּהָהִיר.

M zu 14, 1 (25 b 6); Sn zu 11, 16 (25 b 3); Sd zu 3, 24 (71 a 1). Weitere Beispiele zu מצא s. Art. אין (S. 5) und Art. מצא (S. 114). — Sn zu 10, 35 (22 a 19), והיה זה מקומו d. h. der Abschnitt Num. 10, 35—36 steht nicht an seiner ursprünglichen Stelle. — בסיני נאמר אלא שנכתב במקומו הוא מוכרע , Chullin VII, 6, von Gen. 32, 33 ¹. — ברע הוא מוכרע המקומו הוא מוכרע.

קּבְּרָ, ein Theil, opp. הָבֹל, das Ganze. S. die 18. der Zweiunddreissig Regeln, oben S. 39, Art. הֿוָה.

מקרא. Zunächst Nom. act. zu קרא, lesen, also s. v. wie קריאָת שמע ,Grach. II, 5; קריאָת שמע ,die Zeit des Lesens"), ib. II, 1; מקרא ותפלה, T 5 15 (Ber. 2 g. Ende). Gewöhnlich aber bed. מקרא — wie schon Neh. 8, 8 — den Gegenstand des Lesens, das Gelesene. Sowie בתוב den Text der heiligen Schrift bezeichnet, insofern er geschrieben ist, bed. מקרא denselben Text, insofern er aus der Schrift gelesen wird. Und ebenso wie 2. bedeutet auch מקרא: 1. den einzelnen Bibelvers, die einzelne Bibelstelle: 2. die Gesammtheit der biblischen Bücher, die h. Schrift 3. — Beispiele zu 1.: מקרא הוא מן התורה, M zu 16, 13 (49 a ופ); הביא לו מקרא מן התורה , שאין לו מקרא מן התורה, S zu 11, 33 (54b unt.), Sota V, 2; אומר אחר אחר אומר, Sota V, 2; הרי זה מקרא עשיר, s. oben, S. 116; מקרא זה נוקב ויורד עד תהום, Sanh. 97b 4; המקרא הזה, s. unt., Art. קרא , קרם, ... שני מקראות s. oben S. 87 (Art. ברע.). S. auch unt., Art. קים, משל, ob. Art. גנאי. — Zu 2. s. die oben im Art. הגרה, S. 34f., citirten Beispiele, in denen מקרא die ganze Bibel, משנה die ganze traditionelle Lehre bedeutet. Ferner: Sanhedrin 91 b unt., wo berichtet wird, Meir habe auf eine die Auferstehung der Todten betreffende Frage nicht aus der h. Schrift und nicht aus der traditionellen Lehre, sondern mit einem dem gewöhnlichen Leben entnommenen Gleichnisse beantwortet: ארץ מדרד אלא ממשנה אלא ממקרא לא ממקרא 5. — T 248 10 (Jebam. 6, 8): ר' שמעון בן אלעזר מביאו מן המקרא.

Auch das Studium der Bibel heisst מְקְרָא, sowie das Studium der traditionellen Lehre מִשְׁנָה. S. Aboth V, Ende: בן חמש שנים

¹ Anders מפקום אבאת, Makkoth III, 15; משמעום שבאת, M zu 31, 13 (103b 10), T 134 15 (Sabb. 16, 16). Hier bed. ממום nicht die Bibelstelle, sondern den Gegenstand, von dem ausgegangen wird. — Hier sei noch die Redensart מְּכֶּל־ erwähnt, die die Unbedingtheit eines biblischen Gebotes anzeigt. Sie kommt einige Mal in M vor: zu 12, 16 (9 b6); 20, 12 (70a 3); 21, 3 (75 b 23).

2 Vgl. auch מְּלֶּבָה, הָּנְּרָה, הָּנְרָה, הָּנְרָה, הַּנְרָה, הַנְּרָה , הַּנְרָה, הַנְּרָה , הַנְּרָה , הַנְּרָה , הַנְּרָה , 15 be Ag. d. Tann. II, 67.

כל שישנו במקרא בן עשר שנים למשנה ; Kidduschin I Ende: למקרא בן עשר שנים למשנה הרך ארץ. Simon b. Jochai's Ausspruch über die Unzulänglichkeit des blossen Bibelstudiums: העוסק במקרא מדה שאינה, j. Berach. 3 b 33; Sabbath 3 b 19 und 15 c 28; Horajoth 48 c 9; vgl. b. Baba mezia 33 a unt. 2 Die nur das Studium der Bibel Pflegenden heissen בעלי משנה (opp. בעלי משנה), s. die Deutung Jehuda b. Ilai's zu Jes. 66, 5, Baba Mezia 33 b 3.

Zuweilen steht מְקְרָא, als Bezeichnung des Bibeltextes, der aram. Uebersetzung, הַּרְגוֹם, gegenüber. S zu 10, 11 (46 d unt.): ביד התרגום... אַ משה זה המקרא יכול אף התרגום... ... אַ משה זה המקרא יכול אף התרגום... ... Von gewissen Partieen des Religionsgesetzes heisst es, dass es für sie wenig Schrifttext und viele Satzungen (mündliche Ueberlieferungen) gebe, מקרא מועם והלכות מרובות, Chagiga I, 8. S. auch unt., Art. עקב.

¹ Vgl. in der Ueberlieferung Hoschaja's über die 480 Synagogen Jerusasalems, mit deren jeder zwei Schulen verbunden waren: בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה, j. Megilla 73 d 32, Kethub. 35 c 62 (c. 13 Anf.). ² S. Die Ag. d. 4 S. in der Deutung von Neh. 8,8 ³ Vgl. Lev. r. c. 36 (2). durch Rab, b. Megilla 3 a (j. Megilla 74 d 48): זה מקרא... זה תרגום. Ferner in den Vorschriften Josua b. Levi's und Ammi's (Die Ag. d. pal. Am. I, 141; II, 158), Berach. 8ab: שנים מקרא ואחד תרגום. ⁵ Die weiteren Theile dieses Ausspruches s. unter הנוף, גורה שוה ⁶ Jedoch fällt dies Beispiel weg, wenn man die Stelle in Aboth di R. N. c. 14 Ende so emendirt: קרא מקרא נביאים וכתובים [ושנה] גביאים וכתובים (מרדש] גביאים וכתובים אלכות והגרות. ⁷ Blau, Zur Einleitung, S. 26, glaubt zwei Beispiele in Gen r. und in Schir. r. gefunden zu haben, jedoch auf Grund irrthümlicher Auffassung. Denn in Gen. r. c. 16 (4) ist die Deutung der zweiten Vershälfte von Gen. 2, 12 (משנה ותלמור מקרא מקרא מקרא ומשנה ותלמור) אשר שם הוהב אלו) zwar eine Fortsetzung der zu V. 11 b und 12a (אנום אשר שם הוהב אלו) .... הורה aber unter דברי תורה ist in diesem Falle nicht der Pentateuch gemeint, sondern die Lehre ihrem ganzen Umfange nach, s. oben S. 35, Z. 4. ferner S. 65, Art. חַכַּר, während zu V. 12b die Disciplinen der Lehre, mit מקרא

gegen ist sie im massoretischen Schriftthum gebräuchlich und auch in der mittelalterlichen Litteratur, namentlich bei spanischen Autoren, seit der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts (Bachja b. Pakuda) nachweisbar. Es fand sogar eine weitere Differenzirung im Gebrauche des Wortes statt, indem man mit agen im engsten Sinne den mittlern Theil der Bibel, die Propheten, bezeichnete?

Endlich sei noch die Bedeutung des Wortes מְּקְרָא in dem Grundsatze מְּקְרָא erwähnt. Von einem sonst überhaupt nicht erwähnten Tannaiten wird erzählt, seine Schüler hätten ihn gefragt, ob in Lev. 12, 5 das Wort (ביש הענים (ביש הענים, zwei Wochen) nicht etwa als שִּׁבְעִים, siebzig [Tage] verstanden werden könne. Er beweist ihnen die Richtigkeit der Lesung שְּׁבְעִים aus dem Verhältnisse der Zahlen in V. 5 zu denen in V. 3 und 4. Als die Schüler weggegangen waren, suchte er sie eigens auf, um ihnen zu sagen, dass es einer Argumentation für die Lesung

שבועיים קרינו ויש אם למקרא.

¹ S. Frensdorf, Massora Magna, im Glossar unter אורייתא und אורייתא. Bei Ben Ascher hat Blau, Massoretische Untersuchungen S. 50, den Ausdruck בתורה ובמקרא nachgewiesen. ² S. meine Nachweisungen in Revue des Études Juives XV, 113-114; XVI, 277-278; XXII, 46, n. 1. Ausser den dort angeführten Beispielen habe ich noch folgende gefunden: A. Ibn Ezra am Ende des כתורה ובמקרא ובכתובים :ס' השם Im - unechten - Briefe Moses Maimûni's an seinen Sohn: בתורה ובמקרא ובתלמור. Oft bei Joseph Ibn Caspi; s. die Anführungen bei Steinschneider, Die hebräischen Uebersetzungen des Mittelalters. p. 92, Anm. 332, p. 93, A. 343; ferner bei Renan-Neubauer, Les écrivains juifs français du XIV. siècle, p. 194, 195 und sonst. — Chronik des Achimaaz (Neubauer, Mediaeval Jewish Chronicles II, 131 unten): לקרוא בתורה ולהנות במקרא. --Besonders interessant ist, was in der Bar-Sira-Legende (Alphabetum Siracidis, ed. Steinschneider, 20a) von dem frühreifen Helden derselben erzählt wird: אמרו עליו על בן סירא שאותה שנה למד ספר תורה כלה לשנה השנית למד מקרא ומשנה ³ ר' יהודה בן רועץ Jehuda b. Roēz (od. Ruaz). Es ist ותלמוד הלכות ואגדות. nicht der geringste Anhaltspunkt dafür vorhanden, in welche Zeit dieser Tannait zu setzen ist. Wahrscheinlich gehörte er der vorakiba'schen Zeit an. 4 S zur St. (58 b 12); in Sanbedrin 4 b wird die Aeusserung J. b. R.'s so gegeben:

nicht bedurft hätte. מפני שיש אם למקרא; "denn die Lesung hat eine Mutter", d. h. wohl: die Lesung, wie sie für Wörter des Bibeltextes, die auf verschiedene Weise gelesen werden können, überliefert ist, hat eine feste Grundlage, sie kann sich auf eine sichere Tradition berufen, wie ein Kind auf seine Mutter 1. Es giebt noch einen tannaitischen Text, in welchem unser Grundsatz angewendet wird, um die unzweifelhafte Autorität der überlieferten Lesung festzustellen. Es wird nämlich im babylonischen Talmud (Sanh. 4ab) eine Baraitha citirt, in der es in Bezug auf Exod. 23, 19 b heisst: בחלב (= בחלב = בחלב = בחלב בחלב בחלב בחלב) אם למקרא. — Ausserdem wird eine Reihe tannaitischer Controversen im bab. Talmud so erklärt, dass die Verschiedenheit der Meinungen auf der Anerkennung oder Nichtanerkennung jenes Grundsatzes beruht. Wer ihn nicht anerkennt, also irgend ein citirtes Wort nach einer von der überlieferten abweichenden Lesung ausspricht und deutet, der bekennt — so heisst es in den betreffenden amoräischen Erörterungen — den Grundsatz: שישיאם למסורת, d. h. nur die Ueberlieferung des geschriebenen Buchstabentextes hat eine feste Grundlage; es sei also gestattet, zum Zwecke der Auslegung das betreffende Wort auch mit anderen Vocalen zu lesen, als es die überlieferte Lesung angiebt. Es ist nicht sicher, ob die Formulirung des zweiten Grundsatzes bereits in tannaitischer Zeit geschah. Vielleicht ist er nur dem ersten nachgebildet, um die Verschiedenheit der Meinungen deutlicher hervortreten zu lassen.

Für מְקְרָא in der Bedeutung "überlieferte Lesung" findet sich

¹ Man muss annehmen, dass es eine sprichwörtliche Redensart gab: אם לפלוני, N. hat eine Mutter, womit man sagte, dass Jemand sich auf seine Herkunft berufen kann. Auf die traditionelle Lesung des Textes übertragen, bedeutet die Redensart: diese Lesung hat eine gute, beglaubigte Herkunft, sie ist von unanfechtbarer Autorität. Aruch, אם 2 (I, 110a), erklärt אַם in unserer Redensart mit עיקר דבר ושורש und vergleicht den Ausdruck בנין אב Jedoch hat hier 3 - wie oben, S. 1 gezeigt worden - ganz andere Bedeutung. erklärt auf diese Weise eine Controverse zwischen Jehuda I. und den Gelehrten in Bezug auf וְנַשֵּׁל, Deut. 19, 5 (andere Lesung וְנַשֵּׁל), Makkoth 7b unt. — Jochanan stellt einen Kanon zusammen, wonach ausser dem erwähnten Jehuda b. Roez noch folgende tannaitische Autoritäten den Grundsatz יש אם למקרא anerkannten: Jehuda I, die Schule Schammai's, Simon b. Jochai, Akiba. Sanhedrin 4a, mit Angabe der betreffenden Controversen; Makkoth 8a ohne dieselben. - S. die weiteren Discussionen über die Anerkennung des Grundsatzes, Sanh. 4b. S. ferner Pesachim 86b, Sukka 6b, Kidduschin 18b, Zebachim 37b, Bachoroth 34a, Kerithoth 17b.

der volle Ausdruck מְּקְרָא סוּפְרִים, die Lesung der Schriftgelehrten, welche nach einem Ausspruche des Agadisten *Jizchak* (Nedarim 37b) "Ueberlieferung Moses' vom Sinai" ist ¹. Damit ist dasselbe gesagt, was mit dem Grundsatze יש אם למקרא.

מּרְבָּה. S. oben (S. 110 f.), Art. מּרָבָּה.

בשום, zusammengesetzt aus der Präp. ש und dem Subst. שובים (= בשם). Zwei Arten der Anwendung dieser zus. Präpositionen verdienen hier Erwähnung: 1. In Verbindung mit שנאמר giebt sie die biblische Begründung einer These an. S. Bikkurim I, 2; T 430 ו (Sanh. 9 Ende); 643 2 (Nidda 2, 6). — 2. משום steht unmittelbar vor dem biblischen Citat bei einer Aussage über die Qualification einer Gesetzesübertretung. T 245 19 (Jebam. 5. 3): תקח לא חחתה אל משום אשה אל (Lev. 18, 18). Sd zu 24, 14 כל הכובש שכר שכיר עובר בה' לאוין משום בל תעשוק בל תגזול :(123b 16): ובל תלין פעולת שכיר ומשום ביומו תתן שכרו ומשום לא תבוא עליו השמש. Wer den Lohn des Lohnarbeiters zurückhält, übertritt fünf Verbote, auf Grund von Lev. 19, 13 und Deut. 24, 152. In T 393 26 (B. Mez. 10, 3) heisst es im Einführungssatze: עובר משום חמשה עובר בחמשה שמות הללו :In b. Baba Mezia 111a לאוין (Varianten: ע' משום המשה לאוין ,עובר בחמשה לאוין (ע' משום המשה לאוין). Einen ähnlichen Ausspruch über die Uebertretung von fünf Verboten durch ein Vergehen s. S zu 22, 20 (98b 7), T 444 2 (Makk. 5, 4); 552 2 (Temura 1, 10). Auch hier hat die Baraitha in Temura 6b: עובר משום המשה שמות. — S. auch unt., Art. של.

¹ Die daselbst angeführten Beispiele sind Wörter, die eine irgendwie auffallende, aus dem Buchstabentext allein nicht erkennbare Vocalisation haben. S. darüber Rapoport, Erech Millin 108a. ² In den Citaten wird בו היי אלם בי היי א

mit welchen Worten ein alter Tannait ein Gleichniss einleitet (Rosch Haschana 17b) 1 — Mit מְשֶל wird ferner die bildliche oder allegorische Erklärung bezeichnet. Ismael b. Elischa, das wird besonders hervorgehoben, gestattete sich eine solche Erklärung bei drei pentateuchischen Stellen (gesetzlichen Inhaltes). Sn zu 21, 19 (82b unt.): אחר משלשה דברים שהיה ר' ישמעאל יושב: Sd zu 22, 17 (117b unt.) ebenso, nur כמין משל statt ממין משל בתורה כמין משל במין משל אחר ברוב בתורה במין משל במיונה במין משל באור ברוב בתורה במין משל statt לישוב. An der dritten Stelle, M zu 22, 2, steht die allegorische Erklärung (der Worte "wenn die Sonne über ihm aufgegangen") ohne jene Angabe 2.

שמע ה. S. unt., Art. שמע.

ענה. Zum Verbum שנה (in der unten, Art. מְשְׁנָה. II, zu besprechenden Bedeutung) gebildetes Substantiv und demgemäss Bezeichnung der mündlichen Lehre und ihres Studiums, parallel zu מְקרָא dem Namen der heiligen Schrift und ihres Studiums. Wenn in einer Baraitha, Erubin 54b, mit der Frage כיצד סדר פיצד סדר eingeleitet, angegeben wird, auf welche Weise Moses die Lehre tradirte, so ist hier unter מְשְׁנָה das Studium, das Lernen und Lehren der Tradition gemeint. — Aboth III, 7: המהלך בדרך בדרך החד ממשנתו Ib. 8: ושונה ומפסיק ממשנתו — In concretem Sinne bed. "Mischna" den Gegenstand dieses Studiums, die Gesammtheit der tradirten Lehre, in welcher man drei Lehrzweige oder Disciplinen unterschied: Midrasch (auch Talmud), Halacha und Agada. S. die Artikel הַּנְּדָה הָּנְּדָה הַנְּדָה לָבְּלָה הָנְּדָה Diese der Dreitheilung der h. Schrift parallele Dreitheilung der Traditionskunde findet ein Agadist des 4. Jahrhunderts, Josua b.

¹ So Levy III, 281 a. Jedoch ist משל möglicherweise aus משלו משל (s. S zu 26, 17, 111 c 26) gekürzt; dies aber ist entweder zu lesen מְשְׁלוּ מָשֶׁל, oder als Imperativ: מְשְׁלוּ מְשֶׁל. 2 S. Die Ag. d. Tann. I, 248.

Nechemja 1 — vielleicht auf Grund eines älteren Soruches in dem Worte שלישים. Prov. 22. 20 angedeutet. Dieses Wort weist nach ihm auf die Dreizahl hin, die sich in Vielem, was Israel und seine Lehre betrifft, geltend machte. Die Ausführung dieses Gedankens beginnt mit der Angabe: תורה משולשת תורה נביאים ובתובים משנה . Im ersten Satze ist הלכות הגדות. Two ersten Satze ist הלכות הגדות מכרא. und ihm steht im zweiten Satze מינה in seiner weitesten Bedeutung gegenüber. In dieser weitesten Bedeutung kennen auch die Kirchenväter (namentlich Hieronymus) den Ausdruck Mischna, den sie genau mit δευτέρωσις, pl. δευτερώσεις wiedergeben?. Im engeren Sinne bezeichnete auch die in der erwähnten Trichotomie הַלְּטֹת genannte Disciplin, die systematische Sammlung der vom Midrasch losgelösten Halachasätze, weil diese als die wichtigste unter den drei die "Mischna" bildenden Disciplinen anerkannt wurde. In einem anonymen Ausspruche in Exodus r. c. 47 (7). der dem Josua b. Nechemia's ähnlich ist. indem er ebenfalls die Theile der Bibel und die Zweige der Traditionswissenschaft nebeneinanderstellt, steht deshalb הזכה an der Spitze der letzteren: כתוב לד תירה נביאים וכתובים שיהיו בכתב אבל .... יהיז על פה (offenbar ist התלמוד יהיו על פה ein Zusatzi. Schliesslich wurde "Mischna" zum Namen der Halachasammlung Jehuda's I. desjenigen Litteraturwerkes, auf dem sich dann der Talmud aufbaute. das aber in Palästina auch in nachtannaitischer Zeit הרבית genannt wurde 3. — משנה bezeichnet auch den einzelnen Halachasatz und ist dann s. v. wie הלכה.

קור, aus ים und אין zusammengesetzte Partikel, die mit nachfolgendem einen Umstandssatz des Grundes einleitet. Sie dient zuweilen zur Angabe einer biblischen Begründung, M zu 22. 12 (93 b 3): מתוך שאמרה הירה (29 a 25): מתוך שאמרה הירה.

۲

אבא. Nithpael בְּתְנַבָּא. Als transitives Verbum verwendet (vgl. I Kön. 22. 8; Jerem. 14. 14), um die Urheberschaft der Propheten und auch anderer biblischer Autoren an den biblischen

¹ Tanchuma '77', zu Exod. 19, 1. 8. Die Ag. d. pal. Am. III, 304.
2 8. die Stellen bei Schürer, Geschichte der j. V. 12, 88, 96.
3 S. oben 8. 42. Anm. 3. — In der oben, S. 118. Anm. 7 gebrachten Beispielen und auch sonst in der nachtannaitischen Midraschlitteratur ist die Liste der Disciplinen erweitert und im Sinne der späteren Auffassung modificirt (s. Zunz, Gottes-

Schriften zu bezeichnen. Sd zu 1, 1 Anfang: 1. Moses, in Bezug auf die Eingangsworte des Deuteronomiums: חבי לא נתנבא משה לא הוא בלבד והלא הוא כתב את כל התורה כולה בלבד והלא הוא כתב את כל התורה כולה וכי לא נתנבא עמום אלא 2. Amos, in Bezug auf die Eingangsworte des Buches Amos: אלו בלבד והלא [יותר] מכל חבריו נתנבא וכי לא נתנבא ירמיה אלא אלו בלבד והלא שני ספרים כתב 1. Jer. 30, 4: ירמיה וכי לא נתנבא דוד אלא אלו בלבד והלא שני ספרים כתב 23, 1: ירמיה וכי לא נתנבא דוד אלא 2. Salomo, והלא כבר נאמר רות ה דבר בי ומלתו על לשוני וכי לא נתנבא שלמה אלא אלו בלבד והלא בלבד והלא לא נתנבא שלמה אלא אלו בלבד והלא לשני משלה. זכר נאמר וידבר שלשת אלפים משל ...

Die unbewusste Weissagung in den Worten: "du wirst sie bringen und wirst sie pflanzen" ("sie", nicht "uns"), in Exod. 15, 17, wird so gekennzeichnet: נתנבאו אבות ולא ידעו מה נתנבאו. M zur St. (43 b 7); vgl. Baba Bathra 119 b.

Von zwei Bibelstellen, die einander entsprechen. M zu 20, 17 (70b 12): כתיב אנכי ה' אלהיך וכנגדו כתוב לא תרצח. Hier hat מעני מעני ה' אלהיך וכנגדו כתוב לא תרצח. Hier hat auch die ursprüngliche Bedeutung, da der Gedanke ausgeführt wird, dass die ersten fünf Worte des Dekalogs auf der einen Tafel, die anderen fünf auf der anderen Tafel geschrieben waren und dass die einander gegenüberstehenden Worte einander auch inhaltlich entsprachen, so das 1. dem 6., das 2. dem 7.

dienstliche Vorträge, S. 43). Jedoch liegt überall die ursprüngliche Trichotomie zu Grunde.

¹ S. auch oben, Art. דְּבֶּר. ² In Bezug auf Salomo als Verfasser des Buches der Sprüche s. Pesikta 34b (Ag. d. pal. Am. I, 501, 2). In Bezug auf die Reden Hiobs, Pesikta 98b: מער עכשו חזור איוב ומתנבא כמה נבואות. Vgl. Lev. r. c. 6 (6): בארי לא נתנבא אלא שני פסוקים. S. Die Ag. d. pal. Am. II, 447, 1.

³ S. Die Ag. d. Tann. II, 92, 3. ⁴ Vgl. Die Ag. d. Tann. II, 99, 5.

u. s. w. — M zu 20, 12 (70as): כתיב כבד את אביך ואת אמך וכנגדו (Prov. 3, s) כתיב כבד את ה' מהונך. Und so wird noch mit mehreren Parallelen durchgeführt, dass Gottes Gebot, die Eltern zu ehren dem, Gott selbst zu ehren, entspricht!. — Zwei parallele Schriftverse heissen: שני כתובים זה כנגד זה כנגד א gu 12, 5 (4b 27), s. oben, S. 86.

Dem Akiba'schen Midrasch ist eigenthümlich der Ausdruck רְבֶּר פְּנְגָּך, mit dem die Tendenz eines Schriftwortes angegeben wird. S zu 19, 24 (90 b s): דברה תורה כנגר היצר , in einem Ausspruche Akiba's; Sd zu 22, 1 und 4 (115a 4 30): לא דברה תורה אלא כנגר היצר ^{2} . Pesach-Haggada: כנגר היצר ארבעה בנים דברה תורה הכתוב מדבר ^{2} . S zu 26, 2 (110 c oben): כנגר זה הנמכר לעובד עבודה זרה הכתוב מדבר ^{2} . S zu 26, 16 (111 c 23): ^{2} .

Dass eine Zahl in bedeutsamer Weise auf dieselbe anderwärts zu findende Zahl hindeutet, wird ebenfalls durch כנגד בענד ליין שנה. In SO c. 16 wird die Zahl 36, II Chron. 16, 1, als Hinweis auf drei Thatsachen gedeutet, in denen diese Zahl von Jahren sich findet, ... כנגד ליין שנה. S. auch SO c. 15 Ende. In dieser Bedeutung figurirt בנגד ליין (ohne בְּי als Name der 27. der Zweiunddreissig Regeln f. Als Beispiele werden folgende bedeutsame Zahlen gebracht: die den 40 Tagen in Num. 13, 25 entsprechenden 40 Jahre, Num. 14, 34; die dem Jehu verheissenen Generationen, II Kön. 10, 30, welche den 4 Generationen der von ihm gestürzten Dynastie Achabs entsprechen: מלכות אהאב ונעקרה על ידו

גומריקון, d. i. νοταρικόν, aus dem lateinischen nötarius, Geschwindschreiber, Tachygraph gebildet. Das Wort bedeutet die Methode der Tachygraphen, die Wörter gekürzt zu schreiben. Die Anwendung dieser Methode wird bei einzelnen, besonders seltenen oder sonstwie der Erklärung bedürftigen Wörtern des Bibeltextes vorausgesetzt; man sagt dann, ein solches Wort sei Bibeltextes vorausgesetzt; man sagt dann, ein solches Wort sei und enthalte in gekürzter Weise mehrere Wörter. M zu 17, 13 (54b 18), Eleazar aus Modiim: ויחלש] לשון נושריקון. Sn zu 35, 33 (62b 17), Josija:

¹ S. Die Ag. d. Tann. II, 470, 3.

2 S. Baba Mezia 32b: צרו מרי לכוף את מואר אומר ארבעה בנים הם (2 b 30): בנד מי אמר (2 b 30).

4 Vgl. den Ausspruch Simon b. Jochai's, Berach. 10a (Ag. d. Tann. II, 132): מער מי אמר (3 מער דור אביו בניד מי אמר (5 אמרו אלא כננד דור אביו 5 S. oben, Art. מער אלא כננד דור אביו 5 Nicht unmittelbar aus nota, wie Krauss, Byzantinische Zeitschrift, II, 512, angiebt.

7 S. Die Ag. d. Tann. I, 205, 3.

על הארץ (l. יחון (יחן). Sn zu 11, 8 (24 b 8) [לשר] זהו לשון נוטריקון² דבר אחד משמש לשלשה לשונות הלייש והשמו והדבש. In diesem letzteren Beispiele ist die Methode der römischen Tachygraphie in ihrer reinsten Gestalt angewendet, wonach je ein Wort durch einen Buchstaben vertreten wird3. Ein altes Beispiel für diese Art des Notarikon bieten die verschiedenen Deutungen des Wortes 175, Gen. 49, 44. Der tannaitische Midrasch bietet eine grosse Anzahl weiterer Beispiele für die Deutung biblischer Ausdrücke nach der Notarikon-Methode 5. Der Ausdruck selbst findet sich noch M zu 20, 12 (70a 23): כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך ואם לאו למען יקצרון שדברי6 תורה נומריקון שכן דברי תורה נדרשין מכלל לאו הן מכלל הן לאו Elier ist also als Notarikon diejenige Kürzung bezeichnet, vermöge welcher ein positiver Satz auch die entsprechende Negation involvirt und umgekehrt 7. Vgl. die oben (S. 43) unter Art. או erwähnte exegetische Regel. - In der Halacha wird es als נומריקון bezeichnet, wenn Jemand einen Buchstaben schreibt, der ein ganzes Wort bedeuten soll. Sabbath XII. 5.

Unter den Zweiunddreissig Regeln ist נוטריקון die dreissigste 3. In der Ausführung zu derselben wird nach der Berechtigung dieser Methode in der Agada gefragt 9. Die Antwort wird mit dem Hinweise auf folgende biblische Wörter gegeben, die nach der Notarikon-Methode zu verstehen sind: 1. אברהם, Gen. 17, 5; 2. אברהם, Lev. 2, 14; 3. ומרצח, I Kön. 2, 8; 4. ירם, Num. 22, 32 10. —

¹ S. Die Ag. d. Tann. II, 359, 2. 2 So ist statt des sinnlosen מורקום zu lesen. S. *Friedmann* z. St. 3 S. *Krauss* a. a. O., S. 515. 4 S. Die Ag. d. Tann. I, 132, 3. 5 S. die im Register zum II. Bande der Ag. d. Tann. unter dem Schlagworte: "Wortdeutung mit Zerlegung des Wortes (Notarikon)" angegebenen Stellen. 6 Vielleicht zu lesen: אָשְּרְבֶּוֶהְ זְּיִלְּהָּיִהְ זְּיִּ לְּתִּילְוּן נוּפִרִּיקוּ bei Acha, einem paläst. Amora des 4. Jahrhunderts, Deut. r. c. 2 gegen Ende (Die Ag. d. pal. Am. III, 124, 1). 8 Bei Jehuda Hadassi und im Midrasch Haggadol die 31., indem die 29. (s.

weiter unten) in zwei Nummern gesondert ist. S. Monatsschrift, 40. Jhg., S. 19.

9 מגין שרורשין נושריקון באגרה. Mit einer solchen Frage werden nur noch die Ausführungen zu N. 27, 28, 29 eingeleitet, während bei den anderen Nummern die Ausführung mit der Frage כיצר beginnt.

10 Auch Jose b. Zimra (s. Die Ag. d. pal. Am. I, 112) beantwortet (Sabbath 105a) die Frage מגין ללשון שו התורה mit der Hinweise auf אברהם בד begnügt sich aber nicht mit der durch den Bibeltext selbst gebotenen Zerlegung des Wortes in אברהם, sondern er deutet auch jeden Buchstaben dieser zwei Wörter als Anfangsbuchstaben eines Wortes. In Gen. r. c. 46 (7) wird von paläst. Amoräern des 4. Jhdts. erzählt, sie hätten die Frage erörtert: מנין נושריקון מן התורה. Sie antworten mit dem in Gen. 17, 5 gegebenen Beispiele. — Das 3. der Beispiele in der Baraitha

In S zu 2, 14 (12b 13) ¹ findet sich die betreffende Deutung des Wortes בָּרְמָּל ohne die Anwendung des Ausdruckes נומריקון, der im Akiba'schen Midrasch überhaupt nicht vorkömmt; dazu werden weitere Beispiele der Notarikon-Deutung gegeben, und zwar für: געלסה, II Kön. 4, 42; געלסה, Hiob 39, 13; גתעלסה, Prov. 7, 18; ירם, 13 אירם, 22, 32.

Zu diesem in der Terminologie der tannaitischen Bibelexegese angewendeten Fremdworte sei ein anderes gestellt, welches in dieser Terminologie zwar nicht vorkömmt?, aber, wie es scheint. ebenfalls schon in der tannaitischen Zeit üblich war. Es ist der Ausdruck ג(י) mit dem die 29. der Zweiunddreissig Regeln benannt ist. Das Wort ist durch Transposition aus גרמטיא geworden, und dies ist ein Derivat aus γράμμα, Buchstabe, oder γραμματεύς, Schreiber, also etwa γραμματεία 3. In der Ausführung der Baraitha wird die Regel in zwei Unterarten getheilt: 1. לחשבון, d. h. Deutung nach dem Zahlenwerth der Buchstaben, mit dem Beispiele aus Gen. 14, 14, wo die Zahl 318 den Zahlenwerth der Buchstaben des Namens אליעוד (Gen. 15, 2) angiebt. 2. לתמורת האותיות, Tausch der Buchstaben, d. h. Geheimschrift durch Permutation, mit dem Beispiele aus Jer. 51, 1, wo לב קמי nach dem Permutationssysteme א"ת ב"ש ב"ל. Für beide Arten findet sich in nachtannaitischen Texten der Terminus גימטריא angewendet 5.

wird in Sabbath 105a Acha b. Jakob zugeschrieben; das 4. der Schule Nathans.

¹ S. Menachoth 66b. ² Was Sn zu 6, 5 (8a 27) zu lesen ist: יהיה ist spätere Glosse, wie aus beiden Talmuden zu Nazir I, 3 (j. Nazir 51c 3, b. Nazir 5a unt.) ersichtlich ist. ³ Wenn das Wort, wie Sachs annimmt (Beiträge II, 74) zu γραμματεύς (= lat. notarius) gehört, so muss man voraussetzen, dass die Kunst der γραμματείς nicht nur in Schnellschrift, sondern auch in Geheimschrift bestand. Denn גמטריא bed. eine Geheimschrift, welche statt des Wortes seinen Zahlenwerth oder eine durch Permutation der Buchstaben gewonnene Chiffre bietet. Mit γεωμετρία (Levy I, 324 b; Kohut II, 309a; auch noch Krauss, Lehnwörter I, 93) hat unser Wort nichts zu schaffen. Jedoch ist wahrscheinlich dieses griechische Wort gemeint in Aboth III, 18 (s. Geiger, Jüd. Zeitschrift VIII, 185; Nachgel. Schriften IV, 343), und es hat wohl auf die Transposition von גרמטיא in נמטריא Einfluss geübt. j. Terumoth 43 c 46 (Abahu): ער שלמרנוהו מן חשבון גימטריא. S. auch Levy II, ⁵ Zu 1.: Rab, Sabbath 149b unt.: ערל בנימטריא ג' מאות הוי (zu Habakkuk 2, 16). Zu 2. Rab, Sanh. 22a, in Bezug auf Daniel 5, 25: בנימטריא איכתיב להון; Simon (s. Die Ag. d. pal. Am. II, 459): איכתיב להון, Pesikta 165b (zu Hosea 14, 3). Jochanan hat eine vollere Form des Ausdruckes (bei der 2. Art), Pesikta r. c. 43 (182b): לשון נימטריקון הוא תחו הוא אסף (zu I Sam. 1, 1). S. auch j. Taanith 67a 35, wo ein sonst nicht genannter Autor ד' לודה

Eine alte Textgestalt der Baraitha zählt die zweite Art der als eine besondere Regel 1.

נמל. Imperat. Kal. מול לְּךְ מֵה שֶׁהְבֵאתָה. Eine im Akiba'schen Midrasch öfters vorkommende Phrase, mit der eine Argumentation als unbrauchbar abgewiesen wird ("nimm weg, was du gebracht hast"). S zu 1, 2 (4d 9); 11, 39 (56d 4); 16, 23 (82c 6) = j. Joma 40c 13.

Hiphil. הְפָּילָן הַכְּתוּב וְחָוַר וּכְלָלָן, No. 15 der Zweiunddreissig Regeln. Nach מן הכלל erg. Vgl. unten, Art. נשא. — S. auch unt., Art. נתו Ende.

נעל. S. Art. החם.

גפשר Mit den Worten אָם נַפְּשָׁך לומר, "wenn dein Wille ist, zu sagen", werden im Akiba'schen Midrasch Einwendungen eingeleitet. S zu 7, 12 (35 a 6); 15, 16 (77 d 12); 22, 28 (99 b 20). Hieher gehört מה נפשך לומר gekürzt aus מה נפשך אמה (was ist dein Wille, zu sagen? D. h.: was immer du auch sagen mögest, in jedem Falle. S zu 4, 23 (20 b 5); M zu 16, 13 (49 a unt.) 2. — Im selben Sinne ist ממשך לידע gebraucht in dem Ausdrucke נפשך, S zu 5, 17 (27 a 2) 3.

לְקבָה. S. Art. לָשׁוּן.

נְקוּדָה. S. Art. בְּקוּדָה.

נשא. Hiphil הְשִּׂיא, hinwegnehmen, herausheben. S zu 6, 5 (8b6): הרי הכתוב משיאו מכלל היין ובא לו ללמד על התגלחת. Ib. zu 6, 6 (9a21): הרי הכתוב משיאו מכלל תגלחת ובא לו ללמד על המומאה. Indem in Num. 6, 5 und ebenso V. 6 die Fortsetzung der Vorschriften über den Nazir mit Wiederholung der in V. 5 stehenden Zeitbestimmung ("während der ganzen Zeit seines Gelübdes") beginnt, hebt die Schrift ihn — den Nazir — aus der einen Vorschrift heraus, um hinsichtlich seiner über die andere zu belehren.

Erwähnung verdient der Ausdruck: נשאו קל וחומר בעצמן, in einer Agada des alten römischen Tannaiten Theo-

⁽viell. = מהו תונת אמו לישן גימטריון הוא אפרא בעייני) zu Prov. 10, 1 bemerkt: אמיה. Wahrscheinlich ist auch hier גימטריקון (γραμματικόν) zu lesen; das Wort ist genau so gebildet wie גוטריקון. Das Textwort מונת bed. nach der אמרא. Asche: Der thörichte Sohn bringt Asche in die Augen seiner Mutter, er bewirkt ihr Trauer. — Ueber den Gebrauch des Ausdruckes in der späteren Litteratur s. Zunz, Die synagogale Poesie des Mittelalters, S. 369.

¹ S. oben, S. 126, Anm. 8. 2 In Gen. r. c. 74 (6), findet sich neben ממה die erklärende Glosse רוצה ולא רוצה (d. i. nolens volens). 3 S. Levy III, 36 a b; 426 a. S. auch die sehr plausible Vermuthung Geigers über אי אפשי (בשי), Jüd. Zeitschrift VIII, 182.

dorus (?), Pesach. 53 b 1. Das Verbum hat hier etwa die Bedeutung, die es im biblischen נשא משל hat.

נתן גתן גתן את האמור בעל אחד ואחד. S. folgende Redensarten: S zu 3,5 (14c6): ומנין ליתן את האמור בכולן בכל אחד ואחד והדר אחד ווחד ווחצין, in Bezug auf Lev. 3,5 b und V. 11 b, die aus einander zu ergänzen sind. S zu 13, 14 (64c 18): עמנין ליתן את האמור בשאת בבהרת ואת האמור בב' בש' Vgl. zu 13, 27 (65b 5)². — וחדין נותן Schlussfolgerung ergiebt es, M zu 12, 16 (10a 3); S zu 20, 21 (93b 3). Die erste Redensart im Akiba'schen, die zweite im Ismael'schen Midrasch. — M zu 12, 37 (15a ²): סכותה לפי שצריך למד מתחלתו נותן לו הא בסופו In j. Jebamoth 3a 42 lautet der zweite Theil dieser Regel über das ה locale 3: ניתן לו הא בסופו : ebenso in Gen. r. c. 68 (8), 86 (2); ib. c. 50 (3): . . . ווה ווה און הוא המוב (S. 141f.).

ם

¹ S. Die Ag. d. Tann. II, 561, 1. Krauss, Lehnwörter I, 246. Gen. r. c. 14 Ende; 27(3); 32 Ende; 41(2); 49(5). 3 S. Die Ag. d. Tann. II, 232; Die Anfänge der hebr. Grammatik, S. 6. ⁴ Nachtannaitischen Ursprunges ist wohl der Ausdruck des babylonischen Talmuds: לאו שַנַּהַק לַעַשָּה. ein Verbot, das in ein Gebot übergeht, wie z. B. das Verbot in Deut. 22, 6 in das Gebot in V.7 (Chullin 141a). Im tannaitischen Midrasch, Sd zu 22,7 (116a8), Chullin XII, 4, heisst ein solches Verbot, das durch ein Gebot ergänzt wird: לאו שניתק לעשה Correcter als der Ausdruck מצות לא תעשה) שיש בה קום עשה (Joma 85b unt.: לא תעשה שניתק לעשה) ist der im jer. Talmud, in einem Ausspruche Jochanans zu findende (Nazir 53c 9): שניתק מלא תעשה לעשה. Das Subject des Verbums pai ist hier der Gegenstand der biblischen Vorschrift, nämlich das Haarschneiden des Nazirs, das erst (Num. 6,5) Gegenstand eines Verbotes war und dann (V. 18) Gegenstand eines Gebotes wurde. Der Ausdruck des babylonischen Talmuds müsste eigentlich so lauten: דבר שַנהַק מַלָּאוּ מלא תעשה) לַעַשַּה).

wer dies — Num. 11, 6 — gesagt hat, habe auch dies — V. 7 — gesagt. Nein! Wer das eine gesagt hat, hat nicht das andere gesagt". Dann wird ausgeführt, mit der Schilderung des Manna in V. 7, nach der Klage des Volkes in V. 6, vertheidige Gott das vom Volke verschmähte Manna. Es folgt dann noch eine Reihe ähnlicher Beispiele von Bibeltexten, in denen unmittelbar neben einander stehende Aeusserungen von einander zu sondern und entweder auf ein anderes Object zu beziehen oder einem anderen Redenden zuzuschreiben sind. Es sind folgende Bibelstellen: Gen. 38, 26 a und 26 b; Deut. 25, 18 a und 18 b; Richter 5, 30 und 31; I Sam. 4, 8 a und 8 b; Jer. 26, 19 und 20; Ruth 3, 13 a und 13 b. Zum Schlusse wird die These . . . זבשומע סבור שהוא מעשה אחר ואינו אלא פרפו של ראשון.

סדר. Piel סְדֵּר, ordnen. Simon b. Gamliel II berichtet als Jugendreminiscenz 3: תינוקות של בית רבן היו מסדרין פרשיות וקורין (Sabbath 13a oben). Die Schulkinder lasen die gelernten Abschnitte in ihrer Ordnung, in ihrem Nacheinander 4.

קר, Ordnung, Reihenfolge, Nacheinander. M zu 19, 3 (62 b 1): סקר, אשר תדבר אל בני ישראל כסדר הזה (63 a 16): אשר תדבר אל בני ישראל כסדר הזה אשר אשר א אשר תדבר אל בני ישראל כסדר הזה א גען שכל הפרשה אמורה על הַפַּדָּר ת"ל ויעש כאשר (83 b unt.): את משה (vgl. Joma V, 7). S zu 8, 9 (41 b 1), mit Bezug auf Exod. 29: ולא כסדר האמור להלן אמורים כאן. In allen diesen

¹ Eine ähnliche Zusammenstellung unter anderem Schlagworte s. unt., Art. ערוב. ² Beispiele für את (אתה) את aus Gen. r.: c. 16 (2); 65 (20); 73 (5); 74 (10); 80 (8). Ib. c. 37 (2): היינו סבורים. Vgl. Die Ag. d. pal. Am. I, 459, 5; 502, 5. Hieher gehört auch der in der Massora übliche Terminus סָבִירִין, סָבִיר (aram. = h. סבורים, סבור, womit angegeben wird, dass für ein Textwort eine andere -dem Zusammenhange und Sinne besser entsprechende Lesart - vermuthet werden sollte, die aber trotzdem der überlieferten Textform gegenüber zu ver-³ S. Ag. d. Tann. II, 325. Jedoch lautet eine Variante: ססדרין פרשיותיהן (ohne מסדרין). T 110 24 (Sabb. 1, 12) hat מחקנין st. מסדרין. S. unten, ⁴ Vgl. Sch. tob zu Ps. 3, 1 (von der Erklärung des Nacheinanders der Psalmen im Psalmbuche): . . . וּלְמַדְּרוֹ הספר הוה לישב על הספר לישב על הספר הוה וּלְמַדְּרוֹ (s. Die Ag. d. Tann. II, 481, 5). S. auch Hechaloth rabbathi (B. Hammidr. III. 94): יושב ומסדר לפניהם את כל דברי מרכבה ... — Die Bedeutung des Piel hat auch das Part. pass. des Kal (vgl. קבור zu קבר). S. Bar. Erubin 54b: סדורה בפיהם (s. Die Ag. d. Tann. I, 303, 5); Taan. 8a: מְשְׁנָתוֹ סְדוּרָה. Beispiele des Part. act. (סוֹדָר) s. bei Levy, III, 481 b. Ausserdem Gen. r. c. 98 (10): יושבין וסוררין ⁵ S. noch Gen. r. c. 70 (4): [הפרשה] אסדר נאמרה (nach meiner דברי התורה. Vermuthung, Ag. d. pal. Amoräer II, 119, 4, tannaitischer Herkunft. - J. Megilla 75b 55: כדי שישמיעו את ישראל התורה על סדר. — J. Berach. 4d unt. (Megilla: 73a 25), von der Gruppe der Hallelpsalmen: עור היא אמורה על סרר.

Beispielen bed. סָרָה die innere Anordnung des biblischen Abschnittes, das Nacheinander der Verse. Damit hängt zusammen die aus nachtannaitischer Zeit und in der Massora bezeugte Benennung eines Bibelabschnittes mit סָרָרָא (aram. מְדְרָא)¹, was soviel ist, wie סִרְרָא .— Das Nacheinander der biblischen Schriften im Kanon wird in der Bar. Baba Bathra 14b mit סְּרָרָן של כתובים, מְדְרָן של כתובים bezeichnet.

סְּדְּוֹרְ (geschr. סְּדָּוֹרְ (סִדְּר), Nom. act. zu סְּדְּוֹרְ (סִדְּרָ, in der Bed. von סְדְּוֹרְ (סִדְּרִר (שְׁנְּחֲלִילְם, d. h. der Zusammenhang, welcher getrennt wurde. Die Beispiele zeigen, dass damit die Trennung zusammengehöriger Bestandtheile einer syntaktischen Einheit, eines Satzes durch den Versschluss gemeint ist. Die Beispiele sind: II Chron. 30, 18, 19; Hiob 17, 5, 6; Prov. 23, 31, 32 ². Jedem Beispiele ist die Bemerkung angefügt: סידור אלא שנחלק 3. Als Bedingung für die Anwendung dieser Regel ist angegeben: wenn der Inhalt — der Zusammenhang — dazu hinführt (מאימתי דנין אותו משינהוג אותו ענין לכך).

קוֹף, Ende. Sn zu 5, 18 (5a 23): מוֹף שממררים על שם סופם על מרים על מרים נקראו מרים על שם סופם נידון על שם סופו S zu S z

סוף הָעְנְיָן, Schluss des Abschnittes, s. Art. דָבָר לָמֵד — דָבָר לָמֵד מְסוֹפוֹ, s. Art. עָנִין.

קֹמְלָ (= סוְעְבְּנֹסע), Zeichen, Vorbedeutung. M zu 19, 19 (65 b ז): הרי זה סימן יפה בכתובים כל מקום שגאמר שופר זה סימן יפה לישראל. Dazu folgende Belegstellen: Ps. 47, 6; Jes. 27, 13; Zach. 9, 14 5. — בְאַנָה als Variante zu ראיה לדבר, s. unten, Art. רַאַנָה.

סיע. Piel פֿיַע (geschr. סייע), aus dem Aram. stammendes Verbum, in der Bed. beistehen. Als man einer Lehrmeinung Simon b. Jochai's, die er mit einer Schlussfolgerung begründete,

¹ S. Levy III, 484a. ² Dieses Beispiel ist mit ייש מוסיפין eingeleitet.

³ S. Die Ag. d. Tann. II, 295. ⁴ Zur Bed. Versende, zweiter Theil des Verses, opp. אים (מרמה (מרשא בים מר הוה (מרשה) s. Gen. r. c. 71 Anf.: לא ראשו של פסוק הוה 5 Vgl. Sn zu 15, 31 (33 b 3), סופו ולא סופו ראשו.

die Worte entgegenhielt: אם הלכה נקבל אם לדון יש תשובה, sagte er: אם הלכה מסייעני. Sd zu 23, 9 (120a unt.) ^{2} . — Zu einer Controverse zwischen Ismael und Akiba über die Bedeutung von שוב שוב Deut. 6, 18: הכריעו חכמים לסייע דברי ר' ישמעאל, indem sie auf Deut. 12, 25 hinwiesen. T 175 13 (Schekal. 2, 2).

מכם. Hiphil הקפים, zustimmen; treffen. Sn zu 11, 6 (24a 12): והמקום הסכים על ידו. Mit den Worten "er erkannte sie nicht mehr" (Gen. 38, 26) stimmt Gott den Worten Judas zu, mit denen er die Unschuld Tamars anerkennt. — Bar. Sabbath. 87a: אלשה דברים עשה משה מדעתו והסכים הקרוש ברוך הוא על ידוצ. — S zu 1, 5 (6a 13), Bar. Zebach. 13a, Tarphon zu Akiba: אתה דורש לשמעה, du deutest die Schrift und triffst damit den von mir durch Tradition überkommenen Lehrsatz 4. Ebenso wird von Hillel berichtet, er habe mit seinen Schriftdeutungen, ohne von den betreffenden Lehrsätzen Kenntniss zu haben, den Inhalt dieser letzteren getroffen. Als er dann aus seiner Heimath Babylonien nach Palästina kam, wurde ihm die Ueberlieferung jener Lehrsätze zu Theil. ודרש והסכים ועלה וקיבל הלכה, j. Pesachim 33a unt. 5

סלק. Piel סָלַּק, beseitigen, entfernen. S zu 1, 14 (8c 8): סלק. die Schrift hat das Speiseopfer aus der Gemeinsamkeit der anderen Opfer entfernt (indem alle Opfer, nach Lev. 22, 18 gemeinschaftlich durch Mehrere dargebracht werden dürfen, während das Speiseopfer, nach Lev. 2, 1, nur durch jede Person einzeln darzubringen ist).

סמך. Kal סְמַךְ anlehnen, in die Nähe stellen. Sd zu 34, 2 (149, 24): לפי שהיה אפרים צעיר סְמְכוֹ הכתוֹב; zur Erklärung dessen, dass das Land Ephraim nicht besonders genannt, sondern zu ארץ noch ומנשה noch אפרים gestellt wird. Die Schrift thut dies, weil Ephraim der Jüngere ist. Der geringere Rang Ephraims wird

dadurch gekennzeichnet, dass sein Land nicht für sich genannt. sondern das Manasse's mit ihm zusammen erwähnt wird 1. - Eine exegetische Regel Akiba's lautet, Sn zu 25, 1 (47a 16): כל פרשה. שהיא סמוכה לחברתה למדה הימנה. Das Nebeneinander zweier Abschnitte kann dazu benützt werden, den einen mit Hilfe des andern zu erklären: der eine der beiden Abschnitte "lernt" von dem andern 2. Meir, der Schüler Akiba's, knüpft daran die Bemerkung: הרבה פרשיות סמוכות זו לזו ורחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב. Viele Abschnitte stehen nahe neben einander und sind doch entfernt von einander "wie Ost entfernt ist von West" (Ps. 103, 12)3. - Derselbe Meir schreibt deshalb die Abschnitte der Mezûza (Deut. 6, 4-9; 11, 13-21), obwohl sie "geschlossene" Abschnitte sind, als "offene" Abschnitte: הואיל ואין סמוכות זו לזו מן התורה. Bar. Menachoth 32a4. — Sn zu 18, 20 (39b 21): פרשה זו נאמרה סמוך לקרח. Hier ist סמוך in adverbialem Sinne gebraucht; לקרח = .5 לפרשת הרח

Mit על verbunden bed. קְּמָהְ das Stützen der Satzung auf den Schrifttext. T 27 48 (Kethub. 12, 2): סְמְּכוּ על המקרא . Chagiga I, 8: יש להם על מה שיסמכו ; אין להם על מה שיסמכו . — S zu 25, 5 (105d unt.) und zu 25, 20 (108a 3), Akiba: מכאן סמכו חכמים שיהו אסורים בשביעית על הספיחים שיהו אסורים בשביעית על T. Hier dient die Präposition על בשביעית Angabe des Gegenstandes, auf welchen sich die biblisch gestützte Satzung bezieht. Zu מכאן vgl. oben (S. 76), Art. כאן 8.

¹ In Bezug auf בא ישעיה וסמך, Sd zu 32, 1 (131a 29 32) s. meine Vermuthung, oben S. 99. ² S. Die Ag. d. Tann. I, 309. 3 S. Die Ag. d. א לוו א fehlt in den Ausgaben; statt ואינן hat Raschi: ואינן. Vgl. Geiger, Nachgelassene Schriften, IV, 23, wo Z. 8 von unt. "Ned." zu Men[achoth] verbessert werden muss. 5 Meist in nachtannaitischen Agadasätzen findet sich die Deutung des Nebeneinanders von biblischen Sätzen, mit der Frage eingeleitet: . . לפרשת . . לפרשת . S. die bei Levy III, 543 a b gebrachten Beispiele. Aber auch Jehuda I sagt in der Bar. Berach. 63a. Sota 2a. Nazir 2a: למה נסמכה פרשת נויר לפרשת סומה. In Gen. r. c. 85 (2) lautet die Frage: in einer exegetischen מפני מה הַמְמִיךְ פרשה זו לוו Regel s. Ag. d. pal, Am. I, 112, 3. Die aram. Form מָמִיךְ לָיה (= נָסְמוּךָ לוֹ) s. Gen. r. c. 20 (9), Pesikta 25a. — Der Plural von Jup bezeichnet bei Eleazar b. Pedath die exegetische Methode, benachbarte Schriftverse und Abschnitte aus einander zu erklären, und er findet diese Methode des סמוכים in dem Psalmworte 111, 8 angedeutet. Jebam. 4a, Berach. 10a. S. Die Ag. d. pal. Am. I, 38, 3; 116, 3. S. auch noch Die Ag. d. Tann. I, 236 (Eleazar b. Azarja). 6 J. Gittin 46 c 41 dafür: וסומכים אותה למקרא; b. Gittin 49 b: וסומכים על מה שכתוב ⁷ S. die Erklärung dieses Satzes bei Levy III, 566 b. Einen ähnlichen Satz (wohl tannaitisch) s. j. Terumoth 39 c 47, in Bezug auf Deut. 15, 9: מכאן אמרו הלל :. Sd z. St. (97b unt.) hat dafür מיכן סמכו לפרוובול שהוא מן התורה התקין פרוזבול. ⁸ Auf dieser Bedeutung des Verbums মুচ্চ beruht die An-

קפרים, Plur. מְפֶּרִים, (= βιβλίον, βιβλία). Bezeichnung der Bücher der heiligen Schrift, sowohl im Einzelnen, als in ihrer Gesammtheit. Es bedarf keiner Beispiele für dieses Wort, dessen terminologische Anwendung schon in Dan. 9, 2 zu beobachten ist ¹. Als Denominativum zu der ist zu betrachten

סופרים, Plur. סופרים, seit Ezra die Bezeichnung der Schriftgelehrten, deren hauptsächlicher Beruf die Beschäftigung mit dem "Buche der Lehre Moses" (Neh. 8, 1) war². Sie sind die Träger der ältesten Schriftauslegung, die Bewahrer und Erklärer des Ihnen schrieb man die den biblischen Text be-Bibeltextes. treffende Ueberlieferung zu. Die Lesung des der Vocalbezeichnung entbehrenden Textes nannte man מקרא סופרים (s. oben, Art. מקרא Obwohl nun סופרים die alten Schriftgelehrten in ihrer Gesammtthätigkeit bezeichnete (griechisch γραμματεῖς) 4, leitet ein im babylonischen Talmud erhaltener und vielleicht aus tannaitischer Zeit stammender Ausspruch diese Benennung von ihrer den Bibeltext und dessen sorgfältige Ueberlieferung betreffenden Thätigkeit ab (Kidduschin 30a): לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל האותיות שבתורה, "die Alten wurden deshalb סופרים פל nannt, weil sie alle Buchstaben des Bibeltextes zählten". In

wendung der aramäischen Aphel-Form in der nachtannaitischen Zeit. S. Levy III, 544a; ferner das Substantiv אַסְמַרְהָא zur Bezeichnung eines nicht als ernste Deduction gemeinten, sondern im Sinne des alten זכר לדבר (s. oben, S. 55) gegebenen biblischen Anhaltes. S. Levy I, 126a.

¹ S. die Ausführungen bei Blau, Zur Einleitung, S. 1 ff. Dort wird mit Recht die Ansicht, dass סַּלְּרִים im engeren Sinne die prophetischen Bücher bezeichne, zurückgewiesen. S. auch Geiger, Nachgelassene Schriften IV, 12. ² Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes II³, 314, 333. Für Ezra selbst wird seine Bezeichnung als Sofer durch die Beziehung derselben auf die Thora und deren Inhalt näher bestimmt, s. Esra 7, 6; 7, 11 (aram. 7, 12, 21). rim 37b, in dem Ausspruche des Agadisten Jizchak, der ib. eine besondere Gruppe von Ueberlieferungen zur Lesung des Textes als עמור סופרים bezeichnet. Was das bedeutet, ist ungewiss und wird durch die im Talmud gebrachten Beispiele nicht erkennbar. In Bezug auf סופרים אקא s. oben, S. 83, A. 4. besonders דברי סופרים im Gegensatz zu דברי חורה, Sanh. XI (X), 3; Bar. Sanh. 87a (vgl. oben, Art. חרש und Art. חרש). Gamliel II. (Ende des 1. Jahrhunderts) spricht einmal die Gelehrten seiner Zeit noch als סופרים an (Sota 15a, an der oben S. 61 citirten Stelle); aber in seinem Munde ist diese Anrede gewissermaassen ein rhetorischer Archaismus, da damals bereits הכמים die gewöhnliche Benennung der Schriftgelehrten war. -- Aus den ob. (S. 50), Art. אין citirten Stellen entnehmen wir, dass die Schriftgelehrten der Samaritaner noch in der nachhadrianischen Zeit סופרים genannt wurden. Die Baraitha in Berachoth 45 b (Chullin 106a), in der הור Gegensatz zu אום (Unwissender) ist, scheint alten Ursprunges zu sein.

Chagiga 15b wird diese Deutung des Wortes an Jes. 33, 18 geknüpft. Der Name wird also von der den alten Schriftgelehrten zugeschriebenen massoretischen Thätigkeit abgeleitet.

בית מַפֶּר Die ältere Bedeutung des Wortes kam ausser Gebrauch niess. Die ältere Bedeutung des Wortes kam ausser Gebrauch und blieb an den Schullehrern haften. In einem Ausspruche Simon b. Jochai's ist von מוֹפְרִים וֹמְשֹׁנִים die Rede, den Lehrern der Bibel und der Tradition. In einer Vorschrift über den Bibel-unterricht (T 228 20, Megilla g. Ende) heisst es: המופר מלמד כדרכו, d. h. der Abschnitt vom Priestersegen (Num. 6, 24—27) und die Erzählung von David und Bathseba (II Sam. 11) werden wohl bei der öffentlichen Vorlesung unübersetzt gelassen, aber der Schullehrer lehrt sie so, wie er andere Abschnitte lehrt.

Schreiber überhaupt, Documentenschreiber, Notar. Jedoch scheint Schreiber überhaupt, Documentenschreiber, Notar. Jedoch scheint in der tannaitischen Zeit das hebräische Wort durch das lateinische librarius, hebraisirt zu לְבֶלְר (oder לִבְלֶּר, auch לִבְלֶּר), auch לִבְלֶר geschrieben), verdrängt worden zu sein 5. Der berühmte Meir war Bibelabschreiber von Fach und bezeichnet sich selbst als לבלר (Erubin 13a, Sota 20a) 6. Ein anderer Tannait heisst Nachum הלבלר (Pea II, 6).

— Aus der hadrianischen Verfolgungszeit wird als Held einer Legende Nakkai der Sofer (בְּקָאֵי סִפַּרְאֵי) genannt, der nach Babylonien floh. Ihn und seinen Schüler Hamnuna den Sofer lernen wir aus alten Daten als die frühesten Autoritäten der Massora kennen 7. Thatsächlich waren sowohl die Bibellehrer als die Bibelschreiber, die denselben Namen jühren, ihrer Beschäf-

¹ Der Palästinenser Abahu erklärt סופרים ebenfalls als die "Zählenden"; aber er führt den Namen zurück auf die Thätigkeit der alten Schriftgelehrten in der Formulirung der Halachasätze, die sie in Zahlengruppen (ספורות ספורות ספורות) brachten. S. j. Schekalim c. 5 Anf. (48c unt.); Die Ag. d. pal. Am. II, 108. ² S. oben, S. 118, Anm. 1. ³ Schon in einem Ausspruche des Eliezer b. Hyrkanos (Sota 49a unt., s. Die Ag. d. Tann. I, 110, 3) sind שבריא (בסופרים (בהסופרים) als die im Range unter den החכמים) stehende Classe der Gebildeten ge-⁴ J. Chagiga 76c 29; Pesikta 120 b; Echa r. Procem. No. 2. S. Die Ag. d. Tann. II, 90, 5. Das aram. Aequivalent ספרין ומחניין findet sich j. Chag. ebendas. in einer Anekdote aus dem Ende des 3. Jahrhunderts (s. Die Ag. d. pal. Amoräer II, 144, 1). In einem Satze Tanchuma's (Ende des 4. Jahrhunderts), Lev. r. c. 27 (2) und sonst (s. Die Ag. d. pal. Am. III, 491, 6): שכר סופרים ומשנים. S. auch Lev. r. c. 9 (2): סופרים ומשנים שהם מלמדים את התינוקות באמונה. ⁵ S. die bei Levy, II, 467, angeführten Stellen. ⁶ S. Die Ag. d. Tann. II, 10.

⁷ S. meine Notizen in Berliners Magazin für die Wissenschaft des Judenthums, Bd. XVII, 169—172 und XVIII, 50f.; Die Ag. d. pal. Am. I, 2, 1.

tigung nach die berufenen Pfleger und Erhalter der die Schreibung und Lesung des Bibeltextes betreffenden Ueberlieferung. Und es ist nicht unwahrscheinlich, dass wenn als Träger dieser Ueberlieferung in den oben angeführten Daten die alten סוֹפְרִים, die Schriftgelehrten der Zeit des zweiten Tempels, genannt werden, eine solche Anschauung von der Thätigkeit der späteren סוֹפְרִים, der Bibellehrer und Bibelschreiber entsprang 1.

סרס. Piel סְרָס, eig. castriren; bildlich auf den Bibeltext als Object angewendet, wenn man einen Satz dadurch erklärt, dass man einzelne Worte desselben von ihrer Stelle herausreisst und so die Wortstellung des Satzes umkehrt. Ein hauptsächlicher Vertreter der Schule Ismaels, des Letzteren Schüler Josija ist es. der diese Methode anzuwenden liebte?. Er formulirt sie in folgender Regel: סרם המקרא ודרשהוי 3. Sn zu 9, 6 (17 b 13); zu 15, 33 (33b 28): an beiden Stellen ist erst Aharon, dann Moses genannt, während in Wirklichkeit beidemal die Frage zuerst an Aharon und dann - als dieser keinen Bescheid wusste - an Moses gerichtet wurde. Ebenso Sn zu 27, 2 (49b7)4, in Bezug auf die Aufeinanderfolge von Moses und Eleazar. Josija formulirt die Methode auch so: הָרָי וָה מְקָרָא מְסוֹרָס, "das ist ein Bibelsatz mit umgekehrter Wortfolge". So zu Exod. 20, 24, wo nach ihm die Worte בכל המקום אשר אוכיר את שמי אבוא אליך וברכתיד eine Umkehrung aus בכל המקום אשר אבוא אליך וברכתיך אוכיר את שמי sind 5. In dieser Formulirung findet sich die Regel anonym angewendet in M zu 16, 20 (50a2): ויבאש וירם ת' = וירם תולעים ויבאש: S zu 9,22 (45b3), wo die zweite Vershälfte vor der ersten stehen. müsste 6. — Der Tannait, in dessen Schule wahrscheinlich Ismaels Mechiltha ihre Schlussredaction erhielt, Nathan, wendet die Regel Josija's auf Ps. 119, 126 an 8. — Josija wendet den Ausdruck

¹ Vgl. Die hebr. Sprachwissenschaft (aus Winter-Wünsche, Die jüdische ² S. Die Ag. d. Tann. II, 357 f. ³ Ein massoretischer Litteratur), S. 4. Schriftsteller, Manuel du Lecteur, ed. Derenbourg, p. 51, 157 citirt die Regel so: סרס המקרא הזה והפכהו. Thatsächlich ist הַפָּדְ in dieser Bedeutung synonym ⁵ Baraitha, Sota 28 a. In Sn zu ⁴ Vgl. Baba Bathra 119b. 6, 23 (12a 5) ist das irrthümlich dem exegetischen Gegner Josija's, Jonathan zugeschrieben. S. Die Ag. d. Tann. II, 357, 3. ⁶ Diese beiden Erklärungen gehören wohl auch Josija, an; in dessen Namen wird auch eine durch Inversion bewerkstelligte Erklärung von Ps. 36, 7 (כהררי אל תהום רבה צדקתך משפטיך) tradirt. Gen. r. c. 33 gegen Anf. (מסרם קרא). S. Die Ag. d. Tann. II, 358, 5. 7 S. Die Ag. d. Tann. II, 440, 2. 8 Midr. Sam. c. 1 Anf., סרס רי נתן סרס אני בשם רי נתן סרס את המקרא; j. Berach. 14cd: ר' נתן מסרם. Mischna Berachoth Ende bloss das Resultat der Umkehrung, ohne den Terminus.

מבורסת auch auf ein Hysteron proteron innerhalb eines Abschnittes an, er sagt nämlich in Bezug auf Gen. 28, 10—22: מסורסת היא, indem das Gelübde Jakobs in V. 20 der Verheissung in V. 15 vorangegangen sein muss 1.

Hithpael הְּסְּרָכּק, Passivum zum Piel. M zu 23, 12 (101a 3): שלא מסקומה (ענין) שבת בראשית מסקומה; 23, 16 (101b unt.): שלא בראשית מסקומס. Diese Sätze geben den Grund dafür an, dass der Sabbath und die Feste in diesem Zusammenhange erwähnt werden.

סתם. Kal סְתַּם, eig. verstopfen, verschliessen, in übertragener Bedeutung: verbergen, geheim halten, unbestimmt lassen. SO c. 1 g. Anf.: ההלא לא בא הכתוב לְּסְתוֹם אלא לְּפָרֵשׁ "Kommt denn die Schrift— mit der Angabe "denn in seinen Tagen wurde die Erde getheilt", Gen. 10, 25— um zu verbergen und nicht vielmehr um deutlich kundzugeben?" Sonst findet sich von diesem Verbum in seiner exegetischen Bedeutung nur noch das Partic. pass.

סְתְּלֵּחְ, in der Regel mit entgegengesetztem מפורשם angewendet. Das eine Wort bedeutet: unbestimmt, undeutlich; das andere: bestimmt, deutlich gekennzeichnet. M zu 15, 1 (36 b 17), in Bezug auf das "Ross" in Exod. 15, 1 und das in Zach. 12, 4: . . . . מפורש מוס סתום חוס סתום ה. — Sn zu 6, 11 (10 a 22), in Bezug auf die Num. 6, 10 und Lev. 12, 8 erwähnten Opfervögel ("Nester"): קון סתומה וון סתומה תרומת מעשר 15, 20 (31 a 28): מפורשה הרומת גורן סתומה תרומת מעשר 21, 16 (82 a 5): שלש מצות נורן סתומה בענין זה שתים מפורשות ואחת סתומה Gebete über den Diebstahl, von denen zwei (Lev. 19, 11; Exod. 21, 16) hinsichtlich des Objectes des Diebstahls deutlich sind, einer (Exod. 20, 15) unbestimmt. — S zu 4, 24 (20 d 16): ילמדו במפורש והותר בסתום 2 - S zu 11, 8 (49 b 6): הותר במפורש וו ברכה זו ברכה

.. ופירש להלן וחזר הכתוב ופירש להלן... S zu 20, 10 (92a סתומה בתורה: הסתומה בתורה בתורה: "jede Todessstrafe, die unbestimmt — ohne Angabe der Hinrichtungsart — vorgeschrieben ist". — Einmal ist הָּוֹחָ statt מְפוֹרָשׁ gesetzt. S zu 16, 2 (80a 2 "im Namen R. Ismaels"), in Bezug auf die beiden Verse Lev. 16, 1 und 2: הואיל ונאמרו שני דברות זה בצד זה אחד פתוח ואחד סתום יַלְמֵּד פתוח על ... הסתום ... S. auch Art. הַּרְשָׁה.

Die 6. der Zweiunddreissig Regeln heisst קל וְחֹמֶר סְתוּם; die 5. S. unten, Art. קל.

סתם, Substantiv, das entweder dem Verbum סתם in adverbialer Bedeutung angefügt, oder im Status constructus vor den als unbestimmt zu bezeichnenden Gegenstand gesetzt wird. 1. M zu 12, 6 (5a 24): סתם בתורה מתח מכל מצות האמורות בתורה מתח $(92a\ 20)$: אחת מכל מצות האמורות בתורה מתח $(92a\ 20)$: הואיל ונאמרו צוואות בתורה מתח $(1a\ 9)$: $(1a\ 9)$: סתם צבעות בתורה בתורה מתח $(5b\ 8)$: $(5b\ 8)$:

סתר. Kal סְתַּר, einreissen; in übertragener Bedeutung: widerstreiten, widersprechen. M zu 12, 5 (4 b 26): סוֹתְרִין זה על ידי זה (8. 86) 3.

מֶתֶר, Geheimniss. מְתְרֵי תוֹרָה "die Geheimnisse der Lehre", Bar. j. Kethub. 29d unt. 4 — Was על הַגְּלוּיִים וְעֵל הַמְּתְרִים (vgl. Deu-

¹ In den drei letzteren Beispielen folgt stets: מפרט לך הכתוב באחר(ת) מהו Hier ist statt מַלֵשׁ das Verbum מַלָּם angewendet, welches besagt, dass zu dem anderwärts unbestimmt gelassenen Begriff an der einen Bibelstelle eine besondere Bestimmung gesetzt ist. Nur Exod. 12, 22 ist die Art des "Nehmens" (in einem Bündel) bestimmt; nur in Lev. 14, 16 ist der Finger als der der rechten Hand bestimmt; nur in Exod. 29, 2 ist מֹלֶת mit der Bestimmung הְּפִּים versehen. Diese nähere Bestimmung wird als auch für die anderen Stellen giltig betrachtet: פורט אני). ² In der halachischen Terminologie ist DDD Gegensatz zu פֿרוש (s. unt., Art. פֿירוש), Schekalim IV, 7; Nedarim II, 4. Vgl. 3 In nachtannaitischen Texten stehen, sind aber ohne Zweifel älteren Ursprunges, die Sätze, in welchen die Widersprüche zwischen Ezechiel und dem Pentateuch, sowie die Widersprüche in Kohel. und den Sprüchen Salomo's mit unserem Ausdrucke bezeichnet werden. Sabbath 13b: שהיה דבריו שרבריו סותרין זה את זה :Ib. 30b. סותרין דברי תורה. ⁴ Die Parallelstelle, T 266 11 (Keth. 5, 1), b. Kidduschin 10 a: תַּרְרֵי תורה. Hier bedeutet der Ausdruck nicht etwa Geheimlehre, sondern die verborgensten Einzelheiten der Thora, des Religionsgesetzes. Der Ausdruck kommt auch Pesachim 119 a ob. vor (El. b. Pedath), wo er Geheimlehre bedeutet. S. meine Schrift: Die Bibelexegese Moses Maimûnis, S. 12, Anm. 4. — Mit סְתְרֵי עַרָיוֹת, die verborgenen, nicht unmittelbar

teron. 29, 28) in M zu 22, 19 (95a 2) bedeuten soll, ist nicht ersichtlich.

ע

לעכר עכר. לעכר. לעכר. פאשעבר. לעכר. אינער. פאשעבר. אינער. אינער אינער אינער. אינער אינער אינער. אינער אינער אינער אינער. אינער אינער אינער אינער. אינער אינער אינער אינער אינער. אינער אייער אינער אייער אינער אייער אינער אייער אינער אייער אינער אייער אינער אינער

עות. Piel עות, verkrümmen. Drei agadische Schriftdeutungen Jehuda b. Ilai's weist Jose der Sohn der Damascenerin mit den Worten zurück (Sd zu 1, 1, 65a 1 6 19): למה אתה מְעוֹת עלינו את "Wozu verkrümmst du uns die Schriftworte?" Vielleicht bedeutet הכתובים hier Bibel als Gesammtbegriff. (S. oben S. 92). Vgl. unten, Art. עקר,

על. S. oben (S. 111), Art. מַעַל.

על. Zum Gebrauche dieser Präposition s. bes. Art. פרש, אמר.

עלה על לב Eine dem biblischen עלה על לב (Jer. 3, 16), עלה על דעת (Ez. 20, 32) ähnliche Redensart ist עלה על דעת וח עלה על דעת (Ez. 20, 32) ähnliche Redensart ist עלה על דעת וח וח וח וח וח וויי העלה על דעתן, in den Sinn kommen. Sn zu 5, 28 (6b 11): את תעלה על דעתך; Sd zu 33, 1 (142a 26): וכי עלתה על דעתך); dieselbe Frage T 466 13 16 (Ab zara 4, 5). Auch die erste der zwei erwähnten biblischen Redensarten kömmt vor. S zu 1, 15 (8d 16), Akiba: וכי עלת על לב; T 364 3 (B. Kamma 9, 7), Nechemia, ebenso. Mit diesen Redensarten, in denen das Femininum des Verbums als Neutrum zu verstehen ist, wird meist eine dem Wortlaute des Textes nach mögliche, aber logisch absurde Auffassung beseitigt, um einer richtigeren Geltung zu verschaffen 3.

Hiphil הְעֵלָה mit על verbunden und darauffolgendem בְּאָלוּ Jemandem etwas so anrechnen, als ob . . . Sn zu 7, 18 (15a 12): M zu 12, 3 (au dib. M zu 13): M zu 18 (au dib. M zu 18): M zu 18 (au dib. M zu 18): M zu 18 (au dib. M zu 18): M zu 18 (au dib. M zu 19): M zu 18 (au dib. M zu 19): M zu 19):

aus dem Bibeltexte sich ergebenden Einzelheiten des Gesetzes über die verbotenen Ehen, umschreibt ein Amora (Aschi) das היים der Mischna, Chagiga 11 a.

¹ S. Die Anfänge der hebräischen Grammatik, S. 4, Anm. 3. Die Bar. Zebachim 65a hat auch hier: תכי תעלה על דעתף. 3 Im bab. Talmud findet sich sehr häufig אורעה; של דעתך = סלקא (אורעה; 536b).

תְלְּיֹן , das Obere, Vorhergehende, opp. תֵלְיוֹן. M zu 21, 7 (78a 17): מקיש תחתונה לעליונה. Die "Obige" ist die in V. 7, die "Untere" die in V. 10 Erwähnte. M zu 21, 1 (74b 1): אלו מוסיפין (s. oben S. 40). Die "oberen" Schriftworte sind die in Exod. 20; die "unteren" die in Cap. 21 ff.

ענין. Dieses zuerst im Buche Koheleth auftauchende und dort noch zum Theile in der ursprünglichen Bedeutung der Mühseligkeit und Plage erscheinende Substantiv hat im tannaitischen Schriftthum ausschliesslich die von dem etymologischen Sinne des Wortes losgelöste Bedeutung: Gegenstand, Sache, Inhalt. In der tannaitischen Bibelexegese wird das Wort sehr oft angewendet und bezeichnet den Gegenstand oder Inhalt des Bibeltextes, oder auch den Bibelabschnitt selbst, insofern in demselben ein bestimmter Gegenstand oder Inhalt behandelt wird. M zu 12, 4 (4a unt.), 13, 10 (21b 9): במי הענין מדבר 5. Sn zu 6, 3 (8a 19), 6, 6 ענין ... במה הענין מדבר (55b 15): ענין ... במה הענין מדבר ... ענין ... במה הענין מדבר בפני עצמו, s. oben, Art. יחד Anf. (S. 69), Art. בפני עצמו (S. 129). — הפסיק הענין , הפסיק הענין , s. unt., Art. פסק. — M zu 19, 10 (63b 29): ... אומר הענין מה הוא אומר ... בסוף הענין מה הוא אומר gemeint: sind der Anfang und das Ende des Abschnittes Lev. 25, 2-46. Ebenso S zu 18, 2 (85b 28 30) 6. — כל הענין שלמעלן ושלמטן אינו מדבר אלא במוקרשים, S zu 22, 28 (94c 19); "oben" ist V. 27, "unten" לפי שבא קרח וערער כנגד אהרן הזהיר עליו הכתוב את כל

במון ware ener am Flatze als הבל Beide Ausspruche sind von Ismael. S. Die Ag. d. Tann. I, 249, 3; 260, 4. הענין כולו אינו מדבר אלא בקרשים.

¹ S. Die Ag. d. Tann. I, 228. 2 Da es sich um keinen Schrifttext handelt, ist הכתוב הוחה hier ein Aequivalent für Gott. — S. auch Aboth II, 2: מעלה אני מער הרבה עליכם שכר הרבה Vielleicht ist überall מליכם שכר הרבה מוח der parall. Stelle, j. Sota 16 d unt. und ebenso Midr. Sam. c. 7 (4): הכתוב statt הכתוב Vgl. Die Ag. d. Tann. II, 527. 4 S. Die Ag. d. Tann. II, 25, 1.

6 Beide Aussprüche sind von

אנין אורן. Sn zu 18, 3 (36b 8); in Bezug auf den Abschnitt Num. 18, 1—7, der mit Hinblick auf die Ansprüche, die Korach gegen die Priesterwürde Aharons erhob, diese Würde mit Verboten schützt.

— יַּסְּדּוֹר אַנִין לענין לענין אַנין לענין אַנין לענין אַנין אַנין לענין אַנין לענין אַנין אַניין אַנין אַנין אַנין אַנין אַנין אַנין אַנין אַנין אַנין אַניין אַנין אַניין אַנין אַניין אַנין אַנין אַניין אַניין אַניין אַנין אַנין

Mit dem Ausdrucke כענין שנאמר wird im Midrasch der Schule Ismaels auf eine andere Bibelstelle verwiesen, nach welcher der Inhalt der zu erklärenden Textstelle oder auch nur eines einzelnen Wortes besser oder vollkommener verständlich wird. M zu 12, 30 (13 b 25), Hinweis auf Exod. 11, 6; 16, 20 (50 a 3), Hinweis auf V. 24. — 18, 1 (57 b 7 9): für das Verständniss von שוא שניאל שניאל שוא שניאל שואל שניאל לידוקאל (57 b 1). — Sd zu 1, 27 (70 a 13); 32, 10 (135 a 11); 32, 11 (135 a 18 21 22); 32, 15 (136 b 6). — Andere ähnliche Ausdrücke: ענין מה שנאמר (43 b unt.). אור בענין מה שנאמר (43 b unt.).

אַמְרְנּוּ שׁאָמֵרְנּוּ kommt einige Male vor, um anzugeben, dass das Textwort in der zuerst angegebenen Weise zu verstehen ist, nachdem die davon abweichende Auffassung widerlegt worden. M zu 12, 10 (7a 21); 23, 18 (102a 20). Vielleicht muss auch in M zu 16, 23 (50a 23) statt שאמר gelesen werden שאמר. S. auch M zu 16, 13 (49a unt.).

ק'עְרָיֵן רָעָה ,לְעָרָיַן מּוּבָה, Sd zu 11, 12 (78 b 24), in Bezug auf Deut. 11, 12 und Ps. 104, 32. An der einen Stelle blickt Gott die Erde zum Heile an, an der andern zum Unheile.

Zur Dialektik der tannaitischen Schriftauslegung gehören folgende Redeweisen: וכי מה ענין זה לזה, S zu 14, 35 (73a 15), in Bezug auf Deut. 24, 8 und 9; Sd zu 33, 5 und 6 (144a 19). — S zu 23, 2 (100a 2): חמה ענין שבת לענין מועדות. — Sn zu 10, 29 (21a 11): אם אינו ענין לירושה תְּנָהוּ עָנִין לכפרה; ib. Z. 13:

¹ Einen Unterschied zwischen כיוצא בו (s. Art. יצא) und כיוצא versucht Weiss festzustellen (Studien über die Sprache der Mischna, S. 16).

לקבורה תנהו ענין לקבורה. Wenn der Text der Natur der Sache nach nicht auf den Besitz erklärt werden kann (da Chobab keinen Anspruch auf Besitzrecht haben konnte), so gieb ihm eine Beziehung auf die Sühne — nach der anderen Erkl.: auf die Grabstätte — (die Chobab im Lande Israel verheissen wird). S zu 7,2 (29c 13): אם אינו ענין לעיכול איברים תנהו ענין לתרומת הרשן למקומו (87b 8): אם אינו ענין חוץ למקומו למקומו.

Die letzte der Sieben Regeln Hillel's lautet: זְּרַבֶּר הַלְמֵּך מִענינוֹ; unter den Dreizehn Regeln Ismaels ist es die erste Hälfte der vorletzten Regel. In der Baraitha am Eingange von S (2 d 11) wird als Beispiel angeführt: Lev. 13, 41f. Dass hier die Angabe "er ist rein" nicht absolut zu verstehen ist: rein auf jeden Fall, das ist aus der Fortsetzung in V. 42ff. ersichtlich, aus der hervorgeht, dass es auch Fälle giebt, in denen Kahlköpfigkeit "unrein" ist. In M zu 20, 15 (70b 5) 2 und der Bar. Sanhedrin 86a wird diese Regel ausdrücklich citirt (s. oben, S. 100 unt.), um zu beweisen, dass das achte Wort des Dekalogs an Personen begangenen Diebstahl (Menschenraub) zum Gegenstande hat, da die übrigen Verbote, in deren Zusammenhange sich jenes findet, Verbrechen gegen die Person zum Gegenstande haben. In einer andern Baraitha, Sanh. ib., wird auf ähnliche Art, mit ausdrücklichem Hinweise auf unsere Regel, bewiesen, dass in Lev. 19, 11 vom Diebstahl, der an Sachen begangen wird, die Rede ist. In Sn zu 7, 1 (13 b 30) erwähnt Ismael selbst die Regel, um auf Grund derselben die Worte מאת פני הקדש, Lev. 10, 4, aus V. 2, וימתו לפני ה, zu erklären 3. — Eine Unterabtheilung der 12. Regel Ismaels ist בבר למד מסופו, in der Baraitha (S 2d unt.) mit folgendem Beispiele illustrirt: Aus Lev. 14, 34, wo nur schlechtweg von einem Hause die Rede ist, könnte man schliessen, dass die Gesetze des Aussatzes auf jedes Haus, ohne Rücksicht auf dessen Baumaterial, Anwendung finden; aus der am Schlusse des Gesetzes stehenden Vorschrift (V. 45) aber ist ersichtlich, dass nur

י So T 427 6 und Ab. di R. Nathan c. 37. Am Schlusse der Bar. am Eingange von S אלמר הלמר In der Bar. selbst, wo die 12. Regel Ismaels besprochen wird, steht in der Anwendung der Regel (2c 12) למר 2 In M stehen nur die Anfangsworte des Passus, der aus der talmudischen Baraitha zu ergänzen ist.

3 In S zu 9, 2 (45 d 5) ist Ismaels Erklärung, ohne Berufung auf die Regel, in Akiba's Namen gebracht. Die entgegenstehende Erklärung hat in Sn Jose, in S Eliezer (b. Hyrkanos) zum Autor. — Eine Berufung auf die Regel in der Agada s. Gen. r. c. 15 (Ende), Pesikta 142 ab. S. dazu Ag. d. pal. Am. II, 339, 1.

solche Häuser gemeint sind, die aus "Steinen, Holz und Erde" bestehen! Man kann למר מענינו und ind so unterscheiden: Etwas, was aus dem Zusammenhange gefolgert wird; Etwas, was aus einer hinterdrein folgenden Bestimmung gefolgert wird.

Die 20. der Zweiunddreissig Regeln lautet: דבר שנאמר בוה ואינו ענין לו אבל הוא ענין לחברו. Was von dem einen Gegenstande ausgesagt ist, aber sachgemäss nicht zu ihm, wohl aber zu einem andern Gegenstande gehört. Man bezieht also den betreffenden Text auf diesen andern Gegenstand, und zwar - das wird als Bedingung hinzugefügt — wenn diese Substituirung mit Hinblick auf beide Gegenstände erforderlich ist (ומאימתי הוא ענין לחבירו וה ולא יצטרך לו זה ולא יצטרך לו זה ולא יצטרך לו זה ולא יצטרך לו זה worte Moses' in Deut. 33, 7 nicht auf Jehuda, sondern auf Simon zu beziehen 2; denn einerseits erhält Jehuda in den Worten "Höre, Ewiger, die Stimme Jehuda's" den Segen; andererseits bliebe Simon ohne jene Annahme ungesegnet 3. — Ebenso ist in Jerem. 33, 26 יעקב nicht auf Jakob zu beziehen, da von diesem im Vereine mit David nicht gesagt werden kann: "um von seinem Samen Herrscher zu nehmen". Vielmehr ist — da unter den Herrschern die Könige und Hohenpriester gemeint sind — מעקב auf Aharon zu beziehen, von dem die Hohenpriester stammen, wie die Könige von David. Das ist auch aus V. 24 ersichtlich: "die zwei Geschlechter, die der Ewige erwählt hat" 4.

ענש. Kal ענש, strafen. S zu 5, 17 (26d 10): הרי הכתוב ענש את מי שאיני יודע אם כך ענש הכתוב למי שאינו יודע על אחת כמה וכמה את מי שאיני יודע אם כך ענש הכתוב למי שאינו יודע על אחת כמה וכמה Wenn die Schrift auf solche Weise den bestraft hat, der unwissentlich sich vergangen hat, um wie vieles eher wird sie den bestrafen, der wissentlich sündigt.

ענש. S. oben (S. 41), Art. אַנָּשׁ.

¹ In S zu 14, 45 (74a 11) findet sich die Folgerung, ohne die Regel. 2 תניהו ענין לשמעון Ebenso im zweiten Beispiel: תניהו ענין לשמעון. S. ob., S. 141 unt.

³ In Sd zu 33,7 (144b 20—25) sind die Worte אואל עמו תביאנו bis Ende des Verses als Segen für den Stamm Simeon gedeutet. ⁴ Ueber die von Grätz, Monatsschrift, 1880 (29. Jhg.), S. 97, angenommene Berufung Abulwalîds auf die 20. Regel El. b. Jose Gelili's s. meine Bemerkung: Aus der Schrifterklärung des Abulwalîd Merwân Ibn Ġanâh. (1889), S. 27, Anm. 1.

5 An den drei anderen Stellen און ברוך הוא ברוך הוא – Zur Gegenüber-

So zu 1, 9 (67 a 13); 1, 6 (66 b 4); 1, 20 (69 a unt.); 1, 29 (70 a 25). — In einer Discussion zwischen Eliezer b. Hyrkanos und Josua b. Chananja spricht der eine den Grundsatz aus: אלא כשהוא בעצמו לא נאמר בל תנרע אלא כשהוא בעצמו (der Andere: אלא כשהוא בעצמו לא נאמר בל תנרע אלא כשהוא בעצמו לא נאמר בל תנרע אלא כשהוא בעצמו ווון, 10 יו Die beiden Sätze beziehen sich auf das Verbot in Deut. 13, 1 und besagen, dass das Hinzufügen zu einem Gebote und das Hinwegnehmen von demselben so zu verstehen sind, dass das Wesen des Gebotes unverändert bleibt und die Aenderung nur eine quantitative ist.

עקב. Kal עקב, an der Ferse fassen (Hosea 12,4; Gen. 25, 26). Mit diesem drastischen Ausdrucke kennzeichnet Ismael drei Fälle, in denen die Halacha, das ist die überlieferte Satzung, dem Wortlaute der Schrift seine Geltung entzieht?: מקרא בשלשה מקומות הלכה עוקבת Sota 16a, trad. von Jochanan. 1. Die Thora sagt, מקרא (אמרה), Lev. 17, 13, das Blut sei "mit Staub" zu bedecken, die Halacha bestimmt: mit jeglichem Dinge. 2. Die Thora sagt, Num. 6, 5, dem Nazir dürfe kein "Scheermesser" über das Haupt fahren; die Halacha verbietet jede Art der Enthaarung. 3. Die Thora sagt, Deut. 24, 3, die Scheidungsurkunde sei auf einem פּבּי us schreiben, die Halacha gestattet jegliches Ding, worauf geschrieben werden kann 4.

stellung vgl. Megilla 31 b (Abaji): Die Strafreden in Lev. 26 משה מפי הגבורה מפי משה מפי משה מפי עצמו מפי אמרן. משה מפי עצמו אמרן 18

¹ Vgl. R. Haschana 28b, Erubin 100a. ² S. Die Ag. d. Tann. I, 251. 3 Aruch (עקב II; Bd. VI, S. 244b) kennt die Varianten אוקפת und עוקפת. Letztere Lesung findet sich in der Version des jerus. Talmuds (s. die folg. Anm.). — Raschi zu Sota 16a erklärt den Ausdruck עוקבת sehr gut so: מקפחת את עקבו מעמדו ועוקרת [אותו] sie reisst gewaltsam die Ferse des Schriftwortes aus seinem, Standorte und entwurzelt es" (entzieht ihm den Boden). Uebrigens wird im bab. Talmud selbst, Sota 16a unt., עוקרת mit עוקרת erläutert. 4 Im jer. Talmud, Kidduschin 59 d 16, lautet der Ausspruch Ismaels: בנ' מקומות התורה עוקפת תורה אחר למרוש התורה Statt התורה muss offenbar gelesen werden למקרא, da in der Ausführung gerade das Aequivalent für מקרא ist und nicht etwa im engeren Sinne als "mündliche Lehre" verstanden werden kann. Statt No. 2, die in der That in Sn zu 6,5 (8b11) zwischen den Schülern Ismaels, Josija und Jonathan controvers ist, hat der jer. Talmud: "Die Thora sagt, Exod. 21,6: mit der Pfrieme; die Halacha: mit jedem Dinge". In M zu 21,6 (77 b ob.) findet sich noch ein Rest unseres Ausspruches: ... צמרצע בכל דבר והתורה אמרה ורצע והלכה אמרה ו Statt ואמרה. Was den Schluss der Version des jer. Talmuds betrifft: ובמקום אחר למדרש, wird als Beispiel die von Ismael mit Hilfe der 6. seiner Regeln (oben S. 80) bewerkstelligten Auslegung zu Lev. 14,9 gebracht, mit deren Ergebniss die Halacha nicht übereinstimme. Im bab. Talmud wird diese Auslegung ebenfalls citirt, und ein bab. Amora (Nachman b. Jizchak) constatirt, dieser Fall sei von den in Ismaels Ausspruche zusammen-

עקף. Kal אָסָף. In einer agadischen Controverse zwischen Jehuda b. Ilai und Nechemja, über Ps. 12, 6, sagt Letzterer zu Ersterem: אָסְרָא ווּשׁרָא (Lev. r. c. 32 Anf.). Es ist das dieselbe Zurückweisung, die demselben Jehuda von Seiten eines anderen Tannaiten zu Theil wird, nur dass dieser statt אָסְרָּוּ sagt: מְעַוּרָ (s. oben, S. 139, Art. אַרָּוּט,). In Wirklichkeit sind das Synonyma, die beide "krümmen" bedeuten. — Das Partic. אָרַיּטְיּ findet sich auch in einer Baraitha, j. Gittin 46c 45¹ und bedeutet dort: krumme Wege gehen, Hinterlist gebrauchen². Statt אָרִי אָרָה (מַעַבְּרָ (Jalkut בּוֹיִי (Jalkut בּוֹיי (Jalkut בּוֹיִי (Jalkut בּוֹי (Jalkut בּוֹיִי (Jalkut בּוֹי (Jalkut בּוֹיִי (Jalkut בּוֹי (Jalkut בּוֹיִי (Jalkut בּוֹי (Jalkut בּוֹי (Jalkut בּוֹי (Jalakut בְּיִי (Jalkut בְּיִי (Jalkut בּוֹי (Jalkut בּוֹי (Jalkut בּוֹי (Jalkut בּוֹי (Ja

עקר. Kal אָקר, entwurzeln, ausreissen. Eliezer b. Hyrkanos sagt einmal zu Akiba, in Bezug auf eine exegetische Deduction desselben: עקיבא אַקרָהְ מַה שכתוב בתורה, Pesachim VI, 2. In einer Dichtung Simon b. Jochai's klagt das Deuteronomium über Salomo, der die Verbote in Deut. 17, 16 ff. als nicht bestehend erachtete: ביקש לַשְקוֹר יוד ממני und בּיִרשׁ לַשְקוֹר יוד ממני 3. In einer ähnlichen Dichtung Josua b. Karcha's klagt das Jod des Namens שַּרֵנִי שלמה (Gen. 17, 15): אַבֶּרְמָנִי משמה של אותו צדקת

ערב. Piel ערב, vermengen. Partic. Pual מְעוֹרֶב. Von Jose b. Chalafta wird berichtet, er habe bei der Erklärung einer Bibelstelle diese mit einer andern "vermengt", indem er ein aus der Bibelstelle selbst nicht zu verstehendes Element derselben nach einer anderen Bibelstelle deutete. So vermengte er II Sam. 21, 8, um לעדריאל (statt לפלמי), I Sam. 25, 44) zu verstehen, mit I Sam. 18, 19: statt Palti werde dort deshalb Adriel genannt, um anzudeuten, dass sowie Palti's Ehe mit Michal, auch Adriels Ehe mit Merab gesetzwidrig gewesen sei. Der Ausdruck lautet: די יוסי אורבין, Bar. Sanh. 19b (Var. היה דורש מקראות מעורבין) 5.

gestellten drei Fällen verschieden, weil es sich in ihm nicht um den Widerspruch zwischen Halacha und Schriftwort, sondern um den zwischen Halacha und Midrasch handle: מררש מורש מורש בהלכה עוקבת מקרא הא עוקבת מררש היא. Aus מררש ist im Talmudtexte, durch falsche Auflösung der Abkürzung מדרבנן das unverständliche מדרבנן geworden. So emendirt auch, ohne Beziehung auf den jerus. Talmud, D. Luria in seinen Glossen (in der Wilnaer Talmudausgabe).

¹ Die Parallelstelle, T 274 10 (Keth. 12, 2) hat statt אָלופין; עְשֹּרָין, und dem entspricht in b. Gittin 49 b: אַבְּאָפִין S. das Substantiv עָקיפִין, Levy III, 686a. ³ Lev. r. c. 19 (2). In j. Sanh. 20 c 48 und Schir. r. zu 5, 11 fehlt der erste Satz. — S. Die Ag. d. Tann. II, 123. ⁴ Lev. r. ib., Schir. r. ib. S. Die Ag. d. Tann. II, 315. ⁵ S. Die Ag. d. Tann. II, 171.

ערוב. Für drei Bibelstellen wird T 313 2—10 (Sota 9 Ende) constatirt, dass ein Wechsel der redenden Personen angenommen werden muss, nämlich: 1. Jerem. 26, 19 und 20f.; 2. Nach. 1, 2 und 3f.; 3. Ps. 56 und 58. Die dreimal wiederholte Regel lautet: מכל פרשה זו ערובי דְבָרִים מה שאמר זה לא אמר זה D. h. die Reden der verschiedenen Personen sind vermengt, d. i. ohne dass der Wechsel der Redenden kenntlich gemacht würde, mit einander verbunden. No. 1 findet sich auch in einer ähnlichen Zusammenstellung, die in Sn unter anderem Schlagworte geboten wird (s. oben, S. 129, Art. מכל הוא עורועך (מבר אבר אבר) ווירועך Seispiel: Hoh. 8, 5 sagt der "heilige Geist"; V. 6a (bis אבר אבר) sagt Israel; V. 6b (von שווי bis zu Ende) sagen die Völker der Welt. Dieses Beispiel gehört zu einer anderen Gruppe, die unten im Art. אבר צד zu erwähnen sein wird 2

Vielleicht tannaitischen Ursprunges ist der Ausdruck ערוב, mit welchem Chija b. Joseph 3, ein Schüler Jochanans angiebt, dass in Exod. 22 eine "Vermengung der Abschnitte" obwaltet, indem ein Vers (22, 8) nicht in den Abschnitt vom anvertrauten Gut (22, 6-8), wo er sich findet, hineingehört, sondern in den Abschnitt vom Darlehen (22, 24-26) 4.

ערה פופ. ערה ערה פופ. ausgiessen. Akiba gebraucht die Redensart: ערה כל הפרשה כולה לכי לא חופשה, S zu 19, 20 (89d 1), womit er sagen will: die Motivirung "denn sie war nicht freigelassen worden" ist maassgebend für die ganze Satzung, von der dieser Abschnitt (Lev. 19, 20—22) handelt. Dies drückt er bildlich so aus: die Schrift — erg. הכתוב als Subject — hat den ganzen Abschnitt in jene Motivirung hineingegossen. Ebenso heisst es in einer anonymen Baraitha, j. Kidduschin 58d 64, in Bezug auf

¹ Was No. 2 betrifft, so scheint der unmittelbare Wechsel zwischen dem Hinweise auf Gottes strafende Gerechtigkeit (Nachum 1, 2.4) und dem auf Gottes Erbarmen (V. 3) die Anschauung hervorgerufen zu haben, dass hier ein Wechsel der redenden Personen vorliegt. — No. 3 ist dunkel. Es werden nur die beiden Psalmverse, 56,1 und 58,2 citirt, die das Wort אומר בא gemeinsam haben. Wie auf dieses Citat die Regel anzuwenden sei, weiss ich nicht. 2 In Midr. Samuel c. 10 bildet dieses 4. Beispiel den Schluss einer Zusammenstellung von sieben Beispielen, denen allen die Regel: א ממר זה לא אמר זה כל הפרשה עירובי רברים מה שאמר זה לא אמר זה מחשבו אמר זה ומה שאמר זה לא אמר זה מחשבו sind: 1. I Sam. 4, 8 a und 8 b; 2. Gen. 38, 26 a und 26 b; 3. Num. 13, 27 und 28; 4. Num. 11, 6 und 7, 5. Richter 5, 30 und 31; 6. Jerem. 16, 19 und 20. Es sind also, mit Ausnahme von No. 3, die Beispiele der oben (S. 129 f.) im Art. א 20 gebrachten Gruppe. 3 S. Die Ag. d. pal. Amoräer, III, 560. 4 S. Baba Kamma 107 a. Vgl. Sanhedrin 2 b.

den Abschnitt von der Leviratsehe. Deut. 25, 5–10: עירה כל הפרשה כולה לייבום: d. h. die Bestimmung וובמה, V. 5, welche die Vollziehung der Leviratsehe fordert, ist maassgebend für die ganze Satzung. — Das ungewöhnliche Wort עירה ist an den parallelen Stellen des jerus. Talmuds beim zweiten Beispiele corrumpirt: in Jebamoth 6c 63 ist עורה (עי = ש) daraus geworden, ib. 3c 29: עורה oder יעודה. Das erste Beispiel im Ausspruche Akiba's ist im babylonischen Talmud, Gittin 39b, so gegeben: אורעה כל הפרשה כולה ללא חפשה. Diese Lesung אורעה scheint auf einem Missverständniss zu beruhen, indem man אָרֶע als עִירָע oder אָרֶע hörte und dies dann ins Passivum umsetzte? In derselben Umgestaltung findet sich noch ein drittes Beispiel unserer Redensart in einer Baraitha des babylonischen Talmuds, Baba Bathra 113b: היתה לבני ישראל לחוקת משפט אורעה? כל הפרשה כולה להיות דין; d. h. die am Schluss des Abschnittes von der Besitzvererbung (Num. 27, 6—11) sich findende Bestimmung, dass es eine "Rechtssatzung" sei, ist maassgebend für den ganzen Abschnitt, insofern als Verfügungen über die Erbschaft den Vorschriften über die Rechtsprechung unterliegen. Auch hier lautete der Satz ursprünglich sicher so: יין ein Aequivalent des Textwortes משפש ist).

עשה. Aus מְצְוַת עֲשָׂה und מְצְוַת לֹא תַעֲשָׂה entstanden durch

¹ Für diese Corruptel אורה giebt Levy (III, 625b) einen besondern Artikel in einer sonst nirgends vorkommenden Bedeutung, mit Herleitung aus dem Arabischen, die von Fleischer (III, 727) in seinem Nachtrage mit Recht als ² Weiss zu S möchte umgekehrt עירעה aus עירעה unklar bezeichnet wird. ableiten; jedoch hat die Bedeutung von ארע), begegnen, hier keinen Sinn und ist für die Lesart des bab. Talmuds (die übrigens von R. Abr. b. David im Commentar zu S ohne Weiteres an die Stelle von עידה gesetzt wird) nur auf gezwungene Weise zu verwerthen. Auch die von Levy III, 698a adoptirte Bed. "verbinden" ist unhaltbar. Am besten und einfachsten erklärt sich die Redensart, wie im Texte angegeben ist. So hat sie schon der Commentar קרבן אהרון zu S verstanden. Dass עובה, ausgiessen, mit ל construirt wird, sieht man in den bei Levy III, 698 b citirten Beispielen. 3 Statt אורעה hat das Münchener MS. הודעה, welche Variante jedoch keine Berücksichtigung verdient. Jastrow (125a) constatirt für dieses אורעה — ohne auf die Stelle in Gittin 39b hinzuweisen - eine besondere Bedeutung: proclamirt, verkündet werden, und dazu als ebenfalls einziges Beispiel des Activum, mit sehr problematischer Ableitung עסח הַרִיע, die Paraphrase zu מקרא קדש in Sn zu 28, 18 (54b 14): אירעו במאכל ובמשתה ובכסות נקייה. Dieselbe Paraphrase findet sich auch in M zu 12, 16 (9a unt.), jedoch mit אֵרעוּ statt אַרעוּ. Dieses letztere ist nichts Anderes als verbale Wiedergabe von ארע, indem ארע Aequivalent von קרא ist. Das Wort bed. etwa: begegne ihm (dem Festtage), zeichne ihn aus (l. אַרָעוֹ, Imper.).

Kürzung die Ausdrücke לְּאוֹ und לֹא תַּעְשָה (oder kurz לָאוֹ) zur Bezeichnung der beiden Classen der biblischen Gebote (s. M zu 20, 7, 69a 18). S. oben (S. 116) Art. מְּצָוָה .

עָשִׁיר. S. oben (S. 116) Art. מָקוֹם.

עָתִיד לְבוֹא . עָתִיד לְבוֹא als Bez. des Futurums, oben (S. 139), Art. עבר.

Ð

פּגימָה, Verunglimpfung. S. oben, S. 99.

פֿמר. Kal פֿמר, freisprechen, einer Verpflichtung oder einer Strafe ledig erklären. M zu 20, 7 (68 b 16), vom falschen Schwure: הרי הכתוב הפוֹיָרָה מן הקרבן אני אומר כשם שהיא פְּטוּרָה מן הקרבן המכות מלמד שַׁפְּטֶּרָה כן - Sd zu 22, 26 (118 b 17): הכתוב מן המיתה.

בים. Aus dem griechischen πεῖσις, Ueberredung (vielleicht aus dem Aorist ἔπεισα) abstrahirte Wurzel, welche im Aramäischen (Syrischen) und Neuhebräischen Bürgerrecht erhalten hat und im letzteren namentlich im Piel בים (geschr. בים) und dessen Nomen act. בים sehr oft vorkömmt. Das Verbum bed. überreden, beschwichtigen, besänftigen?. Sn zu 11, 6 (24a 9 35): במפיים את כל באי העולם ואומר להם בואו וראו על מה אלו מתרעמים עלי D. h. Num. 11, 7, das Lob des Manna, ist Gottes Rede an alle Weltbewohner, mit der das Ungerechte der Klage Israels in V. 6 überzeugend dargethan wird (s. oben, S. 130, Art. מכר באי העולם ואום בים eine dem griechischen Verbum näher stehende Bedeutung. Ebenso hat בים die Bed. Ueberredung in der Erklärung Nechemja's — gegen Jehuda b. Ilai, Gen. r. c. 93 (6) —, wonach נונישו Jos. 14, 6 (נישו I Jos. 14, 6

Das Partic. des Hophal, מְּכָּנָה (geschr. מוֹפֹנה), das s. v. bedeutet wie פְּנִיּי , frei, ledig (z. B. Jebamoth III, 4, Gegensatz zu verheirathet), kennzeichnet ein Wort des Bibeltextes als der Deutung gewärtig, als im Texte entbehrlich und darum

¹ Vgl. oben, S. 129, Anm. 4. ² S. Berach. 28 b, in einem Ausspruche Jochanan b. Zakkai's: אני יכול לפייסו בדברים. ³ Diese Controverse ist Ag. d. Tann. II, 250 irrthümlich ausgeblieben. ⁴ In diesem Sinne betrachtet Chija b. Abba (Die Ag. d. pal. Am. II, 191) die Worte Jehuda's an Joseph, Gen. 49, 18—34 als kunstgerechte Rede, welche sich theils an Joseph, theils an die Brüder, theils an Benjamin wendet: פֿייס ליוסף, פֿייס לאחיי, פֿייס לבניסין. Gen. r. c. 93 g. Ende.

den Zwecken der Auslegung offenstehend. Im Midrasch der Schule Ismaels lautet die ständige Formel bei Anwendung der zweiten der Dreizehn Regeln: מופנה להקיש ולדון גזרה שוה (s. oben, S. 15) י.

Angesicht. Die Verbindung בלה פנים, das Angesicht enthüllen (vgl. Hiob 41, 5), Gegensatz zu כַּפָה פַנִים (vgl. Gen. 38, 15), scheint sprichwörtliche Redensart für unverhüllte Frechheit und Schamlosigkeit gewesen zu sein. Das ist deutlich ersichtlich aus dem daraus gebildeten Nom. act. גלף פנים, das zweifellos die erwähnte Bedeutung hat 2. S. M zu 17, 8 (53 a 9 11), Eliezer b. Hyrkanos: בא בנלוי פנים, von Amalek, der sonst Israel mit versteckten Angriffen beunruhigte, diesmal aber mit offener Frechheit kam. Bar. Erubin 69a: מומר בגלוי פנים, der in Frechheit Abtrünnige 3. Wenn also der biblische Ausdruck für Frechheit, Uebermuth: "mit erhobener Hand" (Num. 15, 30) so paraphrasirt wird: זה המגלה פנים בתורה (Sn z. St., 33a 8), so ist das eine sehr sinngemässe Wiedergabe des einen Ausdruckes mit dem andern 4. Die Ergänzung בְּתוֹרָה kann nur bedeuten: "gegen die Thora". Worin die Frechheit gegen die Thora besteht, wird in Sn a. a. O. durch das Beispiel des Königs Manasse erläutert: כמנשה בן חוקיה שהיה יושב יורוש בהגדה של דופי. Von der "makelsuchenden, lästernden Agada"6 des als Ketzer gedachten Königs wird sofort ein Bei-

¹ Zur Controverse Ismaels und Akiba's über die Qualification des מופּנָה s. Hoffmann, Zur Einleitung, S. 6; Schwarz, Die hermeneutische Analogie, S. 24 ff. 2 Vgl. הַּלְּמִיר פְּנִים Jochanan (Die Ag. d. pal. Am. I, 266, 1) deutet den Namen הָלְיִה הַּלְבִיה פֿנִים לפּנִי הַּלְבִי הַנְים לפּנִי הַלְבִי הַנְים לפּנִי הַלְבִי הַנְים לפּנִי הַלְבִי הַנְים לפּנִים לְּיִּים לְּיִּים לְּיִּים לְּיִים לְּיִּים לְּיִים לְּיִים לְּיִים לְּיִים לְּיִים לְּיִּים לִּים לְּיִים לְּיִּים לְּיִים לְּיִים לְּיִים לְּיִּים לְּיִים לִּים לְּיִים לְּיִים לְּיִים לְּיִים לְּיִּים בִּיִּים לִּיִים לִּים בִּים לְּיִים לְּיִים בִּיִּים לִּיִּים לִּיִּים לִּים בִּים לִּיִים לִּים בּיִּים לִּיִּים לִּיִּים בְּיִים בִּים בִּים בִּים בּיים בִּים בּייִּים בִּיים בּייִּים

⁴ Derselbe Ausdruck בֵּיך וְמָה ist in Exod. 14, 8 und Num. 33, 3 in gutem Sinne gebraucht: er bezeichnet die unerschrockene Kühnheit des befreiten Volkes. Im Onkelos-Targum wird dafür ein anderer bildlicher Ausdruck gebraucht: בַּרִישׁ גַּלַי, mit unverhülltem Haupte. Das ist eine alte Uebersetzung des Ausdruckes; denn sie wird in M (27 b 17) statt einer Erklärung gegeben. Dass בריש גלי Furchtlosigkeit, Kühnheit bedeutet, sieht man im Targum zu Richter 5, 9, wo von den Schriftgelehrten gesagt ist, dass sie auch in Zeiten der Gefahr nicht aufhörten, Vorträge über die Lehre zu halten (s. oben, S. 27, A. 3) und in den Synagogen furchtlos das Volk belehrten: דיתבין בבתי כנישתא בריש גלי ומאלפין ית עמא. ⁵ In der parallelen Bar., Sanhedrin 99b, heisst es ungefähr הגרה של רופי zu übersetzen, nicht "gesetzverachtende Hagg.", wie Levy I, 428 b unten (und nach ihm Wünsche, Der babylonische Talmud III, 208 f.) übersetzt. Denn דופי bed. Makel (s. Levy I, 417ab) und in der Fortsetzung unseres Ausspruches wird das Psalmwort, in dem יסל vorkommt (Ps. 50, 20), in demselben Sinne als Ansprache Gottes an den Lästerer gedeutet. Uebrigens eine Notarikon-Deutung des im Texte fol-

spiel gegeben: "Er hatte es nicht nöthig, in der Thora die Erzählung von den Alraunen Reubens (Gen. 30, 14 ff.), noch die Angaben über die Schwester Lotans zu schreiben!" (לא היה לו לכתוב בתורה: in der Bar. לא היה לו למשה לכתוב). Also unehrerbietiges Spötteln über gewisse Partieen des Pentateuches - das ist die Lästerung, welche dem Könige Manasse, als dem Typus eines ketzerischen Bibellesers und Bibelauslegers zugeschrieben wird. - Auch die Textworte "denn das Wort des Ewigen hat er verachtet", Num. 15, 31, zielen auf המגלה פנים בתורה. Sn zur St. (33a 25). Bar. Sanh. 99a (Schebuoth 13a); und auf der Deutung des ganzen Verses beruht, wie in derselben Quelle angegeben wird, die Sentenz Eleazars aus Modiim über die Verächter des Gottesbundes, des Gotteswortes und der göttlichen Gebote. Aboth III. 11! In einem anonymen Ausspruche wird — wie bei El. aus Modiim — המגלה פנים בתורה gerechnet, die keinen Antheil an der kommenden Welt haben, T 433 25 (Sanh. 12, 9), i. Pea 16b 38; i. Sanh. 27c 312. Ebenso rechnet ihn Jehuda I zu Jenen, denen der Versöhnungstag keine Sühne bringt, j. Joma 45b 64; b. Joma 85b (Schebuoth 13a, Kerithoth 7a).

Aus allen diesen Stellen, zu denen noch M zu 12, 6 (5a 26) hinzutritt, ist die angegebene Bedeutung unseres Ausdruckes 3 ohne weiteres als die richtige zu erkennen. Einzig und allein in dem Ausspruche Eleazars aus Modiim, jedoch nur in einer Version desselben findet sich zu המלה פנים בתורה der Zusatz שלא . Mit diesem Zusatz . "nicht nach der überlieferten,

genden Wortes שהיה יושב והורש ist; wie denn thatsächlich in Sn vor שהיה יושב הורים noch die Worte את ה' הוא מנוף stehen, die der Commentator R. Hillel (und nach ihm Friedmann) mit Unrecht als Interpolation betrachten.

¹ S. über diesen Ausspruch und seine polemische Tendenz die Ausführungen Guttmanns, Monatsschrift, 42. Jhg. (1898), S. 303 ff., 337 ff. jer. Talmud finden sich (an beiden Stellen) zwei Erklärungen unseres Ausdruckes: 1. Wer sagt, dass die Thora nicht vom Himmel (offenbart) ist. 2. Wer öffentlich (מפרהסיא) sich gegen die Worte der Thora vergeht. Nach beiden Erklärungen ist also "Frechheit gegen die Thora" der Sinn des Ausdruckes; nach der einen in der Meinung über ihren Ursprung, nach der anderen in der Uebertretung ihrer Vorschriften. Das Wort בפרהסיא (= sonst בַּנְלֹּץ, s. unten, S. 153, A. 3) ist hier ungefähr dasselbe, was בנלוי פנים, wie denn Raschi zu Erubin 69a 3 Raschi erklärt, Sanh. 99 b, מער מנלה פנים mit מער mit מער dieses mit jenem erklärt. שנים. S. ferner Friedmann, Beth-Talmud I, 334-337; Margulies, Monatsschrift, 4 Dieser Zusatz steht nur in dem gewöhnlichen Mischnatexte und in der Bar. Sanh. 99a; aber er fehlt in dem von Lowe edirten (paläst.) Mischnatexte, sowie in Ab. di R. Nathan c. 26. Er scheint also babylonischen Ursprunges zu sein.

giltigen Satzung" — ist jene Bedeutung von מגלה פנים nicht zu vereinbaren. In Wirklichkeit beruht der Zusatz auf einer anderen Auffassung des Ausdruckes מגלה פנים בתורה. Der Urheber des Zusatzes verstand nämlich פנים in der Bedeutung, welche sich in nachtannaitischen Texten, und zwar schon bei einem der frühesten palästinensischen Amoräer Jannai i findet, und in welcher "Angesicht" ein Bild für die verschiedenen Arten und Weisen ist. nach denen eine Bibelstelle ausgelegt werden kann². Diese Bedeutung des Wortes פנים stammt jedenfalls schon aus tannaitischer Zeit. Der Urheber des Zusatzes שלא כהלכה fand sie auch in unserem Ausdrucke und verstand denselben so: "wer Erklärungsweise in der Thora enthüllt", die der giltigen Satzung widersprechen. Er scheint Auslegungen gesetzlicher Texte im Sinne gehabt zu haben; während thatsächlich unser Ausdruck auf etwas anderes, als gesetzwidrige halachische Exegesen zielt. Nach dem oben Dargelegten bedarf es keines Beweises, dass der Zusatz unberechtigt und jedenfalls unecht ist und dass der Ausdruck המגלה פנים בתורה, der auch in neuerer Zeit mit Vorliebe so erklärt wird, wie ihn der Urheber jenes Zusatzes verstanden hat3, von dem im Eingange erwähnten נלף פנים nicht getrennt werden darf.

פסק. Hiphil הְּפְּסִיק, unterbrechen. M zu 12, 6 (6a 2): הְּפְּסִיק Mit den Worten am Schlusse von Deut. 16, 6 hat die Schrift den Gegenstand unterbrochen, so dass der Anfang von

¹ J. Sanh. 22a 71: מרי שתהא התורה נדרשת מ"ם פנים ממא ומ"ם פנים מהור. S. auch die Ag. d. pal. Amoräer I, 40, 5 citirten Parallelstellen. In einem Berichte Jochanans (Erubin 13b) vertritt מְעָמִים den Ausdruck פָּנִים (s. oben, Art. ² Vgl. den Ausdruck הַרְאוֹת פָּנִים bei Akiba, Erubin 54 b, mit welchem nach meiner Vermuthung (Die Ag. d. Tann. I, 304, 1) Akiba das Textwort לפניהם, Exod. 21, 1 (das Suffix auf המשפטים bezogen), gedeutet hätte. — In späterer Zeit wird der Ausdruck פַנִים üblich, um die Vieldeutigkeit des Bibeltextes zu bezeichnen; man substituirt ihn dem מעמים in dem oben, S. 67, Art. מַעָם Ende erwähnten Ausspruche (vgl. damit den Schluss der vor. Anm.) und spricht von עבעים פנים לתורה, von den 70 Auslegungsweisen der Bibel. S. darüber Zunz, Die Ritus, S. 205, und meine Ausführungen: Abraham Ibn Esra's Einleitung, S. 76; Stade, Z. f. altt. Wiss., XI, 67; Revue des Études Juives XXII, 35; J. Qu. ³ Z. B. Geiger, Nachgelassene Schriften IV, 338. G. verweist auf die oben, Art. הכסה, erwähnten Stellen und erklärt: "Geheimgehaltenes aufdecken; das bezieht sich wohl auf die Symbolisirungen, wie sie namentlich christliche Deuter vornahmen". (Dieselbe Beziehung findet im Ausspruche Eleazar aus Modiim auch Guttmann, s. oben, S. 150, Anm. 1). Ich selbst habe Ag. d. Tann. I, 197 im Sinne der jetzt für unrichtig erkannten Erklärung übersetzt: "wer Erklärungen der Schrift enthüllt, die nicht der Satzung entsprechen".

V. 7 nicht mit den Worten in V. 6 "um Sonnenuntergang" verbunden werden kann. — M zu 12, 3 (3b 21): להפסיק הענין; ebenso Sn zu 29, 39 (55b 15), Ismael. S zu 2, 14 (12b 12) in Bezug auf das Wort באש , welches יולמה הפסיק הענין auseinanderhält: באש auseinanderhält: ולמה הפסיק ליתן ריות למשה להתבונן בין פרשה ובין ענין לענין ולמין לענין לענין לענין לענין לענין הוות למשה in Texte durch den Beginn eines neuen Abschnittes auch äusserlich angezeigt — diente dazu, damit Mose Zeit gewinne, zwischen einem Abschnitte und dem anderen, einem Gegenstande und dem anderen nachzudenken.

הַפְּסָקָה, Unterbrechung, Nom. act. zu הַפְּסָקָה in der im letzten Beispiele gegebenen speciellen Bedeutung. S zu 1, 1 (3c 19): יכי בי מה היו הפסקות משמשות ליתן ריוח למשה... Ganz wie 7c (s. vor. Art.). Beidemal knüpft sich daran die didaktische Mahnung: ומה אם מי שהוא שומע מפי הקדש ומדבר ברוח הקדש צריך להתבונן בין ומה אם מי שהוא שומע מפי הקדש ומדבר ברוח הקדש ביין להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין על אחת כמה וכמה הדיום מן ההדיום 1.

פּסוּק (geschr. פָּסוּק מְעָמִים) die Abtheilung der sinngemässen Absätze innerhalb des Verses. S. oben, S. 67, Anm. 3.

לְּכְּחוֹק, der traditionelle Bibelvers. Sd zu 1, 5 (66 b unt.); Moses spricht: מי ששמע פסוק אחד ושכחו יבוא וישננו מי ששמע פסוק אחד ושכחו יבוא וישננה מי ששמע פסוק בזמנו :101 a. — Bar. Sanh. 101 a: כל הקורא פסוק בזמנו : T 46 9 (Demai 1, 14): הקורא פסוק של שיר השירים : — Bar. am Eingange von S, Ende (3c): הפסוק אומר (citirt wird Ps. 95, 11). Hier bed. פְּסוּק לַמוֹק הַוֹּה בְּסוּק הַמוֹן בְּסוּק הַמוֹן הַלְּוֹי בֹּל בּבּוֹץ בּבְּיִם הַלוֹן בּבְּיִם הַלְּבִים בּבְּיִם בּבּּוֹל בּבְּיִם הַלְּלוֹ בּבְּיִם בּבּּיִם בּבְּיִם בּבּיִם אוֹםר (S. unt., Art. בְּבִים בּבּיִם בּבּיִם בּבּיִם בּבּיִם בּבּיִם בּבּיִם בּבּיִם בּבּים בּבּבים בּבּבים בּבּבים בּבּבים בּבּבים בּבים ב

פרס . Kal פּרָם, einzeln hervorheben, specificiren. S. Art. (S. 79). Im *Ismael*'schen Midrasch ist folgende Redensart geläufig: חפרט האחד הכתוב באחד (M zu 21, 18 (21bs); ההם ופרט באחד (באחד), Sn zu 5, 2 (1a10); 5, 21 (5bs) u. s. w., an den oben

¹ Vgl. Lev. r. c. 1 g. Ende, in Bezug auf Lev. 1, 1 (ויקרא.. וידבר), verglichen mit Exod. 3, 4: הפסיק אליו בין קריאה לדיבור באהל מועד אין כאן הפסקה.

Weder die diesem Nomen act. zu Grunde liegende Pielform, noch das Pael des aram. Verbums finde ich verzeichnet. Jedoch ist diese im Syrischen geläufig. S. Payne Smith Col. 3195.
 3 S. Die Ag. d. Tann. I, 194, 2.

⁴ Vgl. Pesikta 107a: אמר הפסוף. Im spätern Sprachgebrauche bezeichnet פּסוּף. Im spätern Sprachgebrauche bezeichnet פּסוּף. S. Beispiele aus dem 12. bis zum 16. Jahrhundert Revue des Études Juives XVI, 278.

5 S. Die Ag. d. Tann. I. 349, 3.

עד שיפרוט עד שיפרוט, Art. מונד עד שיפרוט unter 1, citirten Beispielen. Ferner: עד שיפרוט לך הכתוב ל, M zu 21, 15 (81a 14); 21, 17 (82a 13); Sn zu 6, 4 (8b 2); 6, 20 (11a unt.); Sd zu 6, 9 (76b 4); T 450 10 (Schebuoth 3, 8). — Aus dem Akiba'schen Midrasch: S zu 5, 17 (27a 12): למה פרט לך למה פרט לידי עום אלא פרט הכתוב שמם (42a 1): שלא פרט הכתוב למה פרט זה בלבד vgl. Makkoth I, 7: למה פרט זה בלבד vgl. Makkoth I, 7: אבתוב בורט זה בלבד ולמה פרט זה בלבד ולמה פרט זה בלבד הכתוב פורט את המועט – אוני מעשיו בורט את המועט – אוני בורט אתר בערוב פורט אתר בערוב פורט אוני שונט אני אר פורט וויי אני (פורט אוני לפרט באחר מועט – אני (פורט אוני לפרט באחר מהם באחר מועט באחר מהם וופרט אוני ופרט באחר מהם באחר וופרט באחר מהם וופרט וופרט וופרט באחר מהם וופרט באחר מהם בורט וופרט באחר מהם

בּּלֶל, das Besondere, Einzelne, opp. בְּלֶל. S. den Artikel über Letzteres, ob., S. 80.

Eine dem Midrasch der Schule Akiba's eigenthümliche Formel ist ... פְּרָשׁ לְּ , die angiebt, was durch den ausgelegten Ausdruck des Textes aus dem Bereiche seiner Geltung ausgeschlossen ist. In der Schule Ismaels wird das mit אָנָי ausgedrückt (s. ob., S. 74). Der Beispiele für diese Formel bedarf es nicht. Nur einige seien citirt. S zu 14, 34 (73 a 6): ... ברות ארץ אחותכם פרט לבית בנוי בספינה ... Aus Mischna und Tosefta: Sota IV, 1; Chullin VIII, 4. T 1 14; 232 1; 301 21; 436 29; 625 10 1. Es ist nicht ganz klar, wie in dieser Formel ביע verstehen sei. Es scheint fast, als ob hier eine andere Grundbedeutung zu Grunde läge, wonach mit dem Worte die Bed. aussondern, ausscheiden (vgl. ¬¬¬) verbunden ist.

פֿרָסָט. Dieses Quadrilitterum, dem im Syrischen פּּרָסָי) entspricht², soll aus dem bereits in alter Zeit bei den Juden und den Syrern eingebürgerten פּרָסִיא, παρρησία³ her-

¹ Beispiele aus dem agadischen Midrasch: Gen. r. c. 32 (8 und 11); 34 (8); 35 (2). Lev. r. c. 2 (9).

2 S. Payne Smith, Col. 3276 f. Dieses syrische Verbum scheint Zunz zu meinen, wenn er im Eingange seines Artikels "über das Verbum ספרסם (Z. d. D. M. G. XXVI, 757; Gesammelte Schriften III, 68) von demselben aussagt, es sei "bei Syrern und Juden bereits in den ersten Jahrhunderten gebräuchlich". — Ueber die Pa'li-Form des Verbums s. Hoffmann-Merx, Grammatica Syriaca, p. 231.

3 S. Levy IV, 103 a f.; Payne Smith Col. 3242. Aus dem tannaitischen Midrasch sei folgendes Beispiel erwähnt, das auch sonst interessant ist. Sd zu 13, 7 (92b 13), von den Verführern (zur Abgötterei): און אומרים דבריהם אלא בפרהםיא; hingegen: אין אומרים דבריהם אלא בפרהםיא לא בפרהםיא בפרהםיא sowie das Verbum בַּלְּהָם (Gen. r. c. 45, 71) das letzte Wort nicht

stammen 1. Der Bedeutung nach gehören פּרְסָּקיא und שַּרְהָסְיָּא jedenfalls zu einander 2; jedoch ist es fraglich, ob dieses Denominativum zu jenem sein kann, da als solches etwa בערבס בע erwarten
wäre. Es ist also möglich, dass בערבס (syrisch פֿרס) aus der Wurzel
שברס (פֿרס) stammt, die ausbreiten, bildlich: kundgeben, offenkundig
machen bedeutet. M zu 12, 6 (5a 11): אַפְּרְסְמוֹ וּפְּרְמוֹ הַכְּתוֹב. Die
Schrift macht den Gotteslästerer (Lev. 24, 10) bekannt und hebt
ihn besonders hervor, um damit anzuzeigen, dass er eine Ausnahme unter den aus Aegypten Befreiten bildete 4.

על כל פרק תקיעה (פֿבֶרָק: Wie es scheint, alte Bezeichnung der Tempelpsalmen. Tamid VII, 3: הגיעו לפרק על על פרק תקיעה (אל ברק תקיעה לפרק: Rosch Haschana 30b: מפני שחוור וכופל את הפרק: Ib. 31a (Ausspruch Nechemja's): סמה ראה ר' עקיבא לחלק בין הפרקים הללו: Die Psalmen überhaupt werden auch als פָּרָשָׁה bezeichnet, womit פָּרָשָׁה gleichbedeutend ist. S. unten, Art. פָּרָשָׁה — Sonst ist פָּרָשָׁה Benennung der Abschnitte der mündlichen Lehre, der Mischna. S. die Bar. Erubin 54a (פָּרָקן, פְּרָקוֹ).

פרש. Piel פַּרָשׁ, deutlich machen, bestimmt aussprechen, heraussagen 6. T 496 8 (Zebach. 11, 7): פרש בה הכתוב, die Schrift hat es beim Ganzopfer deutlich ausgesprochen, dass dessen Fell dem Priester gehört (Lev. 7, 8). Hinzuzudenkendes Subject ist פירש auch in folgenden Sätzen. T 6 8—13 (Berach. 3, 6) יו מירש, die Schrift hat es bei Daniel ausgesprochen, dass es drei Gebetzeiten giebt (Dan. 6, 11); פירש בחנה, bei Channa, dass man nicht laut beten muss (I Sam. 1, 13); פירש דוד, dass die drei Gebetzeiten an drei Tageszeiten sein sollen (Ps. 55, 18);

u. s. w.

zu gehört, wohin es *Levy* (I, 333 b unt.) einreiht, sondern zu פָּגְלוּיָה, also בָּגְלוּיָה zu lesen ist.

¹ So Zunz a. a. O. - Kohler (Z. d. D. M. G. XXIII, 689), nach ihm Kohut (VI, 437 f.) und Fürst (186), schlägt παράσημος vor. ² Interessant ist der " Umstand, dass בְּנֵלִיי, also das Aequivalent von בפרהסיא, zur näheren Bestimmung des Verbums and verwendet wird. M zu 12, 33 (14a 23); Sn zu 15, 41 (35a 25); יהעושה בסתר המקום מפרסמו בגלוי. Vgl. Zunz a. a. O., S. 68. 3 S. Prov. 13, 16: ש S. Gen. r. c. 76 (7): מן כל הנביאים ; c. 65 (1): מן כל הנביאים לא פירסמוה אלא .... ⁵ Nicht hierher gehört בין הפרקים, Berach. II, 2; הפרקים II, 1. Dort sind פרקים die Absätze zwischen den Benediktionen und den Ab-6 Eine Reihe von Beispielen für פַּרַשׁ (geschr. פֿרָש) schnitten des Schema. und לא פֿרַש im Sinne von bestimmt aussprechen s. S zu 7, 12 (34 bc). Vgl. ferner ער שיפרש השם, Sanh. VII, 5, vom Aussprechen des göttlichen Namens (Bar. Gittin 36 a vom Ausschreiben des Namens des Zeugen: מפרשין שמתיהן). 7 Ebenso j. Berach. c. 4 Anf. (7a). In b. Berach. 31 a כבר מפורש על ידי דניאל

בשלמה, bei Salomo, welchen Inhalt das Gebet habe (I Kön. 8, 28). Wie in dieser Beispielgruppe, so dient auch sonst unser Verbum dazu, um anzugeben, dass etwas, was in der Thora unbestimmt gelassen oder nur angedeutet ist, in den prophetischen und hagiographischen Büchern deutlich ausgesprochen wird. Meistens wird dabei die Formel: עליהם (עליו) מפורש angewendet, in welcher die Gesammtheit der biblischen Schriften ausser dem Pentateuch bedeutet (s. Art. קבלה). M zu 12, 6 (5a 21), in Bezug auf Hohelied 4, 12; 12, 39 (15b 4), Jerem. 2, 2; 14, 5 (27a 3), Hoh. 4, 13; 14, 13 (28b 6), Koh. 7, 19; 14, 15 (30a 5), wie zu 12, 39; 19, 17 (65 a 2), Hoh. 2, 14; 20, 20 (72 a 10), wie zu 14, 13. Sn zu 15, 30 (33a 11), Ps. 50, 20; 27, 17 (52a 34), Hoh. 1, 7. S zu 18, 5 (86a 25) 1, Hoh. 7, 8. Bar. Sota 37 a, Ps. 69, 22. Ausser dieser Formel. die, nach den hier aufgezählten Beispielen zu urtheilen, dem Midrasch der Schule Ismaels eigenthümlich ist und sonst nur selten vorkömmt³, finden sich noch folgende Einführungen nichtpentateuchischer Bibelstellen mit dem, sei es activisch, sei es passivisch (Partic. Pual oder Hithpael, Nithpael) angewendeten Verbum פרש על אהרן בקבלה (45d 23): פרש על אהרן מפרש על אהרן הכתוב מפרש על אהרן בקבלה. S zu 10, 4 (45d 23): Bezug auf Maleachi 2, 5. Sn zu 15, 30 (33a 13): בא ישעיה ופירש בקבלה, Jes. 5, 18. Exod. r. c. 42 (7) 5: שכו מיכה מפרש, Micha 2, 8.

¹ Aus dem Midrasch der Schule Ismaels. ² In M 14, 22 (31 b 9) so eingeführt: עליו הכתוב אומר. ³ Ich habe ausser den angeführten und durchaus der Agada gehörenden Beispielen noch folgende Beispiele für die Formel ועליו מפורש בקבלה gefunden, die der halachischen Tradition angehören und nicht - wie jene agadischen Beispiele - auf den Inhalt des Pentateuchs Bezug haben, sondern zwei archäologische Thatsachen und eine embryologische in Bibelstellen angedeutet finden. Die Beispiele stehen alle in der Tosefta. T 183 24 (Kippurim 2, 4): das Nikanorthor, in Hoh. 1, 17 (b. Joma 38a so eingeführt: ועליה אמר שלמה); 186 17 (ib. 3, 7): die Stangen an der Lade des Allerheiligsten, Hoh. 1, 13 (b. Joma 55 a mit שנאמר eingeführt); 645 1 (Nidda 4, 10), ebenso b. Nidda 25a: die Beschaffenheit und wunderbare Entwickelung des menschlichen Embryo, Hiob 10, 10 ff. (in j. Nidda 50d 30 statt der Hiobstelle: Ps. 139, 16). Man sieht, in diesen Beispielen ist unsere Formel gewissermaassen in uneigentlichem Sinne angewendet. Hieher gehört: Tamid IV, 7 (= Middoth IV, 2); Ez. 44, 2 וכן הוא מפורש על ידי יחוקאל). Schekalim I, 5, Ezra 4, 3 (יעליו הוא מפורש על ידי ⁴ So muss nämlich gelesen werden statt des sinnlosen: זכן הכתוב של יד אהרון בקבלה. Denn (על יד(י) bedeutet nur den Autor, nicht den Gegenstand des Bibelverses und הכתוב kann nur Subject zu פוש sein. יוא ist Ergänzung zu שפרש wie מפורש zu מפורש. Eine Combinirung von בקבלה mit בקבלה findet sich auch S zu 16, 39 (83c oben), wo es ebenfalls in Bezug auf Aharon und denselben Maleachi-Vers heisst: וכן הכתוב משבחו בקבלה. Ilai, s. Ag. d. Tann. II, 215. Das Stück ist aus tannaitischer Quelle.

M zu 17, 8 (53a 2): מפורש על ידי איוב (s. unt., Art. רשם). Sn zu 18, 3 (36a 31): נתפרש על ידי עורא (s. unt., Art. רָמָוֹ). Sn zu 27, 18 (52b 5), Prov. 27, 18: מפורש (Var. ועליו (ועליך ה S zu 1, 1 (4a 11). הקול in Num. 7, s9 wird mit folgenden Worten erklärt: הקול בכח. בכח בכתובים קול ה' בכח. Also "die Stimme" (durch den Artikel bestimmt) ist die Stimme Gottes, von welcher in Ps. 29 Genaueres ausgesagt wird 1.

Andere Beispiele für das Passivum von פַּרָשׁ, ohne Beziehung auf die nichtpentateuchischen Bücher. Sd zu 33, 17 (146 b 28 33): ולא נתפרשו שמותם: 33, 18 (146 b unt.): ולא נתפרשו שמותם.

Die 17. der Zweiunddreissig Regeln lautet: דָּבֶר שָׁמִּינוֹ מִתְפָּרֵשׁ בְּמְכִּוֹם אַחַר זְּבְרָ שִׁמִּינוֹ מִתְפָּרֵשׁ בְּמְכִּוֹם אַחַר. In den beiden dazu gebrachten Beispielen handelt es sich um Ergänzung pentateuchischer Gegenstände durch Stellen nichtpentateuchischer Schriften. So die Beschreibung des Paradieses, Gen. 2, 8, zu ergänzen aus Ezech. 28, 13; die Vorschriften über die Priestergeschlechter, Num. 3, aus I Chron. 24, 19. Die zur Ergänzung citirte Bibelstelle wird mit der Frage וְחַיִּכְן שְׁמַעֵנוֹ eingeleitet (s. unten, Art. שֵׁמֵעֵנוֹ) בּיִרָּן שִׁמְעֵנוֹ יִּיִּמְעָנוֹ יִּיִּינְיִנְיִּיִּמְעַנוֹ .

In allen bisherigen Beispielen ist das Subject zu פֿרָשׁ der Bibeltext selbst oder der biblische Autor. In dem Sinne, den das Verbum später erhielt: den Bibeltext erklären, erläutern, in dem also der Ausleger das Subject, der Bibeltext das Object ist, kommt פרש in der tannaitischen Litteratur kaum vor, aber auch der Amoräerzeit ist diese Bedeutung des Verbums nicht geläufig (s. jedoch unt., Art. פורש, No. 3) 3. Hingegen wurde שוש in der Bedeutung "erklären" in Bezug auf Traditionstexte angewendet.

bed. hier dasselbe, was in den obigen Beispielen קבלה, oder auch was מקרא als Bezeichnung der nichtpentateuchischen Bücher. Vielleicht aber sind hier mit כתובים die Hagiographen gemeint. ² Aus der Genesis rabba und Pesikta seien folgende Beispiele für den Gebrauch von שופ angeführt. P 157b: בא שלמה ופירש; P 147a, 194a: בא שלמה ופירש; Gen. r. c. 37 (2): בא יחוקאל ופירש; Gen. r. c. 69 (5): בא ישעיה ופירש . . . בא יחוקאל ופירש; Gen. r. c. 26 (7): אלו לא בא איוב אלא לפרש לנו מעשה המבול דיו. Gen r. c. 1 (6): .. ולא פירש והיכן פירש. . . Gen. r. c. 31 (8): בג' נתפרש באחד לא נתפרש. in einer auf Rab zurückgehenden Deutung von Neh. 8, 8 (an den oben S. 67, Anm. 2 citirten Stellen) das Textwort מַפּרָשׁ mit "Targum" erklärt wird, so beruht das immerhin auf der Annahme, dass der Bibeltext durch das Targum erklärt wird, und bedeutet: die Bibel erklären. S. Grünbaum, Z. d. D. M. G. XL, 242. Ganz vereinzelt ist der Ausdruck: ופירש הדין קריא, Lev. r. c. 1 (3); höchst wahrscheinlich ist hier ופירש aus dem in der Midraschlitteratur in solchen Fällen üblichen ופתר verschrieben. — Vgl. übrigens noch den unten, Art. שנה I, zu erwähnenden Ausdruck: לא פַרָשׁוּ לָךְ.

Tarphon sagt in Bezug auf einen Halachasatz, den er kennt, dessen Erläuterung aber ihm unbekannt ist: שמעתי ואין לי לְפָּרֵשׁ: ... ואין לי לְפָּרֵשׁ: אַמְרָשׁ: ... אַמּטְרָּתוּ... אַמְרָשׁ: S zu 1, 5 (6b 9), Bar. Zebach. 13a. Darauf erbietet sich Akiba, die Erläuterung zu geben, mit den Worten: אני אָבְּרָשׁ (so in der Bar.; in S stehen die oben, Art. למד S. 96, erwähnten Worte). S zu 15, 13 (77 c 4 f.), aus einem Gespräche zwischen Simon b. Azzai und Jose dem Galiläer: אמר לו ר' יוסי הגלילי שְׁנִיהוּ אמר לו אין מְפְּרְשִׁים לחכם חוֹר ר' יוסי אמר לו פְּרְשִׁיהוּ אמר לו אין מְפְּרְשִׁים לחכם חוֹר ר' יוסי בּוּלילי וּפִירשׁוּ ...

Hiphil הְּפְרִישׁ, unterscheiden. Sd zu 6, 5 (73 a 9): הפריש הכתוב Die Schrift unterscheidet den, der Gottes Gebote aus Liebe übt, von dem, der sie aus Furcht übt.

פרוש (geschr. פרוש), Nom. act. zu פרש: 1. In der oben an erster Stelle angegebenen Bedeutung des Verbums. T 218 10 (Taanith 2, 10): היכן פירושו של דבר. Wo findet sich die Sache nämlich der Untergang König Josija's - deutlich ausgesprochen? Antwort: In Echa 4, 20. — Sd zu 11, 12 (79 a 20), Simon b. Jochai's Dichtung³ von Brot und Stock, die zusammen vom Himmel herabkamen: das Brot, wenn Israel die Thora üben wird, der Stock, wenn es die Thora nicht üben wird. Dann die Frage: לבר של דבר 4. Antwort: In Jes. 1, 19 und 20 5. — 2. Die genauere Bestimmung einer biblischen Satzung. Bar. Sanh. 87a, Jehuda b. Ilai: דבר שעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי מדברי מדברי מדברי (vgl. ib. 88b unt.). Hier bed. שרוש nicht die Erklärung des Bibeltextes, sondern die deutliche Bestimmung darüber, wie die in der h. Schrift vorgeschriebene Satzung auszuüben sei 6. — 3. בְּכַרוּשׁ, ausdrücklich. S. oben (S. 57), Art. חור. S zu 24, 11 (104c 18), Sanhedrin VII, 5: אמור מה ששמעת בפירוש

¹ So muss statt ופירוש gelesen werden. ² Vgl. die bei Levy IV, 142 a citirten Beispiele: j. Kilajim 27 a 64; b. Baba Bathra 121 a oben. 4 In Lev. r. c. 35 (6) dafür: היכן הוא משמעו של דבר. Ag. d. Tann. II, 89. Vgl. והיכן שמענו, oben S. 156. ⁵ In Sd folgt eine zweite ähnliche Dichtung von Buch und Schwert, die zusammen vom Himmel herabkamen: Wenn ihr die in diesem Buche geschriebene Thora übet, werdet ihr vor diesem Schwerte gerettet; wo nicht, nicht. Auch hier folgt dieselbe Frage (mit derselben Variante in Lev. r.). Antwort: Gen. 3, 24. Diese zweite Dichtung ist mit אלעור אומר eingeleitet, in Lev. r. mit תני בשם ר' אלעור; im Jalkut I, 860 und II, 256 ist Eleazar aus Modiim als Autor genannt. Der Ausspruch ist Ag. d. Tan. I, 203 nachzutragen. -- Die Redensart ואיכן פירושו של דבר bei einem Agadisten des 4. Jhdts. s. Die Ag. d. pal. Am. III, 382, 7. 6 Aus nachtannaitischer Zeit findet sich aram. פירושא דהאי פסוקא, die Erklärung jenes Bibelverses (Amos 3, 2), Aboda zara 4a. ⁷ Beispiele aus der nachtannaitischen Schulsprache s. bei

תְּבְּרֵשׁ, Nom. act. zu הְּבְּרֵשׁ. M zu 23, 19 (102a 23 28): ומה Nom. act. zu הְּבְּרֵשׁ. M zu 23, 19 (102a 23 28): הפרש בין אלו לאלו Vgl. Bar. Sabb. 155b. Eine Formel im Midrasch der Schule Ismaels lautet: אָמַרְהָּ, הַפְּרֵשׁ. M zu 12, 15 (9a 5 8); 13, 13 (22b 21); Sn zu 5. 10 (3a 23 26 31). Dem entspricht in der Bar. Pesachim 27b: אמר להן הפרש, er (Jehuda b. Ilai) sagte ihnen (seinen Opponenten): Ein Unterschied ist da.

קפרש (geschr. מפורש). Partic. Pual zu פַּרְשׁ בּקבלה. In eine Reihe mit den oben (S. 155) gebrachten Redensarten מְּבֹּרָשׁ בּקבלה und dgl. gehören die unter Art. סָתוּם (S. 137 f.) stehenden Beispiele für den Gegensatz zwischen סָתוּם und בּאַבָּים. Es seien noch folgende Beispiele erwähnt, in denen letzteres Wort allein, aber in derselben Bedeutung vorkommt. Sn zu 10, 29 (20 b 21): כל אחד ואחד בחקום (als Paraphrase zu עתיקים 10, 29 (20 b 21). הדברים עתיקים בוכה המפורשת בחקום: I Chron. 4, 22). — Sn zu 6, 24 (12a 15): יברכה המפורשת יו בברכה המפורשת יו בורכה בעו ספונות בעריקים צו 10, 28, 2–6 ausgesprochenen Segnungen 2.

Eine andere Bedeutung hat of in den oben (S. 71) citirten Beispielen, in welchen es mit mo gleichbedeutend ist. Diese Bedeutung des Partic. geht auf eine andere Bedeutung des Verbums ביש zurück, als in der obigen Gruppe von Beispielen. bedeutet - gleich dem Hiphil - auch absondern (vgl. aram. שליש: (פריש bed. also abgesondert, durch gewisse Merkmale von andern, zur gleichen Gattung gehörigen Dingen sich absondernd, durch diese Merkmale ausgezeichnet. In dieser Bedeutung ist ein Synonym von מיתד. Das Partic. Pual hat hier dieselbe Bedeutung, wie das Partic. Hophal in dem Ausrufe Simon b. בא וראה כמה מופרשין דרכי הקדוש (45b 20): בא וראה כמה מופרשין דרכי הקדוש ברוך הוא מדרכי בשר ודם. Es ist sogar möglich, dass auch in diesem Ausrufe das Wort ursprünglich מַלַשָּׁק lautete. Thatsächlich deckt sich im Ausspruche Simon b. Gamliels. der von dem wunderbaren Wirken Gottes spricht, das von ihm für die Wege Gottes gebrauchte Epitheton mit dem aramäischen שפרש, womit

Levy IV, 143 b. Vgl. noch bei Traditionen über Halachasätze: שמעהי בפירוש, Schebiith V, 5, 6.

¹ S. Hoffmann, Zur Einleitung, S. 44. 2 Hieher gehören auch aus dem halachischen Midrasch folgende Beispiele. S zu 8, 20 (41 d 14): כל המפורש כאן
בעולת יחיד מפורש כאן. Alles was in der Satzung über das Privat-Ganzopfer (Lev. 1, 4 ff.) ausdrücklich vorgeschrieben ist, das ist auch hier (Lev. 8, 15 ff.) ausdrücklich angegeben. S zu 4, 10 (18 c 6): וכי מה מפורש בובח שלמים שאין מפורש כאן.

³ Der Piel פֿרָשַ findet sich wohl nur in der speciellen Bedeutung: sich absondern, sich trennen (s. Levy IV, 141b); jedoch beweist das Substantiv בְּיִבְּשָּׁ, Abschnitt, dass der Sprachgebrauch auch die transitive Bed. trennen, absondern kannte.

m Targ. zu Ri. 14, 18 שלאי wiedergegeben wird י. In der Regel aber gebraucht das Targum zur Wiedergabe von נְּפֶלָא das Part. pass. des Peal, שָּׁרִישׁ, wie auch sonst im Targum die hebr. Wurzel mit שלא wiedergegeben wird ².

Was שם המפרש, die Bezeichnung des eigentlichen Gottesnamens, des Tetragrammaton, betrifft, so liegt es am nächsten, da lerselbe Name auch als שם המיחד bezeichnet wird, auch hier, wie n dem oben angeführten Falle, die eine Bezeichnung als Synonym der andern zu nehmen. Beide Ausdrücke bedeuten dann den ausgezeichneten, von den anderen Namen abgesonderten. Gott allein eigenthümlichen Namen3. Diese Bedeutung, sowie die Identität der beiden Ausdrücke wird bestätigt durch die doppelte Version, in welcher die alte tannaitische Auslegung zu Num. 6, 27 erhalten ist. Die eine Version (Sn z. St., 13b 7) lautet: ושמו את שמי למה נאמר לפי שהוא אומר כה תברכו את בני ישראל בשם המפורש אתה אומר בשם המפורש או אינו אלא בכינוי תלמוד לומר ושמו את שמי מקרש בשם המפורש במדינה בכינוי (dasselbe mit anderem Anfange Sn zu 6, 23, 12 a 3). Die andere Version (Bar. Sota 38 a) lautet am Schlusse: תלמוד לומר ושמו את שמי שמי המיוחד לי. Trotz der sonstigen Incongruenz der beiden Versionen (die zweite Version deducirt die These der ersten: במדינה בכינוי noch besonders) ist dennoch ersichtlich, dass nach beiden das Textwort שמי "mein Name" so verstanden wird: der mir allein eigenthümliche, der ausgezeichnete, der besondere Name, im Gegensatze zu dem umschreibenden Namen, (s. oben, Art. בנוי, S. 85). Ich halte es für höchst wahrscheinlich, dass שמי in diesem Midraschsatze ursprünglich so paraphrasirt war: שם המיוחד שלי oder שם המפורש; daraus wurde in der zweiten Version שמי המיוחד לי, was, näher besehen, keinen klaren Sinn giebt.

Wenn man von der Gleichung שם המיוחד שם absehen und das Erstere für sich allein erklären will, so ist San-

¹ Dieses was im Targum bed. nicht "geheim", wie *Grünbaum*, Z. d. D. M. G. XXXI, 322, annimmt.

2 S. die Bemerkung D. Oppenheims, Monatsschrift, 1870 (19. Jhg.), S. 329 f.; Grünbaum, Z. d. D. M. G. XXXIX, 547.

³ Diese Erklärung habe ich 1871 in der Monatsschrift (20. Jhg., S. 382 ff.) vorgetragen (s. auch R. d. Ét. Juives XVIII, 290 f.); doch ist sie in den späteren Verhandlungen über die Bedeutung des Ausdruckes המפורש nicht berücksichtigt worden. Ohne Kenntniss meiner Erklärung und ihres Ausgangspunktes: der synonymen Termini der tannaitischen Bibelexegese מפורש ע. מבורש ע. מבורש עם המפורש שם המפורש שם המפורש שם המפורש שם והמיוחר gleichgesetzt, "vom jüdischen Sprachgebrauch aus als nomen separatum i. e. distinctum = ausgesondert, ausgezeichnet, reservirt, einzigartig zu fassen" sei.

hedrin VII, 5 heranzuziehen, also: der Name היהוה, wie er thatsächlich ausgesprochen, nicht wie er umschrieben wird; oder man erklärt: der ausdrückliche, bestimmte Name, im Gegensatze zu den Umschreibungen, die Gott nicht ausdrücklich mit seinem Namen bezeichnen. Andere Erklärungen des Ausdruckes שם המפורש, die versucht worden sind, verlassen die Grenzen des Sprachgebrauches, innerhalb dessen dieser Ausdruck geprägt und gebraucht wurde?

ברשה. Zum Piel ברשה, in der Bed. trennen, absondern 3 gebildetes Substantiv, das vorzugsweise dazu dient, die Abschnitte des Bibeltextes, besonders die des Pentateuchs zu bezeichnen 4. Eine im Midrasch der Schule Ismaels oft zu findende Frage lautet: מה נאמרה פרשה זו. M zu 21, 14 (80a 32): gemeint ist der aus diesem einzigen Verse bestehende massoretische Abschnitt. 21, 18 (82b4): mass. Abschn. 21, 8-9, 21, 22 (84a 13): mass. Abschn. 21, 22-25. 23, 19 (102 a 20): hier ist kein massoretischer Abschnitt. 35, 1 (104b 16): mass. Abschn. 35, 1-3. Sn zu 5, 1 (1a 1): mass. Abschn. 5, 1-4. 5, 5 (1b unt.): mass. Abschn. 5, 5-10. 5, 11 (3b 7): mass. Abschn. 5, 11-31. 6, 1 (7a 15): mass. Abschn. 6, 1-22. 8, 1 (15b unt): mass. Abschn. 8, 1-4. 10, 1 (18b 25): mass. Abschn. 10, 1-10. 35, 9 (60b 14): mass. Abschn. 35, 9-34. Zuweilen wird die Beantwortung jener Frage mit den Worten abgeschlossen: לכך נאמרה פרשה זו, Sn zu 5, 11 (3b 11); 6, 1 (7a 19). In M zu 21, 15 (81a 7) findet sich diese Schlussphrase, aber die einleitende Frage lautet nur: למה נאמר; dasselbe ist der Fall M zu 21, 26 (85 a 12). Die Schlussphrase allein steht M zu 21, 20 (83 a 17). In diesen letzteren Beispielen handelt es sich stets um die massoretischen Abschnitte. Andere Beispiele: M zu 21, 5 (76 a 3 5 6): מנהג האמור בפרשה, nämlich 21, 1-6. Sn zu 27, 7 (49 b 29): שכד כתובה פרשה לפני במרום; gemeint ist der Abschnitt 27, 6-11, der ib. Z. 25 פַּרְשַׁת נְחֵלוֹת genannt wird. S zu 8,8 (41a unt.): פרשה זו גלמדה בשעתה וגלמדה לדורות; gemeint ist derjenige Theil des Abschnittes Lev. 8, der von dem Anlegen der hohenpriesterlichen Gewänder handelt. ist wohl als Passivum zu למד zu nehmen. — Bikkurim

¹ S. Geiger, Urschrift und Uebersetzungen der Bibel, S. 264; Cassel, Monatsschrift, 1870 (19. Jhg.), S. 73 f. — Vgl. Nager, Z. d. D. M. G. XXXV, 165.

² Erwähnt sei nur die stoffreiche Studie von *M. Grünbaum*, Ueber Schem hammephorasch u. s. w., Z. d. D. M. G. XXXIX, 543—616; XL, 234—304.

³ S. oben, S. 158, Anm. 3.

4 Das Wort kommt in Esther 4, 7 und 10, 2 vor und entspricht dort dem tannaitischen שווש in der Bed.: genaue, ausdrückliche Angabe. — Ar. אורחא bed. Scheideweg (s. Levy, Targ. Wörterbuch II, 304 a); ebenso bed. אַרָּשָׁ (s. oben, S. 154) in Obadja, V. 14, Scheideweg.

5 Weder Levy noch Jastrow verzeichnen den Niphal von

III, 6: קורא מהגדתי (Deut. 26, 3) קורא מהגדתי; gemeint ist nicht der Schluss des mass. Abschnittes, Deut. 26, 11, sondern der Schluss der von dem Darbringenden zu sprechenden Worte, V. 10 Mitte 1. — בין פרשה לפרשה של אם, s. oben, Art. הפרשה הפרשה (קדם, א מחלת הפרשה, Art. סקדם, M zu 15, 8 (40b s-15) für Abschnitte aus Pentateuch, Propheten und aus Koheleth. — פּרְשָׁה als Benennung der Propheten-Abschnitte: T 226 23 (Megilla 4, 18): היתה פרשה של ארבעה וחמשה הרי זה קורא את. כולן אם היתה פרשה קמנה הרי זה קורא את. כולן אם היתה פרשה קמנה. בפני עצמה ארבעה וחמשה הרי זה קורא את. כולן אם היתה פרשה בפני עצמה בפני עצמה. Als Beispiel eines "kleinen Abschnittes" wird Jes. 52, 3 citirt, welcher Vers einen Abschnitt für sich bildet 2.

Der Plural zu פֶּרְשָׁיזת lautet פָּרְשִׁיזת. Menachoth III, 7, יש פרשיות שבמווזה הלל. ארבע פרשיות שבתפלין. פרשיות שבמווזה ob. Art. כלל ob. Art. יש פרשיות בעוב האות הלל. ברשיות ברוב פרשיות בחוד, s. oben (S. 146), Art. צרוב ברשיות Ende. — In S zu 17, 2 (83 c 17) findet sich der Plural פרשות (was aber vielleicht nur irrthümliche Schreibung ist) מנין שכל הפרשות נאמרו בכה אמר בנין אב לכל הפרשות שהיו בכה אמר אר צוה ה' בנין אב לכל הפרשות שהיו בכה אמר S. auch unten Art. תקן.

Unter den Erfordernissen der vollkommenen Schreibung des Bibeltextes, wie sie in Sd zu 6, 9 (75a, 14ff.) in Anknüpfung an das Textwort בתבתם (s. oben, S. 89, Art. בתבתם) aufgezählt werden, findet sich auch die Unterscheidung der "offenen" und "geschlossenen" Abschnitte: Wenn מרשה פתוחה פתוחה פתוחה שפschrieben ist, muss das Exemplar dem Gebrauche entzogen werden. In der Bar. Sabbath 103b als Regel: פרשה פתוחה לא יעשנה פתוחה sein Lehrer Meir die zwei Mezuza-Abschnitte geschrieben habe: ועשה פתוחות (s. oben, S. 133, Art. אונדים פתוחות).

Die pentateuchischen Abschnitte werden in der Regel nach ihrem Inhalte benannt. So heisst der Abschnitt Num. 27, 6—11 בּרְשַׁת נְחָלוֹת (s. S. 160); der Abschn. Num. 5, 1—4 פַּרְשַׁת נְחָלוֹת (s. S. 160); der Abschn. Num. 5, 1—4 בְּלְעָת נְחָלוֹת (s. S. 160); der Abschn. Num. 5, 1—4 בְּלְעָת נְחָלוֹת (s. S. 10, 7 (46 b s). Num. 22, 2—24, 25 heisst בּלְעָת (b. Bar. B. Bathra 14a; Num. 6, 1—21 בְּיִר (b. Num. 5, 11—31 בּלְעָת בּלְעָת (Exod. 133, Anm. 5), Art. בּלְעָת (Exod. 14, 1—13, 10), בֹּיִ בְּוֹלְעִין (Exod. 21, 1—22, 23), בּלְעָלְיִן (Lev.

¹ S. Geiger, Nachgelassene Schriften IV, 22. 2 Vgl. Megilla 24 a. — Als Bezeichnung der einzelnen Psalmen, als Abschnitte des Psalmbuches, findet sich אם ב פרשה ב. B. Berachoth 9 b unt. 3 Tobija b. Eliezer und Jalkut z. St. haben in der That die gewöhnliche Form פרשית. 4 Vgl. Sd zu 13, 2 (92 a6): זה הדבר מניד שכשם (55 b 29): שנתנבא משה בכה אמר כך נתנבאו נביאים בכה אמר 5 Vgl. Mass. Sofrim c. 1 Ende.

19, 1—20, 13) ¹. Der letzgenannte Abschnitt ist nach dem ersten bedeutsamen Worte seines Anfanges benannt. Nach den Anfangsworten ist benannt der Abschnitt Num. 10, 35—36: פרשת ויהי ברשת ויהי, Sn zu 10, 35 (22a 20); Jadajim III, 5; T 683 2 (Jadajim 2, 10) ².

משם. Kal בַּשַׁבָּ, opp. בָּפַל, s. oben (S. 85 f.), Art. כפל 3.

קשום, gestreckt, gerade, Gegensatz zu פְּפוּף, eingebogen, krumm 4. Mit diesen Ausdrücken werden die beiden Formen der Buchstaben צין פּף, גן, כך bezeichnet. Sd zu 6, 9, Bar. Sabb. 103b (s. vorige Seite): לכפופים פשומים ולפשומים כפופים.

תתח. Kal תחָשָּ. 1. תַּחָת סְּחָת תַּחָת, s. oben (S. 65) Art. התח. S. auch oben (S. 99): בְּהָם בְּהָם בָּהְם, בַּה בָּּגַח בַּּבָּה בַּּבְּח בַּּבְּּח בַּבְּּח בַבְּּח בַּבְּח בַּבְּח בַּבְּח בַּבְּח בַּבְּח בַּבְּח בַּבְּח בַבְּּח בַּבְּּח בַּבְּּח בַּבְּּח בַּבְּח בַּבְּח בַּבְּח בַּבְּּח בַּבְּּח בַּבְּח בַּבְּח בַּבְּּח בַּבְּּח בַּבְּּח בַּבְּח בַבְּיִם בּּבְּח בַּבְּּח בַּבְּח בַּבְּבִים בּּבְּבִים בּּבְּבִים בּּבִּים בּּבְּבִים בּבְּבִים בּבְּבִים בּבְּבִים בּבּבְים בּבּבְים בּבּבִים בּבּבִים בּבּבִים בּבּבִים בּבּבִים בּבּבִים בּבּבּים בּבּבּים בּבּבִים בּבּבִים בּבּבּים בּבּבּים בּבּבּים בּבּבִים בּבּבִים בּבּבּים בּבּים בּבּבּים בּבּבּים בּבּבּים בּבּבּים בּבּבּים בּבּים בּבּים בּבּים בּבּים בּבּבִים בּבּים בּבּבּים בּבּים בּבּּבִים בּּבּים בּבּים בּיבּים בּיבּים בּבּים בּבּבּים בּבּים בּבּים בּבּים בּבּים בּבּבּים בּבּים בּבּים בּבּי

¹ Die in Simon b. Jochai's Ausspruche (s. Die Ag. d. Tann. II, 107) genannten Abschnitte sind solche in weiterem Sinne (gleich den Wochenabschnitten des einjährigen Cyclus, die ebenfalls פרשיות genannt werden) und umfassen mehrere eigentliche Abschnitte. Den Benennungen dieser grösseren Abschnitte wurden zum Theile die Benennungen der betreffenden Theile des tannaitischen Midrasch, sowie der Bücher (Tractate) der Mischna und Tosefta entnommen. So heisst מסכת נויקין sowohl ein Abschnitt der Mechiltha als ein Buch der Mischna. — Die in nachtannaitischen Texten vorkommenden Benennungen von Abschnitten scheinen traditionell und alten Ursprunges zu sein. S. die vom Agadisten Levi genannten acht Abschnitte, Gittin 60a (Die Ag. d. pal. Am. II, 332 f.). - Eine grosse Menge solcher Benennungen findet sich in der Einleitung zum Halachoth gedoloth (ed. Hildesheimer, S. 14f.). ² Aus nachtannaitischer Zeit findet sich folgende Benennung eines Propheten-Abschnittes: פרשת יהוידע תכהן הנדול (d. i. II Kön. 12), j. Megilla 75a 62. 3 Die Bedeutung "die h. Schrift erklären" hat das Verbum noch nicht in der tannaitischen Terminologie. Ebensowenig findet sich שַּשָׁם und mit der Bed. der gerade, einfache Sinn des Bibeltextes im tannaitischen Schriftthum. S. meine Ausführung in Stade's Z. f. die alttest. Wiss., XIII, 301. ⁴ Vgl. שָּשׁבּ, opp. קַבּוּף, als Epitheta des Hornes, Rosch Haschana III, 3, 4; Menach. 35b: von den gerade ausgestreckten und den gekrümmten Fingern. ⁵ Für die einzelnen Buchstaben s. Sabbath 104 a: נון כפופה נון פשומה u. s. w. 6 Der paläst. Mischnatext, auch die Bar. j. Schekalim 48 d 14 hat: פותה דברים.

קּתוּחַ, 1. Synonym zu סְתּוּם, opp. סְתּוּם (s. vor. Art., unter 2.), s. oben (S. 138), Art. סָתוּם g. E. 2. קּתוּהָה סָּף, opp. פַּי סְתוּם, opp. סְתוּם, s. oben, S. 161. 3. סְתוּמִים, opp. סְתוּמִים, Sd zu 6, 9 (75a 17), Bar. Sabbath 103b, dasselbe was מם פתוחה und מתומה (Sabbath 104a, Bezeichnung der beiden Formen des Buchstaben Mem.

2

In T 312 16 ff. (Sota 9, 2 ff.) wird eine Gruppe von Bibelstellen angeführt, in denen die neben einander stehenden und ungeschiedenen Textworte drei verschiedenen Personen als Redenden zugeschrieben werden. Jedem Beispiele sind die Worte beigegeben: מה שלשה דברים זָה בַּצֵּד זָה מה שאמר זה לא אמר זה ומה שאמר זה לא אמר זה ומה שאמר זה לא אמר זה נא בייני נא מיד זה נא מר זה נא אמר זה נא אמר זה נא מיד זה נא מיד זה נא מר זה נא אמר זה נא מיד זה נא

¹ In Schir r. zu 2,4 בתום statt המה. ² In M zu 16, 13 (22b 22) lautet sie: אה השוה שבהן ³ In Ed. Zuckermandel (312 18) sind diese Worte irrthümlich an den Anfang des zweiten Absatzes, anstatt an das Ende des ersten gestellt. In der Erfurter Hschr., welche in dieser Edition abgedruckt ist, stehen die Worte nur nach dem ersten Beispiele; die alte Ausgabe (bei Alfasi) hat sie nach jedem Beispiele. Auch in der Version des pal. Talmuds (s. unten) stehen die Worte nach jedem Beispiele.

Kaleb 29¹. 4. Richter 5, 28-31; Sisera's Mutter spricht 28 b, seine Frau und seine Schwiegertöchter sprechen 29, 30, der heilige Geist spricht 31 a. 5. I Sam. 4, 8-9; die Frommen unter den Philistern sagen 8a, die Frevler unter ihnen 8 b, die Helden unter ihnen 9².

M zu 18, 1 (56b unt.). Nach Josua b. Chananja war das, was Jethro zu Ohren gekommen war, der Kampf mit Amalek: שהיא כתובה בצדו, nämlich in dem unmittelbar vorhergehenden Abschnitte, Exod. 173.

Ueber ביצר (= בּאֵי צָר , vollständiger פָּאֵי וָה צָר), s. oben S. 77.

ערך. Hophal הְצְרָךְ (geschr. הוצרך הוצרך, קפוסthigt sein. Sd zu 15, 12 (99a.2): הוצרך לומר עברי והוצרך לומר עבריה; statt des gewöhnlichen צריך הכתוב לומר S zu 7, s (34a.9): לא הוצרכנו בא Hithpael הַּצְּטֶרָךְ. Zweiunddreissig Regeln, No. 9 und 20: מָשֶּׁינְעֶרַךְ, s. oben, S. 49, 143.

לְּרִיךְ , mit nachfolgendem Infinitiv durch לְּרִיךְ , wit nachfolgendem Infinitiv durch לַרִיךְ , wit nachfolgendem Infinitiv durch לומר . Dem Midrasch der Schule Akiba's eigenthümlich ist die Formel אָרִיךְ הַּבְּתוּב לוֹמָר , S zu 1, 2 (5a 16); 7, 8 (34a 14) 5. Oder mit Weglassung des Subjects: . . אין צריך לומר . . צריך לומר . . S zu 2, 11 (11b 18); 15, 7 (76c 13). אין צריך לומר . S zu 13, 2 (59d unt.); Sd zu 16, 19 (103a 24) 6. Fragend: צריך לומר והלא כבר הם . S zu 12, 47 (57b unt., 58a ob.); zu 20, 15 (93c 9) 7. Ebenfalls fragend: צריך לאמרו , S zu 12, 3 (58b unt.). Aus dem Midrasch der Schule Ismaels gehört hieher: M zu 21, 33 (87b 26): צריך די היה משה להשיב (19, 8 (63a 22): הכתוב להביאו בפני עצמו בו אויל מחריש חכם יחשב ואין צריך לומר ואומם: (Pesach. 9, 2): בי אין צריך לומר ואומם יחשב ואין צריך לומר ואומם

¹ So nach der Version des pal. Talmuds. In T ist V. 29 vor 28 genannt. ² Das Ganze steht als Baraitha j. Sota 23d 66-24a 8. Jedoch lautet die שלשה מקריות נאמרו בעניין אחר מה שאמר וה (nach jedem Beispiele): שלשה מקריות נאמרו בעניין אחר מה שאמר ה אמר זה ומה שאמר זה לא אמר זה Das 5. Beispiel fehlt. In T (313 12) folgt dann eine ähnliche Gruppe von drei Bibelstellen unter dem Schlagworte עַרוּבֶי ברים, s. oben (S. 146), Art. ערוב, Dieser Gruppe folgt ein Beispiel, welches zur ersten Gruppe gerechnet werden muss: Hoh. 8,5-6; der heilige Geist spricht 5 b, Israel 6 a bis זרועך, die Völker der Welt das Uebrige von V. 6. In einer ähnlichen Gruppe von Bibelstellen (s. oben, S. 130, Art. סכר) in Sn zu 11, 6 werden aus unserer Gruppe die Beispiele 2., 4. und 5. gebracht. 3 Vgl. Simlai's בכל מקום שאתה מוצא :(Gen. r. c. 8, s. Die Ag. d. pal. Am. I, 557, 1) בכל מקום שאתה מוצא פתחון פה למינין אתה מוצא תשובתה בצרה. ⁴ Vgl. Gen. r. c. 74 (5): לפיכך הוצרך לכך לפיכך) נערה הכתוב לומר Pesikta 111a—112a: לכך לפיכך) נערה הכתוב לומר ⁵ Vgl. Pesikta 190 b—191 b: לפיכך צריך הכתוב לומר (s. auch vorige Anm.); ib. 193a: לפיכך צריך לומר; Gen. r. c. 68 (5). 6 In Gen. r. sieht man oft die aramäische Formel: . . אלא הוה צריך קרא למימר אלא; c. 25 (2); 30 (4); 33 (7); 49 (1); 70 (1); 85 (2). ⁷ ∀gl. Gen. r. c. 91 (6): צריך המקרא לומר, fragend.

שפתיו גבון, d. h. in Prov. 17, 28 ergiebt sich die zweite Vershälfte selbstverständlich aus dem Inhalte der ersten (in j. Pesach. 37 a 62: ואין צורך לומר).

פָּרִיךָּ, ohne Ergänzung durch den Infinitiv, findet sich ständig im Ismael'schen Midrasch in der Formel אָנוֹ (אָין) צָּרִיךְּ ("es bedarf dieser Deutung nicht"). M zu 12, 10 (7a 14 16); 12, 15 (8b 33); 12, 16 (9b 7); 17, 14 (55 b 9); 23, 19 (102 b 21). Sn zu 7, 13 (14 b 21); 18, 3 (36 a 31) 1. Nur in Sd stehen folgende Phrasen: מָּהָה אָנִי צָּרִיךְּ ("wozu bedarf ich dieses Verses!"), zu 6, 4 (73 a 5); 12, 3 (87 b 22), im Munde Akiba's; 22, 9 (116 b 1). יְלָהָה אַנִי צָּרִיךְּ (125 b 14) 2.

P

קבלה, Substantiv zu קבלה, empfangen, im engeren Sinne: die Lehre empfangen (Pea II, 6; Aboth I, 1, 3 u. s. w.); Correlativum zu מסרת, wie מסרת zu מסר Das Substantiv bed. also die als Ueberlieferung empfangene Lehre. Jedoch wurde das Wort nur in dem besonderen Sinne der in den nachmosaischen biblischen Schriften niedergelegten Ueberlieferung angewendet, indem man die Urheber dieser Schriften, die Propheten im weiteren Sinne, als die Träger der von Moses überkommenen Ueberlieferung betrachtete. Ihre Schriften, d. h. die Bücher der Propheten und Hagiographen, werden daher gegenüber der הזוה, dem Pentateuch. mit dem zusammenfassenden Ausdrucke קבלה bezeichnet3. Und so festgewurzelt war diese specielle Bedeutung des Wortes, dass es weder in tannaitischen, noch in amoräischen Texten in anderer Bedeutung gefunden wird. Nur späteren Jahrhunderten war es vorbehalten, die angebliche Ueberlieferung der Geheimlehre mit unserem Worte zu bezeichnen, so dass Kabbala (im 13. Jhdt.) zum Namen der jüdischen Mystik wurde 4.

¹ S. Die Ag. d. Tann. I, 392, 2. 2 Vgl. Gen. r. c. 56 (11): ... י מה צורך לומר : 3 Wenn man in Aboth I, 1 statt des Verbums מְּשֵׁר מְבֵּל תורה מסיני ויהושע : 3 Wenn man in Aboth I, 1 statt des Verbums משה קבל תורה מסיני ויהושע : Da die Propheten die מְבָּל מִים מוֹקְנִים ... Da die Propheten die מְבָּל מִים מוֹקְנִים מיהושע ונביאים מוֹקנים ... Da die Propheten die מְבָּל sind, wird der von ihnen herrührende Theil der h. Schrift מְּלֶבְל genannt. Vgl. Zunz, Gottesdienstliche Vorträge, S. 44. Dafür, dass auch "die Gesetze der mündlichen Ueberlieferung" Kabbala heissen, bringt Zunz keinen Beleg; es giebt auch keinen. Andere — unnöthige — Vermuthungen über מְבֶּלְה s. bei Blau, Zur Einleitung, S. 24 f.

4 In einem der ursprünglichen Bedeutung näheren Sinne gebraucht R. Abraham Ibn Daud das Wort, wenn er seine bekannte

Ausser den oben (S. 155) für die Formel מפורש בקבלה und ihr ähnliche Anführungen nichtpentateuchischer Bibelstellen gebrachten Beispielen sind in tannaitischen Texten nur noch wenige Fälle der Anwendung unseres Ausdruckes zu finden. Taanith II, 1: ובקבלה הוא אומר (Joel 2, 13). Zweiunddreissig Regeln, No. 26, s. oben (S. 122), Art. משל Ende. In diesem letztern Beispiele ist קבלה ausdrücklich der חורה entgegengestellt. Dasselbe ist der Fall in einer Aeusserung Jehuda's I., die in einer Baraitha (Chullin 137a) erhalten ist; er spricht von דָבְרֵי מוֹרָה und דָבְרֵי מוֹרָה und דָבְרֵי קבלה, zur Entgegenstellung der beiden Citate: Exod. 21, 37 und Auch gehört diese Aeusserung ins Gebiet der I Sam. 25, 18. halachischen Exegese, während es sich in den übrigen Beispielen im tannaitischen Schriftthum zumeist um Nichthalachi-Zugleich zeigt uns die Aeusserung Jehuda's I. sches handelt. diejenige Formulirung des Gegensatzes zwischen pentateuchischer und nichtpentateuchischer Begründung der Halacha, wie sie im babulonischen Talmud als allgemein üblich erscheint 1. Sowohl in diesem, als im palästinensischen Talmud ist der Ausdruck קַבַּלָה stets in Verbindung mit Fragen der halachischen Exegese angewendet 2.

Chronik als מַּדְר הַּפְּבְּלָה bezeichnet. Er meint die Ueberlieferung der jüdischen Lehre, deren Träger in ununterbrochener Reihe durch die Propheten bis Moses hinaufgeführt werden. S. auch Löw, Ges. Schriften I, 309.

¹ רברי תורה מרברי קבלה לא ילפינן: Chagiga 10 b, Baba Kamma 2 b. In einer Controverse zwischen Chija b. Abba und Ammi (Nidda 23a): דנין דברי תורה דברי קבלה ברי תורה מדברי תורה ואין דנין דברי תורה מדברי קבלה. Aschi, Rosch Haschana 19 a: דברי קבלה דבר זה מתורת משה רבינו לא למרנו מדברי ... Rabina, R. Hasch. 7a: דבר זה מתורת משה רבינו לא קבלה למדנו (nachgebildet den Worten Chisda's, Joma 71 b und Parall.: דבר זה מתורת משה רבינו לא למרנו מדברי יחוקאל בן בוזי למדנו (מתורת משה בינו לא למרנו בוזי למדנו). — Aus dem palästinensischen Talmud seien folgende Beispiele erwähnt. Auf die Frage ולמדין מן הקבלה — mit Bezug auf eine halachisch-exegetische Verwendung von Jesaja 28,25 - antwortet Simon (Challa 57 b 16), diese Stelle sei wegen der Worte in V. 26 als Thora zu שהוא דבר תורה: ... betrachten: כמו שהוא דבר תורה. ... Kidduschin 66 a 52. - Jebamoth 4a 19 (Kidduschin 64 d 65): Jakob aus Kafar Nibburaja (s. Die Ag. d. pal. Amor. III, 708) fragt Chaggai: מן הקבלה את מלקיני; Chaggai antwortet, nach Ezra 10, 3 und das Recht der Züchtigung aus dem Pentateuch deducirend: וכתורה יעשה. Dasselbe Gen. r. c. 7 (2), Pesikta 36a, Pesikta r. c. 14 (61b), Koh. r. zu 7, 23, Tanch. הקה (B. 15). — An die tannaitische Terminologie knüpft an Zeira, wenn er sagt (j. Kilajim 31 d 71): פירש בקבלה. Derselbe Aus-² Der nachtalmudischen Zeit gehört an der in druck Pesachim 32 c 49. Mass. Sofrim 18, 3 zu lesende Satz, in welchem דברי קבלה prophetische und דברי קרושה hagiographische Bibeltexte bedeutet. S. Blau, Zur Einleitung, S. 30. Es hat dabei dieselbe Verengung der Bedeutung stattgefunden, wie bei אַקרָא, s. oben, S. 118f.

קדם. Partic. Kal קוֹם 3, vorhergehend, früher stehend. Sd zu 12, 12 (89 a 3): חביב חביב קורם, d. h. von den aufgezählten Hausgenossen ist der früher Stehende der Werthere; ebenso Sd zu 16, 11 (102 a 16), 16, 14 (102 b 7) 4. — במקרא קורם במעשה. S. oben (S. 112), Art. מַעְשֵּׁה.

Hiphil הקדים, früher erwähnen. M zu 12, 6 (5a 7): לכך הקדים לכך הקדים. M zu 20, 12 (70a 18 20): לפיכך הקדים לפיכך הקדים אם לאב 20, 12 (70a 18 20), in Bezug auf Exod. 20, 12; אב לאם לכיבור הקדים אם לדיבור לוורא, in Bezug auf Lev. 19, 3. S zu 1, 1 (3c ob.): הקדים קריאה לדיבור.

Partic. Hophal מְּקְרֵּם (geschr. מוקרם מוקרם). Eine Regel der Schule Ismaels lautet: אין מוקרם ומאוחר בתורה. Es giebt kein Früher oder Später in der h. Schrift⁵. Diese Regel wird in M zu 15, 8 (40b 8) zur Erklärung des Umstandes herangezogen, dass im Lobgesange Israels am rothen Meere V. 8 den "Anfang des Abschnittes" bilden sollte (indem in diesem Verse das Frühere, in V. 1—7 das Spätere enthalten ist). Die dabei angewendeten Worte: זה הוה הפרשה ולמה נכתב כאן שאין מוקדם ומאוחר בתורה שורה מולה בתורה בתורה בתורה auch auf andere Fälle angewendet, in denen ein solches Hysteron Proteron in der heiligen Schrift angenommen werden muss. Jedoch handelt es sich in diesen Fällen nicht um den Anfang eines Abschnittes, sondern um den des betreffenden biblischen Buches. Es werden folgende Beispiele angeführt, bei denen nicht immer einleuchtend ist, weshalb das Buch mit dem angeführten Verse hätte beginnen sollen: Das Buch Jesaja hätte beginnen sollen

mit Jes. 6. 1; das Buch Ezechiel mit Ez. 2, 1 (nach Anderen mit Ez. 17. 2) 1: das Buch Jeremias mit Jer. 2, 22; das Buch Hosea mit Hos. 10, 1; das Buch Koheleth mit Koh. 1, 12. In einer anderen Version dieses Ismael'schen Midrasch (Koheleth r. zu 1, 12, mit תני רבי ישמעאל eingeleitet) lautet die Formel sachentsprechend: זה היה ראוי להיות תחלת הספר ולמה נכתב כאו אלא שאיו מוקדם ומאוחר בתורה. Ausser den in M stehenden Beispielen (nur Hosea fehlt) werden in dieser Version noch folgende gebracht: Lev. 9, 1 für das dritte Buch des Pentateuchs; Deut. 29, 9 für das Deuteronomium: Jos. 3, 7 für das Buch Josua; Richter 5, 3 für das Lied der Debora 3: Ps. 73, 22 für das Buch der Psalmen. — In Sn zu 9. 1 (16b unt.) wird an den Umstand, dass der erste Monat des zweiten Jahres erwähnt ist, während in Num. 1, 1 (בתחלת הספר) schon der zweite Monat erwähnt war, die Bemerkung geknüpft: בתורה בתורה מוקדם ומאוחר בתורה Jehuda I. bemerkt dazu (ib.), ein chronologisches Späteres, das früher erzählt wird, sei schon Exod. 16. 35 zu bemerken.

Unter den Zweiunddreissig Regeln figurirt die vom Früher und Später als letzte (32.); sie heisst daselbt: מוקדם שהוא בפרשות. Als Beispiel wird angeführt: 1. Gen. 15, denn die hier erwählte Bundesschliessung, V. 9 ff., nebst der Ankündigung der ägyptischen Knechtschaft, kann aus chronologischen Gründen nur im 70. Lebensjahre Abrahams stattgefunden haben, gehört also vor Gen. 12, 45. 2. Num. 7, die Aufrichtung des Heiligthums, gehört vor Num. 1, nach Exod. 40, 17. Nach dem zweiten Beispiele die Folgerung: מכאן אתה למד שהמאוחר מוקדם בפרשות בפרשות בפרשות בסוף מוקדם שהוא מאוחר בענין. Die vorletzte (31.) der genannten Regeln lautet: מכאן אתה לשוכב vor dem Schlusse des Hauptsatzes. Beispiele: I Sam. 3, 3, wo מוקדם שהוא שוכב שהוא שוכב מוחד בהיכל ה' Die vorletzte am Schlusse des Verses stehen müsste 6. Ps. 34, 16—18, wo V. 17 den Zusammenhang zwischen V. 16 und 18 unterbricht.

קֹרֵשׁ. Um den Ausdruck "Mund Gottes" zu vermeiden, gebraucht der tannaitische Midrasch den Ausdruck שָּׁ הַקּרָשׁ "Mund der Heiligkeit". Sn zu 15, 31 (33a 28); dem Leugner der Gött-

¹ Dieser Vers allein ist genannt in der Version des Koh. r. 2 In der Version des Koh. r. steht Jeremias vor Ezechiel. 3 אות ההור ראוי להיות ראשיל. 4 An denselben Umstand knüpft Rab, Pesachim 6 b, die Bemerkung: אות אומרת אין מוקרם ומאוחר בתורה 5 Unter dem Namen Jose's (b. Chalaftha), nach Seder Olam c. 1. 6 Auf dieser Erklärung beruht die massoretische Accentuation, die bei שוכב die Hauptpause angiebt.

lichkeit eines Wortes der Lehre werden die Worte zugeschrieben: יכל התורה אמר מפי הקודש ודבר זה משה מפי עצמו אמרו : 15, 34 (33b 32): עד שנאמר לו מפי הקדש. Sd zu 32, 7 (134a 27): למחר עתידים ישראל להיות רואים ושומעים כשומעים מפי הקודש (mit Hinweis auf Jes. 30, 20f.). T 218 7 (Taanith 2, 10), Paraphrase der Worte Pharao Necho's: "Gott befahl, dass ich eile" (II Chron. 35, 21): מפי הקדש אני עולה, wo מפי הקדש gleichbedeutend ist mit מפי אלהים, ib. V. 22. Ohne den Artikel vor קדש, S zu 1, 1 mehrere Mal (3c 10f.): מפי קרש למשה. Vielleicht ist ib. (Z. 20) in der Phrase: שומע מפי מפי stehende Bezeichnung Gottes מפי stehende Bezeichnung die nach מפי eine Aenderung und Erweiterung des ursprünglichen מפי הקדש. Dasselbe gilt dann von den anderen Beispielen für מפי הק"בה, Sd zu 1, 6 (66 b 4): לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי (s. das erste Beispiel dieses Artikels); ebenso zu 1, 20 (69 a unt.); 1, 29 (70 a 25). An einer vierten Stelle in Sd zu 1, 9 (67a ו3) ist anstatt מפי הקדש der auch sonst vorkommende Ausdruck מפי הגבורה angewendet!. Man darf annehmen, dass sowie in letzterem Ausdrucke das Attribut der Macht² auch in ersterem das Attribut der Heiligkeit anstatt Gottes genannt wird: הקרש vertritt הקרש, wie Gott mit regelmässiger Hinzufügung der Eulogie ברוך הוא mit Vorliebe genannt wurde 3. - Anders muss man die Verbindungen בּתְבֵי הַקּדֵשׁ und רוּחָ הַקּרָשׁ verstehen;

¹ S. oben (S. 143) Art. מְשָׁרֵה. Den Ausdruck מפי גבורה wendet Ismael an, Sn zu 15, 31 (33a 32): מביזה על דבור הראשון שנאמר למשה מפי הנבורה. Der Schule Ismaels ist Horajoth 8a irrthümlich der Kanon des babylonischen Talmuds (Makkoth 24a, in Exod. r. c. 33, § 7 mit אמרי רבנן היה מפי נבורה כנורה מודי בעופה בעופה מודי בעופה בעופה בעופה בעופה בעופה בעופה בעופה בעופה מודי בעופה בעופה שני בעופה בע

² S. Die Ag. d. babyl. Amor. S. 19. ³ Es ist unnöthig und unrichtig, auf Grund dieses Ausdruckes anzunehmen, dass "לק"ף nach neuhebräischem Sprachgebrauche einfach Gott bedeutet", wie Blau, Zur Einleitung, S. 13, thut, um danach auch שרח רוח הקרש בעו erklären. Vorsichtiger drückt sich Dalman (a. a. O. S. 165) aus, wenn er sagt, "dass es eine Gottesbezeichnung "הַּלְּדֶשׁ (בְּרִידְּ), die Heiligkeit gegeben hat". Er erinnert an הַּלְּרָשׁ (בְּרִידְּ), das aram. Aequivalent von הקרוש ברוך הוא Dass in בתבי קרש חוברוך הוא nicht eine Bezeichnung Gottes, sondern das den biblischen Schriften zukommende Attribut der Heiligkeit gemeint ist, beweist schlagend der Ausspruch Akiba's über das Hohelied, Jadajim II, 5: שכל הכתובים קרש ושיר השירים קרש קרשים.

in beiden ist קדש attributiv mit dem ersten Worte verbunden und vertritt das Adjectiv. S. oben (S. 90) Art. יְּבָּחָ und unt., Art. אָלָיון הַקּרָשׁ Vgl. auch קֹשׁון הַקּרָשׁ, die heilige Sprache, Sd zu 21, 7 (112b 5), Sota VII, 2, 3, 4.

קים (קום), Piel קים (geschr. קיים), aufrechterhalten, bestätigen; das Wort, die Verheissung bethätigen, erfüllen, s. v. wie im biblischen Hebraismus הקים. Sd zu 13, 2 (92 a 5): מה משה אמר מקצת וקיים מקצת אחר נביאים אמרו וקיימו מקצת. Eine dem Ismael'schen Midrasch eigenthümliche Frage lautet מה (הא מה) אני מַקיַם ... (מקיים), wie bethätige ich, wie halte ich aufrecht das Wort der Schrift? M zu 12, 5 (4b 16 19); 12, 6 (5b 22 23); 12, 11 (7b 1); 12, 34 (14a 28); 20, 25 (74a 10); Sn zu 6, 5 (8b 29); Bar. B. Mezia 58b. In einer Controverse sagt Pappus zu Akiba 2: מה אתה מקיים, M zu 14, 29 (33 a 19 22 25 28); mit derselben Frage beginnt eine an Simon b. Jochai gerichtete Einwendung, Sn zu 11,5 (24 a 5)3. S. auch die Controverse zwischen Jehuda b. Ilai und Jose, dem Sohne der Damascenerin, Sd zu 1, 1 (65 a 7 9 10) 4. In diesen Fragen handelt es sich darum, dass der betreffende Text mit einer vorher ausgesprochenen Ansicht in Einklang gebracht, von ihr aus erklärt werde. - Wenn die Aussage irgend einer Bibelstelle durch eine an einer anderen Bibelstelle berichtete oder durch die Auslegung in ihr erkannte Thatsache bestätigt wird, wird dies durch die Formel לְקִים (לקיים) מַה־שְׁנַאַמֵר angegeben. M zu 12, 27 (14b 19), in Bezug auf Exod. 19, 4b; 19, 16 (64b 17), in Bezug auf Hoh. 1, 12; Bar. der Zweiunddreissig Regeln, No. 1, zu Exod. 12, 32, in Bezug auf Exod. 10, 25. In freierer Anwendung findet sich diese Formel in halachischen Aussprüchen. T 169 19 (Pesach. 8, 13), in Bezug auf Prov. 27, 10; T 175 10 (Schekal. 2, 1), in Bezug auf Num. 32, 22; T 241 31 (Jebam. 1, 10), in Bezug auf Zach. 8, 13. — Die Bestätigung eines Prophetenwortes (Jer. 9. 9) durch die geschichtliche Wirklichkeit zeigt unsere Formel an in einem Ausspruche Jose b. Chalaftha's 5, SO c. 27 Ende, Pesikta 113b 6.

¹ Vielleicht aus tannaischer Zeit stammt die Formel, mit der im Gebete Verse aus den Hagiographen citirt werden: בְּרָבְיִי קְּרְשָׁהְ בָּתוּבּב. S. die Keduscha und die drei mittleren Abschnitte des Neujahrs-Mussaf (Rab). 2 S. Die Ag. d. Tann. I, 325. 3 Beispiele aus Genesis rabba und Pesikta: מה אני מקיים היים Gen. r. c. 48 (8); 70 (4). מה מהה מקיים Gen. r. c. 20 (5), Pesikta 143a. בי בי הוה statt מה אני מקיים מה שנאמר Gen. r. c. 42 (6), 71 (9). 4 Z. 11 steht irrthümlich מה אתה מיים האתה מיים האתה מיים מה שנאמר Gen. מה אתה מיים מה שנאמר 5 S. Die Ag. d. Tann. II, 176, 6. 6 Den מה אתה מיים בי קרא עליו המקרא הזה (Zebach. 2 Ende) entspricht in Menachoth 18a: מה את מקיים האת מקיים של האת מקיים של האת מקיים האת מקיים של מקיים של מקיים של האת מק

Hithpael (od. Nithpael) הַּתְּקִים, (נְתְּקִים), Passivum zu קָּים בּנוֹ אַנוֹרָה לֹנוֹרְ עַתִּידִים בּנוֹרָ אַנוֹרָה לֹנוֹרְ שׁמחתי שנתקיימו דברי אוריה לפוף עתידים mit Bezug auf Micha 3, 12 — welche Unheilsweissagung auf Grund von Jer. 26, 18, 20 Urija zugeschrieben wird — und Zach. 8, 4. — In der Bar. Makkoth Ende lautet der Satz so: עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה על אוריה עליהם המקרא הזה נבואתו של אוריה בידוע שנבואתו של זכריה של זכריה עליהם המקרא הזה (54b 23): מתקיימת נתקיים עליהם המקרא הזה SO c. 27 Ende שבע שנים נתקיים עליהם המקרא הזה אוויר בידוע שנות המקרא הזה המקרא הזה המקרא הזה (7b 5), T 289 15 (Nazir 4, 7): תעליך נתקיים, ועליך נתקיים, ועליך נתקיים עלים מון nämlich Deut. 29, 22 am heiligen Lande. Sn zu 6, 2 (7b 5), T 289 15 (Nazir 4, 7): חמשונה אוויר שוויר שווירים שווירים שווירים שווירים שווירים שווירים שווים שווירים שוויים שווירים שווירים שווירים שווירים שווירים שווירים שווירים שווירי

Dem Midrasch der Schule Ismaels ist eigenthümlich die Frage, mit welcher auf den Widerspruch zwischen zwei Bibeltexten hingewiesen wird: הללו (oder כתובים (בתובים מקראות (בתובים (מתובים למני מקראות (בתובים (מתובים למני מקראות (בתובים (מתובים למני מקראות (בתובים (מתובים (מתובים

קּיִם (geschr. קיִים), Adjectiv zum Vorhergehenden: aufrecht bestehend, giltig (opp. לְּמָל). S zu 5, 19 (27c 5), Schekalim VI, 6: צענאו שני כתובים קיימים, zwei neben einander zu Recht bestehende Texte (in einer dem Hohenpriester Jojada in den Mund gelegten halachischen Schriftauslegung). Sd zu 11, 15 (81 a unt.): אם קיימים eingeleitete Erklärung ab; in Sd zu 1, 1 (65a) fehlt dieser Abschluss. Ebenso fehlt in Sd die an den beiden angeführten Parallelstellen vermittelst unserer Formel gegebene Beziehung auf Jes. 54, 3.

1 Diesem Passivum von יבר entspricht im N. T. πληρωθηναι, so in dem besonders bei Matthaeus häufigen "να (oder ὅπως) πληρωθη. Ev. Matth. 1, 22; 2, 15, 23; 4, 14; 8, 17; 12, 17; 13, 35; 21, 4; Ev. Joh. 15, 25. Das würde in der palästinensischen Schulsprache jener Zeit so lauten: קרי שִּיּחְקִים, oder kurz יברי שִּיְחְפִים הכתובים γός κατληρωθηναι, Uebers. von אוֹ למלאות (Uebers. von למלאות (Uebers. von אוֹ למלאות (Uebers. von למלאות (Uebers. von אוֹ לוֹ בּיִי שִׁיתְשִׁים הכתובים (Uebers. von (Uebers. von

ים ד' א במלים ד' זכריה ואם במלים ד' זכריה קיימים דברי וכריה (in der im vorigen Artikel erwähnten Agada Akiba's).

קל, leicht, geringfügig, unbedeutend; Gegensatz zu חמור, schwer, gewichtig, bedeutend (s. oben, S. 61). Aboth II, 1 והני היר במצוה קלה כבחמורה. Ohne Substantiv, M zu 23, 5 (99 b 11): die h. Schrift spricht, מפני שדבר הכתוב בַּפַּלי ללמוד ממנו את החמור von dem Unbedeutendern, damit man daraus - durch Schlussfolgerung - das Bedeutendere lerne. Eine ständige Frage in S lautet: אם נאמרו הַקַּלוֹת למה נאמרו הַחַמוּרוֹת, zu 5, 3 (23c 2); 7, 21 (38a 8) 2; 22, 9 (97a 12). Zur Beantwortung wird dialektisch bewiesen, dass die h. Schrift sowohl die leichteren, als die schwererern Fälle angeben müsse, mit dem Ergebnisse: צריך לומר הקלות וצריך לומר החמורות. S. auch S zu 5, 17 (26 cd). In demselben Sinne nennt ein bereits oben (S. 81) erwähnter Ausspruch, Sd zu 1. 3 (66a 12) unter den Bestandtheilen der Lehre: הקלות והחמורות. Bar. i. Sanhedrin 28b (zu I Kön. 16, 31, הנקל): קלותיו של אחאב הם ירבעם של ירבעם (so ist zu lesen statt החומרותיו של ירבעם, da es nicht angeht, wie Levy IV, 260a thut, die Wörter als hebräische Plurale der aramäischen Singulare קולא und דומרא zu betrachten)4.

קל (geschr. קקל), Abstractum zu קל, wie חמר zu חמר חמר . Sn zu קלל במצא חומרו (zu lesen: קלל (zu lesen: קלל). S zu (מו lesen: קמר). S zu אומרן (מו הומרן). S zu אומרן הומרן בהם חומרן . . . . . שמר בהם קולים ויש בהם חומרים (zu lesen: קלים und קלים ויש בהם קולים ויש בהם קלים seen: קלים und קלים בית seen: קלים und Erschwerungen. Edujoth V, 1: מקולי בית הלל (מו lesen: קמר עו מו מומרי בית הלל (zu lesen: קמר ומחומרי בית הלל).

אַסְל וְחֹמֶר, Name der exegetischen Regel, vermöge welcher vom Leichten aufs Schwere, vom minder Bedeutenden auf das Bedeutendere, oder auch umgekehrt vom Schweren aufs Leichte geschlossen wird, also der Schluss a minori ad majus oder a majori ad minus. Diese Benennung müsste eigentlich לְּחָלָה lauten; wahrscheinlich aber zog man es vor, in dem ersten Bestandtheile statt des Substantivs, das auch eine andere, sehr geläufige Bedeutung (לוף, Stimme) hat, das Adjectiv zu gebrauchen. Die Benennung giebt die wesentlichen Momente der Schlussfolgerung

1 als mater lectionis des kurzen ŏ zu betrachten.

י Vor יקלים ist durch Versehen בהווה eingeschoben; s. oben, S. 39, Anm. 1. עלים וחמורים 'Vgl. Zebachim 44d. '3 Davon ist zu unterscheiden קלים וחמורים, der Plural von קלים וחמורים. S. folg. S. '4 Das Richtige hat Jastrow, 476b oben. '5 Jastrow (435b unt.) l. הוֹמְרִים (wie אַהְלִּים אַה, Levy (II 76a): הוֹמְרִים (aramäisch). Es wird wohl am einfachsten sein, das Wort nach Exod. 8, 10 zu lesen und das

an, deren verschiedene Schemata aus den folgenden Beispielen ersichtlich sind. M zu 20, 25 (74a 2): והרי דברים קל וחומר לשאר כל הכלים ומה אם מזבח החמור אם רצה לשנות ישנה כל וחומר לשאר כל הכלים. Ib. zu 20, 26 (74a 28): הכלים. ומה אם וחומר ומה אם הכלים. שאיו בהם דעת לא לרעה ולא למובה אמר הקדוש ברוד הוא לא תנהג בהן מנהג בזיוו חברד שהוא בדמותו של מי שהיה ואמר העולם דיו הוא שלא תנהוג בו מנהג בויוו. Ib. zu 20, 25 (74a 15), Jochanan b. Zakkai: והרי דברים קל וחומר ומה אם אבני מובח .... על שמטילות שלום ביו ישראל לאביהם שבשמים אמר הקדוש ברוך לא תניף עליהם ברול המטיל שלום בין איש לאיש בין איש לאשתו בין עיר לעיר בין אומה לאומה ביו ממשלה לממשלה בין משפחה למשפחה על אחת כמה וכמה שלא תבוא עליו פורענית. Ib. zu 21, 7 (78a 10): אמרת אם מוציאה הכתוב מיד מכר החמור קל וחומר מיד רציעה קלה. — Beispiele von Schlussfolgerungen, die in der exegetischen Discussion aufgestellt, aber durch den Hinweis auf ein Textwort beseitigt werden. M zu 20, 25 (74a 8): שהיה ברין ומה אם מזבח הקל אסור לבנות בו ההיכל וקדש הקדשים ... החמורים דין הוא שלא יהו בונין בו גזית תלמוד לומר... Ib. zu 20, 26 שהיה בדין ומה אם מזבח הקל אסור לפסוע בו פסיעה יתירה (74a 25): ההיכל וקדש הקדשים החמורים דין הוא שאסור לפסוע פסיעה יתירה בהן ... לפי שהן המורין ת"ל... Die beiden Gegenstände der Schlussfolgerung werden in einem Theile dieser Beispiele ausdrücklich als ממור und קים qualificirt. Diese Qualificirung gehört zum ursprünglichen und vollständigen Schema des Schlusses und auf ihr beruht die Benennung des letzteren mit den Abstrakten jener Adjectiva.

Der Plural zu קלים וְחְמוּרִים lautet קלים וְחְמוּרִים; dabei ist also auch beim zweiten Bestandtheile des Ausdruckes das Adjectiv an die Stelle des Substantivs getreten. In dem oben (S. 43) citirten Ausspruche über den Dekalog heisst es, Sd zu 32, 10 (134b unt.):

Chagiga 15b, von den Schriftgelehrten, in Fortsetzung der oben (S. 135) erwähnten Deutung zu Jes. 33, 18:

Baraitha Ismaels, Gen. r. c. 92 Ende: אזה שוקל שהיו שוקלין קלין וחמורין

Die Regel des Kal-wachomer steht an der Spitze der Sieben Regeln Hillels sowie der Dreizehn Regeln Ismaels. In der Baraitha über die letzteren (S 1 b) wird als Beispiel eine der in der Bibel selbst vorkommenden Schlussfolgerungen gebracht, nämlich Num. 12, 142. In einer anderen Ismael'schen Baraitha werden die

¹ S. auch den oben, S. 16, Z. 8 citirten Satz. raitha ist angeführt Baba Kamma 25a und Par.

² Dieser Theil der Ba-

zehn Stellen der heiligen Schrift aufgezählt, in denen die Schlussfolgerung des Kal-wachomer angewendet ist: Gen. 44, 8; Exod. 6, 12; Num. 12, 14; Deut. 31, 27; Jer. 12, 5a; ib. 12, 5b; I Sam. 23, 3; Prov. 11, 31; Esther 9, 13; Ezech. 15, 5¹. Die Zweiunddreissig Regeln Eliezer b. Jose Gelili's nennen als 5. Regel אינו הוומר מפורש, mit zwei Beispielen aus der eben angeführten Liste: Jerem. 12, 5a und Esther 9, 13. Es ist also der ausdrücklich im Bibeltexte zu findende Kal-wachomer. Die 6. Regel heisst אינו מוומר מתום בשבע להרע אווומר מוומר מוומר

קרא Kal קרא, lesen, mit der speciellen Bedeutung: die heilige Schrift lesen, die daher מקרא heisst (s. oben diesen Art.). ist ein alter Ausdruck für das Studium der Bibel (s. oben, S. 34). Aus dem tannaitischen Midrasch seien folgende Beispiele für die Anwendung des Verbums angeführt. Dem Midrasch der Schule Ismaels ist eigenthümlich die Phrase אָני אַקרא, mit welcher die Frage über die Bedeutung eines überflüssig scheinenden Bestandtheiles des Textes eingeleitet wird. M zu 12, 10 (7a 11): אני אקרא והנותר ממנו באש תשרפו עד בקר למה נאמר והנותר ממנו באש תשרפו עד בקר למה נאמר. D. h. Es würde genügen, wenn ich läse: was davon übrig bleibt, sollt ihr im Feuer verbrennen; wozu ist gesagt: bis zum Morgen? (Denn, dass es bis zum Morgen verbrannt werden muss, ergiebt sich schon aus dem vorhergehenden Satze: lasset nichts übrig davon bis zum Morgen). Dasselbe M zu 12, 8 (6 a unt.). S ferner M zu 12, 9 (6b unt.); Sn zu 5, 27 (6a 34). — S zu 2, 3 (10c 4), Sn zu 26, 54 (49 a 1) קורא אני, zur Einführung eines Bibelcitates. Diese Art der Einführung von Bibelcitaten findet sich auch in der Form . . קורא אני על, wo die Präposition die Beziehung des citirten Bibelwortes angiebt. Sn zu 5, 8 (2 b 28), 6, 5 (9 a 18): אורא אני עליו (קורא אני =) עליהם (49 a 2); אני עליו (קורא אני), Statt אלי findet sich ב, S zu 5, 21 (27 d 4): קורא אני בהם 2. Diese Beispiele gehören alle der halachischen Exegese an. — Das mit על verbundene Verbum קרא wird namentlich dann gebraucht, wenn man eine Bibelstelle citirt, die auf irgend einen Fall in freier Weise be-

¹ Die massoretische Ueberlieferung (Ochla weochla, No. 182 und 183) gruppirt die Liste in fünf pentateuchische und fünf nichtpentateuchische Beispiele, indem an die Spitze der einen Hälfte Gen. 4, 23 tritt und aus der zweiten Hälfte Ez. 15, 5 wegbleibt.

2 B. Mezia 58 a unt.: אוני קורא בהן; j. B. Kamma 2 c 30 wie in S.

zogen wird. T 248, 3 (Jebam. 6, 8): הזה את המקרא עליו ר' יוסי את המקרא הזה (Keth. 5 Ende): הוה את המקרא את המקרא בוקראתי עליה את המקרא הזה בוקראתי עליה את המקרא הזה בוקראו בוקראתי עליה את המקרא הזה (Reth. 5 Ende): וקראו המקרא הזה (die das heilige Land zu verlassen genöthigten Tannaiten wenden die citirten Schriftworte (Deut. 11, 31f.) auf ihren eigenen Fall an³.

— Andere Beispiele für den vollständigen Ausdruck: M zu 21, 35 (88b 4): המקרא הזה (d. h. lies den ganzen Bibelvers bis zu Ende (Akiba zu Meir) 4. T 676 11 (Machschirin Ende): כל ימי קורא המקרא הזה (die Parallelstelle, T 46 9 (Demai 1, 12) hat המקרא הזה statt המקרא הזה בפסוף.

Wenn ein Wort des Textes zum Zwecke der Deutung anders gelesen werden soll, als in der überlieferten Lesung, wird das mit der Formel angegeben: ... אל תקרא. . אל תקרא. Statt אקרא findet sich gewöhnlich die aramäische Wortform תקרי (auch תקרי geschrieben). Einigemal lautet die Formel . . אל תקרא כן זאל תקרא כן; es findet sich auch . . . אל תהי קורא . . . אל אל Sn zu 11, 32 (26b 15 17). Die im tannaitischen Midrasch enthaltenen, mit dieser Formel eingeleiteten Wortdeutungen beruhen theils auf anderer Lesung des Buchstabentextes, theils auf Aenderung des Buchstabentextes selbst. In M, Sn und Sd finden sich folgende Wortdeutungen beider Art. L. M zu 12, 17 (10a 27), Josija, Textwort: המצות; Aenderung zum Zwecke der Deutung: המצות. — M zu 16, 15 (49 b 8), אברים (Ps. 78, 25) -- אברים M zu 17, 8 (53a unt.), שפטים (II Chron. 24, 24) — שפמים Sn zu 11, 32 (26b 15), הממעם — תּממעמ. Sd zu 32, 25 (138a 2), שִׁיכָה ← שִׁיכָה (יִשִׁיכָה ← II. M zu 12, 13 (8 a 14), Josija, יופסעתי — ופסחתי M zu 14, 22 (31 a 23) Meir, רדם (Ps 68, 28) — רדם. Sn zu 11, 32 (26 b 16), Jehuda b. Ilai, וישממו — וישמחו Sd zu 32, 17 (136 b 22), שעום — שערום. Ib. 32, 21 (137a unt.), בלוי – בלא. Ib. 32, 24 (137b 17), בהמות — מוא ורסה בחמות. Ib. 33, 4 (143b unt.), מוא ורסה המורשה. Alle diese

¹ S. Die Ag. d. Tann. I, 51, 2. ² S. auch oben, S. 170, Anm. 6. ³ Beispiele aus Genesis rabba und Pesikta. Gen. r. c. 33 (5): אור מליהם המקרא (Akiba); 81 (2): הוה (Jehuda I.); 32 (10): אור מליה מקראות (Jonathan b. Eleazar); הוה הפסוק הוה אליה הפסוק הוה (Pesikta 174a (in einer Erzählung aus der Zeit des zweiten Tempels). — Ohne Object, Pesikta 59b: יוקראו עליו (פורא עליו; Gen. r. c. 1 (11): יוקראו עליו; Gen. r. c. 58 (2): יוקראו עליו; Gen. r. c. 25 (3), 64 (2), Pesikta 118a, 177a: יוקרא עליו: הוה קרי עליהון;

⁴ In dem parallelen Berichte Baba Kamma III, 9 ist anstatt Akiba's Jehuda genannt und statt der Worte . . . . אים אמר וגם את וגם את sagt er: יולא קיימת וגם אל קיימת וגם את מכרו . . . ולא קיימת וגם את sagt er: המת יחצון פיימת ברו א באנו אים אים המת יחצון 5 In Sd zu 11, 21 (83b 5) כאן statt באן statt יום אים המת יחצון

Was Sd zu 34, 7 (150a 14) betrifft, s. Die Ag. d. Tann. II, 289, 3.
Der Text in Sd, אל תקרי ושן בהמות אלא ושן בהם אשלה בם, giebt keinen Sinn.

Beispiele sind agadisch und gehören dem Ismael'schen Midrasch an. In S (aber in einem aus dem Ismael'schen Midrasch stammenden Theile) findet sich nur ein Beispiel, und zwar zur halachischen Exegese gehörig und mit יקרי ביה eingeleitet: zu 20. 13 (92b unt.), wo Akiba zum Zwecke der Deutung statt ישכב liest 2. Aus der tannaitischen Agada sind noch in grosser Menge Auslegungen erhalten, denen Wortdeutungen mit veränderter Lesung zu Grunde liegen 3. Es braucht nicht hervorgehoben zu werden, dass diese Wortdeutungen keine ernstgemeinten Vorschläge der Textänderung sind, sondern einzig und allein dem Zwecke der an die geänderte Wortform sich anlehnenden Schriftauslegung und Schriftanwendung dienen. Einmal wird mit der Formel .. תקרא כן אלא die Aenderung der Satzstructur dargeboten: Sd zu 11, 21 (83 b 5), wo Josua b. Karcha sagt 4, in Koh. 1, 4 müsste es statt דור הולך ודור כא והארץ לעולם עומדת eigentlich heissen: ארץ הולכת וארץ באה ודור לעולם עומר; denn da die Erde für die Menschen geschaffen ist - das ist der Gedankengang des Tannaiten - müsste das Geschlecht der Menschen bestehen und die Erde dem Wechsel unterworfen sein. Aber die Erde, weil sie an der von Gott gesetzten Ordnung festhält, vergeht nicht, während die Menschen Gottes Gesetz übertreten und vergehen. -Historisch berühmt wurde die mit unserer Formel eingeleitete Deutung Akiba's zu Num. 24, 17, mit welcher er den Mann aus Kôzêba als den verheissenen "Stern" begrüsste, dem "Edom" — Rom — unterliegen (V. 18) und der den Rest aus der "Stadt" אל תקרי כוכב אלא = Rom, V. 19) vernichten soll. Er sagte: אל תקרי בווב 5. Diese freie Schriftanwendung, auf Grund deren Bar Kô-

Die richtige Lesung folgt mit Leichtigkeit aus der gegebenen Erläuterung: שיהו בהמות מתחממן ומתחזרין על כל עבירות. Demnach findet der Agadist in בהמות eine Andeutung der sündigen Gluth, die sie dazu treibt, allen Sünden nachzugehen. Er liest also in בהמות anstatt des ה ein ה, also etwa בחמות Statt בחמורין ומחזרין. da ein Hithpael zu חור חור nicht vorkommt. Zur Bedeutung von הויר soben (S. 57), Art. חור.

zêba zu Bar Kôchaba (Kochba) wurde, zeigt am deutlichsten, wie es jene alten Schriftausleger mit der Formel "Lies nicht so, sondern so" gemeint haben.

٦

. Kal אראה, sehen. Zu den Phrasen צא וראה und צא וראה נוא וראה s. oben. Art. אים und Art. יצא — Ein merkwürdiger Idiotismus ist die Frage מה כאה, deren sich die tannaitische Bibelexegese bedient, um irgend eine Thatsache oder eine gesetzliche Bestimmung als auffallend zu kennzeichnen. Die Antwort auf die so eingeleitete Frage wird mit der Auslegung der betreffenden Stelle gegeben. Als Subject zu האה erscheint in dieser Frage der Gegenstand der biblischen Aussage, sei es eine Person oder ein Ding, zuweilen aber auch die Bibel selbst. Jochanan b. Zakkai wendet diese Frageform in mehreren seiner oben (S. 61 f.) unter המר erwähnten Schriftauslegungen an 1. 1. M zu 21, 6 (77a 13): מה ראתה אווו שתרצע מכל האיברים: ebenso T 358 6 (B. Kamma 7. 5)2. 2. T 358 10 (B. Kamma 7, 10), in Bezug auf Deut. 27, 5: הוכי מה ראה מה ראתה (91b 7) ברול ליפסל יותר מכל מיני מתכות. 3. M zu 22, 6 תורה להחמיר על הגנב יותר מהגולן; ebenso T 357 20 (B. Kamma 7, 2)3. — Ein in Rom noch zur Zeit des Tempels lebender Schriftgelehrter beginnt eine Agada über die Heiligung des göttlichen Namens mit der auf Daniel 3 sich beziehenden Frage: מה ראו חגניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן (על קדושת השם) לכבשן האש, Pesachim 53b 4. — An Gamliel II. richtet Jehuda aus Kefar Akko (Ikos?) in Bezug auf Exod. 18, 15 die Frage: מה ראה משה לומר כי יבוא אלי העם. Mech. z. St. (59a unt.). — Chanina (wahrscheinlich Ch. b. Gamliel) 6 richtet an Eliezer b. Hyrkanos die auf Exod.

einer Baraitha Simon b. Jochai's: מדרך כוכב מיעקב דרך כוובא מיעקב. S. Die Ag. d. Tann. I, 291, 3; Revue des Études Juives XXXVI, 202.

¹ S. Die Ag. d. Tann. I, 31, 1. 2 Im jer. Talmud, Kidduschin 59d 31 ist die Frage so stylisirt: מה ראה העבר הזה לירצע באזנו יותר מכל איבריו. Offenbar beruht diese Aenderung auf der Reflexion des die Frage מה ראה nicht mehr unbefangen gebrauchenden Sprachbewusstseins; man schrieb das "Sehen" lieber dem Knechte, als dem Ohre zu. Noch weiter geht die Aenderung im bab. Talmud, Kidduschin 22b; hier ist die ursprüngliche Phrase ganz ausgemerzt und die Frage lautet: מה נשתנה אוון מכל איברים. 3 In b. B. Kamma 79b dafür: מפני מה החמירה תורה. 8. oben, S. 61.

⁵ S. Die Ag. d. Tann. I, 98, 3. ⁶ S. Die Ag. d. Tann. I, 151, 8.

13. 13 sich beziehende Frage 1: מה ראו ישראל לפדות פטרי חמורים ולא פטרי סוסים וגמלים. M zu 17, 1 (53b 5) 2. — Simon b. Jochai knüpft an Exod. 21, 1 die Frage: מה ראו דינין לקדום לכל שבתורה. M z. St. (74b 12) 3. — Eine anonyme Agada, drückt die Frage, warum in Ps. 76, 3, auf den alten Namen Jerusalems, שֶׁלֶם, מבי מה ראה הכתוב להחזיר לה השם :zurückgegangen wird, so aus הראשון. T 3 8 (Berach. 1 Ende). — In dieser schon in tannaitischer Zeit ausser Gebrauch kommenden Frage geht die Anwendung von משל auf die Bedeutung erfahren, erleben (vgl. ראה מוב, מוב zurück. "Was hat N. erfahren, erlebt, dass er dies und dies that?" So fragte man etwa emphatisch, wenn man den Grund von etwas besonders Auffallendem wissen wollte; gewissermaassen: was ist ihm widerfahren, was focht ihn an. dass er es that? Aber diese ursprüngliche Bedeutung der Phrase verblasste so vollständig, dass man sie in der exegetischen Kunstsprache, wie die angeführten Beispiele zeigen, auch bei leblosen Dingen und bei Begriffsdingen anwendete. Ein Beispiel dieses interessanten Idiotismus 4 glaube ich schon in einer Bibelstelle erkennen zu dürfen. Wenn nämlich der Philisterkönig in seiner Entrüstung und Verwunderung über Abrahams Vorgehen ihn fragt (Gen. 20, וס): מה הדבר את כי עשית את הדבר הזה, so wird man diese Frage am besten so verstehen, dass man in ihr jenen Idiotismus erkennt und übersetzt: Was hat dich angefochten, dass du dies gethan hast?

Im Midrasch der Schule Akiba's, der kein Beispiel der eben besprochenen Phrase aufweist, findet sich eine andere, auf demselben Idiotismus beruhende Phrase: ... מָה רָאִיתָ Diese Frage, für welche ich nur in S Beispiele gefunden habe 5, gehört zu den dramatischen Elementen unserer Kunstsprache. Der in ihr Angesprochene ist der wirkliche oder gedachte Genosse der exegetischen Erörterung. ... מה ראית לומר כן אֱמוֹר. ... אַמוֹר ... S zu 1, 2 (4c 6); 1, 3 (5c 15). ... אֱמוֹר ... אַמוֹר ... (8b b). ומה ראית להכשיר , 1, 6 (6d 19). מה ראית להכשיר , 1, 13 (8b 1); 4, 20 (19b unt.). להניא את אלו ולהוציא את אלו , 6, 2 (29b 5).

רָאָי. S. oben (S. 47), Art. הָרַי.

בּאֵיָה, Beweis 6. Ein der Rechtsprechung angehöriger Aus-

¹ Die Antwort *Eliezers* ist oben, S. 12, Anm. 9 angeführt. ² In der Bar. Berachoth 5b dafür: מה נשתנו פימרי חמורים מפימרי סוסים ונמלים 8. S. 5. 177, Anm. 2. ³ S. Die Ag. d. Tann. II, 94, 2. ⁴ S. auch Bar. Jebam. 47a: מה ראית שבאת להתנייר. ⁵ S. Hoffmann, Zur Einleitung, S. 31. ⁶ Ich behalte die der gewöhnlichen Aussprache des Wortes entsprechende Punkta-

druck zur Bezeichnung des Beweises, auf Grund dessen der Richter das Urtheil fällt, die Rechtsfrage entscheidet. Sanhedrin כל זמן שמביא ראיה סותר את הדין .... אמרו לו הבא עדים ואמר :HI, 8: אין לי עדים אמרו הבא ראיה ואמר אין לי ראיה ולאחר זמן מצא ראיה ומצא עדים. - Die tannaitische Exegese nennt den Beweis, der für eine These, eine Meinung in einem Bibeltexte gebracht wird, ebenfalls באיה. Z. B. Jebamoth XIII, 3, Akiba's Einwand gegen eine biblische Belegstelle Eliezer's: משם ראיה, ist von dort ein Beweis? Ebenso T 415 16 18 20 (Ab. zara 3 Ende), Bar. Ab. zara 44a in einer Controverse zwischen Jose b. Chalaftha und den Gelehrten. Pesachim VI, 2, Eliezer b. Hyrkanos gegen Josua b. Cha-חמחום: מה ראיה רשות למצוה S zu 13, 3, in einem Berichte Akiba's über einen Disput mit Ismael und Josua b. Cha-חמחוֹם: התחלתי מביא להם ראיות . — Oben (S. 116), Art. מקום Anf.: בריכין להביא ראיה ממקומות אחרים. Der volle Ausdruck lautet ראיה ein Beweis für die Sache (für den Gegenstand, die These, Meinung, Erklärung). Z. B. M zu 19, 15 (64b 14), Eleazar b. Azarja: ראיה לדבר מסיני. Bar. Joma 80a oben, Jehuda I.: וראיה לדבר יום הכפורים. T 461 28 (Ab. zara 1 Ende), Simeon b. Eleazar 2: בן שלמה לדבר רחבעם בן שלמה Zweiunddreissig Regeln, No. 20 und 23: ... אוראיה לדכר S. ferner die oben (Art. וראיה לדכר) gebrachten Beispiele für die Phrase: י אף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר.

רבה. Piel רָבָה (geschr. ריבה), eigentlich vermehren 5. Ueber die Bedeutung des Verbums und seine Anwendung in der tannaitischen Exegese s. oben, Art. מעם. Ausser den dort gebrach-

ter 9, 29: Ps. 44, 13). Andere Bedeutung hat הָבָה in Ezech. 19, 2; Echa 2, 22.

tion אָאָר (zum Substantiv gewordenes Verbalnomen, vgl. אָרָאָה, Ezech. 28, 17) bei. — Levy (IV, 406a) punktirt רְאָר nach der Analogie von הְּוֶּיְה, nom. act. zu הוה; jedoch entspricht diesem für אור מבי לאַר, von dem יְּבְיּר specheills zu scheiden ist. In einer alten Mischnahandschrift, die meinem verewigten Collegen Kaufmann gehörte, ist unser Wort stets so punktirt: הַּאָיִר.

^{1 &}quot;Zeugen" und "Beweis" sind die beiden Mittel zur Erkenntniss des Rechtes, zur Feststellung der Wahrheit. Die Zeugen hört der Richter an, den Beweis sieht er; deshalb wohl heisst der Beweis און, das zu Sehende. Vgl. Jesaja 11, 3: ראַל למראה עיניו ישפוט ולא למשטע אוניו יוכיח ל, d. h. er wird nicht ein gewöhnlicher Richter sein, der nach dem richten, entscheiden muss, was er mit den Augen sieht, mit den Ohren hört. Ein talmudisches Princip lautet: אין לריין אלא מה שעיניו רואות. Hieher gehört vielleicht auch און לריין אלא מה שעיניו רואות, Jes. 28, 15, 18, wohl das sichtbare Document, das Beweisstück des Vertrages.

2 S. Die Ag. d. Tann. II, 425, 3.

3 Statt הארות הוא die Bar. des bab. Talmuds (Megilla 31 b, Nedarim 40a): סימן: Zeichen.

4 Was das dunkle הראיות, Gen. r. c. 36 Ende betrifft, s. Die Ag. d. pal. Amor. III, 688, 1.

5 Im biblischen Hebraismus ist allgemein der Hiphil angewendet, der Piel nur zweimal (Rich-

תבוי. Nomen actionis zu רְבָּה, opp. מְעִוּם. S. oben, S. 109, 110. Es seien noch folgende Beispiele angeführt. S zu 5, 4 (23 b unt.) = Schebuoth III, 5 (in einer Controverse zwischen Akiba und Ismael), Akiba: מריבוי הכתוב לכך אם הכתוב לכך הבוי הכתוב לכך אין ריבוי אחר ריבוי אלא. — Eine Regel Akiba's lautet: הכתוב לכך S zu 7, 12 (34d 14) 3. Dieselbe Regel wendet Eliezer b. Jakob an, S zu 2, 4 (10d 11) 4. Die gegentheilige Regel lautet, S zu 7, 12 (34d 16): אין ריבוי אחר מיעום אלא לרבות.

Die mit בּרֵי bezeichnete Regel des Einschliessens, welche für den Midrasch Akiba's charakteristisch ist, stellt Eliezer b. Jose Hagelili als erste an die Spitze seiner Zweiunddreissig Regeln der Agada. Diese Regel beschränkt sich jedoch hier, gleich der correlativen Regel des Ausschliessens (מַשְׁיִם), auf die exegetische Verwendung gewisser Partikeln. Einschliessende Bedeutung haben die Partikeln אַן ווחל (s. oben, S. 110). Die dritte der Zweiunddreissig Regeln heisst אַר רָבּוּ אַתר רְבּוּ ווֹ denen zwei der genannten Partikeln combinirt sind. Als Beispiele werden angeführt: I Sam. 17, 36 und Deut. 12, 31.

רוּחַ הַּקּרֵשׁׁך. Das biblische רוּחַ הַקּרָשׁׁך. Ps. 51, 13, beweist, dass im Ausdruck רוּחַ הַקּרָשׁׁיִם der zweite Bestandtheil attributive Bedeutung hat, daran also, dass שד in diesem Ausdrucke Gott bedeutet und דוֹח הקרש s. v. sei wie Geist Gottes, nicht gedacht werden kann 5. Im tannaitischen Midrasch wird הוּחַ häufig dort angewendet, wo gesagt werden soll, dass an irgend einer Bibelstelle Gott als der Redende zu denken ist. So in den unter den Artikeln סבר (S. 130), ערוב (S. 146) und ערוב (S. 163) gebrach-

¹ So muss statt אני ארבה gelesen werden, vgl. weiter unten (33 a 3).

² Der gewöhnliche Mischnatext (auch die Bar. Schebuoth 26 a oben) hat in Ismaels Einwand רבה statt יבי, jedoch der pal. Mischnatext (ed. Lowe 113 a 3) hat, wie S, יבוי א Vgl. Bar. Menachoth 89 a.

³ Vgl. Bar. Menachoth 89 a.

⁴ Hier ist vor אלא eingeschoben:

⁵ Gegen Blau, Zur Einleitung, S. 13 f. Vgl. Dalman, Die Worte Jesu I, 166. S. auch oben, S. 169, Art.

ten Stellen, in denen neben einander stehende Bibelsätze auf verschiedene Redende vertheilt sind. Die betreffende Einführung lautet: רוח הקרש אומרת (T 312 17 24; 313 13; Sd zu 21, 8, 112b 12) oder אמרה רוח הקדש (T 312 21). — Mit den Worten אמרה רוח הקדש ואומרת (der heilige Geist ruft laut) werden als Gottes Rede Bibelsätze gekennzeichnet, die gleichsam als Antwort auf ähnliche Aeusserungen Israels zu gelten haben. Es sind folgende Verspaare: 1. Israel bekennt den Einen Gott, Deut. 6, 4; Gott nennt Israel als das einzige Volk auf Erden, II Sam. 7, 23. 2. Israel rühmt die Unvergleichlichkeit Gottes, Exod. 15, 11; Gott die Unvergleichlichkeit Israels, Deut. 33, 29. 3. Aehnlich Deut. 4, 7; ib. 4. 8. 4. Israel rühmt sich Gottes. Ps. 89. 18: Gott rühmt sich mit Israel, Jes. 49, 31. — S zu 10, 4 (46a 1): השיבתו רוח הקדש², nämlich Psalm 133, der auf die Salbung Aharons zum Hohenpriester Bezug hat. — רוח הקדש מבשרתו, in Bezug auf Deut. 21, 8, Sota IX. 6 (s. Art. בשר).

Daraus, dass Rachab mit Gewissheit angab, dass die Kundschafter nach drei Tagen zurückkehren werden (Josua 2, 16, vgl. 22), wird geschlossen: ששרתה עליה רוח הקרש, Sd zu 1, 24 (69 b 29). — Was die Mutter Siseras gesprochen hatte (Richter 5, 28), konnte

¹ So M zu 15, 2 (36 b unt.). In Sd zu 33, 26 fehlt No. 3; vor 4, auch dort der Schlussnummer, stehen noch zwei Paare: Hoh. 2, 3; ib. V. 2. Exod. 15, 2 b; Jes. 43, 21. An der Spitze der ganzen Reihe steht folgende, unverständliche Gegenüberstellung: ישראל אומרים אין כאל ורוח הקדש אומרת אל ישורן. In Sd fehlt überall das in M stehende יצוחת בת קול ואמרה בת קול ואמרה: עוחת בת קול ואמרה בת קול ואמרה: — In Sd zu 31, 14 (129 b 30) heisst es, ohne Beziehung auf eine Bibelstelle: משיבו רוח הקדש למשה. L. entweder משיבה, 3 Als nichtisraelitische Propheten vor der Offenbarung werden vorher ausser

³ Als nichtisraelitische Propheten vor der Offenbarung werden vorher ausser Bileam genannt Hiob und die anderen Sprecher des Buches Hiob.

Debora nur durch Inspiration wissen: נתגלו דברים שאמרה אמו של ברום שאמרה אמו של . Sn zu 11, 6 (24a וז) יו.

אבר, Wink, Andeutung. M zu 17, 14 (55a 8), Eleazar aus Modim über die vier Frommen, denen Andeutungen über die Zukunft gegeben wurden. שׁנְהַן לָהֶם רָמוֹ Moses bekam in den Worten "lege in die Ohren Josua's" (Exod. 17, 14) die Andeutung. dass dieser, nicht er selbst das gelobte Land Israel in Besitz geben werde. Trotzdem betet er später, in das Land kommen zu dürfen. Ebenso liess Jakob die ihm in Gen. 28, 15 gewordene Andeutung unbeachtet und fürchtete vor Esau. Hingegen beachtete David den Wink, den er durch die Besiegung der wilden Thiere (I Sam. 17, 36) bekommen und erkannte daraus, dass er dazu bestimmt sei, etwas Ausserordentliches für Israel zu thun. Und Mordechai erkannte den Wink, der ihm mit der Aufnahme Esthers in den Königspalast zu Theil wurde, und er sah erwartungsvoll (Esther 2, 11) dem Kommenden entgegen. In diesem Ausspruche des Modiiten hat nicht speciell exegetische Bedeutung. Hingegen kommt ihm eine solche zu in Sd zu 32, 34 (139b 17): וה אחד מן המקומות שניתן להם רמו לתחית המתים, "diese ist eine der Stellen, an denen ihnen - den Israeliten - eine Andeutung der Auferstehung gegeben wurde." Als solche Stellen wurden ausser dem Ausgangsverse ("ich tödte und belebe") noch angeführt: Num. 23, 10b; Deut. 33, 6a; Hosea 6, 2. — Sn zu 18, 3 (36 a 30), Chananja, der Brudersohn Josua b. Chananja's, findet eine Andeutung des dereinstigen Tempelgesanges in Exod. 19, 19, während Jonathan. der Schüler Ismaels. eine solche Andeutung in Num. 15, 3 findet3. Beide gebrauchen den Ausdruck: מכאן רמו לשיר מן התורה; Jonathan setzt noch hinzu: אלא שנתפרש על ידי עורא. Damit soll vielleicht gesagt sein, dass durch Ezra im Buche der Chronik (s. B. Bathra 15a oben) die Institution des Tempelgesanges der Leviten ausdrücklich erwähnt ist. — Bar. Sabbath 103b, Taanith 2b, Jehuda b. Bathyra: מכאן רמז לניסוך מים מן התורה. D. h. die Buchstaben ב, ', ב, welche in ונסכיה und ונסכיה (Num. 28. 19. 31) zu dem gewöhnlichen ונסכה (V. 16, 22, 25, 28, 34, 38) und

¹ Aus Genesis rabba seien folgende Beispiele citirt: חוות הקדש אומרת (כ. 80 (8); 84, 12. הרכתו הקדש (הווח הקדש (מוח הקדש (

in במשפט (V. 33) zu dem gewöhnlichen כמשפט (V. 18, 21, 24, 27, 30, 37) hinzutreten, bilden das Wort מֵים, Wasser und enthalten eine Andeutung der künftigen Wasserlibationen 1.

רְשׁׁוּת, opp. הְּנָּרָה; s. oben (S. 58) diesen Artikel; opp. הְּנָּרָה, s. oben, S. 13, diesen Artikel; opp. מְּנְיָה, s. oben (S. 57) Art. חול (S. 179), Art. רֵאֵיָה.

רשם. Part. pass. Kal רשם. Josua b. Chananja leitet eine Agada zu Exod. 17, 8 mit folgenden Worten ein (M z. St. 53a ob.) 2: המקרא הזה רשום ומפורש על ידי איוב. Offenbar hat hier רשום dieselbe Bedeutung, wie sonst DAD (s. oben, S. 137)3. Dieser Schriftvers — das besagen jene Worte — ist undeutlich, unbestimmt; wir erfahren nicht, warum Amalek plötzlich kam und Israel angriff. Aber es wird deutlich durch Hiob 8, 11, wo unter dem Bilde des Wassers, des feuchten Grundes, als der Lebensbedingung für Schilf und Ried, die Thora als die Lebensbedingung für Israel gemeint ist. - Zu diesem sonst nicht vorkommenden Singular findet sich der Plural 4 in der Benennung alter Schriftausleger, der דורשי השוח, die auch דורשי המורות genannt werden 5. Folgende Aussprüche finden sich unter der Benennung ה" רשומות. M zu 15, 22 (45 a 16): "Sie fanden kein Wasser", d. i. die Thora, nach Jes. 55, 1. M zu 15, 25 (45b 18): Das heilende yy ist die Thora, nach Prov. 3, 18. M zu 16, 15 und 31 (49b 4; 51a 9): ist der Name, mit dem die Israeliten das Manna benannten. M zu 16, 21 (50 a 5): Auch beim Manna galt das Wort aus Gen. 3, 19 a; es musste an jeglichen Morgen "im Schweisse des Angesichtes" aufgelesen werden. Sn zu 35, 25 (62a 11): Das dreimalige עַרָה in diesem Abschnitte (V. 25, 26) lehrt, dass Urtheile über Leben und

¹ Das Verbum מון findet sich nicht in tannaitischen Texten. In der nachtannaitischen Litteratur findet sich das Verbum allein, sowie in der Verbindung בְּמֵּוּ רְמֵּוּ. Ausser den bei Levy, IV, 453b citirten Beispielen (Chullin 92a, Sabb. 119 b) s. noch folgende aus Gen. rabba und Pesikta. במו במוה לו, Gen. r. c. 33 (6); אף משה רְמָוּ לו (4). אף משה רְמָוָה לישראל מן התורה , Gen. r. c. 89 (4). אף משה רְמָוָה לישראל מן ebenso 26 a (s. Die Ag. d. pal. Am. II, 372, 4, 5). . . . לו על לו על, Gen. r. c. 16 (6) (ib. III, 570, 4). רְמֵוֹ לתולדותיו, Gen. r. c. 19 (8) (ib. II, 360, 3). . . שָׁ לתולדותיו, Gen. r. c. 53 (9) (ib. III, 689, 5); Pesikta 15b (ib. I, 434, 3); 39b (ib. I, 435, 2). — Die spätere Bibelexegese wandte den Ausdruck an, um die mystisch-allegorische Auslegung (Abr. Ibn Ezra), oder die typische Auslegung ($Z\hat{o}har$) zu bezeichnen. S. meine Bemerkungen, Revue des Études Juives XXII, 37 ff., Stade's Z. f. ² S. Die Ag. d. Tann. I, 169, 4. d. alttest. Wiss. XIII, 301. bietet in der That מתום statt בשות; jedoch scheint das nur eine erleichternde Variante zu sein. 4 Vgl. oben, S. 172, חמורה, Plural zu חמור. 5 S. oben S. 62, Anm. 4, 5, 6.

Tod durch ein Gericht aus dreissig Mitgliedern (עדה Zehn) gefällt werden. Sd zu 18,3 (106 b 2), von Jehuda b. Ilai überliefert: Symbolik der in Deut. 18, 3 vorgeschriebenen drei Priestergaben 1. Bar. Sanhedrin 104b unt.: Die Ps. 60, 9f. vorkommenden Namen bedeuten gewisse von der kommenden Welt Ausgeschlossene, denen mit den Worten des Psalmes Begnadigung in Aussicht gestellt ist. Koheleth rabba zu 10.1: Eine Sentenz über die Selbstbeurtheilung, von Akiba angeführt2. - Mit Hinblick auf die Bedeutung des Singulars לשום in dem Eingangs gebrachten Satze darf man דורשי רשומות als die Ausleger der undeutlichen, den Gedanken nur in Andeutungen enthaltenden Bibelworte erklären, wozu wenigstens ein Theil der unter ihren Namen erhaltenen Aussprüche stimmt. Mit der bekannten Bedeutung des Verbums im Hebräischen und Aramäischen (verzeichnen, bezeichnen) könnte man die hier constatirte Bedeutung so in Zusammenhang bringen, dass man annimmt, שום bedeute etwas, was nicht klar ausgeschrieben, sondern nur durch Zeichen angedeutet ist. -In dieser Bedeutung scheint man שום auch in Dan. 10, 21 verstanden zu haben. Denn in einer Gemeinde, der Jehuda I, der Patriarch seinen Schüler Levi b. Sisi empfohlen hatte, befragte man diesen unter anderem über die Worte im Danielverse: את הרשום בכתב אמת. Im Sinne der Fragenden liegt in diesen Worten ein Widerspruch: אם אמת למה רשום ואם רשום ואם אמת 3; denn שום bedeutet etwas, was nur durch Zeichen angedeutet ist, während כתב אמת klare und vollständige Schrift bedeutet 4.

2

משבח. Piel שבח, rühmen. Sn zu 7, 18 (15 a 15): וכן הכתוב אָשְׁבְּחוֹ בבתי דינים במצרים, die Schrift rühmt den Stamm Jissachar ob der in Aegypten in ihm bestandenen Gerichtscollegien (die

¹ S. ob. S. 62, A. 7. 2 S. Die Ag. d. Tann. I, 282, 3. 3 J. Jebam. 13a 27, Gen. r. c. 81 (2). Ebenso Schir r. zu 1,9, wo die Erläuterung zu Dan. 10, 21 ausserhalb des Rahmens der Erzählung über Levi b. Sisi's Misserfolg gebracht wird. In b. Jebamoth 105a lautet die Frage so: מכלל ראיכא כתב שאינו אמת. Diese abweichende Stylisirung der Frage kommt daher, dass der Widerspruch zwischen יש ווחד בעול מוד של בעל מיד של בעל מיד של בעל מיד של בעל מיד של משמע כתיבה תמה המתקיימת ורשום בעל משמע כתיבה תמה המתקיימת ורשום בעל משמע כתיבה תמה המתקיימת ורשום (חובר).

nämlich in dem Namen יְשִׁיבָה — s. v. wie יְשִׁיבָה, Num. 26, 24, angedeutet sind) י. Von demselben Stamme heisst es Sd zu 33, 18 (147a 3): יוששכר באהליך מלמד ששבמו של יששכר משתבח בתורה ("er wird gerühmt ob der Thora", denn die Zelte sind die "Zelte der Thora"); dazu der Hinweis auf I Chron. 12, 33.

שבר. Vereinzelt steht da der Ausdruck (j. Kidduschin 58 b 57) einer Baraitha *Chizkija's* 3: לְשָׁבֶּר קַל וָחְטָרְתָּה לָמְּקָרָא. Vielleicht gehört diese Phrase schon der amoräischen Zeit an 4. — אָשְׁבֵּר אָת־הָאוָן, s. oben, S. 3, Anm. 3.

שוה. Kal שָּׁוָה, gleich sein. S zu 11, 46 (57b 15 20), Bar. Chullin 27b: שָׁוֹף, קוֹף ועוף לבהמה לעוף ועוף לבהמה באיזו תורה לבהמה באיזו תורה שְּׁוְתָּה בהמה לעוף ועוף לפרות בכל באיזו תורה אחת יהיה לאורח בהתורה (18a unten): בא הכתוב והשוה את הגר לאורח בכל מצות שבתורה בשוה הכתוב (28b 23). Baraitha, Baba Kamma 15a, zu Num. 5, 6: השוה הכתוב (18b 23). Baraitha, Baba Kamma 15a, zu Exod. 21, 1: השוה הכתוב שבתורה השוה הכתוב (19c Exod. 21, 29: אשה לאיש לכל עונשן שבתורה השוה הכתוב (21, 29: אשה לאיש לכל בינין שבתורה השוה כולם בכפרה (8ar. ib., zu Exod. 21, 33 (83a ואדות שבתורה השוה כולם בכפרה (8ar. ib., zu Exod. 21, 29: אשה לאיש לכל מיתות שבתורה השוה כולם בכפרה (8ar. ib., zu 16, 33 (83a ווף). אחת בא הכתוב לְהַשְּוֹת ראשון לאחרון ואחרון (6ar. ib., בא הכתוב לְהַשְּוֹת ראשון לאחרון ואחרון (6ar. ib., כולם בכפרה).

"לָנֶוֹה", gleich. בַּצֶּר הַשְּׁנָה S. oben (S. 163), Art. גַּוֹרָה ... בַּנְרָה S. oben, S. 13.

¹ S. auch oben, S. 155, A. 4 Ende. ² S. Die Ag. d. Tann. II, 527, 1. 3 Dieser Baraitha (j. Kidduschin 58 b 44-60 entspricht 8d zu 24, 1 (122 a 6-17). Abgesehen von anderen Verschiedenheiten ist zu bemerken, dass für מַלְמֵּר in Sd die Baraitha des Jerusch. מַנִּיד hat (s. oben, S. 31). 4 Das wird dadurch bestätigt, dass ein paläst. Amoräer des 4. Jahrhunderts den Grundsatz ausspricht (j. Schebuoth 37 d 53 56): כל מדרש שאת דורש ושובר מדרש ראשון אין זה מדרש. Jedoch kann auch dieser Grundsatz auf tannaitischer Ueberlieferung beruhen. Im bab. Talmud entspricht dem Verbum שבר in dieser Bedeutung - eine Deduction brechen, d. i. widerlegen - פָּרָק, s. Levy IV, 114 b. Vgl. auch תְּבָרָא, תְּבָרָא, Widerlegung, Levy IV, 626 a. ⁵ S. auch S zu 1, 14 (8 d 4): שלא שׁוָה ... שׁלְא שׁוָה ; zu 2,8 (11b 11): שׁלָא שׁוָה ... שׁלָא שׁוָה. 6 In Sn zu 5, 6 (2a9): להשוות אשה לאיש לכל חטאות ונוקים שבתורה. 7 Die Bar., Joma 61a hat: . הושוו כולן

לְּשִׁירָה, Lied, Gesang. Eine anonyme Agada zählt in chronologischer Reihenfolge zehn Gesänge auf, die Gott zum Preise angestimmt wurden, M zu 15, 1 (34a unt.), anknüpfend an das Textwort את השורה הואת, mit der Einführung: כי שורה הואת. Es sind folgende Nummern: 1. Der in Jes. 30, 29 erwähnte Hymnus, der in Aegypten in der Nacht der Befreiung angestimmt wurde. 2. Exod. 15, 1–18. 3. Num. 21, 17–18. 4. Deut. 32, 1–43 1. 5. Josua 10, 12. 6. Richter 5. 7. II Sam. 22. 8. Ps. 30 (Salomo's Hymnus bei der Einweihung des Tempels). 9. II Chron. 20, 21 2. 10. Der in Jes. 42, 10 und 48, 20 vorhergesagte Hymnus der messianischen Zukunft 3.

Von der stichischen Form, in welcher gewisse Stücke des Bibeltextes geschrieben werden, heisst es Sd zu 6, 9 (75a 19) Bar. Sabb. 103b: או שכתבה כשירה או שירה או שירה או שירה או שכתבה כיוצא בה.

שכך. און את־הָאוָן. S. oben (S. 3), Art. אָוָן.

אַמות, Pl. שָׁמוֹת, der Name, speciell Gottes Name, im engsten Sinne der eigentliche Name Gottes, das Tetragrammaton (s. oben, S. 85, Art. פָּנִיי, der auch שָׁם הַּמְיוֹהָן und שֵׁם הִמְּיוֹשָׁם heisst (s. oben, S. 159). Sowie im biblischen Hebraismus für שׁם auch שַּׁם בּמְּפּנְּשׁ wurde (s. Ps. 30, 5; 97, 12; Hosea 12, 6; Ps. 102, 13) und zuweilen beide Wörter als Synonyma neben einander stehn (s. Exod. 3, 15; Jes. 26, 8; Ps. 135, 13, vgl. Hiob 18, 17) 4, so wurde in der tannaitischen Schulsprache שֵּׁשׁ in der Bed. Gottesname durch הַּשָּׁבּרָה, das Aussprechen, Erwähnen des Namens 5. Es scheint, dass im Sprachgebrauche der Schule אֵוֹכָּרָה besonders dort gebraucht wurde, wo es sich um die Niederschrift der Gottesnamen handelt. So heisst es am Schlusse der Anweisung über die ein-

¹ Dieses Stück heisst j. Megilla 74 b 65 (Mas. Sofrim 12, 8): שירת הלויים (auf Grund von Deut. 31, 25).

2 In Tanch. zu Exod. 15, 1 ist als No. 9 Salomo's Hohelied genannt, während No. 8 David zugeschrieben wird. Im Targum zum Hohenliede, das mit der Liste der "Zehn Hymnen" eingeleitet ist (als Paraphrase zum Textworte שיר השירים) ist No. 9 wie in Tanch., als No. 8 ist unsere No. 7 genannt, während als No. 7 I Sam. 2, 1—10 figurirt. Ferner nennt Targ. als No. 1 den als Hymnus America verstandenen 92. Psalm.

³ Statt der Verse in Jesaja citirt Tanch. Ps. 98, 1, das Targ. zum Hoh. verweist auf Jes. 30, 29. — Ueber die Liste der Zehn Hymnen bei Saadja s. Harkavy, Responsen der Geonim, S. 30 f. 4 S. Jacob in Stade's Zeitschrift, XVII, 69 f. 5 הַוֹּפֶיר שְׁיֵּח bei Menschen: Jes. 49, 1; Ps. 45, 18; bei Gott: Jes. 12, 4; 26, 13; Exod. 20, 24. In Bezug auf Abgötter: Exod. 23, 13. Vgl. die Passivconstruction: Jer. 11, 19; Ps. 83, 5; s. Jacob a. a. O. S. 76.

wandfreie Schreibung des Bibeltextes: או שכתב בה את האוכרות הב, Sd zu 6, 9 (75a 19), Sabb. 103b 1. Bar. Menachoth 30b (nach der Version in Sofrim 5, 4): וואין כותבין את האוכרה על מקום הגרר. Bar. Sabbath 116a (vgl. j. Sabb. 15c 53): הו ואוכרותיהו 2. Tb. (Jose b. Chalaftha): קודר את האוכרות שבהן. Ib. (Tarphon): אשרוף אותם ואת מנשה קדד את האוכרות Bar. Sanh. 103b: מנשה קדד את האוכרות. Megillath Taanith 3 (s. auch b. Rosch. Hasch. 18b): בשלשה בתשרי איתנטילת אדכרתא מן שטרייא (Var. במילת). Hier ist אדכרתא das aram. Aequivalent von האוברה und beweist, dass man den in Documenten geschriebenen Gottesnamen ebenfalls mit diesem Worte bezeichnete. Wenn die zu dieser Angabe der Meg. Taanith gegebene Erläuterung der Baraitha authentisch ist, bed. hier אדכרתא = אוכרה den Gottesnamen אל עליון, der in der Nennung der hasmonäischen Fürsten und Hohepriester in Documenten angewendet wurde (יוחנן כהן גדול לאל עליון). Daraus ergäbe sich, dass mit ursprünglich jede Benennung Gottes, nicht nur das Tetragrammaton gemeint ist4. Es scheint aber, dass man schon frühe das Wort speciell zur Bezeichnung des Tetragrammatons anwendete. Dieses wird wohl in den meisten oben angeführten Beispielen gemeint sein. Wenn es jedoch in einem tannaitischen Texte heisst: wer rituell unrein ist, dürfe Bibel und Tradition studiren, aber dabei nicht die Gottesnamen laut aussprechen, und dies so ausgedrückt wird: ובלבד שלא יוכיר אוכרות (j. Berach. 6 c 43), oder nach einer andern Version (b. Berach. 22a): ובלבד שלא יאמר so müssen unterschiedlos alle Gottesnamen gemeint sein. Auch in der nachtannaitischen Zeit findet man bald den weitern, bald den engern Gebrauch des Wortes 5. In der Massora

¹ Vgl. Sofrim 1, 10: מעשה בתורתן של אלכסגרריים שהיו כל אזכרותיה כתובות 2 S. Revue des Études Juives XXXVIII, 42. 3 S. Neubauer, Mediaeval Jewish Chronicles II, 12 unt., wo irrthümlich אדרכתא פפלמינגל 4 Wie eine Erklärung des Wortes אדכרתא erscheint in der erläuternden Baraitha der Ausdruck בשמרות.

⁵ Palästinensische Agadisten sprechen von שבע אוכרות שם im 92. Psalme (j. Taanith 65 c 24), in welchem das Tetragrammaton sieben Mal vorkömmt; von im Gebete Channa's, I Sam. 2, 1—10 (ib. Z. 25, 9 Mal das Tetragrammaton); von שמנה עשרה אוכרות im 29. Psalm (ib. Z. 9, vgl. Berach. 28 b, 18 Mal das Tetr.). Andererseits zählt Hoschaja in Gen. 1, 1—3, 14 אוכרות שבעים ואחרים (Gen. r. c. 20 g. Anf.), wobei sowohl die Beispiele für אלהים gezählt sind. Der babylonische Amora Joseph spricht (Berach. 28 b) von שמנה עשרה אוכרות שבקרית שמע, während in den Abschnitten des Schema (Deut. 6, 4—9; 11, 13—21; Num. 15, 37—41) nur mit Hinzunahme von שפzählt werden können. — S. über dieses Schwanken der Bedeutung

bedeutet jedoch אדכרא nur den vierbuchstabigen Namen Gottes 1.

bedeutet in manchen Redensarten den einer Bibelstelle zu entnehmenden Grund einer gesetzlichen Bestimmung. Makkoth I, 2 (Meir) שלא השם המביאן לידי מכות מביאן לידי תשלומין; d. h. die zweifache Bestrafung der überführten falschen Zeugen gründet sich auf zwei verschiedene Bibelstellen. Du bed. aber hier nicht "übertr. Schriftstelle" 2, sondern dasselbe was שום (die dem Aramäischen entnommene Nebenform für DW) in der Verbindung Dem eben citirten Satze folgt Makkoth I. 3 eine andere Halacha Meirs, ähnlichen Inhaltes, in der die beiden Bibelstellen (Exod. 20, 16 und Deut. 19, 19) unmittelbar der Partikel angehängt werden: לוקים שמונים משום לא תענה ברעך עד שקר ומשום ועשיתם לו כאשר ומם. In dieser zusammengesetzten Präposition משום, der oben, S. 121, ein besonderer Artikel gewidmet ist, bedeutet Div den in einer Bibelstelle sich findenden Grund zur Qualificirung einer Gesetzesübertretung. Die Bibelstelle, welche diese Qualificirung enthält, bietet gleichsam den Namen, den Titel, unter welchem die Uebertretung zu bestrafen ist3. Daher wird die Bibelstelle selbst, welche das Verbot enthält, als bezeichnet. wobei dieses Wort die Bed. Grund hat. In den oben, S. 121, citirten Beispielen tritt אמות an die Stelle von לאוין, Verbote. In anderen Redensarten ist die Bed. "Grund" - sei es biblischer. sei es sachlicher Grund - noch deutlicher erkennbar; auch die gleichsam tautologische Verbindung von שם mit mit wird nicht In einer oft citirten Baraitha (Pesachim 84a und Parall.) weist Jakob die exegetische Begründung einer halachischen These durch Jehuda b. Ilai mit den Worten zurück: לא ... מן השם הוא וה אלא משום. Jehuda b. Ilai weist die sachliche Begründung einer Halacha zurück, um sie exegetisch zu begründen mit den Worten: לא מן השם הוא זה אלא משום שנאמר. T 293 25 (Sota 1, 6), 618 38 (Negaim 1, 12), Bar. Nedarim 73 a. — Eine These Meirs wird von den Gelehrten mit den Worten abgewiesen:

von אַּוְכָּרָה die Ausführungen von Nager, Z. d.D. M. G. XXXV, 162 ff. und J. Fürst, ib. XXXVI, 410 ff.

אינו מן השם, Kerithoth III, 4. — Kerith. IV, 3: דבר שהוא דבר אחוא אחר אנו משום אחר אחר משני שמות 4+ משם אחר משני שמות 4+ משם אחר משני שמות אחר.

שמע. Kal שָׁמֵע, hören, verstehen, entnehmen. Dem Grundstocke der alten Terminologie gehört an die den Midrasch der Schule Ismaels kennzeichnende Phrase שומע אני oder zusammengezogen שומעני. Sie leitet, an das auszulegende Textwort anknüpfend, eine mögliche Auffassung desselben ein, um die Unhaltbarkeit derselben aus einem anderen Textworte, mit dem Ausdrucke הַלְמוּד לומָר eingeleitet, zu beweisen. S. folgende Stellen in M: Zu 12, 7 (6a 11); 12, 10 (7a 10); 12, 12 (7b 13); 12, 13 (8a 17); 12, 15 (8b 10); 12, 29 (13b 1); 12, 30 (13b 21); 18, 5 (58a 29); 20, 1 (66a 20); 20, 11 (69b unt.); 21, 12 (79b 3). In diesen Beispielen hat die Phrase fragende Bedeutung: "soll ich etwa so verstehen?" Ebenso in der Formulirung, wie sie sich in der oben (S. 112) im Art. מעשה erwähnten, Sätzegruppe (M 1a) öfters findet: שומע שומע אני אומר ... כשהוא אומר ... מניד. Zuweilen wird der mit שומע eingeleitete Satz durch eine Frage ergänzt. M zu 12. 2 (3a 15): ... מנין תלמוד לומר... שומעני .... מנין תלמוד לומר... שומעני .... מנין תלמוד לומר... ... חלמוד לומר ... מקיים ... תלמוד לומר alternirt das gleichbedeutende יכול S. ausser den oben, S. 72, citirten Beispielen. M zu 13, 8 (21a והנדת לבנך שומע אני מראש חדש תלמוד שומע, s. oben (S. 43), Art. הָן.

Wenn der in einem Bibeltexte gefundene Inhalt der Vervollständigung bedürftig ist, wird auf die Nothwendigkeit derselben mit der Formel אַבָּל לֹא שָׁמֵענוּ hingewiesen, welche bedeutet: jedoch wir haben nicht vernommen, dem Texte nicht entnommen. M zu 12, 2 (3a 22); 12, 14 (8a 23); 19, 10 (63b 26); 19, 15 (64b 7). Auf eine exegetische Deduction Josija's erwidert Jonathan: ועדיין, M zu 12, 6 (5b 25), womit er sagen will, dass dem betreffenden Bibeltexte die zu beweisende These nicht zu entnehmen

¹ Der palästinensischen Schulsprache der nachtannaitischen Zeit gehört an die Anwendung des Ausdruckes על שם על אין, mit der unmittelbar darauf folgenden Bibelstelle, bei exegetischer Begründung einer These. S. j. Berach. 3c 5: על שם והנית בו יומם ולילה ; ib. 6b 17: על שם והנית בו יומם ולילה ; ib. 6b 17: על שם והדי יתן אל לבו (Gen. r. c. 2(3): אין שם ובו אחה במחשך מעשיהם על שום ונשמע ב(3): Pesikta 177a: על שום והיה במחשך מעשיהם ; ib. 177b: על שום ואל תתהרר לפני מלך ? In dem Pesach-Rituale (Haggada), in welches dieser Satz aufgenommen ist, ist auch am Anfange desselben יכול an die Stelle von שומע אני getreten; denn dieses war im Midrasch der Schule Akiba's nicht mehr gebräuchlich.

Hiphil הָשׁמִיע. S. oben, S. 3.

שׁמוע eig. "das Gehörte, das Verstandene, Entnommene" 4 bedeutet den aus dem Textworte ohne weiteres sich ergebenden Sinn, den Wortsinn desselben. In der Regel findet sich das Wort nur in der Formel אָלְשׁמוּעוֹם. M zu 15, 22 (45a 11), Josua b. Chananja: אָמלק מדאו מים כשמועו (156a 15), El. aus Modiim: עמלק כשמועו (15a 15). Sn zu 12, 8 (27b unt.) in Bezug auf Exod. 33, 20, Akiba: אַמלש: Wenn die Auslegung des Textes nach dem Wortsinne durch einen anderen Text beseitigt werden soll, lautet die Formel: ... אומע אני כשמועו תלמוד לומר (20b 32); 20, 22 (72b 5); 21, 21 (84a 1); 23, 3 (98b 16). — Ausser אום מועם angeführten Ausspruche Akiba's.

Gleichbedeutend mit שמוע ist

קשׁמַע, welches Substantiv ebenfalls in der Formel בְּמִשְׁמֶען

¹ In der Parallelstelle, Sn zu 9,2 (17a 12): ממשמע הזה עדיין לא שמענו בי לא שמענו והיכן שמענו מור אבל ב . . . לא שמענו והיכן שמענו על . . . . לא שמענו וויכן שמענו . . . והיכן שמענו וויכן (Gen. r. c. 78 (10), 92 (5): . . . והיכן שמענו . . . ולא שמענו וויכן וויכן ניינו וויכן וויכן וויכן אין אין אין אין מענו וויכן ווויכן וויכן ווויכן ווויכן וויכן וויכן וויכן וויכן וויכן וויכן וויכן וויכן ווויכן וויכן וויכן ווויכן ווויכן וויכן ווויכן ווויכן ווויכן ווויכן וויכן ווויכן וו

den Wortsinn des Textes bedeutet. M zu 12, 36 (14b 1), Ismael: רפידים כמשמעו: 17, 8 (53b 4) יושאילום כמשמעו: 21, 10 (78b 20), Josija: יושאילום כמשמעו: Sn zu 10, 10 (19b 27): 21, 10 (78b 20); ובראשי חדשיכם כמשמעו: Sota VIII, 5, Sd zu 22, 17 (117b 21): משמעה 3; Sota VIII, 5, Sd zu 20, 8 (110b unt.), Akiba: אורך הלבב כמשמעו: Bar. Joma 61a, zu Lev. 16, 20: מובח כמשמעו: ebenso Bar. ib., zu Lev. 16, 33 יובח נמשמעו: benso Bar. ib., zu Lev. 16, 33 in Bar. ib., zu Lev. 16, 33: דוב משמעו: הכמשמעו: T 305 24 (Sota 6, 10), in Bezug auf Ezech. 33, 25: משמעו: דום תשפבו כמשמעו: T 309 10 (Sota 7, 20), in Bezug auf Prov. 24, 27: ווב תשפבו בשדה לך כמשמעו: Bei Beseitigung des Wortsinnes findet sich die Formel: אומר אני כמשמעו תלמור: M zu 12, 19 (10b 9). Aehnlich ist die innerhalb der exegetischen Discussion gebrauchte Frage: אומר אווי אלא ... כמשמעו: 3, 9 (21a 14 16 18); 20, 24 (73b 1) 7.

Ausser diesen Beispielen, in denen מְּשִׁמְעִי gleichbedeutend ist mit שָׁמִיעוֹ, findet sich das Substantiv מְשִׁמְעִי in einer grossen Reihe anderer Redeweisen, stets den beim Hören des Textwortes zu erkennenden Sinn desselben oder auch seinen begrifflichen Inhalt bezeichnend. 1. Ohne Suffix und ohne Präposition. M zu 12, 4 (4a 24): ... חלמור לומר ... משמע מביא ... הלמור לומר ... אַמְרָאָ אַנִּי bed. das Subst. — als elliptischer Satz zu verstehen — dasselbe was sonst שׁוֹמֵע אָנִי אַנִּי אַנִי אַנִּי אַנִּי אַנִּי אַנִי אַנִּי אַנִּי אַנִי אַנִּי אַנִי אַנִי אַנִי אַנִּי אַנִי אַנִי אַנִּי אַנִּים צּאַן צּאַן אַנִי אַנִּים ... אַמְרָאָ ... אַמַרְאָ ... אַמַרְאָ ... אַמַרְאָ ... אַמַרְאָ ... אַמַרְאָ ... אַמְרָא ... אַמַרְא ... אַמַרְא ... אַמַרְא ... אַמַרְא ... אַנִי אַנִים ... אַנִי אַנִים ... אַמִּי עַנִים ... אַנִים נענִים ... אַנים צּאַנים ... אַנִים צַּינים ... אַנִים צַּינים ... אַנִּים צַּינים ... אַנִים צַּינים ... אַנִים צַּינים ... אַנִים צַּינים ... אַנִים צַּינים ... אַנִּים אַנִים ... אַנִים צַּינים ... אַנִים צַּינים ... אַנִּים צַּינים ... אַנִּים ... אַנִּים ... אַנִים ... אַנִּיים ... אַנִים ... אַנִיים ... אַנִי אַנִים ... אַנִיים ... אַנִיי אַנִיים ... אַנִיי אַנִיים ... אַנִיים ... אַנִ

¹ Eliezer b. Hyrkanos, gegen Josua b. Chananja, s. Die Ag. d. Tann. I, 151, 8. Die Bar. Bechoroth 5 b giebt El.'s Meinung so: הפירים, der Ort hiess Rephidim, das Wort bedarf also keiner Deutung. ² Vgl. Bar. Kethub. 47 b.

- Dass der Wortsinn des einen Textes zum Abgehen vom Wortsinne des anderen Textes zwingt, wird so ausgedrückt (S zu 11, 2, 48a 2): משמע מוציא מיר משמע מוציא מיר.
- 3. ממשמע אני אקרא את הכלל (18b4): ממשמע אני אקרא את הכלל (18b4): ממשמע אני אקרא את הכלל (18b4): ממשמע מוציא. Stat. constr. S zu 10, 7 (46b4), j. Erubin 21b 25: הן, s. oben (S. 43), Art. ה. M zu 22, 23 (95b unt.), Bar. B. Mezia 113 a, zu Deut. 24, 11: ממשמע (11 ה. ת"ל (11 איני יודע (11 ה מ"ל (11 איני יודע (11 איני יודע (19b 3)), Bar. Chullin (19b 3). S zu 22, 32 (99d 1): שומע אני (19d 3), s. oben, S. 190, Anm. 1 6.

שמש. Piel שָׁמְשׁ, aus dem Aramäischen übernommenes Aequivalent des bibl. שַׁרַת. Die Bedeutung dienen, fungiren, ist auf die

¹ Eine Erweiterung dieser Norm durch *Ulla* s. Joma 42 b. Sie wird dort auf Num. 19 angewendet: כל הפרשה כולה משמע מוציא מיר משמע ומשמע ממילא.

² In M zu 21, 2 (75 a 8) l. צומט statt אורס. ³ S. auch S. 191, Anm. 6. ⁴ Diese Formel findet sich einigemal in Gen. r. angewendet: Cap. 36 (6); 60 (5); 80 (10). An der letztern Stelle ist das fragende אוני יווע ersetzt. — Raba, der bab. Amora, wendet die Formel an in einer Auslegung zu Exod. 6, 23, Baba Bathra 110 a. ⁵ An beiden Stellen des S ist mit unserer Formel die oben, unter און (S. 43) erwähnte Regel, von der Negation auf die Affirmation zu schliessen und umgekehrt, angewendet.

⁶ Der Plural אַשְׁמְאַהְ findet sich in nachtannaitischen Texten: j. Joma 43a ob., b. Joma 60 b und sonst im babylonischen Talmud. Levy, III, 284 a macht aus diesem Plural ein Abstractum אַשְּׁהָים. Jastrow, Col. 856, hat das Richtige; jedoch unterscheidet er ohne Noth אַהְשְׁהַ und אַהְשָׁהָ. ⁷ S. Levy, IV, 578.

Sprache übertragen worden; man sagt von einem Ausdrucke, der für mehrere Bedeutungen verwendet wird, dass er für mehrere Ausdrücke dient, fungirt. Und so wurde das Verbum שָּשָׁ, mit verbunden, zum stehenden Terminus für lexikalische Angaben. Sn zu 11, 8 (24b 16): דבר אחד משמש לשלשה לשונות Lev. r. c. 14, Anf., Meir: הלשון הזה משמש שתי לשונות 8. Echa r. Prooemien, No. 24 Anf., El. b. Jakob: הלשון הזה משמש שלשה 3.

שנה. I. Kal שנה, etwas zum zweiten Male thun, wiederholen (s. I Kön. 18, 34). Eine Regel Ismaels lautet 4: זו מדה בתורה כל פרשה שנאמרה במקום אחד וחזר ושנאה במקום אחר לא שנאה אלא על אחסר בה דבר אחר. So Sn zu 5, 6 (2a 4). In der Form, in welcher diese Regel im babylonischen Talmud (Sota 3 a und Parall.) stets angeführt wird, ist das Passivum (Niphal כל) angewendet: כל בה שנאמרה ונשנית לא נשנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה Vielleicht aus tannaitischer Zeit stammt die Formel, mit der Jochanan aus den drei Abtheilungen der heiligen Schrift drei Verse citirt 6. die denselben Gedanken enthalten 7: דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים, Megilla 31a. — In einem Gespräche zwischen Jehuda I und Chija sagt Jener zu Diesem (nach dem Berichte im bab. Talmud, Moed Katon 16b): אם קרית לא שנית ואם שנית לא שילשת ואם שילשת לא פירשו לד. d. h. wenn du die Bibel auch dreimal gelesen hättest, so hat man dir nicht den richtigen Sinn des betreffenden Verses (es ist von Prov. 1, 20 die Rede) erklärt. Dieselbe Zurechtweisung lässt der genannte Chija einem iüngern Gelehrten, Jonathan b. Eleazar, zu Theil werden, Berach. 18a9.

M zu 12, 4 (4a 22): שנה עליו הכתוב לפסול, in Bezug auf die Wiederholung von מְּכְּסָת in פֿרָסָה; ebenso M zu 12, 21 (11 b 2) יַּהָּלָּסָּר.

Bacher, Terminologie.

² S. Die Ag. d. Tann. II, 45. ¹ S. oben, S. 126. II, 289, 4. - Vgl. Die Anfänge der hebr. Grammatik, S. 5, Anm. 4; ib. S. 11, die Anwendung unseres Verbums in der Massora. 4 S. Die Ag. d. Tann. I, 250; Hoffmann, Zur Einleitung S. 7. ⁵ S. oben, S. 56, Art. אדרש. - Aus nachtannaitischer Zeit vgl. den Ausspruch Acha's, Gen. r. c. 60 (8): פרשתו של אליעזר שנים ושלשה רפים הוא אומרה ושונה; ferner Jose b. Chanina's Ausspruch, Sanh. 59a (s. Die Ag. d. pal. Am. I, 430, 2): כל מצוה שנאמרה לבני נח . . . ונשנית בסיני. ⁶ Vgl. oben, S. 65, Art. הדרו ⁷ S. Die Ag. d. pal. Am. S Zu מְשִׁלְשׁ und dem im folgenden Beispiel stehenden שָּׁלְשׁ s. I Kön. 18, 34: שלשו וישלשו. ⁹ S. Die Ag. d. Tann. II, 255, 4. — Levy, IV, 585 a unt., erklärt den Satz auf ganz sinnwidrige Weise. - Vgl. noch in einem Ausspruche Jehuda b. Ilai's (s. Die Ag. d. Tann. II, 198, 4): הוי מפשם בדברי תורה ושונה ומשלש ומרבע. Sd zu 32, 2 (131 b 27). 10 In verschiedenen Baraithen des bab. Talmuds findet sich dieselbe Norm der halachischen Exegese in dieser

Die 10. der Zweiunddreissig Regeln lautet יַּדְּכֶּך שֶׁהוּא שָׁנוּי: etwas, was im Bibeltexte wiederholt ist, welche Wiederholung zur Deutung benützt wird. Als Beispiele werden citirt: die Wiederholung der Zahlen in Pharao's Traume, Gen. 41; die dreifache Wiederholung von היכל ה' Jer. 7, 4.

II. שָּנָה hat in der Schulsprache die auf dem Begriffe: wiederholen, zu wiederholten Malen sagen beruhende Bedeutung des Lernens mündlich überlieferter Texte erhalten. Denn das Lehren, Lernen und Behalten ungeschriebener Lehrstücke wird besonders durch das wiederholte Hersagen oder das stille Repetiren derselben ermöglicht. So wurde שַּנָּה zum Terminus für das Studium der Ueberlieferung und ihrer Disciplinen, sowie אַרָּ, lesen, Terminus für das Studium der h. Schrift war. In dem oben, S. 152, am Anf. des Art. פּסִוֹק citirten Beispiele bezieht sich יְשִׁנְנוֹ auf einen Bibelvers als Object, weil dort davon von der mündlichen Belehrung über denselben die Rede ist. T 128 19 (Sabbath 13, 1): אַרְּ עֵלְ פִּי שַּאַמְרוֹ אַיִן קורין בכתבי הקדש אבל שונין בהן

קרָא את הַמְּקְרָא וְשָׁנָה אָת־הָמִּשְׁנָה, oder vollständig: קּרָא אַת הַמְּקְרָא וְשָׁנָה אָת־הַמִּשְׁנָה, vom Studium der heiligen Schrift und der Tradition, bedarf es keiner weitern Beispiele 1. S. oben, Art. הַּנְּרָה (S. 34f.). — Mit verbunden bed. שְׁנָה שְׁנָה mündlich tradiren, lehren. Sn zu 15, 31 (33 a 19), Meir: שְׁנָה לאחרים Baba Mezia 44a; Simon, der Sohn des Patriarchen Jehuda I. sagt dem Vater: שנית לנו בילדותך ... ותחזור ותשנה לנו בוקנותך ... אנית לנו בילדותך ... ותחזור ותשנה לנו בוקנותך Bar. Erubin 54b: שׁנָה לו שני חומשין ist in dieser Bedeutung in tannaitischer Zeit nicht bezeugt. Wo er sonst vorkömmt, ist er Aequivalent des aramäischen שִׁנָה ל. שׁנָה ל. — Ueber שִׁנָה s. oben, S. 135, Anm. 4.

III. Piel שָׁנָה (geschr. שׁנה), ändern. Sn zu 15, 18 (31 a 1), Ismael: שׁנה, d. h. hier heisst es

Form: הכתוב שנה עליי לְעָכֶּב. S. Pesachim 61 a, 78 b (= M 4a); Joma 51 b, Schebuoth 14a (zu Lev. 16, 11); Zebachim 23 b (zu Deut. 18, 7). In der Discussion des bab. Talmuds wird sie so wiedergegeben: משנה בו הכתוב (ששנה בו הכתוב ביה קרא), Joma 39 b, Jebam. 40 a, Menachoth 19 b.

¹ Allgemeinere Bedeutung hat אָשְׁנָה (Aboth II, 4), ושונה (ib. IV, 7); doch ist auch in diesen Beispielen zunächst das Lernen im Kopfe, das Repetiren der dem Gedächtnisse anvertrauten Lehrstücke gemeint. Vgl. Schürer, Gesch. des jüd. Volkes I², 88. ² Anders zu verstehen ist der oben (S. 157) citirte Satz און שׁוּנִים לְחָרָם; dort hat אַנָּים לְחָרָם; die Bed. etwas zum zweiten Male vortragen.

כי תכאו, während sonst vom Einzuge ins Land gesagt ist: כי תכאו oder עַּפְר ה'. Der Umstand, dass Num. 19, 17 עַּפָּר ה' Sinne עם הכתוב ממשמעו ביאך ה'. Der Umstand, dass Num. 19, 17 עַּפָּר שנה הכתוב ממשמעו gesagt ist, wird so gekennzeichnet: עָּפָּר ממשמעו die h. Schrift hat das Wort in einem andern, als seinem gewöhnlichen Sinne gebraucht, Sn zur St. (46a 11) י. Jehuda I. wendet den Ausdruck an, um das Ungewöhnliche der Textworte אשר לא אשינה הכתוב). Lev. 23, 29, zu kennzeichen, Bar. Joma 80a (במשמעו

אָעָה, Stunde, Zeitpunkt (aus dem Aram. שָׁעָה, jedoch etymologisch mit dem hebr. Verbum שָּעָה, blicken zusammenhängend). Eine schon im tannaitischen Midrasch angewendete stehende Phrase ist בְּאוֹתָה שָׁעָה, zu jener Zeit, damals. M zu 18, 2 (57b 20); S zu 9, 24 (44d 11); SO c. 6; 11 Ende; 22 g. E. — Zu erwähnen ist auch: אומר הוא אומר, S zu 9, 23 (44c 15); 9, 24 (44d 10); 10, 2 (45c 5). T 11 10 (Berach. 4, 18). An allen diesen Stellen werden Verse aus Hagiographen und Propheten auf Situationen der mosaischen Zeit angewendet 5.

שקל. Kal שָׁקל. M zu 18, 1 (57 b 12), in Bezug auf die Textworte "für Moses und für sein Volk Israel": שקל משה כישרא

¹ Ebenso Temura 12b; Sota 16b (במשמעו). In dieser Baraitha ist Simon b. Jochai als Autor genannt (s. Schwarz, Die herm. Analogie, S. 188).

² In diesem Satze erkenne ich die vollständige Gestalt der Ākiba in den Mund gelegten Frage מיום מיום (Sanh. 65b). Dass מאה יום מיום nicht Dual sondern die unter Einfluss des aram. מיום umgestaltete Pluralform ist, habe ich Ag. d. Tann. I, 263, 3 gezeigt; vgl. Monatsschrift, 31. Jhg. (1882), S. 570. ³ Vgl. die im bab. Talm. häufige Frage מאי שנא 4 Das erste Mal מאי שנא vor ים לפני jedoch ist das Wort zu streichen, s. Rabbinowicz XV, 257. Statt מאי שנא bab die Münchener Handschrift מאי שנא S. die vorige Anmerkung. ⁵ Vgl. SO c. 7:

נישראל כמשה שקל רב כתלמיד ותלמיד כרב (d. h. Jethro hielt Moses und Israel für gleichwiegend. — Der Niphal findet sich in der Erläuterung zur 19. der Zweiunddreissig Regeln (s. oben, S. 55): מברר דברי תורה וּמְשַׁקּלָּים , erwägen. שָׁקַלּוֹ שניהם כאחד מברר דברי תורה וּמְשַׁקּלָים in dem oben, S. 23, Z. 22 citirten Satze. Im Sinne der beiden für Kal und Niphal gebrachten Beispiele findet sich sehr häufig das Part. pass.:

mit פנגר verbunden, gleichwiegend, gleichwerthig. M zu 20, 11 (69 b 18), vom Sabbath: מגיד שהיום שקול כנגר כל מעשה בראשית. – Zweiunddreissig Regeln, No. 24, von Asael, Il Sam. 2. 30: מגיד ששקולה : M zu 18, 1 (57b 14): מגיד ששקול היו כנגד כולם יציאת מצרים כנגד כל הנסים וגבורות שעשה הקב"ה לישראל. Zweiunddreissig Regeln, ib., von Jericho, Josua 2, 1: ששסולה נגד כל הארץ בחוקה. - Im Plural, der die verglichenen Dinge zusammenfasst. M zu 12, 1 (lab); in Bezug auf die oben, S. 112, Art. מַעשה, Erwähnten: שניהם שקולים זה כזה. Sn zu 27, 1 (49 b 3), von den Töchtern Zelofchads: כולן שקולות זו כוו 2. Im Midrasch der Schule Akiba's lautet der Ausdruck kurz so: שניהם שקולים, S zu 4, 32 (22a 1 2 4); zu 19, 3 (86b, 87a); ebenso in der Mischna, Kerithoth Ende 3. Mit ב verbunden ist שקול in S zu 10, 12 (47a oben), wo von den Söhnen Aharons gesagt wird, dass sie ihm gleichwerthig waren an Ansehen und auch an Ergebung in Gottes Willen (וידם) שקולים בו בכבוד ושקולים בו בדמימה Wenn שקולים בו בכבוד ושקולים zwei Möglichkeiten in der Erklärung einer Bibelstelle in Folge der Unbestimmtheit des Textes sich die Wage halten, so wird das so bezeichnet: הַרֶּבֶר שׁקוּל. M zu 12, 14 (8a 24) 4; S zu 2, 14 (12d 11); 3, 4 (14a unt.) 5. In einer Controverse zwischen Eliezer b. Hyrkanos und Josua b. Chananja sagt Jener, mit Hinblick auf zwei Bibelstellen, die einander hinsichtlich der Entscheidung über eine aufgeworfene Frage die Wage halten: הדבר עדיין שקול מי מכריע. Darauf bietet Josua b. Ch. die Entscheidung dar, sie mit den Worten einleitend: אני מכריע. T 158 25 (Pesach. 2, 7). Ebenso sagt Akiba in einer Controverse mit Simon b. Nanos: שקול מי מכריע. Darauf S. b. N.: אני אכריע. S zu 23, 30 (101 c 18) 6. — M

¹ Vor זה כזה אות S. Anm. 3. 2 Baba Bathra 120a: שקולות היו 3 Die parallele Baraitha, Pesachim 57b, setzt hinzu: תמחר. 4 Hier ist עדיין vorgesetzt. 5 Hier muss nach שקול das Wort שקול ergänzt werden, wie es in S 12d 11 steht. In S zu 4, 24 (21a 10) ist שקול הוא שפער שיבואו כולן gekürzt aus רבר שקול הוא אפשר שיבואו כולן. 6 In Menachoth IV, 3 fehlt diese Einzelheit.

zu 21, 8 (92 a 15): Jonathan: אין בית דין שקול, ein Gerichtscollegium darf nicht aus einer solchen Anzahl von Mitgliedern bestehen, dass bei Meinungsverschiedenheit die beiden Theile einander die Wage hielten und das Urtheil unentschieden bliebe; d. h. aus keiner geraden Zahl.

h

שורה bezeichnet in seinem weitesten Sinne die Gesammtheit der jüdischen Lehre, sei es als Grundlage des religiösen Erkennens und Handelns, sei es als Gegenstand des Studiums. In Anbetracht der zur heiligen Schrift hinzutretenden Traditionslehre sprach man von zwei Lehren, die Israel gegeben wurden. S. die oben, S. 89, Anm. 2 citirte Stellen aus S und Sd. Mit Hinblick darauf beginnt das Gespräch zwischen Schammai und dem Heiden (Bar. Sabbath 31a) mit der Frage des Letzteren: כמה תורות יש לכם. Die Antwort lautet: שתים תורה שבכתב ותורה שבעל פה Ebenso beginnt das Gespräch zwischen Gamliel II. und dem römischen Kriegsobersten mit der Frage des Letzteren: כמה שתים אחת בכתב ואחת בעל פה :G. antwortet. הורות ניתנו לישראל. Sd zu 33, 10 (145a 9) 1. — Mit מורה wird oft die ganze heilige Schrift gemeint 2. So selbstverständlich war diese Bedeutung des Wortes, dass man sich nicht scheute, in demselben Satze הורה in dieser Bedeutung und auch als Namen der ersten Abtheilung der h. Schrift, des Pentateuchs zu gebrauchen. Ein Agadist des 4. Jahrhunderts sagt, vielleicht einen älteren Spruch wiederholend: תורה משולשת תורה נביאים וכתובים 3. In dieser letzteren Bezeichnung der gesammten heiligen Schrift hat הונה seine am nächsten liegende Bedeutung: Pentateuch. Vgl. auch die Nebeneinanderstellung von מקרא und מקרא (oben S. 118). Eine specielle Anwendung des Wortes s. noch oben (S. 63), Art. שמה. — Gleich שוחם wird auch חורה bei Personificirung der h. Schrift angewendet: אמרה אורה, die Thora hat gesagt und dgl. S. oben, Art. אמר, ferner Art. רבר, אָרַץ, הָרַדָּ אָרֵץ, לחש, הוֹאָיל, הָרַדָּ אָרֵץ, דבר.

קּחְלָה, Anfang. Der Anfang des Wortes (opp. מְּוֹרָ, s. oben (S. 129), Art. בתן. — Anfang des Abschnittes (תחלת הענין, opp.

¹ S. Die Ag. d. Tann. I, 81. ² S. Blau, Zur Einl. in die h. Schrift, S. 16 f. ³ Josua b. Nechemja in Tanch. zu Exod. 19, 1. Anonym Pesikta 105 a. S. oben, S. 123, Anm. 1.

(S. 167), s. oben, S. 140, Art. עָנְין. — Auch תחלת הפרשה, s. oben (S. 167), Art. קדם, — In einer exegetischen Controverse zwischen Josija und Jonathan behauptet dieser, dass man von dem dreimaligen אלהים in Exod. 21, 7f. das erste אלהים nicht zur Deutung verwenden dürfe, da es als Anfangswort gesagt sei und Anfangsworte — die als den Gegenstand einführend unentbehrlich sind — nicht gedeutet werden: הראשין תחלות M zur St. (92 a 14), j. Sanh. 18a 26, b. Sanh. 3 b.

אָתְהּתּוֹן, das Untere, Folgende. S. oben (S. 140), Art. עָלִיון. תְּבָּה, das Wort². S. oben (S. 129), Art. הִּבְּה, (S. 44).

תלה. Kal תלה, anhängen, abhängig machen. M zu 12, 25 (12a 28, 12b unt.): תלה הכתוב לעבודה הואת מביאתן לארץ ולהלן, die h. Schrift macht diesen Cultus von dem Einzuge ins Land abhängig. T 449 21 (Schebuoth 3, 3), Ismael zu Lev. 5, 1: חלה הכתוב תלה הכתוב הכל :(. Sd zu 24, 9 (123a unt.) . שיאות עון במגידין במרים. - S zu 25, 10 (107a 9), Jose b. Chalaftha, vom Jobel: אחר שהכתוב תולה אותה לענין תקיעת שופר וכתוב אחר³ תולה אותה לענין שלוה עבדים 4. — Besonders oft wendete man das mit ב verbundene Part, pass. אין הדבר תלוי אלא בלידה (58d 11): אין הדבר תלוי אלא בלידה. S zu 15, 3 (75a 14): פומאתו בוובו תלויה ואינה תלויה בימים. Kidduschin I. 9: מצוה שהיא תלויה בארץ: ib. מצוה שהיא שהיא מצוה -Szu 19, 2 (86 c): תלויים בה ... (s. oben, S. 12, Z. 5). — Gen. r. c. 71 Anf., Simon b. Jochai: לפי שכל הדברים תלויים ברחל 5. — Mit מליי gleichbedeutend ist das aram. אלי in der eigenthümlichen, halbaramäischen Redensart: ועדיין דבר תלי בדלא תלי, Sd zu 32, 43 (140 b 2 3); 33, 1 (142 a 11). Der Sinn dieser Redensart, mit welcher eine Sache als unbestimmt, zweifelhaft bezeichnet wird, ist nicht genau erkennbar.

Der Niphal בְּתְלָה ist angewendet in der 14. der Zweiunddreissig Regeln: רבר גדול שנתלה בקמן ממנו, ein bedeutender Gegenstand von einem geringeren Gegenstand abhängig gemacht, indem er mit ihm verglichen wird. S. das Weitere oben (S. 3), Art.

ו תלמוד I. Zum Piel למר, lehren, gehöriges Substantiv , das in seiner weitesten Bedeutung das Studium der Lehre bezeichnet. mit dem vollen Ausdrucke: תלמוד תורה (Pea I, 1). Das Wort umfasst das Lehren und Lernen, ist aber aus dem das erstere bezeichnende Verbum hervorgegangen, weil das Lehren die nothwendige Voraussetzung des Lernens ist. Den Ursprung des Wortes aus למד lassen die folgenden Sätze einer Agada Akiba's über König Manasse deutlich erkennen: וכי עלתה על דעתר שחוקיהו לימד תורה לישראל ולמנשה בנו לא לימד² אלא כל תלמוד שלימדו וכל ייסורים אלא ייסורים . Sd zu 6, 5 (73 b 32). — תַּלְמוּד bed. das Studium als Thätigkeit, sowie das durch das Studium erlangte Wissen. In ersterer Bedeutung sehen wir das Wort in jenen Aussprüchen, in welchen es dem Worte מַעשה gegenübersteht 3. Dieses bed. das der Lehre gemässe Handeln, das Ausüben ihrer Gebote, während הלמוד die theoretische Beschäftigung mit der Lehre, das Studium bezeichnet. Sd zu 11, 13 (79a 34): ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם מגיד הכתוב שהמעשה תלוי בתלמוד ואין התלמוד תלוי במעשה וכן מצינו שענש על התלמוד יותר מן המעשה. Ib. (80a 4 5 17)4. Das durch Studium erlangte Wissen bed. unser Wort in dem Ausspruche Jehuda b. Ilai's: איזהו רבו] כל שרוב תלמודו ממנו. T 375 24 (B. Mezia 2 Ende), 476, 8 (Hor. 2, 5), j. B. M. 8d 35 5. — Mit קלמור ist gleichbedeutend מָדָרָשׁ, s. oben, S. 103. Statt בית המדרש sagte man auch בית תלמוד, s. oben, S. 118, Anm. 1.

זְלְּמֵּד II. Aus der speciellen Bedeutung des Verbums לְּמָּד in welcher es aussagt, dass der Bibeltext etwas lehrt, so namentlich in der Form מְלַמֵּד, aber auch in anderen Formen (s. oben, S. 31 f. und S. 95 f.) leitet sich eine besondere Bedeutung des Substantivs תַּלְמִּדּר her, in welcher es zu einem der häufigsten Kunstworte der tannaitischen Bibelexegese geworden ist. Der

¹ Vgl. אַנְרוּג ,אַנְרוּג ,אַנְרוּג ,קּנְרוּג , die alle aus dem Pielstamme gebildet sind.
2 Sd zu 11, 19 (83a 5): ומלמדו תורה, die oberste Pflicht des Vaters. Vgl. Kidduschin 30a.
3 In einer Agada Eliezer b. Jose Gelili's (Ag. d. Tann. II, 299, 4): מעשה המוב מובים מוב

ל Ueber den Rangstreit zwischen אלשוה und מעשה, der zur Zeit der hadrianischen Verfolgungen den Gegenstand einer ernsten Berathung bildete, s. Die Ag. d. Tann. I, 303. In anderem Sinne stehen sich תלמור ות חלפור שו הלכה לא מפי תלמור ולא מפי מעשה שו הלכה לא מפי תלמור ולא מפי מעשה. Hier ist אין למרין הלכה לא מפי תלמור ולא מפי מעשה לפור. אין למרין הלכה לא מפי תלמור ולא מפי Belehrung (die Ausgaben bieten auch die Var. למור Satz besagt: Man darf die giltige Halacha weder aus dem theoretischen Lehrvortrage des Meisters, noch aus seiner Praxis lernen, sondern es ist nöthig, dass er ausdrücklich die bei der Praxis maassgebende Halacha angebe (עו שיאמר).

5 Im bab. Talmud, B. Mezia 33a steht הלמירו st. הלמירו st.

betreffende Ausdruck, חלמור לומר, leitet das den Gegenstand der Auslegung oder der exegetischen Deduction bildende Textwort ein. Er besagt: es liegt eine Lehre (eine Belehrung) der Schrift in dem, was sie sagt. הכתוב מלמר ist etwa soviel wie הכתוב מלמר לומר, die Schrift lehrt, indem sie das betreffende Textwort sagt. hat hier genau dieselbe Rolle, wie das biblische לומר in zahllosen Fällen! Am häufigsten wird vermittelst dieses Ausdruckes irgend eine mit יכול oder שומע אני hypothetisch vorgebrachte Schriftauslegung oder sonstige Meinung exegetisch (S. über diese Ausdrücke oben, S. 72 und S. 189). הלמוד לומר Ferner dient תלמוד לומר dazu, um die Antwort auf eine mit מנין eingeleitete Frage nach der biblischen Begründung einer These zu ertheilen. (S. oben, S. 106)². — Sehr häufig findet sich die Frage מה-חַלמוּד לומר (בתוב לומר הכתוב לומר), was lehrt die Schrift mit diesem Textworte 3. Dieser Frage geht zuweilen die sich unmittelbar dem auszulegenden Texte anschliessende Formel an: שאין תלמוד לומר. Sota V, 4, aus Akiba's Predigt zu Exod. 15, 1: אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הואת לה' לאמר שאיו תלמוד לומר .. משה תלמוד לומר לאמר מלמד שהיו ישראל עונין אחריו של משה.. M zu 13, 4 (19b 24) 4; ib. Z. 25. SO c. 2 Anf., zu Gen. 28, 9: ... שאין תלמוד לומר אחות נביות ומה תלמוד לומר אחות נביות אלא ... מלמד... Ib. c. 10, zu Deut. 31, 2. Diese Formel soll den Hörer

¹ S. Lev. 14, 35 והניר... לאמר: Jer. 20, 15: בּשַּר... לאמר. Vgl. Sd zu 15, 22 (95 b unt.): בּשַּר... לאמר; Jea 16c 58 hat dafür: שהיו דורשים (דהויין דרשין), b. Baba Mezia 88a: שהיו אומרין... — Anders fasst Geiger, Jüdische Zeitschrift VIII, 179, unseren Ausdruck auf. Er paraphrasirt ihn so: "Das ist eine Lehrerweiterung, eine zu erschliessende Bestimmung, welche es der Schrift nöthig macht, zu sagen". Sachlich ist das ungefähr dasselbe, wie meine Umschreibung; jedoch wird dabei der syntaktischen Stellung des חובר הוא הוא הוא הוא פרוצים.

gleichsam auf die Bedeutsamkeit der vorzutragenden Auslegung gespannt machen, indem sie sagt: Es ist — scheinbar — kein Lehrzweck ersichtlich, weshalb die Schrift dies sagt.

Ausser der Formel תלמוד לומר findet sich תלמוד in der angegebenen Bedeutung auch in folgenden Beispielen. Bar. Baba Kamma 104b: מנין תלמוד לומר גוילה ועושק אבידה ופקדון יש תלמוד Bar. Baba הלמוד לומר גוילה ועושק אבידה ופקדון יש תלמוד לומר גוילה ועושק אבידה ופקדון יש תלמוד statt ישתלמו statt ישתלמו auf Grund eines an der citirten Talmudstelle bereits berichtigten und in S merkwürdigerweise wieder auftauchenden Lapsus¹, und setzt noch hinzu: מכל מקום besagen: auf jeden Fall bieten die verschiedenen Ausdrücke, derer sich die h. Schrift zur Bezeichnung des fremden Eigenthums und seiner unrechtmässigen Aneignung bedient, genügende Grundlage zur Deduction der fraglichen These. — M zu 21, 12 (79b 7): התלמודו בא 15, 22 (22 11) 2. ebenso Sn zu 5, 5 (2a 11) 2.

III. Die in dem vorhergehenden Artikel behandelten Beispiele bieten das Wort הַלְמוּר in einer Bedeutung dar, in der es auf ממד mit der heiligen Schrift, dem Textworte als Subject zurückgeht. Es giebt aber noch eine specielle Bedeutung des Wortes, welcher die oben (S. 96) im letzten Absatze des Artikels למד behandelte Bedeutung von למד zu Grunde liegt. Die exegetische Begründung und Discussion der halachischen Lehrsätze wurde ebenfalls תלמוד genannt, entsprechend der erwähnten Anwendung des Verbums, bei der das Subject der Ausleger, der Schriftgelehrte ist. In dieser Bedeutung wurde מלמור zum Namen einer Disciplin der Traditionswissenschaft, welche mit der als bezeichneten Disciplin (s. oben, S. 104) im Grunde denselben Inhalt hat. Der Unterschied zwischen ihnen liegt nur darin, dass der "Midrasch" vom biblischen Textworte ausgeht und an dasselbe seine Auslegungen und Erörterungen knüpft, während der "Talmud" von den Halachasätzen ausgeht und dieselben exegetisch begründet und erörtert. Der "Talmud" in diesem engeren Sinne hat die Schriftauslegung, und zwar - da es sich um die Begründung der Halacha handelt - die halachische Schriftauslegung zum hauptsächlichen Inhalte. Und da andererseits dadurch, dass

¹ S. Geiger, Jüd. Zeitschrift VIII, 178.

² Hieher gehört die im bab. Talmud vorkommende Frage אומאי חלמורא, z. B. Sanhedrin 59b, Frage Huna's in Bezug auf eine mit חלמור לומר לומר formulirte exegetische Angabe Rabs.

man die Agada als besondere Disciplin betrachtete, auch unter "Midrasch" speciell die Gesammtheit der halachischen Schriftauslegungen verstanden wurde, ergiebt sich die inhaltliche Identität der beiden, weshalb denn auch in der Nennung der Disciplinen des Traditionsstudiums oft genug קרָלָּמָּרָ an Stelle von gesetzt ist. Schon die Tannaiten sprechen vom Talmud, als einer Disciplin der Tradition (s. unten die Beispiele), aber erst in nachtannaitischer Zeit gewann diese Disciplin ihre specielle Bedeutung: als nämlich die recipirte Mischna Jehuda's I. die Grundlage und der hauptsächliche Gegenstand des Studiums wurde. Durch dieses in den Schulen Palästina's und Babyloniens sich forterhaltende Studium entstand der Talmud als Litteraturwerk, in seiner doppelten Gestalt: der Talmud Palästina's, der sog. jerusalemische Talmud, und der Talmud xar' èξοχήν, der babylonische Talmud.

Aus tannaitischer Zeit seien zu den bereits in den Artikeln הַּבָּרָה, הָבָּרָה, הָבָּרָה, הַבָּרָה, הַבָּרָה, הַבָּרָה, תַּבְּרָה, תַּבְּרָה, תַּבְּרָה, עומקין בחלה in der hier constatirten dritten Bedeutung erwähnt. Bar. Baba Mezia 33a unt.: מוב מדה במשנה מדה במשנה מדה ואינה מדה גדולה מוו העוסקין במקרא מדה ונומלין עליה שכר בתלמוד אין לך מדה גדולה מוו Letzteren Satz — wird dann berichtet — habe Jehuda I. dem ersteren angefügt, als die Mischna in Folge der dem "Talmud" zugetheilten ersten Range vernachlässigt wurde. Ebendaselbst (33b) wird auch der Wahlspruch Jehuda b. Ilai's, Aboth IV, 13, auf den "Talmud" bezogen: הומר עולה ודון הדיר בתלמוד ששנגת Damit hängt zusammen, dass Jehuda b. Ilai als wesentlichen Theil der Traditionskunde — der "Mischna" im weitesten Sinne — den "Midrasch" betrachtete, Kidduschin 49 a unt. תמה Kal הַּבָּה, sich wundern. Häufig ist die schon in

¹ S. oben, S. 34, A. 2; S. 35, A. 3. S. ferner den im Art. משנה (S. 122) gebrachten Ausspruch über die drei Theile der Traditionswissenschaft. In Berachoth 22 a sagte Jonathan b. Joseph und ebenso Meir: ממיע הוא את המשנה ואינו Statt את הנמרא הנמרא הנמרא במרא Statt ממיע הוא stand hier — wie auch sonst — ursprünglich את הנמרא מברא die Münchener Handschrift (s. Rabbinowicz I, 105 f.) hat jedesmal ממרש der oben, S. 35, Z. 19 citirten Baraitha aus Berach. 22a (sie steht auch in Moed Katon 15a) sei bemerkt, dass sie im j. Berach. 6c 39 folgenden Wortlaut hat: קורין בתורה ושונין מדרש הלכות והנדות הנדות הנדות הנדות הנדות הנדות הנדות הנדות הנדות הנדות ובאנדות ובאנדות הנדות הנדות (Rabbinowicz II, 70); die Ausgaben haben במדרש an erster Stelle und fügen nach noch inter aus der der den der der den der der Stelle und stelle und stelle Stelle Stelle und Stelle Stelle

² Eine Variante hat למוד und למור Dann würde es sich um Irrthum im Lehren überhaupt handeln. (Vgl. ממור = חלמור, oben S. 199, Anm. 4).

Koh. 5, 7 sich findende Phrase אל הַתְּמָה, wundere dich nicht. M zu 12, 37 (14b 16): ... ואל תתמה שהרי כתוב ... M zu 13, 19 (24ab): ... M zu 13, 19 (24ab): ... M zu 13, 19 (24ab): ... אומר בדבר הזה הרי הוא אומר. In beiden Beispielen wird das Erstaunen über ein angenommenes ausserordentliches Wunder durch den Hinweis auf ein ähnliches, durch die h. Schrift bezeugtes Wunder beschwichtigt. Ebenso Sd zu 32, 1 (131a 24): ואם נואם ביהושע אותם ביהושע ל הדבר צא וראה מהן נאמר ביהושע ואם ביהושע התמה ביהושע התמה ביהושע התמה בילים... ואל תתמה בילים... Sn zu 5, 3 (1b 16). Eine stehende Phrase der halachischen Exegese in S lautet: ... אף אתה אל תתמה על הובר צא (39c 15); 14, 3 (70b 13); 22, 27 (99a 25). — Bar. Pesachim 23a, Jose der Galiläer:

Hiphil הַּהְמִיה. M zu 18, 5 (58 a 31); 18, 12 (59 a 8): מתמיה עליו Die h. Schrift will mit der Hervorhebung dessen, dass Jethro, der an die Herrlichkeit der Welt Gewöhnte, in die Wüste zog und dass er, der ehemalige Götzendiener, dem Gotte Israels Opfer darbrachte, Staunen hervorrufen.

תמורה. S. oben, Art. נומריקון g. Ende (S. 127).

ספת (bibl. תַּפַשׁ), ergreifen, festhalten. M zu 20, 3 (67b 21), Chanina b. Antigonos 2: בוא וראה לשון שתפסה תורה. Ebenso Sd zu 11, 16 (28 statt 23) Mit diesen Wörtern wird die Deutung des Götzennamens ללה (Lev. 18, 21) eingeleitet, wonach derselbe Alles bezeichnet, was der Mensch in abgöttischer Weise als Herrn über sich anerkennt und sei es auch nur ein Stück Holz oder eine Thonscherbe: למולך כל שתמליכנו עליך אפילו אפילו חרם (Sd: מולך כל שימליכוהו עליהם אפילו קיםם אפילו צרור) 3. — כל מקום שתפם הכתוב עד סתם הרי הוא (Schebuoth 3, 8): כל ער שנים עד שיפרום לך הכתוב אחד. Wo die h. Schrift einfach den Ausdruck עד gebraucht, ohne אחד hinzuzufügen, ist die Aussage zweier Zeugen gemeint. - Auf לשון als Object bezogen, bed. DDA dasselbe, was im biblischen Sprachgebrauch (Gen. 4, 21; Jer. 50, 16, Ez. 27, 29): ein Werkzeug, eine Waffe handhaben, führen. Der Ausdruck ist gleichsam als das Instrument der h. Schrift angesehn 4.

י Vgl. die Beispiele צע הְמִהְנּי, הְמִהְהָ, bei Levy IV, 650 a, Kohut VIII, 243 b (wo Zeile 11 כריתות irrthümlich für ערכין steht). ^{2} S. Die Ag. d. Tann. I, 379, 1. ^{3} In b. Sanh. 64 a unt.: מפני מה תפסה תורה לשון מולך כל — In j. Sanh. 25 c 4, als Ausspruch Jochanans, tradirt von Chija b. Abba: ... דאה לשון שלימרתך תורה מולך כל שתמליכהו עליך...

 $^{^4}$ Zu j. Sukka 54 d $_{11}$: שיבעה לשון שיבעה לשון חיבה לשון התורה התורה התורה אהתפיסתך אושר s. Die Ag. d. pal. Am. I, 42, 5.

S. ferner die oben (S. 111), im Art. wyw gebrachte Regel Akiba's.

תקין. Hiphil התקין. Der oben (S. 130), Art. תקין, gebrachte Ausspruch Simon b. Gamliels lautet in T 110 24 (Sabbath 1, 12): הנוקות מתקינין פרשיותיהן לילי שבת לאור הגר; in j. Sabbath 3b 71: התינוקות מתקינין להן ראשי פסוקיהן לאור הגר In diesem Satze ist also התקין פהשי ein Synonym zu חַבּר und bedeutet das Lesen der Thoraabschnitte in ihrer bestimmten Ordnung. Nach der Lesart des j. Talmuds wären nicht die Abschnitte, sondern die Anfänge der Verse gemeint. Jedoch ist wahrscheinlich auch hier פרשיותיהן lesen statt מסוקיהן. Der unmittelbar vorhergehende Satz des jer. Talmuds nennt ראשי פרקים; auch hier scheint ראשי פרשיות gelesen werden zu müssen.

In dem oben, S. 35, Anm. 5 citirten Ausspruche wird die Thätigkeit Akiba's in der Feststellung und Redaction der Traditionsdisciplinen mit den Worten התקין מדרש הלכות והגדות bezeichnet. Vgl. dazu T 676 33 (Zabim 1, 7): מסדר הלכות Synonyma.

תְּרְגָּם, verdolmetschen, übersetzen, speciell die heilige Schrift aus dem hebräischen Urtexte in die (aramäische) ^{2} Volkssprache übersetzen; im engsten Sinne den öffentlich vorgelesenen Text mit der aramäischen Uebersetzung begleiten. Megilla IV, 6: למן למן אחד קורא בתורה ומתרגם begleiten. Megilla IV, 6: מתרגם האחד קורא בתורה ומחר מתרגם הואחד לוא בתורה ומחר מתרגם הואחד מתרגם ולא יהא אחד קורא ושנים מתרגמין אחד קורא בנביא ואחד מתרגם... במן מתרגם על ידי גדול אבל אינו כבוד שיתרגם גדול על ידי קמון יש נקראין ביי לא אבל אינו כבוד שיתרגם ביי על ידי למון ביי לא מתרגמין שנקראין ולא מתרגמין לא נקראין ולא מתרגמין נקראין ולא מתרגמין לא נקראין ולא מתרגמין Vgl. Megilla IV Ende ^{3} .

מקרא—תרגום, Uebersetzung des biblischen Textes. מקרא—ארגום Text, Uebersetzung, s. ob., S. 118, Anm. 4. — T 128 23 (Sabb. 13, 2) ספר איוב תרגום, ebenso b. Sabb. 115a. In. j. Sabb. 15c 6 der volle Ausdruck: ספר איוב כתוב תרגום, das Buch Hiob, in aramäischer Uebersetzung geschrieben. Dieser volle Ausdruck stimmt überein mit der Ausdrucksweise der Baraitha (Sabbath 115b), welche von Bibeltexten spricht, die statt im hebräischen Urtexte in aramäi-

¹ Die Erfurter Handschrift setzt hinzu: אור , also die Schulkinder mit dem Lehrer. ² Natürlich wird auch das Uebersetzen der Bibel ins Griechische mit אורנם עקילם הנר לפני (אור המורה לפני 15. Kidduschin 59 a 10: תירנם עקילם הנר התורה לפני ר' אליעזר ור' יהושע. Es ist Aquila's griechische Bibelübersetzung gemeint. ³ S. auch die oben, S. 24, Anm. 2 citirte Baraitha.

scher Uebersetzung, und von aramäischen Bibeltexten, die statt im aramäischen Urtexte in hebräischer Uebersetzung geschrieben sind: תרגום שכתבו מקרא ומקרא שכתבו תרגום. Mischna, Jadajim IV, 5: חרגום שכתבו עברית ועברית שכתבו תרגום. Die aramäischen Texte der heiligen Schrift (Gen. 31, 47, zwei Wörter; Jerem. 10, 11; Daniel 2, 4—7, 28; Ezra 4, 8—6, 18; 7, 12—26) werden ebenfalls nrug genannt, weil ihre Sprache die der Bibelübersetzung ist. Bar. Sabbath ib.: תרגום שבעורא ושברניאל ושבתורה בכל לשון היגום הבלובות היו בכל לשון לא יצא היו כתובין: An der ersten Stelle handelt es sich um die

שברית bezeichnet den sprachlichen Charakter des Bibeltextes, der überwiegend hebräisch ist, weshalb in unserer Halacha מקרא durch עברית vertreten wird. Die mit der angef. Mischna in Jadajim parallele Baraitha, Megilla 8b unt., hat שכתבו מתרגום ותרגום ותרגום שכתבו מקרא also in umgekehrter Reihenfolge und מכרא für עברית, wie in der Bar. Sabbath. Offenbar ist מקרא der ursprüngliche Ausdruck; die Mischna setzt der Deutlichkeit halber עברית dafür. Blau, Zur Einleitung S. 75, hält die Baraitha in Megilla 8b mit Unrecht für ein Citat aus der Mischna in Jadajim. Die Hypothese Blau's, ib., sei dasselbe was כתב עברי und bedeute die althebräische Schrift, ist unhaltbar: sie beruht auf der unbewiesenen Voraussetzung, dass "man die neue - "assyrische" - Schrift ausschliesslich für die hebräische, die heimische hingegen ausschliesslich für die aramäische Sprache anzuwenden befahl", und dass "im Geiste der Gesetzeslehrer Bibel und biblische (= assyrische) Schriftzeichen einerseits, Targum und targumische (= althebräische) Schriftzeichen andererseits zusammenflossen." Die Hypothese beruht ferner auf einer irrigen Interpretation der Worte יכתב עברי, welche in den angeführten Mischnastellen und den beiden Baraithen nach den citirten Worten folgen. Nach Blau wären diese Worte "eine Erläuterung des vorhergehenden הרנום. Aber schon ein Blick auf die Baraitha in Megilla 8b, wo die Reihenfolge eine umgekehrte ist zeigt die Unmöglichkeit dieser Auffassung; denn dort folgen die Worte וכתב חברי מקרא nach יותרגום שכתבו מקרא, wären also nach Blau's Annahme eine Erläuterung des vorhergehenden מקרא. In Wirklichkeit ist mit וכתב עברי ein besonderer Fall angegeben. Die Halacha nennt zuerst die Aenderung des sprachlichen Charakter des Bibeltextes und dann auf kurze, aber ausweichende Weise die des Schriftcharakters. In Bezug auf den letztern wird dann in M. Jadajim und Bar. Megilla 8b auch positiv angegeben: ער שיכתבנו אשורית על העור בדיו. Damit entfällt natürlich auch die neue Erklärung Blau's (S. 79) für ספר איוב תרנום, sowie die "gewagte" Erklärung, ובכתב כל לשון (Sabb. 115a) sei = ובכתב כל לשון.

² In der Mischnastelle fehlt משכתורה. ³ So die Münchener Handschrift und die alten Ausgaben (*Rabbinowicz* VII, 257), während die späteren Ausgaben ובכל לשון bieten. Auch in dem amoräischen Ausspruche (Sabb. ib., unmittelbar nach der Mischna) ist die ursprüngliche Lesart היו כתובין תרגום בכל dann wurde vor בכל ein 1 eingeschoben oder — in dem gewöhnlichen Tal-

Uebersetzung des Estherbuches, an der zweiten um die aller biblischer Schriften. T 128 22 (Sabbath 13, 1) hat ובכל לשון, was entweder so zu verstehen ist: "und zwar in jeder Sprache", oder — wie im gewöhnlichen Talmudtexte der Baraitha — auf der Annahme beruht, dass חרגום של מביאים אותר aramäische Bibelübersetzung bedeutet 1. — Die aramäische Uebersetzung der drei Abtheilungen der Bibel heisst Megilla 3a: תרגום של נביאים, תרגום של כתובים.

קתוְרְגְּמָן , תִּרְגְּמָן , תִּרְגְּמָן , תִּרְגְּמָן , תִּרְגָּמָן , Dolmetsch, Uebersetzer, speciell der die Uebersetzung des vorgelesenen Bibeltextes öffentlich Vortragende. Megilla IV, 4: יותר מקר א ייקרא לתרגמן יותר מה מחרגמן מפסיק אחד ... ועד כמה הוא מדלג עד כדי שלא יפסיק התרגמן 3. — In der oben, S. 28 erwähnten Bedeutung unseres Wortes s. Sn zu 27, 18 (53b 7): תן תורגמן ליהושע יותרגמן את התורגמן התורגמן להושיב את התורגמן: Sd zu 18, 18 (107b 32): התורגמן

mudtexte — או. Diese Aenderung beruht auf der Voraussetzung, dass מרגום ausschliesslich aramäische Bibelübersetzung bedeutet.

¹ Von dieser Voraussetzung geht auch Raschi aus, der Megilla 17a die Worte der Mischna הרגום בכל לשון so versteht: "in aramäischer Uebersetzung und natürlich auch in jeder andern Sprache". Blau (S. 84) übersetzt: "aramäisch oder in einer andern Sprache". Jedoch ist kein Grund vorhanden, בכל anders zu verstehen, denn als Bestimmung zu הרגום; und da das Verbum auch das Uebersetzen ins Griechische bedeutet (s. oben, S. 204, A. 2), so kann אַרְנָּם auch nichtaramäische Uebersetzung bezeichnen. — Es sei noch bemerkt, dass auch Maimūni von derselben Voraussetzung ausgeht, wie Raschi; er giebt die Worte der Mischna, Megilla II, 1 im Mischna Thora, Hilch. Megilla 2,4 so wieder: היתה כתובה תרגום או בלשון אחרת מלשונות הגוים. Hingegen entspricht den Worten der Bar. Sabbath 115a bei Maimūni, Hilch. Sabbath 23, 26 der Satz: היו בכל לשון בכל בכל בכל

² Der von Lowe edirte Mischnatext (66 b 8 10, 130 a 4) hat תרנמן, also תַּרְנְמָן, was auch die ursprüngliche Form ist, vgl. syrisch בּילּגָּנֶן. Es ist eine Form, wie מַעְלוֹן und bezeichnet den Beruf. Aber die Form בְּלְשׁן hatte — wohl unter dem Einflusse des Participiums שועל — die Tendenz, sich in שועלן zu verwandeln. Auch aus דּרָשׁן wurde דּרָשׁן. S. dieses und viele andere Beispiele bei Zunz, Die synagogale Poesie des Mittelalters, S. 402. Auf dieselbe Weise entstand die Aussprache הוֹרְנָמָן. Die Erweiterung dieser Form zu מָהוֹרָנָמָן fand unter dem Einfluss des Participiums מְחָרֶנֶם statt. Man darf also nicht mit Levy (IV, 668b) sagen, dass מתורגמן aus מתורגמן verkürzt sei. Die Schreibung חורנמן (Siegfried-Strack, Lehrbuch der neuhebr. Sprache, S. 49: חורנמן) ist unberechtigt. ³ Der Lowe'sche Text (s. vor. Anm.) hat beide Male הרגמן, der gewöhnliche Mischnatext (auch der im bab. Talmud, Megilla 23 bf.) beide Male מתורגמן, der im jerus. Talmud das erste Mal מתורגמן, das zweite Mal תורגמן. Meine Mischnahandschrift (Moed mit Maimûni's Commentar) hat das erste Mal תרגמן, das zweite Mal תורנמן. 4 So, nicht להשיב, muss gelesen

תשובה, Antwort, Widerlegung. Sd zu 14, 7 (94b unt.): מכאן השמים אין תורה מן השמים זאת תשובה: צu 32, 39 (139b 13): זאת תשובה לואמרים אין תורה מן השמים זאת תשובה בשמים בשמים בשמים בשמים בשמים אין רשות בשמים בשמים; zu 6, 3 (30a 2): שתי תשובות בדבר In Sd zu 32, 14 (135b 27) sind als Bestandtheil der Traditionslehre ausser den משובות בוור שוות (s. oben, S. 16, Z. 8) auch die חשובות genannt; sie entsprechen dem Textworte עתודים, Böcke. Wahrscheinlich ist der kampflustige Bock (s. Dan. 8, 5) als Bild der in der exegetischen Discussion ins Feld geführten Argumente und Widerlegungen gedeutet.

NACHTRAG.

In den jüngst durch S. Schechter herausgegebenen weiteren Fragmenten des hebräischen Sirach (The Wisdom of Ben Sira... Cambridge 1899) finden sich folgende, im vorstehenden Wörterbuche behandelte neuhebr. Ausdrücke:

כיוצא בו , 38, 17; s. oben S. 75. בבית מדרשי, 51, 23; s. oben S. 103. על, 5, 10; s. oben S. 133.

Diese Sirach-Stellen sind die ältesten Fundorte für die betreffenden Ausdrücke.

Zu S. 146, Anm. 1. Zu No. 3 vgl. Geiger, Jüdische Zeitschrift IX, 310.

werden (s. Lekach tob z. St., auch Jalkut hat das unrichtige להשיב.). Die Worte sind eine Deutung der Textworte "er soll zum Volke reden". D. h. der Prophet soll selbst zum Volke reden und nicht einen Sprecher hinsetzen, der für ihn vorträgt. אוקים אמורא ist soviel wie das spätere אוקים אמורא.

¹ Vgl. Chullin 60 b. ² S. auch oben, S. 164, Anm. 3.

DIE EXEGETISCHE TERMINOLOGIE

DER.

JÜDISCHEN TRADITIONSLITERATUR

VON

DR. WILHELM BACHER

PROFESSOR AN DER LANDES-RABBINERSCHULE ZU BUDAPEST

ZWEITER (SCHLUSS-)TEIL

DIE BIBEL- UND TRADITIONSEXEGETISCHE TERMINOLOGIE DER AMORÄER

LEIPZIG
J. C. HINRICHS'sche BUCHHANDLUNG
1905

VORWORT.

Die exegetische Terminologie der Amoräer, deren Wörterbuch hier dargeboten wird, geht in dreifacher Beziehung über die im ersten Teile behandelte Terminologie der Tannaiten hinaus. Sie umfast außer der Bibelexegese auch die Traditionsexegese. d. h. die Erläuterung der in der Mischna enthaltenen und sonstigen tannaitischen Traditionssätze, wie sie in beiden Talmuden niedergelegt ist; sie hat außer Palästina auch Babylonien zur Heimat. indem sie aus den im 3., 4. und 5. Jahrhundert tätigen Schulen beider Länder hervorgegangen ist; sie ist endlich zweisprachig, da neben das Hebräische, die fast ausschließliche Schulsprache der tannaitischen Epoche, das Aramäische tritt und ein großer Teil der von den Amoräern verwendeten exegetischen Kunstausdrücke und Formeln dem Aramäisch der palästinensischen und babylonischen Juden angehört. Dieser dreifache Unterschied bestimmt auf sehr deutliche Weise die Verschiedenheit des hier behandelten Stoffes von dem des ersten Teiles. Nichtsdestoweniger fügt sich die Terminologie der Amoräer eng an die der Tannaiten, so daß im Grunde beide Teile meiner Arbeit eine und dieselbe Terminologie zum Gegenstande haben. Nicht nur behält die Bibelexegese der amoräischen Zeit als unmittelbare Fortsetzung der tannaitischen im großen und ganzen die alte Methode der Auslegung und damit auch deren Ausdrucksweise bei, sondern auch die Traditionsexegese schließt sich in ihrem Verfahren und in ihrer Terminologie vielfach der Bibelexegese

¹ Die exegetische Terminologie der jüdischen Traditionsliteratur. Erster Teil: Die bibelexegetische Terminologie der Tannaiten. — Der ursprüngliche Titel lautet: Die älteste Terminologie der jüdischen Schriftauslegung. Ein Wörterbuch der bibelexegetischen Kunstsprache der Tannaiten. Leipzig. J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung. 1899. — Hier zitiere ich diesen ersten Teil als "Tannaitische Terminologie".

an. Die Aufgabe des gegenwärtigen Bandes besteht also zunächst in der Feststellung dessen, inwieweit die tannaitische Terminologie in der Bibelexegese der Amoräer ihre Geltung beibehalten und inwieweit sie sich verändert und bereichert hat; ferner in der Registrierung der neuen, durch die Traditionsexegese geschaffenen, iedoch zum Teile der Bibelexegese entnommenen und auch dort, wo dies nicht der Fall ist, oft auf die tannaitische Schulsprache zurückgehenden Terminologie. Die Bereicherung der exegetischen Terminologie, welche auf der erwähnten geographischen Sonderung der Schulen und auf der Anwendung einer zweiten Sprache beruht, macht sich besonders in der bedeutenden Zahl der neuen Artikel geltend, die dieser Teil gegenüber dem ersten aufweist. Aber eine wesentliche Störung in der Einheit der hier dargestellten Terminologie wird durch diese zweifache Erweiterung des Stoffes nicht bewirkt. Denn die aramäischen Ausdrücke sind oft nur die Übersetzung der längst gebräuchlichen hebräischen; zuweilen allerdings kommt dem aramäischen Ausdrucke die Priorität zu. Und was die Terminologie der babylonischen Schulen betrifft, so hat sie namentlich eine große Anzahl aramäischer Ausdrücke aufzuweisen, die in ihr zuerst auftreten; aber in überwiegendem Maße stimmt sie mit der der palästinensischen Schulen überein, wie das ja bei dem Verhältnisse dieser Schulen zu einander auch nicht anders denkbar ist. Aber zwei Momente verdienen besonders hervorgehoben zu werden: Im babylonischen Talmud findet sich auch bei Aussprüchen palästinensischer Autoritäten die in den babylonischen Schulen übliche Terminologie angewendet: diese Aussprüche wurden also bei ihrer Übernahme durch die babylonischen Schulen gleichsam umgegossen und der neuen Umgebung angepast. Und ferner: Der babylonische Talmud enthält, besonders in den hebräischen Formeln der hier in Frage stehenden Terminologie, manches Element, das weder in den tannaitischen, noch in den palästinensischen nachtannaitischen Texten zu finden ist, dem man aber alten, tannaitischen Ursprung zuerkennen kann.

Chronologisch betrachtet, gehört die im vorliegenden Bande dargebotene Terminologie den drei Jahrhunderten zwischen dem Abschlusse der Mischna und dem des babylonischen Talmuds an; und auch daß die Werke der palästinensischen Midraschliteratur, eine Hauptquelle für die Terminologie der palästinensischen Amoräer, ihrer Schlußredaktion nach einer späteren Zeit

angehören, ändert jenen Tatbestand nicht, da in ihnen die Terminologie keine wesentliche Änderung oder Bereicherung erfuhr. Dies ist besonders aus der Identität der im palästinensischen Talmud und in den älteren Midraschwerken angewendeten Terminologie ersichtlich. Hingegen zeigen die unter der Bezeichnung Tanchuma-Midraschim zusammenfaßbaren Erzeugnisse der agadischen Literatur manche Besonderheiten, auf die ich in den betreffenden Artikeln hinweise und die man als die jüngsten Triebe der amoräischen bibelexegetischen Terminologie betrachten kann. Zu diesen Midraschwerken — in denen auch für die Terminologie das Hebräische wieder an die Stelle des Aramäischen tritt — gehören außer dem Tanchuma (Jelamdenu) zum Pentateuch: Pesikta rabbathi, Deuteronomium rabba, große Teile des Exodus rabba und Numeri rabba, Schocher tob zu den Psalmen.

Eine Vorstellung von dem Verhältnisse der hier dargebotenen Artikel zu denen des ersten Teiles möge durch folgende kleine Statistik gewährt sein. Die amoräische Terminologie ist in fast zweimal so viel Artikeln verarbeitet, als die tannaitische; das Plus ist selbstverständlich zumeist durch die Traditionsexegese hervorgerufen. Von den Artikeln des ersten Teiles kommt etwa ein halbes Hundert in dem zweiten Teile nicht vor, während nahe an zweihundert Artikel aus jenem hier wiederkehren, oft mit neu hinzutretenden Bedeutungen und Formeln. Über achtzig hebräische Artikel sind im zweiten Teile neu, davon etwa sechzig der palästinensischen Literatur angehörig. Hingegen sind dem babylonischen Talmud allein gegen achtzig neue aramäische Artikel entnommen, während die Zahl der sowohl in dem palästinensischen Schrifttum als im babylonischen Talmud vorkommenden neuen aramäischen Artikel etwa vierzig beträgt. Die übrigen aramäischen Artikel des zweiten Teiles - mehr als fünfzig kommen in hebräischer Form auch im tannaitischen Schrifttum vor.

Die Nützlichkeit dieser lexikalischen Bearbeitung der amoräischen Terminologie glaubte ich dadurch fördern zu müssen, daß ich das dem babylonischen Talmud entnommene Material durch kleineren Druck von dem übrigen, ganz aus palästinensischen Quellen geschöpften Material sonderte. Es ist dies zugleich der erste Versuch, die beiden großen Gebiete des Wortschatzes und Sprachgebrauches der talmudisch-midraschischen Literatur systematisch und augenfällig von einander zu scheiden.

Bei den Anführungen aus dem babylonischen Talmud ist der Name des Traktates (in leicht erkennbarer Abkürzung) und die Blattseite angegeben, bei Anführungen aus dem palästinensischen Talmud (Jeruschalmi) Traktat, Kolumne und Zeile. Die übrigen palästinensischen Quellen sind mit folgenden Bezeichnungen zitiert:

Gen. r. = Genesis rabba; Exod. r. = Exodus rabba; Lev. r. = Leviticus rabba; Num. r. = Numeri rabba; Deut. r. = Deuterononium rabba. Diese Werke sind mit Angabe des Abschnittes und Hinzufügung der in der Wilnaer Ausgabe verwendeten Paragraphenzahl (in Klammer) zitiert. - Schir r. = Schir Haschirim rabba: Ruth r. = Ruth rabba, Echa r. = Echa rabba; Koh. r. - Koheleth rabba; Esth. r. - Esther rabba. Bei den Zitaten aus diesen Werken ist nur Kapitel und Vers des Bibeltextes angegeben. - Pes. = Pesikta, ed. Buber (mit Angabe der Seitenzahl): Pes. r. = Pesikta rabbathi (mit Angabe des Abschnittes und der Seitenzahl, nach ed. Friedmann, zumeist nur mit der letzteren). Tanch. B. = Tanchuma zum Pentateuch, ed. Buber (mit Angabe der Perikope und des Paragraphen); bei Zitaten aus dem Tanchuma zu Lev., Num., Deut. ist das "B." meist weggelassen, da bei diesen drei Büchern der von Buber edierte Tanchuma mit dem der früheren Ausgaben fast identisch ist. Aus Tanch. A. (Tanchuma der früheren Ausgabe) habe ich nur einige Stellen der zu Genesis und Exodus gehörenden Teile angeführt. - Schocher tob = Midrasch Tehillim (mit Angabe der Psalmzahl und der Paragraphen der Buber'schen Ausgabe). - Midr. Sam. = Midrasch Samuel (mit Angabe von Kap. und Paragraphen der Buber'schen Ausgabe). Außer den hier aufgezählten Midraschwerken ist bei der Sammlung des Materials kein anderes Erzeugnis der agadischen Literatur berücksichtigt worden, da damit eine quantitative Häufung der Beispiele, aber keine Bereicherung des Stoffes erzielt worden wäre.

Auch in diesem Teile blieben methodologische Erörterungen ausgeschlossen, und damit entfiel auch die Notwendigkeit, auf die für die traditionsexegetische Terminologie des babylonischen Talmuds sehr lehrreichen Werke zur talmudischen Methodologie hinzuweisen. Von neueren Arbeiten, in denen diese letztere Terminologie behandelt ist, seien erwähnt: J. H. Weiß, Zur Geschichte der jüdischen Tradition (hebr.), III, 10—29; M. Mielsiner, Introduction to the Talmud (Cincinnati 1894), p. 191—264.

Budapest, Mai 1905.

WILHELM BACHER.

אָב, Vater. In der Verbindung mit בַּיָּת, Tanchuma B. ואיזהו בית אב שלו , welches ist die beweisende Hauptstelle dafür, daß der Name des ägyptischen Königs הפרע (so, nicht הפרע, lesen auch einige Codices bei Kennicot), Jer. 44,30, nach dem Verbum auch einige Codices bei Kennicot), Jer. 44,30, nach dem Verbum Num. 5, 18, zu deuten ist? Antwort: Jes. 19, 16 ("Ägypten wird sein wie die Weiber"). בנות העולם אבות העולם של Väter der Vorzeit, in bezug auf Moses, Tanch. B. וירא 9. — S. auch unten, Art. בנין.

Sabbath 22a (aramäisch): אבוהון דכולהון הם Dies sagt der Amora Joseph in bezug auf die tannaitische Deutung der Worte: משבך את דכמו (Cev. 17, 13), wonach das Zudecken des beim Schlachten vergossenen Blutes nicht auf verächtliche Weise mit den Füßen zu geschehen habe, sondern mit der Hand zu bewerkstelligen sei. Hierin bildet die Satzung vom Blute die Hauptstelle, indem aus ihr für alle Satzungen die Regel hergeleitet wird, daß nichts, was zur Erfüllung eines religiösen Gebotes dient, verächtlich behandelt werden darf.

אנדתא. S. unt., Art. הַנְּרָה.

אַדְרַבָּא (auch ה...), aus אַדְן ("groß", fem. sing.) und den Partikeln אַ (= לַּדָּל) und zusammengesetztes Wort, das im bab. Talmud sehr häufig ist, in der Bedeutung: vielmehr, im Gegenteil. So z. B. in Verbindung mit der Redensart איפכא, s. unten Art. אספרא. Das Wort ist nach dem entsprechenden palästineusischen Ausdrucke² als Ellipse aus אַדרבא בע פראומים עו erklären ("gemäßdem, was größer ist, als das" bisher Angenommene).

אָהַייָּא, worauf? Zusammengesetzt aus (פֶּל =) und היי, Frage-pronomen). Die volle Frage lautet: אהייא (יפו. Art. מִים), s. Erubin 51 b. In der Regel aber besteht die Frage bloß in dem elliptisch angewendeten אהייא, s. Berach. 34 b, in bezug auf einen Mischnasatz. Zumeist steht die Frage in

¹ Zu Tann. Term., S. 2, ergänze: Bar. Chullin 78 b oben: זה בנה אב. S. ferner die Nachträge bei Marx, Oriental. Litteraturzeitung, 1900, Col. 260.

² Pea 15d 2: הוא דרבה מינה Maaseroth 49a 55: דרובא אתי למימר לך (ger kömmt dir etwas anzugeben, was größer ist"). S. Frankel, Mebô 11a, 14b.

³ Die hier nach אה"א stehenden Worte א"ר הייא sind späterer Zusatz (s. Dikd. Sofrim z. St.); sie sind falsche Auflösung der Dittographie von אהייא (irrtümlich אהייא geschrieben, daraus: א"ר"א).

folgender Verbindung: . . . אלא . . . אלימא א ("Worauf bezieht sich das? Etwa auf . .? Nein, sondern . .."). S. Berach. 18a, Sabb. 146b, Baba Kamma 2b unt., Sanh. 79a.

אלם . S. Art. אלם.

אולפו. S. unt., S. 7 f.

קים .S. unt., Art. קים.

מילה דאו', ar., dass. was hebr. תוֹרָה. Taanith 66 c זי: מילה דאו', מילה דאו' מילה. בי רוע הוֹרָי. בי רוע בי אורייא. — Sota 22 a וז: מיבלין או' גבי ריש בי הוארייא. — Sota 22 a וז: תמן מייבלין או' גבי ריש (die Thorarolle). — Schekalim 47 c 10, Jochanan fragt Abahu: מה אור' חדתא שמעת ("was hast du für neue Thora—einen neuen Lehrsatz— gehört?"). Er antwortet: Eine alte Tosefta.1

Im babylonischen Talmud ist ein vielfach gebrauchter Ausdruck: האורייתא ("von der Thora", d. h. aus der Thora begründet), besonders im Gegensatze zu לאו ("von den Weisen", nicht biblisch begründet). Berach. 46 b oben: לאו ; נינהו ; 15. 52 b; האית להו עיקר מדאורייתא ; 15. 52 b; דאית להו עיקר מדאורייתא ; Sabbath 14 b; דאור נינהו ; 14 Erubin 35 b; כעין דאורייתא תקון ; 10ma 31a; ורמי דאורייתא אדאורייתא מדאורי מחזי דובנן היא ; 19esach. 10a; אמו בדיקת חמץ דאורייתא דרבנן היא 16a; ווווייתא דרבנן היא 16b; אמו בדיקת המץ דאורייתא דרבנן היא 16b; אורייתא דמשה .— Baba Bathra 8a; אורייתא נביאי וכתובי 17a (als Schwurformel); עד דקרי אורייתא (als Schwurformel); אורייב דאמר רב הכי

אות. Buchstabe; Plural: אותיות. Gen. r. c. 12 (10), Jochanan: הלשוו הלשוו ("alle Buchstaben — Konsonanten — erfassen die Zunge" d. h. bedürfen zu ihrer Aussprache der Zunge. mit Ausnahme des הו.2 — Berach. 10a 50: שלא לערב ראשי אותיות: Gen. r. c. 15 (7): שלא לערב את האותיות ("um die aneinanderstoßenden Buchstaben nicht zu mengen", d. h. nicht zusammenfließen zu lassen, nämlich die beiden מ in לחם מן). — Anders j. Berach. 4d ו0: עירב את האותיות; vgl. Gittin 44b ו6: עירב את האותיות. -3 ... — Schir r. 1, 9: אלף בראש אותיות מ"ם באמצע תיו בסופן ("das א steht im Alphabet an der Spitze der Buchstaben, n in der Mitte, n am Ende"). Ib. zu 5, 11: שבתורה שבתורה קטן האות קטן ("das י, welches der kleinste der in der heil. Schrift stehenden Buchstaben ist"). - Von Wörtern, die mit denselben Buchstaben geschrieben werden: Schocher tob zu Psalm 9 (§ 17): כאותיות לבן כן אותיות נבל ib. zu Ps 53 (§ 1): הן הן האותיות (in bezug auf dieselben zwei Wörter). Tanch. B. באברהם הן הן האותיות (zu 2, 5): באברהם הן הן בהבראם. — Die ältere aramäische Formel lautet: הינון אתיא דדין אתוא דרין; statt אתור auch אתור oder das hebr. אתיות. S. Gen. r. c. 9 (12) und die dort von Theodor (S. 73)

Über den Gebrauch von אורייתא in der Massora s. Frensdorff, Die Massora Magna, Anhang S. 1.
 S. Die Ag. der pal. Amor. I, 328, 2.
 S. Levy III, 434b.

verzeichneten Varianten; ib. c. 68 (12); ib. (13); Echa r. zu 1, 1 (שרתי); Schocher tob zu Ps. 14 (3). — Pesikta rabb. c. 33 (153b): מבור אותיות ויעד ואתה מוצא תשעים ("zähle — d. h. berechne nach ihrem Zahlenwerte — die Buchstaben des Wortes יועד, II Kön. 17, 13, und du findest: 90"). 1 — Tanch. B. דרוש מחלוקת באותיותיה 21: קחלוקת באותיותיה ("das Wort מחלוקת באותיותיה שיות חברה ווחלים באותיותיה של שבטים ווחלים ליקוי קללה תועבה ווחלים שבטים באותיות של שבטים באותיות של שבטים באותיות של שבטים באותיות של באותיות של באותיות שמו התחילו בראשי אותיות שמו (187מ). שור מומור) אותיות שמו (משה שור האותיות שמו אותיות שמו (משה שור האותיות שמו).

הזהיר S. unt., Art. אַזְהָרָה.

אול, Peal: gehen. Zwei formelhafte Anwendungen dieses Verbums sind hervorzuheben. 1. כמאן אולא הא שמעתא דרב ("wie wer geht — wessen Meinung folgt — dieser Lehrsatz Rabs"), Nedarim 88 b; vgl. Sanh. 86 b: ידרב אס: .; Jebam. 91 a: דרב אס: אסיין קאולה הא דאמר רבי ;דשמעהך כר' שמעון קאולה. Sabbath 12 b, Pesach. 94 b; אולא הא דתניא, Erubin 54 b, 72 b, Jebam. 60 a, Kidd. 62 b, Sanh. 71 a. — 2. אול בתר (— hebr. הלך אחר, הלך אחר sich daran halten, es als

י S. Ag. d. pal. Am. III, 570. ² S. ib. III, 305. ³ S. auch Frensdorff, a. a. O., S. 1b. ⁴ Eine Liste der Stellen gibt Kohut (I, 51a). Aus denselben seien diejenigen hervorgehoben, in denen R. Jochanan das Subjekt des Satzes ist (מ" ר" יותנן למ"): Sabbath 61a, Erubin 87b, Kidduschin 80a, Bechoroth 57a, Temura 10a. ⁵ In einer palästinensischen Quelle (Koh. r. zu 3, 6) kömmt das Wort ואורון vor, hat jedoch im Zusammenhange keinen Sinn (Levy, I, 50b unt., übersetzt: "sie gingen und verurteilten sie"; das ist unmöglich, denn im Satze ist das Subjekt des zweiten Verbums — וחייבון — ein Singular: er verurteilte sie). Offenbar ist ואירונן (ביו אירונן): sie wurden gerichtet, es wurde ihnen der Prozeß gemacht.

maßgebend betrachten). S. Jebam. 119a: אולי רבנן בתר רובא; B. Kamma 46b: בתר מחשבה אולינן; B. Bathra 26b: בתר מחשבה אולינן; Makkoth 19b: בתר משבה אולינן, בתר מילן אולינן; נמוץ אולינן בתר למד אולינן; בתר מעיקרא ר' יהושע אויל בתר בסוף האויל בתר סברא: Gittin 73a: יול בתר סברא.

אַתַר. S. unt., Art. בתר. — Gen. r. c. 6 (3): . . . אַתַר. . . . . מאַתר שהוא קורא. . . . . מַאַתר שהוא קורא. . . . . . . מַגָּוּ

אָמוּ, etwa (wohl aus אממו, "wegen" gekürzt und elliptisch angewendet), eine zur emphatischen Einleitung von Fragen dienende Partikel (z. B. Gittin 33 a und sonst: אמו תנא כי רוכלא ליחשב וליויל, s. unt. Art. השב אונוירה יום מוב אטו שבת, s. unt. Art נוירה יום מוב אטו שבת, s. unt. Art ותני תרתי אטו חדא. Kidduschin 2b:

אין אָאָן, wenn. אין אין מפר (בה h. אין אָאַן), Einführung von Einwänden. Schir r. 1, 14 (אשכול); 3, 6; 6, 9; 7, 14; Midr. Sam. c. 13 (7); Ruth r. c. 5 Anf. — Erubin 18c 55, אין הימר . . אין הימר Einkleidung eines Dilemma; ebenso Pea 18a 53ff., viermal אין הימר (אין הימר).

Mit אי תימא (eig. "und wenn du sagst") wird eine abweichende Überlieferung über den Autor eines Ausspruches eingeleitet. Berach. 31 b: עולא ואי בר חנינא הימא ר' יוםי בר חנינא. Der Ausdruck ist dann elliptisch gemeint: wenn du anders sagst, ist es ein anderer Autor. Gewöhnlich in einem Worte geschrieben: איתימא.

אָיָה, welcher? Schir r. 4, 4 g. Anf. (in bezug auf eine Deutung der Worte אייה מהר סיני; (שגלשו מהר גלעד; ib. Einleitung (§ 10): איזה זה זה הר סיני; ib. 2, 12: איזה זה זה משה ואהרן איזה זה זה זה דינן של זוגות. Esther r. 1, 9: איזה זה זה שבט לוי דר Femininum. Schir r. 4, 4: $\pm$ (zu Lev. 19, 19): איזו איזו זו זו וו שלחםת מדין לא תזרע כרמך כלאים: (באמר לא יעלה עליך לאיזה דבר נאמר לא יעלה עליך.

יור על יור של Resetzt wurde; also hebr.-aram. 3 Zu letzterer Stelle gibt Raschi das Prinzip. an, welches diesen Annahmen zu Grunde liegt: אורחיה דקרא לחזור ,Es ist die Art der h. Schrift, das bereits Gesagte zu wiederholen wegen einer anderen, mit der Wiederholung neu hinzukommenden Einzelheit." Vgl. Tann. Term. S. 193 (שנה) 4 Vgl. Kohut, I, 66a b.

אַיְמְתַּי, wann? Dieses Wort steht als elliptischer Fragesatz zwischen zwei Bibelversen, um anzugeben, daß der Inhalt des an erster Stelle angeführten Verses sich bei dem im zweiten Verse berichteten Geschehnisse bewahrheitete. Tanch. B. 8 Ende: אדם (Ps. 36, 7 und Gen. 8, 1); ib. ובהמה תושיע ה' אימתי ויוכור אלהים את נח 22: Ps. 45, 4 und Gen. 17, 2. S. auch ib. וישב 10, zu Gen. 38, 2 und 1: אימתי בשעה שפירש מאחיו : Esth. r. zu 42 Ende: אימתי ועלו מושיעים בהר ציון.

Megilla 21a unt. (zu Deut. 9, 9) אין ישיבה אלא לשון עכבה (Jochanan).

Beispiele für die Formel אין לי אלא ... מנין ... תלמוד לומר... מנין ... מנין ... מנין ... תלמוד לומר. Lev. r. c. 9 Ende, c. 21 Ende, c. 36 g. E.; Schir r. 7, 9; Koh. r. 1, 4; Tanch. B. וישב 16.

איני (aus אִין הִיא (aus, אִין הָיא, "wenn dies" (scil. der Fall ist), mit nachfolgendem (oder—חו). Einführung eines einer Bibelstelle entnommenen Einwandes. Berach. 6 b: (Exod. 29,18) איני והא כתיב וכל העם רואים את הקולות; ib. 57 b: .... איני והא אמר השוא; ib. 57 b: איני והא אמר... Веі Einwänden auf Grund des Ausspruches eines Gelehrten: ... איני והא אמר... Вегасh. 19 a oben, Erubin 100 b. Веі Einwänden auf Grund eines Mischnasatzes; איני והתנן, Sabbath 6 b.²

אָית, es gibt (= h. ישׁ). Bei Anführung von beweisenden Bibelstellen. Lev. r. c. 22 (6): ואית ליה קריין סגיין. Er, R. Jochanan,

hat — zum Beweise seiner These — viele Bibelstellen; ¹ ib. c. 23 (9), in bezug auf einen Ausspruch Bar Kapparas; ib. c. 24 Anf., zu einem Ausspruche Simon b. Jochais. Pes. r. c. 22 Ende (114b): ואית ליה קרייא סגייא (zu einem Ausspruche Pinchas b. Jairs). Echa r. 3, 19: מולה ליה חמשה קריין (zu einem Ausspruche Chijas). Schir r. 8, 14: ואית ליה חמשה קריין (zu einem Ausspruche Jizchaks).² — Schir r. 1, 4 (משכני): ואית לי חורי אית לי חורי הורי אית לו חורי (Tanchuma: ich habe eine andere Belegstelle zu einem Ausspruche Achas).³ — S. auch noch unten, Art. מחוור.

Berach. 4b: אית ביה פותח את ידך, es kömmt in ihm (dem 145. Psalm) der Satz vor (v. 16), daß Gott alles Lebende ernährt. — Joma 30b ob.: ומי אית ליה ליה ליה ליה ליה ליה ליה ליה ולא לר'. . האי סברא לא לר'. . אית ליה דר'. . ולא לר'. . אית ליה דר'. . ולא לר'. . אית ליה דר'. . ולא לר'. . אית ליה דר'. . Rab erkennt diese Meinung an, R. Jochanan erkennt sie nicht an.

אוֹלְמָא (Stärke. Erubin 29a, Jebam. 14b ob., Nidda 8a: ומאי אולמיה דהך אוֹלְמָא (Var. מהי מהאי מהד מהד, worin ist denn das eine stärker als das andere? Pesach. 59a: מאי אולמיה דהאי עשה מהאי סתמא מהאי סתמא (Sanh. 34b: מאי אולמיה דהאי עשה מהאי עשה. -- Kerith. 4a: מאי אולמיה דכבש.

አርን, zusammengesetzte Partikel, deren Bestandteile nicht deutlich erkennbar sind. Sie bedeutet: demgemäß, folglich. Pesachim 2ab, mehrere

¹ Die These selbst steht, ohne biblischen Beleg, B. Kamma 119a (s. Ag. d. pal. Am. I, 227). 2 In Schocher tob zu Ps. 1 (21) hat Jalkut die ursprüngliche Lesart: ואית ליה סגין קריין (s. Ag. d. pal. Am. I, 551), woraus irrtümlich wurde; אית ליה הרין קרא (als ob bloß die eine Bibelstelle gemeint wäre. 3 S. Ag. d. pal. Am. III, 485. 4 Außer den bei Levy (I, 77a) und Kohut (I, 88a) erwähnten Beispielen s. auch Sabbath 123a; וכי מה איכפת ליה לקוץ: 5 Nach Levy (I, 87b) aus אל (= אל של) und אה, indem אה "das" bedeutet. Nach Jastrow.

Male: אול אור יממא אור יממא הוא, folglich — nach den zitierten Bibelversen — bed. אור Tag. Erubin 69b: אלמא עבורת אלילים ושבת כי הדרי נינהו, folglich sind die Gebote über den Götzendienst und die über den Sabbat gleichen Ranges.

אלפא ביתא. Alphabet. Von der alphabetischen Form der Klagelieder und der Psalmen. Echa r. 1, 1 Ende: מפני מה נאמרה מגלת קינות אלפא ביתא. Ib. 9, 20 (= j. Sabb. 15 c 11, Lev. r. c. 15): אחת (Var. שיירו בה אלפא ביתא (Jehuda I und Ismael b. Jose lasen gemeinschaftlich das Buch der Klagelieder und ließen ein Kapitel desselben übrig. In Echa r. ist der Schluß der ersten vier Kapitel mit den Worten angegeben: סליק אלפא ביתא קדמאה, רביעית . . . תליתאה, . . . רביעית Sch. tob zu Ps. 119 (\$ 3): . . ובסוף אלפא ביתא הוא אומר תעיתי. — Auch die alphabetische Form der nachbiblischen Dichtung wird mit diesem Ausdrucke bezeichnet. Schir r. Einl., Koh. r. 1, 13 Anf.: Wenn ein Dichter (הדין פיימנא) ein alphabetisches Gedicht verfaßt, führt er das Alphabet manchmal zu Ende, manchmal aber nicht; jedoch Salomo führte stets das Alphabet zu Ende und fügte noch etwa fünf Buchstaben (Verse) hinzu. Das ist angedeutet in den Worten: ויהי שירו חמשה ואלף (I Kön. 5, 12): der Überschuß (שִׁיוּרוֹ) über das Alphabet (אלפא ביתא war fünf. — In Ruth r. zu 3, 13 und Koh. r. zu 7, 8 heißen die alphabetischen Dichtungen אלפבטרין (= ἀλφαβητάριον) und sind neben den Psalmen (מומורים) genannt.1

In Joma 37 b (S. b. Lakisch im Namen Jannais) bed. אלף בית die für den Elementarunterricht verwendeten Bibeltexte, in denen statt der einzelnen Wörter deren Anfangsbuchstaben geschrieben wurden.² — Baba Bathra 168 b אלף בית בעלמא (das bloße Alphabet, ohne Sinn).

אוֹלְפָנָא, Lehre, Belehrung. J. Sanh. 20a 8, Horaj. 47a 54 (Simon b. Lakisch): אולפניה דרותמנא, die Lehre Gottes. Speziell

⁽⁷¹b) ist אלמא eig. Substantiv: Bekräftigung, woraus die adverbiale Bedeutung sich entwickelt hat (also etwa: kraft dessen). Vielleicht ist das Wort ursprünglich identisch mit der (אַלְּמָא מָּפְּאַרְה gesprochenen Fragepartikel (warum), in der zum hebräischen אָלְיִם das aram. א (= יְשׁ pleonastisch hinzugetreten ist. Die Bedeutung "folglich" beruht auf einer Ellipse. Warum? [Weil]... Die verschiedene Aussprache dient der Differenzierung.

י Jalkut zu Koh. ib.: אלפא ביתא. S. Ag. d. Tann. I², 124. Über die Anwendung des Ausdruckes in der Massora s. *Frensdorff*, a. a. O. S. 1f. Bei *Ginsburg* (s. The Masorah א, 11 und sonst) steht auch אלף בית (hebr.).

² Nach Raschis Erklärung. Es soll damit die Erlaubnis, kleine Rollen mit Textstücken zu Unterrichtszwecken zu verfertigen, eingeschränkt werden. Vgl. Neubauer, Jewish Quarterly Review VII, 362. ³ Simon b. Lakisch sagt einmal (Lev. r. c. 19 Anf.): מית אחון חמין אולפני מה נהיר באפי, sehet ihr nicht, wie meine Lehre in meinem Antlitze leuchtet!

bed. אולפו die von Anderen überkommene halachische Belehrung, also halachische Tradition. Der Patriarch Jehuda II fragt in bezug auf Jose aus Maon: אולפן קביל, "und hat er Belehrung empfangen?" Gen. r. c. 80 Anf. 1 — Der Halachist Zeïra empfiehlt seinen Schülern die Predigten des Agadisten Levi anzuhören: דלית אפשר דלא מפיק פרשתיה דלא אולפן, denn es ist nicht möglich, daß er seinen Abschnitt zu Ende bringt, ohne irgend eine Belehrung halachischen Inhaltes einzuflechten, Rosch Hasch. 59 b 31. -- J. Erubin 21 b 72: מן דעה, סמס. דלא מו אולפו -- ב.מן דעה. i. Megilla 71d 6, bedeutet: nicht auf Grund einer traditionellen Belehrung. בר אולפו hieß Jemand, wer den "Talmud", die Erläuterung und Erörterung der tannaitischen Halachasätze sich angeeignet hatte, Lev. r. c. 3 Anf. (Jizchak).3 — Als Levi b. Sisi, der von Jehuda I einer Gemeinde empfohlene Gesetzeslehrer, auf halachische Fragen keine Antwort zu geben wußte, hieß es: דלמא דלית בר אולפן (Gen. r. c. 81 Anf.). — Man unterschied auch רבה דמתניתא vom רבה דאולפנא, den Lehrer. dem Jemand die Kenntnis der Mischna (und Baraitha) verdankt und den Lehrer, von dem er die daran geknüpfte Erläuterung, den Talmud, gelernt hat, j. Jebam. 6b 20 (Zeïra). Doch kam es vor, daß man auch die letztere Art der Belehrung vom "Lehrer der Mischna" empfing: אולפן קביל מן רכה דמתניתא (ib. Z. 22).4 — J. Kidd. 61 b 34: אילין תרין אולפנייא, zwei überlieferte Angaben aus dem Leben der Tannaiten.

Im babylonischen Talmud heißt es zuweilen, daß ein Amora die Erläuterung oder nähere Bestimmung eines Halachisten משמיה האולפנא היה Namen traditioneller Belehrung" vortrug. So Chanin b. Ammi, in bezug auf eine Halacha des Amora Samuel (Erubin 67a unten); 6 Chija b. Ammi, in bezug auf eine Halacha des Amora Chija b. Abin (Arachin 28b).

אם Bedingungspartikel. 1. Pesikta 18 a b, zu II Sam. 24, 9: אם מספר למה מפקר ואם מפקר למה מספר ויקהל 2: זיקהל בשם למה שמות למה בשם ואם עם למה שמות Ps 147, 4; warum ist an der einen Stelle der eine, an der anderen der andere, und nicht an beiden der gleiche Ausdruck angewendet? — Ib. יקהל 21, zu Num. 24, 5: מון אם אהליך למה משכנותיך ואם 21, zu Num. 24, 5:

י In der Parallelstelle j. Sanh. 20d fehlt dieser Passus. Levy (I 40a) übersetzt unrichtig: "er hat seine Lehre traditionell". 2 S. Frankel, Mebo 16a: מברא = דעה, נמרא = אולפן. 3 S. Ag. d. pal. Am. II, 221. 4 S. auch j. Berach. 10c 5s: גישבוק אולפנא וניתי לן למתניתה. Ausführlich handelt über diese Stellen Halevy, Dorot Harischonim II, 106 f. 5 Vgl. unten Art. במרא 1 האולפנא ורוולפנא. 7 St. אולפנא ורוולפנא (Halevy).

- מש' למה אחליך. Koh. r. 9, 18, zu II Sam. 20, 21: אם במלך למה במלך . ברוד ואם בדוד למה במלך.
- 2. Schir r. 1, 5, Paraphrase der Worte אם: שחורה אני ונאוה בוכה וכמה בשחורים שהיו שלי כך אני נאוה בנביאים שלי על אחת כמה וכמה Es ist das die gewöhnliche Formel der Schlußfolgerung des Kal wachomer.
- 3. Koh. r. 8, 10 (Jehuda b. Simon). Der Beweis, daß unter den "Begrabenen, die kommen" der in II Kön. 13, 21 Erwähnte zu verstehen sei und nicht etwa die eventuell in Betracht kommenden Toten, die Ezechiel zum Leben geweckt hat (Ezech. 37), oder der Sohn der Witwe von Sarepta (I Kön. 17), oder Zidkija b. Kenaana (I Kön. 22, 11), wird in folgender Form dargeboten: אם ב . . . הכתוב מדבר והלא . . . . הכתוב מדבר והלא . . . . . . מבר נאמר . . . . ואם ב . . . הכתוב מדבר והלא . . . . . אלא Koh. r. 9, 8 Anfang (Joch. b. Zakkai).
- - 5. אם תאמר s. Art. אמר.
- (ממה , של מה , e h. מה , למה , על מה , warum; nur im babylonischen Talmud. In Gen. r. c. 6 (9) וא ממאי קרי ליה aus Aboda zara 25 a stammender Zusatz (s. ed. Theodor p. 49, Varianten zu Zeile 6).
- אמר, Kal: sagen. Das Subjekt ist entweder die heilige Schrift, beziehungsweise der biblische Schriftsteller, oder der Erklärer und Betrachter des biblischen Textes.
- I. Pentateuch. משה אמר, Lev. r. c. 13 g. Ende (zu Lev. 11, 7); ממר משה, Echa r. 1, 20 (zu Deut. 32, 25). Propheten. אמר ישעיה לפני הקב"ה (Jes. 45, 15), Schir r. 4, 8; ישעיה לפני הקב"ה Tanch. B. ועל אותו הדור אמר ישעיה, Tanch. B. שלח 21; אמר ששעיה אותו Schir r. 4, 8; אמר ישעיה, Tanch. B. יתרו 13 Ende, ib. שכך אמר ישעיה (בראשית Tanch. B. בראשית 20; וארא 18 Ende, תצוה 6 Ende. ... ירמיה אמר ... ירמיה אמר Echa r. 1, 2 Anf.; וכן ירמיה אומר Echa r. 1, 18; וכן ירמיה אוכן, Tanch. B. וירא 21. — וכן יחוקאל אומר ; 40; בראשית Tanch. B. וכן יחוקאל אומר, Exod. r. c. 31 (6). — וכן הושע אומר, Sch. tob zu Ps. 22 (5 Ende). — וכן עפניה אמר בן פתואל בו, ib. zu Ps. 8 (8). — צפניה אמר, Gen. r. c. 41 (3). - אמר זכריה, Lev. r. c. 32 Ende. - אמר הנביא (Hosea), Tanch. bakkuk), ib. תצוה 10. — Psalmen. עשרה בני אדם אמרו ספר תהלים, Schir r. 4, 4; וכן דוד הוא אומר (וכן דור הוא אומר j. Pea 16b 60; הוא שדוד אומר Lev. r. c. 30 (3 Anf.); אמר דוד , Tanch. B. בראשית 12 Ende; ib. 33;

S auch die Art. כנגד, תורה, תורה.

... אינו אומר אלא ..., bei Urgierung eines Ausdruckes im Texte. Lev. r. c. 14 Ende, zu Hiob 10, 11: אומר אלא תסככני הלבשתני אינו אומר אלא ווה הלבשתני אינו אומר אלא ווה הלבשתני אינו אומר אלא תסככני ווה b. c. 21 Anf., zu Exod. 15, 9: ואכוא אליך אינו אלו הוא הוא ווה ib. zu I Sam. 17, 44: אומר אלא לכה אלי וואכוא אליך אינו אומר אלא לכה אלי וואכן אומר אלא לכה אלי וואכן אומר אלא לכה אלי וואכן אומר אלא לכה אלי אומר מאן האומר מאן הופי". Pes. r. c. 12 (50b), zu Exod. 17, 15: אומר מאן אלא נסי וואסי ווא וואכר הוא וואכר באן אלא ווא וואכר באן אלא ווא וואכר וואכר וואכר וואכר באון ווא אומר באן אלא וויצא וואכר באן אלא וויצא וואכר באן אלא וויצא וואכר וויצא אומר וויצא אומר אומר אומר אומר אומר באן אלא וויצא וווא אומר באון אומר וואומר באון אומר באון אומר באון אומר באון אומר באון אומר וואומר באון אומר וואומר באון וואמר באון אומר וואומר באווא וואמר באון אומר וואומר באווא וואמר וואומר באון וואמר וואומר באווא וואמר וואומר באווא וואמר באווא וואמר באווא וואמר באווא וואר באווא וואמר באווא וואמר באוואר באווא וואמר באוואר באוואר באוומר באוואר באוואר

Niphal: . . ידי, אמר על אדי, s. Art. ידי. — נאמר גאמר, s. Art. כאן. — גאמר גאמר אנר, s. Art. כאן, s. Art. לכך, s. Art.

Mit שנאמר, der am meisten gebrauchten Formel zur Einführung von Bibelzitaten, wechselt zuweilen bei weiteren Zitaten שנאמר ואברהם זקן בא בימים ab. Lev. r. c. 30 (10): (Gen. 24, 1) שנאמר ואברהם זקן בא בימים (Lev. 19, 32) וכתיב והדרת פני זקן (Schir r. 5, 16 Ende: מלאתך לא תאחר (Exod. 22, 28) וכתיב כתבואת יקב ודמעך לא תאחר לי (Exod. 22, 28) וכתיב כתבואת יקב (Num. 18, 30); Ruth r. 1, 4: (Richt. 3, 19) שנאמר דבר סתר לי (Pich. 3, 19) שנאמר בא (ib. 3). 30 (ib. 30 (

¹ S. Ag. d. pal. Am. III, 118.

אלא הוא; Gen. r. c. 64 (3), zu Gen. 26, 3: אלא האלה לא נאמר האלה לא למה לא נאמר האלה אלא: . . . s. Pesikta 6a, Tanch. B. תולדות 2 E., Koh. r. 1, 11. — Schir r. 1, 4 (Chanina): אמר בכרכי הים (Zeph. 2, 5) מה שלא נאמר בדור המבול . . . בסיני נאמרה . . . בסיני נאמרה . . . בסיני נאמרה דומפר לו היכן נאמרה $\mathcal{L}$ . . . בים נאמרה היכן נאמרה $\mathcal{L}$ . . בים נאמרה לו bezug auf die Frage der geschichtlichen Beziehung des Hohenliedes. $\mathcal{L}$

II. Die Einführung von Bibelzitaten in der zweiten Person ("du sagst") kann nicht so verstanden werden, daß damit die heilige Schrift apostrophiert wird, sondern man muß sich vorstellen, daß der Ausleger des Textes sich an den Hörer oder Mitausleger wendet, dem er das Zitat in den Mund legt. In Gen. r. ist das aramäische אָתְּ אָמֶר , "du sagst" die besonders häufige Formel zur Anführung von Bibelstellen. Als Beispiel sei zitiert Gen. r. c. 61 (4): אף על גב דאת אמר ותלך ותתע במדבר כאר .. היד מה בריה תלמוד לומר (Gen. 21, 14). Ferner ib.: היד מה . דאת אמר. Beispiele aus anderen Midraschwerken: ואת אמר. Schir r. 5, 15 g. Ende; ib. 7, 9 Ende; Ruth r. 2, 3. — כראת אמר, Esth. r, 2, 15. — אמר הדא הדא Schir r. 1, 10 (s. auch Art. הָּיָדָ, הָדָּא, הָדָּא, הכא). — Anstatt אמר ist zuweilen das Perfektum מרח gesetzt; also אמרת, Schir r. 2, 5 Ende. Ib. 4, 8, zu II Chron. 32, 25: תמי das Partizipium) את חמי חוקיה מלך צדיק ואת אמרת כי נבה לבו beweist, daß es hier ursprünglich hieß: ואת אמר). Lev. r. 3, 5 Anf., zu Lev. 1, 17: ואת אמרת והקטיר; Ruth r. 1, 19: ואת אמרת הואת נעמי (געמי: Schir r. 1, 10 Anf., zu Exod. 4, 16: געמה משה וכי עכורה ורה נעשה משה את Anstatt des aram. את ההיה לו לאלהים. — Anstatt des aram. wird zuweilen das hebräische אָתָה אומָר angewendet. Lev. r. c. 17 (1), zu Ps. 73, 3, verglichen mit Jes. 48, 22: כתיב אין שלום לרשעים ואתה אומר שלום רשעים; ib. c. 17 (5 Anf.) zu Lev. 14, 34: כשם . ארץ הומר ארץ כנען . — Tanch. B. ישבעה אומר 9, 16: כשם אם אתה אומר :1 קרושים .ib למה אתה אומר :13 צו .ib שאתה אומר. S. auch Art. מנין.

Manchmal ist nicht der Wortlaut des Textes, sondern eine aus ihm sich ergebende These mit "du sagst" zitiert. Ruth r. 2, 6: מערה מואביה היא ואת אמרת מעשיה נאים ונעימים. Tanch. B. נערה מואביה היא ואתר בניו של נח צריקים היו 10, zu Gen. 5 Anf.: אתה אומר בניו של נח צריקים היו 10, zu Gen. 27, 18f.: ואף על פי שאתם אומרים שיקר יעקב לא שיקר (hier ist die Zuhörerschaft im Plural angesprochen, wenn man nicht annehmen will, daß es ursprünglich hieß: משאתה אומר.

¹ S. Ag. d. pal. Am. II, 526. ² Die Annahme *Frankels* (Mebo 9a), daß אָרְאָמָר (באמר 18 אָרְאָמָר (באמר 19 אָרְאָמָר (באמר 19 אַרְאָמָר) sei, ist undurchführbar.

Eine besonders häufige Verwendung von את אמר bietet die Zitierformel: כמה דאת אמר, s. unten, Art. כמה.

 $Exod.\ r.\ c.\ 38\ Anf.\ zu\ Ps.\ 119,\ 89:$ בשמים אלא כשמים אל תאמר אל תאמר בשמים אל תאמר בעיני בעלוו $8,\ zu\ Prov.\ 17,\ 8:$ האבן האבן אל תאמר כן אלא האבן הוא $8,\ zu\ Exod.\ 22,\ 24:$ האמר לא תאמר בעיני בעליו כל דבר שתלוה אותו לא תהיה לו כגושה. (תאמר =) כסף אלא אפילו כל דבר שתלוה אותו לא תהיה לו כגושה.

Statt אם תאמר findet sich auch das aramäische Äquivalent dafür: אין תימר שאנו מעידים על עצמנו, Schir r. 6, 9 Ende: אין תימר שאנו מעידים על עצמנו. S. noch oben, S. 4, Art. אִין, אָי

In Echa r., Einl. zu 2, 1, ist mit die an Deut. 8, 20 ("wie die Völker") angeknüpfte Vergleichung zwischen dem Untergange der Völker und dem Israels eingeführt und das Wort auch bei einigen Gliedern der Vergleichung wiederholt.

In j. Kilajim Anf. (26d) sind die aus Lev. 19, 19 sich ergebenden Erläuterungen des Verbotes der Artenmischung mit ("ich hätte gesagt") eingeleitet, dieselben dann aber als unrichtig verworfen.

Aus den Diskussionen des babylonischen Talmuds seien folgende formelhafte Anwendungen des aramäischen Verbums אמרת angeführt: אמרת, du sagst. Pesachim 88a (Raba) in bezug auf eine Einzelheit in einer Baraitha; Beza 17b: כהנים קא אמרת שאני כהנים (Aschi); Horajoth 6a unt.: אמרת שאני מארת שאני מון (Aschi); Horajoth 6a unt.: אמרת שאני מערמה (zu M. Chag. II, 1). Jebam. 11a: ... אמרג לך אנא יוא את ענינו 26, 7: ואת אמרת לי ... שמינא לך אנא ואת ענינו 26, 7: ואת אמרת לי ... אמינא לך אנא וו פרישות דרך ארץ ("wir sagen" bezieht sich auf die traditionelle Deutung des Ausdruckes, die auch in die Pesach-Haggada aufgenommen ist).¹

Besonders häufig sind die apokopierten Formen des Imperfektum, Imperativs und Infinitivs.² Berach. 33a: . . אלא אימא . . אלא אימא (Raba berichtigt den Wortlaut einer tannaitischen Tradition). S. auch Arach. 5a. Erubin 71a (Papa, ähnlich): אימא אעפ"י שהחויף, Berach. 13a; אוואס אינה אינה אינה אינה אינה אינה לך. . לעולם אימא לך. . לעולם אימא לך. . וכי תימא – אינה אינה לך.

¹ S. Lekach tob z. St. 2 Levy (I 92b) bringt sie unter der für sie supponierten Wurzel אמא (אמי); ebenso Jastrow, Col. 74. 3 Im jerus. Talmud findet sich אפילו הימא, Pea 17c 34; doch muß dort מימר gelesen werden; vgl. ib. 18a 56: ואפילו הימר.

הה אמינא (ich hätte gesagt). — Infin. mit לימא und ילימא und לימא ; . . . לימא, Berach. 13a, 22b; Pesach. 75a, R. Hasch. 21b; לימא ה oft. — S. auch Art. אָ (S. 4).

S. noch Art. מנא.

אַרְטְטְלֵּכְ, Stütze, Anlehnung. Nomen act. zum Aphel von סמד (s. diesen Artikel). Das Verbum bed, die Anlehnung einer traditionellen Satzung an einen Bibelsatz, der jedoch nicht als biblischer Beleg für die Satzung gelten kann. Ein solcher Bibelsatz wird durch das Nomen als bloße Stütze für die betreffende rabbinische Satzung gekennzeichnet; der Ausdruck bedeutet also ungefähr dasselbe, was in der tannaitischen Literatur זכר לדכר.2 Die häufigste Formel, mit welcher eine Bibelstelle als "Asmachtha" gekennzeichnet wird, lautet: מרכנן וקרא אסמכתא בעלמא ("die Satzung ist rabbinisch, und die Bibelstelle ist lediglich eine Stütze"). So Berachoth 41b ob. (in bezug auf die Annahme des bab. Amora Chanan, daß in den einzelnen Wörtern von Deut. 8, 8 die rituellen Maßbestimmungen für das Minimum der verbotenen Speisen angedeutet seien)3; Moed Katon 3a (zu Lev. 25, 4, in einer Baraitha); Joma 74 a (zu Lev. 7, 23, in einer Baraitha als Belegvers angeführt); ib. 80 b (zu Lev. 11, 43, vom Amora Papa angewendet); Jebam. 21a (Joseph zu Lev. 18, 30, gedeutet von Kahana) 4; ib. 52b (Aschi zu Deut. 24, 4, in einer Anwendung Akibas); ib. 72a (zu Gen. 17, 14, in einer Baraitha); Baba Mezia 88 b (zu Deut. 14, 22 f., in einer Baraitha); Chullin 17b (zu I Sam. 14, 34, in einer Deutung des Amora Chisda); ib. 64 b ob. (zu Lev. 11, 41, in einer Baraitha); Nidda 25 a (zu Gen. 3, 21, In einer nichthalachischen Deutung Josua b. Chananjas); ib. 28 a (zu Gen. 38, 28, in einer Anwendung des Amora Huna). - Andere Wendungen der Formel: הילכתא נמירי לה וקרא אסמכתא בעלמא הוא ("man hat die Satzung als überlieferte Halacha gelernt — tradiert —, die Bibelstelle ist lediglich eine Stütze"), Pesachim 81b (zu Num. 6, 9, in einer Deutung des Amora Eleazar). הילכתא ניגהו וקרא אס' בע' הוא, Sukka 6a (in bezug auf Deut. 8, 8 in der Deutung Chanans, wie oben). Bloß הוא בעלמא בעלמא אסמכתא, Pesachim 96b (zu Lev. 3, 7, in einer Baraitha); Chagiga 4a (zu Exod. 23, 17, in einer Baraitha). — אסמכתא

י Auch im jer. Talmud. S. unt. Art. סְרֶרְ Anf. — In Joma 57b, ebenso Aboda zara 78b wird eine Kontroverse von Tannaiten mit ייתמר eingeführt. S. hierüber Jad Maleachi, § 5.

2 S. Tann. Term., S. 55, Anm. 1.

 ³ Diese Maßbestimmungen (שיעורים) werden in Joma 80a, Sukka 5b als "Halacha vom Sinai" bezeichnet.
 ⁴ In Moed Katon 5a ist diese Deutung im Namen Aschis mitgeteilt.

עינהו מדרבנן. Taanith 27a ob. (zu Num. 6, 22, in einer Deutung Bar Kapparas). — אסמכתא בעלמא, Chullin 77a (zu Lev. 11, 3, in einer Baraitha). — Meïla 11 b heißt es zu einer tannaitischen Deutung von Num. 28, 7: ומדרבנן והא קרא קנסיב (vgl. Art. נמב).

אָף, auch. אַף על פּי כֵּן — mit unmittelbar nachfolgendem Bibelzitat — gibt an, daß dieses mit Hinblick auf das im Texte Vorhergehende eine überraschende Wendung enthält. Schir r. 5, 4: אף על פי כן דודי שלח ידו מן החור; ib. 5, 5: אף על פי כן ויגה בני איש; Echa r. 3, 3: איף על פי כן ויגה בני איש.

אפטרה (auch הְפְמֵיר und אַפְמֵרָא), Nom. act. zu הָפְמִיר, aram. אפשר. Das Verbum bezeichnet das Vorlesen des Prophetenabschnittes, welches dem Vorlesen der pentateuchischen Perikope folgt und die Vorlesung aus der heiligen Schrift abschließt.2 Mit dem Nomen wird der Prophetenabschnitt selbst bezeichnet. — Das Verbum kommt aber auch in der Bedeutung vor: über Jemanden öffentlich eine Leichenrede halten (אפטר על, הפטיר, s. Art, סמר, Dieser Bedeutung liegt der Begriff des Abschiednehmens zu Grunde (vgl. הנפמר מן המת, "wer von dem Toten Abschied nimmt", Moed Katon 29a). Das Nomen selbst kommt wohl nicht in der Bed. Abschiedsrede an einen Toten, Leichenrede, aber in der Bedeutung: Abschiedsrede an eine Gemeinde mit dem Danke für die von ihr empfangenen Wohltaten, vor (vgl. wer von dem Lebenden Abschied nimmt", ib.). Die Traditionen über solche Abschiedsreden gebrauchen die Formel: עבר לה אפטרה . . , d. h. Rabbi N bedient sich der betreffenden Bibelauslegung zu einer Abschiedsrede. So bei der Rede des Amora Jonathan aus Beth Gubrin (in Gen. r. c. 60 (7))3, welche an Gen. 24, 31 anknüpft; bei der Rede des Amora Jannai b. Ismael (Gen. r. c. 69 Ende), die an Richter 1, 15 anknüpft. 4 Als Muster dieser Dankreden, mit denen ein Gelehrter von der Gemeinde, deren Gastfreundschaft er genossen, Abschied nahm, galten die Reden, mit denen die Schüler Akibas der Gemeinde in Uschaihren Dank bezeigten. Diese tannaitischen Abschiedsreden sind

¹ S. Sifrâ z. St. (48b 9). Im Talmud muß das Zitat lauten: מל. . בבהמה מאתה מאכלו (s. Dikd. Sofrim XVI, 105b).

2 S. Levy IV 31a. Als Grundbedeutung des Verbums darf aber nicht, wie Levy vorauszusetzen scheint, das "Abschließen" betrachtet werden, sondern mit Rapoport (Erech Millin 165) ist anzunehmen, daß das Objekt des Verbums das Volk, die Gemeinde ist, welche man nach Beendigung der Schriftvorlesung entläßt (vgl. את העם העם אום אום אום ביל משלה (vgl. במשר את העם ביל משלה (vgl. משלה בישות 1594).

3 In Lev. r. c. 17 g. Ende ist an die Stelle von אום שלה (vgl. משלת רשות 1594) das Äquivalent משלה (vgl. Die Ag. d. pal. Am. III, 594; ib. 548, Anm. 4.

im babylonischen Talmud (Berach. 63 b) und in einem palästinensischen Midrasch (Schir r. 2, 5) erhalten. Ein späteres Midraschwerk (Num. r. c. 4, 2sa ed. Wilna) teilt — jedenfalls auf Grund einer älteren Quelle — eine der tannaitischen Abschiedsreden, die Jose b. Chalaftas, ebenfalls mit der Einleitungsformel: ר' יוסי עבר ה', mit. Damit sind auch die übrigen Reden der Schüler Akibas als אפטרה bezeichnet. Der jerusalemische Talmud (Sota 17a 64) enthält auch die "Abschiedsrede" eines Amora des 4. Jahrhunderts, Abba b. Pappai.²

Die Ansicht Maybaums, 3 daß ursprünglich den Epilog der Rede überhaupt bedeutet, ist durch keinen Beweis gestützt und steht mit dem Tatbestande, wie er sich aus den hier angeführten Stellen ergibt, an denen der Ausdruck allein vorkommt, in Widerspruch.

אפין. S. Art. פנים.

א'פֿכא (gew. א'פֿכא geschrieben), das Umgekehrte, das Gegenteil; als Adverbium angewendet. Sabbath 76a: ואיפכא איתמר, d. h. in der vorhergehenden Kontroverse ist Jochanan statt Simon b. Lakisch und dieser statt jenes zu setzen; Megilla 18b: רב כיבי מתני איפכא, in bezug auf die Meinungen Rabs und Samuels tradiert der Amora Bebai umgekehrt, indem er Rab zuschreibt, was der Amora Kahana Samuel zugeschrieben hatte, und umgekehrt. — Zebach. 32 a: רב חסרא מתני איפכא, in bezug auf eine halachische Deduktion. Erubin 36b: כי אחי רב יצחק תני איפכא, als Jizchak aus Palästina nach Babylonien kam, tradierte er die Mischna Erubin III, 5 umgekehrt, indem er nämlich die den Nichtjuden betreffende Satzung auf den Gelehrten übertrug, und umgekehrt. Baba Bathra 71 a ob.: איפכא מתנינן לה. — Sabbath 69 b unt.: zu zwei von Nachman b. Jakob im Namen Rabba b. Abuhas gelehrten halachischen Deduktionen aus Exod. 31, 16 und Lev. 19, 3 bemerkt Nachman b. Jizchak: אדרבא איפכא מיסתברא, d. h. vielmehr wäre sinngemäß umgekehrt zu deduzieren, indem aus dem einen der beiden Bibelverse sich eher das ergibt, was jener von dem anderen Bibelverse herleitet, und umgekehrt. -- Berach. 49b: והא איפכא שמעינן להו, d. h. wir hören. - in einem anderen Mischnasatze - daß es sich hinsichtlich der Kontroverse zwischen Meir und Jehuda gerade umgekehrt verhält. S. auch Berach. 17 b. Joma 14b, Gittin 17b.

S. ferner Art. הפך.

אֶפְשַׁר, möglich. Die auf den auffallenden Inhalt einer Bibelstelle oder einer Auslegung sich beziehende Frage: "ist es denn möglich?" findet sich in verschiedenen Formen. Meist ואפשר כן

S. Die Agada der Tannaiten II, 54 f.
 S. Die Agada der pal. Amoräer III, 651.
 Die ältesten Phasen in der Entwickelung der jüdischen Predigt (Bericht der Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums, 1901),
 S. 9. — Das., S. 10 (Anm.) zitiert Maybaum irrtümlich als "Erklärung des Aruch", was Benjamin Mussafia angehört (Kohut I, 262 a, s. Levy I, 140 a).

⁴ Die traditionelle Aussprache ist אַפַלּא; richtiger wohl: אַפַלּא.

oder אפשר כן אפשר כן; s. Pesikta 114b, zu Ezech. 9, 18; Gen. r. c. 6 (9), ebenso ib. c. 97 (4), zu Gen. 48, 19; ib. c. 74 (4), zu Gen. 31, 15; Lev. r. c. 22 Ende, zu Ps 50, 10; Schir r. 4, 6, zu Gen. 17, 13. — כן אפשר ליוםר ליוםר ליוםר ליוםר ליוםר ליוםר כן Pes. r. c. 14 (60 b, 61 a). אפשר ליוםר כן והיאך אפשר שר אפשר ליוםר כן Pes. r. c. 15 (7); Exod. r. c. 2, zu 2, 17. — יכול והיאך אפשר שר די אפשר די אפשר ליוםר כן Echa r. Prooemien 32 (Kahanas Frage an Rab); Echa r. 3, 40. — S. auch Art.

Jebam. 61b unt.: אין דנין אפשר משאי, man folgert nicht Mögliches aus Unmöglichem i (in der Diskussion über die Kontroverse der Schulen Hillels und Schammais in M. Jebam. VI, 6). Es scheint ein tannaitischer Grundsatz zu sein; vgl. im jer. Talmud (Terumoth c. II Anf., Jochanan im Namen Jannais) למידין אפשר משאי אפשר.

אצל זה אני קורא שדך ואצל זה אני 22: אצל זה אני קורא שדך ואצל זה אני קורא אני אני אני קורא אני אני קורא קצירן, in bezug auf Lev. 19, 9. — Ib. 15a 70: כשהוא בא אומר . . . גדולות (während die Sünde des Blutvergießens mit שון הרע מה הוא אומר (während die Sünde des Blutvergießens mit גדול gekennzeichnet wird, Gen. 4, 13, heißt es bei der Sünde der Verleumdung, Ps. 12, 4: גדולות . — Esther r. 1, 9: אצל הבעל מה כתיב (wie heißt es beim Baal?), nämlich I Kön. 18, 26.

אורחא, אורחא, Weg; Art (= hebr. דָרָה). Horajoth 5a: אורחיה דקרא הוא ("es ist die Art, die Redeweise der h. Schrift"), in bezug auf עיני הקהל, Lev. 4, 13 (mit Anführung eines Ausdruckes des gewöhnlichen Lebens: עיני דפלניא). S. auch Joma 80a, Baba Kamma 109b, Kerithoth 3a. — אורחא המילתא, die Art der Sache", d. h. was in der betreffenden Sache das Gewöhnliche ist, Joma 53 b, Kethub. 62a ob., Nidda 22a. — והאי רקתני אורחא דמילתא קתני, Gittin 29a, zu M. Gittin III, 5, wo es nur deshalb heißt: "und er wurde krank", weil dies in diesem Falle der gewöhnliche Hinderungsfall zu sein pflegt. S. auch Schebuoth 13 a. - Um zu sagen, daß eine Einzelheit der Mischna bedeutsam ist und nicht bloß als das gewöhnlich Vorkommende gebracht wird, lautet die Formel: מהו לו קתני קמשמע לו, Erubin 82a, Sukka 10a unt., Chullin 52b. — אורחא דמילתא קחני B. Kamma 48b. — מילתא אגב אורחיה קמשמע לן, Berach. 2a (in der Mischna, Berach. I, 1 wird deshalb die Zeitangabe angewendet: "von dem Zeitpunkte an, in dem die Priester, von dem Zustande der Unreinheit befreit, hineingehen, um wieder ihre Hebe zu essen" und nicht die einfachere Zeitangabe: sobald die Sterne aufgehen, weil mit jener ersten, den Beginn des Abends anzeigenden Zeitangabe nebenher auch die andere stillschweigend mitangegeben ist); s. ferner Sukka 21b; ib. 41b; Kidduschin 69a, Kethub. 65b, Chullin 83a, Arachin 14a, Sanh. 28a, Zebach. 19a, Nidda 10b. — Vgl. Kethub. 42b: 'אורה ארע. ארעה קא סתם לן תנא כר'. S. unten, Art. דרך ארץ.

¹ "Unmöglich" ist in diesem Falle die Voraussetzung, daß die Schöpfung des Menschen anders als in einem Paare (Mann und Weib) hätte stattfinden können. ² In der tannaitischen Terminologie entspricht: לפי דרכנו למרנו למר: 5. Tann. Term. S. 24f. Dort ist nachzutragen; Edujoth II, 3: לפי דרכך אתה למר

ארי (ארא), eine Verbalwurzel, deren Grundbedeutung nicht sicher ist.1 Verschiedene Formen derselben kommen in häufig angewendeten Redensarten stehenden Charakters vor, aus welchen sich ergibt, daß das Verbum im Sinne von: zur Sprache bringen, zum Gegenstande der Frage machen, angewendet ist. Vom Peal kommt bloß das mit 82, 2 verbundene Partizipium vor; in der Frage קארי לה מאי קארי (קא אָרַי = קארי), d. h. wer dies in Rede bringt, dies fragt, wozu tut er das, da doch die Antwort, die auf den erhobenen Einwand gegeben wird, auf der Hand liegt? Jebam. 10 b, 14 a, 72 a, Kethub. 36 a und oft.2 Häufiger ist der Aphel (אַייִרִי), dem stets das Objekt mit der Praposition ם nachfolgt; z. B. Pesachim 6b: דאיירי במילי דפסהא — Das Substantiv אירייא (אַרָיא) ist meist in der überaus oft vorkommenden Frage: מאי אירייא (was für eine Rede? wozu?) zu finden; z. B. מאי אירייא אכן, Sabbath 142a ob. Ferner in der Redensart מידי אירייא (ist das etwa eine Rede? läßt sich so etwas sagen?), s. Pesach. 60b ob.; und in der Redensart אי משום הא לא אירייא (wenn diesetwegen, ist es keine Rede, d.h. das beigebrachte Argument ist nicht stichhaltig), z. B. Sabbath 48a.4

עני א פריא, erzählen (Ithpael von שעי, im Targum Äquivalent von כמא דאשתעי. Ein Grundsatz des paläst. Talmuds lautet: כמא דאשתעית מחניתא, so wie es die heilige Schrift erzählt (dargestellt) hat, erzählte es auch die Mischna. B. Kamma 2a 32, zu M. B. K. I, 1, wo die vier Hauptklassen der Beschädigungen in der Reihenfolge der biblischen Texte (Exod. 21, 28; ib. 33; 22, 3; ib. 4) aufgezählt sind; Sanh. 25c 38, zu M. Sanh. VII, 13 (nach Lev. 19, 31); Berach. 4d 66, zur Ordnung der Benediktionen des Achtzehngebetes (dem der Rang der Mischna zukommt), nach Jes. 56, 7.

Temura 28b: אורחיא דקרא לאשתעויי הכי, zu Lev. 1, 10: es ist die Art der Schrift, die einzelnen Gattungen des Kleinviehes aufzuzählen; Joma 74b: וכי אי בגוה משתעי קרא משתעי קרא (עם Prov. 18, 22): . . . . אי בגוה משתעי קרא (wenn die Schrift von der Frau selbst spricht; wenn die Schrift — allegorisch — von der Thora spricht). S. auch Pesachim 3b ob.

RIN, Peal: kommen. Wenn zu einem Ausspruche ein anderer, mit ihm übereinstimmender zitiert wird, lautet die Formel:

ירי Jastrow (118 b) stellt die Wurzel mit ירי (ירה) zusammen: to point, throw. Neuestens erklärt C. Levias (Hebrew Union College Annual, 1904, p. 153), nach dem Vorgange Hai Gaons (Responsen der Geonim, ed. Harkavy, S. 108), das Wort aus der Wurzel א ערי (א מוא א), die mit syrisch א א מרי gleichbedeutend wäre. Es wäre also ein ähnlicher Ausdruck wie שווח של הופים של הופים של הוא לוביל בי S. die bei Levy I, 164 a und Kohut I, 264 a zitierten Stellen. Vielleicht ist mit Levy (ib.) auch Baba Kamma 30 b statt אורינן עו lesen איירינן בעו lesen איירינן בעו lesen איירינן עו lesen איירינן של א בי עו lesen איירינן של א בי עו lesen אורינן של א בי עו lesen אורינן של א של א בי עו lesen אורינן של א בי עו lesen אורינן של א של א בי עו lesen אורינן של א בי עו lesen אורינן של א איירינן של א בי עו lesen אורינן של א של א בי עו lesen אורינן של א של א בי עו lesen בי א של א בי עו א של א בי עו ווא איירינן של א בי עו lesen אורינן של א של א בי עו של א בי עו איירינן של א בי עו א בי עו א בי עו של א בי עו א בי עו א בי עו של א בי עו של

Weitere Beispiele bei Kohut (I, 71 b f.), der in אירייא eine Verbalform (Ittaphal אִירִייא) sehen will.

...י אתיא כי הא דאמר א (oder ähnlich) es kommt so wie Rabbi N. gesagt hat. Jer. Pea 15a 67 (אתייא כיי דמר ר' יוחגן); ib. 15b 23. Gen. r. c. 4 Ende (אתייא כההיא דאמר רב); ib. c. 11 (2) und c. 82 Ende (אתייא כדשמואל); Lev. r. c. 1 (4); ib. 32 (6), Pesikta 27ab; ib. 157b (... דמר ר' ר' כההיא); Schir r. 2, 1 (אמר ר' ר' אתייא דרבגן כההיא). Manchmal wird auch auf einen gegenteiligen Ausspruch hingewiesen. Gen. r. c. 3 (8): [אתייא כר' יוחגן ולא [אתייא כר' וורגן ולא אתייא כר' וורגן ולא אתייא כר' וורגן ולא אתייא כר' וורגן ולא אתייא כר' יוסי ברבגן ולא אתייא כר' יוסי ולא אתייא כר' יוסי ולא אתייא כר' יוסי אתייא כר' יוסי ולא אתייא בר' יוסי אתייא כר' יוסי וויסי ברבגן ולא אתייא בר' יוסי אתייא כר' יוסי ארייא בר' יוסי ארייא בר' יוסי אתייא בר' יוסי ארייא בר' יוסי אתייא בר' יוסי ארייא בר' יוסי ארייא

Der Aphel איתי (= h. איהי bezeichnet die Herleitung einer These aus dem Bibeltexte. J. B. Kamma c. VII Anfang, ebenso j. B. Mez. c. III Anf.: מנן תיתי ליה (woher leitest du den Mischnasatz ab?); j. Moed Katon 82 b 51: מנן הנא המייתי לה מון הנא המייתי לה מון הנא Die gewöhnliche Formel in den Midraschworten lautet: (oder מהנא Die gewöhnliche Formel in den Midraschworten lautet: (oder מהנא (מהנא הנא מון הכא (מהנא לה מון הכא (מהנא לה מון הכא (מהנא לוי); c. 13 (4); ib. (15); c. 26 (5); c. 49 (3); c. 54 (3); c. 74 (1); c. 80 (5); c. 82 (5); c. 100 (7); Pesikta 38b; Schir r. 1, 2 (ישקני) g. E.); 4, 4 (g. Anf.); Koh. r. 1, 4 (יור מור מון קרייא (קרא); E.); 3, 20 (Ende); Ruth r. 1, 1. Ferner (און קרייא (קרא); Schir r. 1, 2 (Anf.); 2, 6 (Ende). בייתי לה מון הרא (g. Anf.); Schir r. 1, 2 (Anf.); (g. Anf.); 7, 5 (g. Anf.); מייתי לה מון הרא (g. Anf.); 7, 5 (g. Anf.); הרבנן מייתין לה מון הרא (g. Anf.); רבנן אף אינון מהאי קרא (און מהאי קרא): Schir r. 1, 2 (Anf.).

¹ Als Subjekt kann man מילתא hindenken. 2 Ib. 15 b unt. in einer Baraitha: אתיא בקל וחומר מבעל מום ; hier ist die amoräische Ausdrucksweise in den tannaitischen Text eingedrungen. — S. auch Art. מנורה מות 3 Vielleicht muß hinzugedacht werden: בנורה שוה; oder es ist nach den beiden Textwörtern hinzuzufügen: לנורה שוה. Vgl. j. Berach. 11a 61, zu Deut. 8, 10 und Deut. 32, 3: אתיא שם שם לנזירה שוה.

תמהא. S. Art. תמהא.

אתמול וישא יעקב רגליו היום :gestern. Koh. r. 9, 11 אתמול ויאסף רגליו אל הממה. gestern galt von Jakob (Gen. 29. 1): er erhob seine Füße, heute (ib. 49, 33): er zog seine Füße ins Bett zurück; zur Deutung der Textworte: nicht verbleibt dem Leichtfüßigen die Flinkheit. Dann folgen weitere, ähnliche Deutungen, ebenfalls mit der Formel: . . . והיום . . . . אתמול . . . . Ib. 10, 1 Ende, Deutung des Verses auf die Zeitgenossen des Propheten Elija (I Kön. 18, 26 und 30): אתמול מבאישין דברים כנגדו ואומרין הבעל ענגו יהיום מביעין דברים ואומרים ה' הוא האלהים (in der biblischen Erzählung geschieht beides an einem Tage). — Statt היום wird auch יוסף אתמול ענו בכבל (Ps. 105, 18), jetzt, gesagt. Esther r. 2, 5: (Ps. 105, 18) משה אתמול בורח מפני פרעה ועכשיו משקעו בים :ועכשיו ויוסף הוא השלים: dann folgen zwei ähnliche Sätze über die große Wendung im Leben Hiobs und Mordechais. Tanch. B. אתמול היה 13: בי תשא עכשיו נתיירא מהם .- Auch משה statt עכשיו עכשיו. Esther r. ib.: והכא אמר ויהיו בני (Hiob 14, 19) מות אבנים שחקו מים (Gen. 9, 18) גה.

כל אתר דתימר (Judan): בל אתר דתימר אַתְרָא אָתַר אתר בניהם ליבין את בניהם ערירים ימותו קוברין את בניהם ערירים יהווין בלא וולד וכל אתר דתימר ערירים ימותו קוברין את בניהם (in bezug auf Lev. 20, 21 und 20, die einzigen Stellen, an denen die beiden Ausdrücke vorkommen). — J. Nazir 55a 11: בכל אתר אמר אפילו לא מעם

Gen. r. c. 54 (5): עוד מן אתרא לית היא חסירה, zu Gen. 21, 30, wo das Futurum מהה auf den Brunnen in der Wüste (Num. 21, 17) hinweist, die h. Schrift also an der betreffenden Stelle

¹ Fraglich ist die Redensart . . אָתְאָן ל Partic. plur. fem., bei einem Subjekt im Singular. Erubin 16b oben: אתאן לרבן שמעון בן גמליאל (Subjekt ist אתאן לרבן שמעון בן נמליאל (Subjekt ist אתאן לרבי: בום Chullin 104a ob.: סיפא אתאן לרבי: (Subjekt ist אתאן לרבי). — Vgl. hingegen Kerithoth 26a; עקיבא כולהון מיחיד לא אתאן ב

² In Sabb. 27a hat die Münchener Handschrift לרכות für לאתויי לאתויי.

selbst "nicht mangelhaft ist", der Hinweisung auf den an sie angeknüpften Gedanken nicht entbehrt.¹

ב

ברו הכתובים דברי בדאי בדאי. Zu Gen. 18, 13, wo die Äußerung Saras in V. 12 um des Friedens willen geändert ist (Chanina b. Chama). Ib. 16a 24, dasselbe in einem Ausspruche Simon b. Gamliels; die Parallelstelle, Lev. r. c. 9, hat לשון בדיות.

werden soll, daß Aschis Äußerung, da sie nicht stichhaltig ist, nicht ernst gemeint sein konnte, oder: daß sie ohne Grund ihm zugeschrieben wird. So Pesach. 11a, Jebam. 21a, ib. 82a, Baba Mezia 71b, Baba Bathra 145a, Zebach. 100b, Menach. 68a, ib. 95b. Außerdem findet sich die Phrase noch in bezug auf Äußerungen der Amoräer Abahu (Baba Mezia 9a), Papa (Sabbath 27a unt.), Mescharscheja (Gittin 88b), Huna b. Josua (B. B. 101b), Raphram (Kerith. 14a) angewendet. 3

בוא . Kal: kommen. I. Von der h. Schrift und den biblischen Schriftstellern. בא הכתוב ללמדך בא הכתוב לא , Ruth r. 2, 14 Ende; לא הוכיר לא הוכיר בא הכתוב אלא להוכיר אלה הכתוב אלא להוכיר בא הפסוק הזה , בא ללמדך (39a); בא הכתוב אלא להוכיר ללמדך (20); בא ללמדך בא ללמדך למדך (20); דמהוא בא למדר בא אצל . . . מהו אומר בא לדבר ברבר של גנאי , Echa r. 5, 2. . . בא אסף ואמר (Jes. 13, 6, welcher Vers irrtümlich Jirmeja zugeschrieben ist), Pes. r. c. 41 (173b); ib.: בא מלאכי ואמר לה (138b): בא הושע ואומר לה (138b): בא יואל ואומר לה (15. בא הושע ואומר לה (138b). בא יואל ואומר לה (15. בא הושע ואומר לה (15. בא ואמר), Echa r. 2, 1.

Zebach. 82b (Rabba): בא זה ולימר על זה.

II. Vom Ausleger und seinen Zuhörern. Auf die Frage, was באנו למחלוקת, Gen. 15, 18, bedeuten soll, lautet die Antwort: באנו למחלוקת, worauf die Kontroverse zwischen Agadisten über Abrahams Unschlüssigkeit hinsichtlich der für seine Nachkommen zu wählenden Strafe mitgeteilt wird. Gen. r. c. 44 (21), Pes. r. c. 15 (67a).4

Joma 61b ob. sagt Jochanan in bezug auf eine halachische Frage: נאנו

¹ S. Die Ag. d. pal. Am. III, 589. 2 In Lev. r. c. 9 ist Bar Kappara als Autor genannt, und statt בראים ist geschrieben: הנאור (בריות ≔ בראות). 3 Die Lesung mit המול הוא דעת אפול הוא אפול הוא היצונית, welche vom Aruch angenommen und mit היצונית erklärt wird (Art. דער IV, Kohut II, 166), entsprang dem Wunsche, die unehrerbietige Ausdrucksweise, welche das Wort ברוחא darbietet, zu beseitigen.

⁴ S. Die Ag. d. pal. Am. I, 454, 5; II, 521, 2.

למחלוקת ר' מאיר ור' אלעזר ור' שמעון; Gittin. 7b unt. Zeïra: באנו למחלוקת. ר' יהודה ורבנן.

Die Aufforderung בוא וראה, mit welcher besondere Aufmerksamkeit für das Vorzutragende geheischt wird, ist in der Midraschliteratur oft anzutreffen. S. Gen. r. c. 45 (7); 70 (11); 75 (10); 95 (1); 98 (20). — Lev. r. c. 2 (4 Ende); 3 (4 g. E.); 8 (g. E.). — Pesikta 17a, 22a, 114a. Schir r. 5, 14; 7, 14; Echa r. 1, 5 E.; 1, 6 Anf.; Koh. r. 1, 3; Esth. r. 1, 6 Anf.; 1, 8 Anf.; Ruth r. Einl., 1, 18; 2, 12. Tanch. B. בראשות 4, 37, 39; אוור 4, 32, 43; ייד 4; הולדות, 1, 18; 2, 12. Tanch. B. בראשות 12; וישב 5, ממור 13; וישב 13; וישב 13; וישב 13; וישב 13; וישב 13; וישב 10, 13; וישב 13; שמונ 13; בלת 15, 15 בלת 15; בלת 15; בלת 15; בלת 15. Pesikta r. 7a, 90b, 156b, 160b, 168b, 185a, 192b, 193a, 194b. Aus dem jerus. Talmud sei angeführt: Pesachim 30b 45 (Jose b. Abun); Kilajim III Ende, 29a (ebenfalls Jose b. Abun, halachisch).

Aus dem bab. Talmud: Jebam. 63b (Raba).

Vereinzelt ist כוא למר, Sch. tob zu Ps. 52 (3), aus tannaitischer Quelle.

Vgl. auch unten Art. חמי.

בין כך ובין כך xwischen. Lev. r. c. 24 (2), zu Ps. 56, 2: בין כך ובין כך (ob so oder so, auf jeden Fall).

.. איכא בינייהו. Berach. 18a und oft: "was ist — der Unterschied — zwischen ihnen?", d. h. worin unterscheiden sich die Urheber der einander entgegenstehenden Ansichten, wobei zeigt sich die Verschiedenheit derselben?

בּנְין אָב. Dieser alte Terminus der tannaitischen Bibelexegese wird einigemal in der nachtannaitischen Agada auf sehr charakteristische Weise verwendet. Jer. Sanh. 18a 64 (Eleazar b. Pedath): יבר עליו הוא ובית דינו ובנין אב שבכולם וה' דבר עליו (Die Hauptstelle dafür, daß mit שוחל שוחל שוחל der Ewige — die Teilnahme des göttlichen Gerichtshofes an dem Ratschlusse Gottes gemeint sei, ist I Kön. 22, 23). Ebenso Lev. r. c. 24 Anf., Schir r. 1, 9.2 — כל מקום שנאמר אדון עוקר דיורין ומכנים דיורין בנין הארץ (Josua 3, 11) אב שבכולם . . . אדון כל הארץ (Pesikta 123a (Samuel b. Nachman). שבכולם הנה יד ה' מכת דבר הוא ובנין אב (Exod. 9, 3) שבכולם הנה יד ה' (Levi). — שבמקרא במינות הכתוב מדבר ובנין אב שבכולם אחזה רעדה חנפים (33, 14), Gen. r. c. 48 g. Anf. (Jonathan). — Zu dem Ausspruche

Ygl. Grünbaum, Gesammelte Aufsätze (1901), S. 306.
 S. Die Ag. d. pal. Am. II, 82.
 Ib. I, 502.

Samuel b. Jizchaks, daß im Buche Koheleth unter Essen und Trinken allegorisch Thorastudium und gute Handlungen zu verstehen seien, bemerkt Jona: ובנין אב שבכולם והוא ילונו בעמלו (Koh. 8, 15), Koh. r. zu 2, 24; 3, 13; 5, 17; 8, 15. Zu 5, 17 heißt es אבכלם, vgl. oben S. 1, Art. אב.

Halachischen Inhaltes ist der von Abahu im Namen Jochanans tradierte Satz j. Orla 62 d 43: . . . בנין אב שבכולם וכל חמאת . . . (Lev. 6, 23).

בעא (עקב), Peal: suchen, forschen, fragen (vgl. im bibl. Hebraismus: Jes. 21, 12, Ob. 6). Im palästinensischen Talmud hat das Verbum folgende Bedeutungen 1: 1. einwenden, z. B. שמעון ה' יוחנן בעי (ד. ווא בעא קומי ר' יוחנן בעי הוא העיתה, Demai 21 c 61; אנא בעיתה, Challa 59a 63. — 2. fragen, bes. wie in einem speziellen Falle zu entscheiden sei, z. B. Demai 22 c 29: אנא בעי ה' יונה בעי בעי פומי ר' ימר בעא קומי ר' ימר (צ. B. Berach. 2b 15: ימר יומר (צ. בען בעי היידן בעי (צ. Kethub. 34b 14: יבר בון בעי ה' יודן בעי (צ. בער בון בעי ר).

Im babylonischen Talmud ist das Verbum, soweit es fragen bedeutet, nur in der unter Nr. 2 angegebenen Bedeutung zu finden. B. Kamma 33a unt.: בעא מיניה רבא מרב נחמן. Besonders häufig ist die Anwendung des Verbums in passiver Konstruktion מִיבֶּעִיא בָּעֵי לִיה, Baba Mezia 102a, "es wurde durch ihn eine Frage gefragt" (er fragte); איבעויי איבעיא לָן איבעויי איבעויי איבעיא Arachin 5a, "es wurde durch uns gefragt" (wir fragten). Sehr oft: איבעיא להו, "es wurde durch sie gefragt" (sie fragten). 3 S. auch Art. DVD. — Andere Anwendung des Verbums (in der Bed.: fordern, erfordern). Sabbath 150 a: שאני התם דבעינן והיה מחניך קרוש (dort ist es verschieden; denn dort fordern wir das in Deut. 23, 15 Vorgeschriebene); Gittin 20a oben: הא בעינא וכתב לה (da fordern wir ja die in dem Worte לה, Deut. 24, 3, enthaltene Bedingung). Sanh. 61 a ob.: בַּעִי קרא (sist eine Bibelstelle erforderlich"). Megilla 15b unt.: כתב מיבעיא ליה, in Esth. 6, 3 wäre statt בתוב erforderlich: בַּתָב; ib. 16 b; מיבעיא ליה , zu אמר אמר , Esth. 9, 25. Sanh. 38 b: מאתו מיבעיא ליה, כשתו מיבעיא ליה, Gen. 19, 24. - Das Part. Ithpeel sing. fem. findet sich auch in der Formel: לא מיבעיא, "es ist nicht fraglich", s. Sabb. 92 b, 150 a, Erubin 84b, Baba Kamma 54b ob. — . . . אי בעית אימא. Wenn du willst, so sage so . . ., z. B. Berach. 3a ob., 7a, 18b, R. H. 27a. Vgl. oben S. 4, Art. 💘

קברם, jedoch, aber. Mit קּבְּא, hier, verbunden ("aber hier") dient diese Konjunktion zur Einführung einer Bibelstelle, die zu einer anderen, vorher zitierten, einen Gegensatz bildet. Lev. r. c. 6 Anf. (Jizchak), zu Hosea 6, 7 und 11, 9: כריב והמה כאדם עברו ולא אנכי ולא איש. Ib. c. 6 (5) dasselbe im Namen des Agadisten Pinchas. — Echa r. Prooem. 5, zu Lev. 17, 13

¹ Nach Frankel, Mebo 9 b. ² Das Partic. Ithpeel ist als Subst. angewendet. Vgl. Berach. 2b oben: געני לה מיבעיא, sie fragten es als Frage.

³ Vgl. אישתכח להו (Temura 15b), es wurde durch sie vergessen, d. h. sie vergaßen.

תבר עבר, verdeutlichen. In der Erzählung, wie Jannai durch einen Gewürzkrämer den klaren Sinn von Ps. 34, 13 erkennt. Seine Schüler fragen ihn: Kanntest du diesen Psalmvers nicht? Er antwortet: הן אלא שבא זה וביררו בידי 5.1 — Schir r. 5, 5: מצורע (Jochanan in einem Ausspruche über Esra); ib. 5, 13: חוור ומברר תלמודו (zu I Kön. 11, 29).

ងក្តុំស្តី , wörtlich: in Frieden; Einführung dessen, was man in der Disputation zugibt, anerkennt. "In Frieden" bed. dann soviel, wie ohne Widerspruch, unbestritten. S. Berach. 5b; ib. 9a ob., Pesach. 50a.

R. Hasch. 4a: לישראל, ביא לישראל, zu Ps. 45, 10. — In der Bed. nicht froher Botschaft gebraucht das Verbum Levi in seiner Verknüpfung von Num. 16, 7 mit Deut. 3, 26 (Sota 13b): ברב בישר ברב בישרוהו. Ib. 10b, zu Gen. 37, 32 und 38, 25: בהכר בישר בהכר בישר בהכר בישרוהו. — S. auch Art.

רות הקדש S. Art. רות הקדש.

תְּבְּתִר, nach. Wenn ein Bibelvers im Zusammenhange mit dem unmittelbar nachher oder etwas weiter folgenden Verse

¹ In Lev. r. c. 16 fehlt dieses Detail.

לסבור.,לסדור Var.

gedeutet werden soll, wird dieser vermittels der Frage (מה) ומה בתריה zitiert. Lev. r. c. 15 (5), zu Lev. 12, 2 und 13, 2; ib. (6). zu Num. 5, 10 und 12; ib. c. 16 (2), zu Ps. 34, 13 und 14; c. 23 Ende (Pes. r. 125a), zu Jes. 33, 15 u. 17; c. 31 (3), zu Gen. 1, 2 u. 3. — Gen. r. c. 16 (5), zu Gen. 6, 2 u. 7. — Pesikta 15b, zu Exod. 30, 10 u. 12; 25 a, zu Prov. 11, 1 u. 2; 29 b, zu Ps. 9, 7 u. 8; 87a, zu Deut. 10, 21 u. 22; 96b, zu Jes. 58, 13 u. 14; 99b, zu Exod. 23, 19 u. 20; 103b, zu Exod. 18, 27 u. 19, 1; 120b, zu Jer. 9, 11 u. 12; 158a, zu Ps. 51, 19 u. 21; 159b, zu Hosea 14, 1 u. 2. - Schir r. 1, 3, zu Gen. 12, 1 u. 2; ib., zu Jes. 29, 23 u. 24; ib. 2, 13 Ende, zu Ps. 89, 52 u. 53; 1 4, 8 Ende, zu Ps. 20, 7-9 u. 10; 5, 15, zu Lev. 19, 20 ff. u. 23; ib., zu Lev. 19, 23 ff. u. 26. — Midr. Sam. c. 2 (2), zu I Chron. 29, 9 u. 10; Tanch. B. יירא 3, zu Ps. 68, 5 u. 6. — Sch. tob zu Ps. 7 (12), zu Ps. 9, 2 ff. und 8, 1; Ps. 9 (9), zu Mal. 1, 4a und 4b; Ps. 18 (36), zu Ps. 89, 5 u. 6; Ps. 100 Ende, zu Jer. 33, 11a und 11b.2 — Aus dem palästin. Talmud: Berach. 2d 7, zu Gen. 2, 3 u. 4; ib. 2d 64, zu Ps. 19, 15 u. 20, 2; 5 a 30 (Echa r. 1, 16 Ende), zu Jes. 10, 34 u. 11, 1; R. H. 59 c 57, zu Ps. 17, 1 u. 2; Megilla 74c 9, zu Neh. 8, 4 u. 5; Chag. 77c 27, zu Ps. 31, 19 u. 20; Sota 22 c 44, zu Deut. 17, 20 u. 18, 1; Kidd. 65 c 3, zu Deut. 11, 16 u. 17; Ab. zara 42 c 58, zu Ps. 146, 5 u. 6. -- Bloß וכתיב בתריה: j. Berach. 9b 16, zu Ps. 110, 3 u. 4; Gen. r. c. 34 (8), zu Deut. 18, 10 f. u. 12; ib. (14), zu Gen. 9, 6 u. 7; ib. c. 84 (8), zu Ps. 66, 5 u. 6; Lev. r. c. 5 (4), zu Deut. 12, 19 u. 20; Pesikta 25a, zu Deut. 25, 16 u. 17; ib. 99b (Tanch. ראה 16), zu Deut. 14, 21 u. 22; Schir r. 1, 10, zu Num. 27, 1 ff. u. 12; Echa r. 3, 49, zu Jes. 60, 22 u. 61, 1; Esth. r. 1, 4 Anf., zu Jes. 45, 1f. u. 3. Tanch. B. נה 14, zu Dan. 3, 17 u. 18; נשא 25, zu Ps. 85, 9 u. 10.3

In den Tanchuma-Midraschim ist in der Regel das aram. ברריה durch das hebräische Äquivalent ersetzt. Die Formel lautet dann: ומה (מה) כתיב אחריו. Tanch. B. בראשית 1 und 12, zu Ps. 104, 3 und 4; ib. 12, zu Ps. 104, 32 u. 31; 5 ib. 19, zu Gen. 1, 1 u. 2; וישלח 3, zu Deut. 10, 17 u. 18; יוירא 21, zu Ps. 123, 3

⁴ S. noch Schir r. zu 1, 2, Acha: אפריון ורבתריה בבית עולמים נאמרה der mit 3, 6 beginnende Abschnitt bezieht sich auf das Heiligtum; j. B. M. III Anf. (9a 38) in bezug auf die Mischna: אמור רבתרה 5 Hier ist der vorherstehende Vers als nachfolgender zitiert, weil dem Zusammenhange nach V. 31 zwischen 32 u. 33 gehört.

u. 4; ib. 28, zu Gen. 35, 9 u. 11; בשר 11, zu Dan. 5, 30 u. 6, 1; ויניט 10, zu Gen. 37, 36 u. 38, 1; ארא 6, zu II Chr. 6, 42 u. 7. 1; הרומה 6, zu Exod. 25, 3 u. 6; אמור 3, zu Jes. 8, 19 u. 20; במדבר 12. zu Gen. 50, 12 u. 13; אמור 42, zu Num. 20, 29 u. 21, 1; אחר 16, zu Exod. 34, 26 u. 27; Exod. r. c. 22 Ende, zu Ps. 24, 4 u. 5; ib. c. 25 Ende, zu Jes. 58, 13 u. 14; ib. c. 31, zu Exod. 22. 26 u. 27; Pesikta r. 1 c. 9 Ende (33 a), zu Ps. 61, 3 u. 5; c. 11 g. E. (46 a), zu Exod. 32, 12 u. 14; c. 12 (51 a), zu Ps. 9, 7 u. 8; c. 13 (54 b), zu Prov. 11, 1 u. 2. — Deut. r. c. 6, zu Deut. 21, 17 und 18: אורין אורין מה כתיב אורין שה כתיב אורין ... — עשית כן מה כתיב אורין ... Тапсы. В. אורין 3, zu Ps. 10, 16 u. 17.

Die anderen Midraschim haben nur in vereinzelten Beispielen בתריה: Gen. r. c. 1 (5), zu Ps. 31, 19 u. 20; ib. c. 13 (6). zu Ps. 65, 14 und 66, 1; ib. c. 17 (2), zu Gen. 9, 6 u. 7; Pesikta 188b, zu Jes. 4, 6 und 5, 1.

Im babyl. Talmud lautet die ständige Formel: מכתים בתריה. S. Berach. 5a, zu Ps. 149,5 u. 6; ib. 8a, zu Prov. 8, 34 u. 35; ib. 32a unt., zu Deut. 3, 24 u. 25; Joma 26a, zu Deut. 33, 10 u. 11; Megilla 31a, zu Deut. 10, 17 u. 18, Jes. 57, 15a u. 15b, Ps. 68, 5 u. 6; B. Kamma 83b (מער בתרים בתרים 24, 18 u. 30.²

ב

יבי (Plur. st. constr. von במיכאל (משעף ביקא). Unter den paläst. Midraschwerken bietet nur Lev. r. Beispiele wie: במיכ גבי יעקב, c. 34 Ende; הכתיב גביה, c. 28 (4 Ende).

— Vgl. oben, S. 16, Art, אונל אוני במיכאל במיכאל

אָרְוּשָׁ, Art. אָנוּנְאָ בּיי האי בי, auf diese Art. Pesach. 84b, B. Mezia 30b. — אָנוּן im Sinne von "zum Beispiel".

¹ Hier steht אס. st. בתיה, s. S. 24, Anm. 1. ² In der Massora החריה, s. *Frensd.*, S. 3. ³ S. auch unt. S. 28, A. 2. — ב: in der Massora, s. *Frensd.*, ib.

אוף, Körper, Wesen (s. Tann. Term.). Der Ausdruck אורה, wesentliche Bestandteile der Thora, findet sich bei den palästinensischen Amoräern Simon b. Lakisch (Chullin 60 b) und Acha (Gen. r. c. 60, § 8) und bei dem babyl. Amora Aschi (Kerithoth 5a). In j. Berach. 3c 30 sagt Abba von den zehn Geboten: הן הן גופה של שמע, sie bilden den wesentlichen Inhalt der Schema-Abschnitte.

לבופיה דקרא שמיע ליה . (שָּנָים, in der Bed. "selbst" (= hebr. ענים, הופיה דקרא שמיע ליה . (ענים, הופיה דקרא שמיע ליה . (ענים, מופיה הופיה הופיה אין לוחבר. מנופיה בא לא מכתי מבופיה בא מנופיה בא מ

Ganz vereinzelt und rätselhaft ist die Anwendung des Wortes als Überschrift in Lev. r. c. 5 (5), 6 (3), 7 (3), 8 (3), nicht in der im bab. Talmud wahrzunehmenden Bedeutung.²

לנירה) (נוירה), Verordnung, Vorschrift. Jer. Terum. VI Anf., 44a 24 (Zeïra): גורת הכתוב הוא; ebenso j. Sota IV Anf. 19c 25. Pesikta 40b (im Munde Joch. b. Zakkais): מורתו של מלך מלכי הוא; Schir r. 1, 2 g. Anf. (Jochanan): כך וכך נוירות יש בו; (in jedem der zehn Gebote). In Terum. c. IX Anf. (46 c 52): תוירה לגוירה לגוירה לגוירה לווירה die nicht durch eine weitere Verordnung verschärft werden, nicht als Grundlage einer weiteren Verordnung dienen kann.

Im babylonischen Talmud lautet der letztangeführte Grundsatz so (fragend): היא נופה נוירה ואנן ניקום וננוור נוירה לנוירה. Er wird besonders von Raba (Sabbath 11 b oben, Erubin 99 a, Joma 44 b) angewendet, ferner von Abaji (Beza 3a, Chullin 85 b), Nachman (Jebam. 109 a), Joseph (Chullin 104 a), Safra (Jebam. 51 b). Joseph (Chullin 104 ab) leitet den Grundsatz aus der Mischna Chullin IV, 8

¹ Tann. Term. S. 11 ist nachzutragen: Horajoth I, 3: הורו בית דין לעקור את (עקר אווי לעקור אווי לעקור (עקר המצוה כולה); in der Bar. Hor. 4a entspricht: ולא שיעקר המצוה כולה.

² Levy I, 314 b sagt mit Unrecht: "in den Midraschim"; denn außer den angeführten Stellen des Lev. r. kommt אשו in den Midraschim nicht vor.

³ S. ferner: Sabbath 21a, Erubin 4b, Joma 11a, Sukka 6b, Ab. zara 21a, Nidda 67b.

ab. — In elliptischer Redeweise heißt es im bab. Talmud, wo der Grund einer Gesetzesverschärfung angegeben wird, . . אורה שמא (Sabbath 16 b, 22 b, Bechor. 15 b) oder נוירה משום (Sabb. 17 b, Beza 2 b), wo גוירה משום gekürzt ist.

בּוְרָה שְׁוָה. Der Name der zweiten der Regeln Hillels und Ismaels findet sich in der Midraschliteratur, so überaus häufig die Regel selbst angewendet wird, nur äußerst selten vor. Gen. r. c. 4 (5), zu Jes. 40, 22 und Hiob 22, 14: שוה לגוירה שוה לאברהם Tanch. B. חקר 54, zu Num. 1, 33 (ויפנו) und Deut. 16, 7 (ויפנו): אף הלון היה להלן היה להלן היה אף (ופנית). Pes. r. c. 42 (177a), zu Gen. 21, 8 und Esther 2, 18: הוירה שוה כתב הכא משתה גדול וכתב התם משתה גדול

Aus dem bab. Talmud sei erwähnt: הייתי אומר נזרה שוה אילו לא נאמר קרא הייתי אומר נזרה שוה לא צריך (neben einer ausdrücklichen biblischen Belegstelle bedarf es nicht der Beweisführung durch Wortanalogie), Baba Mezia 61a (vgl. Sanh. 43a). — Ferner: אין נוירה שוה למחצה, Kerith. 22b. S. auch Art. הנא. הוא אין נוירה שוה למחצה.

In der Bed.: Buchstabendeutung durch Permutation findet sich unser Wort in Jalkut Machiri (ed. Grünhut) zu Prov. 29, 21:6 אחא קורין לסהדא מנון בנ' דאמב"ח שכן דבי ר'.

Im bab. Talmud lautet die Formel meist: אבני היים, oder kurz בני הלנים איטם, oder kurz בני Folgende Wörter werden mit Anwendung dieser Formel nach ihrem Zahlenwerte gedeutet: תוצאות (Psalm 68, 21), Berach. 8b; נא (Gen. 19, 20), Sabb. 10b unt.; בכלח (Jer. 9, 9), Sabb. 145b; ל (Jes. 30, 18), Sukka 45b; בכלה (Hiob 5, 26),

¹ Sch. tob zu Ps. 9 (7): שוויה שוה beruht auf Baba Bathra 16 b. — S. auch oben, S. 18, Anm. 3. 2 S. Tann. Term. S. 127. 3 S. unten, Art. מנין ב. 4 Der Agadist (s. Die Ag. d. pal. Am. III, 590) liest איה st. איה st. איה איה friedmanns Einleitung zum Seder Elijahu p. 133. 5 In Sch. tob zu Ps. 18 (22): אות בני בני הוי בני ב. הוי הוי הוי הוי הוי הוי הוי הוי הוי 6 Als Zusatz zu dem in Gen. r. c. 22 (7) mitgeteilten Ausspruche Abins (Abin als Tradent Achas: Ag. d. pal. Am. III, 404, 9). Vgl. auch Sukka 52 b: באשביח של רי חייא

Moed Katon 28a; יהיה (Num. 6, 5), Nazir 5a; יש (Prov. 8, 21), Sanh. 100a; זה (Exod. 30, 31), Menach. 89a, Hor. 11b, Kerith. 5b; הריון (Ruth 4, 13), Nidda 38b.

תְלָּה, aufdecken, kundgeben, offenbaren. Pesikta r. c. 29 (136b): לא גלה הכתוב אם הנביא אמר תרדנה עיני דמעה אם לאו d. h. die Schrift selbst machte es nicht offenbar, ob in Jerem. 14, 17 der Prophet es ist, der spricht, oder nicht (d. h. ob nicht vielmehr Gott es sagt: meine Thränen fließen); aber aus den Worten "Tag und Nacht" (vgl. Jer. 8, 23) ist ersichtlich, daß nicht der Prophet es ist, sondern Gott, bei dem es keinen Unterschied zwischen Tag und Nacht gibt. Ib. c. 31 (145a), zu Dan. 12, 13: משנילה הקב"ה לדניאל את הקץ (Simon b. Lakisch).

Vgl. Kethub. 111a (Levi); שלא יגלו את הקץ.1

אבר. Peal. Dieses aram. Verbum, welches — wie das hebr. ינמר - vollenden bedeutet, hat in Babylonien die Bedeutung "lernen" gewonnen, und zwar wird in erster Reihe das Lernen und Erlernen der Tradition mit ihm bezeichnet. In Palästina entspricht dem babylonischen מכר das Verbum ילף (s. diesen Art.), welches in Babylonien ebenfalls als Synonym von נמר gebraucht wurde, während letzteres Verbum in Palästina überhaupt nicht zur Geltung kam.3 Wie גמר zu der Bedeutung lernen gelangte, läßt sich vielleicht durch folgende Erwägung erklären. Das Lernen des nur mündlich gelehrten Traditionsstoffes bestand darin, daß man das Vernommene immer wieder von dem Lehrer zu vernehmen und selbst mündlich zu wiederholen (שנה) trachtete, bis man es vollständig dem Gedächtnisse eingeprägt hatte. War dies erreicht, dann hatte man die Aneignung des Lehrstoffes vollendet. Daher gebrauchte man für das Erlernen und auch für das Lernen des Traditionswissens das Verbum für vollenden. Deutlich ist dieser Zusammenhang der Bed. lernen mit der Grundbedeutung des Verbums aus folgender Erzählung erkennbar (Erubin 54b): Rabbi Perida hatte einen Schüler, dem er den mündlichen Lehrstoff vierhundertmal vorzutragen pflegte, bis er ihn erlernte; einmal wurde die Aufmerksamkeit des Schülers durch etwas abgelenkt, so daß er auch nach vierhundert-

¹ Passivisch: גתגלה קלונו, Joma 9b (Jochanan u. Eleazar); ותגלה קלונו, Nazir 23b (Jizchak zu Prov. 18, 1). S. auch Art. מרגלי רחמנא גבי כלאי ² מרגלי רחמנא גבי כלאי ³ Pes. r. 98a; הכרם גלי ר' גבי חמאת ³ Pes. r. 98a; הגמריה beruht auf Sabbath 81a, wo es aber heißt: אי לאו דאמר ליה. Offenbar ist דאנמריה eine alte Variante.

maligem Anhören das Vorgetragene nicht erlernte. ההוה תניו ליה ד' מאה . . . . וימני ונמר² יומא חד . . . תנא ליה³ ולא נמר Hier steht dem vielmaligen mündlichen Vortrage von seiten des Lehrers das Anhören bis zur vollkommenen Aneignung von seiten des Schülers gegenüber; diese vollkommene Aneignung, das gänzliche Erlernen, ist sachgemäß durch to bezeichnet. 5 Von jemandem lernen, seiner mündlichen Belehrung teilhaftig werden, heißt מלר מן oder (halb hebräisch) מכר מפי, auch גמר מן. Chagiga 15b: מר מפומיה, מר מפר, wie lernte R. Meir Thora aus dem Munde Aschers (Elischa b. Abujas)? Erubin 54b: מינו יוסף בר חייא מכולי עלמא נמיר :Chullin 18b: יוסף בר חייא מכולי עלמא נמיר (Joseph b, Chija lernt von aller Welt, d. h. ohne die Verläßlichkeit dessen, von dem er eine Tradition übernimmt, zu prüfen). Joseph, als man ihm diese über ihn in Palästina herrschende Meinung hinterbrachte, protestierte mit den Worten; אנא מכולי עלמא נמירנא? אנא מרב יהודה נמירנא (ib.). Als Safra starb, zerrissen die Gelehrten von Pumbeditha nicht ihre Kleider zum Zeichen der Trauer; denn sie sagten: לא נמריגן מיניה; er war nämlich keines von ihnen Lehrer gewesen (M. Katon 25a). Raba sagte in bezug auf einen von Joseph vernommenen Halachasatz: האלהים אמרה ונמירגא לה מיניה (Erubin 14b); ebenso in bezug auf einen von Jizchak vernommenen Halachasatz (Megilla 10a). Jehuda b. Jechezkel sagte zu Zeïra und anderen Hörern in bezug auf einen entweder von Rab oder Samuel vernommenen Halachasatz: מירו מינאי הא מילתא) (Imperativ). --- Auch das mittelbare Lernen von jemandem, dessen Beispiel man befolgt, wird durch נמר מן bezeichnet. Joma 28b: וליגמור מאברהם ניקום ונגמור (Sabbath 92a: וליגמור ממשה; Erubin 54b: וניגמר ממשה. — Einmal findet sich der Ausdruck ממר, מחר im Namen jemandes lernen, d. h. als dessen Ausspruch den Halachasatz über-ור' אלעזר משום ר' יהושע נמר לה והא משום ר' יהושע בר : kommen haben. Nazir 56b ממל נמר לה, in bezug auf die Mischna (Nazir VII): אמר ר' אלעזר משום ר' יהושע.

כי הוה נמיר רבי תלת עשרה אפ: bed. lehren. Nedarim 41a: בי הוה נמיר רבי תלת עשרה אפור לומית bed. lehren. Erubin 15b: הכי אנמריה לר' חייא שבעה מנהון (vgl. Nidda 24a). Chagiga 13a: בתר דאנמרון אמרון ליה ... Ib.: הוא אנמרך במעשה מרכבה

¹ Hs. München מתני. ² In Hs. München und anderen Quellen fehlt dieses Wort. 3 Hs. München setzt hinzu: ד' מאה זימני. 4 Vierhundert ⁵ Vielleicht ist der Ausdruck elliptisch ist eine hyperbolische runde Zahl. gemeint, etwa מר למתני oder ממר למתני. Daß ממר das erfolgreiche Lernen, im Gedächtnisse Behalten, bedeutet, im Gegensatze zum Vergessen, sieht man am Ausspruche Samuels über die Halachasätze, die während der Trauer um Moses vergessen wurden (Temura 15b): ראישתכת להו אישתכת ודנמירן להו הוו נמירי רבינו . — Vgl. die Erklärung Tanchum Jeruschalmis zu unserm Verbum, in meiner Schrift: Aus dem Wörterbuch T. J.s, S. 102. 6 ר' אליעזר ist unrichtig. Denn nicht Eliezer b. Hyrkanos, sondern Eleazar b. Schammua ist gemeint.

קד מרכבה מרכבה; ib.: ארא מנמריגן להו ; Joma 57a unt.: דקא מנמריגן להו להו ; Joma 57a unt.; ארה ולא נמירו לא נמירו ; Sabbath 124b unt. (Raba): לא ; Sabbath 124b unt. (Raba): מיבעיא לי לאנמורי ללויים (nicht genug, daß sie nicht lernen, sie wollen noch lehren).

Sowie das tannaitische Äquivalent von גמר, nämlich למר, nicht nur das Lernen im eigentlichen Sinne, die Aneignung des Wissensstoffes bezeichnet. sondern auch das Lernen, die Erkenntnis eines Gegenstandes auf Grund eines andern, d. h. die Herleitung des einen von dem andern, so wird auch ומד in dieser letztern Bedeutung angewendet. Berach. 20a ob., Chullin 98b: ולנמר מינה; Pesach. 42b: מלא נמריגן; Nidda 42a: לא נמריגן; Erubin 2b: מפתחו של אולם נמר מרדי מהדדי להא מילתא ; Kethub. 39 b unt. (Raba); מלחו של אולם נמר לינמרו מהדדי; Zebach. 57a unt.: מקומות הוא דנמרי מהרדי; Sota 44b unt.: לינמרה כל תנאי מהיכא נמריגן : Gittin 75b: כל תנאי מהיכא מהיכא; Baba Bathra 130b unt.: ומינמר נמו לא תנמרו מיניה. Hervorgehoben seien die Beispiele, in denen es sich um die Deduktion auf Grund der Wortanalogie handelt. Sabb. 27b unt.: נמר נמר העברה העברה מיום : zu Num. 19, 14 und Exod. 40, 19; ib. 96b, אהל אהל ממשכן בע Exod. 36, 6 und Lev. 25, 9; Kidd. 23a: גמר לה לה מאשה, zu Deut. 24. 3 und Exod. 21,7; Sukka 5 b ob.: פני פני נמר, zu Lev. 16, 14 und Gen. 27, 30; Bechor. 15b: נמר בשעריך בשעריך, zu Deut. 15, 22 und 12, 21; Chullin 136b: לא הוא , zu Deut. 26, 12 und Lev. 19, 10. - Zebach. 49 b ob.: לא הוא נמר מכללו ולא כללו גמר יונה im Gegensatz zu סבר, s. unt., Art. סבר. יונה מניה מניה סבר. שניה

Das Partic, plur. masc. נמירי findet sich im babyl. Talmud oft als Einführung von Traditionssätzen verschiedenen Inhaltes; es hat dann dieselbe Bedeutung wie in dem vollen Satze: הילכתא נמירי לה, Sabbath 97a, Pesachim 17b ob., Sukka 6a, Nazir 30b, Baba Kamma 110b.4 Unter den mit dem Worte ומירי eingeleiteten Traditionen finden sich auch halachische Grundsätze, z. B. Berach. 12b (andere Abschnitte, als die von Moses gemachten, dürfen im Bibeltexte nicht gemacht werden); ib. 28a (מעלין בקדש ולא מורידין) 5; Jebam. 46b (מעלין בקדש ולא הואה בלא מבילה); Menach. 62b. Aber der größere Teil ist nichthalachisch. Wir finden unter ihnen Thesen ethischen Inhaltes: Berach. 29a ob. (zitiert von Abaji: מבא לא הוה בישא); Sanh. 45a und Sota 8a (zitiert von Raba)6; Sota 11a (zitiert von Chisda). Ferner agadische Traditionen zur biblischen Geschichte: Erubin 63 b (zitiert von Jochanan); Ab. zara 9a; ib. 14b (zitiert von Chisda: Abraham besaß ein Werk über den Götzendienst, welches vierhundert Kapitel umfaßte). Archäologische Angaben: Sukka 5b (zitiert von Acha b. Jakob, über die Cherubim); Zebachim 54b (Topographisches über Jerusalem); Menachoth 88 a (aus dem Tempel von Jerusalem); Pesach. 52 b (zitiert von Jose b. Chanina: über die Tiere und Pflanzen der Provinzen Judäa und Galiläa). Astronomisches: Berach. 58b unt. (zitiert von Samuel). Meteorologisches: Berach. 59a (zitiert

¹ S. C. Levias, Grammar of the ... Babyl. Talmud, p. 175.

2 S. auch die Bemerkungen von C. Levias über במר, גומר ממר in Hebrew Union College Annual, 1904, p. 151 f.

3 Eigentlich eine Passivform, aber in aktivischem Sinne gebraucht.

4 S. auch Sabbath 28 b: גמירי לה :: נמירי לה :: Berach. 54 b: ממרא נמירי לה (eine biblische Legende); ebenso Pesachim 82 b (hal. Überlieferung); Sanh. 47 a (hal. Überl.); Sabbath 96 b (hal. Überl.); Nazir 63 a unt. (hal. Überl.); ib. 4 b unt. (zur bibl. Geschichte). S. auch unten, Art.

⁵ Ein vielfach angewendeter Grundsatz in der Halacha. ⁶ In Sanh. Rabba (Hs. München Rab).

von Abaji). Physikalisches: Sabbath 92a. Naturgeschichtliches: Chullin 63a (zitiert von Abaji). Aus der Geisterwelt: Sanhedrin 44a. Eine Erfahrung aus den Verfolgungszeiten: Taan. 19a.

Das Substantiv מָר (stat. emph. אֹרָטָבוֹ) bezeichnet zunächst das Gelernte, den erlernten Wissensstoff. Chullin 103b: אים נמריה איעקר ליה (Assi hatte das Gelernte vergessen); Sanh. 82 b unt.: ואדכריה רב לנמריא) (vgl. Pesachim 69 a); Menach. 7a: אמריה אסתפיק (ואתא קמיה דרב חסדא לאדכורי (ואתא קמיה R. Hasch. 14b: ר"ע נמריה ליה; Sabbath 130b (Zeïra zu Assi): אגב שיטפך רהיט לך נמרך. Assi antwortet ib.: יאין אגב שימפי רהים לי נמרי. Besonders häufig ist die Redensart אין אגב שימפי רחים לי נמרי jemandem, der einen Lehrsatz als mündliche Überlieferung von seinem Lehrer überkommen hat; so Erubin 38b (Rab),² Taan. 2b (Abahu), Schebuoth 12a (Jochanan), Rosch Haschana 4a (Rabba b. Lima, in bezug auf eine Erklärung Rabs zu dem Worte שנל, Neh. 2, 6), Zebach. 13a (Ben Azzai). Im Plural bedeutet die Redensart מרא נמירי לה dasselbe, was die eben besprochene kürzere Formel גמירי.3 — In Erubin 53 a wird gesagt, daß Jochanan in dem Lehrhause Hoschajas wohl die Mitglieder desselben, was ihre geistige Befähigung und ihre Gelehrsamkeit betrifft, kennen gelernt, aber sich selbst dort keinen Wissensstoff angeeignet hat: לב כל אחד ואחד וחכמת כל אחד גמר 4 גמר לא גמר. Die spruchartige Phrase ממרא נמור זמורתא, welche mehrere Male in Gesprächen zwischen Joseph und Abaji vorkommt (Sabbath 106b, 113a, Erubin 60a, Beza 24a, Ab. zara 32b), ist nicht genügend erklärt worden. Zu erwähnen sind noch die Ausdrücke: אצלי אורניה לגמרא (Chagiga 11 b); מרא הוה בידיה (Nazir 39a ob.); נמרא הוא דשלחו ליה (Baba Kamma 61 a); וכולהו נמרא (Sabb. 55 a, Baba Bathra 17 a, in bezug auf agadische Überlieferung); Erub. 78a (Rab): נמרא ולא ידענא מעמא; Kethub. 10b: מילה מעשה לא הוה שמיע ליה מעשה במרא ... ... als Quelle für historische Daten findet sich einigemal in Taan. 28b f.; s. auch ib. 20a; Baba Kamma 82b; Makkoth 23b.

אממה דגמרא ("im Namen der Überlieferung") bedeutet, daß etwas ohne Nennung der Gewährsmänner mit Berufung auf die Tradition vorgetragen wird. Der Ausdruck findet sich bei Aussprüchen der babylonischen Amoräer Abaji (Joma 14b) und Acha b. Raba (Jebam. 86a, Kidduschin 53a) und in einem

¹ Levy. I, 343b, hat unrichtigerweise das Schlagwort אָרָאָ mit "f." als weibliches Subst. bezeichnet; ebenso Jastrow, 255b. — Dalman, Neuhebr. Wörterbuch (S. 78), hat die richtige Angabe: m. 2 Vgl. Arachin 29a: במיר נמיר 3 S. die Beispiele oben S. 30, Anm. 4. 4 Damit ist wiederholt, was Jochanan selbst von sich in dem vorherstehenden Satze sagt: ...... למד = נמר) ולמדתי לב ...... 6 S. auch oben, Art. אולפנא (S. 8).

Berichte über Hillel (Pesachim 115a). Deutlich ist der Sinn des Ausdruckes erkennbar in der halachischen Legende über David, Baba Kamma 61a, wo es am Schlusse heißt: אומריגהו משמיה רומרא, d. h.: er trug die betreffenden Halachasätze ohne Nennung derjenigen vor, denen er ihre Kenntnis verdankte. — Über מברא im Gegensatze zu מברא. den Art.

In den Ausgaben des babylonischen Talmud steht das Wort ממרא (abgekürzt 'bl), an der Spitze der Absätze des Talmudtextes, während das vorhergehende Stück der Mischna das Wort מתנית) zur Überschrift hat.1 Diese Anwendung des Wortes "Gemara" als Name der gesamten Erklärung der Mischna, also des Talmud, hat sich zwar im literaturgeschichtlichen und volkstümlichen Sprachgebrauch bis auf den heutigen Tag festgesetzt,2 findet sich aber im Talmud selbst nur ganz vereinzelt. Denn wo es die Ausgaben in der Bedeutung von "Talmud" darbieten, dort ist das Wort zumeist durch die Zensur (von der Baseler Ausgabe an) an die Stelle von הלמוד in den Text gekommen.3 Das einzige Beispiel für den alten Gebrauch des Wortes נמרא in dem Sinne. in welchem es zur Vertretung vom "Talmud" geeignet wurde, ist der unten, im Art. קבעיתו ליה נמי בנמרא (Peal), anzuführende Satz (Erubin 32 b): קבעיתו ליה נמי בנמרא, im Munde eines babylonischen Amora der zweiten Hälfte des dritten Jahrhunderts. In diesem Satze bed. נמרא die im Lehrhause fixierte und zum Gegenstande der Lehrüberlieferung gewordene Erläuterung der Mischna, also den autoritativen, aber durch die späteren Diskussionen bis zur Schlußredaktion noch zu erweiternden Talmudtext. Lehrreich für diese Bedeutung des Substantivs ist die Anwendung des Verbums in den Worten eines bab. Amora des 5. Jahrhunderts, Mescharscheja (Horajoth 12a). Dieser sagte seinen Söhnen: כי בעיתו מיעל מינמר קמי רבייכו גרסו מתניתא ועלו ("wenn ihr zu euerem Lehrer hineingehen wollet, um zu lernen, gehet nur so hinein, nachdem ihr vorher den Text der Mischna repetiert habet"). Hier ist also der Mischnatext das Substrat des Lehrvortrages, während den Inhalt desselben das Verbum גמר bezeichnet. Hierher gehört auch das Epitheton נְּמְרָנָא וסררנא "Tradent und Ordner", mit welchem sich Nachman b. Jizchak, der bekannte babyl. Amora des 4. Jahrhunderts (st. 356), selbst bezeichnet (Pesachim 105b). Dieser Amora ist es, von dem bekannt ist, daß er mnemonische Sätze, diese ältesten äußeren Hilfsmittel der Redaktion des bab. Talmuds, aufgestellt hat.4

¹ Es wäre noch aus den Handschriften festzustellen, inwieweit diese Überschriften alten Ursprunges sind. In dem alten Fragmente des Traktates Kerithoth, das Schechter und Singer herausgegeben haben (Cambridge 1896), fehlen diese Überschriften. Vielmehr steht an der Spitze des Perek die ganze Mischna desselben, während im Talmudtexte selbst die Absätze teils durch die . Überschrift 'פים (= ביסקא, Absatz) bezeichnet sind, teils durch das Wort מחניי, mit dem das betreffende Stück der Mischna, in gekürzter Form, nochmals dargeboten wird. 2 S. die Beispiele für גמרא als Bezeichnung des Talmuds und als Äquivalent für תלמוד in meinem Artikel "Gemara" im Hebrew Union College Annual, 1904, S. 26-36. - Nicht dem Sachverhalt entsprechend ist die Angabe bei Grünbaum, Gesammelte Aufsätze, S. 301: ממראת nur die Übersetzung des Wortes תלמוד.". 3 S. unten, Art. חלמוד. — Zuweilen steht ש"ם (שתא סדרי) an der Stelle des Wortes תלמוד. 4 S. Die Agada der babylonischen Amoräer, S. 134.

In palästinensischen Quellen kommt das Substantiv נְּמָר in dem Ausdrucke מכוה של תורה vor, dessen Bedeutung ist: "Vollendung der Thora", d. h. Beendigung des Studiums der Thora, die mit einem Gastmahl zu feiern ist, sowie Salomo ein Gastmahl gab (I Kön. 3, 15), als ihm von Gott die Weisheit zu teil geworden war. Schir r. Einl. und Koh. r. Einl.¹

אבה, Schande, Schmach, Gegensatz von שבה, Ruhm, Lob.2 Pesikta 111b (Abba b. Kahana): אתה מוצא כל מה שכתיב בישראל ובישראל Dann folgen, mit ברחב כתיב und ובישראל eingeleitet, die entsprechenden Bibelstellen, in denen ähnliche Ausdrücke Israels Schmach und Rachabs Lob enthalten: Josua 2, 12 und Jer. 5, 2; 2, 13 und Ezech. 22, 7; 2, 6 und Zeph. 1, 5; 2, 6 und Jer. 2, 27; 2, 13 und Jer. 9, 5.3 — Der Agadist Levi deutete sechs Monate lang die Worte in I Kön. 21, 25 zu Ungunsten Achabs (לנגאי), nachher ebenso lange zu seinen Gunsten (לשבח), j. Sanh. 28 b 17. — Tanch. B. בדורותיו, Gen. 6. 9: יש דורשין לשבח ויש דורשין לגנאי. Ebenso Pes. r. c. 6 (25b), zu I Kön. 7, 51. — Jer. Bikkurim 65c 43: תרין אומרין חד אמר לשבח וח אי לנגאי (zu Exod. 34, 8); vgl. b. Kidduschin 33b, Tanch. B. 4. — Tanch. B. ייקהל 3, zu den genealogischen Angaben in Exod. 38, 23 einerseits und Lev. 24, 11 andererseits: שבח לו שבח ... נגאי לו נגאי לאביו .... נגאי לו נגאי לאביו 3, zu Num. 25, 11 und 14: פנחם לשבח וומרי לגנאי. — Tanch. B. בלק 26: מקום שנאמר העם לשון גנאי הוא וכל מקום שנאמר ישראל לשון שבח הוא; dann werden als Beispiele für die erste These folgende Stellen zitiert: Num. 11, 1; 21, 5; 14, 11; 11, 10; 14, 1; Exod. 32, 1; Num. 25, 1. — Midr. Sam. c. 1 (7), zu I Sam. 1, 2: הכתוב פותה שבחו ומוכיר גנאו. — Lev. r. c. 2 (6): דבר של גנאי. — Aus der Halacha des jerus. Talmuds: Jebam. c. XII Ende (13a): אית תניי תני חליצה גנאי אי מה לננאי לשבח ; ib. 4c 47; מה לננאי לשבח.

גנאי, dass. was גנאי. Gen. r. 84 (9), zu Gen. 37, 4: מתוך מתוך שבחן אתה יודע שבחן

מרם, Kal: bewirken. J. Erubin 21c 16 (Jochanan), in der

¹ S. Die Agada d. pal. Am. III, 244, 5, wo nachzutragen ist, daß in Koh. r. als Autor nicht Eleazar, sonderh Jizchak genannt wird. — Hier sei noch auf das Wort וומבר hingewiesen (gekürzt 'ווגים'), mit dem Bibelzitate gekürzt werden. Es ist eigentlich eine Anweisung, den angeführten Bibeltext bis zu Ende zu rezitieren (בונומר לקרות 2 In Term. Tann., S. 16 ist nachzutragen: Gen. r. c. 53 (19), Simon b. Jochai; ib. 98 (4), Jehuda I. 3 Eine ähnliche Parallele zwischen Esau und Jethro, Exod. r. c. 27 Anf.: אחה מוצא רברים רברים ביתרו לשבח

Paraphrase von Hoh. 1, 6: . . . מי גרם לי להיות נומרה. Gen. r. 80 Ende, als Schluß der Darlegung des Sinnes von Gen. 34, 31: מי גרם ותצא דינה. Ib. c. 52 (2), in der Deutung von Prov. 18, 19 auf Lot: מי גרם לך ומדינים כבריה ארמון. Schir r. 2, 15 Ende (מה גרם לך ומדינים כבריה ארמון); Koh. r. 2, 15 (מה גרם להם). Besonders in den Tanchuma-Midraschim ist der Hinweis auf den ursächlichen Zusammenhang innerhalb des ausgelegten Textes vermittels der Frage . נרם ל יירו לי vielfach anzutreffen. Tanch. B. הול 3 Ende, 21, משפטים ווישב אור ווישב 18 בהר אור מקץ, 18 בהקותי בהר אור מקץ, 19 בהקותי בהר אור 19 בהר אור 19 בתקותי באור 19 באור

Sabbath 131a oben (Aschi): .. מי נרם לחצרות. — Pesach. 118b (Jochanan). ... לישראל ; Taanith 5b: ... מי נרם לישראל; ib. 9b (Chanina), zu Ps. 33, 3: מי נרם לרביעי. שיתמלאו בר תהומות ; Megilla 29b: ... מאן קא נרים לה. ... Aramäisch. Ab. zara 19b: ... מאן קא נרים לה. ... במאן מא נרים לה.

גָּרְמָּא, in der Bed. "selbst". Die Redensart בְּרְמָּא, in der Bed. "selbst". Die Redensart אָרְמָא, in der Bed. "selbst". Die Redensart אַרְמָא, in der Bed. "selbst". Die Redensart אַרְמָּא, in der Bed. "selbst". Die Redensart אַרָּמָא, mehrere Male im jerus. Talmud: Pea 18d 70 (Mana), Demai 24d 50, Schebiith 38a 40 (Mana), Pesachim c. IX Ende, Kethub. c. III Ende und c. IX Anf.; Gittin 46b 9; Schebuoth c. V Ende, Ab. zara 45a 29. Sie bedeutet: die betreffende Mischna (oder Baraitha) selbst besagt es (hebräisch würde die Redensart so lauten: עצמה אומרת בשואל בשואל (Baraitha): כל עצמו אין כתוב רעהו אלא בשואל (Baraitha): כל עצמו אין כתוב רעהו אלא בשואל

DIL. Peal, eigentlich: zerreiben, zermalmen, dient zur Bezeichnung der im Hersagen des Lehrstoffes bestehenden Wiederholung desselben. Die Aneignung des vernommenen Lehrstoffes ohne Hilfe schriftlicher Aufzeichnung konnte nur durch stetige Wiederholung desselben gesichert worden. Zur anschaulichen Bezeichnung dieser Tätigkeit des Studierenden bot sich der Begriff des Zermalmens oder Zerstossens der Getreidekörner (vgl. biblisch מַרָשׁ) dar. Das Hersagen des Gelernten durch den für sich Studierenden geschah entweder laut oder leise. Taan. 24a oben: יומא חד שמעיה דקא נרים (eines Tages hörte Jose b. Abin, wie Aschi einen halachischen Lehrsatz Samuels hersagte). Erubin 53b unt.: Beruria, die Gattin Meirs, fand einen Schüler, wie er leise studierte (ההוה קא גרים בלחישה). In der Legende von Davids Tode (Sabbath 30b) heißt es, daß David den ganzen Sabbathtag hindurch הוה יתיב ונרים. In der Legende von Simon b. Jochai und seinem Sohne (Sabbath 33b): sie saßen den ganzen Tag bis an den Hals im Sande und studierten (נרסי). Simon, der Sohn Jehudas I., und Bar Kappara הוו יתבי וקא גרסי (Moed Katon 16a). Von Samuel und Mar Ukba heißt es (M. Kat. 16b): כי הוו יתכי גרסי שמעתא. Es scheint, daß bei gemeinsamem Studium zweier, wie in den angegebenen Fällen, der eine zuhörte, während der andere sprach. - Abaji erzählt (Megilla 29a): מריש הואי גריסנא בכיתא . . . הואי נריסנא בבי כנישתא. Mescharscheja mahnt seine Söhne, am ולי נריטיתו שמעתא: Horajoth 12a): גְּיְרְסָא וֹני נריטיתו שמעתא: בריטיתו שמעתא בריטיתו של נהרא דמיא בריטיא. In der oben erwähnten Legende von David heißt es: איים מנירטא בעל (Das in der Jugend dem Gedächtnis Eingeprägte heißt ריטי בייטיא (Sabb. 21b). — Erubin 28b: כי הוה בייטיא בעלמא (das Erlernte im Gedächtnisse zu behalten). — In Sukka 28b unt. wird לאינוטי איני איני איני איני מיינים של Gedanken studieren) unterschieden; in Baba Bathra 21a heißt יוער ווה Gedächtnisse hat; אין, wer genau versteht, was er gelernt hat.

Die palästinensische Literatur bietet חוד nur in der Angabe: רי יודן גרם לה, Schocher tob zu Ps. 1 (5), deren Sinn nicht klar ist. 2

נרמון לדרוש מתחלת הפרשה לסופה. Eine exegetische Norm Jochanans (tradiert von Ammi) lautet: בורעין לדרוש מתחלת הפרשה לסופה (j. Sota 20 a s, Nazir 53 d 73, Horaj. 46 a 24): man darf — zum Zwecke halachischer Deduktion — den Bestandteil eines am Anfange des Abschnittes stehenden Wortes von dort wegnehmen und ihn am Ende des Abschnittes verwenden.

Im bab. Talmud lautet eine ähnliche Regel: נורעין ומוסיפין ודורשין (Joma 48a, Baba Bathra 111b, Zebach. 25a, Bech. 44b).³ — S. unt., Art, אדה.

٦

¹ Seine andere Mahnung s. oben S. 32. ² S. hierüber Ag. d. pal. Am. III, 271. — Das in Exod. r. c. 5 (1) zu lesende הא נרסיגן fehlt in den Parallelstellen: Pesikta 126a, Schir r. 8, 1. ³ S. Die Ag. d. pal. Am. I, 266, 4.

⁴ Vereinzelt ist die Anwendung des bloßen הכתוב מדבר in Pes. r. c. 27 (132b und 133a), wo mit dieser Formel zu einer Bibelstelle eine andere, Ähnliches enthaltende zitiert wird; zu Jer. 2, 4: Prov. 23, 22; zu Exod. 20, 16; Ps. 27, 12.

5 Var.: מתחלת המכות מרבר

יחי 14, 15; שלח 16; ויקר 8; ויקר 9 מצורע 9; בהר 14; בהן 14, 15; און אלח 16; ויקר 14, 15; בהר 16; ויקר 14, 15; בהר 16; ויקר 16; ויקר 17; בהר 16; און 16; בא 16; בא

Rede, speziell Gottesrede, in welcher Bedeutung der Begriff auch personifiziert wird. Lev. r. c. 1 (9): המלאד קורא מדבר; ib. (5 Ende): אלא למשה; Schir r. 1, 2 g. Anf.: עמד מדבר מדבר היה היד איך; ib. 2, 13: משה מדבר מדבר היה הידולא היה הדבור מדבר עם Von den Offenbarungsworten am Sinai heißt es: Lev. r. c. 1 (11). Schir r. 2, 3 E.: איז הדבור היה הרבור דוצא; Schir r. 1, 2 g. Anf.: מפי הקב"ה מפי הדבור יוצא מפי הקב"ה ib. 2, 3 E.: יוצא מפי הקב"ה; ib. 5, 6: שני דיבורו הראשון; ib. 1, 2 g. Anf.: מפי הק"בה שמעו שמעו דיבורו הראשון. - Weitere Beispiele für Personifikation des Begriffes דבור, j. Taan. 65 d 45, Meg. 72 c 52 (aram.): אמר ליה ; Pes. r. c. 3 (12a): מיד קפץ עליו הדבור (zu Jos. 7, 10). Ib. c. 8 (30b): הדיבר (l. הדיבור (nach Ps. 119, 105). — Ib. c. 10 (40 b): מפי הדבור , נמנו מפי הדבור ; ib. c. 13 (54a): מפי הדבור. Statt מפי הד findet sich in demselben Sinne auch על פי הדבור, j. Sabbath 15 a 36; j. Erubin 22 c 54; Pes. r. c. 3 (11 b).4 — In der Bed.: Wort der h. Schrift Lev. r. c. 12, 2: זה הדבור נאמר (nämlich das in Lev. 10, 3 angeführte Gotteswort).5 -bed. auch: Ausdruck (in lexikalischem Sinne). Echa r. Prooem. 32 (Jochanan), vom Substantiv שושה ג' :שושה דכור זה משמש ג' ib. 5, 20: רמיה; ib. 5, 20: דבורים אמר ירמיה, nämlich vier Ausdrücke für die Verwerfung Israels durch Gott.

דבר. Der Plural דברות als Bezeichnung der zehn Gebote des Dekaloges. עשרת הדברות: Schir r. 1, 4; 4, 10 Ende; 4, 13; Echa r. 1, 1 Anf.; Pes. r. 37a; 50b; 117a; Tanch. B. יו"ד דברות: Tanch. B. בראשון של דברות: 20; כי תשא , Schir r. 5, 11 g. E.; ח"ד האחרונות , חמשה דברות הראשונות: Pesikta r. 99a; קול של אחר הדברות, בדברות כתיב; Tanch. קול של אחר הדברות. בדברות כתיב; Tanch. בדברות כתיב (Als Plural pural pur

י Vgl. B. Bathra 121 b ob.: אלא היה הרבור עם משה 2 S. auch Chagiga 14a (Jonathan): כל דיבור וויבור שיצא מפי הקב"ה. 3 S. Die Ag. d. pal. Am. I, 562, 6. 4 S. auch Chullin 5a. 5 Aus Sifrâ z. St. (45d).

⁶ Richtiger wäre: האחרונים, הראשונים.

zu משם יצאו דברות לעולם; Sch. tob zu Ps. 78 (1), ולא הדברות בלבד ולא הדברות בלבד.

וּבֶּר. Im babylonischen Talmud ist דְּבָר תּוֹרָה ein ständiger Ausdruck für die aus der Thora, der schriftlichen Lehre sich ergebenden Satzung; er wird dann angewendet, wenn angegeben werden soll, daß die traditionelle Lehre eine von dem "Worte der Thora" abweichende Praxis feststellt. So lautet ein oft wiederholter Ausspruch Jochanans über das Besitzrecht des Käufers an dem durch Kauf erworbenen Gegenstande: דבר תורה מעות קונות ומפני מה אמרו משיכה קונה גוירה שמא יאמר לו נשרפו חמיך בעלייה (Erubin 81 b, B. M. 46 b, 47 a, Chullin 83a). Von Jochanan stammen auch andere, das דבר תורה den rabbinischen Bestimmungen (דבריהם) gegenüberstellende Halachasätze, s. Pesach. 92 a unt. (und Parallelstellen), Kidd. 18a; Baba Mezia 57a, Baba Bathra 114b (im Namen Jehuda b. Simons)2; Zebachim 32b. Auch andere palästinensische Amoräer erscheinen als Urheber solcher Aussprüche, und zwar: Chanina b. Chama, Jebamoth 122b; Josua b. Levi, Nedarim 45a; Chizkija b. Chija, Gittin 53a; Eleazar b. Pedath, Pesachim 91 b. Die meisten solcher Sätze tragen den Namen zweier Schüler Jochanans, welche in Babylonien namentlich seine Ansprüche tradierten: Jizchak (Erubin 4b und Par., Jebam. 113b u. Par.) und Ulla (Kethub. 57 b, ib. 102 a, Gittin 55 a, B. Kamma 8 a u. Par.). Von babylonischen Amoräern sind als Urheber hierher gehöriger Aussprüche zu nennen: Adda b. Ahaba (Berach. 20b), Huna (Jebam. 72a), Mescharscheja (Gittin 88b), besonders aber Raba (Berach. 19b, Sabbath 58b unt.3, Kidd. 17b, ib. 73a).

Über דָּבֶר אַחַד, womit eine neue Erklärung desselben Bibeltextes eingeleitet wird, s. die Bemerkung *Maybaums*, Die ältesten Phasen in der Entwickelung der jüd. Predigt, S. 28f.

(רין) דון. Das aramäische Verbum (Peal) wird in derselben Bed. wie das hebräische angewendet (schließen, folgern, herleiten). Pesach. 81 b unt.: ימי מהלכה (למידייניה אבלל ופרם: Nazir 35a: למידייניה (למידייניה (למידייניה (Hebr.: דון מינה ומינה). (Hebr.: דון מינה ומינה). (Indda 37 b.)

ידין in der Bed. Schlußfolgerung kommt einigemal im paläst. Midrasch vor. Gen. r. c. 33 (3 Ende) zu Gen. 8, 1: והדין נותן והדין נותן לפות המהורים שהכנים עמו בתיבה die logische Folgerung ergibt es, daß Gott um der zum Opfer bestimmten reinen Tiere willen, die Noah in die Arche gebracht hatte, seiner gedachte. Ganz ähnlich Gen. r. c. 73 (3), zu Gen. 30, 22: הדין נותן שהכניסה צרתה (hier ist nach לביתה בית ergänzen: מוכות). 5 — Ib. c. 67 Anf., zu Ruth 3, 10: בדין היה לקללו , d. h.: eigentlich hätte Boaz Ruth verwünschen sollen 6; ebenso, ib., zu Gen. 27, 33:

י Was den pal. Talmud betrifft, s. unten Art. יתרה. 2 S. Die Ag. d. pal. Am. III, 605. 3 Hier muß statt במן gelesen werden אבר (s. Dikd. Sofrim). 4 Diese Form kann nicht Inf. Peal sein, sondern ist Inf Pael (s. Levias, § 510), der die Stelle des Peal vertritt. 5 S. Tann. Term. S. 22, Anm. 2. 6 Ruth r. z. St.: אוברין הוא שיקללנו S. j. B. Kamma 7 c 2 (halach.): ברין הוא שיקללנו 7 In Tanchuma z. St.: דאוי היה שיקללנו

— Pes. r. c. 8 (29b), zu Jes. 29, 11, in Beziehung gesetzt zu Exod. 21, 26: אינו כדין שיצאו לחפשי

רוק (דיק), Peal: genau, sorgfältig vorgehen, sei es beim Sprechen, sei es beim Lernen, sei es beim Interpretieren. Das Perfektum findet sich in der ständigen Redensart: נפק דק ואשכח הא דתניא (דתנן), mit welcher berichtet wird, daß jemand genauer nachforschte und einen tannaitischen Lehrsatz fand, der für die Erläuterung des fraglichen Gegenstandes wichtig war; s. Pesach. 19a, Chag. 19a. Jebam. 105a: Kethub. 81b. Makkoth 16a, Chullin 6a, 31b. Sonst wird meist das Part. act. דֵייִם angewendet. Joma 83b: בשמא 11; Makkoth 16 a unt.: ר' יוחנן דייק הכי; Pesach. 8 b: דייק העונות; Nidda 45 b: ממשנה יתירה קא דיים מסיפא (Keth. 31b: דיים מרישא, דיים מרישא; Jebam. 10a: מאי מעמא לא דייקת מתניתא ממתניתא; Pesach. 52b: דרייק וגמר שמעתתא מפומיה (s. Art. אחר). Von den Judäern wird gesagt (Erubin 53a), דרייקי לישנא, daß sie sorgfältig in der Sprache sind, korrekt sprechen.2 Von den Suranern sagt Raba (Gittin 31b unt.): דרייקי קראי, daß sie die Bibeltexte genau erklären; derselbe sagt von Nathan, dem aus Babylonien stammenden Tannaiten (Gittin 65b): דייק בין פַּמְרוּה er mache einen Unterschied zwischen diesen beiden Imperativformen.3 - Häufig wird das Partic, pass, fem. דייקא (auch קיקא) angewendet 4, so in der Redensart: דייקא גמי, d. h. die vorgetragene Meinung erweist sich als genau erwogen, als richtig (Berach. 26 a, Sabb. 41 b, 53 a, 154 b, Erubin 63 a, Gittin 24 b, Ned. 35a, Chullin 119a, Nidda 4b); speziell, wenn eine Bibelstelle die Richtigkeit der Meinung erhärtet: דייקא נמי דכתיב (Taan. 6b, Megilla 4a, 6a, Baba Kamma 7a, Sanh. 95b). Oft ist מתניתין das Subjekt zu דייקא. So z. B. מתניתין נמי דייקא (Sabb. 155b, Erubin 43a, 95a, Jebam. 38b, Chullin 141b); דייקא מ' מתניתין ,(Meila 5a), לא דייקא מת' ,(Sabb. 134b), לא דייקא מת' (Meila 5a), מתניתין וברייתא נמי דייקא (B. Kamma 75a). In allen diesen Fällen wird von der Mischna (oder Baraitha) ausgesagt, daß sie, genau interpretiert, sich als mit der fraglichen Ansicht übereinstimmend, also derselben als Beweis dienend, erweise. Hierher gehört auch: קראי לא כמר דייקי ולא כמר דייקי (B. Kamma 3b), d. h. die Bibelstellen dienen, genau erklärt, weder dem einen, noch dem andern der genannten Autoren zum Beweise. — Das Substantiv 🎖 🗗 bed. das Ergebnis der näheren Erwägung; das Wort findet sich entweder in der Verbindung דיוקא רמתניתין (Sabb. 37b, 92b, Jebam. 39a, Kethub. 17b)5, oder zu dem Urheber der Erwägung in Beziehung gesetzt, wie דיוקא דרבא (Jeb. 4b), דיוקא דרמי בר חמא (B. Mezia 8a), דיוקא דילך (Meila 16b).

¹ Dem entspricht in der paläst. Quelle (j. R. H. 59a): היה ר' מאיר דורש שמות. ² S. Die Anfänge der hebr. Grammatik, S. 6. ³ S. *Levy*, IV, 30a.

⁴ Levy, I 384b f. versteht diese Form irrtümlich als Partic. act. Peal oder als Perf. Pael. 5 S. Tann. Term. S. 24, Anm. 4. 6 Der masoretische Text hat by, nicht bk (s. auch Joma 55a). 7 In Gen. r. c. 82 steht am

(חלה) לפותה (מוכרותה (auch mit der Konjunktion: ודכוותה (מוכרותה) dient zur Einführung einer dem erklärten Bibeltexte analogen Stelle. S. Gen. r. c. 5 (7); 33 (6); 37 (7); 41 (4); 46 (8); 50 (8); 55 (7). Lev. r. c. 1 (1); 10 (9); 19 (5); 27 (8); 33 (2). Pesikta 7a, 113 b. Schir r. 3, 3 g. Anf.; 6, 9 g. E. Ruth r. 2, 5; 2, 13; 4, 8; 4, 12. Echa r. 1, 2; 1, 3; 1, 13; 3, 25; 3, 49; 4, 22. Koh. r. 1, 12. Esther r. 1, 1; 2, 3. Midr. Sam. c. 8 (5). Die erweiterte Formel lautet: מתוב Schir r. 1, 6 g. Anf.; Echa r. Prooem. 34.2

Aramäisch. Peal, ולא דמי, Ruth r. 4, 7 Ende (aus j. Kidd. 59 d המיץ ליה בנן מדמיין ליה אוט. — Pael: Koh. r. 10, 11 Ende: ורבגן מדמיין ליה להדין קרייא.

אָלַעָּהָא, Meinung. Wenn dem Ausspruche eines Autors ein

Schlusse eines Berichtes über die Lösung des Widerspruches zwischen Gen. 35, 19 und I Sam. 10, 2 die Bemerkung des Redakteurs des Gen. r. (oder etwa spätere Glosse): הדווף, d. h. die zuletzt gegebene Lösung sei die richtige.
— Über קווף in der Masora s. Frensdorff, S. 3.

¹ Vgl. den Ausdruck: החקיגן ומוקמיגן מתניתין אתרי מעמי, Kidduschin 63b. החקיגן ומוקמיגן מתניתין התרי מעמי in der Masora, s. Frensdorff, S. 3. 3 In der Parallelstelle (Pesikta 200a): הוקשו זה לזה. S. Die Ag. d. pal. Am. I, 86. 4 In der Masora רמיין, s. Frensdorff, S. 4.

תורת . Ib. 5, 14: דקדוקה של תורה . Ib. 5, 14: דקדוקה כמה מצות כמה דקדוקים יש : ib. 7, 4: שבה כמה מצות ודקדוקים יש : ib. 7, 4: בתורת כהנים כמה מצות חוץ מן הכללים ומן הפרטים :(1): בתורת כהנים ומן הדקדוקים ומום הדקדוקים הדקדוקים הדקדוקים ומום הדקדוקים ומום הדקדוקים ה

לימדתך תורה דרך ארץ Die Formel לימדתך תורה דרך ארץ dient zur Einführung von Lehren nicht in engerem Sinne religiösen Inhaltes, die sich aus dem Bibeltexte ergeben. Gen. r. c. 20 (12); 31 (10, 11); 60 (16); 70 (14); 76 (3). Lev. r. c. 9 (6 Ende); 26 (7); 34 (8). Pesikta 1a. 98b. Schir r. 4, 16 Ende. Ruth r. 1, 12. Es heißt auch so: אימדה תורה א לימדה לימדה אמור Schir r. 1, 17; Tanch. B. אמור 4, חקת 35, למד 16; Pesikta r. 17b. אלמדך דרך ארץ, Gen. r. c. 7 (5). ללמד דרך ארץ לבריות, Tanch. B. גה 28. — Andere Anwendungen des Ausdruckes in der Schriftauslegung: Lev. r. c. 34 (8): דרך ארץ . . היא; Gen. r. c. 32 (7): . . ברם הכא . . . דרך ארץ; Schir r. 1, 1 g. E.: ומייתי לה ר' יונתן מדרך ארץ, nämlich die chronologische Aufeinanderfolge in der Abfassung der drei salomonischen Schriften bewies er daraus, daß in der Regel die Jugend die Zeit ist, in der man Lieder verfaßt, das Mannesalter die Zeit für Sittensprüche, das Alter die Zeit für Betrachtungen über die Nichtigkeit der Welt. - Tanch. B. בשלח 10, zu Exod. 13, 17: ולא נחם יש לך ללמוד :Pes. r. 100b. כדרך כל הארץ כיצד דרך הארץ. מדרך הארץ. — Tanch. B. ישלה 54, zu Gen. 32, 5, um die Singulare

יעל דעת רבין ... אל דעת רבי , Schir r. 4, 4 Anf.; על דעת רבי , Schir r. 4, 4 Anf. על דעת רבי ... וואבל רי אלכסגדרי דרש דעת אחרת . S. auch Art. אבל רי אלכסגדרי דרש דעת אחרת.

² Aus dem bab. Talmud sei erwähnt: מאי דעתך, Sabbath 47 b, Pesach. 48 b, Kidd. 65 b. S. auch Art. סלי, S. Tann. Term. S. 23 f.; J. Enc. VI, 67.

⁴ In einem Ausspruche des Tannaiten Jehuda b. Ilai.

der Tiernamen zu erklären: דרך ארץ השיח. Hier hat דרך ארץ die Bed. von גלשון בני אדם.

Im babylonischen Talmud findet sich häufig der entsprechende aramäische Ausdruck: אוֹרָה אַרָּאָר. So besonders in der negativen Formel: לאו אורה ארעא. Serach. 7a, 49a, 62a, Sabbath 140b, Pesach. 69a, Chagiga 13b, Rosch Hasch. 8b, 31b, Joma 17b, 27a, 50b, Megilla 16a, Kethub. 10b, Sota 21b, Baba Mezia 71a, 84b, 86b, Baba Bathra 74b, Ab. zara 10b, Sanh. 17a, 82a, Chullin 83a, Kerith. 10b, Tamid. 26b. — אורה ארעא קמשמע לן Beza 25b, Kethub. 56a. — אורה ארעא היא Sabb. 155b, Joma 12a, Sanh. 105b. — אורה ארעא היא (אורה ארעא היא 3a, 3b.

דרש, Kal: den Schrifttext auslegen, erklären.2

- 1. Das Verbum mit dem Gegenstande der Auslegung als Objekt. Pesikta 31 b, 37a: היו יורעים לדרוש את התורה מ"ם פנים (wenn ihr den Ausdruck קלקה ה. c. 25 (1): אם ללקיחה אתם דורשים (wenn ihr den Ausdruck לקח, Gen. 5, 24, zur Grundlage der Erklärung nehmet). J. Bikkurim 64a 21: מקרא אחד הן דורשין (s. auch Art. אחד הן דורשני (מקרא בער המקרא אומר לך דרשני 13: ישב Tanch. B. המקרא אומר לך דרשני 13: אין המקרא אומר אלא דרשני , zu Gen. 37, 20; Pes. r. 35a unt.: אין המקרא אומר אלא דרשני , zu Hoh. 7, 3.
- 2. Das Verbum ohne Objekt. J. Schebith 35b 34, 36a 16: מה דרשו 9: בראשית לדרוש אי אתה יודע בראשית. Hierher gehören die Fälle, in denen biblischen Personen die Auslegung einer Bibelstelle zugeschrieben wird. Lev. r. c. 25 (6): ששב אברהם אביגו ודרש 11: ישב משה 11: ישב משה 15: ישב משה 16: אוורש (ישראל); ib. שלא 16: אוורש (ישראל); ib. שלא 16: אוורש לישי יושב ודורש כן Ruth r. IV Anf.: כך היה בועו דורש לפר ובולהון דורשין ממעם אחד (הפ. Schir. r. 6, 9: ומלהון דורש מבנר 177a: עמכאן דרש אבנר 19: ישלח 177ach. B. חמיכן אתה דורש כך 177ach. פר. r. c. 47 (2): ממן דרש אברהם (בעצמו 15: Exod. r. c. 33 (5): ברש פינחם בעצמו בדרש פינחם בעצמו (ברש מברהם בעצמו 15: Exod. r. c. 33 (5):
- 3. Das Verbum in der Bed.: die Schrifterklärung oder anderes öffentlich vortragen, predigen. Lev. r. c. 15 (3): מששה בארם מששה בארם וציר. Lev. r. c. 15 (3): הורש מששה ושב ודורש היה יושב ודורש היה יושב ודורש היה וושב ודורש היה (10: בראש היה הוא יושב דרש ר' לוי בן סיסי (ז): דרש ר' מאיר דרשה ברבים לשמוע את הדרשה ברבים לך לך לך (10: שמעו את ר' יצחק דורשה ברבים על הכסא Hierher gehört aus der Pes. r. c. 6 (25a): . . ועכשו אתה אומר . . . Das ist ein Ein-

¹ Aus dem bab. Talmud: Beza 25a (Rami b. Abba): מכאן למדה תורה ד"א.

Mit dem Synonym הקר (s. Deut. 13, 15) verbunden, Koh. r. 7, 23 Ende: בה ודורש וחוקר בה (vom Abschnitte der roten Kuh, Num. 19), ebenso Pes. r. c. 14 (61b); Pesikta 36a nur: הייתי חוקר. 3 Aus dem babylonischen Talmud: דרוש וקבל שכר, Sanh. 51b, 71a.

wurf, der dem Hörer dem Prediger gegenüber in den Mund gelegt ist. Ib. (23 a): לא כשם שדרשת (Nechemja gegen Jehuda).1

אוף Niphal (zu 1. gehörig): J. Megilla 70a 13: מגלת אסתר ניתנה לא ניתן דברי הימים אלא לידרש; Lev. r. c. 1 (3): אלא לידרש לא לידרש לא ניתן דברי הימים אלא לידרש. Schir r. 1, 1 (von den Namen Salomos): הן צריכין להדרש. — Echa r. Prooem. 23, Koh. r. 12, 7: משבעה משבעה קורה שהיא נדרשת שבעה j. Pea 17a 44 (Eleazar b. Pedath): מרובים הן הדברים הנדרשים מן הפתר מקרא . מקרא . מקרא . מקרא . הגדרשים מן הפה

Hithpael. Jer. Kethub. 27d 12, 19: מתדרש, מתדרש, 2

Das aramäische Verbum. Peal zu 1. J. Pesach. 34a 35, 39: קרֵיִי דְרָשׁ; Gen. r. c. 5 (7): אחדין פסוקא ; Koh. r. 6, 2: אחדין פסוקא; j. Pea 18a 58: ד' מאיר לא דרש קציר רבנן דרשי j, j. Pea 18a 58: ד' מאיר לא דרש קציר רבנן דרשי j, j. Joma 40 a 40, 45; j. Pesach. 35a 2g, j. Pea 21a 54: דרשין j, רבנן דרשין j, רבנן דרשין j, רבון דרשין j, רבון דרשין j, רבון דרשין j

Zu 1. Pesach. 22b: את לא דריש לib. 43b: דרריש לib. 43b: דרריש לib. אמים רבון א דריש; Nazir 65b: אתים רבון לא דרשי אתים אוים; Berach. 58a unt.: אוים בהאי קרא בהאי קרא בהאי קרא דרשינא; weil mir durch diese Bibelstelle ein Wunder geschehen ist, will ich sie auslegen"). Chullin 142a: אוים אחר להאי קרא אילמלא דרשיה אחר להאי קרא אילמלא בערשינה לקולא ואילא למ' לחומרא הבי ערשינהו רב נחמן Arachin 30b: הני קראי אילא למדרשינה לקולא ואילא למ' לחומרא. להני קראי כקיני

Zu 3. Beza 28a unt.: דרשינן משמץ; ib. תדרשון משמאי.

Das Substantiv דְּרָשׁ (st. emph. לְּרָשָׁא) bed. sowohl die Tätigkeit der Schriftauslegung als deren Ergebnis. Jebam. 54b: איידי דכוליה קרא לדרשא אתא מתיב ביה נמי הא מילחא לדרשא, nachdem der ganze Bibelvers dazu bestimmt ist,

¹ Im bab. Talmud sehr häufig; z.B. bei den agadischen Vorträgen Rabas, s. Die Agada der bab. Amoräer. S. 47f. ² Die entsprechende aramäische Form (מְּדְרִישׁ) findet sich in einer exegetischen Regel Rabas, Berach. 60a, 63a (s. unten, Art. מוך. S. Die Ag. d. bab. Am. 132. ³ הוא להויית (j. Maaser scheni 56a 42, j. Pea 20b 57, j. Sabb. 9b 76) bed.: die Gelehrten machten in der Wortauslegung keinen Unterschied zwischen ה und ה

⁴ Auch mit ה statt א geschrieben. Levy I 429ab macht ein weibliches Hauptwort (= hebr. קְרָשֶׁה) daraus. Das von ihm selbst gebrachte Beispiel ררשא אחרינא hätte ihm das Richtige zeigen können.

zur Auslegung zu dienen, ist auch dieses Wort geschrieben, um Gegenstand der Auslegung zu sein. Sanh. 55a: [און הואיל וכוליה קרא לדרשא הוא דאתי כתיבא נמי האיל וכוליה קרא לדרשא בי (zu den in M. Jebam. I, 1 aufgezählten Verwandtschaftsgraden, die nicht der Schwagerehe unterliegen): dem Mischnaautor ist das, was erst durch Auslegung aus dem Schrifttexte gefolgert ist, werter als das, was ausdrücklich in der Schrift steht, darum stellt er es voran. Zebach. 48a ob.: איידי דאתיא מדרשא חביבה ליה: צפאבה. בשל און אורישא הוא האון אורישא הביבה ליה: Megilla 3a, 11a, B. Mezia 86b: לדרשא הוא לדרשא הוא לדרשא הוא לדרשא. Pesach. 62b unt.: (Var: ארבע מאה נמלי דררשא (עודשי בשל אורינא). S. auch Art. בשל און אורינא אחרינא (צובי אורינא). S. auch Art. בשל און הוא אחרינא (צובי אורינא).

Aus den palästinensischen Quellen ist nur die bereits S. 41 unt. angeführte Stelle aus Tanch. B. לך לך 10 Ende zu erwähnen, wo das hebräische Wort הרשה öffentlicher Vortrag, Predigt bedeutet. In dieser Bed. wurde das weibliche Substantiv im Späthebräischen allgemein gebräuchlich und ist noch heute der gewöhnliche hebr. Ausdruck für Predigt. Mit dem nur im bab. Talmud vorkommenden aramäischen Substantiv hat das Wort jedoch keinen Zusammenhang. In Koh. r. 2, 6 muß statt הדרשות.

קליה, Schriftausleger, Prediger. J. Sota 16d 48: קרושא, Eev. r. c. 9 (9): לגבי דרושא. Als hebr. Subst. erscheint das Wort im Plural Gen. r. c. 5 (4): דרשה שהיו דורשים שהיו דורשים בייש מן הדרושים שהיו דורשים Bukka 38b (Chija b. Abba) ist דרשיא Plural zu דיש, dem aram. Äquivalent von דורש, welches Wort übrigens dasselbe bedeutet, was דושא. Über das dritte Wort, welches aus דרש Bezeichnung des Schriftauslegers oder Predigers gebildet wurde, דרש, s. Tann. Term. S. 27.

ה

הָּבְאי, Übertreibung, Hyperbel. Nach tannatischem Vorbilde gebraucht der pal. Amora Ammi diesen Ausdruck zur Bezeich-

י S. jedoch j. Jebam. 8d 3, wo דרושא – דרושא, im Sinne von Schriftdeutung.

2 So zwei Handschriften bei Theodor (p. 34). Die Ausgaben haben: הא מה דאיתמר. S. Tann. Term. S. 27.

3 In Koh. r. 7, 2: הא מה דאיתמר. S. oben S. 11, Anm. 2.

nung der Hyperbel in Pentateuch (Deut. 1, 28), Propheten (I Kön. 1, 40) und Mischna (Tamid II, 2). Chullin 90 b, Tamid 29 a. 1

תְּבְּמִית, zusichern. Zur Bezeichnung der göttlichen Zusagen, Verheißungen angewendet. שהבמיחן הק"בה, j. Sabbath 10d 12 (= j. Erub. 29c 23). הבמיחני הק"בה, Tanch. לך לך 17 (zu Gen. 12, 2). בזאת שהבמחתני (tannaitisch), Lev. r. c. 17 (6); בזאת שהבמחתני (zu Ps. 27, 3), Lev. r. c. 17 (1). לא שכחת ההבמחה שהבמחתנו (zu Ps. 26, 44), Esth. r. 4, 17. והיכן הוא הבמחת הנביאים שהבמחתני (zu Lev. 26, 44), Pes. r. c. 8 (29b). ארף של פי שמתו המבטיחין אלו הנביאים (zu Ps. 42, 2), Pes. r. c. 1 Anf. (2b).

תְּבֶּּד שָׁ. Als Beispiel für . . מָבְּּד שָׁ in der nachtannaitischen Agada sei zitiert j. Schebiith 35c 28f., die Deutung von Joel 2, 22 durch Jona (j. Berach. 3a 57 ist Baraitha); Gen. r. c. 20 (4), Hoschaja.

קבורה (אנדה) Haggada, Agada. Gen. r. c. 56 (6): הַבְּּבָּרָה als Gegensatz zu מן אולפן ; letzteres bed. halachische Tradition 3, ersteres nichthalachische Schriftauslegung. — J. Pesach. 32a unt.: Lev. r. c. 1 (2), zu Hos. 14, 8 הגרה גפן בהגדה 16. c. 21 (5), יחיו דגן בתלמוד ויפרחו גפן בהגדה 16. c. 21 (5), לתלמוד להגדה 16. c. 21 (5), דברי מקרא ודברי אגדה 17. Schir r. 2, 5: לתלמוד להגדה 16. 2, 5: אלו ההלכות המאוששות בתפוחים אלו ההגדות שריחן ומעמן כתפוחים בעל אגדה 16. (2, 8: אור מקרא 10: אור האגדות אלו הפרק אמר להם הגדה ואח"כ אמר להן 10: לך לך 10: משנמרו הפרק אמר להם הגדה ואח"כ אמר להן 10: להיתי באגדת תלים 10: S. auch Art. מסתכל הייתי באגדת תלים (3): מקרא מסורת מור מסורת מסורת מור מחיד משנמרו הפרק אמר להייתי באגדת תלים (5. מער מסורת)

אגדתא, das aram. Äquivalent für הגדה. J. Sabb. 15c unt.: . . . הדורשה. J. Jebam. 5c unt.: רבגן

ררש להני קראי באנדתא בריש להו רב להני קראי באנדתא . Sota 49a: יהא שמיה רבא . Sota 49a: יהאנדתא . Chullin 60b: באנדתך . Baba Mezia 116a, B. Bathra 52a: ספרא . Sanh. 57b: סדר אנדתא דבי רב . Sanh. 57b: סדר, אמעתא

Die Redensart הַּגַּע עַצְּמָךְ (eig.: lasse dich selbst hingelangen, d. h.: nimm an) wird in den halachischen Erläuterungen des jer. Talmud angewendet, um eine Einwendung einzuleiten, mit der auf die Möglichkeit eines speziellen Falles hingewiesen wird. Gewöhnlich geht der Redensart die Einführung עב voran (s. d. Art.). Pea 17 d 5, Demai 26 b 52; Kilajim 27 d 58, Terum. 40 d 5; ib. 46 b 17; Maaser scheni 53 c 4; 54 d 22; Sabb. 13 b 32; 16 c 33;

¹ S. Tann. Term. S. 29, und oben S. 25, Art. NDN3. ² S. Tann. Term. S. 33 f.; Ag. d. Tann. I², Anhang, S. 459—481. ³ S. oben, S. 8.

Pesach. 33 a 21, 43; Joma 44b 1; Schekalim 49 a 71; Beza 60 a 26; Megilla 73 c 42; Chag. 78 c 53; Kethub. 33 a 28, 43; Nazir 56 b 17; Baba Kamma 4a 73.

Im agadischen Midrasch findet sich der Ausdruck einmal in Pesikta r. c. 17 (87b). — S. auch unt. Art. ממא

Zu הגיעוך, j. Berach. 5a unt. Erub. 22d 35 s. Art. מחוור.

הוא. Pronomen demonstr. sing. fem. Besonders hervorzuheben ist die Formel דכתיב [richtiger הוא הוא (abgekürzt הה"ד), mit welcher in den agadischen Vorträgen der Procemientext an den Perikopaltext geknüpft wird. Mit den Worten "dies ist es, was geschrieben steht", wird gesagt, daß das in dem einen Texte Enthaltene auch in dem andern sich findet. Besondere Beispiele aus Gen. r.1, Lev. r., Pesikta usw. anzuführen ist unnötig. Die Formel wird auch sonst angewendet, wo zu einem Bibelverse ein anderer analogen Inhaltes angeführt, oder irgend ein Gedanke oder eine Ansicht oder Erklärung durch Hinweis auf einen Bibelvers bekräftigt wird; s. j. Pea 16a 46; j. Sabbath 16a 35; R. Hasch, 59a 22; Sanh, 29d 23; Pesikta r. 89a; 99b. In Pes. r. steht. wie auch sonst vielfach. בחבה st. יד)כתיב st. (ד)כתיב 69a. 120a, 147a.² Die Formel lautet auch הרא הוא, j. Berach. 14a. letzte Z.; besonders oft in Gen. r. (abgekürzt: ה"ה), z. B. c. 56 (2), ed. Theodor p. 57, Z. 9.3

אַמְרָה אָמְרָה (בּוֹתָרְת (בּוֹת אוֹמרת (בּוֹת אוֹמרת (בּוֹת אַמְרָה (בּוֹת בּוֹת בּוֹת בּוֹת בּוֹת (בּוֹת בּוֹת בַוֹת בּוֹת בּת בּוֹת ב

¹ S. Maybaum, a. a. O. S. 17. 2 In Tanch. B. ארה הוא 4 ist mit הרה הוא לו הרה מריב der Perikopentext an den Schluß der exegetischen Ausführung des mit ihm in Zusammenhang gebrachten andern Textes geknüpft (s. Art. הוי).

³ S.die Varianten bei Theodor. ⁴ S. oben S. 11.

bed.: Dies kannst du nur in einem bestimmten Falle sagen, aber nicht in anderen Fällen, s. j. Berach. 2b 40; Pea 15b 22; 16b 10; 18d 23, 26; Demai 22d 5; Koh. r. 1, 2: הרא דתימר בעמי הארץ אבל Lev. r. c. 20 (10 Anf.); Tanch. B. אחרי 7.

תְּדֵין חַמוּקא. Pron. dem. masc. sing. אָדִין מּסוּקא "und dieser Vers", nämlich der eigentliche Text, der am Schlusse einer Reihe analoger Bibelstellen angeführt wird. Lev. r. c. 19 (5 g. E.), Echa r. 4, 22 Ende; Koh. r. 12, 14 Anf. Ohne das Substantiv, bloß in Lev. r. c. 24 (6 Ende); c. 25 (2); Echa r. 1, 10; 3, 49; 4, 11. — S. auch אָדין קרא, Pesikta 23 b, 35 b, 46 b, 158a; אָדין קרא, Koh. r. 7, 23 g. E.; מון הדין קריא, j. Berach. 8d 21; Lev. r. c. 7 (2); Koh. r. 10, 16. — S. noch unten, Art.

הואיל. Konjunktion des Grundes, ein hebräisches Wort, welches auch im aram. Kontexte gebraucht wird und zwar stets mit dem Prädikate durch ו verbunden.² הואיל וכתב בהו, Berach. 25b, Sabb. 149b; הואיל וכתב בהו, Chullin 23a. הואיל ואתיא לידן נימא ביה מילתא, als erstes

¹ Das ביה ist emphatisch (vgl. הזור בך, Edujoth V, 6). 2 S. Tann. Term. S. 37 f. In einem hebr. Satze gebraucht Raba das Wort, Berach. 22 b, zu Prov. 28, 9: הואיל וחמא אע"פ שהתפלל תפלתו תיעבה. — In der Midraschliteratur findet sich die Konjunktion in einem Satze Josua b. Levis, Schir r. Einl.: הואיל צר

Wort des betreffenden Begründungssatzes, zur Bezeichnung des Motives geworden, welches bei der Entscheidung einer Frage für maßgebend erachtet wird. Pesachim 46 b: אמרינן הואיל לא אמרינן ; Pesach. 38a: חר הואיל אמרינן.

הול. Imperativ Kal des Verbums הוה. sein, mit Anwendung der aramäischen Schreibung (mit ') statt der hebräischen (הוה). Das zum selbständigen Terminus gewordene Wörtchen steht am Schlusse einer exegetischen Erörterung und weist darauf hin, daß der Text, der dieser zu Grunde liegt, hiermit sein richtiges Verständnis gewonnen hat. So z. B. heißt es (Pesikta 57ab) am Schlusse der ersten drei Absätze der Pesikta zu Num. 28. 2 ff. iedesmal: הוי אם ארעב לא אומר לד, um zu sagen, daß der Psalmvers 50. 12. der erste Procemiumtext dieser Pesikta, durch die im Vorstehenden gegebenen Erläuterungen verständlich geworden ist. Dieses הוי ist gekürzt aus הני אומר ("sage"), welche volle Formel sich in derselben Anwendung im Tanchuma, aber auch sonst vorfindet. S. Tanch. B. בראשית 281; ib. 37; ib. 4; ib. 10; 13; Schir r. 7, 2 (Procemium zu Num. 29, 35); Koh. r. 2, 2 (Procemium zu Lev. 16, 1, s. Pesikta 168 bf.); ib. 5, 15 (Procemium zu Lev. 23, 10, s. Pesikta 69a). — Mit הני אומר kann aber auch am Schluß des Procemiums auf den durch die Erläuterung des Procemientextes verständlich gewordenen Perikopentext hingewiesen werden. S. Tanch. B. בראשית 11; לך לך לך לן אל תירא אברם; ib. 29: אוֹ אברם, הווי אומר אשר מגן צריך בידך. — Die Formel הוי אומר findet sich auch dort angewendet, wo auf irgend eine These, als aus dem angeführten Bibeltexte sich ergebend, hingewiesen wird. S. Tanch. B. בראשית 12 (הוי אומר בשני נבראו מלאכים); ib. 13; Pesikta r. 120b, Z. 1; Exod. r. c. 14 (2). — Ferner wird in emphatischer Weise die Beantwortung einer unmittelbar vorhergehenden, zur Erläuterung des Textes gehörigen Frage eingeleitet. S. Tanch. B. ושלח 23 Ende; Pesikta 70b (ובאיזו זכות זכו ישראל לירש את ארץ כנען הוי אומר בזכות מצות עומר); ib. 186a; Schir r. 5, 1; ib. 8. 1. — Die abgekürzte Formel הוי kommt viel öfter vor, und zwar in allen Arten der Anwendung, in welchen הני אומר sich findet. Also 1. Am Schlusse des Procemiums zum Hinweis auf den Procemientext: Lev. r. c. 14 (2); ib. (3); ib. (9); c. 24 (3); c. 26 (4); Pesikta 73b, Schir r. Einl.

¹ Buber hat mit Unrecht das Wort הוא nach הוא nach הוא (p. 21, Z. 7) in runde Klammern gesetzt, d. h. gestrichen. Übrigens weichen auch in den anderen Beispielen für הוא אומר im Tanch. die Handschriften voneinander ab, indem, wie Buber angiebt, in einzelnen von ihnen אומר fehlt.

(Procemium des Pinchas b. Jair); Echa r. 1, 9; Koh. r. 1, 3 (Procem. zu Lev. 23, 10); Esth. r. Einl. (Procem. des Chama b. Chanina); 1, 9 Anf.; Tanch. B. נה 16, לך לך 4, ויצא 29, 50, וירא 9, נשא ,10 במדבר ,10 שמיני ,1 ויקהל ,11 וארא .9 וישב ,10 וישלח 30, 31; Pes. r. 18a; Exod. r. c. 16 Ende, c. 18 (5); c. 25 (8): c. 27 (7). — 2. Am Schlusse des Procemiums zum Hinweise auf den Perikopentext, oder sonst am Schlusse der Erläuterung eines Bibeltextes zum Hinweise auf diesen. Lev. r. c. 16 (1); 31 (4); Pesikta 65 a. Schir r. 1, 4 (משכני); 7, 2; Koh. r. 1, 4; 1, 15; 1, 16; 3, 2; Deut. r. c. 5 Anf.; Tanch. B. בראשית 5; ib. 7; וישלח 7, וישלח 5. משפטים 3; Exod. r. c. 23 (4); Sch. tob zu Ps. 36 (7); 62 (1); 109 (4). - 3. Zum Hinweise einer im Vorhergehenden nachgewiesenen oder aus dem Texte sich ergebenden These. Gen. r. c. 4 (4); 20 (5); 62 (2); 74 (6); Pesikta 111b; Schir r. 4, 4; Echa r. Procem. N. 18: Koh. r. 9, 16; Tanch. B. ממות, 20, שמות 5; Pes. r. 54a, Z. 11. — 4. Emphatische Beantwortung einer Frage: Gen. r. c. 4 (7). -In Schir r. 1. 4 משכני) Anf.) wird auf Hosea 4, 6 so hingewiesen: . . . הוי מה שנאמר ותשכח.

Der hier nachgewiesene Gebrauch des Imperativs ומו läßt sich schon in der tannaitischen Halacha nachweisen. S. Tosefta Nidda I, 6 (641, 38): הוי לא אמרו Baraitha Gittin 5a unt.: הוי לא .— S. auch Art. הרי

הוד) הודי הודה. Verbum von ungewisser Grundbedeutung. Es ist stets mit der Präposition ב verbunden und bezeichnet das Aufwerfen von Fragen und Einwendungen in der halachischen Diskussion. Jebam. 17a: יתיב רב המנוגא
הוי בה ר' זירא וקא הוי בשמעתיה, Kethub. 72 b ob., Nedarim 38b: הוי בה ר' זירא. Besonders הוי בה רב אחאי. Весоноготь הוי בה רב אחאי.

¹ Nur die Londoner Hdschr. hat הווי הווי (s. ed. Theodor, S. 109, Z. 2); vgl. j. Schebuoth 38c 27.
2 Hierher gehören auch die von Levy I, 458a, Z. 8ff. zitierten Stellen des jerus. Talmuds. Levy erkennt in dem Worte nicht den Imperativ. Kohut (III, 192b unt.) identifiziert das Wort sogar mit "הוי "Raschi umschreibt im Komm. zu dieser Stelle mit הווי אומר = אמור מעתה הווי אומר.

häufig ist הויגן בה, wir warfen dabei die Frage auf, wobei als Redende die ungenannten Träger der Diskussionen des Talmuds, die Mitglieder des Lehrhauses, zu denken sind. S. Sabbath 6b unt., 71a, 99b unt.; Joma 74a ob., 79b; Sukka 33a; Megilla 22a ob.; Jebam. 29b; Kidd. 49a ob.; Gittin 60b; Schebuoth 22b; Ab. zara 35a, 52b; Nidda 6b ob. — Als Substantiv zu dieser Bed. des Verbums findet sich der Ausdruck הויית דרב ושמואל (Berach. 20a und Parallelstellen), von Jehuda b. Jecheskel auf die Erörterungen und Fragen seiner Lehrer Rab und Samuel angewendet; und אביי ורבא וובא in der erweiterten Tradition über das auch die späteren Fragen Abaji's und Raba's umfassende Wissen Jochanan b. Zakkai's (Sukka 28a, B. Bathra 134a).

Im paläst. Talmud findet sich unser Verbum nur vereinzelt: Taanith Anf. (63 c 60), Chija b. Merija sagt zu Mana: הכי הוה אבוך הוי בה בה בה Das Substantiv, Maaseroth 49 d 73: מתניתא יונה אבוך הויה דר' מנא (wo aber statt הוויה דר' מנא שלה).

Beispiele für das Passivum (הוֹכַח): j. Orla 62a 49: הוכת האיסור.

Aus dem Hebräischen übernommenes aramäisches Partic. pass. ist: משום

, Jebam. 4a; אוכחא מילחא (Berach. 50a.)

קּמְּהָ, hinzutun. In der Regel Jose b. Zimra's über אַלָּה und [אַלָּה (Tanch. B. שמות 3 und Parall.) heißt es: ואַלה מוסיף על שמות, d. h. wenn ein Abschnitt mit האשונים beginnt, tritt der Inhalt des neuen Abschnittes zu dem Vorhergehenden hinzu, ist mit ihm in eine Reihe gestellt.

Eine Regel des bab. Talmuds lautet: וייין מוסיף על ענין ראשון, Pesach. 5a (zu Lev. 23, 39); Jebam. 9a (zu Num. 15, 27); Kidd. 14b (zu Lev. 25, 47); Baba Kamma 107b, Baba Mezia 95a (zu Exod. 22, 13); Schebuoth 10a (zu Lev. 16, 10); Zebach. 48a, Kerith. 22b (zu Lev. 5, 17); Chullin 78a (zu Lev. 22, 28). — An einigen der angeführten Stellen ist die Regel noch ergänzt durch die Worte:

¹ Nach Buber z. St. gehört dieser Ausdruck nicht dem Texte des Tanchuma an, sondern ist Zusatz aus Num. r. c. 19 (20). Tatsächlich ist eine solche Anwendung des Plurals מלוקים der älteren Midraschliteratur ohne Beispiel.

² S. Die Ag. d. pal. Am. I, 110, 1; 112, 4.

Bacher, Terminologie II.

עליון מן עליון. Ohne Frage ist die Regel tannaitischen Ursprunges. — Bechor. 26a (Raba. zu Exod. 22, 21): . . . אמר קרא תעשה הוסיף לך עשייה אחרת. — Aramäisch. Chullin 65b: משנה תורה לאוסופי הוא ראתא, in bezug auf Deut. 14, im Verhältnis zu Lev. 11.

warnen, ermahnen. In den Homilien über pentateuchische Abschnitte, die Gesetze enthalten, schließt das Prooemium vielfach mit den den betreffenden Bibeltext einleitenden Worten: לפיכך משה מוהירו את ישראל² ואומר להם³. So besonders in Lev. r. Zu Lev. 14, 2: c. 16 (1); ib. (2); ib. (4); zu Lev. 14, 32: c. 17 (1); ib. (2); ib. (3); ib. (5); zu Lev. 15, 2: c. 18 (1); ib. (2); ib. (3), s. auch Koh. r. 12, 7; zu Lev. 17, 3: c. 22 (6); zu Lev. 23, 10: c. 28 (3); ib. (4); zu Lev. 24, 40: c. 30 (1); ib. (2); ib. (3); ib. (7); ib. (12); zu Lev. 25, 14: c. 33 (1); ib. (3); ib. (4); ib. (5); zu Lev. 25, 35; c. 34 (1); ib. (2); ib. (3); ib. (4); ib. (5); ib. (6); zu Lev. 27, 2: c. 37. — Ferner in der Pesikta. Zu Deut. 14, 22: 97a, 97b, 98a, 98b, 99a; zu Lev. 23, 40: 180b, 181b, 185a (s. auch Schir r. 2, 3 Anf.). - Pesikta rabb. Zu Lev. 23, 10: 91b, 92a; zu Num. 29, 35: 201b. — Tanchuma. Zu Lev. 17, 2: אחרי 15; Deut. 14, 22: ראה 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15. — Schir r. Zu Exod. 23, 17: 7, 2. — In Tanch. B. ואחתנו Addit. 2 heißt es zur Einführung von Deut. 31, 29: לפיכך משה מוהיר בהם; in Tanch. B. לפיכך אמר להם משה הזהרו שלא תלוו .5. zu Exod. 22, 24: שלא הזהרו ברבית. In Esth. r. 3, 4 legt der Agadist Levi dem Mordechai einen Hinweis auf Deut. 27. 14 in den Mund: משה רבינו הזהיר לנו בתורה. In Tanch. B. שמיני 8, zu Lev. 10, 9: לפיכך מוהיר לאהרון ist nicht Moses, sondern Gott als Subjekt zu denken; ebenso in Schir r. 3, 7, zu Num. 6, 23: ולפיכך מוהיר את בני אהרון ואומר להם; ib. 5, 16, zu Lev. 11, 43: שמיני (דהם לישראל ושראל ושראל ושראל ואומר להם לישראל ואומר (דהם לישראל ואומר בישראל ואומר להם לישראל ואומר לישראל ואומר להם לישראל ואומר להם לישראל ואומר 13, zu Lev. 11, 2: לכך הוהירן; ib. בהר 2, zu Lev. 25, 2: לפיכך הוהירן ..על . . Gott ist auch ausdrücklich als Subjekt zu הוהיר genannt. Tanch. שמיני 12 Anf., zu Lev. 11, 2: הקדוש ברוך הוא הזהיר ישראל; ib. אמור (als Paraphrase von Ps. 12, 7): אמור מה שהק"בה מוהיר את ישראל בשביל קרושתן ומהרתן. In Tanch. B. יורא 25 sagen König Chanuns Leute (II Sam. 10, 3) zu ihm, mit Beziehung auf Deut. 23, 4: אל תאמן בדוד למה שהק"בה מזהירו בשבילנו. S. auch noch Tanch. נאף כאן הוא מוהיר על הנרות 1, zu Num. 8, 2: הנרות על הוא מוהיר באלותך (Exod. r. c. 31 Anf., zu Exod. 22, 24: לכך הוא מזהיר על העני; ib. c. 31 (4): לכך מוהיר להם. — Gott als redend eingeführt. Tanch. ילכך מוהיר להם Deut. 10, 18: לפיכך אני מוהירך עליו; Deut. r. c. 5 (8), zu Deut. 17, 14:

¹ Auch היה משה מזהיר. können auch weghleiben.

² Auch לישראל. ³ Diese zwei Worte 4 חוהיר אמר ההָהָרוּ.

לו משרתי לו ידי משה ואמרתי לו הזהרתי על ידי משה ואמרתי לו הברות. בכר הזהרתי על ידי משה ואמרתי לו הברות דמוכה. בעו הברות התורה מוהירה מוהירה מוהירה לו אחרי 14, zu Deut. 12, וז: התורה מוהירה אותך 3: התורה על הגרים הדי כבר הזהירה התורה אותך 4, zu Ps. 34, 14: התורה על הגרים הדי לכך הושר מזהיר התורה מוהיר במוחד במוחד במוחד של מוהיר את במוחד במו

Das Verbum in der aram. Aphel-Form und Gott als Subjekt. Baba Mezia 51 a, zu Lev. 25, 17: אימא לא אוהריה רחמנא בלא תונו ; Jebam. 105 b, zu Gen. 17, 7; לבי (vgl. Sanh. 59 b); Baba Kamma 33 a, zu Exod. 21, 35: לבי להיה רחמנא ; ib. 112 a, zu Lev. 25, 36: ליה רחמנא .— S. auch Art. ענש.

אוֹהְרָה. Verbot. J. Pea 16a 15: אוֹהְרָה. Antwort: Deut. 23, 10. Tanch. שופטים 6 Anf., zu Deut. 16, 19: אוֹהרה למשה למעלה וברה: הראוי למעלה למשה למעלה והראוי למעלה למשה למעלה והראוי למעלה למשה למעלה והראוי למעלה למשה באלא יושיב את הראוי למעלה וודעלה באל באיא שלא יושיב את הראוי למעלה וודעלה באל באל ביי באלהים ביי באלהים. ביי באלהים ביי באלהים. ביי באלהים.

In aramäischer Form: אוהרתיה מהכא, Sanh. 56a, Makkoth 21a öfters. — אוהרתיה ist ein Verbot, das in die Form eines Gebotes gekleidet ist, z.B. Deut. 10, 20; im Gegensatz zu אוהרת לא תעשה, s. Temura 4a, Sanh. 56a. (Später verstand man unter אוהרות die Zusammenstellungen der 613 Gebote und Verbote in poetischer Form.)

היאך, wie? Tanch. B. היאך, d. h. wie ist es möglich, wie kam es, daß Lea "die Gehaßte" genannt wird. Pes. r. c. 1 (2a) bed. die Frage היאך: Wie ist es möglich, daß sie am Sabbath und am Neumond kommen, wann der Neumond auf einen Sabbath fällt? Vgl. j. Berach. 7 c 15 f. 2 S. auch Art. כתוב.

הַיְינּר , das ist es.³ Bei Anführung eines bestätigenden Bibeltextes: היינו דכתיב, Gen. r. c. 49 (10); 54 (4); Lev. r. c. 20 (1); Tanch. B. אוארא Exod. r. c. 1 (22). — והיינו דכתיב. Tanch. B. אוארא 8;

Beispiel für das Passivum aus b. Bechor. 4b (Nachman b. Jizchak):
 ² Im bab. Talmud entspricht die Frage: היכי דמי
 z. B. Nedar. 10b, Chullin 88a.
 ³ Zusammengezogen aus היכי, s. Levias, § 125.

Exod. r. c. 1 (20 Ende, 22, 28). היינו הוא דכתיב, Esth. r. 1, 22. היינו הוא דאמר, Echa r. Prooem. 24.

היינו דאמר להו נביא ; Sabbath 30a; והיינו דכתיב, היינו דאמר להו נביא ; Berach. 7a. — . . . היינו דאמר היינו דתניא ; Sukka 24b; היינו דתניא ; Sanh. 47a; היינו . . היינו . . שבא. Jebam. 23b. — Besondere Erwähnung verdient die Formel: . . היינו . . היינו רגל היינו בהמה : B. Kamma 17b zu M. B. Kamma II, 1): הוא . הוא . הוא . היינו רגל היינו רגל היינו צפונה היינו לאחר החמה היינו רומה : R. H. 25b (zu M. R. H. II, 6): היינו לאפני החמה היינו צפונה היינו לאחר החמה היינו לאפני החמה היינו צפונה היינו לאחר החמה היינו לאחר החמה היינו לאחר החמה היינו לאחר החמה היינו לאפני החמה היינו צפונה היינו לאחר החמה היינו לאפני החמה היינו צפונה היינו לאפני החמה היינו לאפני החמה היינו צפונה היינו לאפני החמה היינו החמה החמינו לאפני החמה החמה היינו לאפני החמינו לאפני החמינו החמינו לאפני החמינו ל

קיק, wie. Bei Anführung von Bibelstellen in Gen. r. sehr oft: המ"דא ממר (gekürzt המ"דא), s. c. 1 (1); c. 17 (4); j. Berach. 2 c 70; Schir r. 1, 8; 2, 2; Midr. Sam. c. 2 (7); 5 (8). 1 — היך המר האמר, j. Berach. 8 d 37. — אוך כמא דאת אמר המר, j. Berach. 8 d 37. — הוך כמא דאת אמר ; ib. c. 22 Anf. (110b): הוך דכתב.

Erubin 51a, in bezug auf M. Erubin IV, 5: הני אלפים אמה היכן כתיבן. Antwort דתניא, Baraitha zu Exod. 16, 29.

הלא הוא ("ist es nicht das, was geschrieben steht?") findet sich besonders in den drei Midraschwerken: Echa r. (1, 9 E.; 1, 10; 1, 16 öfters; 1, 17; 2, 2 öfters; 2, 9; 3, 44; 3, 64; 4, 6; 4, 11 E.; 4, 12), Koheleth r. (3, 14; 4, 9; 5, 2; 7, 19; 9, 4; 12, 7) und Esther r. (2, 5; 3, 12; 3, 15; 4, 7; 4, 15; 5, 3 ff.). הלא כתיב Echa r. Prooem. 24. — Bei Einwänden auf Grund einer Bibelstelle

¹ Vgl. j. Erubin 21 c 2: ארך מה דאת אמר עםן von einer Halacha; ib. 19 b 40: ייכמה אוכם von einer Halacha; ib. 19 b 40: איכמה דתימר תמן eine vorhergehende Stelle.

הלכה, Halacha, normierte Satzung des mündlichen Religionsgesetzes. Um die Anwendung des Wortes zu beleuchten, seien die verschiedenen Verbindungen vorgeführt, in denen es vorkommt. Ruth r. Par. IV Anf.: וביאר את ההלכה, er erläuterte die Halacha; ib.: כל שיבמל הלכה ו, jeder der diese H. für ungültig erklärt; ib. (j. Sanh. 20c ו3. Midr. Sam. c. 20): אין הלכה מתבררת אלא בשלשה, die Satzung wird nur durch drei Personen, die sie bestätigen, evident gemacht. Schir r. 7, 5 (Deutung der Worte זו הלכה שיוצאת מבית שער ומרווחת לרבים: שער בת רבים. die H.. die aus dem Torgemache (der Torhalle, wo die Beratungen stattfinden) hervorgeht und sich in der Öffentlichkeit verbreitet.2 Sanh. 20c ו2: הלכה נצרכה לו, er bedurfte einer Halacha, d. h. er bedurfte der Belehrung über eine Satzung. Lev. r. c. 25 Anf.: נקראת הלכה על שמו. die H. wurde nach ihm benannt, in seinem Namen gelehrt. Ib. c. 13 Anf.: נתעלמה ממנו הלכה, die H. hatte sich ihm verborgen (er hatte sie vergessen); Ruth r. 2, 5: גתעלמה סדר הלכה מעינין; ib. סדר הלכה הלכה הלכה הלכה. הלכה מעינין, s. Art. סדר. Ruth r. Absch. V Anf.: לדורות 3; j. Sanh. 20c 14: עד שאני מקיים הלכה לרבים .. Ruth r., Absch. IV Anf.: שתקבע הלכה. bis ich die Satzung für die Öffentlichkeit feststelle. 4 Koh. r. 7, 2: מתו של מת man stellt angesichts der Totenbahre keine Fragen über Halachisches.⁵ Ib. 7, 7 (Baraitha). Als Weisenjünger ist zu betrachten: כל ששואלין אותו הלכה ממשנתו

¹ Aus dem bab. Talmud. Temura 17a: ההלא שרוע וקלום כתיב בפרשה. ² Vgl. j. Sanh. 19c 22: שמשם תורה יוצאת ורווחת לכל ישראל; j. Jebam. 3a45 (tann.):

³ Vgl. b. Berach. 11 a, Pesach. 13 a, 100 a.
4 Vgl. M. Baba Kamma III, 9: הלכה קיימת הלכה 11 a, Pesach. 13 a, 100 a.
5 Halachische Fragen bilden die Eingänge zu den Abschnitten der Tanchumamidraschim; in einem dieser Midraschwerke (Deut. r.) ist diesen Fragen das Wort הלכה zur Kennzeichnung vorgesetzt. S. Ag. d. pal. Am. III, 506 f.

מאיר פנים בהלכה. -- Ruth r. 2, 1: מאיר פנים בהלכה, der leuchtenden Antlitzes ist (oder: Anderer Antlitz leuchten macht) bei der Beschäftigung mit der Halacha; Koh. r. 1, 9 dasselbe (zur Erklärung des Namens Meir). 1 Schir r. 8, 14: שני חברים שהיו עסוקים בדבר תלמידי חבמים שמדיינים³ ... Koh. r. 2, 8: מהלכה ונכבשין זה לזה בהלכה בהלכה, die miteinander in der Halacha disputieren. Exod. r. c. 48 (4): מבין בהלכה, als Deutung des Wortes בעמק in Jos. 8, 9 (בעם) und 13, b. Megilla 3b, Erubin 63b, Sanh. 44b (Jochanan). כך היתה הלכה בידם (s. Art. הסכים); j. Jebam. 8a 56 (Josua b. Levi): הלכה בנית דין im Sinne von: theoretische Satzung, als Gegensatz zu מַעשָׁה, aram. עוּבְרָא, Praxis: j. Beza 61 b 10: אינון סברין לעובדא ואינון להלכה ואינון להלכה ואינון מברין לעובדא: j. Moed Katon 82d 50: להלכה איתאמרת דילמא למעשה; j. Sanh. 22 b 22: כאן להלכה כאן למעשה. — Im Gegensatze zur biblischen Satzung, j. Kethub. 24 d 75: תורה להלכה כאן להכה כאן לדבר תורה. 4 — Im Gegensatze zum Brauche, j. Baba Mezia 11 b 41: המנהג מכמל את ההלכה . Beispiele für הלכה למשה מסיני: i. Sukka 54b 39 (Jochanan); Schir r. 6, 4 (s. Art. הסכים); Koh. r. 1, 10 und 5, 8 (die Parallelstellen im j. Talmud, Pea 17a, Megilla 74d, Chagiga 76d, und in Lev. r. c. 22 Anf.: נאמר למשה). - Zum Plural als Name einer der Disziplinen der Traditionswissenschaft s. Art. מקרא.

Berach. 8a: ארבע אמות של הלכה, "die vier Ellen — das engumgrenzte Gebiet — der Halacha. — Berach. 4a: שהיה מבייש פני דוד בהלכה. Notarikon-Deutung des Namens Mephiboscheth. — Erubin 63a (Jochanan): המורה ה' בפני רבו רבו המורה ה' בפני רבו המורה ה' בפני רבו הואין מורין כן המורה ה' שהיה מבייש פני דון כן המורין כן המורין כן המורין המורי המו

¹ Anders b. Erubin 13b (Bar.): שהיה מאיר עיני חכמים בהלכה. 2 S. Ag. d. pal. Am. I, 365, 6. 3 L. מְדְיִנִים , Hithpael. Ebenso sind die anderen bei Levy (I, 397b) gebrachten Beispiele für dieses Partizipium als Hithpael zu lesen. Einen Piel gibt es von דין im Hebr. nicht. 4 Vgl. j. Chagiga 78a 15 (tannaitisch): שלא כהלכה מלכה מולכה j. Demai 23 d 7; s. Frankel, Mebo, S. 15b. 5 Ib. auch tannaitische Beispiele für den Ausdruck; s. auch Sanh. 5b, Chagiga 16b, Nazir 29b. 6 Levy (III, 470a) liest irrtümlich schen. 5 die Deutung Rabs zu Zach. 8, 10 (Chagiga 10a): מרבר הלכה לרבר מקרא: Chagiga 10a): מרבר הלכה לרבר מקרא (Chagiga 10a): מרבר הלכה לרבר מקרא (Chagiga 10a):

Plural. Sanhedrin 106 b: נ' מאות הלכות פסוקות (vgl. im nächsten Artikel den aramäischen Singular: הילכתא פסיקתא; in der Parallelstelle, Chagiga 15 b, fehlt das Epitheton בפסוקות Baba Mezia 112b, Schebuoth 45a (Samuel): הלי תלים של הלכות.

Die aramäische Wortform הילכתא) ist im babylonischen Talmud vielfach angewendet. למאי הילכתא כתביה רחמנא, "behufs welcher Satzung hat es Gott - in der Thora - geschrieben?" Chagiga 17a, M. Katon 23a, R. Hasch. 4b, Baba Kamma 5b, B. Mezia 32a, Chullin 118a. — Jebam. 4b: למאי הילכתא הכא — Pesach. 64a: למאי הילכתא - למאי הילכתא בלנינהו רחמנא, Sabbath 7a, 34b, 82 b. - Bei Gegenüberstellung der überlieferten Satzung und des biblischen Textes. Sukka 28 b: והשתא ראמרת סוכה הלכתא קרא למה לי; Nazir 25b, Temura 18a: איצטריך קרא ואיצ' : Menach. 92b, Bechor, 16a: איצטריך קרא ואיצ' הילכתא; Moed Katon 3b, Nidda 72b: הילכתא נינהו הגי קראי נינהו; Nidda 73a: הילכתא גמירי לה Bloß לר' עקיבא קראי לר' אלעזר בן עוריה הילכתא. Sukka 5b, 34a, Chullin 72 a.4 — Von Satzungen, die einander widerstreiten: קשיא הילכתא, Sabbath 24b, M. K. 19b, Kethub. 13a, Kidd. 59b, Baba Bathra 119b; ה' אה' לא קשיא. Bechoroth 11a; כי היכי לא תקשי ה' אה', Jebam. 37a. — Ausdrücke zur Feststellung der gültigen Halacha. והלכתא כרבה, Berach. 12 b; ... והלכתא, Berach. 38b, Pesach. 121b; לית הילכתא כי הא מתניתא, Berach. 23b, 25a; ולית ה' ככל הני שמעתתא, Berach. 48a, Sabb. 142b. Fragen: הילכתא כמאן, Sabbath 127a; ה' כוותך או ה' כרב , Erubin 90b; ה' כוותן או כוותן או ה' כרב, B. Bathra 65a, 142b. - הכי הילכתא, Frage Kehana's und Assi's an Rab, Sabbath 45 a. — הילכתא, Frage Raba's an Nachman, nachdem ihm dieser die Frage nach dem Wortlaute eines Mischnasatzes nicht zu beantworten wußte, Sabbath 45 a. הכי הילכתא affirmativ Jebam. 88 b, 91 a. — . . אתאי הילכתא, nähere Angabe dessen, worauf sich die Halacha bezieht, Erubin 4b, Sukka 6b. — Zeira zu Jirmija (R. H. 13a, Sota 16b): לא תפיק נפשך לבר מהילכתא, begieb dich — in deinen Fragen — nicht außerhalb der Grenzen der Halacha. — הילכתא למשיחא, eine Satzung, die keine aktuelle Bedeutung, sondern die messianische Zeit im Auge hat, Sanh. 51 b, Zebach. 45a. — Eine große, wichtige Halacha heißt ה" , Sabbath 12a (Joseph), oder הילכתא נברוותא, Sukka 38 b (Raba); Plural: הילכתא נברוותא, Berach. 31 a

י Vgl. M. Schebith IX, 5: הלכה כדבריו. 2 "Dreihundert Halachoth" in einer tannaitischen Quelle, Sanh. 68a. 3 Vgl. Sifra zu Lev. 7, 12 (Tann. Term., S. 42, Anm. 4). 4 S. auch oben, S. 30.

(Hamnuna); eine abgeschlossene, endgültig entschiedene H., ה' פסיקתא, Baba Kamma 102 a, Ab. zara 7a. — S. auch Art. מעס, Ende.

קבּי, Pron. demonstr. plur. fem. Eine stehende Formel für die Beschränkung einer Aussage auf einen Teil des in Rede stehenden Gebietes lautet: הני מילי , אמל ל ... אמר דברים אמורים ... S. Berach. 15a; Erubin 76b, Pesach. 51a. — מַנְּיִן אַנוּרָים, s. Art. מַנְּיִן אַנּיִּן.

אתה הסכמת ולחות. אחרה הסכמת ולחות עמהם וכתבת בתורה. בתורה בתורה (David in der Paraphrase zu Ps. 3, 3).4 ולדות בתורה בתורה (nämlich indem er in Exod. 4, 22 das durch Jakob erworbene Erstgeburtsrecht anerkennt). Ib. אף דוד הסכים לומר (zu Ps. 32, 6). J. Chag. 77 כ 38: אף דוד הסכים לומר (bloß für dich selbst, für dein dem Ergebnisse deiner Schriftdeutung zustimmendes Denken darfst du den biblischen Schöpfungsbericht in bezug auf das der Weltschöpfung Vorhergehende deuten). — J. Pea 15b 50 (zu Exod. 38, 22): אפילו דברים שלא שמע מפי רבו הסכימה דעתו בעלו וברים שלא שמע מפי רבו הסכימה דעתו (debenso Sukka 54b 50, Kethub. 32 c 11). Schir c. 6 4 (zu I Chr. 12, 32): פיהם כהלכה למשה מסינים.

קּפְּכָה למם: (שרתי) עורתי). Echa r. 1, 1 (הפּרָ, תַּפְּכָה למם: שַּרְּתָּבְּ, עורתי) עורתי) um, und du erhältst מָמֶל (Imper.), d. h. kehre das Wort (לְּמַם) um, und du erhältst uch die Götzenbild (das die Strafe bezeichnende Wort enthält auch die Angabe der Sünde). Lev. r. c. 35 Anf.: אלא עור אלא שהן הפוכות ton der umgekehrten Reihenfolge der Buchstaben des Alphabetes. — Über לשון הפוך, j. Nazir 51 d unt., 54 b 28 s. Tann. Term. S. 44, Anm. 1.

Statt הפך ist im Peal (und Aphel) die Wurzel אפך angewendet. Mit אפן bezeichnet man die Umkehrung der Angaben über die Autoren der einander gegenüberstehenden Meinungen (s. Art. אופון העפון שווין. Berach. 49 b: לא תיפוך; Erubin 38 b: איפון איפון (Imperativ); Berach. 25 b, Sabbath 59 a, Kethub. 10 a: (oder umgekehrt) איפון בתרייתא בתרייתא מאיפון מאי חזית ראפכת קמייתא איפון בתרייתא Ebenso bei Umkehrung der Angaben über zwei einander gegenüberstehende Fälle; s. Pesach. 5 b: אפכון . . לא תיפוך.

יוכל הני st. eine unrichtige Leseart. 2 Vgl. die Phrase: יוכל הני Nazir 23 a. 3 S. Tann. Term. S. 132. 4 Sch. tob z. St.: 5 Eine längere von Jona tradierte Auslegnug des Amora Abba zu Deut. 4, 32, die aber tannaitischen Ursprunges zu sein scheint.

תּצְּעָּלָה. Nur in der Verbindung הצעה של משנה, "Darlegung — d. h. Text — der Mischna", und zwar ausschließlich in Botschaften Abins, in denen der Ausdruck — in Aussprüchen der palästinensischen Autoren Jose b. Chanina und Jochanan — angewendet wird, Sanhedrin 51a, Chullin 101b; ib. 49b.¹

zwei Dinge miteinander vergleichen, sie in einer bestimmten Hinsicht einander gleichstellen.² 1. Das Subjekt ist die h. Schrift, die zwei Gegenstände entweder dadurch, daß sie sie nebeneinander stellt, oder daß sie bei beiden analoge Ausdrücke gebraucht, einander gleichstellt. J. Berach. 2 c 11: מקיש יציאתו לביאתו. in bezug auf Lev. 22. 7. verglichen mit Gen. 19, 23; ib. 10a 8: הקיש תורה למצוה, auf Grund von Exod. 24. 12: j. Demai 24d 46: הקיש אחוזה לעברים, auf Grund von Lev. 25, 46; j. Rosch Haschana Anf. (56a 49. 61), auf Grund von II Chron. 3, 2; j. Megilla 70 d 68, auf Grund von Esther 9, 27; j. Rosch Hasch. 58 b 52: דער עולם אבירי עולם, zu I Sam. 12, 6 und 11. Gen. r. c. 20 (9): הקיש גאולה לפרנסה ופרנסה durch das Nebeneinander von Ps 136, 24 und 25. Tanch. B. וירא 37: הקיש עיבורה אלירתה, auf Grund von Gen. 21, 2. — Mit כנגד verbunden. Tanch. B. ייחי 13: שהרי הַקּישָה כנגד שבט בנימין, zu Daniel 7, 5 verglichen mit Gen. 49, 27.

2. Das Subjekt ist der Schriftausleger.³ Tanch. B. בראשית 33: . . ל . . שית להקיש

Das Passivum. Pesikta r. 198b: הוקשו לחכמים ד' מקראות הוקשו לחכמים לה (s. oben Art. רמה). — b. Rosch Haschana 4b (Jona, der pal. Amora): הוקשו כל המועדים כולם זה לזה

Aramäische Formen. Der Aphel entspricht dem Hiphil, der Ittaphal dem Hophal. 1. Sabbath 83b: אקשה רחמנא; Nidda 35a ebenso; Meïla 17a: אף כי קא לאקושי, Kidd. 5b: אקש גמי הויה ליציאה; Bechoroth 16a unt.: אלאקושי במישיגן לולב לאתרונ, Sukka 31a: מקשיגן לולב לאתרונ, Jebam. 104a: לאמשיגן ריבים לנגעים. Passivum. Berachoth 20b: הואיל ואיתקש לחלמור Pesach. 22b: למאי הילכתא איתקש לחלמור. Pesach. 22b: למאי הילכתא איתקש לחלמור.

¹ S. Die Ag. der pal. Am. III, 399f. — Das Verbum findet sich Berachoth 22a in einer tannaitischen Kontroverse: מציע את המדנה ואינו מציע את המדרש המדנה ואינו מציע את המדרש lesen, da der Ausdruck, bei Annahme des weiblichen Substantivs, lauten müßte: הצעתה של משנה.

² Charakteristisch ist der Ausdruck הקיש כתפו לכתפו in Schir r. 1, 10: Moses stellte sich mit Aharon in eine Reihe, erhob sich nicht über ihn (zu Exod. 4, 29).

³ S. oben S. 46, Anm. 2 E. 4 In b. Bechoroth 53 b a sagt Raba in einer halachischen Exegese zu Deut. 14, 22: אמר קרא שנה שנה לשנה הקשתיו ולא לרבר wohl nicht der Ausleger, sondern die h. Schrift zu denken.

תקיש), הקיש), Nomen actionis zu הַּקִּישׁ. Zebach. 49 b und Parallelstellen: דבר הלמד בהקיש חוזר ומלמד בהקיש (in Zebach. 57 a tannaitisch). — Kerith. 22 b: אין היקש למחצה. — Zebach. 48 a: עדיף ומר סבר נזירה שוה עדיף. — Zebach. 48 a: מר סבר הקיש עדיף ומר סבר נזירה שוה עדיף. Nedar. 3a: לא

קֹרֵי, siehe. Mit oder ohne i führt diese Partikel Einwände ein, die aus Bibelstellen genommen sind. Schir r. 8, 1: הרי נאמר i; הרי כתיב is אור. פוחר is אור מוצאים is והרי כתיב ib. במדבר 20 במדבר ib. במדבר ib. במדבר ib. והרי אנו מוצאים ib. במדבר ib. הרי מוצאים ib. הרי שנים wird ferner auf eine bereits deduzierte These hingewiesen, um daran mit מְנֵין die Frage nach dem biblischen Belege einer anderen These zu knüpfen. Tanch. B. פור is ib. 7: הרי בעולם הזה בעולם הוה בעולם הוה בעולם הוה ועל הקב"ה ועל המלאכים מנין ib. 7: הבא מנין ib. 7: הרי על הבריות על הקב"ה ועל המלאכים מנין ib. משכני) schir r. והרי על הבריות על הקב"ה ועל המלאכים מנין ib. משכני) אורי בעולם מנין ib. משכני) אורי והרי וואר ib. מוון ib. 37, 12 (fünfmaliger Regen); דורי הרי ארבעה ib. וואר ib. 18, 2. Schir r. 5, וויא וואר ib. 1, 4: הרי בעולם ib. (Zahlenwert des Wortes בון I Sam. 14, 34); ib. 1, 4: ברן

Beispiele für die Verwendung von ההרי zur Einführung von Einwänden s. Pesach. 22a, 23a, 69b.

ממה שהשלים בנביא, beendigen. Mit der Formel ממה wird am Schlusse einiger Prooemien der Pesikta rabbathi auf die prophetische Perikope hingewiesen. Es sind folgende Pesikta's, deren halachisch eingeleitetes Prooemium mit einem solchen Hinweise schließt: 1 (1b), 4 (19a), 11 (42a) 2, 13 (54a), 41 (172b). Statt שהשלים in folgenden Pesikta's: 6 (23a), 44 (82b). Was die anderen Abschnitte betrifft, s. Art. ערין ערין Der Ausdruck "beendigen" bezeichnet die Haphtara, mit welcher die Vorlesung aus der heil. Schrift beendigt wird. An אַשִּלְמִהָּא Überlieferung, die massoretische Bezeichnung der prophetischen Schriften, ist wohl bei unserem Ausdrucke nicht zu denken.

הְתְּחֵיל, anfangen. Als adverbiales Hilfszeitwort, mit welchem das andere Zeitwort im Partizipium, seltener im Infinitiv mit ל, verbunden wird, erscheint התחיל besonders in den Tanchuma-Midraschim und bildet eine stilistische Eigentümlichkeit derselben. In den anderen Midraschim ist diese Ausdrucksweise fast gar nicht anzutreffen.³ Jedoch enthält der paläst. Talmud einige

י הרי הוא אומר in Gen. r. c. 6 (1) ist späterer Zusatz, s. ed. Theodor p. 40, Z. 2. ² Hier הנביא st. בנביא אומר. Nur Midr. Samuel c. 18 (2) kann ich anführen: חודכ Paraphrase von וירכ I Sam. 15, 5.

Beispiele derselben (zumeist tannaitischer Herkunft). Sanhedrin 29a פו: התחיל דור אומר שירה; Pesach. 33a ווע דור אומר שירה; Joma אם אבעבע: התחיל מבעבע; ib. 23b 36: התחיל מבעבע; ה' מפיים; ib. 23b 36: ה' מפיים; Schebiith 37c 25, 32: מפשים; Kethub. 29d 28, aus Tos. Keth. IV, 6: התחילה קובלת; Kidd. 65c 9, Sanh. 23d 10: התחילה; Chagiga 77 כ 59: התחיל לקלם (viell. ה' מקלם).1 — Die Midraschwerke, in denen diese Anwendung von התחיל, und zwar in bei weitem überwiegendem Maße in Verbindung mit dem Partizipium, als entschiedene sprachliche Eigentümlichkeit vorkommt, sind folgende: Tanch, B. zu den ersten vier Büchern, Deuteron, rabba, Exodus rabba. Pesikta rabbathi. Schocher tob. Unter den Beispielen dieser Ausdrucksweise sind besonders dieienigen hervorzuheben. in denen die Äußerungen der redenden Personen - zum Teile dem Bibeltexte entnommene — mit התחיל צווח oder התחיל אומר ("er begann zu schreien") eingeführt werden. Letzteres kommt besonders in Exod. r. vor: c. 5 (14); 18 (1), zu Exod. 10, 24; ib., zu Exod. 11, 4; 19 (6); 20 (1); ib. (5); ib. (9), zu 12, 31; ib., zu 13, 17; ib. (19); 30 (11), zu Ps. 143, 2; 31 (12), zu Hiob 23, 3. Statt צועק steht auch צועק: c. 10 (5), zu 8, 4; 21 (5); 43 (7). Beispiele für התחיל אומר aus Exod. r.: c. 8 (1), zu Ps. 24, 7; 18 (2), zu Ps. 119, 62; 20 (1), zu 7, 16. Zur Charakteristik der Redeweise seien die Fälle der Anwendung derselben aus Pes. r. angeführt, wo ausnahmslos das zweite Verbum im Partizipium steht. התחיל ה' אומר לו (ib.); ה' מקרב (ib.); ה' משיבו (ib.); ה' אומר לו (12a); מבקש (ib.); מנפפן (ib.); מברכן (12b); מוכיחן (14a); ה' תובע (30b); התחילו מרגמים אותו (28a); התחילו מיובע ה' תובע (37b); ה' מפייסו (41a); מיצר (48a); ה' מיצר (54b); ה' אומר (57a); ה' משליכים (ib.); משיח (dib.); ה' מדבר (ib.); ה' מגיים חיילותיו (128a); אומרים (ib.); התחילה (129b); ה' צווח (129b); התחילה תובעת (144a); משיב (150b); ה' מצדיק (151a); מדבר (153a); ה' מאשרם (179b); התחילו מקלסים (176b); ה' מתנה עמו ומשבחם (185b); ה' מקלם (186a); ה' מקלם (187b). — In Tanchuma B. ist die Redeweise mit dem zweiten Verbum im Infinitiv (mit sehr häufig anzutreffen; z.B. heißt es öfter התחיל לומר, als Aber auch hier ist die Verbindung von התחיל mit dem Partizipium des zweiten Verbums die bei weitem häufigere Form.

י Vgl. den entsprechenden aram. Ausdruck: אורן (בכים (בהתחילו בוכים (בוכים (בהתחילו בוכים (בוכים (בובים (

הָתְּם, dort. Hinweis auf eine andere, als die in Rede stehende Bibelstelle. S. die Art. כאן und הכא.

1

וודאי), in Wirklichkeit, Einem biblischen Ausdrucke nachgesetzt, bed. ידאי, daß der Ausdruck in wörtlicher Bedeutung zu verstehen sei. Gen. r. 16 (2), zu Gen. 2, 11: הוהב ווראי; ib. 45 (9), zu Gen. 16, 12: 'ו פרא אדם : ib. 87 (7), zu Gen. 39, 11: 'לעשות מלאכתו ו': Pesikta 27a, zu Deut. 25, 18: 'ו קראך; ib. 123b, zu Ruth 2, 11: אביך ואמך ו : Lev. r. 34 (8), Ruth r. 2, 14, zu Ruth 2, 14: בצד הקוצרים ו' Tanch. B. בחקותי 7, mit Beziehung auf Gen. 22, 12: אשר לא צויתי את אברהם לשחום את בנו ודאי; Lev. r. c. 20 (10), zu Exod. 24, 11: אכילה וודאי; Koh. r. 7, 1 g. E., zu I Sam. 25, 1: "מיתה ו"; Pes. r. c. 3 (12 a), zu Gen. 48, 14: "ו עכל וי — Zuweilen — besonders, wo der Ausdruck ein ganzer Satz ist - geht ודאי voran. Lev. r. c. 12 (5), zu Prov. 31, 1: וראי אמו מוכיחתו; Schir r. 2, 5 g. E., zu I Sam. 15, 6: מקץ, Tanch. B. מקץ, 4, zu Dan. 2, 2: ודאי מכשפים; ib. שמיני 7, zu Prov. 23, 32: וראי מכשפים. In Tanch. B. Ende ist einem von Jerusalem entzückten Kaufmanne, mit Hinblick auf Ps. 48, 7, der Ausruf in den Mund gelegt: ודאי וו כל הארץ. Pes. r. c. 19 Anf. (94a) sagen die Weisen, mit Hinblick auf Ezech. 30, 21: של דו בפקדונו של ידו בפקדונו חברו ראוי שתישבר זרועו. S. auch noch Pes. r. c. 25 (128a) in bezug auf die erste der drei Stellen in denen das Verbot, das Zicklein in der Milch seiner Mutter zu kochen vorkommt (Exod. 23, 19): ו.הראשון ודאי לאיסור בשר בחלב.

Mit der Präpos. ב vermehrt. Gen. r. c. 55 (6), zu Gen. 22, 1: עלית. בודאי (tannaitisch); ib. 98 (4), zu Gen. 49, 4: עלית. בודאי (tann.); Lev. r. c. 2 (3), zur Deutung von הדי Derem. 31, 19: כי בוודאי בבורי בו Pes. r. c. 28 (136 b), zu Ezech. 36, 20: דבוודאי דבורי בו ib. c. 34 (158 b): בוראי זה מלך המשיח; ib. c. 34 (158 b): בוראי על הרשעים אמרה תורה ^{3}

וְדְּנִי Bekenntnis. In einer speziellen Bedeutung ist das Wort in j. R. H. 59c 29 angewendet. Die zehn Erinnerungsverse im Neujahrsgebet (זכרונות) sind כנגד עשרה ודויים שאמר ישעיה רחצו הזכו sind וכרונות). Es sind also die zehn in Jes. 1, 16f. enthaltenen

¹ Aus dem babyl. Talmud. Chagiga 3a, Aschi's Bemerkung zu Deut. 31, 12: הוא למען ילמרו הוא. ² S. j. Kethub. 29d 30 (tann.): בוראי כך התניתי עמו וראי ³ in der Massora, s. *Frensdorff*, S. 4.

Ermahnungen zur Umkehr¹, welche als Sündenbekenntnisse betrachtet werden können.

והלא. S. Art. הַלא.

וכי. Zusammengesetzte Fragepartikel, deren Verwendung aus folgenden Beispielen ersichtlich ist. Die kürzeste Form der mit ich eingeleiteten Erörterung ist die, bei welcher der Frage (mit יכי) unmittelbar die mit אלא eingeführte Antwort folgt. Gen. r. c. 9 (7): • אלא • • אובר מוב מאוד (1): ib. (9): וכי גיהגם מובה Gen. r. c. 100 (9); Lev. r. c. 19 (5); 25 (6); Echa r. 3, 6; Ruth r. 3, 3; 3, 16; Tanch. B. בהר 5.2 — Zuweilen enthält die Antwort eine mit למדך oder ללמדך eingeleitete These, die sich aus dem den Gegenstand der Frage bildenden Texte ergibt. Lev. r. c. 20 (10) zu Num. 3, 4: . . . מתו אלא מלמד שהיה קשה . . . S. auch Lev. r. c. 26 (7); Schir r. 4, 8; Ruth r. 1, 1 Ende; Koh. r. 3, 11 g. E. — Die Frage kann so formuliert sein, daß mit אמת oder ähnlich der auffallende Ausdruck im Texte, der die Frage veranlast, hervorgehoben wird. Echa r. 4, 1, zu II Chr. 35, 24: . . אלא וכי בכמה קברות נקבר דאת אמר בקברות אבותיו אלא. S. auch ib. Prooem. 23, zu II Chr. 24, 20; ib. Prooem. 8 Anf. (שאתה אומר), zu Jer. 9, 18; Lev. r. c. 20 (10), zu Exod. 24, 11; ib. c. 3 (6), zu Ps 133, 2; ib. c. 1 (4), zu Gen. 14, 15 (דכתיב). — Die Frage wird durch Anführung eines anderen biblischen Textes unterstützt. Lev. r. c. 18 (3), zu Deut. 5, 20: . . אלא (Dan. 2, 22) ונהורא עמה שרא. S. ib. c. 30, (13), zu Lev. 24, 2; Schir r. 1, 2; ib. 8, 6; Tanch. בהעלותך 27, zu Num. 11, 16, aus Exod. 24, 9; Tanch. B. כה 19 E.; Esther r. 6, 1; Pes. r. 117a. Die Begründung der Frage kann auch ohne Anführung eines andern Textes geschehen, indem mit והלא der dem Wortlaute des ausgelegten Textes widersprechende Tatbestand konstatiert wird. Tanch. B. אמור 30, zu Lev. 23, 40: . . אלא אור חמשה ש חמשה והלא יש הלא אור וכי ראשון הוא והלא S. auch Tanch. B. ייחי 16; Lev. r. c. 1, 1; ib. 29 (6); ib. 34 (8).

Sabbath 4a (Aschi) . . . אלא . . . וכי אומרים.

וְלֹא עוֹד אָלָא. Die Formel יְלֹא עוֹד אָלָא ("nicht allein, sondern auch") wird einem Bibeltexte vorausgeschickt, dessen Inhalt als Steigerung des im vorhergehenden Bibeltexte Enthaltenen verstanden werden soll. Lev. r. c. 4 (3), zu Prov. 19, 2: ולא עוד אלא

1

חה. Der am Anfange des Artikels הַדָּא erwähnten aramäischen Formel הרא הוא דכתיב entspricht die hebräische Formel: וה הוא , והו וה עשמר הכתוב Zur Verknüpfung des Procemientextes mit dem Perikopentexte findet sie sich oft in Lev. r., in der Pesikta, besonders aber im Tanchuma. Lev. r. c. 2 (1), zur Verknüpfung von Jerem. 31, 19 mit Lev. 1, 2; ib. c. 4 (1); 5 (1); 7 (1); 8 (2); 9 (1); 10 (1, 4); 11 (5); 18 (3); 19 (1, 5); 21 (5). — Pesikta 1b, 29b, 76a; 76b, 105a; 105b; 176a, 186b; 188b. — Tanch. B. בראשית 4, 5, 13, 15, 22, 23, 28, 34, 35, 36, 37, 38 usw. In Gen. r. steht diese hebr. Formel nur zweimal: c. 53 (1) und 95 (2).2 Beispiele aus den andern Midraschwerken: Schir r. Einleitung: Ruth r. Einl., ib. III. Abschn. Anf., IV. Abschn. Anf.; Koh. r. Einl.; Esther r. 3, 1.3 Deut. r. c. 3 (9); 5 (2, 3); Pes. r. 16 a, 21 b usw.; Exod. r. c. 19 (1); 20 (1). In Exod. r. finden sich Beispiele für die gleichartige Verwendung der aramäischen und der hebräischen Formel, indem mit dem Perikopentexte zwei Bibeltexte verbunden werden: c. 15 (4), zu Exod. 12, 1, verknüpft mit Micha 6, 4 und Ps. 43, 3: את לפניך את ואשלח לפניך את החדש הזה לכם הה"ד ואשלח לפניך את .. משה אורך מרים ווה שאמר הכתוב שלח אורך; c. 30 (24), Exod. 21, 1, verknüpft mit Jes. 56, 1 und Prov. 24, 23: ואלה המשפטים הה"ר שמרו . . . משפם . . [ו] ה שאמר הכתוב. In diesen beiden Fällen findet eine Verknüpfung von Texten aus den drei Teilen der heiligen Schrift statt. 4 S. auch Exod. r. c. 29 (9) zu 20, 2, verbunden mit

¹ Eine ganze Folge solcher mit Bibelstellen begründeter Steigerungen, unter Anwendung der Formel לא עור אלא s. im Ausspruche des Agadisten Jizchak, Megilla 6b. 2 Nach Maybaums (S. 17, Anm. 4) richtiger Annahme, wonach vor אמר הכחוב אפר פוחד שיי פוחד אמר הכחוב 3 Ebendaselbst beginnt Levi sein Procemium zu Esth. 3, 1 ebenfalls mit אמר הכחוב (Ps. 92, 8). Sonst beginnen mit dieser Formel nur die anonymen Procemien. In Wirklichkeit hat jeder Prediger zur homiletischen Verknüpfung der beiden Bibelverse die eine oder andere Formel angewendet. S. Maybaum, S. 16, Anm. 1.

Amos 3, 8 und Jerem. 10, 7: וזהו הה"ד אריה שאני ה' אלהיך הה"ד אריה שאני ה' בתיב מולא ייראך. Eine durchgängige Anwendung findet die Formel im Midrasch zu den Psalmen, sowie in Agadath Bereschith.

In der Pesikta findet sich häufig die Formel: ה.. הכתיב. בכתיב. בכתיב. שבים bei Deutung des Textwortes mit Heranziehung eines anderen Bibeltextes. S. die Auslegung von Jes. 2, 9 im Prooemium Jochanans (p. 11b): הוא הוא דכתיב בהון הישראל דכתיב בהון הוא אדם זה ישראל דכתיב בהון הוא משה (Ezech. 34, 31) אתם (Num. 12, 3) וישפל איש זה משה דכתיב ביה והאיש משה (Ezech. 34, 31) אתם S. noch Pesikta 55b, 78b, 166a, 168a, 168b, 184a, 185b. Statt דכתיב steht einmal (78b)

לאלי. Mit אוֹרָהָרָת leiten die Amoräer eine These ein, welche sich aus dem Inhalte des in Rede stehenden tannaitischen Halachasatzes ergibt. S. Berach. 20 b (Rabina); Sabbath 103 b (Chisda); Pesachim 19 b (Aschi); ib. 38 b (Simon b. Lakisch); ib. 114 b oben (S. b. Lakisch); Beza 30 a (Kahana); Rosch Hasch. 22 a (Manasse); ib. 28 a (Rabba); Kethub. 11 b (Schescheth); Nazir 46 b (Adda b. Ahaba)¹; B. Mezia 91 a (Mari b. Kahana); B. Bathra 23 a ob. (Tobi b. Nathan); ib. 63 a (S. b. Lakisch); ib. 169 b (Rafram); Chullin 12 b (Raba). — Aramäisch lautet die Formel אָקרָא אָמְרָה, s. Baba Mezia 60 a (Eleazar); Bechoroth 45 b (Jose b. Abin).

אָנוֹ paaren, miteinander in Zusammenhang bringen. Tanch. B. ויחי 13: ויחי 13: ומשה זיווג שבמו של לוי כנגד מלכות יון (Javan ist das dritte der vier Weltreiche, und der Stamm Levi, dem die Hasmonäer entstammten, ist der dritte unter den Stämmen). Ib. זיעקב זיווג וווג מלכות מדי (Medien ist der Bär, Dan. 7, 5; Benjamin der Wolf, Gen. 49, 27).

Hithpael: sich zu einem Paare verknüpfen lassen. Exod. r. c. 15 (7), zu הן, Num 23: כל האותיות מזרווגין תוץ מב' אותיות הללו (in der Buchstabenkombination der Methode א"מ ב"ת bleibt in der ersten Hälfte des Alphabetes der Buchstabe ה, in der zweiten chne Paar).²

וכר (אוכר, Hiphil: erwähnen. Lev. r. c. 20 (8): בד' מקומות מזכיר מוכיר סורחגן (הכתוב לבי אהרון ובכולן מוכיר סורחגן (das Subjekt ist מיתתן של בני אהרון ובכולן מוכיר סורחגן (הכתוב (12): (12): הקדוש ברוך הוא מוכיר בתורתו ג' פעמים מי מריבה ((12): (12): ביום הכפורים ((12): (12): ביום הוא ((12): (12): ביום הוא ((12): (12):

ומר, Piel: einen Psalm (מומור) dichten. Sch. tob zu Ps. 5 (1): אמר דוד הואיל וכן אני מומר על שתיהן.

¹ In B. Kamma 35 b ist ואת אומרת (Chija b. Abba) späterer Zusatz; s. Dikd. Sofr. z. St. ² Über ווגן ווגן in der Massora s. Frensdorff, S. 4.

П

תדש, Piel (חַרְשׁ): etwas Neues bringen, vortragen. Schir r. 6, 4: שמא נביא אחד עמד וחידש את ההלכה (in einer Äußerung Moses' zu Num. 7, 3). Ruth r. 2, 4: מתחדשה הלכה Passivum: הלכה, Ruth r. 2, 5; 4. 1; 4, 5; j. Jebam. 9 c. Sabbath 135ab: מתחדשה הלכה (in bezug auf eine an Lev. 12, 3 anknüpfende Halacha).

תהריש אחרן, Nom. act. zum Vorigen. J. Nazir Ende, Sanh. 27a 44, zu Exod. 21, 19 (Simon b. Lakisch): חידוש מקרא הוא שיתן (die Bestimmung, daß das Versäumnis dem Beschädigten zu ersetzen sei, ist etwas "Neues im Schrifttexte", d. h. etwas, was nicht begründet ist). J. Pea 16c 35: הרי הוא בחידושו die Qualität der in der 11. der Dreizehn Regeln Ismaels als דָּבֶר חָּדֶשׁ bezeichneten neuen Folgerung aus einem Schrifttexte. J. Terum. 44c 21. zu Deut. 22, 19: (l. אין למדון ממנו לחידושו יצא המוציא שם רע דבר שהוא יוצא בחידושו (לחידושו למדין ממנו (vgl. j. Kethub. 27a 22); j. Sota 18c 55. zu Num. 5, 12: מומה לחידושו אין למידין ממנו 15. noch j. Pesach. 31d 71, Nazir 51c 6.

הירוש הוא שחידשה (Kethub. 34b, 35b, 38a, חירוש הוא שחידשה תורה בקנם הירוש הוא (Nedarim 4a, תורה בנויר, Kethub. 45a; Sanh. 27a. שאני מוציא שם רע דחירוש הוא (Chullin 108a; אודוש הוא בשר בחלב חירוש הוא בשר בחלב חירוש הוא בחרוש ואין בו אלא חירושו הוא ומחרוש לא נמריגן בו אלא חירושו הוא ומחרוש הוא ומחרוש לא נמריגן בו אלא חירושו הוא ומחרוש הוא מחריב הוא מחרי

חדת, Pael (= מְּדֵשׁ). Kethub. 45a: לא חרית ר', הדית ר',

אורן (חור), Peal: sehen. Die Redensart . הויגן אי "wir wollen sehen ob") wird angewendet, wo es sich darum handelt, einen zur Entscheidung vorliegenden Fall genauer zu untersuchen und dann zu entscheiden: Gittin 77b (Joseph);

יניד עליו רעו Gen. r. c. 16 (2) wird der Bibelsatz יניד עליו רעו (Hiob 36, 33) in dem Sinne von הברו מוכיח עליו (Gen. 2, 12) ein Edelstein ist, beweist "der Genosse des Wortes", das danebenstehende שהם S. Die Ag. d. pal. Am. III, 68.

2 S. Die Ag. d. Tann. II, 467; Ag. d. pal. Am. III, 569.
3 Vgl. ארות מכלל חבירתה מכלל חבירתה S. auch Frensdorff, S. 5.

Baba Kamma 117b (Aschi); Baba Mezia 104b (Aschi); Chullin 48b unten. -ניחוי אנן ("lasset uns sehen") wird angewendet, wo man eine theoretische Frage näher besieht und Genaueres über sie feststellt. S. Berach. 27a (Chisda), Sukka 12a (Jirmeja); Gittin 44b (Joseph); Kidduschin 53b (Jirmeja); B. Kamma 51b (Aschi); Arachin 29b (Joseph). - Berach. 49b (Nachman), in bezug auf eine durch Nachman im Namen Samuels überlieferte Satzung: מיניה דמר שמואל לא שמיע לי אלא נחזי אנן. Baba Mezia 8b, Abaji sagt seinem Lehrer Joseph, in bezug auf einen Ausspruch Samuels: זימנין סניאין אמרת לן נחזי אנן ולא אמרת לן מאי חוית Mit משמיה דרב יהורה (dem Äquivalent des hebräischen מה ראית, s. Art. איז) wird gefragt, was denn eine Meinung oder Annahme veranlaßt hat, da es doch freistand, eine andere Meinung oder Annahme auszusprechen. מאי חזית דסמכית אהא סמוך אהא (warum stützest du dich gerade auf diesen Bibeltext, stütze dich auf jenen), Megilla 17b. Dasselbe in bezug auf halachische Lehrmeinungen Jebam. 83 b. Ib. 94 a, in bezug auf einander gegenüberstehende Zeugenpaare: מאי חוית דסמכית אהני סמוך אהני. Kidduschin 20 a, in bezug auf Bibelstellen, die man in erleichterndem und in erschwerendem Sinne auslegen kann: מאי חזית מאי חזית דמדמית ליה לסוף הקדש נדמייה: Baba Mezia 55a: מאי חזית דמדמית ליה לסוף הקדש נדמייה מאי חזית דקנסינן ליה ללוקח ניקנסיה למוכר .Arachin 30a: מאי חזית דקנסינן ליה ללוקח ניקנסיה למוכר. Temura 12b, s. Art. אַדן. S. auch Art. קבור. Angeführt sei noch die Antwort Raba's, als ihn jemand fragte, ob er seinen Nebenmenschen töten dürfe, da ihm das mit der Drohung befohlen wurde, daß er sonst selbst getötet würde: Laß dich töten und töte nicht, מאי חזית דרמא דידך סומק שפי דלמא דמא האי גברא סומק שפי חזית דרמא דרבא. Hier ist nach מאי חזית das Wort למימר hinzuzudenken.

תוֹר. Piel. Die Redensart אוֹר. Papa zu Jes. 51, 16, der einzigen Stelle, wo Israel als Zion bezeichnet wird); j. Ab. zara 39a 64 (zu Jes. 7,6)²; Gen. r. c. 78 (14), Abahu zu Gen. 33, 14³; ib. c. 85 (7), zu Gen. 38, 14; ib. 100 (6), Sam. b. Nachman zu Gen. 50, 10; Lev. r. c. 23 (10), Simon b. Lakisch zu Ri. 4, 18; Pesikta 4a, Tanch. B. אוֹר. Pesikta 34b, Koh. r. 7, 23, Pes. r. 60a, Sam. b. Nachman zu I Kön. 5, 12⁴; Koh. r. 7, 1 g. E., zu Josua 24, 30; Pes. r. 82b, Bar Kappara zu Jes. 8, 6.

Samuel wendet die Redensart zu anderem Zwecke an, Jebam. 108a, wo מיורתי aue היורגו korrumpiert ist.

קיילא, Kraft, in der Bed. Argument. חייליה דרי... מן הדא, Kraft, in der Bed. Argument. היילא, j. Erubin 23 c 45; ebenso Maaseroth 49 b 22, Pesach. 29 a 30, Kidduschin 66a 2, Sanh. 22 d 41. Pesach. 32a 13: ר' יוסה נסיב חייליה

חלף, Pael. חלף (der andere tradiert umgekehrt),

Bacher, Terminologie II.

in der Überlieferung eines Ausspruches Samuels durch Huna und Jehuda, j. Sabbath 7b 63. — ואית דמחלפין (manche tradieren umgekehrt), in bezug auf eine Halacha Rabs, j. Sabbath 10c 51; dasselbe, j. Moed Katon 83c 53, in bezug auf die Deutung von Deut. 34, 8 durch Simon b. Lakisch; ואית דמחלפין לה, Pesikta 46a, in bezug auf die Deutung von Deut. 33, 8 durch denselben. — Challa 59b 69 (zu einer Kontroverse zwischen Jochanan und Simon b. Lakisch): היא בר אבא מחליף שמועתא (Pebam. 2c 45 (ebenso): היא מחליף של, Gen. r. c. 20 (10), zur Erklärung von קורדר, Gen. 3, 18¹; ib. c. 31 (11), zu Gen. 6, 16.

Hiphil, vom Tausch der Buchstaben. Schir r. 5, 11, eine Reihe von Beispielen für Blasphemien, die in biblischen Texten durch Vertauschung von Buchstaben entstehen: אם תחליף רי"ש, im Worte אחר Exod. 34, 14; אם תחליף חית לה"א, im Worte, וחכיתי וווכיתי, Jes. 8, 17 usw.

Hithpael. Sch. tob zu Ps. 90 (13), in einer kombinierten Deutung des Zahlenwertes des Wortes בראשית מתחלף עם מ' דאת"בש הרי ארבעים ל' דאל"בם הרי שלשים י' מתחלף עם מ' דאת"בש הרי ארבעים.

B. Kamma 57b, B. Mezia 80b: תרבה בר אבוה ותני, in bezug auf eine halachische Kontroverse zwischen zwei Tannaiten, die Rabba b. Abuha mit Vertauschung der Autornamen tradierte. — Ithpael Erubin 75b (Joseph): מריה דאברה"ם רבים ברבי איחלף לי.

S. auch noch Art. יְשִׁמָּה.²

ממר (ממר), sehen. Im palästinensischen Talmud ist (ממר) ממר (ל)ממר in derselben Bedeutung angewendet, wie im babylonischen מאי חוית (s. oben S. 65). Die mit dieser Formel beginnende Frage ist in der Regel durch שם eingeleitet. S. Berach. 2c 65; Schebiith VIII Anf. (37 d, Abun b. Chija); Maaser. 49 d 69 (Judan); Bikkurim 64 d 7 ³; Erubin 22 b 59 (Jose); Pesach. 31 d 25 (Jirmeja); ib. 35 a 55; Gittin 50 b 39; Sanh. 20 a 6; Schebuoth 33 a 31 (Zeïra); ib. Z. 54; Nidda 49 a 54. — Der Imperativ findet sich im pal. Talmud besonders in der Verbindung מוא (oder אחא (אחא אותא (אחא אותא (אחא האון)) (s. oben S. 21). S. Berach. Anf. (2a 37); Demai Anf. (21 c 41); Pea 17 d 55; Schebiith 33 b 12; ib. Z. 70; Challa 58 a 9; Erubin 24 c 12; ib. 25 a 14; Pesach. 23 c 30; ib. 34 d 32; R. Hasch. 59 a 11; Taan. 64 c 72; Megilla 70 a 45; Nazir

¹ Jalkut z. St. (I, 32): ואית המחלפין: s. auch Gen. r. c. 18 (1). ² Über s. Tann. Term. S. 59, Anm. 6, wo nachzutragen ist als Beispiel für die Redensart יייא חילוף: Jebam. XIV, 3; ferner Bar. Sukka 29a (רהברים הדברים, Baba Kamma 66b. — Zur massoretischen Terminologie s. Frensdorff, S. 5. ³ Daraus Midr. Sam. c. 23 (13); Sch. tob zu Ps. 26 (7).

תמר, Pael: erschweren, mit größerer Strenge entscheiden. J. Schekalim 50 c 54, Ab. zara 41 d 70: Als Rab nach Babylonien kam, sah er, daß man es dort mit einer Satzung leicht nahm, da erschwerte er sie; וחמרו מקילין וחמר עליהון, j. Moed Katon 82 c 42: המרן דו מיקל לה חמר ; j. Nedarim 37 c 15 (c. II Ende): המיתך מיקל וחמרית עליך; j. Sabbath 12 d 5, Pesach. 36 b 2: ההיא מחמרה על גרמה 22 a 4: ההיא מחמרה על גרמה.

Aphel. Sanh. 51a: אחמיר בהו רחמגא, in bezug auf die Priester hat Gott die Satzungen erschwert; Ab. zara 49a: אחמורי מחמרי; Nidda 66a: היכא Nidda 66a: אול ליחמר ולא ליקל. Jebam. 88a: לא ליחמר אחמור היכא דלא א' לא א'.

קמור את החמורה, schwer, opp. קל באסל. Exod. r. 1 (15): המור את החמורה, mit diesen Worten leitet der Agadist Levi eine Bemerkung zu Exod. 1, 18 ein, in der er die Rettung der Neugeborenen durch die Hebammen noch wunderbarer erscheinen läßt, als das in einem vorhergehenden Ausspruche der Fall ist.

— Koh. r. 1, 4 Anf., zu Deut. 32, 39: מי שאומר את החמורה הוא אומר 32, 39: את הקלה אני אמית ואחיה הרי חמורה וכל שכן מחצתי ואני ארפא שהיא .

קְּמָיר (= hebr. הְמִּאוֹר המירה Schebuoth משום דחמירה, vom dritten Gebote des Dekalogs. Chullin וומירה סכנהא מאיסורא .Sanh. 3b: דיני נפשות דחמירה. Sanh. 3b: דיני נפשות דחמירה.

חסר, Piel: verringern (scil. ein Wort um einen Buchstaben). Pesikta 95 b, Exod. r. c. 31 g. E.: אָמָרוּ הכתוב ו"ון, nämlich עפרון, Gen. 23, 16, sonst mit ו (עפרון), hier ohne ו geschrieben 3; in Gen. r. c. 58 (7) dafür: וְחָפָרְאוּ התורה ו"ן.

Pael. Die Formel הפוּרֵי מְחַפְרָא והכי besagt, daß die Mischna in ihrem Wortlaute ergänzt werden muß, um einen vollständigen Sinn zu ergeben: sie ist verringert (defekt) und eigentlich lautet sie so (dann folgt der ergänzte Mischnatext). S. Berach. 15b, 41a, Sabbath 21a, Beza 24a, Nazir 11a, Bechoroth 39a.

קמר, mangelhaft. וישב לא חסר, המקרא כלום, Tanch. B. וישב 17; einleitende Bemerkung zur Deutung des Wortes ib, Gen. 38, 18, welches die Andeutung enthält: שילדה מלכים כיוצא בו; denn auch ohne שילדה מלכים כיוצא בו denn diese Andeutung nicht beabsichtigt wäre, der Text nicht mangelhaft. — Lev. r. c. 23 (11): כלום המקרא חסר, צולום קריא חסר, צולום קריא חסר, vor einer Deutung

¹ S. Frankel, Mebô S. 14a. 2 Aus dem jerus. Talmud: אתמירתא הדר המירתא לופ Erschwerungen Rabs, Aboda zara 41 d 70. 3 Tanch. B. אחסרו ו"יו 1. א ביה אום היים וו"מו

⁴ In Gen. r. c. 87 (5): מלא שבק קריא כלום.

des Wortes לאלהים. — Tanch. B. נשא 25: ואפילו במקומה אינה מן ... דמרה כלום ... עו Num. 7, 1.1 Diese letztere lautet aramäisch: מן אתרה לא חסרה כלום, j. Sabbath 9b 74, einleitende Bemerkung der Gelehrten von Caesarea zu einer Deutung der Worte אלה הדברים, Exod. 35, 12, mit der gesagt werden soll, daß das Wort אלה allein, ohne Heranziehung von הדברים, zu dieser Deutung genügt. — In massoretischen Bemerkungen zur Schreibung einzelner Wörter des Bibeltextes bed. חסר die defekte Schreibung, im Gegensatz zu מלא Doch findet sich auch מלא st. מָלָא j. Kethub. 27d 67: נער הסר כתיב בפרשה, zu Deut. 23, 13-29; ib. Z. 68: אחת שלמה בפרשה תתיב בפרשה, nämlich V. 19. — Beispiele: Schir r. 2, 15, Exod. r. 22 (1), zu Hoh. 2, 15: חטר מלא תנינא מלא קרמאה קרמאה זישעלים (Tanch. B. כל תולדות שכתורה חסרין חוץ משנים שהן מלאין :18 בראשית, nämlich Gen. 2.4 und Ruth 4. 18; vgl. Gen. r. c. 12 (6): מפני מה אינון תסרין. — חסר צור מלא , צר חסר. in der Regel Eleazar b. Pedaths zu Jes. 23, 5, Gen. r. c. 61 Ende und Par. 4 — Pesikta 48b, zu Gen. 18. ו: ישב כתיב חסר ו"ין - Tanch. B. בירח 17. zu I Kön. 6, 38: בירח מבול חסר מ. d. h. בול הסר מבול gekürzt. — In arithmetischer Anwendung ist חסר das Gegenteil von יתיר. Schir r. 4. 4: או הסיר וויר, in der Regel Chizkija b. Chija's über das כי vor runden Zahlen: s. auch Ruth r. 1. 5. wo die Regel angewendet ist. J. Rosch Hasch. 46a 40: בכלל חסרים ובפרט יתרים.5

חשב, Piel: berechnen, zusammenzählen. J. Chagiga 79 d 47, Huna bemerkt zu der Angabe eines älteren Autors, daß in den Schriften der drei nachexilischen Propheten der Gottesname 93 mal vorkommt: הישבתים ואינן אלא פ"ג.

Pael. Megilla 10 b unt.: מְדֹא , er rechnete aus; Baba Bathra 118 b unt.: אקרא (Wie rechnete die h. Schrift, wenn in Josua 17,5 von zehn Anteilen Manasse's gesprochen wird?); Chullin 42 b unt.: מנא כי רוכלא ליחשב וליויל (er rechnete die zwei als eines); Nazir 21 a und sonst: תנא כי רוכלא ליחשב וליויל (soll etwa der Tanna, wie ein Krämer, der seine Ware herzählt, verfahren?).

קּשְׁבּוֹן, Summe, Zahl. J. R. Hasch. 56 b 40, Midr. Sam. c. 26 (5), zu II Sam. 5, 5 im Verhältnis zu I Kön. 2, 42: חשבון מרובה בולע לחשבון ממועט. Gen. r. c. 39 (7), zur Chronologie von Gen. 11, 32: לאברם מועט. לדך לך לך לד Tanch. B. לך לך לך מועט, die Summe seiner Buchstaben beträgt 243.

¹ S. Ag. d. pal. Am. I, 302, 2. ² S. ib. II, 122, 2. ³ Die Massora zu dieser Stelle bemerkt jedoch, daß אַלְלִים stets defekt geschrieben werde mit Ausnahme zweier Stellen: Richter 15, 4 und Echa 4, 18; zu den beiden letzten Stellen lautet die Massora: "ב מל" ב, zweimal plene. ⁴ S. Die Ag. d. pal. Am. II, 87, 2. ⁵ S. auch *Frensdarff*, S. 5.

Sch. tob zu Ps. 90 (13), vom großen ב des Wortes בית :בראשית הוא נדולה כשני ביתין מצמרפה לחשבון ארבעה .

תושבניה הדרין (= hebr. תחשבון. J. Berach. 5a 14: חושבנא הדרין (die Messiasnamen מנחם und haben denselben Zahlenwert); ebenso Echa r. 1, 16 (מעשה ברואג). Esth. r. 3, 11: הכסף בגימטריא מאה וששים וחמשה כמו העץ חושבניה דרין כתושבניה דרין הושביה דרין כתושבניה דרין.

Nedarim 32a unt.: אליעזר) דחושבניה אליעזר אליעזר 318, Gen. 14, 14); ib. zu Gen. 26, 5, אליעזר ושבעין מאה השטן הושבניה מאה מאה השטן הואר מאה השטן הואר מאה השטן הואר השטן הוארבעא ווארבעא. ושתין וארבעא

תח, schließen, opp. חתם (s. diesen Art.). Koh. r. 3, 14: שני ספרים שכתב שלמה לא חתמן אלא ביראה , nämlich Proverbien (31, 30) und Koheleth (12, 13). Lev. r. c. 4 g. Ende: מאה ועשרים ^{1} בהם הללויה — Pesikta 116a (Eleazar b. Pedath): כל הגביאים פתחו בדברי תוכחות וחתמו בדברי נחמות. ^{1} Vgl. j. Berach. 8d 28 f.; unten, Art. סים.

סיים, s. Art. סיים.

8

4, 17; 7, 12; 8, 17 Anf.; Pes. r. 76 a, 121 a. — מאי מעמא. Pesikta 27a: Koh. r. 1, 12 g. E. — מה מעמא Jer. Berach. 14c 28; 14d 2, 5; Pea 16 a 11; 21 b 2; Kilajim 32 b 6; Scheb. 35 c 34; Terum. 32 d 18; Sabb. 3a 40, 42; Sukka 54c 20, 22; R. H. 57a 43; Taan. 64a 14; Pesikta 13b; Lev. r. c. 7 (3); Koh. r. 9, 9 Anf. — ומה מעמא J. Berach. 14a 32; Pea 16a 9. — מאי מעם. Lev. r. c. 29 (3). — מאי מעם. Gen. r. c. 89 Anf., Pesikta 121a. — מאי מעמיה. Gen. יומאי מעם. י r. c. 22 (6); 24 (5); 24 (7); 27 Ende; 28 (4); 46 (2 E.); 64 (4); 65 (2); 68 (11). — מה מעמיה. Gen. r. c. 20 (10); 49 (1); Pes. r. 118b (st. מעמיה l. מעמיה, מעמיה Gen. r. c. 98 (10), Midr. Sam. c. 1 (1, 2); 2 (10); 5 (4); Pes. r. 76a. In allen bisher aufgezählten Beispielen folgt nach der Frage unmittelbar die betreffende Bibelstelle, ohne weitere Einführung, und die Bibelstelle genügt zuweilen für sich, um die gesuchte biblische Begründung darzubieten. Oder aber ihr wird, was meistens der Fall ist, die Auslegung beigefügt, durch welche die Begründung der vorhergegangenen These in ihr enthalten ist. Seltener sind die Fälle, in denen dem Bibelverse, mit dem auf die Frage geantwortet wird, die Einführungsformel vorausgeht. ומה מעם כתיב, Pesikta 25a; מה מעמיה רכתיב, Gen. r. c. 6 (6).2 ומה מעם דכתיב, Esther 1, 12. — מ"ם, Pesikta 48b, 49a, 49b, 64b; Lev. r. c. 22 (9); 22 (10); Ruth r. 1, 1; Koh. r. 1, 9.3 In Lev. r. c. 16 (8) wird nach der Mitteilung eines Ausspruches des Amora Acha gefragt: מאי מעמא; die Antwort ist mit אחא דאמר ר' eingeleitet. Es ist noch zu bemerken, daß die verschiedenen Variationen der Frage מה מעם nicht immer als ursprünglich angesehen werden dürfen; denn man muß annehmen, daß in vielen Fällen der Text eine der Willkür des Abschreibers zu verdankende Auflösung der Abbreviatur "" darbietet. - Ein besonderer Fall der Anwendung der Frageformel מה מעם liegt vor in Gen. r. c. 1 (2) 4, wo dieselbe so viel bedeutet, wie מפני מה und einen Fragesatz einleitet; ebenso Gen. r. c. 26 (2). Vgl. auch j. Berach. 4b letzte Zeile: מה מעם אמרי. Die Antwort in diesen Fällen wird nicht mit einem Bibelverse erteilt. -

¹ Das Suffix in מעמיה bezieht sich auf den Urheber des Ausspruches, nach dessen biblischer Grundlage mit dieser und den folgenden Formeln (in denen מעמיה angewendet ist) gefragt wird. Die Frage wird dann nicht durch den Urheber des Ausspruches, sondern durch den Redakteur des Midraschwerkes oder dessen Quelle gestellt. Es läßt sich freilich auch annehmen, daß das Suffix sich auf den Ausspruch (דבר) bezieht, also מעמו של דבר = מעמו של דבר = מעמו של דבר = 3 S. die Varianten bei Theodor, S. 47, Z. 3.

3 S. auch Gen. r. c. 8 (1), dazu die Varianten bei Theodor, S. 56, Z. 9.

Zuweilen wird in der Frage der Urheber des Ausspruches genannt, nach dessen biblischer Begründung gefragt wird.1 Besonders häufig ist das im paläst. Talmud der Fall. Die Formel lautet dann . . . מה (מעמיה) מעמא (מעמיה: Demai 25b 62; Scheb. 39a 51; Terum. 40c 25; 42d 68; 44d 45, 49; Sabb. 11d 22; Pesach. 34c 29.2 In Pesikta r. ist die Formel hebräisch so wiedergegeben (4a, 56a): מה מעמו של ר... In gleicher Verbindung findet sich der Ausdruck auch dort, wo nicht gefragt, sondern angegeben wird, womit die These eines Autors begründet wurde. Pesikta 10a (Levi): מעמיה דר' חמא בר חנינא; Gen. r. c. 7 (3): מעמיה דר' אבהו; ferner Gen. r. c. 41 Ende; 60 (5); Pes. 3b, 142a; aus dem jerus. Talmud: Berach. 4b 70; Pea 20a 59; Demai 24d 45; Kil. 28d 21; 31 c 60; Challa 57 b 69; 58 b 35; Sabb. 9d 40; 17 a 68. J. Berach. 2 d 20: חד אמר מעמיה דרבי וחרינא אמר מעמיה דר' נתן (vgl. Echa r. 2, 18).3 Schir r. 1, 2 ישקני E.): און דרבנן דכתיב ib. 6, 4 g. E.: מעמון דרבנן דכתיב; Koh. r. 9, 12: טעמא דרבנן.

Für den Agadisten Tanchuma ist charakteristisch die Phrase: אמרית (אמינא, אימא) מעמא, womit er die biblische Begründung für die Aussprüche früherer Autoren einleitet; s. Gen. r. c. 1 g. Ende; ib. c. 4 (3); ib. c. 3 (6) = j. Berach. 12 c 14; j. Berach. 5a 12 (= Echa r. 1, 16); j. Berach. 12d 43; Lev. r. c. 21 (2); ib. c. 36 Anf. 4 Außerdem wird diese Formel einmal durch Zeïra angewendet (j. Berach. 3a 70) und einmal durch Samuel, der einen Ausspruch Rabs biblisch begründet (ib. 3d 24; 7a 56).

Andere Anwendungen des Ausdruckes מַשְם. J. Beza 62b 23:
.. אלא ממעם הזה אלא; Sch. tob zu Ps. 18 (11): אחר ר יהודה אומר ממעם הזה אלא. In diesen Beispielen bed. מעם den biblischen Grund, die Belegstelle; ebenso j. Schebiith 38b 10, 13: בעי למיקם על הדין מעמא 39c 27: עאל רב יהודה ואמר מעמא. Viell. gehört hierher מעם , j. Nedarim c. 9 Ende (s. unt. Art. סָלָס, Midr. Sam. c. 25 (1).

¹ S. S. 70, Anm. 1. 2 In j. Pea 17 b 74 wird auf die Frage nicht mit einer Bibelstelle geantwortet; ebenso 16 c 49, 72; Demai 24 a 42. 3 S. auch j. Demai 26 b 31: לא כמעמיה דהדין מעמיה דהדין (חוביה (nicht biblische Begründung); j. Pesach. 34 c 28: מעמא דהן תנייה 4 S. Die Ag. der pal. Am. III, 480. 5 Vgl. Schir r. 6, 9 g. Anf.: הוכולן דורשין ממעם אחר. 6 Vgl. b. Sabbath 83 a unt. (Rab): [ולא נתנלה מעמה [של משנה זו]

שירו דמילתא , zur Erklärung von שירו, I Kön. 5, 12 angewendet 2, Schir. r. 1, 1 g. Ende; אמר מעמא, j. Schebiith 37a 19; איתמר מעמא, ib. 37b 54; Maaser scheni 55a 8.

Beachtung verdient, daß im Tanchuma der Terminus מעם fast gar nicht vorkommt. Was Tanch. B. בראשית 26 Anf. zu lesen ist (. . ז מעמייהו ד , stammt aus bab. Jebamoth 61 b.

In überwiegendem Maße hat מעמיה וש bab. Talmud die Bedeutung: sachlicher Grund. So zunächst auf den Bibeltext selbst bezogen: איניה דקרא, in der vielfach wiederholten These, daß R. Simon (b. Jochai), nach dem inneren Grunde der biblischen Satzung forschte: אינימאן הוא דדריש מעמיה דקרא (s. Joma 42 b, Jebam. 23 a, Sota 8 a, Gittin 49 b, Baba Mezia 115 a, Sanh. 16 b, 21 a, Menach. 2b). S. auch Jebam. 76 b: אינימא דעמא דשביעהא בשביעה (s. Joma Jebam. 26 b: אינימא בחביעה (s. Joma Jebam. 29 auch Jebam. 76 b: אינימא בחביעה (s. Joma Jebam. 29 auch Jebam. 76 b: אינימא בור מעמא בה מעמא (s. Joma Jebam. 29 auf den Satzes der einer sonstigen These die Rede, und zwar entweder wird מעמא לברא בה שכל מילתא בה מילתא (s. Sabbath 81 b: אינימא בה מעמא (s. Chullin 72 a: מעמא ההא מילתא (s. Kidduschin 45 a, Chullin 72 a: אינימא בה מעמא (s. Sabbath 81 b: אינימא בה מעמא (s. Chullin 124 b:

י Vgl. מעמו של דבר, Gen. r. c. 39 (9), tannaitisch. ² Das Suffix in שירו bezieht sich nach dieser Erklärung auf das vorhergehende משל.

צורבא מרבון דאמר מילתא לימא בה מעמא (מילתא דבעי מעמא: Bechoroth 35 a: אדר מתרי מעמי נקט נקט: קד מעמא (מדרש: Zebach. 90 a: חד מתרי מעמי נקט נקט: Zebach. 90 a: חד מתרי מעמי נקט: בפאר (מדרש: Zebach. 90 a: חד מתרי מעמי נקט: בפאר (מדרש: Zebach. 90 a: חד מתרי מעמי נקט: בפאר (מדרש: Zebach. 90 a: חד מתרי מעמי נקט: Erubin 71 b: מעמא מעמי (פוד פוד בין פוד פוד בין בור מעמי (בוד בין בור מעמי בור מעמי (בוד בין מברכי) מעמא מאי (מברכין מוריה). Die Frage lautet auch so: מעמא מאין מברכין (בוותייהו מעמא לוב בין בוותיהו הוא ממעמיה לא ממעמיה לא ממי (בוותייהו מעמיה לא ממעמיה לא ממעמיה לא ממעמיה לא ממעמיה לא ממעמיה (בוותייהו אובי ולא ממעמיה (בוותיהו בור אולא ממעמיה לא ולמעמן: Baba Bathra 107 b: אורו למעמיה בורבא ולא ממעמיה (בוותיהו אובי ולא ממעמיה (בוותיהו בוותיה בוותיה בוותיהו בוותיהו (בוותיהו בוותיהו בוותיהו בוותיהו בוותיהו מעמא אלא לרב: Perach. 14 b: מירי הוא מעמא אלא לרב: (בוותיהו בוותיהו בוותיהו בוותיהו מעמא אלא לרב: Pesach. 48 b. Ferner die Redensart: מירי הוא מעמא הבוותיה קל שום בוותיה מעמא אלא לרב: Besonders hervorzuheben ist noch der Ausdruck מירי הוא מעמא מעמא בין בעמי בוותיה קל שום בפפחים בפשחים בשמים בשמים בשמים של בשמים בשמים בעמים לבוות בעמא בוותר קל שום בפפחים בשמים בעמים בשמים בשמים בשמים בשמים בשמים בעמים בשמים בעמים בעמ

מרח. Der Hiphil הְּמְרִית kommt in charakteristischer Anwendung im Tanchuma vor, in einer Entschuldigungsformel, mit welcher der Redner — beziehungsweise der Redakteur des Midraschwerkes — darauf hinweist, daß noch vieles über den Gegenstand zu sagen wäre, er aber abkürze, um durch Länge nicht lästig zu fallen (nicht den Hörer zu ermüden). Tanch. בפניכם (die Schilderung der Vorsündflutler auf Grund von Hiob 24); ib. והדברים הרבה אלא כדי שלא להמריח בפניכם והענין הרבה 15: אלא שלא להמריח בפניכם (Rettung Lots durch die zwei Engel); ib. שימין הרבה יש למקרא הוה אלא בשביל שלא להמריח : 7: אמור (zu Ps. 36, 7); ib. הקרא הוה אלא בשביל נפתח ענין צורכנו צורכנו (zu Koh. 8, 1).3

Eine oft vorkommende stehende Ausdrucksweise lautet: מילתא האריא בקל (die heilige Schrift nimmt sich die Mühe, etwas, was durch Schlußfolgerung hergeleitet werden könnte, ausdrücklich zu schreiben). S. Pesach. 77b, Joma 43a, Jebam. 22b, Sota 29a, Kidd. 4b, Baba Mezia 94b, Zebach. 103b, Chullin 118b.

אות, als Adv. gebrauchtes Substantiv, in der Bed. "richtig" (Targum Onk. übersetzt damit: בַּן, Exod. 10, 24; מוב, Gen. 40, 16; הימב, Deut. 13, 15). Im jerus. Talmud wird das Wort sehr häufig

۹

¹ Die entsprechende Antwort beginnt mit משום. S. auch Berach: 49 a: . . . מאי טעמא לא משום. ² Zu מאי in der Massora s. *Frensdorff*, S. 6 f.

³ In Tanch. B. חולרות 15 heißt es: מיאך הוא מסיח בטירחא, zur Kennzeichnung der umständlichen Ausdrucksweise Esau's in Gen. 27, 31, im Vergleich zu der Jakobs in V. 19. — Vgl. auch noch b. Megilla 22a: אל מַמְרַת ציבורא (nach der richtigen Lesart); j. Berach. 3c 35: שלא להטריח על הצבור.

gebraucht, sei es in Verbindung mit einem Verbum, sei es selbständig. Pea 18b 43: יאות אמר ר' יודה Demai 21c 62: יאות הוה ואות הוה (ספשי Berach. 7a 58: הוה יאות בתיב. אילו הוה כתיב, Berach. 2d 42: ויאות שהוא כן; Berach. 2d 42: יואות שהוא כן; ebenso Demai 25d 34. S. auch die Art. ידע, אילו.

קָּד, Hand. Die Redeweise אָמר (נאמר) אמר (נאמר) mit folgendem Namen zur Angabe des Autors einer zitierten Bibelstelle¹ findet sich besonders in Verbindung mit dem Begriffe des "heiligen Geistes", s. Art. רוח הקדש. Andere Beispiele. Lev. r. c. 31 g. E: הוא שהקדוש ברוך הוא אומר לה על ידי יחוקאל; Pesikta r. 134c: זהו שאמר הכתוב על ידי ירמיה; Sch. tob zu Ps. 29 (1): זהו שאמר הכתוב על ידי אום: S. auch ib. zu Ps. 1 (6) über die Autoren der Psalmen.

7D, sofort. Dieser Ausdruck dient dazu, um die Darstellung, namentlich bei Erweiterung des biblischen Berichtes, lebhafter zu gestalten, besonders um ein neues Moment einzuleiten. Zumeist geht מיד unmittelbar dem betreffenden Bibeltexte voran. Gen. r. c. 34 (9), zu Gen. 8, 20 b, nach der Paraphrase der ersten Vershälfte: . . מיד ויקח מכל. Ib. c. 55 (4), zu Gen. 22, 1: מיד והאלהים מכה את אברהם. Manchmal wird dem מיד noch eine Einführungsformel angefügt. Pesikta 175a (= Lev. r. c. 21 g. Anf.), zu Ps. 140, 9: מיד אמר דוד אל תתן ה' מאויי רשע; Echa r. zu 2, 1: מיד מה כתיב ויחלו האנשים. Weitere Beispiele für die erstere Art: Schir r. 1, 1, zu I Kön. 1, 15; ib. zur selben Stelle; ib. 1, 13, zu Jos. 5, 3; ib. 2. 14, zu Exod. 2, 24; ib. 3, 6 zu Gen. 32, 26. Lev. r. c. 13 (1), zu Lev. 10, 16; ib. c. 26 Ende, zu I Sam. 17, 38. Exod. r. c. 1 Anf., zu Gen. 21, 9. Ruth r. 1, 5, zu Hiob 2, 8. Koh. r. 5, 6, zu Jes. 38, 2; ib. 9, 18, zu II Sam. 20, 20. Tanch. B. יצא 1, zu Gen. 28, 7; ib. שמות 13, zu Exod. 3, 4. — wird auch innerhalb der Paraphrase des Bibeltextes, also ohne Sätze des letzteren selbst einzuleiten, angewendet. Tanch. B. לך לך 7, zu II Sam. 10, 6: מיד שלח לארם נהרים והשכיר; ib. 17, zu Gen. 14, 17: מיד יצא מלך מיד קפץ על אברהם ; ib. ירא 42, zu Gen. 22, 1: סרום לקראתו.

ידע, wissen, erkennen. Im paläst. Talmud wird der aus einem tannaitischen Lehrsatze angeführte Beweis für eine halachische These sehr oft mit den Worten eingeleitet: הדע לך² שהוא כן הדע לך² שהוא כן. S. Demai 25b 65; Kilajim 30d 53, 31c 22; Terum. 46b 5; Maaser scheni 53c 52, 54a 48; Sabbath 4a 35;

י Die Redeweise entspricht dem biblischen . . דְּבֶר בְּיֵך, Lev. 10, 11 und oft.

² Vgl. Hiob 6, 27: ואתה דע לך.

Pesach. 28a 76. In Maaser scheni 53c 8 wird mit תרע לך שהוא מרין אמרין auf einen babyl. Amorasatz als Argument hingewiesen. Auch wo das Argument nicht einem Traditionssatze, sondern einem sachlichen Grunde entnommen ist, wird diese Formel angewendet; j. Pesach. 31a 41: . . תרע לך שהוא כן שהרי; ib. 31a 38: תדע [לך] שהוא כן שהרי. Zur Verstärkung wird das Adverbium יאות vorgesetzt; Sukka 54b 66: . . . יאות תדע לך שהוא כן שכבר; Jebam. 9a 68: . . ויאות תרע לך שהוא כן שבכולן כתיב. — Im agadischen Midrasch wird die Formel in verschiedenen Variationen angewendet. Am häufigsten: (selten תדע לך שהוא כן (כך. So in Lev. r. c. 1 (1, 4, 5), refrainartig am Schlusse dreier Procemien, mit Hinüberleitung auf den Perikopentext; ähnlich Lev. r. c. 19 (3) 1; 22, 2; 32, 5 (שהוא st. שהוא). Ebenso am Schlusse von Procemien: Tanch. B. נתח 7; נשא 7; נשא 21; בלק 25; פנחם 1; Exod. r. c. 25 (3); Sch. tob. zu Ps. 3 (1); 30 (4). Andere Beispiele für diese Formel: Schir r. 1, 4; 2, 14 E.; 4, 7; 4, 13 g. E.; 7, 8 g. E.; Midr. Sam. c. 5 (2); Tanch. B. ויצא 21; תדע לך שכן 12 Anf. — תדע לך שכן (od. שכך). Am Schlusse von Procemien: Tanch. B. בראשית 33; אירא 9, 16; sonst: Lev. r. c. 27 (5); Tanch. B. נה 12; בראשות 18; תולדות 3; Echa r. 1, 1 (העיר Anf.); Sch. tob zu Ps. 92 (2). Ohne das emphatische 77, am Schlusse des Procemiums, Tanch. אמור (ת' שכן הוא) 15 וירא sonst: ib. וירא 15 (ת' שכן הוא); Lev. r. c. 14 (3). Ohne הוא, bloß תדע לך שכן: Gen. r. c. 23 (2); 71 (2), 81 (2); Exod. r. c. 42 (6); Koh. r. 3, 15. Ferner findet sich: תרע לך שכן אמר ר' אמר Res. r. 152a. תרע לך שכן למרתי מ אמר הי , Pes. r. 152a. Häufig ist die Beweisführung einer These in folgender Form: .. תדע לך (mit ש, auch שהרי, wird das Argument eingeleitet) 2; s. j. Berach. 3b 56; Tanch. B. מד 2; Gen. r. c. 72 (2); 100 (9). Lev. r. c. 4 (3); Exod. r. c. 22 g. E.; Tanch. שלח 28; אמור Add. 19; Deut. r. c. 9 (3). Ohne ש, bloß תדע לך, als die Argumentation einleitende Formel findet sich besonders in den Tanchuma-Midraschim: Tanch. B. בשלח 20 Anf.; אמור 23 Anf.; בהר 4; Exod. r. c. 3 (8); 21 (4); 38 (5); Deut. r. c. 1 (1); 1 (10); 1 (11); 2 (29); 4 (6); 5 (3); 5 (10); 9 (1 g. E.); Pes. r. 7b. Ebenso ותדע לך: Exod. r. c. 40 (3); Pes. r. 54b. תרע שהרי: Tanch. B. מקץ 14 g. E.; Esth. r. 4, 2. Bloß תדע Tanch. בהעלותך 28 g. E.; Koh. r. 3, 2 (תדע דהא כתיב). Noch folgende Variationen seien erwähnt: תדע

י In der Parall. Schir r. 5. 11 steht nach כן מהוא חסכה מהוא כן 1 neinigen der Beispiele, z. B. den ersten zwei, steht vor dem Argument auch die zu beweisende These als Objekt zu התךע לך.

מנין תדע כן ;4 נח .ib. מכאן תדע לך ש . . . 4; בהר .tanch. מנין תדע כן . . ממה ש. . תרע ש. . . . . Schir r. 3. 10 E. - Formelhaft sind Angaben des Nichtwissens, wie eine Bibelstelle zu erklären sei, um ihre Erklärung einzuleiten. Gen. r. c. 98 (19): . . תלמוד לומר . . איני יודע מי . . Exod. r. c. 7 g. E.: איני יודע . . אלא ללמדך (Sch. tob zu Ps. 25 (6): אלא הוא הקרא איני יודע מקרא זה מה הוא . . מלמד . . כשהוא כתיב ; (Gen. r. c. 2 (5): דער יודע . . מלמד דכתיב . . הוי Pesikta 61a: . . כשאמר . . דכתיב אנו יודעים איזה . . כשאמר אנו יודעים; Gen. r. c. 68 (9): אוו דכתיב המן מה המן מה . . . מן אנו יודעים (s. ähnlich ib. c. 51 (9); 64 Ende; Lev. r. c. 12 g. Anf.; Tanch. B. וישב 1; Pesikta r. 104b); Tanch. B. בא 17 Anf.: . . אין אנו יודעים אלא. Jer. Pea 15c 4: הרא אמרה . . כשהוא אומר . . כשהוא אין אנו יודעין. . . ש. Aramäisch, Schir r. 4, 7: ולית אנן ידעין מאן דאמר דא ומאן ראמר באמר . . וכתיב . . ואין אתה :20 וישלח . . . דאמר דא ורע אנו יודעים ש . . . אלא — Hierher gehört ferner: . . . אלא . . שלא מלמד ש. . אלא Lev. r. c. 8 Anf.; . . אלא . . . . אלא מלמד ש. Tanch. B. מקץ 6 Anf. 1 – רצונך לידע, ib. 6; Exod. r. c. 15 (6); Sch. tob zu Ps. 7 (14).

Beispiele für das aus der Schule Ismaels bezeugte להודיעך im nachtannaitischen Midrasch: jer. Berachoth 5a 1; Bikkurim 63 d 68. Gen. r. c. 62 (5); 63 (9); 72 (2); 89 (6). Tanch. B. בראשית 26; חולדות 19; בהעלותך 2, 28; חקת 40; בלק 13, 19, 30; סגום 3. Exod. r. c. 21 (4), Pesikta r. 45a, 50b, 150b. Sch. tob zu Ps. 5 (7), 45 (4), 79 (5). Bloß להודיע Pesikta 85 b; Pes. r. 160b; Tanch. וכי אין הכתוב 20; אמור 5. — Koh. r. 2, 8 g. Anf.: וכי אין הכתוב

יחד. Piel יחד. Echa r. 2, 1 g. E.: יחד מיחד. Piel יחד. Echa r. 2, 1 g. E.: יחד מיחד. Piel יחד. Gott zeichnete das Böse (das Strafgericht) nicht damit aus, daß er seinen Namen dabei genannt hätte; gefolgert aus Ez. 9, 5, wo nach אמר die Nennung Gottes fehlt.³ — Lev. r. c. 12 (1): חבבו הכתוב לאהרון ויחד אליו הדבור בפני עצמו Lev. 18, 8.

י Vgl. מי מודיע, j. Sabbath 4a 33 (= Beza 62a 5). In der Parallelstelle b. Beza 24b: בידוע, 2 Vgl. j. Schebuoth 35a 55 (tannaitisch): עד שיוריעך הכתוב.

³ Dieser Ausspruch Eleazar b. Pedaths ist Ag. d. pal. Am. II, 73 nachzutragen.

Nithpael. Lev. r. c. 12 (2): ונתייחד אליו , zu Lev. 18, 8; ib. c. 13 (1): אונתייחד הדבור אליהם, zu Lev. 10, 12.

יחם. Piel, סְּיִ: die Abstammung einer Person angeben, sie nach ihrer Familienbeziehung erwähnen. Tanch. B. בתוב מיחסם הקב"ה, zu Gen. 9, 18. Midr. Sam. c. 1 (5): יחסם הקב"ה, zu I Sam. 1, 1. — Pesikta r. c. 7 g. E. (28 b): אחרון משל משה ואהרון באל משה ואהרון באל מייחסו באל מייחסו באל מייחסו בע Exod. 6, 14 ff. Pesikta 115 b: התחיל מייחסו, zu Num. 25, 11. Ib. zu Exod. 6, 14 ff. Pesikta 115 b: התחיל מייחסו בע Num. 25, 11. Ib. מה בתוב ליחסו בע Jerem. 1, 1. Gen. r. c. 62 E.: אותו של באה הכתוב לייחס תולדותיו של zu Gen. 25, 12. Schir r. 4, 7: אותו רשע מה צורך היה לי לייחס בספר בספר באל Gen. 1, 1. Gen. r. c. 39 (10): אותו רשע המה בהמה בהמה בהמה ועוף שאינן כלום נתייחסו נה ובניו אינן דין שיתייחסו ומה בהמה בהמה בהמה באל משה בעוף שאינן כלום נתייחסו נה ובניו אינן דין שיתייחסו וכו להתייחס אצל משה באל משה באל

In der Bedeutung "aufzählen" steht הַחַ in folgendem Satze (Ruth r. Absch. I Ende): לא ייחס הכתוב את ממונם, nämlich Ruth 1, 1, wo die h. Schrift den Besitz des auswandernden Elimelech nicht erwähnt, während in Esra 2, 66 f. der Viehstand der ins heilige Land Einziehenden aufgezählt wird. — Eine spezielle Bedeutung hat הַחָם auch Sch. tob zu Ps. 90 (6), wo mit Beziehung auf den Ausdruck תפלה למשה (Ps. 90, 1) gesagt ist: ואתה מוצא הרבה צדיקים נתפללו לפני הקב״ה ולא בא הכתוב לייחס אלא הרבה נביאים והרבה צדיקים נתפללו לפני הקב״ה ולא בא הכתוב לייחס אלא הרבה נביאים והרבה צדיקים נתפללו לפני הקב״ה ולא בא הכתוב לייחס אלא הרבה נביאים והרבה צדיקים נתפללו לפני הקב״ה ולא בא הכתוב לייחס אלא הרבה צדיקים נתפללו לפני הקב״ה ולא בא הכתוב לייחס אלא הרבה נביאים und vierzig Nächte gebetet hat.3

בות, פות יותם sind die Substantive zu diesem Verbum. Tanch. B. שלשלת היחסים 23: שלשלת היחסים die anderen Stellen, in denen der betreffende Ausspruch Josua b. Levi's vorkommt 4, haben שי יוחסין 5, Sukka 55 d 47; Gen. r. c. 82 (11); Schir r. 5, 5. — ספר יוחסין Pesach. 62 b, bed. traditionelle Erklärungen zum biblischen B. der Chronik.

Das aramäische Verbum im Pael. Jebam. 62 a: יחסינהו בשמייה, in bezug auf II Kön. 20, 12; Megilla 12 b: ליחוסי קאתי ליחסיה אי ליחוסי אי ליחוסי אי zu Esther 2, 5.

שלכול. Beispiele für den Terminus יכול, der eine hypothetische Auffassung des Bibeltextes einleitet, mit darauffolgendem תלמור

¹ Sanh. 82 b: בא הכתוב מייחסו. 2 S. auch Sabbath 55b: בא הכתוב מייחסו. zu I Sam. 14, 3. 3 Eine spezielle Bedeutung hat das Verbum auch in b. Megilla 17a ob.: כרי לייחס בהן שנותיו של יעקב (Die Lebensjahre Ismaels sind erwähnt, Gen. 25, 17, um durch sie die Lebensjahre Jakobs berechnen zu können.)

⁴ S. Ag. d. pal. Am. I, 144, 6.

לומר, in der nachtannaitischen Agada: Gen. r. c. 20 (7), 34 (13), 48 (13), 40 (2); Pesikta 95a, 156a; Lev. r. c. 17 (1, öfters); ib. 17 Ende; 24 g. E. Schir r. 1, 2 Ende; 1, 5 (כאהלי); 2, 1 Ende; 2, 3 Anf.; 6, 8. Echa r. 3, 25. Koh. r. 3, 21. Exod. r. c. 38 (2). Pes. r. 178a, 179a. Tanch. מורען 11. Sch. tob zu Ps. 1 (4); 1 (20 g. E.); 23, 6. — S. auch Schir r. 6, 10 Anf.: . . יכול אף . . יכול אף . . . יכול אף . . . . כו תלמוד לומר

(od. בביכול). Beispiele der Anwendung dieses Ausdruckes, mit dem eine der Ehrfurcht vor Gott widerstreitende oder sonstwie kühne Äußerung gemildert werden soll. Jerusalem. Talmud: Berach. 9d 75 (S. b. Lakisch); R. H. 57b 19; Taanith 68d 26 (Simon b. Lakisch); Sanh. 27c 58 (Abahu); ib. 28b 68 (Eleazar); Schebuoth 33 c 19 (Abahu). — Gen. r. c. 12 (1), tann.; 75 (1). — Lev. r. c. 23 (6), Abin; 30 (13), Simon b. Pazzi; 31 (6). - Pesikta 15b; 29a (Abba b. Kahana); 102b (tann.); 113b (Acha); 151a (Sam. b. Nachman); 164a (Issachar aus Kefar Mandi); 166b (Jehuda b. Simon); ib. (Levi b. Parta); 171a. — Schir r. 1, 4 g. Anf. (Acha); 4, 4 g. E.; 4, 8 (Simon b. Jannai); 5, 2 g. E. (Jannai); ib. (Levi). — Echa r. Procem. 2 (Jochanan); ib. (Simon b. Lakisch); Procem. 15 (S. b. Lak.); Procem. 34 (Acha); 1, 6 (Jeh. b. Simon); 1, 16 (Levi); 2, 3 (Jeh. b. Simon), 3, 31. — Koh. r. 2, 12 (Jizchak b. Marion). — Esther r. 3, 6. — Tanchuma B. בראשית (S. b. Lak.); ib. 36; הו 4 (Acha b. Chanina); ib. 17 g. E.; לך לך לך לן 32; ויצא 5; ויצא 10 (Berechja); ib. 28; שמיני (Tanchuma); שמיני 2; שמיני 3 g. Anf.; 3; at. 5; אחרי (Abahu); מצורע 3; ib. 5; אחרי 13; ib. 18 (Abahu); מצורע 24; שלח ; ib. 10; ib. 14; נשא 6 (Jizchak); במרבר 2 Anf.; שלח Addit. 11; סנחס 2. — Deuter. r. c. 1 (2), Jeh. b. Simon; 3 (15), Simon; 7 (10); 7 Ende (tann.). — Pesikta rabb. 5b (Josija); 20a (Abba); 32b; 77a; 106a; 110a (tann.); 136a; 136b; 175a; 187b; 196b. — Exodus r, c. 15 (12 Anf.), tann.; 18 (1); 18 (7); 21 (1), Levi; 21 (2); 23 (1), Abahu; 23 (8), Jochanan; 25 (8); 29 (9), tann.; 30 (24); 33 (6); 36 (4); 42 (5), Abin; 43 (1), Chama b. Chanina. — Schocher tob, zu Ps. 10 (5 Ende); 12 (2), Jose b. Chanina (ebenso 52, 2); 12 (3), Judan; 18 (29 E.), Chama; 20 (3); 52 (6); 76 (8), Berechja; 86 (7), Jizchak; 97 (2), Samuel b. Nachman.

Seltener findet sich im nachtannaitischen Midrasch die zuerst bei Akiba vorkommende längere Entschuldigungsformel für agadische Kühnheiten. Schir r. 2, 1 (Reuben zu Jes. 66, 16): אילו לא לא 16: ברכול לא היה אפשר לאומרו כביכול ... דיה הדבר כתוב לא היה אפשר לאומרו בניכול ... ביכול Jes. 22, 12): אולמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו וואילמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו

Im babylonischen Talmud findet sich sowohl כביכול, als die längere Entschuldigungsformel fast nur in tannaitischen Sätzen oder in Aussprüchen palästinischer Autoren. Beispiele für das erstere: Chagiga 13b (anonyme Agada zur Ausgleichung zwischen Daniel 7, 10 und Hiob 25, 3); Joma 3b (tannaitisch); Sota 35 a und Parallelst. (Chanina b. Papa); Baba Kamma 79b (tannaitisch); Sanhedrin 97a unt. (tannaitisch). Die volle Formel אלמלא מקרא כחוב אי אפשר findet sich in Aussprüchen von Josua b. Levi (Erubin 22a), Jochanan (R. Hasch. 17b, ohne כביכול; Baba Bathra 10a); Eleazar (Berachoth 32a); Abahu (Megilla 21a).

לקל, Peal: lernen (= hebr. למד). Im jerus. Talmud lautet eine häufig angewendete Formel der halachischen Erörterungen: הדא ילפא מן ההיא ילפא מן הדא ("dieses lernt von jenem, und jenes lernt von diesem"). Es ist damit gesagt, daß zwei miteinander in Beziehung gebrachte Satzungen in bezug auf einzelne Bestimmungen einander ergänzen, indem für die eine Satzung die Norm der anderen geltend gemacht wird. S. Pea 17c 36; Demai 24a 59; Maaser. 51 a 3; Sabbath 4d 71; Pesach. 27c 35; Sukka 53a 8; Kethub. 33a 67; B. B. 13c 12; Nidda 50c 14. S. auch Kidd. 60 b 64: וההיא ילפה מו הרא. — In der Regel aber ist nicht der Gegenstand der Deduktion das Subjekt zum Verbum ילף, wie in der erwähnten Formel, sondern der Interpret der Halacha, der Forscher ist es, von dem mit ילף ausgesagt wird, daß er das eine vom anderen "lernt", d. h. Bestimmungen des einen für das andere ableitet. S. j. Maaser scheni 52 c 62: ר' יודה יליף כל רבנו ילפין לה ; j. Erubin 18b 20 (zu M. Erubin I, 1): רבנו ילפין לה מפתחו של היכל ור' יודה יליף לה מפתח האולם; j. Sukka 51 d 74: חד נילף פיאת ; j. Pea 15 a 51; יליף לה מן הארון וחורנא יליף לה מן העגלות עומרין מפיאת קמה (vgl. ib. 19 c 24). — Deduktion einer These aus einer Bibelstelle bed. ילף in j. Sanh. 19 c 6: אם מתוד את יליף לה. Ebenso Sch. tob zu Ps. 18, 18: ורבנן ילפי לה מהכא. Außer diesem letztern Beispiele findet sich ילף nirgends im palästinensischen Midrasch angewendet.

Im babyl. Talmud ist יפי ein Synonym von ממר (s. d. Art.)2; und die beiden Verba werden alternierend in demselben Satze angewendet. S. Kerithoth 13 b: תנא קמא סבר נמרינן שכר שכר מנזיר ור' יהודה לא יליף שכר שכר מנזיר (מויר מיום הכפורים יליף נגמור נמי מיניה. Sukka 5b oben: nach ממר לולף (אי מיום הכפורים יליף נגמור נמי מיניה. Sukka 5b oben: nach ולילף (אי מיום הכפורים יליף (אי מיום הכפורים יליף (אי מיום המור מיולף מווילף (אי מיור מויר) (אי מיור מויר) (אי מיור מויר) (אי מיור מויר) (אי מיור) (מויר) (אי מיור) (אי מויר) (מויר) (מויר) (אי מוויר) (מויר) (אי מוויר) (אי מוויר

¹ Nach der richtigen Lesung, s. Ag. d. pal. Am. II, 56, 1. 2 S. Dikd. Sofrim zu Erubin 54b (V, 217), wo zu ולילפו die alte Leseart ילילפו verzeichnet ist; zu ולילף: וניגמר. 3 Hier ist ילף in der zu Anfang des Art. angegebenen

קבה, schön. Als Adverbium gebraucht in folgenden Ausdrücken. הרי יפה אמר הכתוב, Anfang eines Prooemiums zu Num. 4, 13, aus II Kön. 14, 27 (Tanch. במדבר 31). — Pes. r. 152a: הוי אמר ישעיה Schluß einer Erläuterung zu Jes. 51, 14; ib.: יהוי Schluß einer Homilie zu Gen. 21, 1, welche vom Satze Eleazar b. Pedaths über יהו ausgeht. S. auch Lev. r. c. 28 (1): יפה אמר שלמה in dem Berichte Benjamin b. Levi's über die Rettung des Buches Koheleth; Gen. r. c. 25 (6): יפה השיבו.

יצא, hinausgehen. Beispiele für das emphatische צָא וּרָאָה bietet bloß Gen. r. c. 9 (8) und c. 15 (7).3 — . . זא ולמד מו. Tanch. B. צא ולמד מאבימלך 13: ויקרא, nämlich aus Richter 9, 53; ib. שלח 15: . . ברים מן האבנים, aus Josua 4, 20; ib. צא ולמד 2: צא ולמד מיוסף, aus Gen. 45, 3. Midr. Sam. c. 28 (5), Gottes Wort an David: צא ולמד מיהושע רבך, aus Jos. 10. Exod. r. c. 23 (3): צא ממרה, aus Exod. 15, 25. Sch. tob zu Ps. 1 (22): צא ולמד מכלעם הרשע, aus Num. 22, 18.4 Hierher gehört auch j. Erubin 22c 27 (wo aber nicht auf einen Bibeltext hingewiesen wird): אם ... אין אתה יודע ... צא ולמד מו ... Ferner sei die im pal. Talmud öfters vorkommende Redensart erwähnt: נצא בחוץ ונלמר; sie wird von zusammen studierenden Gelehrten gebraucht, die irgend einen Traditionssatz nicht kennen und mit jener Redensart den Willen ausdrücken, die Lücke in ihrem Wissen zu ergänzen. Es wird dann stets berichtet, sie wären wirklich hinausgegangen und hätten gehört (נפקון ושמעון), wie jemand den betreffenden Satz vortrug. S. Schebiith 33d 61 (Abba und Hela in Tyrus, Jona); Terum. 43 c 68, Sukka 53 a 70 (Judan b. Pazzi und Aibo b. Nagri, Chizkija); Sabbath 5a 74 (Bar Kappara und Chija). S. noch Aboda

Bed. angewendet: das Subjekt sind die Gegenstände der Deduktion; etwas weiter heißt es im selben Sinne: מינמרו (ונינמור (עונימור).

¹ S. Die Ag. der pal. Am. II, 82, 1. 2 Frensdorff, S. 6: "ה" kommt mehrmals in der Massora parva vor, um anzuzeigen, daß die Form, wie sie im Texte steht, die richtigere ist." 3 J. Pea 20c 21: צא וראה מה הצבור נוהנ. (Aram. j. Sabb. 8 a 61: "מ" חמ" המ" משה לבר (פוק חמ" ב מאר ממשה לבר). Dem entspricht im bab. Talmud (Erubin 14b): עא ולמד ממשה לבר (בעוק הוי מאי עמא דבר Lev. r. c. 1 Ende, stammt aus Tanna dibe Elijahu. 5 Vgl. Schir. r. 4, 11 Ende (zweimal).

zara Ende 45 b 60; Horajoth 46 d 22.1 — Hierher gehört noch die spöttisch gemeinte Redensart: אַראָא, gehe hinaus und beschäftige dich mit dem Bibeltexte, in der Botschaft Jannai's an Chanina, j. Kilajim 42 d 30, j. Sabb. 10 c 43 (vgl. auch j. Kethub. 29 d 1).

Im bab. Talmud (Berach. 30b, Jebam. 40a, Keth. 56a) lautet die Redensart: פוק קראך לברא.

לפוצא בו, desgleichen. Beispiele aus dem nachtannaitischen Midrasch. Echa r. Prooemien 15: מפרעה ומסיסרא וכיוצא בהן; דמהרעה ומסיסרא וכיוצא בהן; Schir r. 4, 2 Ende, Tanch. B. כיוצא בדבר אמר יחוקאל 10: וישל 11: וישל 11: וישל 11: אומר כיוצא בדבר אתה 11: וושל (Var.: אומר ויש פסוק כיוצא בו 11: וידא בדבר אומר (Var.: אומר המחולה), nämlich Wiederholung des Nomens anstatt des Pronominalsuffixes in Gen. 19, 24; als ähnlich wird zitiert I Kön. 1, 33.

ישובו של מקרא הוא In dem Ausdrucke. ביאשית (Tanch. B. בראשית 8) bed. das Wort: "Verdeutlichung" des Bibeltextes. Als solche gilt das Wörtchen את vor den beiden Objekten in Gen. 1, 1; diese werden, so läßt der Midraschautor 3 R. Ismael sagen, durch das Wörtchen als Objekte gekennzeichnet. — Das Verbum kommt in der Bed. ordnen, beruhigen vor, s. Levy II, 270.

קאן, hier (an der in Rede stehenden Bibelstelle). Lev. r. c. 29 Ende (= j. R. H. 59 c 61), zu Num. 29, 2: בכל מוספין כתיב פקדם ברא אלהים $\sim$ בראשית. $\sim$ Tanch. B. בראשית $\sim$ 13: מקדם ברא אלהים

י Vgl. Ratner, Scholien zum Jeruschalmi (אהבת ציון וירושלפי), Traktat Sabbath (Wilna 1903), S. 37.

2 S. darüber Die Agada der pal. Amor. I, 5, Anm. 7; Ratner ib. S. 102.

3 Nach der Version in Gen. r. c. 1 (14) gibt diese Antwort, jedoch anders ausgedrückt, Akiba. S. Ag. d. Tann. I, 62 (I², 57).

⁴ In den Ausgaben fehlt das Wort קרא. 5 In den Ausgaben: תעזוב יתירה. 6 S. auch Frensdorff. S. 6.

אין כתיב כאן און כתיב כאן ומתחלה אין כתיב כאן אלא בראשית (zu Gen. 1, 1) יושלח לבע Gen. 34, 1, vgl. mit 30, 16): און הצא וועצא ואף בלאה ותצא וועץ מה כתיב בלאה ותצא וואף (בע Gen. 34, 1, vgl. mit 30, 16): מא כתיב בלאה וועצא (בע Gen. 3, 24, vgl. mit II Kön. 19, 15): נאמר כאן כרובים ונאמר בסנחריב יושב הכרובים מה כ' האמור כאן? הרופים אף כאן ח' וג' שתי יצאות כתיב (בע Gen. 27, 30): תולדות 17 (בע Gen. 38, 16, vgl. mit Num. 22, 23): שכאן כתוב התם ותם האתון - 3. מובר התם ותם האתון ...

(auch מְּבֶּל), von hier, daher. Die kürzeste Formel zur Verknüpfung einer These mit einem Schrifttexte, aus dem sie sich ergibt, lautet ש מכאן ("von hier ergibt sich, daß . . . "). S. j. Berach. 4b 65; 7b 71; Pea 18a 46. Gen. r. c. 3 (7); 5 (7); 18 (4); 19 (5); 51 (3); 52 (8); 60 (6); 76 (2); 88 (5). — Pesikta 6 b; 21b; 42a; 65a; 141a. — Lev. r. c. 9 (9); 20 (10); 30 (3). — Schir r. 1, 1; 1, 9; 1, 12 E.; 3, 7; 5, 16 g. E. — Ruth r. 2, 14 g. E.; 3, 3; 4, 2. — Koh. r. 3, 11 Anf.; 3, 14. — מכאן אמרו: Gen. r. c. 65 (10). - Pesikta 23a; 124ab. - Schir r. 4.4 g. E. - Ruth r. Parascha II g. Anf. — מכאן אמרו רבותינו: Tanch. B. וישב 17 g. Anf. — Den Tanchuma-Midraschim eigentümlich ist מכאן אתה למד יש . ש: Tanch. B. בראשית 13; וירא 22; ib. 24 E.; ib. 42 E.; ויצא 19 Anf.; וישב 10; ויבשלח 12; בהעלותך 1; ויקרא 11; ויקרא 19 בהעלותך 23 E.; שלח 12 E.; בלק 14; ib. 29. — Exod. r. c. 1 (1); 1 (30); 1 (32); 3 (12); 4 (2); 5 Ende; 10 Ende; 21 (10); 26 Ende; 31 (6). - Sch. tob zu Ps. 9 (7); 18 (15 g. E.); 44 (1 Anf.); 51 (2). Vgl. auch Tanch. B. מכאן אתה אומר (מכאן ib. 15: מכאן אתה מחשב.

מְבָּאון וּלְהַבָּא bed.: "in der Zukunft", wenn in der Auslegung das Futurum des Verbums urgiert wird. So Lev. r. c. 9 (6) zu Lev. 7, 11 (יקריבו) 4; Schir r. 3, 6, zu Exod. 15, 16 (הפול).

Baba Bathra 69 b oben, zu Gen. 23, נו התורה מצרים מן התורה (dieser Vers enthält die biblische Grundlage für die Gesetze von den Anrainern).

כביכול. S. oben S. 78.

קּבְר, schon, bereits. Beispiele für הָלא כבר נאמר s. unter הָּלֹא s. unter הָלֹא (S. 53). — כבר כתיב: Gen. r. c. 35 (3); 39 (11); 48 (16); 68 (5).

אמרי לה כדי ... נמב S. Art. מרבי לה כדי הממר. , nach der Angabe der Urheberschaft eines Satzes stehend (z. B. אמר רבא ואמרי לה כדי), bed. wahrscheinlich: Andere lehren den Satz ohne solche Angabe ("wie er ist" קּדְהָיא). S. Joma 44a, 72b, Meg. 2b, Jebam. 90a, B. M. 2a, Menach. 55b, Chullin 73a.

¹ Zu אין כתיב כאן s. unt., S. 92. ² Hier muß es heißen: להלן оder התם הם יוש כאן (כן) וו im Munde Jochanans s. B. Ratner, Scholien zu j. Sabbath 4 c 61 (S. 32). ⁴ Der massoretische Text: יקריב. Die Variante יקריבי findet sich auch in Handschriften.

כחש, Hiphil. Tanch. צו 7 (zu Ezech. 33, 11, vgl. mit I Sam. 2, 25): שני פסוקים מכחישין זה את זה את זה.

בוצר. Fragepartikel: wie? Pesikta 7b (wieso entsprechen die sechs Gebote für den König den sechs Stufen des Königsthrones?); 76a; 122a. Lev. r. c. 5 (1). In diesen Beispielen vertritt die Fragepartikel einen ganzen Fragesatz. Ebenso die erweiterte Form der Partikel, הא כיצר ; Pesikta 64ab; Schir r. 1, 14 g. Anf.; Esth. r. 1, 5 Ende. Im jerus. Talmud lautet diese erweiterte Form: באיוה צד ; s. j. Berach. 2 d 24. — S. auch Art. בּתוּב (S. 94).

בין שכלל במקום אחר בין שכלל ופרם במקום אחר כלל ופרם הוא כלל במקום אחר כלל ופרם הוא בין שכלל ופרם במקום אחר כלל ופרם הוא בין שכלל ופרם במקום אחר כל מה שפרם דוד כלל אותו: Lev. r. c. 13 g. Ende (Samuel b. Nachman): כל מה שפרם דוד כלל אותו לעוד. בפסוק אחר כל מה שפרם דוד כלל אותו אותו אין עם הבילון אחר עם בפסוק אחר עפיפים לעוד בפסוק אחר עפיפים לעוד בפסוק אחר אותו בפסוק אחר עפיפים בין בפסוק אחר בפסוק אחר עפיפים בין בפסוק אחר בפסוק אחר בפסוק אחר בפסוק אחר בפסוק אחר בפסוק אחר בפסוק אותו בפסוק אחר בפסוק אותו בפסוק אחר בפסוק אחר בפסוק אותו בפסוק אותו בפסוק אותו בפסוק אותו בפסוק אחר בפסוק אותו בפסוק אחר בפסוק אותו בפסוק אותו

¹ Vielleicht ist zu ergänzen: בפסוק אחר. 2 S. Ag. d. pal. Am. I, 379.
— Aramäisch, j. Jebam. 6 c 23: תמן הוא יליף לה מכללא והכא הוא יליף לה מפרטא.

³ Die 8. Regel Ismaels wird in Sch. tob zu Ps. 1 (14) zitiert und auf Jos. 19, 51 (אלעור הכהן) angewendet. — Rabina zitiert eine zur 6. Regel Ismaels gehörige Regel der Palästinenser (כראמרי במערבא): מוצא שני כללות (כראמרי במערבא). Chullin 66b unt; vgl.

מפרטיה. Regel des Eleazar b. Pedath, bei Gelegenheit von Gen. 24, 66: die zusammenfassenden Stellen der heiligen Schrift sind zahlreicher als ihre die Einzelheiten enthaltenden Abschnitte. — Mit בָּלְּוֹ שֶׁל דְּבֶּר wird eine allgemeine These eingeleitet, j. Pesach. 34d 25 (tann.); j. Jebam. 12d 74. S. auch Jochanan in Lev. r. c. 19 (6) über Jojakims Schuld. — In Sch. tob zu Ps. 18 (12) steht כך עקרו של דבר לוו של דבר לוו של דבר לוו של דבר הוא בכללו של דבר in j. Berach. 13c 47. — J. Pea 16a 36: דבר הוא בכלל ארור (Lev. r. c. 25 Anf., Koh. r. 7, 11): הרי זה בכלל ברוך בון אפילו בעמלה של תורה בכלל ברוך בול אפילו בעמלה של תורה בכלל ברוך יכול אפילו בעמלה של תורה בכלל לא יבוא הייתי .— Ruth r. Ende, in der Paraphrase von Ps. 40, 8 sagt David, auf seine moabitische Herkunft und Deut. 23, 4 zielend: מכלל לא יבוא הייתי

J. Terum. 40 c 36 (Jona): לית כללוי דרבי כללין (die von Rabbi in der Mischna aufgestellten allgemeinen Regeln sind nicht von allgemeiner Geltung); ebenso j. Jebam. 10a 42, 56, 59; 12d 53, 59.

Bechoroth 15b unt.: כללו של דבר; aram. כללו דמילתא, B. Mez. 109b ob.; כלא דרישא ,כ' דסיפא, Gittin 85a. -- Pesach. 52b: נקום הא כללא בידך. Fragend: וכללא הוא. Pesach. 97a, Jebam. 21b, Temura 3a. — וכללא, ein Verbot, das sich aus dem Inhalte eines Gebotes ergibt, Jebam. 54 b und oft. -... הכל היו בכלל חבירתה איתמר :Erubin 20a und sonst ... הכל היו בכלל חבירתה der eine Ausspruch ist als aus dem Inhalte des andern sich ergebend gesagt worden. — מכללא איתמר, s. Art. פירוש. — Eine oft gebrauchte Formel ist . . ז מכלל ד: sie bedeutet: aus dem Textworte oder dem Halachasatze ergiebt sich, daß . . ,; s. Berach. 60a ob.; Sabb. 149b (zu Jes. 14, 7: מכלל דער השתא לא הוה רנה); Moed Katon 16b (zu II Sam. 23, 1 אחרונים מכלל דאיכא ראשונים). Zuweilen geht der Formel der entsprechende Vordersatz, die Grundlage der Folgerung, voraus. Pesach. 102b: . . . מכלל ה Joma 37a: . . מדקאמר ; Joma 37a: . . מדקאמר ... מכלל ה... Nazir 44a, Chullin 103a b. — Hebr. Plural כללות. Nazir 38 b: לאו שבכללות, ein biblisches Verbot, wie Num. 6, 4, das mehrere Einzelverbote zusammenfaßt. S. auch Pesach. 41 b. Erubin 27 a: אין למדין מן הכללות, ein Grundsatz Jochanans in bezug auf die allgemeinen Thesen der Mischna (vgl. ib. 29a, Kidduschin 34a). — Aram. Plural בָּלְלֵי. Erubin 46b, 56a: ליתנהו אית ליה לרבי הני , jene allgemeinen Thesen gelten nicht; Jebam. 10a: אית ליה לרבי הני כללי. Kethub. 60 a, Rammi b. Jechezkel sagt: כללי רכייל יהודה ים משמיה דשמואל ist das Verbum zu כללי ופרטי . s. Erubin 27 b, Sukka 50b, Kidduschin 21b, Nazir 34b, Sota 16 ab, B. Kamma 64a, Sanh. 45b,

Bechor. 51a, Zebach. 44a, B. K. 64b, Scheb. 5a. — Die Regel eines paläst. Amora (Ilai, Hela) in Sanh. 113a lautet: כל מקום שאחה מוצא כלל בעשה ופרט בלא בכלל ופרט העשה אין דנין אותו בכלל ופרט . א רקדוק. אותו בכלל ופרט (S. 40).

¹ Geht zurück auf das tannaititche . . מכלל שנאמר (Tann. Term. S. 82).

² S. Gen. r. c. 33 (3). In der Erzählung über Jehuda I und Chija berichtet Jose b. Abin: כל אותן ל' יום שהיה רבי חייא נזוף מרבנו אליף לרב בר אחתוה כל יום שהיה רבי חייא נזוף מרבנו אליף לרב בר אחתוה כל ... כללי דאורייתא ואילון אינון כללייא דאורייתא הלכתא רבבלאי.

Schebuoth 4 b, 37 b, Kerith. 21 a. — Bechoroth 5 a, zu Exodus 38: ידילמא כללי קא חשיב בככרי פרטי לא קא חשיב (die Gesamtsummen und die Einzelzahlen). Ib. פרטא זומא und מוש פרטא וומא.

קלפי, in der Richtung nach, in bezug auf. Gen. r. c. 12 (7): הדבר אמור (Var. למעלן, בשל בעל מעלה (למעלן, zu dem Ausspruche einer Baraitha, die von Gott etwas aussagt, ohne ihn zu nennen. Sch. tob zu Ps. 102 (1): לפי התפלה לעני; ib.: התפלה לעני; ib.: אמרו דוד ; ib. (2): אמרו דוד

Baba Bathra 16a, zu Hiob 9, 24 (Abaji): לא דבר איוב אלא כלפי 4 שמן. — Die häufige Redensart כלפי לייא למשט לייג למני לייג למינה לייג למני לייג למני לייג למני לייג למני למני בל dieser Ausspruch! S. Sabb. 127a, Pesachim 5b u. o.

(od. כמה (od. במה). Eine zur Einführung von beweisenden Bibelstellen besonders oft angewendete Formel lautet: כמה דאת אמר ("gleich dem was du sagst", s. Art. אמד , abgekürzt so geschrieben: כמ"דא. Beispiele aus dem jerus. Talmud: Berach. 10a 2; Schebiith 35 c 24; Sabb. 4c 20; 8b 57; Joma 44 b 65; Sukka 53b 19; Taan. 69b 23, 26; Chagiga 77c 21. — Pesikta 52a, 65a, 68a, 85a, 99b, 117b, 124b, 129b, 132a, 135a, 172a. Lev. r. c. 10 (5); 31 (3); 34 (15). Schir r. 1, 4. Echa r. Procem. 8, 16, 24; 1, 2; 1, 3; 1, 7; 2, 2; 3, 9; 3, 37; 5, 21. — Tanch. B. אמור ; 17; אמור 7; 17; בלק 14. Pes. r. 49a, 170a, 186a, 186b. -- Halb hebraisiert (אָמֶר st. אַמֶר): Pes. r. 87b, 88b. Exod. r. c. 27 Anf. Sch. tob zu Ps. 2 (8); 8 (8). - Seltener ist כמה דתימר: j. Pea 19a 45; Kilajim 31 c 57; Sabb. 8b 55; M. Katon 80 d 19; Sanh. 27 d 52. Lev. r. c. 1 (3); 1 (13); 10 (6). Schir r. 1, 15 Ende. Oder כמה 5 בתימא 6: j. Berach. 5b 61; Lev. r. c. 3 (1); 5 (1); 6 (3). Schir r. 1, 1 (שקני) Ende). Ruth r. 1, 2; 2, 14. Exod. r. c. 1 (34 g. E.); 4 (1); 13 (1); 45 (5). — Vgl. noch כמה שנאמר, Tanch. B. גדו 12; כמה שכתוב, ib. וירא 8.

Im jerus. Talmud kommt die Formel auch bei Anführung von Traditionssätzen vor. כמא דאת אמר, j. Sabbath 8b 55; כמה כמה , Kilajim 28d 15. כמה דתימר, Sabbath 6c 52. דתימא, Pea 20 c 2.

Diese Präposition gibt an, worauf, zumeist: auf welche Personen sich eine Bibelstelle bezieht. In den Tanchuma-

¹ Als tannaitisch trage ist hier nach: j. Makkoth 31 d 2: רלפי שנאמר מורה ; b. Pesach. 8b: כלפי שאמרה תורה 2 S. Theodor z. St., S. 106. 3 Vgl. Art. כננד בי Die Ausgaben haben כננד היכן 5 Von Raschi zu Sabb. 127a mit לְהִי שׁישׁי שׁישׁישׁי שׁישׁישׁי בענד היכן שׁישׁישׁי בענד היכן שׁישׁישׁי בענד היכן שׁישׁישׁי בענד היכן Die Erklärung R. Chananels, wonach אַיְה = לייא s. in Aruch Art. ללפי (IV, 242a). 6 Es läßt sich allerdings nicht feststellen, wo דתימא oder דתימא ursprünglich ist.

Midraschim pflegt das Procemium mit der Frage zu beginnen: המקרא הזה . . . המקרא הזה S. Tanch. B. בנגד מי אמר . . . המקרא הזה S. Tanch. B. בינגד מי אמר 59. 13: הוה המקרא הוה אמר מי אמר דוד המקרא הוה :59. 13 דואג ואחיתופל. S. ferner Tanch. A. וינש 4; Pes. 30a, 95a, 134b, 140b, 158a, 160a, 161a, 199a; Tanch. ברכה 5. Echa r. Procem. 24; Gen. r. c. 93 (7); Gen. r. שמה חדשה, zu Gen. 49, s, wo in bezug auf Hiob 15, 18 (Eliphaz) gefragt wird: כנגד מי אמר איוב המ הוה. Die Antwort auf diese Fragen wendet natürlich ebenfalls die Präposition כנגר an. Ohne einleitende Frage beginnt ein Procemium in Pes. r. (47a) mit dem Texte aus Hiob 12, 13 so: איוב אמר הפסוק הזה כנגד כל חבריו. — Die Beispiele für דבר s. oben S. 36. — Andere Beispiele, zumeist ohne Verbum. Gen. r. c. 37 (2). zu Ps. 7. 1: של רשע אמר בימה של בימה של בנגד בימה של רשע אמר ; ib. c. 64 (8). die Namen der Brunnen in Gen. 26 entsprechen den fünf Büchern des Pentateuchs: עשק כנגד ספר בראשית usw.; ib. c. 94 (2), die vier wichtigsten Stämme Israels entsprechen den vier Weltreichen: זהב כנגד מלכות בבל :6 תרומה .usw.; Tanch. B. חרומה 6: זהב כנגד מלכות בבל usw.: ib. אמר דוד כנגד מעשה העגל 3: אמר דוד כנגד Sch. tob zu Ps. 4 (1): מר אמר וכנגד כל ישראל אמר בוד כנגדו וכנגד כל ישראל אמר. — Besonders wird mit angegeben, daß eine Zahl auf bedeutsame Weise derselben anderwärts sich findenden Zahl entspricht. Die zwei Tafeln (Exod. 31, 18) sind כנגד חתן וכלה, ferner כנגד חתן וכלה, ferner כנגד שני שושבינין, ferner כנגד העולם הוה העולם העולם (Tanch. B. כנגד ארבע מלכיות in Hoh. 7, 1 שובי לנגד ארבע מלכיות 12).3 – Viermal steht (Gen. r. c. 66 g. Auf.). - Die vier Becher des Pesachabend-Ritus sind כנגד ד' גאולות שנאמרו במצרים (nämlich in Exod. 6, 6f.); oder כנגד ארבעה כוסות שנאמר (Gen. 40, 11, 13); oder כנגר ארבע כנגד ד' כוסות של תרעלה שהקב"ה משקה את אומות העולם oder; מלכיות (nämlich: Jer. 25, 15; Ps. 75, 9; ib. 11, 6; Jes. 51, 22) 4, Gen. r. c. 88. - Andere Beispiele, nach den Zahlen geordnet. Vier: Schir r. 2, 7. — Fünf: Gen. r. c. 3 (5); Gen. r. c. 64 (8); Lev. r. c. 4 (7); Schir r. 1, 14; Pes. r. 108a. — Sechs: Pesikta 7a; Gen. r. c. 12 (6); Schir r. 6, 4. — Sieben: Koh. r. Einl.; Tanch. בלק 16. — Acht: Pesikta 128a. — Zehn: Gen. r. c. 53 (7); ib. 58 (8); ib. 60 (6); Schir r. 4, 10. — Elf: Pesikta 198 a. — Dreizehn: Tanch. B. תרומה 4. — Achtzehn: Lev. r. 1, s. — Vierzig: Tanch. B. מה 17. — Achtundvierzig: Schir r. 4, 15.

¹ Nach אמר steht der Name des biblischen Autors. Die Frage lautet auch so: הוה ... אמר ... למקרא הוה ... למקרא הוה ... נאמר

² S. Die Ag. d. pal. Am. III, 684. ³ Vgl. Tanch. B. בראשית 26.

⁴ S. Die Ag. d. pal, Am. I, 185.

Joma 76a. Chisda fragt zu M. Joma VIII, 1: הני חמשה עינויין כננד מי המשה הני המשה הני המשה אינויין שבתורה (nämlich Num. 29, 7; Lev. 23, 27; ib. V. 32; ib. 16, 29; ib. V. 31). — Megilla 21b. Beantwortung der Fragen (zu Mischna Megilla III, 1): הני כנגד מי. הני שלשה כנגד מי. הני שלשה כנגד מי.

die Gemeinde Israels, eine in der Agada beliebte Personifikation der Gesamtheit Israels. Besonders häufige Gelegenheit zur Anwendung dieser Personifikation bot die Auslegung des Hohenliedes dar, indem einzelne Verse desselben der Gemeinde Israels in den Mund gelegt und demgemäß paraphrasiert werden. Die einleitende Formel lautet: אמרה כנסת ישראל aber zuweilen fallen die Schlußworte der Formel weg. vor allem natürlich dort, wo Israel seine Rede nicht an Gott richtet. In Schir r. findet sich die so eingeleitete Paraphrase bei folgenden Versen 1: 1, 4; 1, 5 (vgl. Exod. r. c. 23 g. E.); 1, 6 (Israel spricht zu den Propheten) 2; 1, 6 Ende; 1, 13: 2, 1 (s. auch Sch. tob zu Ps. 1, 20); 2, 43; 2, 5 (s. auch Pesikta 46a); 2, 9; 3, 1; 5, 2 (s. auch Tanch. B. תולדות 18, Pes. r. 70a); 5, 4. In Schir r. findet sich noch zu folgenden Versen die Personifikation des sprechenden Israel: 2, 1 (כ"י משיבה לאומות העולם); 6, 1 (כ"י משיבה לאומות העולם); 6, 12 (כ"י אומרת לאומות העולם).4 Außerdem ist zu erwähnen Schir r. 6, 9: יו כ"י (vgl. Tanch. קרושים 12). Zum Hohenliede in anderen Midraschwerken: Tanch. B. יתרו 14, zu 5, 10 (אמרה כ"י); ib. הק"בה מקלם כ"י (im Hohenliede); Sch. tob zu Ps. 23 (1), zu 2, 16 אמרה כ"י לפני הק"בה; ib. zu Ps. 18 (11), zu 5, 2: בכנסת ישראל שבבבל; Pes. r. 160a, zu 8, 9; ib. 35b, zu 7, 3. - Neben dem Hohenliede sind es besonders die Psalmen, deren einzelne Verse als Worte der Gemeinde Israels paraphrasiert werden. Im Schocher tob sind mit אמרה כנסת ישראל לפני הק"בה eingeleitet die Paraphrasen zu 4, 2 (§ 1); 9, 5 (7); 10, 3 (4); 13, 2 (2); 35, 1 (1); 61, 5 (2); 71, 2 (2); 88, 1 f. (1); 116, 1 (1) 5; mit אמרה die Paraphrasen zu 3,6 (7); 30,7 (6); 49,6 (3); 68,29 (15). Außerdem seien aus Sch. tob hervorgehoben die Auslegungen zu 68, 14 (8): לצבא רב לכ"י; 68, 12 (6): לצבא רב לכ"י; 7, 1 (14): משה ואהרון מתפללין בשביל : 99 Ende; בת זו כ"י (6) בל זו כ"י כ"י; 118, 23 (21): מדבר בכ"י. In anderen Midraschwerken werden folgende Psalmverse mit Anwendung der erwähnten Formel als

¹ Bei manchen Versen, wo mehrere Deutungen mitgeteilt werden, mehrere Male.
2 S. auch Pes. r. 134b.
3 In erster Reihe stehen die beiden Paraphrasen der Tannaiten Jehuda und Meïr.
4 S. auch das Gleichnis zu Hoh. 6, 12, Exod. r. c. 15 (10). Hier sei noch erwähnt das Gleichnis zu Hoh. 2, 10 (Pes. r. 162a).
5 Hier ist das Wort DDD ausgefallen.

Rede Israels paraphrasiert: 10, 14 (Esther r. 1, 9); 30, 13 (ib. 6, 11: Dialog); 42, 5 (Echa r. Procem. 24; ib. 1, 17); 73, 25 (Deut. r. c. 2) g. Ende); 77, 6 (Tanch. B. בי חשא 14, Exod. r. c. 45 g. Anf.); 77, 7 (Pesikta 119b); 140, 6 (Esth. r. 3, 2). S. auch Pes. r. 161a, zu Ps. 36, 10: כנגד כ"י מדבר. — Aus anderen biblischen Büchern finden sich folgende Verse mit Anwendung jener Formel paraphrasiert: Deut. 26, 15 (Tanch. נשא 15); Jesaja 49, 14 (Pesikta 132a); Jerem. 15, 17 (Pesikta 119b, Echa r. Procem. 3); ib. 20, 7 (Pes. r. 107a); Hiob 30, 15 (Echa r. 2, 1); Echa 1, 12 (Echa r.: לאומות העולם); 3, 1 (Echa r.) 3, 12 (Tanch. נצבים 1); 3, 19 (Echa r.); 5, 21 (Echa r.: Dialog). Ferner wird die Personifikation Israels als bei folgenden Bibelstellen angewendet. Exod. 25, 3f. (Exod. r. c. 49); Deut. 33, 29 (Tanch. אחרי 18); Jes. 43, 14 (Pes. r. 141a); ib. 60, 1 (Pes. r. 162a); ib. 61, 10 (Pes. r. 164a); Hosea 11, 1 (Pes. r. 129a); Habak. 3, 17 (Tanch. B. וירא 31); Zach. 4, 2 (Pes. r. 29b). — Aus Genesis rabba kann nur ein tannaitisches Beispiel für die Verwendung des Begriffes כנסת ישראל angeführt werden: Kap. 11 (8), Gott sagt dem Sabbath: כנסת ישראל היא בן זונך, und im Anschluß daran die Paraphrase zu Exod. 20, 8: זכרו קלם .S. auch Art. הדבר שאמרתי לשבת כנסת ישראל היא בן זוגר.

Im babylonischen Talmud ist es namentlich die von Palästina her stark beeinflußte Agada Raba's, in welcher die Personifikation Israels als לנסת ישראל häufig vorkommt.² So in den Auslegungen Raba's zum Hohenliede 7, 12 (Erubin 21b); 7, 14 (ib.); 8, 10 (Pesachim 87a). Ferner zu Ps. 116, 1 (Pesachim 118b); Esther 2, 5 (Megilla 12b). Außer Raba sind im bab. Talmud nur palästinensische Autoren als Urheber von Agadasätzen genannt, in denen unser Ausdruck angewendet ist; und zwar: Chanina b. Papa, zu Prov. 28, 24 (Sanh. 102a); Berechja zu Hos. 6, 3 (Taan. 4a); Dimi zu Hoh. 1, 2 (Ab. zara 35a); derselbe zu Gen. 49, 12 (Kethub. 111b). Auch die Paraphrase zu Ps. 16, 2 in Menach. 53a ist paläst. Ursprunges. Jedoch war es ein agadischer Gemeinplatz der babylonischen Schulen: מבסת ישראל ליונה מתילא die Gemeinde Israel gleicht der Taube; s. Berach. 53b (wo der Satz mit Ps. 68, 14 begründet wird), Sabbath 49a (ebenso), Sanhedrin 95a (ebenso), Gittin 45a.

לפל, doppelter Ausdruck (nämlich das zweimalige הנך יפה in Hoh. 1, 15); opp. לשון פשום (das einmalige הגך יפה, ib. V. 16), Schir r. z. St., Tanch. B. תצוה 1. —

¹ In Lev. r. findet sich der Ausdruck nicht, ebensowenig in Koh. r. und Ruth r. — Statt ממרה כנסת ישראל לפני הקב"ת heißt es öfters zur Einleitung der Paraphrase: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ת. S. Lev. r. c. 21 (4), zu Ps. 27, 3; Echa r. Procem. N. 13, zu Prov. 25, 19; ib. 2, 1 (zu Echa 2, 1); ib. 5, 1 (zu Echa 5, 1); Koh. r. 8, 4 (Dialog auf Grund mehrerer Bibelstellen); Sch. tob zu Ps. 9 (6), zu Ps. 9, 4; Tanch. B. מולרות. 24, zu Ps. 80, 6; ib. קבועלותן 9, zu Ps. 43, 3; ib. 19 Ende, zu Jes. 62, 10 (Dialog).

² S. Die Agada der babyl. Am., S. 130.

שיר כפול, in demselben Sinne, Schir r. 1, 1, zur Erklärung des Titels שיר השירים angewendet. — לשוו כפול in Gen. r. c. 84 (10). zu Gen. 37, 8, bedeutet die Ausdrücke משל תמשול, מלך תמלך. — Der Ausdruck נבואות כפולות bezeichnet die Eigenart der prophetischen Reden Jesaia's (im zweiten Teile), in der Wiederholung einzelner Wörter, wie נחמו (40, 1) und dgl. (51, 9, 12, 17); opp. נבואות פשומות. Pesikta 126a. Lev. r. c. 10 Anf. Von derselben Eigenart der Reden Jesaia's heißt es anderwärts (Tanch. וכל הנחמות שאמר ישעיה כפלים הם : mit Anführung des Ausdruckes מפלים in Jes. 40, 2. Dieser letztere Ausdruck wird auch zur Kennzeichnung der Reden Channa's und der bei ihr angewendeten Worte (I Sam. 1, 10: חבכה הבכה, ib. V. 6 וכעסתה כעס; V. 11: ותדר נדר, ותדר (ראה תראה, ותדר נדר), כעס Midr. Sam. c. 1 (9). Eine Gruppe von Bibelstellen, in denen je zwei synonyme Ausdrücke tautologisch nebeneinander angewendet sind, ist in folgender Regel zusammengefaßt (Midr. Sam. zu I Sam. 12, 2, c. 14): זה אחד מחמשה דברים שהן מכופלין זקנת ושבתי, עדי ושהדי (Hiob 16, 19), משפמי ודיני (Ps. 9, 5), פרא ערוד (Hiob 39, 5), (ib. 40, 18) עצמיו גרמיו. Ebenso Sch. tob zu Ps. 9 (7), doch mit der Variante: מומור כפול הכרים הכפולים במקרא heißt der 92. Psalm, weil er zur Überschrift die Doppelbezeichnung מומור שיר hat. Sch. tob zu Ps. 92 (1). [In Tanna dibe Elija r. c. 4 (p. 19 ed. Friedmann) wird eine Liste von parallelen (doppelten) Abschnitten des Pentateuchs mit den Worten eingeleitet: לקיים כל חברי תורה שהם כפולים בכל מקום, und mit den Worten geschlossen: הא למדת לדברי תורה שהן כפולין ב' מ'. Die Liste enthält folgende Beispiele: Die beiden Dekaloge (Exod. 20, Deut. 5); die Rechtssatzungen (נויקיו); das Gesetz vom hebr. Sklaven (Exod. 21, 2ff.; Deut. 15, 12 ff.); das Verbot von den gemischten Arten (Lev. 19, 14, Deut. 22, 9ff.); die Zeichen der unreinen Tiere (Lev. 11, Deut. 14); die Opfergesetze (Lev., Num.), die Bundesschließung (Exod., Deut.).1

י רֹס. Hiphil: הְּכְרִיז , verkündigen, ausrufen, proklamieren. J. Pea 16a 51 (zu I Kön. 18, 22): ואליהו מכריז בראש הכרמל ואני נותרתי (in Tanch. הקר 7 Ende: לבדי (in Tanch. הקר 7 Ende: לבדי (קול התור הכרמל ואומר (קול התור ברוץ התור ברוץ לאומר ברוץ ברוץ המשיח המכריז ואומר מה נאוו אומר ברוץ בעוד ברוץ ברוץ הוא מכריז להם לכל צדיקי (paraphrasiert): הוא מכריז להם לכל צדיקי (Sch. tob zu Ps. 18 (32), zu Ps. 110, 1: הקב"ה והקב"ה ודור ואומר להם

¹ Das Deuteronomium wird in dieser Liste stets ספר תוכחות genannt.

כרך, Peal. Die Redensart כרוך וחני bed.: wende die Sätze der Mischna um: Sabbath 34b, B. Kamma 59a, Baba Mezia 89a, Menachoth 87a.

כרע, Hiphil: entscheiden, den Ausschlag geben. J. Sabbath 4a 57: ור' עקיבא בא להכריע על דברי בית הלל ; j. R. H. 50d 25: ובן ; j. R. H. 50d 25: ור' עקיבא בא להכריע על דברי תלמורו Gen. r. c. 78 (6), tannaitisch: הדעת הדעת מכריע על גביו (eine Bibelstelle, welche in einer Kontroverse zwischen zwei Tannaiten den Ausschlag gab zu Gunsten der Meinung des einen von ihnen).

כמו שכתב בתורתו בתורתו הבל Gen. Ral: schreiben. Gott ist es, der — in der Bibel — schreibt. Lev. r. c. 6 (5): מון אנכי בערה בתורתו בתורתו הבל Gen. r. c. 62 (1): חכתם בתורה בתורה בתורה בתורה בתורה בתורה בתורה בברה בתורה בברה בתורה בברה בתורה בתורה בברה הבתי בתורה בשל Gen. r. c. 20 (4). — Lev. r. c. 4 (1), Gott spricht zur Seele (mit bezug auf Lev. 5, 1): אני בתבתי עליך בבתי בתבתי בתורבו בתורבו בתורה בתורה

¹ Ein Vers aus Ps. 91, als von Gott in der Thora geschrieben angeführt. Aber es scheint, daß die Worte עמו אבני בצרה nur den Gedanken ausdrücken, den man auch im Pentateuch gefunden hat, daß nämlich an Israels Not auch Gott Teil habe. S. Die Ag. d. Tann. I, 288, 2; II, 99, 1; Ag. d. pal. Amor. II, 112, 9.

2 In Koh. r. 12, 10 sind die Textworte ושח זו ספר הישר, mit Hinweisung auf zwei Jesaja-Verse.

ausgesagt. Lev. r. c. 24 g. E., c. 26 (3): מכתיב לנו משה ב' פרשיות הכתיב לנו משה; s. auch Gen. r. c. 90 (2), Pesikta 175ab, Lev. r. c. 21 (2 Ende).

Niphal, נְבְתַב, Passivum. Pes. r. 64a: שמענו במשה שנכתבה (I Sam. 10, 25) מורה לשמו (Maleachi 3, 22) תורה לשמו (Ruth 1, 8: (מגלה 10, 10).

בתיב, das aram. Äquivalent von בתיב (part. pass.), ist, wie schon in der tannaitischen Literatur, der häufige Terminus zur Einführung biblischer Zitate ("es ist geschrieben"). Vor allem ist hervorzuheben die Anwendung des Wortes כתיב an der Spitze von Procemien zur Einführung des Procemientextes dort, wo der Urheber der betreffenden Deutung nicht genannt ist. Beispiele hierfür bietet in besonders großer Anzahl Gen. r.1, ferner Pesikta (1b. 3a. 3b, 42a, 57a, 69a, 99a, 147a, 196b) und Tanch. B. zur Genesis (בראשית) 10, וירא 8, ib. 25, תולדות 13, ib. 19. ויצא 5. ib. 22). Aber auch sonst wird eine Schriftauslegung, wenn sie für sich, ohne Zusammenhang mit etwas Vorhergehendem, mitgeteilt ist, mit כתיב eingeleitet; s. j. Pea 15c 34; ib. 15d 12; ib. Z. 15; ib. 16c 11; j. R. H. I Anf. Vgl. auch Gen. r. c. 61 (7): die den Nachkommen Ismaels in den Mund gelegte Deutung der Worte in Deut. 21, 17. — Die verschiedenen Variationen, welche bei der Anwendung von כתיב vorkommen, zeigen folgende Beispiele: כבר כתיב, Echa r. 1, 16.2 — כבר כתיב, s. oben Art. כבר ... כתיב ... בר. Lev. r. c. 2 (2); כתיב בהון, Echa r, 5, 9; . . ב . . כתיב ב . . וכתיב ב . . מריב ב . . וכתיב ב . . וכתיב ב . . . כתיב ב . . . . r. 1, 9; . . יבכל . . . ובוה כ' . . ובוה כ' . . אבל ב . . אין כתיב ; בוה כ' . . ובוה כ' unten Art. מה בכתיב - sehr häufig; vgl. auch Art. זה Ende. --כרכתיב, Gen. r. c. 7 (3); Pes. 47b, 49a, 50a, 62a, 68a; Lev. r. c. r. 1, 12. — מדכתיב, Schir r. 1, 2. — מכיון דכ', j. Sota 17d 31. — מכיון שכ', j. Pea 20 a 25. — בנין דכ', j. Sota 22 b 32; j. Sanh. 24 d 9. — לפום דכ , i. Sanh. 20d 17. — לפי שכתיב Tanch. B. יתרו 5. — אט"פי שכתיב בתורה אחרי , Tanch שכן כתיב בתור אחרי , Tanch שכן כתיב בתורה 13; שכך כ' Tanch. B. אילו היה כתיב 13. – 13. שכך כ' אילו היה כתיב ib. ויצא 22. — Fragend. והכתיב (auch והא כתיב): j. Berach. 10d, ib. 13d; Kilajim 31c 68; Erubin 21a 67; Pesach. 30c 51; Gen.

¹ Maybaum, Die ältesten Phasen, S. 17, zählt in Gen. r. 59 Beispiele für diese Anwendung von כתיב. 2 Vgl. Sanh. 81a ob. (tann.): אבא כך כתיב בתורה.

r. c. 8 (1); 12 (4); 15 (2); 16 (3); 18 (5); 20 (6); 22 (5); 29 (3); 42 (1); und sonst in allen Midraschwerken. — ולא כתיב, j. Berach. 5 c; ib. 6 d. לא כן כתיב, Pesikta 98 b, Echa r. 1, 1 (לא כן כתיב פולא; j. Berach. 4a, Ruth r. 3, 3. לא כך כתיב אמור Tanch. B. אמור לא כך כי ולא כתיב אורא.

Eine der wichtigsten und überaus zahlreich angewendeten Formeln der agadischen Schriftauslegung lautet: אין כתיב כאן... אלא. Sie wird dort angewendet, wo ein Wort oder eine Wendung des Bibeltextes, anstatt dessen auch ein anderes Wort oder eine andere Wendung hätte stehen können, die Grundlage der Deutung bildet. Beispiele aus dem jerus. Talmud: Berach. 2d 39; ib. 5c 19; ib. 6a 3; ib. 12d 67; ib. 13a 1; Pea 15b 49, 53; ib. 16a 22; ib. 16b 45, 57; Sabbath 5b 12; Schekalim 49b 5; Sukka 54 c 14; ib. 55 c 26; Taanith 65 b 45, 47. Eine kleine Statistik über die Anwendung unserer Formel in den einzelnen Midraschwerken wird nicht ohne Interesse sein. In Gen. r. findet sie sich an ungefähr 50 Stellen, in Lev. r. 25 mal, in Pesikta 20 mal, in Schir r. etwa 25 mal, ebenso oft in Echa r., in Koh. r. 6 mal, in Esth. r. 4 mal, in Ruth r. 2 mal. Was die Tanchuma-Midraschim betrifft, so steht die Formel in Tanch. B. zu Genesis und Exodus etwa 30 mal 1, während sie im Tanch. zu Leviticus und Numeri nur sehr spärlich (etwa 7 mal), zu Deuteron. gar nicht vorkommt; ebenso fehlt sie in Deut. r. In Pes. r. (wo meist כתיב statt כתיב steht, s. unten) steht sie fast 20 mal; aber in Exod. r. nur 2 mal, in Sch. tob ein einziges Mal, zu Ps. 6 (5). Hie und da fehlt das Wörtchen מון מול aus der Formel (. . אין כתיב אלא . .), was aber Versehen der Abschreiber sein kann (Lev. r. c. 9 Anf., Schir r. Einigemal folgt nach der Formel der Terminus מלמד, der die aus dem Textworte sich ergebende exegetische Folgerung zieht. S. Pesikta 15a (zu I Kön. 13, 2): ועצמות ירבעם אין כתיב כבוד למלכות; ib. 52a (zu Deut. גוי מקרב עם ועם מקרב גוי אין כתיב כאן אלא גוי מקרב גוי מלמד (34, 34): שהיו אלו ערלים ואלו ערלים.

Eine besondere Art der Verwendung des Wörtchens כתים ist noch hervorzuheben: indem es dem Textworte nachgestellt wird, betont es die Schreibung des Textwortes, welche auch eine andere Lesung als Grundlage der Deutung ermöglicht, als die gewöhnliche, massoretisch überlieferte. Hierher gehören auch alle Fälle, in denen die als Kethib bezeichnete Form des Textwortes von

י Statt אין steht אין in Tanch. B. בראשית 7 Ende, צו 9.

dem Ausleger dem Kere vorgezogen wird Beispiele aus dem jerus. Talmud; Berach. 11c 23 (zu Ps. 68. 27): במקהלת כתיב (also als Singular erklärbar); ib. 13b 56 (zu Koh. 9, 4): יבחר כתיב; Taan. 68b 15, ebenso Pes. 42a (zu Gen. 1, 14): מארת כתיב (Sing.). Aus der Pesikta: 4b (zu Jes. 51, 4): ולאמי כ' (ולאמי); 6a (zu Num. 7, 1): כלת כ' (פַלָּת (l. בּלָת (עבי II Sam. 1, 16): דמיך כ' (Plural); 39a (zu Zach. 14, 6): כו (als Verbum zu lesen); 48b (zu Gen. 18, 1): ישב כ'י (Perf.): 65a (zu Prov. 31, 18): בליל כ' (Anspielung auf ליל, Exod. 12, 42); 73a (zu Ezech. 31, 15): הובלתי ב' 2; 87a (zu Ps. 25, 1): שלשום כ' 3; 102a, 105a (zu Prov. 22, 20): שלשום כ' 124a (zu Ruth 2, 12): שלמה כ' (d. h. Salomo). — Aus Gen. r.: Kap. 1 (3). ebenso 3 (8) zu Jes. 44, 24: 'מי אתי כ': 7 (4), zu Gen, 1, 21: התנינם כ' (Singul.); 8 (12), zu Gen. 1, 28: 'כבשה כ' (Sing.); 18 (2), zu Gen. 2, 22: 'ויבן כ' (l. ויבן (l. ויבן); 19 (9), zu Gen. 3, 9: איכה כ' (l. איכה); 34 (9), zu Gen. 8, 20: יבן כ' (l. נְיָבֶן); ib. (10), ebenso j. Berach. 6d 15, zu Gen. 8, 21; מנעריו כ' (etwa מְנְעָרָיו zu lesen); 35 (2), zu Gen. 9, 12: לדרת כ' (doppelt defekt); 36 (4), zu Gen. 9, 21: לדרת כ' ; 50 (3), zu Gen. 19, 1: 'ישב כ' (Perf.); 84 (6), zu Gen. 37, 24: ויקחהו כ' (Sing.). Andere Beispiele bieten Lev. r., Schir r., Echa r., Ruth r., Koh. r., Esth. r., Tanch., Pes. r.

In einigen wenigen Fällen findet sich כתיב bei der Angabe, daß ein Bibelzitat in einem bestimmten biblischen Buche geschrieben steht. Koh. r. 2, 8: כמו שכתיב בישעיה; Echa r. 2, 4 und 4, 11: דכתיב בשלמה (ein Koheleth-Vers); Tanch. קרח Add. 4 Ende: שכ' בדוד (aus dem 119. Psalm); Tanch. B. יוכתיב באותו מזמור 3: וירא 3: וירא.

Die Pesikta rabbathi bietet die Eigentümlichkeit dar, daß statt כתיב sehr oft, vielleicht in überwiegendem Maße, כתב geschrieben ist. Dieses kann zwar hie und da als hebr. Perf.: קבּתב der elesen werden; aber die Identität des Wortes mit dem כתיב der anderen Quellen ist zumeist unbezweifelbar. Jedoch läßt sich nicht beurteilen, ob in dieser abweichenden Schreibung des Wortes Nachlässigkeit der Abschreiber oder eine ursprüngliche orthographische Besonderheit dieses Midraschwerkes vorliegt. 4

Das hebr. Partic. pass. בְּחוּב findet sich besonders in der Formel אותו שכתוב בו (und ähnlich). S. Gen. r. c. 1 (4), 4 (4), 45 (9), 48 (8); Tanch. B. וושב 13 E. Andere Beispiele bieten

¹ Mit dem Zusatze: מסר ו"יון. ² S. Die Ag. d. pal. Am. I, 52. ³ Hier hat כתיב die Bed. von אל תקרי (s. unten Art, ארן); oder sollte eine Lesart mit ה existiert haben? מרוב in der Massora, s. Frensdorff, S. 6.

Lev. r., Schir r., Echa r. Sonst hat כתיב auch im hebr. Kontexte sein hebr. Äquivalent fast ganz verdrängt.

in der Bed. Bibel (= הכתוב) findet sich nur einmal, und zwar im Munde Hamans, der in der zu Esther 6, 10 gedichteten Erzählung die Worte in Deut. 33, 29 mit der Einführung zitiert: מה דאמר כתבא (Esther r. z. St.), nach einer anderen Quelle (Lev. r. c. 28 Ende): מה דאמר כתבכון.

אמר הכתוב. Gen. r. c. 44 (11); 51 (11); Tanch. B. מקץ 7; 10 (als Einleitung des Abschn.); ייגש 8; Pes. r. 147b (also

¹ S. auch oben Art. אייר. 2 S. auch oben, S. 55. 3 Unrichtige Lesung: רכיון ששמעו (fem.). 4 Beispiel des Plurals, Schir r. 3, 3: וכתובים הללו הכיון ששמעו הלוי. 5 Zur Ergänzung der alphabetischen Liste in Tann. Term. S. 90 ff.: חידש הכ' ; (ער שיוריעך הכ') Sifrê zu Num. 18, 11 (37b 16); עצרו הכ' ; (צור הכ' 5 Sifrê zu Num. 29, 35 (57b unt.); עצרו הכ' 5 R. Hasch. 32a; אותו הכ' 5, 3 (125a 23); ער הכ' 5, 3 (125a 23); אותו הכ' 5, 3 (125a 23);

Einl.). — הכ' אומר, Pes. r. 132a; הוא שהכ' אומר Pesikta 21a, Tanch. הוא שהנ' אומר 11. — S. auch Art. זה.

תנפו הכ' - מנה הכ' - מנה הכ' - מנה הכ' מדבר. הכ' מנח הכ' מנח הכ' - מנח הכ' - פרסם הכ

Der Plural הכתובים im Sinne des Singulars findet sich Lev. r. c. 2 (6): פרסם . S. auch Art. פרסם.

5

אלא. Mehrere mit der Negationspartikel beginnende Formeln s. in den Artikeln אמר (I E.); אמר (I E.); Pesikta 50 b, zu Hoh. 2, 10: אמר אמר ולא היא ענייה ולא היא אמירה ("die Verba אמר bedeuten nicht dasselbe"); Pes. r. 74a, Schir r. 2, 10 dass. — Schir r. 2, 11: ולא הוא הגשם ולא הוא המתיו (fragend).

Berach. 6 b: לא אמרן אלא.. אבל.. לית לן בה ("wir haben das nur in dem einen Falle gesagt, aber in dem andern Falle gilt uns der Ausspruch nicht", Abaji in bezug auf einen Ausspruch Huna's). — אלא המא.. אלא אפילו.. לא תימא... אלא אפילו.. Sabbath 61 b, 107 b (nicht nur, sondern auch). S. auch Art. אמר אפר וו קתני. — אמר בישות לא שמפילות. שמר לא זו אף זו קתני. — אמר אפר (fragend), Sabb. 107 b.

לָאוֹין, biblisches Verbot. Plural: לָאוִין, J. Sabbath 9 d ו לָאוּין, j. Terum. 44 d אַני, j. Sabb. 12a 74, j. Joma 44d פּ דירות מצטרף.

Makkoth 15a: א רמי לאויה ללאו רחמימה ("sein Verbot gleicht nicht dem Verbote in Deut. 25, 4"); Pesachim 41b: לא מייחד לאויה ("es ist kein besonderes Verbot dafür da"). הבא מכלל עשה אל, s. oben Art. לעבור הבא מכלל עשה Baba Mezia 111a; חייבי לאוין, Jebam. 49a 1. — Aram. Plural: תרי לאוין, Temura 4b; לאוי באוין (die Verbote in Lev. 22, 26 ff.), Chullin 80b; לאוי נוכראי (fremde, d. i. zu einem andern Gebiete gehörige Verbote), ib.

Hier steht הכתוב für Gott, der die Strafe verhängte. 2 Über לאם לעשה s. Tann. Term. S. 129, Anm. 1. Zum Verbum גופֿ, ist dort nachzutragen: Zebach. 114 b, Chullin 80 b, הכתוב נְתְקוּ לעשה (im Munde eines Amora).

- . . ולהלן . . ולהלן, Gen. c. 89 (5); . . ולכאן . . ולהלן, Pesikta 60b, Tanch. B. יירא 20; . . וכאן . . וכאן, Pes. r. 122 a. — . . להלן כתוב .. וכאן, Lev. r. c. 32 (5); . . וכאן כתיב . . וכאן, Schir r. 4, 12; Esth. r. 3. 4; ib. 3. 6. . . ולהלן כתיב . . . ולהלן . . . באן כתיב, Lev. r. c. 10 (6). – נאמר להלן . . . וכאן כתיב 5 E. – Statt כאן findet sich oft א. הכא. Außer den oben unter Art. הכא zitierten Beispielen s. noch: . . אבל הכא . . . . להלן כתיב . . אבל הכא . Ruth r. 3, g. Ende. — להלן להלן כתיב . . ברם הכא . . . . להלן כתיב . . ברם הכא . . הכא כתיב. Esth. r. 1, 7 Ende. — . . להלן . . דכא כתיב, Pes. r. 115 b. — . . ולהלן הוא אומר. . . . הכא את אמר, Lev. r. c. 20 (10). . . ברם הכא. Gen. r. c. 70 (11). — Ohne Gegensatz: מה כתיב להלן, Schir r. Einl.; ולהלן הוא אומר, Schir r. 4, 4; Koh. r. 7, 27 Anf.; Tanch. בשלח 8; ib. אמור 4. . . . להלן . . . Sch. tob zu Ps. 28 (4). — אבל להלן כתיב, Sch. tob zu Ps. 53 (2). — . . ולהלן כתיב Tanch. B. ויתי 16 Anf.

רְּוֹדֹל, allein, für sich. Makkoth 11 a (in bezug auf יְּדְבַּּר, Ps. 47, 4): דבר לחוד

לחש, Kal: zuflüstern. Die tannaitische Phrase לחשי ארם לומר ² findet sich Gittin 23b, Menach. 32b im Munde Jochanans. Ebenso ist es Jochanan, der in Erubin 91a die Redensart anwendet: מי לחשך בין עירבו לשלא עירבו (in bezug auf eine von Rab gemachte Unterscheidung).

(מידָא (aus לְייִדְא :Im jer. Talmud wird öfters nach dem Zwecke eines Bibelsatzes mit den Worten gefragt: וליידא (oder ליידא); s. Kilajim 31 b 60, Sabbath 9 d 43, Pesach. 40 d 41 (hier: מילה), Sota 16 c 51. — Ohne Beziehung auf Bibelstellen: Erubin 17 d 24: וליידא מילה אמרה; Kidduschin 66 c 1: ליידא מילה.

לְּכְּךְ (deshalb. In der Verbindung לכך נאמר, לכך נאמר, לכך לאמר, לכך נאמר Bibelstellen. Pesikta 1b, 2b, 5a, 22a, 81b, 83b, 172a, 186b. Lev. r. c. 1 (1). Tanch. B. הו 16, דל לך 19, יורא 24, ib. 40, ייר 3, ib. 4, ib. 5, שלח 3, ib. 4, ib. 5, שלח Addit. 8. — Schir r. 4, 7; Echa r. 1, 3 Anf.; 4, 17; 4, 19. — לכך אמר אמר, Pesikta 156b. — לכך אמר, Pes. r. 29a.

למד (מעמי (וממי (ממי (ממר) אתה למד (מער) (ממי (ממר) (ממי (ממר) (ממי (ממר) (ממ

¹ Andere Beispiele s. bei *Levy* II, 492b. ² Zu Tann. Term. S. 94 ist noch anzuführen: Sota 48b.

biblische Persönlichkeit beantwortet. In den Tanchuma-Midraschim lautet die Frage auch so: מנין (ומנין) אתה למד, Tanch. B. ויגש 10, מצורע 6. Pesikta r. 51b; Sch. tob zu Ps. 62 (5). Oder: מהיכן אתה למר, Tanch. צו 16, Exod. r. c. 42 (3). Andere hierher gehörige Formeln. J. Sabb. 4d 54: שש משש (zu Exod. 26. 1 und 28. 39). — אתה למד ... א, j. Kilajim 28c 7; Gen. r. c. 53 (11); Tanch. צו 2; Pes. r. 52b. — למד למד Pesikta 105a. — . . . . מכן אתה למד ש, Sch. tob zu Ps. 73 (3). — הא למדת, Gen. r. c. 38 (6), 75 (8); Tanch. B. בראש 12 E. — יש לך ללמוד, Tanch. B. ואין אתה למד מכאן יש לך מנין ללמוד, Pes. r. 40a; . . . למוד מ . . למוד אין לך ללמוד אין לד האין, Lev. r. c. 10 (5); ואם אין לך ללמוד מכאן למוד ממקום אחר Exod. r. c. 9 (1 E.). — למר מ. דכתיב. Pesikta 57a; למד ממה דכתיב, Pes. r. 80a. — An diese Beispiele der Verwendung des Zeitwortes in der 2. Pers. der Einzahl reihen sich die in der 1. Person der Mehrzahl. 1 למדנו , j. Kidd. 58c 18; הא למדנו, Gen. r. c. 53 (13), 68 (5); למדנו . . ם דברים Tanch. B. וושלח 20; . . אותה מ אותה למדים אותה Gen. r. c. 80 (ז), Lev. r. c. 24 g. E.; מנין אנו לומרץ, Schir r. Einl. g. Anf. — מה לי ללמד ממקום אחר נלמד ממקום, Pesikta 6b, 7a; . . בלמד מ Tanch. B. וישלח 20 E. - In der 3. Person der Mehrzahl. מנין . . למדו , j. Sota 18b 9, j. Kidd. 60d 32; ממי למדו , Tanch. B. נדת; י למדו . . . אלא מ . . . Jebam. 6b 69; . . אלא מ . . . למדו , j. Pea 20a 64: מו. למדו , i. Sabb. 4d 53. — Sonstige Beispiele. . . מ כי , j. Baba Mezia 10b 16; ממי למד משה , Tanch. B. כי ר' יוסי 6: . . ה מדם למדם למדם אור. Koh. r. 5, 4. — J. Orla I Anf.: ר' יוסי יונה למד דבר מסופו . . . ר' יונה למד דבר מסופו. ... Für למד mit dem Schrifttext als Subjekt bietet der nachtannaitische Midrasch kein Beispiel; nur die Anwendung der 12. der Zweiunddreißig Regeln in Gen. r. c. 20 (5) gehört hierher: בא ללמד על . . ונמצא למד . ממנו

Piel, לְמֵּר. Tanch. B. בראש' 2 (die Matrone zu Jose b. Chalaftha): שמלמדין דבר מתוך . Schir r. 4, 4 (Levi): שמלמדין דבר מתוך . J. Aboda zara 41 b 60 (Akiba, ib. Z. 67: Jochanan): זבר למדתי עליהם בי למדתי עליהם. — In folgenden Formeln ist das Subjekt zu אין עשה בי Bibeltext, aus dem die Folgerung gezogen wird. אין עשה על כל הפרשה , j. Kilajim 31 b 53; מלמד על לא תעשה (Subj.

¹ Zu Tann. Term. S. 95 ist nachzutragen: עד שאנו למדים מן . . . נלמד מן, Negaim X, 1; למדנו . . לא למרנו , Akiba in der Bar. Chullin 49a. ² Zu Tann. Term. S. 96 ist nachzutragen: Sanh. XI, 2: דכך לימדות וכך לימדו חברי ; Esth. r. 2, 5 Anf.: בא ר' אלעזר המודעי ולימד ; Bar. Nazir 52b: שלמר בו אלמר בו steht auch Negaim XI, 8.

Bacher, Terminologie II.

Die exegetische Folgerungsformel . . מָלַמֵּר שׁ hat im nachtannaitischen Midrasch die andere Formel (מַנִּיך שׁ) ganz verdrängt.1 Besonders häufig findet sie sich in Gen. r.: c. 3 (4), ib. (7), 6 (2), 12 (4), 14 (4), 14 (8, 10), 16 (4), 23 (13), 26 (2), 32 (7), 36 (6), 38 (9), 44 (21), 45 (5), 50 (6), 53 (6, 11, 13), 56 (10) 58 (6, 7), 63 (5, 6, 13), 64 (6, 9), 65 (23), 68 (10), 69 (7), 71 (6), 72 (4), 73 (11), 14 (16), 78 (4), 85 (7), 86 (3), 91 (8, 9), 92 (4, 8), 94 (4), 98 (2, 7, 13). S. ferner j. Pea 16 a 50; 16 b 13; Sota 22 b 65. Pes. 9a, 9b, 33b, 34b, 38b, 55a, 61b, 84a, 85b, 94b, 95a, 107b, 151a, 153a, 154b, 173a, 173b, 174b, 177b 198b, 199b, 200a. Lev. r. c. 1 (11), 7 (1), 8 (4), 13 (5), 18 (1), 24 (6), 26 (7), 29 (2), 29 (10), 37 Ende. — Schir r. 1, 6; 1, 12; 2, 3; 3, 11 E.; 4, 7; 6, 4; 6, 11; 7, 5. Ruth r. 2, 13; 3, 15; 4, 12. Echa r. 3, 3. Koh. r. 7, 2; 7, 28; 9, 11. Esth. r. 2, 5; 2, 17; 6, 12. Tanch. B. וירא 34; ib. 37; ib. 41; שמות 4; ib. 17; בא 17; כי תשא 15; מסעי 1; אחרי 7; קרשים 2; שלח 22; בלק 15; מסעי 3. Pesikta r. 135a, 161a, 164.

Über לימדה תורה דרך ארץ s. oben, S. 40; über תלמוד לומר unten, Art. תלמוד.

¹ Die Beispiele für ש מניד s. oben S. 44. aus j. Sabb. 4d 54 zitierte ähnliche Kette. Amoräer, S. 70.

² S. die oben, S. 97, Z. 5 ³ S. Die Agada der babyl.

die Deduktion). — Mit dem Schrifttexte als Subjekte. Zur Regel לְמֵר מִן הַלְמֵר (Tann. Term. S. 95, Anm. 3) s. Temura 21 b (Jochanan): כל התורה כולה למדין למד (מדין למד למדין למד (מבר קמַד אוליגן : Len מַלְמַד אוליגן .— Makkoth 19b: בתר לְמַד אוליגן; ib.: בתר מְלַמֵּד הוֹין למדות זו מוו ... Moed Katon 12a: הַפָּשׁ אר. — S. auch oben, S. 58, Art.

Beispiele für . . ש מלמר im bab. Talmud: Berach. 32a (öfters), Erubin 21a, Megilla 12a.

Die Formel ילמדנו רבנו ("unser Meister belehre uns"), mit welcher in den Targum-Midraschim die an der Spitze der Homilien stehenden halachischen Fragen eingeleitet werden 1, scheint aus den babylonischen Schulen zu stammen, obwohl sie natürlich in letzter Reihe tannaitischen Ursprunges ist. Die Aufforderung: תבנו למדו. mit welcher Tarphon von seinen Schülern angesprochen wird (Sifrê zu Num. 18, 18), findet sich auch in der Mech. zu Deut. 15, 20 (p. 11, ed. Hoffmann) bei Jose Gelili. Baraitha (Pesachim 48b) leitet Akiba eine an Gamliel gerichtete Frage mit den Worten ein: ילמרנו רבינו. Aber im babylonischen Talmud ist eine große Anzahl von Botschaften überliefert, die an einzelne Gelehrte gerichtet werden und die mit der Formel eingeleitet sind. Die älteste dieser Überlieferungen bezieht sich auf eine Anfrage, welche der Vater Samuels an den Patriarchen Jehuda I schickte (Pesachim 103a): שלח ליה אבוה דשמואל לרבי ילמדינו רבינו סדר הבדלות היאך. Eine ganze Reihe solcher Botschaften wurde an Samuel gesendet; die Fragenden sind: das Lehrhaus Rabs² (Gittin 66b, 98a, Baba Bathra 152b, Schebuoth 46a, Sanh. 24b); die Einwohner von Akra di-Agma (B. B. 127a); Joseph b. Menaschia aus Dewil (Gittin 81a). Eine größere Anzahl von Botschaften mit unserer Formel hat Nachman b. Jakob zum Adressaten (Kethub. 106b, Baba Bathra 46b, Sanh. 8a. ib. 24b. durchaus von Nachman b. Chisda). Andere Adressaten in den betreffenden Überlieferungen sind: Rab (B. B. 155b: von Giddel b. Menaschia); Nachman b. Chisda (B. B. 36b: von den Einwohnern von Pum-Nahara); Rabba b. Nachman (Jebam. 25a: von Rabba b. Huna); Joseph (Sabbath 123a, Jebam. 76a: von Raba b. Rabba); Raba (B. B. 139a: von Abuha b. Geniba); Pappai (Jebam. 21 b: von Mescharscheja aus Tusinja). Joel Müller 4 hat mit Recht angenommen, daß wenigstens ein

S. Die Ag. d. pal. Am. III, 493, 506 f.
 S. darüber Halevy, Dorot Harischonim II, 409.
 Durchaus babylonische Amoräer, auch die Fragesteller sind Babylonier.
 Briefe und Responsen in der vorgeonäischen jüdischen Literatur (Bericht der Lehranstalt für die Wiss. des Judenthums, Berlin 1886), S. 10; in der Anm. 50 (S. 28) ist nur ein Teil der hier zuerst

Teil dieser Botschaften schriftlich war und unsere Formel die Einleitungsformel des die Frage darlegenden Briefes war. — Aus dem mündlichen Verkehre der babylonischen Gelehrten sei erwähnt: לימדתנו רבינו (Gittin 46 b: Abba zu Huna); ebenso Chullin 30 b (Zeïra zu Jizchak b. Samuel b. Martha). 1

המה. Fragepartikel: warum. Aus den Fällen der Anwendung dieser Fragepartikel verdienen einzelne Arten hervorgehoben zu werden. Zunächst die Fälle, wo mit dem bloßen למה nach dem Grunde einer Behauptung oder These gefragt und die Antwort mit einer Bibelstelle ohne jede Zitierformel gegeben wird. S. Lev. r. c. 17 (1), zu Ps. 73. 3: כי קנאתי בהוללים? Schir r. 3. 5 Ende, zu Jes. 43, 4: למה ? נואלנו ה' צבאות שמו . S. ferner Lev. r. c. 13 (5), zu Jerem. 5, 6; Echa r. Procem. 24, zu Jes. 22, 5; ib. 3, 30, zu Koh. 12, 14; Koh. r. 4, 17, z. St.; ib. 7, 2, zu Koh. 7, 4; Esth. r. Einl. Anf., zu Deut. 28, 67; Tanch. B. ייקהל 8, zu Exod. 15, 23. In den meisten dieser Beispiele dient unser למה der Konjunktion des Grundes 3, die der Schrifttext enthält, als Unterlage. Noch deutlicher erscheint die Funktion des למה, wo die Auslegung der betreffenden Bibelstelle sich darauf beschränkt. den einen Teil des Textes als Begründung des andern zu erkennen. S. Gen. r. c. 1 (3), zu Ps. 86, 10; Tanch. B. בראש 13, zu Hiob 23. sf. und 10; ib. בה 23. zu Ps. 5, 11; ib. דישב 7, zu Gen. Andere Wendung, Pesikta 172 bf., zu Ps. 78, 63: למה למה Zumeist wird die Frage. בחוריו אכלה אש בשביל בתולותיו emphatisch zu וכל (כל) כך למה erweitert. S. j. Berach. 13d 2, zu Jes. 57, 16; Gen. r. c. 30 (2), zu Hiob 24, 18; Lev. r. c. 29 (4), zu Ps. 89, 163; Schir r. 1, 4 (משכני), zu Echa 4, 10 (ebenso Echa r. z. St.); Echa r. Procem. 5, zu Ezech. 24, 8 (ebenso Koh. r. 1, 10 und 10, 6); ib., zu Ezech. 24, 11; 1, 11, zu Jes. 29, 14. Koh. r. 3, 14, zu Gen. 1, 9; ib. 3, 18 z. St. Tanch. B. וישב 16 E., zu Gen. 39, 3. Aber auf die Frage כל כך למה wird vielfach nicht mit einem Schrifttexte, sondern mit der Angabe eines sachlichen Grundes geantwortet. S. Pesikta 172b (= Lev. r. c. 20); Lev. r. c. 3 (5); 15 (3); 32 (6): Schir r. 2, 9; Echa r. Procem. 25; ib. 4, 2; Koh. r. 1, 15. Tanch. B. דהר ; 12 שמיני ; 10 צו 8; באר ; 6 וירא ; 11 נה 12; בהר 8; 22; Exod. r. c. 32 (2); Pes. r. 148b. Andere Erweiterungen

zusammengestellten Daten erwähnt. Lerner im Jahrbuch der Jüd.-Liter. Gesellschaft (Frankfurt a. M. 1903), S. 206f. kennt weder Halevy noch Müller.

1 S. noch Chullin 55 b (Assi zu Jochanan).

2 Lev. r. c. 20 (10) hat der St. 3 Hier geht in der Antwort dem Bibeltexte dessen Erläuterung voran.

der Frage למה, die sich fast nur in Tanch. B. zu Genesis und Exodus finden, sind: כן (ולמה) (א. בראש' 33; ib. 37; ומקץ 11; מקץ 11); מקץ 11; וארא 11; ויחי 11; ניחר 39; ניחר 13; ניחר 11; Pes. r. 2b). — Aus Schir r. sei folgende dilemmatische Formel angeführt, welche bei der Erklärung von zwei nebeneinander stehenden und einander scheinbar ausschließenden Ausdrücken des Bibeltextes angewendet ist: 2, 14 g. Anf., zu Dan. 3, 16, אין למלכא 13, 3 g. Anf., zu Jes. 21, 1, מרא ים ים און מדבר ואם מדבר למה ים און און כי למה מדבר ואם מדבר למה ים

למְשָּה, unten. Tanch. פנחם 2: מה כתיב למפה, Hinweis auf Num. 28, 1f., von 27, 15f. aus.²

(auch למעלה), oben. Nur in den Tanchuma-Midraschim: Hinweis auf eine frühere - meist unmittelbar vorhergehende — Bibelstelle. מה כתיב למעלה. Tanch. B. וירא 32: Hinweis auf Gen. 20, 18, von 21, 1 aus; Exod. r. c. 18 (7 Anf.): Hinweis auf Exod. 12, 23, jedoch unbestimmt, von welchem Bibeltexte aus; ib. 45 (6): Exod. 33, 19, von V. 23; ib. c. 48 g. E.: auf Exod. 35, 29, von V. 30; Pes. r. 25b: I Kön. 7, 50, von V. 51; Deut. r. c. 4 (10 Anf.); Deut. 12, 19, von V. 20. — מה כתיב למעלן. Pes. r. 192a: Lev. 22, 25, von V. 27. — מה כתב למעלה Pes. r. 127b, Beginn eines Abschnittes über Deut. 14, 22, mit Hinweis auf V. 21; Pes. r. 176a, ebenso, über Gen. 21, 1, mit Hinweis auf הורבנה של סדום (Gen. 19). — אומר הוא אומר הוא הומר . . . למעלה כתיב. Exod. r. c. 42 (2): Exod. 32, 7 u. 9. — כתיב למעלה, Deut. r. c. 6 (4): Deut. 21, 10 ff., von 22, 6. — דכתיב למעלה. Tanch. B. ויצא 1: Gen. 28, 8 f., von V. 10. — לפי שכ' למעלה. Tanch. B. היי שרה 3: Gen. 23, 2, von 24, 1. — שכן כתיב למעלה, Exod. r. c. 27 (6): Exod. 17, 14, von 18, 1. — מה שכתב למעלה, Pes. r. 29 b: Zeph. 1, 10 f., von V. 12. — על מה הימנה למעלה הימנה, Exod. r. c. 30 (3): Gen. 25, 13ff., von V. 19. — מה כתיב למעלה מן Exod. r. c. 30 (3): Exod. 18, 26, von 21, 1; Pes. r. 189b: Lev. 15, von 16, 1. — ממר דוד למעלה מן הפרשה, Sch. tob zu Ps. 70 (1): Ps. 69, 32. — מהו אומר שני פסוקים שתי פעמים למעלה. Sch. tob zu Ps. 107 (2): Ps. 106, 47 f. - S. noch Art. ענין.

¹ Den König durften sie nicht mit seinen Namen ansprechen. 2 מממה und לממה in der Massora, s. Frensdorff, S. 6. 3 Einmal, Tanch. ראה 18 g. E., מה כתיב למעלה — In Sch. tob zu Ps. 90 (2) wird mit מה כתיב למעלה von Jerem. 32, 12 auf V. 24 hingewiesen, was entweder Gedächtnisfehler oder Lapsus für המה מ"כ לממה ist. 4 S. oben S. 93.

שכתוב . . לפיכך, Gen. r. c. 36 (7): Gen. 9, 1 und 25; ib. c. 53 Ende: Gen. 16, 1 und 21, 21; ib. c. 86 E.: Gen. 29, 17 und 39, 6. — לפיכך, Gen. r. c. 16 (2), 52 (9), Echa r. 1, 1 שרתי), Anf.). — Tanch. B. תולדות 5 (zu Hoh. 8, 14 und Ps. 33, 18): לפי צו . . . לכד אמר דור ib. צו Ende (zu Deut. 32, 27 u. Ps. 48, 15): beginnen die messianischen Schlußsätze der Homilien, deren namentlich Lev. r. viele Beispiele bietet. Kap. 1 (vor dem Zusatze aus Tanna dibe Elijahu) schließt, anknüpfend an die Aussprüche über die den Propheten zuteil gewordenen göttlichen Offenbarungen, folgendermaßen (nach Jes. 40, 5): לפי שבעולם הזה ... שכינה נגלת על היחידים אבל לעתיר לבא ונגלה כבוד ה. . Nach diesem antithetischen Schema sind auch die anderen messianischen Schlußsätze gebildet. S. Lev. r. c. 12 Ende (Gott in den Mund gelegt). c. 14 E., 15 E., 25 E., 32 E., 33 E. — Solche Homilienschlüsse finden sich noch Ruth r. Abschn. III Ende: Koh. r. 1. 4 E. (aus Lev. r. c. 25 E.); 4, 1 (aus Lev. r. c. 32 E.); Esth. r. Abschn. II Ende (auch Lev. r. c. 9, § 6, innerhalb der Homilie). In Gen. r. c. 14 (8) steht ein solcher messianischer Schlußsatz inmitten anderer Auslegungen. Im Tanchuma ist diese Form des messianischen Schlußsatzes durch Beseitigung des . . . לפי ש verändert. Vgl. den aus Lev. r. c. 12 zitierten Satz mit Tanch. B. בה 21 S. auch לך לך לד 28 Ende; לך לד 5 E. usw.; קרושים 14.

לפיקף, deshalb. Außer den im vorhergehenden Artikel gebrachten Beispielen sind noch folgende erwähnenswert. Gen. r. c. 4 (6): . . לפיכך יל לפיכך של ידי של ; Esth. r. 1, 4 g. Anf.: . . . . לפיכך על ידי של ; Tanch. B. אומר – . לפיכך הוא אומר – . לפיכך . . לפיכך מחבר ; Tanch. B. ווירא 30 E.; Pes. r. 18b. לפיכך כתיב (zumeist am Schlusse von Absätzen), Schir r. 4, 4; Tanch. B. לפיכך נאמר אויחי 11; וישלה 12; וישלה 13; בשא 13; בשא 28; החרי 14. – הולדות לפיכך נאמר – 15 של של לפיכך נאמר אויחי לפיכך מחבר מחבר מולדות של לפיכך נאמר של 15. בשא 15. בשא 15. בשא 15. בשא 16. בא 1

אלשון, Sprache, Ausdruck, Ausdrucksweise. Die aus der tannaitischen Terminologie bekannte Formel, um die lexikalische Bedeutung eines biblischen Wortes festzustellen, lautet vielfach

¹ Gen. r. c. 50 (11) ar. לכך נאמר 2 Dasselbe was לכך נאמר, s. oben, S. 96, Art. לכך.

so: . . . אין לשון . . . אלא לשון. S. j. Sota 23 a 17, Erkl. von ויספו Deut. 20, 8; Lev. r. c. 1 (3), zu Tr I Chron. 4, 18; ib. c. 33 (6), zu לכלה, Ez. 23, 43; Schir r. 4, 4, תשורי, Echa r. 1, 1, איכה. Tanch. B. הלעימני 4, הלעימני Gen. 25, 30. Die vollere Formel, mit Betonung dessen, daß es sich um die Bedeutung des Wortes an der Textstelle handelt, lautet (Lev. r. c. 7 Anf.): אין לשון . . הכתוב . . . להשמידו (zu להשמידו, Deut. 9, 20). Oder (ib. c. 35): ואין . . אעובך, Gen. 28, 15). Andere Variationen s. Lev. r. c. 17 (3), zu יסנרך, I Sam. 17, 40; Exod. r. c. 45 g. E, zu פני, Exod. 33, 20. Im Tanchuma ist besonders häufig dieses Schema (תו 28, zu Gen. 11, 4): ואין הלשון הזה ונעשה הלשון הזה Gewöhnlich aber fehlt nach לנו שם אלא לשון עבודה ורה. das Textwort: s. וירא 45 E., מקץ 4, ויגש 8; בא 16, משפטים 10, כי שלח 14, 16; שלח 9, אמור 20, בחקתי 5, 6; שלח Addit. 15. S. auch Pes. r. 105b, 173b. Ein anderes Schema im Tanchuma lautet עלח (zu Gen. 1, 24): . . אין לשון תוצא אלא ; s. noch שלח (אין לשון הוצא אלא Addit. 3. Oder, häufiger, so (וירא) 16, zu Gen. 18, 23): אין ויגש אלא ל' תפלה. S. noch ישלח 23, 24; שמות 11, 18; צו 14; במדבר 2, קרח 2, 5, מסעי 7. — Die kürzere Formel beschränkt sich darauf, dem erklärenden Ausdrucke das Wort לשון vorzustellen. Echa r. Prooem. 32 (zu גאקתם, Exod. 2, 24): הוא לשון פרפור הוא; s. noch Echa r. 1, 18; Pes. r. 37a.1 — Hierher gehört: הלשון זה, Lev. r. c. 8 (1), von verschiedenen Bibelstellen, au denen das Wort at in bedeutsamer Weise angewendet ist.

Die "Ausdrucksweise der Thora" ist der "Ausdrucksweise der Menschen" entgegengestellt in der strittigen Norm über die beim Geloben gebrauchten Ausdrücke. Nach dem einen: הילכו התורה בי אחר לשון בני אדם, nach dem andern: הילכו (j. Nedarim 39 c 33, Erubin 20 d 27). Ein solcher "Ausdruck der Thora", der in der gewöhnlichen Redeweise nicht mehr üblich, ist שירות לשון הניד של עבור (j. Nedarim 40 b 75); s. auch j. Nedarim 40 c 36, 40 d 25, 29.2 Eine andere halachische Unterscheidung zwischen durch und שון בני אדם hund לשון תורה בני אדם לשון תורה Sprache der Thora heißt es Deut. r. c. 1 (1), daß sie die Zunge löse: לשון גבוה מתיר את הלשון .3 — Die Anwendung des Wortes לשון גבוה mit Hinblick auf Hiob 9, 7, als לשון גבוה Sprache

¹ Tanch. B. אמה הלשון הזה ואל שדי קשה הוא 13: 13: 43: 13: שנא הוה ואל שדי קשה הוא 25. b. Joma 76 b, Nedarim 30 b und sonst: בנררים הַלַּךְ אחר לשון בני ארם 3 Jochanan unterscheidet לשון תורה זיס (b. Aboda zara 58 b, Chullin 137 b), s. Ag. d. pal. Am. I, 264. In einer Bemerkung Jochanans, Chullin 85a, heißt es: שנאו בלשון תכמים.

Die grammatischen Termini zur Bezeichnung von Zahl und Geschlecht sind auch im nachtannaitischen Midrasch zu finden. לשון יחיד, Tanch. B. ואתחנן Addit. 5 (zu Deut. 5, 6)2; לשון ירבים, Pes. r. 106a, Sch. tob zu Ps. 11 (5); לשון נכר ,לשון וכר ,לשון וכר ,לשון וכר ,לשון וכר ,בלשון וכר ,בלשון וכר ,בלשון וכר ,בלשון וכר .היה מדבר עמה בלשון וכר .1, 5, Pes. r. 56b. — Ruth r. 3, 15:

אינו. Wenn zu einem tannaitischen Lehrsatze eine abweichende Tradition geboten wird, ist im jerus. Talmud öfters der Ausdruck מַפִּיק לישנא (vorhergeht der Name des Tradenten) angewendet. S. Maaseroth 48 d.15, Orla 61 a 18, Kethub. 36 a 51, Kidd. 65 b 65, Schebuoth 37 a 54. Wenn der Tradent nicht genannt ist, heißt es: אית דמפקין לישנא, s. Berach. 6 a 5, Schekalim 48 d 18, Moed Kat. 83 c 23. Desselben Ausdruckes bedient sich Tanchuma, um Varianten zum Texte älterer Agadasätze anzugeben. 3

Beispiele für verschiedene Anwendungen des hebr. לשון לשון לשון חול , לשון הרוום , Berach. 40 b, vgl. Sabbath 41 a. — לי , Pesachim 3 b. — לשון בקי (נקייה) , s. Art. לשון הריום , B. Mezia 104 a. — לשון רבים לשון הריום , Tap. Megilla 31 b 5; לשון וכר , לשון וכר , לשון וכר , לשון וכר , לשון רבים 6; Gittin 32 a b. חודר , משמע בחל שחרי לשונות .— Das aram. שיש wird bei lexikalischen Angaben, sowohl über biblische, als über nichtbiblische Wörter so verwendet, daß es vermittels ד mit dem erklärenden — in der Regel ebenfalls aramäischen — Worte verbunden wird. Berach. 28 a unt., עוני עובר א הוא (Zeph. 3, 18): לישנא רתברא הוא לי גוני לישנא הוא הוא . S. noch Sabbath 53 b, 54 b, Erubin 65 a, M. K. 2a, Chag. 8a, Beza 16 a, Sukka 39 a, 30 b, Rosch Haschana 11 a, 22 b, 26 a, Jebam. 21 a, Temura 27 a, Nidda 31 a. S. auch unt. Art. שיש הייים הייים הייים לישנא הייים הייים הייים אולים. — אולים אולים הייים הייים הייים הייים אולים אולים אולים הייים הייים הייים אולים אולים אולים אולים אולים אולים הייים אולים אולים אולים אולים הייים אולים הייים אולים אולים אולים אולים הייים אולים אולים

¹ S. Ag. d. pal. Am. I, 264. Pes. r. 106 a, 106 b: בלשון יחידי.

rühmlicher Ausdruck, bedeutet dezente oder euphemistische Ausdrucksweise. Dieser Terminus findet sich zur Kennzeichnung von biblischen oder nichtverbunden وלקם biblischen Redeweisen angewendet, gewöhnlich mit dem Verbum נקם verbunden (ל' מ' הוא רנקם, oder ל' מ' נקש). In einer Kontroverse zwischen Rab und Samuel zu Num. 11, 5 erklärt der Eine גאכל als Euphemismus, im Sinne von אכלה, Prov. 30, 20. Auf solche Weise wird als Euphemismus bezeichnet ונסתרה. Num. 5,13 (Jebam. 11 b); ferner die betreffenden, mit רגל gebildeten Ausdrücke in II Sam. 19, 25, I Sam. 24, 4, Richter 3, 24, ib. 4, 27 (Jebam. 103a). In der Erklärung von Mischnastellen ist der Terminus angewendet: Ketub. 13a, ib. 65b, Gittin 76b, ib. 80 b, Baba Mezia 91 a, Sanh. 54 a, Temura 30 a. Daß in M. Pesachim I, 1 אור für ליל steht, ist ebenfalls לישנא מעליא (Pesachim 3a), ebenso daß man beim Rezitieren der Worte von Jesaja 45, ז sagt statt א (Berach, 11b). - Mit לישנא קלילא ("erleichterter Ausdruck") kennzeichnet Rab die Anwendung von קיב statt חִייב in M. B. Kamma I, 1 (B. Kamma 6b). Daß in M. Baba Mezia I, 1 das Erblicken des Gegenstandes durch den Finder als "Finden" bezeichnet wird, ist die "Ausdrucksweise der Welt" (תנא לישנא דעלמא נקט).1 -- Mit לישנא קמא und לישנא בתרא werden verschiedene Versionen einer Tradition voneinander unterschieden; s. Berach. 60a, Pesach. 45a, Taan. 30a, Chullin 98b, Bechor. 36 b. — Sabb. 57a: מאי איכא בין הך לישנא ובין הך לשנא: Berach, 43a: להיאד לישנא . . ולהיאך לישנא ; Pesach. 79 b: כתרי לישני; Chullin 109 b: כלישנא קמא דרב. - Als Überschrift einer anderen Version erscheint innerhalb des Talmudtextes die Angabe לישנא אחרינא; s. Nazir 9b, B. Kamma 59a unt., Chullin 119b unt., Temura 5 a, 6 b, 9 b, 11 a, 11 b, 30 b, Nidda 29 a, 38 a. — Kidduschin 2 b: לישנא ראורייתא, opp. לישנא דרבנן.

12

אמאי דכתיב א פארי, was. Die Frageformel מאי דכתיב, womit nach dem Sinne einer Bibelstelle gefragt wird, kommt in der palästinischen Literatur nur sporadisch vor. S. Gen. r. c. 49 (8), Frage Simlai's an Jonathan; Sch. tob zu Ps. 4 (3 Ende) hat מאי דכתיב, während in der Parallelstelle, Echa r. 3, 43, dafür steht: מהו דין דכ Selten ist auch das bloße מאי מול מאי הבקר היו חורשות. Selten ist auch das bloße מאי הבקר היו חורשות (b. 183b (Lev. 23, 5): מאי ביום הראשון; ib. 183b (Lev. 23, 5): מאי ביום הראשון (9); Pes. r. 18b. — Mit פרון מכל האוכל אשר יאכל S. auch unt. Art. מאי מעמא פרון מכל האוכל אשר יאכל S. 20ben, S. 70.

Im babyl. Talmud ist אי דכתיב häufig zu finden. Die in Erubin 21 b mit der Einführung דרש רבא (Raba predigte) gebrachten Schriftauslegungen beginnen mit dieser Formel. S. auch Berach. 8a, 10b, 15b, 32b; Sabb. 30a, 119a,

¹ Raschi gibt ל' רעלמא mit אין בני ארם wieder. ² Grünbaum, Ges. Aufsätze, S. 30 b, übersetzt das so: "Was soll es bedeuten, daß es heißt". Richtiger ist zu übersetzen: Was bedeutet das, was geschrieben steht? S. Art. אמהו.

מאחר. S. oben, Art. אחר (S. 4), und den folgenden Artikel.

Maß, Regel, Verfahrungsweise. Charakteristisch für den jerus. Talmud ist der Ausdruck מְּהַת הָדִּין in der Bedeutung: Zivilrecht, Vermögensrecht (entsprechend dem דיני ממונות der Mischna und des bab. Talmuds). S. Frankel, Mebô, S. 11a, wo folgende Stellen zitiert werden: Berach. 5a 67, Schebiith 38d 54, 39 c unt., Maaseroth 49 c d, Maaser scheni 53 c 8, Nedarim 40 b 47. Außerdem ist noch anzuführen: Pea 19a 13, Schebiith 34d 3, Gittin 44b 46, 46c 54, Sanh. 23a 21. In bezug auf M. Demai VI, 2 sagt Jochanan (tradiert von Hela): תפשה מידת הדין בחוכר מן הגוי ולא תפשה בחוכר מישראל (Demai 25b 25, vgl. ib. Z. 30ff.). Der Ausdruck מדת הדין enthält an sich keinen Hinweis auf das Vermögensrecht, sondern hat denselben erst im Sprachgebrauche der palästinensischen Schulen erhalten. Einmal ist dem Ausdrucke die nähere Bestimmung בממון hinzugefügt, B. Kamma c. V Anf. (4d): אחר אחר בממון במדת הדין במדת שלא הילכו במדת und ebend.: במקום אחר הילכו במדת הדין בממון אחר הרוב.3 Die eigentliche Bedeutung des Ausdruckes ist ersichtlich, wo er das strenge Verfahren mit dem Rechte bezeichnet, im Gegensatze zu dem Verfahren des Erbarmens (der Milde); s. j. B. Kamma 6c 4: חמו תמן למרת הדין :j. Schebiith Ende; תמן למרת הדין ברם הכא במרת הרחמים (in bezug auf die Äußerung Rabs: wenn ich meinen Hausleuten befehle, jemandem ein Geschenk zu geben, nehme ich mein Wort nicht mehr zurück).4 - Die Phrase

¹ S. auch Koh. r. 1, 2 Ende; j. Schekalim 51 b 53.

2 In b. B. Kamma 46b entspricht dieser These: בממונא לא אוליגן בתר רובא 3 Nach Frankel 11 b, Levy (III 27b) ist בממון erklärende Glosse. In j. Kethub. c. II Anf. (26a) ist der erstere Satz zweimal, der andere einmal gebracht, stets mit אלמרת הדין statt timbab. Talmud, Baba Mezia 52 b, Chullin 130 b: מדת חסידות שנו כאן

נמצאת מדת הדין לוקה (j. Baba Kamma 4a 73, Jose b. Abun) gehört nicht hierher; sie beruht auf einer Phrase tannaitischen Ursprunges: בוו מדת הדין לוקה (Simon b. Jochai, Tos. Jebamoth IX, 3; j. Jebam. 8b 6), in der ין dieselbe Bedeutung hat, wie in einer anderen, aus der Schule Ismaels bezeugten Phrase (Schebuoth 14a, Joma 43b): (Var. מדת הדין נוהגת (נותגת הדין נוהגת (נותגת המשלה), nämlich: logische Schlußfolgerung. המשלה שלה, hartes, strenges Verfahren (Gottes), ist ein Ausdruck, den Jehuda b. Simon in der Erklärung von Jes. 43, 16f. anwendet (Schir r. 2, 15). Mit מדה מור ("Maß für Maß") ist angegeben, daß in Jes. 47, 1 Babel die entsprechende Strafe für die in Echa 2, 10 erzählte Demütigung Zions angekündigt wird (Schir r. 3, 4). — Von den neun Aufforderungen zur Besserung in Jes. 1, 16f. heißt es in Pesikta r. 169a: תשע מדות כתב כאן כנגד תשעה ימים שבין ר"ה ליום הכפורים.

עריים, Schriftauslegung. 1. Die einzelne Schriftauslegung. J. Joma 40c 27 (Hela): כל מדרש ומדרש כענינו (j. Jebam. 7c 34 dafür: כל מדרש בענינו). In bezug auf die im Bibeltexte selbst (Gen. 5, 29) gegebene Auslegung des Namens מחבר הוא מערל das Verbum לא המדרש הוא השם ולא השם הוא לש למדרש ולא השם ולא השם הוא בנו Ungenannter sagt Hoschaja, indem er ihm eine Auslegung zu Gen. 32, 14 mitteilt: אומר לך מיבו² של מדרש וכשתהא אומר לך מיבו² של מדרש וכשתהא (Tanch. B, וישלה עם להוא אמור אותו משמי המוור אותו משמי המוור אותו משמי המוור אותו משמי המוור אותו המוור (hier kann das Wort jedoch in der unter 2. anzugebenden Bedeutung gemeint sein).

2. Die Disziplin der Schriftauslegung, der Midrasch. S. unten Art. מְקרָא.

קה, was. Die Frage מה כתיב ist in verschiedenen, unter den Artikeln מה, למעלה, למעלה, ענין, למעלה usw. gebrachten Formeln anzutreffen. Für sich steht die Frage oft im Tanchuma, und zwar: Entweder, um einen Belegvers zu einer vorhergehenden These oder Angabe nachdrucksvoll einzuleiten; s. Tanch. B. לך לקבושית (Gen. 14, 15): מה כתיב ויחלק עליהם לילה: s. ferner ib. בראשית 11 (שמיני, 2 משפמים, 9, יתרו, 32 וורא, 15 וורא, 15, ו

¹ S. Levy III, 27a. 2 מוכ scheint hier so viel zu bedeuten, wie מוכ, "den besten, vortrefflichsten Midrasch". In dem weiteren Verlauf der Erzählung sagt Hoschaja in bezug auf die gehörte Auslegung: זה הוא הרבר המוב.

³ In Bechoroth 43b interpretiert Raba den Satz der Mischna (Bechor. VII. 2) ההוא מדרש או גבן ה' ב' so: זה גבן האמור בתורה (zu Lev. 21, 20).

Ende. Oder um inmitten des Satzes einen bedeutsamen Bibelvers auf emphatische Weise anzuführen; s. Tanch. B. יישלח 6 (Gen. 32. 8): וכיון ששמע יעקב כן מה כתיב ויירא יעקב מאד; s. ferner ib. וישב 12. אמות 2 Anf., 12 (vorher מיד). Oder ferner, um nach dem Sinne eines Textes zu fragen (fast dasselbe was מהו דין דכתיב oder ähnlich), s. ימה כתיב ויקח לו יעקב (Gen. 30, 37): ימה כתיב ויקח לו יעקב: s. ferner ויחי 14, 18, וארא 12, בא 16, יתרו 10 Ende, 14, הרומה 3. — Erweitert durch die Angabe der Gelegenheit, bei welcher der betreffende Text geschrieben steht, lautet die Frage: מה כתיב בהם מה כתיב כאן , Tanch. B. בראשית 21, zu Gen. 7, 23; מה כתיב כאן באברהם ib. ירא 15, zu Gen. 18, 2; באברהם מה כתים, Schir r. 1, 5 עד שלא המאו ישראל מה כתיב (שחורה). zu II Kön. 6, 30; עד שלא המאו ישראל מה כתיב, Schir r. 3. 8. zu Ps. 68. 13. S. auch Pesikta 24 a, 45 b, 126 a. — In j. Sanh. מה כתיב מהלכות לא תהלכות :19b 38, 45 heißt es zu Neh. 12, 31: מה ("Was steht geschrieben? Etwa מהלכות? Nein! Vielmehr "תהלכות"). Weitere Beispiele für מה כתיב: Pesikta 87a, 105a, 105b, 106a; Echa r. 1, 13 g. E.; Lev. r. c. 26 (7). Mit vorgesetzter Konjunktion (ומה כתיב): Tanch. ויצא 15 Anf.

Vergleichungssätze, deren beide Glieder mit שם und אף eingeleitet sind, finden sich besonders an den in den Artikeln מאן und באן zitierten Stellen, wo zwei Bibelstellen miteinander in Parallele gebracht werden. S. ferner Gen. r. c. 52 (2), Pesikta 88a, 107a; Schir r. 1, 1; Echa r. Prooem. 2; Esth. r. 2, 5; Pes. r. 78b. Statt אן steht im zweiten Gliede der Vergleichung auch כר מוכים); 1, 5. Pes. 73b, Lev. r. c. 36 (2), Schir r. 1, 2 (שחורה); 1, 13; 1, 15; 6, 6 (Anf.), wo און mit אף abwechselt.

... מה לי... מה לי לתקן מילה מה מה לי לתקן מילה מה לי בישול פמגין: Jebam. 6 b (Schescheth); לי לתקן כלי לתקן מה לי בישול פתילה מה לי בישול פמגין: מה לי קפליה כולה מה לי קפליה פלגא: 35 b.

מה הוא בעומה, zusammengezogen aus מָה הוא . In erster Reihe ist zu erwähnen die Formel, mit der nach dem Sinne eines Bibeltextes gefragt wird: רון דכתיב (selten מהו מהו S. Gen. r. c. 8 (9) 1; 80 (10); 81 (2); 82 (8); Lev. r. c. 22 (6); Schir r. 2 (שקני); 2, 5; Koh. r. 1, 7 g. E.; 2, 3; 3, 21; 9, 11; Ruth r. III. Abschn. Anf.; IV. Abschn. Anf. Statt דין steht auch הדין (s. oben, S. 46): j. Pea 20b 11, Maaseroth 51a 11; Pes. r. 125b. Statt דין steht in j. B. Bathra 13d 76; auch ההו הדין שנאמר, Koh. r. 1, 7. מהו הדין שנאמר Variationen der Formel:

¹ In Ed. Theodor fehlt hier דין.

Koh. r. 5, 10 Anf.; מהו דכתים, Ruth r. Anf. — מהו דכתים, Tanch. Pesikta r. 57b. — In den Tanchuma-Midraschim findet sich die dem auszulegenden Texte nachgesetzte Frage: (od. מהו כך (כן מהו S. Tanch. B. הו 10; Exod. r. c. 19 (1); Pesikta r. 6b; ib. 38b. Auf ihre kürzeste Form gebracht, lautet die dem Texte vorgesetzte Frageformel: מהו S. j. Berach. 7b 5; R. H. 57b 64; Taan. 68c 45. Gen. r. c. 56 (9), 67 (2); Lev. r. c. 12 (1); Pesikta 4a, 9a, 12b, 13a, 139a, 165u, 167a, 175b, 179a, 196b; Schir r. 2, 16; 3, 1 Anf.; Tanch. B. בראשי 29 Anf., הו 10 Ende, אונים 2 Anf., הווים 6 Anf. — In den halachischen Diskussionen des jerus. Talmuds findet sich oft die Frage: מאו מהו כדון steht auch ישים. Sukka 51 der, Chagiga 79a 53; oder ישים: Sabb. 10a 46.1 מהו בתו S. Art. מהו בתו אונים. S. Art. מהו בתו אונים.

מחוב, geklärt, klar, deutlich. Das Aktivum findet sich in Gen. r. c. 98 (9), zu Gen. 49, 11, wo es vom Messias heißt: שהוא חור להן דברי תורה. Das Participium Passivi ist im jerus. Talmud häufig zu finden. המחוור מכולן, Maaseroth 49 d 45; המחוור שבכולן, ib. 50 c ופ; אינו מחוור . . . אינו מחוור הוא . . . . Erubin 21 a unt.; אין . אין לך מחוור מכולם , ib.; . . אין לך מחוור מכולם אלא , Challa 58 c 27; תוור . . . אינו מחוור . . . Erubin 26a 41. אינו מחוור, Maaser scheni 53 b 32, Sabbath 9d 15, Pesach. 36 b 41, Joma 45 a 29, Sukka 55a 45; מחוורת, Sabbath 11d 18, Ab. zara 43a 61. Die Bedeutung unseres Ausdruckes ist am besten ersichtlich aus dem Ausspruche Jannai's von den drei halachischen Schriftdeutungen, die besonders deutlich aus dem Wortlaute des Textes sich ergeben: זה אחד מני מדרשות (od. מדרשות, j. Terum. 40 d 34 (Challa 37 c 62), zu Deut. 14, 29; ib. 41 c 72, zu Num. 18, 12; ib. 45 b 19, zu Deut. 26, 3.2 — J. Nazir 53d 40: אין שחימת עוף מחוורת מדבר תורה; Erubin 21a unt. (Hoschaja): הגיעוך סוף תחומי שכת שאינן מחוורין מדבר תורה; ebenso ib. 22d 36, Berach. 5a unt. (Jochanan): הגיעוך סוף מלאכות תפלה שאינם מחוורים מדבר תורה.3 — J. Pesach. 28c 31: מנין שהוא מחוור בעשה Joma 44d 40: בעשה שלו מחוור;

¹ S. Levy II, 295 b, Dalman, S. 88. 2 Im Tanchuma משפטים g. Ende heißt es in einem anonymen Ausspruche zu Exod. 23, 20: המקראות מן המקראות. Zu dieser Auslegung der Worte המהוורות שבית המקרש שלמטן מכוון כנגר ביה"מ שלמעלן. Zu dieser Auslegung der Worte אשר הכינותי s. Die Ag. d. Tannaiten II, 99, Anm. 5. 3 Nach der bei Levy II, 26a gebrachten und von Ratner, Scholien zu Jer. Berachoth. S. 57, nicht berücksichtigten Leseart. — Der Ausdruck הגיעוך מוף Sätzen bedeutet: Man hat dich an das Ende — den letzten Erforschungsgrad — der betreffenden Satzung gelangen [und erkennen] lassen, daß sie sich nicht deutlich aus dem Bibeltexte ergibt.

ebenso Taanith 64c 56. — Die aramäische Form des Wortes findet sich in dem Ausspruche Jochanans, j. Berach. 4c 38: כל כל בל הוורא מסמכין לה מן אתרין סגין (ebenso j. Erubin 26a 34, Pes. r. 122b). S. Art. ממך. — In Gen. r. c. 27 (1) sagt Jehuda b. Simon in bezug auf eine These, die Judan mit einem Verse aus Daniel bewiesen hatte: אית לן קרייא אוחרן דמחוור יתיר מן דין דעו דים מן כולהון על קרייא אוחרן דמחוור יתיר מן דין.

Im bab. Talmud findet sich die aramäische Form unseres Wortes in der ständigen Formel, mit der zuweilen eine Diskussion abgeschlossen wird, indem man angibt, welche der geäußerten Meinungen richtig (eig. klar, evident) ist. Gewöhnlich lautet die Formel: . . . אלא מחוורה S. Pesach. 36a, 78b, 100a, Jebam. 111b, 119a, Ketub. 94b, Makkoth 2b, Chullin 117. Oder, wo es sich um Erledigung von Einwänden handelt: אלא מחוורה כדשנינן מעיקרא, s. Pesach. 55b, 73b, R. H. 4a, Jebam. 76a, Gittin 42a, Horaj. 8b.

כד הוו מטו ר' Peal: hingelangen. Esther r. 2, 6: מטי (מטי) יונתן ורבנן להאי פסוסא. wenn sie in der Lektüre des Estherbuches zu diesem Verse gelangten (hebr. הגיע, s. Art. פֿספֿס). — Schir r. 4, 16: מכר הוה ממי גבי שלמים, als die h. Schrift zu dem Gesetze von den Friedensopfern gelangte (in Lev. 7, 11). - Bei Angaben über die Urheberschaft eines Ausspruches findet sich im jerus. Talmud häufig der Ausdruck ממי (וממו ממו) בה שם, womit gesagt ist, daß ein Tradent bei der Überlieferung des Ausspruches in der Angabe der Traditionskette bis zu dem genannten Autor gelangte, während ein anderer Tradent sie nicht bis zu demselben hinaufführte. Berachoth 7c 45: ר' פינחם ור' סימון ר' אבא בר זמינא ממו בה בשם ר' אבדימי דמן חיפא, d. h. der Satz, den Pinchas im Namen Simons tradierte, führte Abba b. Zemina auf Abdimi aus Chaifa zurück. S. andere Beispiele: Berach. 8 b 41, ib. 11 c 55, Pea 16 c 49, Challa 57 c 74, Bikkurim 64 a 36; Sabbath 7 b 53, 16 a 49, Erubin 22 d 21, Schekalim 50 a 63, Taan. 64 a 39, Megilla 74 b 25, Chagiga 76 d 5; Jebam. 9c 1, 12c 30, 13a 13, Nedarim 42b 24, Kidduschin 66b 21; Baba Bathra 14a 24. — Chagiga 79b 2 heißt es nach der Traditionskette "Zeïra-Assi-Jochanan-Jannai": ולא ידעין אין ממי בה בשם רבי, d. h. man weiß nicht, ob nicht als eigentlicher Urheber des Ausspruches Jehuda I genannt war, von dem ihn Jannai überkommen hatte. Kilajim 31a 43 lautet eine Autorangabe so: ר' יוסי אמר לה סתם ר' חנינא ממי בה בשם רבי שמואל בר יצחק; s. Ähnliches Jebam. 5c 4; ib. 12d 61.2

¹ S. die Parallelstellen (in denen מחוור teilweise durch andere Ausdrücke ersetzt ist) Ag. d. pal. Am. III, 191, 4. Nachzutragen ist dort: Koh. r. 2, 21.

2 An den Parallelstellen ist der Ausdruck ממי בה bis zur Unkenntlichkeit entstellt: in Jebam. 14a 40 zu בתובה, in Sota 19c 62 zu.

Als Fragepartikel (etwa?) mit כתיב verbunden. Jer. Pesach. 33b 43, zu Exod. 12, 9: מי כתיב לא אל כתיב Koh. r. 4, 12 E.: ומי כתיב לא לעולם ינתק לא במהרה ינתק כתיב לא לעולם ינתק לא במהרה ינתק כתיב I Kön. 13, 2; Esth. r. 1, 1, zu Ezra 4, 21.

Berach. 3b, zu Richter 7, 19: מי כתיב שבתיכונות שבתיכונות התיכונה כתיב (ib. 12a, zu Mal. 2, 5: שמי מפני שמי כתיב בקהל ; ib. 54a, zu Ps. 107, 32: מי כתיב בקהל (gehachim 64b (Raba), zu Lev. 5, 9: מי כתיב ימצו ימצה כתיב.

לְּיָד. S. oben S. 74.

עלא, voll, vollgültig, an sich genügend, als Epitheton zu מקר. Jer. Berach. 5a 29: מקרא מלא הוא מקרא מלא הוא לנו ללמוד מן הערבי הוה ולא מקרא מלא הוא פא ולא מקרא מלא הוא ולא מקרא מלא הוא (es bedarf also keiner Tradition hierüber). Diese Frageform des Satzes s. noch Ruth r. III. Abschn. Anf., Echa r. 1, 16 Ende, Sch. tob zu Ps. 4 (9). In positiver Form (ohne אלו): Gen. r. c. 3 (4), 23 (7), 96 (5);

י Diese ist die einzige Stelle, welche Levy (III, 377b) für unsere Redensart anführt, und zwar unter נמי , נמי , למה, da er מים als Partic. des Aphel erklärt. Ihm folgt Kohut V, 333b, der ebenfalls nur diese einzige Stelle erklärt. Auch Jastrow (Kol. 757a) zitiert diese einzige Stelle des babylonischen Talmuds und keine einzige des Jeruschalmi; aber er bringt das Wort mit richtiger Erklärung unter ממי. 2 Das ist die richtige Leseart, s. Dikd. Sofrim. XIV, 59.

³ Das ist die richtige, von einer Handschrift (Dikd. Sofrim XIV, 122) bezeugte Leseart. Denn auf die Unterscheidung von יְמַיֶּה (oder יִמָּיָה) und יְמָיָּה kann sich der Ausdruck כתיכ, der nur den Buchstabentext angeht, nicht beziehen. Die weitere Erklärung Raba's: ממנה besagt, daß das Textwort ימנה (Niphal) das von selbst erfolgende Ausdrücken des Blutes bezeichne.

Lev. r. c. 31 (7); Tanch. B. ירא 6, Pes. r. 14b; Sch. tob zu Ps. 1 (17), 1 (19), 99 (4). In Koh. r. 3, 2 g. E. ist Akiba Folgendes in den Mund gelegt: מה לנו המעשה אין לי המעשה אלא מקרא . In Pesikta finden sich folgende Variationen: יש מקרא מלא 3b; יש לך מקרא מלא , 167a; יש לך מקרא מלא , 6b und 192a. — מחלדות , 2nch. A. תולדות , 2nch. A. תולדות . 12.

In massoretischem Sinne bed. מלא die volle Schreibung des Wortes mit dem Vokalbuchstaben. S. außer den im Art. הסר החסר אודף בינו שלא לפה מלא בינו שלא לפה מלא בינו בינו שלא לפה מלא (Pesikta 160b): מלא ומלה מלא j. Sukka 52a 21: מכות מלא Sch. tob zu Ps. 80 (3): מלא ולכה מלא j. Sukka 52a 21: מלא לפה מלא בו Ps. 80 (3): הוא מלא הומים מלא הומים מלא לפף מלא בו הוא לפה שלא המר המום המר שלא לפו (Gen. 38, 27), im Gegensatz zu חומים חסר שלא המום מלא בו (Gen. 38, 24). — Aramäisch, j. Kilajim 28c 15 (zu Jes. 61, 11): אוועיה מליא בו מלא דבר המחב מלא בו מקרא מלא דבר המחב מלא בו אווי מלא בו מקרא מלא דבר המחב (zu Num. 6, 7).

שכיחא (מילתא), Wort; Sache. Jer. Kidd. 66a מילתא מִלְּאָא, מִלְּאָא, חִבְּנוֹן דרבנן הובנן דרבנן הא מילתא בפומהון דרבנן הא חובנן, הא מילתא בפומהון דרבנן הובנן ביר יצחק אמר מילתיה דר' שמעין: Vgl. j. Gittin 47b 46: בן יוחי אמר שיר. עשואל ב"ר יצחק אמר הובני שמואל ב"ר יצחק אמר הובני שמואל ב"ר יצחק אמר הובני הובני

תְּלִיצָה. In der Einleitung zu Schir r. werden vier Möglickeiten über das Verhältnis zwischen Vater und Sohn aufgestellt; die These lautet: את מוצא צדיק מוליד צדיק רשע מוליד רשע צ' מוליד צ' מוליד צ' מוליד צ' חבולהון יש להם מקרא. Dann folgt die Bemerkung: ר' מוליד צ' מוליצה מליצה מליצה In der Ausführung jedoch ist מליצה ur beim zweiten Satze der These (רשע מוליד רשע) berücksichtigt. Die Bibelstelle ist Num. 32, 14, das משל der in I Sam. 24, 15

¹ Das Verbum hat nicht מליהון, sondern בעד zum Subjekt, ebenso wie von מילתיה das Subjekt ist.

erwähnte alte Spruch, die מליצה ein aramäisches Sprichwort. Bei den anderen drei Sätzen wird als משל stets ein aramäisches Sprichwort gebracht, ähnlich dem bei dem einen Satze als מליצה gebrachten. Da der Ausdruck מליצה in solcher Anwendung nirgends vorkommt, muß es unentschieden bleiben, wieso es an der zitierten Midraschstelle in solchem Zusammenhange, offenbar als Synonym zu משל (vgl. Prov. 1, 6, Habak. 2, 6), verwertet wurde. Im Jalkut zu I Sam. 24 (§ 134 Anf.) steht eine andere Version des Ganzen, mit gänzlicher Beseitigung der מליצה als dritten Argumentes; beim zweiten Satze figuriert das in Schir r. als מליצה herangezogene aram. Sprichwort ebenfalls als

עמְשׁ, Wirklichkeit; als Adverbium angewendet: wirklich, tatsächlich. In den halachischen Erläuterungen des jerus. Talmuds: Pea 20 a 12 (בישני ממש); Schebiith 39 d 10 (שמולין ממש); Nazir 52 b 20 (לממן ממש); Sanh. 20 a 10 (לממן ממש). — Gen. r. c. 33 (5), zu I Kön. 17, 6 (עורבים ממש); Schir r. Einl. zu I Kön. 3, 16 (וונות ממש).

Berach. 11a, zu Deut. 6, 7: שכיבה מת שכיבה מל שכיף; ib. 56b, zu Prov. 8, 35: מלאכתו מ' און, Sota 11a, zu Exod. 1, s: מרש מ' ווון, ib. 36b, zu Gen. 39, 11: מלאכתו מ' ווא המ' ווא 36b, zu Gen. 39, 11: מ' מלאכתו מ' ווא מ'

מְנָין, מָנָא. S. folg. S., Art. מָנָין.

תנה, Kal: zählen, rechnen. Schir r. 4, 4 (zu I Chr. 5, 18): הכתוב און הבחוב 5, in bezug auf II Kön. 8, 16: והיה לבנו (Objekt zu מונה לבנו).

Berach. 24 b, zu Num. 31, 50 (Schescheth): שבחוץ מבחים שבחוץ מה מנה הכתוב תכשימים שבפנים אפנים שבפנים אפנים הפנימה (Sabbath 64 b, dasselbe, nur beginnt die Frage mit מנה הכתוב עודפים באדם ולא מנה עודפים בבהמה (Abaji): מנה הכתוב עודפים באדם ולא מנה עודפים בבהמה

קבין, Zahl, Zahlenwert. Gewöhnlich vor das Wort, dessen Zahlenwert (s. Art. נימטריא) angegeben wird, im St. constr. gesetzt. J. Sota 20a 11, zu Num. 5, 19: מ' המאררים. Gen. r. c. 24 (5), zu Gen. 5, 1: מ' אליעור ; ib. c. 44 (9), zu Gen. 14, 14: אליעור ; ib. c. 53 (9), zu Gen. 21, 7: מ' מלל בי בי בי בי בי מלארי. Lev. r. c. 8 E., zu Num. 7, 23: מ' מלארי. Schir r. 2, 4: מ' ודגלו ; 5, 12, zu Jes. 1, 21: מ' מלארי ; 5, 16 (auch sonst), zu Gen. 26, 5: מ' עקב : Exod. r. c. 42 g. E., zu Exod. 32, 8: מ' בוה : Midr. Sam. c. 17 (2), zu I Sam. 14, 34: מ' בוה

¹ Als Quelle ist im Jalkut "Pesikta rabbathi" angegeben. Bacher, Terminologie II.

Schocher tob steht מנין (מנין צע Ps. 23 (6): רויה; כמ' רויה; (68 (10): כמ' בח הם; (78 (3)), עו Exod. 16, 14: סמסמס סמסט. S. auch ib. עו Ps. 68 (9 Ende): מנין אותיותיו הרים כמנין חמשה ח' ת'. Beispiele für מנין אותיותיו אינו עולה אלא שש מאות Pes. r. 111a: שאינו עולה אלא שש מאות. — Schir r. 2, 2: שאינו מן המנין -S. auch Art. אימטריא גימטריא. אינו מן המנין באינו מן המנין שורה.

Im bab. Talmud kommt מִנְינָא nicht im Sinne von Zahlenwert vor, sondern bedeutet: "Zahl, Zahlenangabe". Kidduschin 3a: מגינא רסיפא und מנינא רסיפא שו und מנינא רסיפא מון מון מון מון אווי מון אווי וויי מון מון und מנינא רסיפא מון und מנינא רסיפא וויינא (zu B. K. I, 1); ib.: מניינא (zu B. K. I, 1); ib.: מניינא למה לי (zu Bar. B. K. 4b); Kerith. 2b oben: ווו למניינא למה לי (zu Ker. I, 1); Sota 44b: ווו למניינא למה לי (das 1 von שומטיך) der Deutung Jehuda's, M. Sota IX, 1).

קבּין (aus מִן אֵין (מְן אֵין (מְן אַיִן (מְן אַיִן (מְן אַיִּן (מְן אַיִן (מְן אַיִן (מְן אַיִן (מְן אַיִן (מַן אַיַן מַר המריב (מנין שר הבאיב) אווי (אַר פּוֹר בּר בּרביב בּרביב (מנין שר בריב בּרביב (מנין שר בריב בּרביב (מנין שר בריב בּרביב (מנין שר בריב בירביב (מנין שר בריב בירביב (מנין שר בריב בירביב (מנין שר בריב בירביב (מנין שר בריביב (מנין שר בריביב (מנין שר בריביביב (מנין שר בריביביבים בירביביבים בירביבים בירביבים בירביבים בירביבים בירביבים בירביבים בירביבים בירביבים בירביבים בירבים בירביבים בירביבים בירביבים בירביבים בירביבים בירבים בירבים בירבים בירבים בירביבים בירבים בירב

¹ Im bab. Talmud. Berach. 45a (pal. Amora): .. שנין ש.. שנאמר. שנאמר. Berach. 6a (Chisda im Namen eines pal. Amora): מנין ל.. ש. שנאמר. Berach. 6a (pal. Amora): .. דכתיב. .. דכתיב. Das von Levy (III, 146a unt.) aus Gen. r. c. 11 (5) zitierte מנין הואף findet sich bloß in den gedruckten Ausgaben. Die Londoner Handschrift hat מון, zwei Handschriften מון, was allerdings = מון הן הוא דכתיב (s. ed. Theodor, S. 93). Die paläst. Quellen haben auch מון הוא דכתיב (s. Levy I, 479a); Pes. r. 61 b: מן הן מהרא הוא דכתיב.

Chagiga 13 a: מסרינן ראשי פרקים.

תמות. Auch in der amoräischen Literatur wird mit diesem Ausdrucke nur eine ins Gebiet der Agada gehörige Überlieferung bezeichnet. Außer den bereits in Tann. Term. S. 107, Anm. 2 und 3 zitierten Beispielen seien noch folgende erwähnt. J. Sanh. 30b 67: אבי אבא מסרת בידי מאבי אבא (an den Parallelstellen, j. Berach. 13d 50, Schir r. 2, 5: מסרת אבי אבא (בן אני מקובל מבית אבי אבא (בן אני מקובל מבית אבי אבא (ב). Exod. r. c. 3 (8): מסורת נאולה היא בידם מיוסף; ib.: מסורת נאולה היא בידם מיוסף; ib. 5 (13): מסורת עלתה בידם מין הגולה מצאו כתב (Auffassung der spätern Zeit, von geschriebenen Traditionen). Koh. r. 3, 18: מסורת אגדה בידן 16.5 — Nachtannaitische Beispiele für המורת שוות היה בידן 16.5 — Nachtannaitische Beispiele für Sinne der den Bibeltext betreffenden Überlieferung s. Tann. Term. S. 108, Anm. 2.

Zumeist aramäisch (Pael). Kidduschin 14 b unt.: מיעט רחמנא; Temura 21 a: דרחמנא; Bechor. 6a: מעטינהו (Kidd. 14a: רחמנא מעטיה; Jebam. 61a: מאי קא ממעט ליה; Pesach. 95a: מאי קא ממעט (מאי האי דמעטינהו פרא; Sabbath 25a unt.: לא

¹ Zu Tann. Term. S. 106 erg.: Bech. 26 b: אמרך הכתוב אלא לחכמים; s. auch Chagiga 18 a. ² S. Ag. d. pal. Amor. I, 120, 3. ³ So die urspr. Lesart; aus מסרת wurde in den Ausgaben מסרת. ⁴ Aus dem babyl. Talmud. Megilla 10 b (pal. Am.): דבר זה מסורת בידינו מאנשי כנסת הגדולה; ib., Joma 21 a, B. B. 99 a (Levi): דבר זה מסי בי׳ מאבותינו ; Sota 34 b (Jizchak): ebenso.

⁵ Weitere Beispiele aus tannaitischen Texten: j. R. Haschana 58b 39: ברו מאבותיו המבותיו Midrasch Hagadol zu Genesis (M. S. Berlin 153a, angeführt bei Marx), wohl aus tannaitischer Quelle: דורשי אנדות אומרים מסורת. היא בידן שבאותו פרק שיצא יוסף מבית האסורים מת יצחק.

ממעימנא; Sabbath 6 b, 131a, Erub. 4a, Pesach. 76 b, Joma 74a: למיעופי מאי; Berach. 9a: למיעופי לילה אחר הוא דאתי; Bechor. 23 b: לא צריך קרא למיעופיה.

שנום, Nom. act. zu מעם. Das Wort wird einigemal angewendet, um den ausschließenden Charakter gewisser biblischer Partikeln anzuzeigen. Gen. r. c. 32 Ende: אך מיעום און; ib. 59 (10), 64 (10), Ruth r. 1, 5: דק מיעום און; Pesikta 66 a, Lev. r. c. 24 g. E.: ארן לשון מיעום הוא 3: נח Tanch. B. בל מקום שנאמר רק לשון מיעום מיעום אורר בל מקום שנאמר רק מיעום לרבות מיעום אורר. — Aus dem jerus. Talmud: מיעום לרבות בל אחר אחר אחר מי לחבות וכא את מר מ' אחר מ' לחבות וכא את מר מ' אחר מ' לחבות (45c).

Baba Bathra 14a: אין מיעום אחר מיעום אלא לרבות. — Aram. Chullin 84a, 117ab: ריבויי, ebenso Erubin 27b, Kidduschin 21b, Nazir 34b, Sota 16b, Scheb. 4b, Bechor. 51a.¹

מַעְלָּה oder מַעְלָּה. S. Art. למעלה. — Lev. r. c. 32 (3), als Antwort Berechja's auf die zu Lev. 24, 10 (ויצא) aufgeworfene Frage von wo ging er aus: מברשה של מעלן יצא, d. h. von dem vorhergehenden Abschnitte (Lev. 24, 5–9), dessen Bestimmungen er ver-spottete. — לדברי של מעלה, s. Art. במך. L

בתישה בתורה. Exod. r. c. 15 (22 Anf.): מְעֵשֶׂה. הרבה מעשים כתב משה בתורה. Gemeint sind die Einzelheiten des Schöpfungswerkes, mit denen der 104. Psalm das erste Kapitel der Genesis ergänzt. — S. auch Art. מתר.

בעבים. Fragen nach dem sachlichen Grunde des im Bibeltexte Enthaltenen sind zuweilen mit מפני מה ("weshalb") eingeleitet. Gen. r. c. 95 (4), zu Gen. 47. 2: מפני מה אחר הכתוב פופני מה הכתוב פוחל למדך למדך למדך ומקצה אחרו למדך מחלבה בחלב בחלבה בחלבה בחלבה בחלבו בו בו בו בו בו שבנמוכים באים וכרים וזו באה נקבה באים וכרים וזו באה נקבה בארו באים וכרים וזו באה נקבה בארו באים ושרה מפני מה ואורו על כנפות הארץ הארץ הארץ, d. h. in Hiob 37, 3 gibt die zweite Vershälfte den Grund des in der ersten Vershälfte Gesagten an. Vgl. oben, Art.

¹ S. auch Frensdorff, S. 7.

Die tannaitische Frageformel מפני מה אמרה חורה wendet in einem oft gebrachten Ausspruche Rabba b. Nachmani an; s. Baba Kamma 107a (und Parall.), in bezug auf die aus Exod. 22, 8 sich ergebende Rechtsnorm. Nach dem Grunde einer nichtbiblischen Satzung fragt Samuel (B. Mezia 12a) mit den Worten: מפני מה אמרו. S. auch die mit מפני מה אמרו beginnende Frage Rabs, Joma 22b unt., und die Chisda's, R. H. 26a.

אָהָה מוצא, Kal: finden. Die Formel אָהָה מוצא ist im nachtannaitischen Midrasch sehr häufig angewendet; zumeist wird damit eine Erweiterung des biblischen Erzählungsstoffes, oft aber auch eine agadische These eingeleitet. Die Beispiele aus Gen. r. und Pesikta sind bereits Tann. Term. S. 114, Anm. 2 angeführt. Weitere Beispiele für אתה (את) מוצא: Lev. r. c. 1 (5, 13); Schir r. 1, 1; 3, 11; 4, 12; Echa r. Prooem. 5, 6, 9, 15, 23, 25, 29, 31; 1, 5; 1, 19; 1, 21; 1, 22; 2, 5; 3, 1; Koh. r. 3, 15; 3, 16; 7, 23; 8, 1; 12, 7; Midr. Sam. c. 9 (7). Tanch. B. בראשית 25, וו 17, 26, לך 13, הולדות 19, ויחי 10, שמות 18, וארא 18, משפטים 1, תנוה 6, מסעי ,12 מקת (10, בו 1, פקודי ,10 ויקהל ,8 כי תשא 10; Pesikta r. 12b. 13a, 23b, 32a. Exod. r. c. 2 (6), 4 (2), 5 (3), 16 (2), 17 (1), 50 (1); Deut. r. c. 2 (10), 2 (31). Sch. tob zu Ps. 1 (2), 1 (3), 1 (5), 8 (1), 14 (6), 18 (2, 4), 20 (2), 23 (2), 24 (10), 27 (5), 72 (1), 75 (4). Beispiele für וכן אתה מוצא: Lev. r. c. 26 (9); Ruth r. 1, 7; Echa r. 1, 2 Anf.; Koh. r. 5, 2; 5, 6. Tanch. B. בראשות 30, אירא 6, 9, 30, 43, חיי שרה 10, ויצא 20, 21, מקץ 6, 8; תוריע 12, מצורע 7, אחרי 14, ואתחנן ;5 פנחם 13, בהעלותך ,6 במדבר 7; בחקתי Addit. 2. Exod. r. c. 9 (1), 27 (3), 46 (4), 50 (3); Pes. r. 2a, 94b; Sch. tob zu Ps. 4 (13), 34 (1), 58 (2). — שכן אתה מוצא Tanch. B. וירא 7, וכן אתה מוצא — Pes. r. 18b. שמיני ; 6 ויצא ,16 תולדות זכן אתה מוצא שכתוב, Pes. r. 132b. — . . וכן אתה מוצא . . . וכן אתה מוצא, Exod. r. c. 45 (3). — אתה מוצא שאמר (בxod. r. c. 18 (3). — אתה אתה (באוני) . . מוצא כי .. Tanch. B. אין אתה מוצא . . אלא . . אלא אלה. .. אין אתה Tanch. B. וכן תמצא – 21. ויצא ib. ויצא 21. – אולדות, Sch. tob zu Ps. 1 (3 Ende).

¹ Zu Tann. Term. S. 113 ergänze: Bar. B. Kamma 68a (Akiba).

² Selten מצאנו.

התורה j. R. Hasch. 56 a 53. — התורה ומוצאין שכתור Echa r. 3, 21. — S. auch Art. הור הור אור.

מה מצאנו, als erstes Glied eines Analogieschlusses, j. Berach. 7 c 32, Taan. 76 c 50.

Der Niphal נְמְצָּא mit darauf folgendem Partizipium, zur Einführung des aus dem Texte oder der Auslegung sich Ergebenden. המצאת אומר j. Berach. 2b 16; Pesach. 31 c 75; Sota 21d 49; Pes. r. 48a, 58b; vgl. Schir r. 1, 1. — למצאת למד אומר, Pes. r. 153b, 181a. — אם אתה אומר , Tanch. דבר המצינו למדים – גמצאת מינעו אם אתה אומר אומר , Sch. tob zu Ps. 1 (14 E.). — אם אתה אומר , Schir r. 1, 1. — Ohne darauf folgendes Partizipium. Gen. r. c. 38 (14): נמצא הרן גדול מאברהם . Schir r. 1, 1: ממרש מיופה בנין בית שלמה מבנין בית המקדש .

א מצית אמרת ("du bist nicht imstande zu sagen"), Jebam. 71 a, Bech. 54 b, Temura 12 b; מי מצית אמרת, R. Hasch. 13 a, Chullin 89 b. — Erubin 92 b, 93 a (Frage in halach. Diskussion): ולא מצינו. — Niphal. אם תמצא (תמצי) לומר, Sabbath 24 a, 71 b, Gittin 82 b; כשתמצא לומר, Erubin 90 b.1

מה מדה , als Benennung des Analogieschlusses. Jebam. 7b, Nedar. 4b, Temura 12b.

DDD, Ort, Stelle der heil. Schrift. Besonders häufig sind die allgemeinen, mit בכל מקום (od. כל מקום) beginnenden Thesen. ככל מקום שאתה מוצא פתחון פה למינין אתה מוצא :Cen. r. c. 8 (9): תשובה בצדה. S. ferner die Regel Jizchaks, Gen. r. c. 38 (7); die Simlai's, Lev. r. c. 23 (9); die Regel über אדם, Sch. tob zu Ps. 9 (16): . . כל מקום שתמצא; die Regel Jochanans über "König Salomo" im Hohenliede, Schir r. 1, 1 E.; die Levi's über 138, Echa r. 1, 2 und 1, 17; die Regel Levi's über עיר und עיר, Ruth r. I, Absch. E.; die Regel desselben über ד, ib. 1, 12. S. ferner Lev. r. c. 2 (2), 24 (2), 26 (8). Tanch. B. כי תשא 5, וישב 5, וישב 5, 13, שלח 5. — Gen. r. c. 52 (2), zu Gen. 21, 12: . . . בכל מקום דמת במקום 19: ובמקום אחר כתיב; ib. 33: במקום אומר במקום וכן הוא אומר אחר (Pes. r. 169a: אחר הוא אומר במקום אחר – ובמקום אחר, s. Art. למד. – ממקומך אתה למד Tanch. B. בראשית 19. S. auch Art. דחסר; Art. סיע.

¹ S. hierüber Tann. Term. S. 115, Anm. 2.

מקומות, Schir r. 4, 10 Anf. — אנו מוצאין במקומות ואר, Pes. r. 39a.

מקרא. 1. Die einzelne Bibelstelle. Wenn bei halachischen Kontroversen angegeben wird, daß die Urheber der einander entgegenstehenden Ansichten von derselben Bibelstelle ausgingen. indem sie sie verschieden auslegten, lautet die Formel: שניהם (דורשין) מקרא אחר דרשו, s. j. Pea 19c 63 (Mana); Terum, 46b 31 (Jochanan); Joma 42d 65 (Joch.), 43a 60 (Joch.), Chag. 76a 35 (= Jebam. 9a 28), Sanh. 19b 47. — Bikkurim 64a 21: וכולהון מקרא אחד הן דורשין. Vgl. Tanch. B. בראש 2 E.: אחד הן דורשין. — Gen. r. c. 34 (10): שהשוה דעתו לדעת המקרא, in bezug auf Hiob 10, 12. — מקרא הוה . s. Art. כנגד. בראו . Echa Procem. 33. — מקרא מקרא . s. oben Art, מליצה. — מלא מקרא s. Art. מלא. — Plural. Gen. r. c. 15 (2): יוסי מקראות ול שני מקראות והא ר' יהודה יש לו שני אין לו אלא מקרא אחד. Gen. r. c. 4 (6): . . המקראות . S. auch Art. המקר - Tanch. המקראות 5: מתוך המקראות - Sch. tob zu Ps. 9 (14): הקשיו המקראות מו חמש אחר מו (richtiger ib. zu Ps. 91, § 8 Ende).1

2. Die heil. Schrift als Ganzes. Im Gegensatze zur Tradition.² Tanch. B. הרי זה מן המשנה מן המקרא מנין; ib. 33, dasselbe ohne המקרא. Ib. זהרי מן המשנה מן התורה st. אברי המשנה מן התורה מנין. A. הרי מן המשנה מן התורה מנין.

¹ S. Die Agada der pal. Am. II, 111, 6. ² In Tann. Term. S. 117 ist irrtümlich als Quelle der Worte: אמ ממקרא ולא ממשנה אלא מדרך ארץ Sanh. 91b angegeben, anstatt Koh. r. 5, 10.

1. Besonders im Namen Jochanans werden zahlreiche Aussprüche mitgeteilt, in denen er die kontroversen Meinungen zweier oder dreier Autoren auf die Auslegung derselben Bibelstelle zurückführt. אחר (משרשת (שלשתם (שלשתם) מרא (שלשתם) שלשתם) מרא (שלשתם) מרא (שלשתם) שלשתם) מרא (שלשתם) בשלשתם) מרא (שלשתם) שלשתם) בשלשתם) שלשתם) בשלשתם) בשלשתם)

2. Chagiga 10 a: מדבר הלכה לדבר מקרא. Pesach. 57 b: ..., לא תנא מתניתין מקרא נמי לא קרא. Pesach. 57 b: מדבר הלכה לדבר מקרא נמי לא קרא נמי לא קרא; vgl. Kerithoth Ende. — מקרא משנה משנה, משנה מולה, Berach. 5a, 11 b, Baba Mezia 33 a, Sabbath 120 a, Erubin 21 b², Kidduschin 30 a, Sanhedrin 24 a, Aboda zara 19 b.

Niphal. Schir r. 1, 7: כנשים הגביאים נמשלו הלכה ib. 6, 11: ולמה נמשלו הצראל ישראל (משלו ישראל כאנווים: ib. 8, 5: ולמה נמשלו ולמה במשלו ובראל (Koh. r. z. St.: נמשלו ישראל כמונה (נמשלו ישראל במותנות וברי תורה כמחנה נמשלה במשלה הפלה במקוה במקוה למשלה הפלה במקוה Echa r. 3, 43: תשובה בים 1.

¹ Was die Stellen in B. Bathra 8a und Chagiga 14a betrifft, s. Ag. d. Tann. I², 487; zu Sota 44a ib. S. 482. ² In Raba's Deutung zu Hoh. 7, 13: כמה מובה ב' משנה ב' משנה ב' משנה ב' משלה בה משלה בה משלה בה משלה בה בשהתורה נמשלה בה שהתורה נמשלה בה שהתורה נמשלה בה בה "

משל, Gleichnis. Als Akkusativ des eigenen Verbums: השל יש אורה הרבר דומה ל ... Koh. r. 5, 10. יהורה הנשיא היה מושלו משל למה הרבר דומה ל Midrasch Hagadol zu Gen. 6, 13 (Kol. 146, ed. Schechter), wohl aus Jelamdenu; ebenso ib. zu Gen. 6, 14 (Kol. 147). — Schir r. 1, 1; 4, 4: . . לה"ד ל משל משל לה"ד ל In der Regel werden die Gleichnisse, die auch in der nachtannaitischen Bibelexegese eine große Stelle einnehmen, mit der Formel . . . למה הדבר דומה eingeleitet, wobei משל eine Art Überschrift ist, in Wirklichkeit aber als Abkürzung eines den bisher angeführten Ausdrücken ähnlichen Satzes zu betrachten ist. Zumeist fällt auch die Formel למה weg. und nach der Überschrift משל folgt sogleich der Beginn des Gleichnisses (למלד) und dgl.), wobei das ל womit das Gleichnis beginnt, von dem fehlenden דומה abhängt.2 — In Tanch. B. וירא 29 leitet Meascha seine Erklärung der Fabel Jothams (Richter 9, 8-15) als historische Allegorie mit den Worten ein: מדבר לדבר ממשל :: Schir r. 1, 1: משל הם הדברים מה שאמר יותם אל יהי המשל הזה קל בעיניך :ib.: למשל עמר שלמה על סודה של תורה שעל ידי המשל הוה אדם יכול לעמוד בדברי תורה. — Die Bed. "Sprichwort" hat משל in folgenden Beispielen. Echa r. Prooem. 24: זהו דמשל שאומרים בני אדם; Tanch. המשל אומר - 5: המשל הומרים בני אדם. -- Tanch. B. משל ההדיום (הדיום .od) אומר :Addit. 4 ואתחנן .5, ib. וישר ההדיום (od). S. auch oben Art. מליצה.

שמע. S. unt. Art. שמע.

מתלא, das aram. Äquivalent des hebr. מְּלֶּלְּא, zumeist in der Bed.: Sprichwort. In Lev. r. lautet die Einführungsformel von Sprichwörtern meist so: (od. ממר) במתלא אמרין (im Sprichworte sagt man); s. c. 3 (1, dreimal), 4 (1), 14 (3), 15 (8), 16 (7). Sonst heißt es מתלא אומר (בישקני); s. Schir r. 1, 2 (משל אומר); 2, 14 E.; 6, 11; Ruth r. Abschn. I g. E.; Echa r. 3, 20; Koh. r. 3, 16; 4, 6 (dreimal); 7, 1 g. E.; 7, 23 Anf. Auch in Lev. r. c. 1 (6); 19 (6).

— In der Bedeutung "Gleichnis" ist das Wort angewendet in Schir r. 1, 1 g. E.: מרלא בר לה מתלא בר.

נ

Nithpael נתנבא (und Hithpael): prophezeien; einen נבא. prophetischen Abschnitt oder ein prophetisches Buch verfassen. Echa r. 1. 1 Anf.: שלשה נתנבאו בלשון איכה משה ישעיה וירמיה (zu Deut. 1, 12; Jes. 1, 21; Echa 1, 1); Pes. r. 184b: יוכן ישעיה מתנכא; Tanch. שמיני 9 Anf.: חרב שבית המקדש הרב (יונדב); Exod. r. c. 21 (9), zu Jes. 14, 13: עד שלא נולד נבוכדנצר נתנבא מה ראה אתיד לחשוב בלבו: Tanch. B. וישלה 8 Ende: מה ראה עובדיה שלא נתנבא אלא על אדום: Gen. r. c. 2 (1), zu Jerem. 4, 23: כל :(Echa r. 1, 2 (אוכרה) אוכרה; Echa r. 1, 2 ורפאן ישעיה ישעיה על ישראל ירמיה על שנתגבא ירמיה שנתגבא (vgl. Koh. r. 12, 7); Echa r. Prooem. 1 Ende (aramäisch): הא ענתותאה אתי שני דברים נתנבא .— Lev. r. c. 15 (2), zu Jes. 8, 19f.: שני דברים נתנבא נמי נתנבא (vgl. Lev. r. c. 6); ib. c. 19 (5), zu II Chron. 15, 3: ומי נתנבא בסוף נבואתו של ישעיה נתנבא :Pes. r. 14a. zu Jes. 66, 1: בסוף נבואתו רמי מנשה וחוב נתנבא אותו בימי מנשה; Pes. r. 151a, von Jesaja: שוכה להתגבאות יותר מכל הנביאים ולא עוד אלא שנתגבא נחמות הרבה שכן אתה מוצא את ישעיה שנתנבא נבואות הרבה :ib.: שכן אתה מוצא את ישעיה יותר מכל הנב': Lev. r. c. 15 (2): יותר מכל הנב'. — In bezug auf die hagiographischen Bücher. Pesikta 34b: לא י מצאתי שנתנבא שלמה אלא קרוב לשמונה מאות פסוקים: ib. 98b. Tanch. עד עכשיו חוזר איוב ומתנבא כמה נבואות :Frage zu Hiob 31, 40b); Sch. tob zu Ps. 3 g. Ende: חמש קימות ניבא (= נתנבא) לויד להקב"ה בס' תהלים (die fünf mit קומה beginnenden Sätze in den Psalmen: 3, 8; 7, 7; 9, 20; 10, 12; 17, 18). — Prophetische

¹ S. Ag. d. pal. Am. I, 501, 2.

Baba Bathra 12a: בתי היכן (Megilla 14a (Rab): בתי היכן, Megilla 14a (Rab): בתי היכן בואתיך (Amram zu Mirjam). — Aramäisch. B. Bathra 14b: דכתיב גבואתיה.

כל מקום ששמו ושם אבי: Megilla 15a (Ulla): מפני מה זכה עובריה לנביאו (Ulla): מפני מה זכה עובריה לנביאו (Sanh. 39b (Jizchak): מפני מה זכה עובריה לנביאות בירוע שהוא נביא בן נביא. Sanh. 39b (Jizchak): מפני מה זכה עובריה לנביאות הרוא (Bechoroth 45a (Jochanan); ebenso wird: עשו רבריהם כרברי נביאות, Bechoroth 45a (Jochanan); ebenso Erubin 60b (Idi in bezug auf einen Halachasatz Josua b. Levi'a): אין אלו אלא רברי נביאות (Joseph, der babylonische, oder Assi, der paläst. Amora, in bezug auf einen Halachasatz des Symmachos, eines Schülers Meirs).

נגון, die melodiöse Betonung, mit der die Bibel gelesen wird. Schir r. 4, 11 (Levi): הקורא מקרא בעינונו ובניגונו, (Vgl. הקורא מקרא בעינונו), den Namen der Tonzeichen in der spätern grammatischen Literatur.)

להג, Kal: führen; intr.: sich führen, gewohnt sein. Zu der intransitiven Bed. des Verbums gehört die häufige Redensart בנוהג שבעולם, wörtlich: nach dem, was in der Welt (unter den Menschen) gewöhnlich (üblich) ist. S. Gen. r. c. 1 (1), 1 (3), 1 (5), 5 (7), 7 (3); Lev. r. c. 1 (1), 1 (6), 3 (2), 14 (2), 14 (3), 23 (4), 24 (1); Schir r. 2, 2; 7, 3; Koh. r. 1, 3; 5, 6; 7, 27; 7, 28; 8, 1; Tanch. B. הרומה 1, הרומה Add. 12. Die Londoner Handschrift des Gen. r. hat an den angeführten Stellen — mit Ausnahme der ersten —

י Aus dem bab. Talmud. Megilla 14a: שהיתה מתנכאה כשהיא אחות אהרון (Rab zu Exod. 15, 20); Baba Bathra 14b (von Hosea): שהיה תחלה לארבעה נביאים 2 Das Wort kommt auch in tannaitischen Texten vor; doch ist es in Tann. Term. S. 124 nicht berücksichtigt. 3 S. Die Ag. d. pal. Am. I, 264, 1. 4 Die gew. Lesart יומי (also der Tannait Jose b. Chalaftha) ist entschieden unrichtig. Eine Handschrift hat יאסי אסי (s. Dikd. Sofrim XI, 54).

י בנוהג העולם t; dann bed. die Redensart: nach dem, wie die Welt sich führt (zu tun gewohnt ist). Dies entspricht der tannaitischen Redensart: עולם כמנהגו נוהג (Bar. Aboda zara 54b; die Tosefta Ab. zara c. 7 hat dafür: שולם שינהגו כמנהגו (חגה את העולם שינהגו כמנהגו und der aram. Redensart im babyl. Talmud (s. Erubin 14b): מאי עמא דבר (נוהג = דָבָר).² In Tanch. יו און 19 findet sich der mit unserer Redensart gleichbedeutende Ausdruck: דרך אולס).

עוםריקון, votapixóv, Kurzschrift, Schnellschrift, nach Art der notarii, der Tachygraphen. Tanch. B. לשוו נומריקון הוא 12: אידו 12: לשוו נומריקון הוא nämlich 1779 (Gen. 49, 4), welches Wort aus Anfangsbuchstaben von drei Wörtern erklärt wird; ib. בשלח 15, ebenso in bezug auf נחית (Ps. 77, 51); ib. יתרו 15, in bezug auf אנכי (Exod. 20, 2). Tanch. B. אורא 8 (vgl. תוריע 10, Exod. r. c. 5 Anf., c. 8 Ende), auf dem Stabe Moses' עשר מכות חקוק עליו בנומריקון דצ"ך עד"ש באח"ב (mit den Anfangsbuchstaben ihrer Namen).3 Sch. tob zu Ps. 5 (5): מהו פרשו :Exod. r. c. 42 (4), zu Hiob 26, 9: מהו פרשו נומריקון. Die indirekte Ausdrucksweise, deren sich Salomo in Prov. 24, 21, nach der Auffassung eines Agadisten, bediente, um das Bekenntnis Gottes zu fordern, bezeichnet dieser Agadist als ענקוקלות) (Deut. r. c. 2 g. E.). - Ein Mischnawort לשון נומריקון Orla I, 8) erklärt ein paläst. Amora so, daß er annimmt, es sei und aus der Kürzung dreier Wörter entstanden. S. auch noch Tann. Term. S. 126, Anm. 10.

לניתא. Talmud werden mit diesem Worte Fragen eingeleitet, in jerus. Talmud werden mit diesem Worte Fragen eingeleitet, in denen einem klaren Falle ein dem Zweifel unterliegender Fall gegenübergestellt wird. Kilajim 28c 64: מה הן הוה מותרין הוה מותרים הוא אותרים הוא מותרים ה

י S. Ed. Theodor S. 3. 2 S. oben S. 8, Anm. 3. 3 In der Pesach-Haggada heißt es von diesen Anfangsbuchstaben der ägyptischen Plage: יהוה היה ניתן בהם סימנים. 4 S. Die Ag. d. pal. Am. III, 124, 1. 5 ist nicht, wie Levy und Jastrow angeben, die männliche Form des Adjektivum. sondern Femininum. Das ist besonders aus der Verwendung des Wortes im bab. Talmud ersichtlich, wo als Subjekt zu איל erscheint, ferner איל, ein Fem., ihm entgegengesetzt ist. — S. auch unt. Art, חירה.

Im bab. Talmud ist ניחא וניח in demselben Sinne angewendet, aber mit vorausgehendem Subjekt: dem mit עובע einem Worte (הניחא) verbundenen Pron. dem. הָא פווים אלא ליי וואלא ליי וואל מאן דאמר יי אלא ליי ווא למאן דאמר יי אלא ליי ווא ליה ולבסוף מאי קא ביחא ליה ולבסוף מאי קא בא Sabbath 132a: קשיא האי תנא מעיקרא מאי קא ניחא ליה ולבסוף מאי קא פשיא ליה.

201, Peal: nehmen. In der Erläuterung der Mischna (oder Baraitha) wird das Verbum im Sinne von "aufnehmen" (nämlich: in den Text der Mischna) angewendet. B. Kamma 48b: איירי דנסיב רישא שמרו נסיב סיפא נמי ואני אשמרנו; ib. 52b: איידי דנסיב רישא כסהו כראוי נסיב סיפא נמי לא כסהו; Meila 7b: משום דנסיב מועלין נסיב סיפא אין מועלין . Nedarim 72a: אי רישא מוכיב סיפא אין מועלין 'אי סיפא דווקא נסיב ר' משום ס. Wenn in einem Mischnatexte stillschweigend die Meinungen von zwei Tannaiten zum Ausdrucke gebracht sind, so drückt der Amora Joseph diesen Tatbestand so aus: רבי היא ונסיב לה אליבא דתנאי, d. h. die Mischna ist hier durch Rabbi (Jehuda I) so redigiert worden, daß er der Meinung beider Tannaiten Raum gewährte. S. Rosch Hasch. 7b, Megilla 10a, Schebuoth 4a, Horaj. 12b, Chullin 84a, 104a. — Bechor. 5b: תנא פמר פמר קנסיב in der Mischna fand die auf dem wiederholten ממר חמור in Exod. 13, 13 und 34, 20 beruhende Deduktion Aufnahme). — Eine stehende Formel ist: כרי נסנה, wenn angegeben werden soll, daß der Urheber der Mischna (oder Baraitha) etwas in den Text aufgenommen hat, was eigentlich überflüssig ist, aber auch nicht genau genommen werden darf. 1 R. H. 5a, Zebach, 99b (Chisda): חפסת כדי נסכה, mit bezug die Nennung des Pesach-Opfers in der Baraitha R. H. 4a (Tos. Arachin III, 17); Kidduschin 5b: רישא דווקא סיפא כדי נסבה. S. auch Sota 19b. B. Mezia 27b, Zebach. 98a (= Menach. 83a, Chullin 22a). — Der bab. Amora Chisda, der in R. H. 5a unsere Formel anwendet, bedient sich im jerus. Talmud, Megilla 73 b 52 (angeführt Berach. 4d 37, Terum. 40 c 27), eines anderen, sonst überhaupt nicht vorkommenden Ausdruckes, um dasselbe zu sagen, was in den angeführten Beispielen mit כדי נסבה gemeint ist. Auf die Frage nämlich, weshalb unter denen, die die Megilla nicht vorlesen dürfen, in M. Megilla II, 4 auch der Taubstumme genannt sei, während doch von diesem hier überhaupt nicht die Rede sein könne, antwortet Chisda: באשנרת לשון היא מתניתא.2 Er will damit sagen, daß in der Mischna der "geläufige Ausdruck". d. h. die stets vorkommende Gruppe חרש שומה וקמן beibehalten ist, ohne daß man daran dachte, daß sie so hier nicht am Platze ist.3 - Noch ist zu erwähnen der Ausdruck: ונסבין חברייא למימר (die Genossen, die Mitglieder des Lehrhauses, nehmen an), Chullin 14a, 15a, 82a, Kerith. 25a. - S. auch 4.תלמוד .Art

³ S. *Margulies* in der Zeitschrift Rivista Israelitica I (1904), 4 f.
⁴ בסים in der Massora, s. *Frensdorff*, S. 9; Die Anfänge der hebr. Grammatik, S. 11.

גְּעִימָה, Melodie, speziell die melodiöse Betonung, mit der die Bibel gelesen wird. Schir r. 8, 14: בשעה שישראל קורין את שמע בשעה שישראל בועימה אחד בקול אחד בנעימה אחד בקול אחד בנעימה אחד בקול אחד בנעימה אחד.

Megilla 32 a (Jochanan): הקורא בלא נעימה.

מבק מן, aus etwas (einer Bibelstelle) hervorgehen, sich ergeben, sich folgern lassen. Berach. 9a: ור' אלעזר בן עזריה מלא תותירו עד הבקר נפקא (die Meinung E. b. A.'s ergibt sich aus den Worten in Exod. 12, 10); Chullin 139b: מכי יקרא נפקא (aus Deut. 22, 6); Sota 3b: מסיפא רקרא נפקא (aus der zweiten Hälfte von Lev. 25, 46); Arachin 2b: מחד קרא נפקי. Mit Beziehung auf den Urheber der betreffenden Deduktion, Berach. 13a: נפקא ליה מרברים הדברים (Deut. 6, 6); נפקא ליה (Lev. 23, 40); Chullin 21 b: נפקא ליה מושמחתם לפני ה' מלכלב תשליכון אותו (Exod. 22, 30); Sabbath 27 a: מגא ליה נפקא מאי בנר (Lev. 11, 32); Kerith. 3a: . . . מהתם נפקא להון מן . . . Sukka 56a: מהתם נפקא (dann folgt die Bibelstelle: Lev. 7,9); Jebam. 62b: מהתם נפסא? מהתם נפסא : ebenso Nidda 41 a. — Kidduschin 41 b. למה לי קרא מדר' חייא בר אבא א"ר יוחנן נפקא. — Berach. 3a, 3b: . . . ותיפוק ליה מדר' יהושע בן קרחא; ib. 14b: קרחא; Sabbath 128b: ותיפוק ליה משום סחימה; s. auch Sabbath 70a unt. — Chullin 60b, in bezug auf Deut. 2, 23: מאי נפקא לן מינה ("was ergibt sich uns aus diesem Bibelverse?"); ib. zu Gen. 47, 21, in demselben Sinne: מאי נפקא מינה. — Pesach. 53a, in bezug auf einen Ausspruch Simon b. Gamliels: מינה לבכורים usw. -- Der Ausdruck מנה ("es ergibt sich daraus") ist als einheitlicher Terminus, gleichsam als Substantiv angewendet in der Formel למאי נפקא מינה, mit der nach dem praktischen Zwecke einer scheinbar unnötigen oder bedeutungslosen Bemerkung gefragt wird. So stellt (Berach. 20 b) Rabina an Raba die Frage, ob die von der Mischna gelehrte Verpflichtung der Frauen, das Tischgebet zu sprechen, biblisch oder rabbinisch sei. Daran knüpft sich die weitere Frage: למאי נפקא מינה; die Antwort lautet: die Frage Rabina's habe insofern Bedeutung, als von ihrer Entscheidung abhängt, ob durch das von einer Frau gesprochene Tisch-

¹ Im bab. Talmud: מאי בינייהו, s. oben S. 21.

gebet auch andere ihrer Pflicht entledigt werden. S. auch Berach. 3a, 47a, Sabb. 39a.

עָּבֶּשְׁדְּ . Der Ausdruck מָה־נַפְּשִׁךְ ("was ist dein Wille" zu sagen, was immer du sagen mögest, in jedem Falle) findet sich einigemale in den halachischen Diskussionen des jerus. Talmuds. S. Berach. 2b ימה נפשך אם . . . אם . . . . אם; ib. 11d 67 (das Dilemma ohne die Konjunktion אוֹן; Kilajim 29b 41; 29c (ohne אוֹן; Sabbath 15b 19; Chagiga 78c 15. — In den weiteren Ordnungen scheint der Ausdruck weniger angewendet zu sein (s. Hor. 46b 5); Jebam. 13d 61 heißt es: וכי יש מה נפשך בעריות. — In der agadischen Literatur hat bloß Gen. r. den Ausdruck; s. c. 3 (9). In c. 74 (6) ist er, sowie im letzten der aus dem jer. Talmud zitierten Beispiele, als Substantiv angewendet: ממה נפשך מבערום (— nolens volens).

Makkoth 21a: מה נפשך אי נמיר נורה שוה . . אי לא נמיר נ"ש; Chullin 101a: מה נפשך אי איסור חל על איסור . . . אי אין איסור חל על איסור; s. auch ib. 129b. — Sabbath 35b, 36a ob., Erubin 10a, Chullin 29a: ממה נפשך.

בריה חלח. Peal: nehmen, halten, behalten. Jebam. 21a: אנקימ רב ביריה חלח. Pezug auf einen die Verwandtschaftsgrade behandelnden Lehrsatz, welcher von vier Kategorien weiblicher Verwandter sprach, "hielt Bab nur drei in seiner Hand"³, d.h. er wußte nur drei dieser Kategorien zu nennen. Ähnlich Kidduschin 52a. Der Amora Joseph empfiehlt einen als maßgebend anzuerkennenden Ausspruch Jochanans, wie ihn Rabba b. b. Chana tradierte, mit den Worten: נקום דרה ברך חנה ברך המה בירך; ebenso einen Ausspruch Jochanans, ib. 47a: נקום דרי יותנן בירך; eine Tradition Bebai's, Megilla 18b; einen von Jizchak b.

י Im jer. Talmud wird אפיק לישנא ganz anders gebraucht. S. oben S. 104.

² Ebenso in Schir r. 1, 4 (נילה) Anf.), in dem Satze über die zehn Ausdrücke, mit denen man die Freude bezeichnet: אית רמפקין תרועה ומעיילין דיצה. — שית וחפצא in der Massora, s. Frensdorff, S. 8. ³ Vgl. den Ausdruck: נקים חפצא Schebuoth 38a.

Joseph tradierten Ausspruch Jochanans, Chullin 73 b unt. Einmal (Chullin 121 b) bedient sich Eleazar b. Pedath desselben Ausdruckes in bezug auf eine Meinung Jochanans. S. auch. Art. כלל . - Ähnlicher Bedeutung mit נמב in folgenden Beispielen. Megilla 4b in bezug auf die Mischna Megilla I, 1: מאי שנא רישא יומא שנא י שמונה (Erubin 80 b: דנקים סידורא דירחי ומאי שנא ו שמונה: עשר דנקט, in bezug auf eine Zahlenbestimmung Samuels; Sanh. 65a: מאי שנא בעל אוב דנקט. — S. auch Art. סרכא und Art. סרכא. — Jebam. 42b wird erzählt. Abahu habe sich auf die Schultern seines gelehrten Famulus Nachum gestützt und im Gehen von ihm Halachasätze prinzipiellen Inhaltes gehört und angenommen: מנקים ואזיל הלכתא מיניה, Jebam, 42b. In demselben Sinne ist das Verbum angewendet in der stehenden Formel נקיטינן (wir haben es überkommen, wir halten es), deren sich besonders Abaji bedient, wenn er anonym tradierte halachische Grundsätze oder sonstige Halachasätze anführt; s. Berach. 45 b. Moed Katon 12a, Gittin 32b, ib. 44b, ib. 48b, 59b, Sota 38a, Makkoth 11b, Arachin 11 b, Nidda 37 a. Außer Abaji bedienen sich dieser Einführungsformel noch die babylonischen Amoräer: Chisda (Sota 38a), Nachman (Erubin 5a, Gittin 45 b), Joseph (Gittin 58 b, Chullin 53 a), Ulla (Berach, 58 a) und der pal. Amora Jose b. Chanina (Gittin 44b).

בלשון נקי , rein. — Im jerus. Talmud, M. Katon 80d 47: בלאון נקי , היא מתניתא על פניה d. h. der Ausdruck היא מתניתא in einer zu M. Moed Katon I, 4 gehörigen Bar. ist euphemistische Bezeichnung eines anderen Körperteiles. Kethub. 30b 66: דברים אמורים [ב]לשון נקי in M. Kethub. V, 13 ist eine euphemistische Bezeichnung des ehelichen Verkehres. — Dieser schon in der Mischna (Nidda VI, 13: שדברי חכמים בלשון נקייה) auf Euphemismen der Tradition angewendete Ausdruck ist in der nachtannaitischen Agada auch auf Euphemismen der heiligen Schrift angewendet. Lev. r. c. 12 Anf., Esther r. Abschn. V Anf., zu Prov. 23, 31 (בכים = בכום): לשון נקי הוא :(בכים = בכום) לשון נקי הוא :(בכים = בכום). — S. auch Pirke R. Eliezer, c. 46 Anf., zu Deut. 5, 27: המר הקב"ה למשה בלשון נקי לך אמור לישראל לכו איש לאהלו :5, 27:

Im babyl. Talmud lautet der entsprechende Ausdruck: לישנא מעליא (s. oben S. 104 f.); nur in Pesach. 3 b findet sich לשון נקייה, in bezug auf die Umschreibung von ממאה durch אשר איננה מהורה, Gen. 7, 8.

נתן, Kal, geben. Die Formel des tannaitischen Midrasch für die gegenseitige Ergänzung zweier Bibelstellen, findet sich einigemale in Gen. r.: מנין ליתן את האמור כאן להלן ואת האמור להלן. Die Antwort, welche auf ein an beiden Bibelstellen vorkommendes Wort hinweist, lautet: ת"ל. . . לנגירה שוה. S. c. 14 Ende und c. 32 E., zu Gen. 2, 7 und 7, 22 (gemeinsames Wort:

¹ In den Ausgaben fehlt dieses Wort.

(חריים; c. 27 (3) und c. 49 (5), zu Gen. 6, 5 und 18, 20 (gem. W.: על דבר); c. 41 (2), zu Gen. 12, 17 und 20, 18 (gem. W.: על דבר).

ם

סבר ר' יהושע בן לוי :Peal: meinen. J. Demai 25b 2: סבר ר' יהושע בן לוי zur Einführung der Meinung J. b. L.'s, aus der seine Entscheidung in einer an ihn gerichteten Frage floß; Scheb. 36c 53: מבר ד' אימי zur Begründung eines Einwandes; Terumoth 44c 41: סבר נתן בר הושעיה, Begründung eines Halachasatzes. — Terum. 42 d 67: סבר ר' חייא בהרא דתני ר' חייא; Jebam. 11a 23: ירמיה כהרא דתני ר' חייא; Schebiith 36a 37: ואפילו יסבור כבית הלל : Sabbath 5a 43: אין יסבור בין סבר -Joma 40c 36: מסבור סבר ר' יודה; Pea 17a 70: בין סבר כר מימר בין לא סבר: Moed Katon 82a 42: דהוינן סברין. — Pea 18d 73, Demai 21d 61, 22c 2, 25a 62; Joma 43cd, Megilla 70a 33. — סברין מימר, Berach. 9 b 4, Pea 15 b 31, Pesach. 30 a 13. — Sabbath 8c 2: . . . מימר סברין מימר . . . וחכמים סברין מימר . . . . לא כן סברינן מימר Sabbath 4 d s, 11 d 53, 57, Pesach. 37 a 52. — הוינן סברין מימר, Demai 26b 76, Kilajim 30d 59 (hier fehlt מימר), Sabbath 6c 37, 66, ib. 16d 36, Jebam. 14b 52. — Gittin 46d 66: הוון יתבין סברין מימר. An allen diesen Stellen bez. סָבַר מֶימֶר (wörtlich: er meinte zu sagen, er sprach seine Meinung aus) die aus eigenem Nachdenken geschöpfte Meinung.1 In Bikkurim 65 a 42 berichtet Zeïra. ein das Darbringen der Erstlinge betreffender Halachasatz werde von den babylonischen Gelehrten als Ergebnis ihrer eigenen Meinung, von den palästinensischen Gelehrten als von der Tradition überkommen gelehrt: רבגן דתמן סברין ורבגן דהכא אמרין. In Pesach. 33 d 40 wird in bezug auf einen Halachasatz der Mischna (Pesachim VI Ende) berichtet, man habe ihn schließlich gemäß einer. der zuerst ausgesprochenen Meinung entgegengesetzten סברין מימר פמור פסול פתרין לה פמור כשר :Meinung interpretiert (vgl. ib. Z. 40). - Aus der Midraschliteratur kann angeführt werden Schir r. 1, 1 (in bezug auf die Autorschaft des 30. Psalmes): רבנן סברין מימר דוד אמרו (Ruth r. 3, 10: ובועז ואלימלך ובועז אחים היו.

Vom Ithpael ist das Partizipium fem. sing. als stehender Terminus angewendet: . . . מסתברא, durch Nachdenken ergibt sich. daß . . ., also: es ist anzunehmen daß . .; s. Berach. 3d 64,

¹ S. auch Frankel, Mebo 14a.
Bacher, Terminologie II.

Pea 17c 2, Demai 23d 9. — . . ז מסתברא ל, Sabbath 4a 21. — . . . אלא מסתברא אלא, Berach. 3d 24, 7a 57, 8d 21. — Ruth r. 4, 8: . . מסתברא כמאן דאמר.

Das hebr. Partizipium סבור (aktivisch) ist in der Formel חבור (את) אתה ("du meinst") aus dem tannaitischen Midrasch in den nachtannaitischen übergegangen und kommt so nicht selten vor. Es wird damit eine für irrig zu erklärende Meinung eingeleitet. Gen. r. c. 16 (2), über die Bed. von בדולח, Gen. 2, 12: c. 65 (20) und 73 (5), zu II Chron. 13, 20 (בוה אתה סבור); ebenso c. 80 (8), zu Gen. 34, 13; c. 74 (10), zu Gen. 31, 36; Lev. r. c. 33 (5), zu II Chron. 13, 20, את סבור לומר dasselbe Ruth r. 4, 8 (.. שור לומר). Tanch. שמות 20, zu Exod. 4, 13 (• . שמות סבור שמת 1. Eine Erweiterung der kurzen Formel zeigt Tanchuma B. לך לך 26 Anf., zu Gen. 6, 9, verglichen mit 17, 1: מי שהוא קורא סבור שהיה נח גדול מאברהם ואינו כן Ebenso און 11, zu Jes. 46, 10: מאברהם ואינו כן מי :13 Ende, zu Ezech. 1, 24 מי ; ib. בשלח 13 Ende, בע בצבה מי .. ששומע .. סבור שמא .. Exod. r. c. 9 Anf., zu Jes. 46, 10: כל . . שמא חבור שסוק זה סבור שמא . — Gen. r. c. 37 (2), zu Gen. 10, 6: .. ש סבורים סבורים. S. noch j. Nazir 56 b 38 (Jochanan): הייתי סבור.

Noch eine andere hebräische Form des Verbums findet sich in Schir r. 1, 1: עד שלא עמד לא היה אדם יכול להשכיל דבר תורה וכיון אורה לא מוברין תורה שעמד ש' התחילו הכל סוברין תורה die Bedeutung: verstehen, mit eigenem Nachdenken begreifen. Ebenso Koh. r. 8, 17, in der Paraphrase von Deut. 1, 17: הייתי סוברו ושמעתיו

Aphel. Im jerus. Talmud findet sich öfters אסברי ("er ließ es mich verstehen", er belehrte mich); s. Erubin 23a 33: א"ר בא אסברי ר' שמואל: ib. 23d 20: א"ר בא אסברי ר' שמואל; ib. 26a 44: אמר אסברי רב המנונא עובה אסברי רב המנונא רבה אסברי רב המנונא אסברי רב המנונא אסברי רב המנונא אסברי ליה ולא סבר. Schung von einem Schüler Jochanans): מיסבר ליה ולא סבר.

Berach. 9a: .. יבא עקיבא מבר .. ור' עקיבא מבר ', in bezug auf eine Kontroverse der beiden Tannaiten, welche auf ihre abweichende Meinung über den Sinn des Wortes וווח in Exod. 12, 11 zurückgeführt wird. Kidduschin 18b oben: האי מבר יש אם למקרא ור"ע סבר יש אם למסורת. Sabbath 87b, Jebam. 72b: .. ימר סבר יש אם למקרא ור"ע סבר יש הם לבר יה בר יה יהואי סבר .. ומר סבר .. ומר סבר .. ומר סבר יה יהודי ומר סבר יה אלעזר סברי יהושע השר הואי לפרא ור"ע לעזר סברי יהודי ווישע הואי עסבר לה כרבי יהושע השר אליעזר שבר לה כרבי יהושע השר אליעזר שמבר .. וויאי קסבר ה' אליעזר אי עסבר ה' אליעזר אי עסבר ה' אליעזר אי עסבר ר' יוחגן בן נורי מיסבר עסבר .. או דילמא עסבר ... שר הואי עסבר ה' ("meinst du etwa?"); s. auch Berach. 2b unt. — Megilla 2b unt.

ותסברא ("meinst du es so", ist es möglich, daß du es so meinst?); Berach, 38a, Sabbath 101a, Kerith. 18b: ואת לא תסברא ("meinst du denn nicht so?"). — Taan. 4a: סברוה, man hat — im Lehrhause — den Mischnasatz so verstanden: s. auch B. Bathra 2a unt., 3a ob., Chullin 4b, Nidda 46b. - Sabbath 148b: .. ולא היא .. מנה (sie entnahmen daraus die Meinung . ., aber es ist nicht so); s. auch M. Katon 18a, B. Bathra 65a. — Berach. 24b: לא סבירא לי, "das ist nicht meine Meinung", es erscheint mir nicht richtig. Sehr oft wird eine Ansicht von einem Gelehrten mit dem Ausdrucke לא שמיע לי abgewiesen und dazu die Erläuterung gestellt; כלומר לא סבירא לי, s. Erubin 102b und die dort am Rande verzeichneten Stellen. - Berach. 4a: כמאן סבירא להו, nach wessen Meinung richten sie sich; Sabbath 31 b: כמאן סבירא ליה. — Pesach. 32 b, Sukka 7 b, Jebam. 51 b, Kidd. 62 b, Sota 30 a, B. Kamma 93 b, B. Mezia 113 b, 118 b, B. Bathra 78b, Sanh. 4a: כולהו סבירא להו ("alle sind der Meinung"). -- Erubin 10a: סבר רב אחי קמיה דרב יוסף למימר (A. äußerte vor J. die Meinung); vgl. ib. 29 b. Sabbath 38b; ימבר דב יוסף למימר ebenso ib. 42a. Chagiga 7a oben (Jochanan, hebr.): ר' יוסי תני לה ולא סבר לה. Nidda 46b: ר' יוסי תני לה ולא סבר לה. d. h. Jose b. Chalaftha hat die betreffende Schriftauslegung zwar - im Seder Olam - tradiert, aber nicht als richtig anerkannt; Erubin 38 b: רבי תני לה ולא סבר לה רבנן תנייה בתלתא יומי וסברה בתלתא ירחי :Jebam. 72b. במי תנו לה ולא סברו לה, er erlernte ihn (den Text des tannaitischen Midrasch zum Leviticus) in drei Tagen und beschäftigte sich drei Monate lang damit, um das Erlernte zu verstehen. - Sabbath 63a: לינמר אינש והדר ליסבר, man soll erst lernen (die Traditionssätze gedächtnismäßig sich aneignen) und dann verstehen (das Gelernte nachdenkend zu begreifen suchen); vgl. Sanh. 68a: מרה מר' אליעזר ולא סברה והדר גמרה מר' יהושע ואסברה ניהליה.

Ithpael. R. Hasch. 31b unt.: אמר מילתא ואסתבר מעמיה) אמר ("er sagte etwas, und der von ihm dafür gegebene Grund wurde für richtig befunden"); B. Bathra 125b (Raba): אלא הוה מסתברא לה: Taan. 7a unt.: לא הוה מסתברא לה: Pesach. 71a: הני ממתברא; Berach. 36b, Sabb. 109b, Kidd. 53a: ... יכותיה דר' מסתברא מתברא; S. בנותיה דידי מסתברא; מסתברא מסתברא; מסתברא מסתברא;

קבָר , סְבָרְא , סְבָרְא . Substantiv zum Verbum קבָר . J. Berach. 6 c 23: כל ההוא ; ib. Z. 24 (stat. emph.): כל ההוא כל ההוא יום תמן סבירתיה (über alles was dem Nachdenken

י So nach der Münchener Handschrift, s. Dikd. Sofrim z. St. ² Hier: תא אסברא לך in der Massora, s. *Frensdorff*, S. 9.

schwer fiel, habe ich dort nachgedacht). Gittin 50 a 56: אמר ה' עומי בר בון סברא (Jose b. Abun trug es als Ergebnis des eigenen Nachdenkens vor); darauf sagte Mana: הכר איתמר, das ist bereits als rezipierte Schulmeinung ausgesprochen worden. — Berach. 13 c 46, darnach Schoch. tob zu Ps. 18 (12): אמברה דמילתא כברה בראשית ווער מברה במילתא סברו 13 c 46, darnach Schoch. tob zu Ps. 18 (12): אבל מברו בראשית (das ist die aus dem Nachdenken sich ergebende Ursache; entgegengesetzt ist: אבל כך עקרו של דבר, aber die Wurzel, die wahre Ursache ist).

Berach, 52a: מאן שמעת ליה ראית ליה האי סברא. Ab. zara 45b: האי סברא מגא ליה; ebenso Jebam. 9 a. — Pesach. 25 b: מנלן סברא היא; Jebam. 54 b: האי סברא היא . — Kethub. 2b; סברא דנפשיה קאמר . — Berach. 49b: התם בסברא פליני. — Besonders häufig ist סברא neben נמרא angewendet; die Bedeutung der beiden Wörter ergibt sich aus der ihrer Verba. Von den beiden älteren Schülern Rabs, Assi und Kahana heißt es Sanh. 36b: דלנמריה דרב הוו צריכי ולסבריה דרב לא הוו צריכי. In Erubin 18a, Sota 20a wird über Meïrs Studium erzählt: אתא לקמיה דר' ישמעאל ונמר גמרא הדר אתא לקמיה דר' עסיבא וסבר סברא. Abaji sagt in bezug Gittin 6b (Abaji): פילתא דתליא בסברא . . . הא נמרא היא ונמרא לא שמיע ליה. Erubin 60a (Abaji's Frage an Joseph): הא דר' יצחק נמרא או סברא היא; vgl. die an Aschi gerichtete Frage (Jebam. 25 b, B. Bathra 77 a): מכרא או סברא. Pesach. 94a: חדא נמרא וחדא סברא. Über das Studium Raba's und Rami b. Chama's bei Chisda wird erzählt (Sukka 29a): מרהפי בנמרא בהדי הדרי והדר מעייני בסברא. S. noch die beiden Aussprüche Abaji's und Raba's, Erubin 53c (מ... לנמרא ... לנמרא ...). — סברא neben קרא s. Art. קרא.

Zeit zur Bezeichnung der die Redaktion des babylonischen Talmuds endgültig abschließenden Schulhäupter der babylonischen Akademieen (im 6. Jahrhundert) verwendet wurde (die Saboräer), findet sich zweimal im palästinensischen Talmud. Einmal gebraucht es der bab. Amora Samuel (Sabbath 6a 36), indem er die Ausgleichung zwischen zwei einander widersprechenden Halachasätzen mit den Worten einleitet: אליף ולא שימש Er will damit sagen, daß wer nicht gelernt hat², wie diese Halachasätze zu verstehen sind, und sich die Kenntnis davon nicht durch den Verkehr mit Gelehrten erworben, durch bloßes Nachdenken und Klügeln den Widerspruch nicht lösen kann. Ein anderes Mal ist es Hela, ein pal. Amora des 4. Jahrhunderts, der das Wort gebraucht. Er sagt dem Chananja, der als "Genosse der Gelehrten" bekannt ist, er möge die der seinigen

¹ S. oben, S. 129: מכרין-אמרין ist dasselbe, was im bab. Talmud יליף (s. oben S. 28) und steht somit dem מבורא gegenüber, wie im bab. Talmud מבר und סבר und.

entgegengesetzte Meinung, die Chaggai im Namen Zeïra's lehrte, annehmen, denn Chaggai sei èin Mann der nachdenke, also urteilsfähig und verläßlich (Kidduschin 63 d 48, 52): קבל לחניי דחניי אינשא

סדר. Piel, סדר: ordnen. Nur das Partizipium wird aus dem Kal gebildet (סונדר). Von der die Redaktion der Mischna betreffenden Tätigkeit heißt es in bezug auf M. Megilla I. 1 und Esther 9, 28: מי שסידר את המשנה סמכה למקרא (i. Megilla 70b 24; Pesach. 30 d 41). — Lev. r. c. 22 (1): הלכה סודר הלכה לפניו (in Koh. r. 5, 8 ist עודר zu עודר korrumpiert); Ruth r. 1, 1 (in der Deutung von Gen. 49, 12): שהיו סודריו את ההלכה Ruth r. 1. 16: ברות לה הלכות נרים Sch. tob zu Ps. 55 (1): שהוא מסדר את ההלכות (s. unt., S. 136). — Vom Gebete.² Sch. tob zu Ps. 30 (2): ארבעה הם שסידרו (Jirmeja, Jirm. 32, 16; Habakkuk, 3. 1: David. Ps. 17, 1: Moses, Ps. 90. 1); ib. מידר תפלה usw.: Pesikta r. 6b (von Salomo, in bezug auf I Kön. 8): כמה תפלות סדר: Tanch. B. שכו שלמה סידר בתפלתו :3 במדבר (I Kön. 8): Sch. tob zu Ps. 22 (24), in bezug auf den Esther in den Mund gelegten 22. Psalm: חוא שדור סודר עליה תפלה: ib. zu Ps. 55 (4): היו סודריו עליה תפלה :(sie beteten für ihn): ib.: היו סודריו עליו תפלה (Jakob und Lea beteten für Rachel)3; Pes. r. 130b, in der Paraphrase von Jer. 37, 20: סודר אני תפלתי לפניך; Midr. Sam. c. 4 (4), בע I Sam. 2, 1: סודרת דברים : ib. zu Esra 10, 1: התחיל סודר התחיל סודר . — Von den Psalmen. Sch. tob zu Ps. 22 (14): התחיל עליה מומור (s. oben); ib. zu Ps. 100 (2); עליה מומור לתודה -4 ... Lev. r. c. 32 (2), Koh. r. 1, 13, zu Ezech. 22: כ"ד חמאות סידר סדרן הכתוב :Ab. di R. N. c. 37 (p. 112 ed. Schechter): סדרן אחר אחר, von der Aufeinanderfolge der Reden Hiobs und seiner Freunde.

Beza 16b: אהוא סמיא רהוה מסדר מתניתא קמיה דמר שמואל; vgl. Taanith 8a, Megilla 27a. — Erubin 21b: אנרתא קמיה (vor Chisda); ebenso Sukka 53a. Vgl. Joma 38b (vor Rabina). — Berach. 13a, in bezug auf Neh. 9, 7: לעולם; vgl. Simlai's Ausspruch, Berach. 32a: לעולם עולם. — Joma 14b: אביי הוה מסדר מערכה (Hs. München nur einmal אביי הוה מסורר פסוקא פסוקא (Hs. München nur einmal אביי הוה מסדר פסוקא פסוקא

סֵרֵר, Ordnung. J. Joma 44b 2: Beim öffentlichen Vorlesen

aus der Thora dürfen keine Abschnitte übersprungen werden יכדי שישמעו ישראל תורה על סדר; ib. 44b 32 (Jose b. Chanina), in bezug auf Lev. 16, 23: מוה מור סדר תוץ מוה בתובה על הפרשה כתובה על סדר חוץ מוה ; ib. Z. 33. zur Widerlegung des vorhergehenden Satzes (Jose): עוד היא אמורה על סדר: Megilla 73a 26: אמורה על סדר, in bezug auf die ihrem Inhalte noch chronologische Aufeinanderfolge der Psalmen 104ff.² Sch. tob zu Ps. 3 (2) als Deutung des Wortes ערכה. Hiob 28, 13: ערכה על הסדר של פרשיותיה של היותנו פרשיותיה של Sch. tob zu Ps. 116 (2), als Deutung der Worte אוני , V. 2: שאני יום של יום (die Abschnitte über die Festopfer, Num. 28f., aus denen an den betreffenden Festtagen vorgelesen wird). - Die beim Gottesdienste an Sabbathen vorgelesene Perikope heißt סדר (aram. בוסרוא). Lev. r. 3 (6): Chanina b. Acha kam einmal als Fremder in eine Synagoge und fand Lev. 2. 3 als Anfang der Perikope (אשכח הדין פסוקא ראש סדרא; in Esther r. 1. 9 dafür: ראש הסדר — In der Legende von Nakkai, dem Schulmeister von Migdal-Zabbaaja heißt es (j. Maaser scheni 56a 14, Echa r. 3, 9), daß er an jedem Freitage nach Jerusalem hinaufzog und die am Sabbath zu lesende Perikope durchlas (erläuterte). (סדריה (סדריה), הוה סליק ופשים סדריה (s. Art. פשם). Tanch, B. בינחס 3 Anf.: נחזור על תחלת הסדר (gemeint ist Num. 25, 10f., der Anfang der Perikope). In der Massora bed. סדר, Plur. סדרים, die Sabbath-Perikopen im dreijährigen (oder 31/2-jährigen) Zyklus. S. Mass. Sofrim XVI, 10: קע"ה סדרים. - Auch die alten Abschnitte der prophetischen und hagiographischen Bücher hießen סדר. Der Midrasch Koh. r. hat Abteilungen, die als סידרא תנינא bezeichnet werden und den Abteilungen des Koheleth-Buches selbst entsprechen. - J. Joma 44b 3, Megilla 75b 58: סדרו של יום, die Perikope des Versöhnungstages (Lev. 16 und 23, 24-32); Megilla 75a 47: של יום 6, die Perikope des Purimfestes (Exod. 17, 8-16),7 - J. Pesach. 30d 1 (aram.): עד יפני סדרא, Taan, 64c 27: עד יפני סדרא; in Pes. r. 120a dasselbe im Plural und hebräisch: עד ib.: עד ששלמו סדרים

י Sifra z. St. (82 b), Bar. Joma 32 a, 70 b anonym: יולה אמורה על הסדר און הוה מורה על הסדר און (82 b); das ist Tann. Term. S. 130 nachzutragen. 2 Vgl. j. Berach. 4 b 11: ייקהל Tanch. B. ייקה עשוי 11: ייקהל 13: 3 S. Ag. d. pal. Am. II, 31. 4 S. Monatsschrift 1885, S. 362. 5 S. Tanch. A. כי אורן להם סדרי חורה ופרשיות שקורין בהם בבל שבת ... עקו. Vgl. Theodors Abhandlung: Die Midraschim zum Pentateuch und der dreijährige paläst. Zyklus, Monatsschrift, 1885—1887. 6 סדר ישוים s. auch Sch. tob zu Ps. 3 (2): ייקה של תורה 187. 7 S. auch Frensdorff, S. 9.

שלמים שולמים. ib. (als Deutung der Worte לא סדרים שולמים. Gemeint ist die Gebetsordnung des Sabbathausganges. — Tanch. B. וידוי 16: איל סדרו של עולם הוא מהלך, von der Zwölfzahl der Stämme, welche in der "Ordnung der Welt" begründet sei; denn der Tag hat 12 Stunden, die Nacht ebenso, das Jahr hat 12 Monate, die Zahl der Sternbilder des Tierkreises ist zwölf. Ib. שניתי סדרו של עולם 24: שניתי סדרו של עולם; Gott spricht: Ich habe die Ordnung der Welt (die Naturordnung) verändert; denn nach der Vorschrift (Exod. 34, 20) wird das Erstgeborene des Esels durch ein Lamm gelöst, in Ägypten aber wurde ein Lamm (Israel, Jer. 50, 17) durch die Erstgeborenen des Esels (Ägyptens, Ezech. 23, 20) gelöst (Num. 8 17).1

D. In dem mehrfach vorkommenden Ausdrucke מסק סידרא bedeutet pob nicht "eig. zu lesen aufhören" (Levy IV 79a, Jastrow 1200a), der ganze Ausdruck bedeutet auch nicht speziell die Haphtara lesen (Levy ib., Jastrow 959a); sondern der nur in Babylonien gebrauchte Ausdruck ist gleichbedeutend mit dem palästinensischen פשם oder kurz ששם (s. diesen Artikel) und bedeutet, genau übersetzt: den biblischen Abschnitt in Verse zerteilen, versweise lesen; das S. 133 aus Megilla 18 b erwähnte מסדר פסוקא פסוקא enthält die Elemente des Ausdruckes in umgekehrter Reihe (die Bibelverse der Ordnung nach lesen). Es scheint, daß man den Ausdruck besonders auf das Lesen der hagiographischen Bücher anwendete. Aboda zara 19a wird erzählt, daß Levi b. Sisi und Simon der Sohn Jehuda's I vor dem letzteren saßen und die Psalmen lasen: יתבי קמיה דרבי ופסקי סידרא. Wahrscheinlich stand hier ursprünglich noch die Angabe: בספר תהלים. In einer anderen Erzählung, in welcher ebenfalls Simon der Sohn Jehuda's I vor seinem Vater sitzt und die Psalmen liest, heißt es ausdrücklich (Baba Bathra 164b): יתיב קמיה וקא פסיק סידרא בספר תהלים. — In Nahardea herrschte der Brauch, daß man am Sabbath beim Nachmittagsgottesdienste Abschnitte aus den Hagiographen las (Sabbath 116b): יבנהרדעא פסקי סידרא בכתובים במנחתא דשכתא. Die übliche Annahme, daß es eine Art Haphtara-Vorlesung war, die sich an die peutateuchische Perikope anschloß, findet im Texte dieser Angabe selbst keine Begründung. Wenn in Joma 87 ab erzählt wird: רב הוה פסיק סידרא קמיה דרבי, ist nicht ersichtlich, aus welchem biblischen Buche Rab vor Jehuda I las.2 Sabbath 152a: רב כהנא הוה פסיק סידרא קמיה דרב; wie dort der Zusammenhang lehrt, las Kahana bei Rab das Buch Koheleth vor. Daß auch das Vorlesen aus den prophetischen Büchern durch unseren Ausdruck bezeichnet wurde, zeigt das in Moed Katon 16b Erzählte: זימרא בר

י Die chronologische "Ordnung der Welt", die geschichtliche Aufeinanderfolge der Begebenheiten, bed. מדר עולם in dem bekannten tannaitischen Werke. Zu סדרי מועדות (Festkalender), j. Erubin 21 c 25, vgl. Mechiltha zu Deuteron. 16, 1 (Hildesheimer-Jubelschrift, hebr. T. S. 13): מרשת מוכיר פרשת מועדות בני מקומות מוכיר פרשת מעדות בל Raschi erklärte: כהנים מפני סדרם בשל נביאים או של נביאים או של כתובים Paschi erklärte: מרשת מקרא של נביאים או של לתובים מפני מדרם מפני מדרם מעדרות denkt dabei Raschi nicht an die Haphtara, sondern er geht von der durch die hier zusammengestellten Beispiele bestätigten Annahme aus, daß mit dem Ausdrucke nur das Lesen nichtpentateuchischer Bibelstücke gemeint ist.

מוביה הוה קפסיק סידרא קמיה דרב יהודה, wo von II Sam. 23 die Rede ist. Die letztere Stelle zeigt auch, daß bei dieser Lektüre der biblischen Bücher sich an die Vers nach Vers geschehende Lesung des Textes auch die Besprechung exegetischer Fragen knüpfte.

Für קרף im bab. Talmud sei der Grundsatz (Baba Kamma 102a) erwähnt: אין סדר למשנה, "es gibt keine Aufeinanderfolge für die Mischna", sodaß man aus dem Nacheinander der Mischnasätze etwas folgern könnte; doch gilt — wie dort gesagt wird — dieser Grundsatz nicht innerhalb eines Mischnatraktates, sondern in bezug auf Stellen verschiedener Traktate. 1 — סוברי בואשות der sechs Teile (Ordnungen) der Mischna s. Sabbath 31a, Megilla 29b. — Die Naturordnung (vgl. vor. S. של עולם) heißt Sabbath 53b (Rab, Abaji):

סְרְרָן סִרְרָן (סֹרְרָן), Bezeichnung des Kenners der Halacha, der die Mischnasätze in ihrer Reihenfolge innehat und vortragen kann. In Sch. tob zu Ps. 87 (5) ist סררן מב חברן מבים חברון מפוחדר: zwei Kategorien von Gelehrten (מודר הלכות – סררן; שונה הלכות – סררן; שונה הלכות – סררן אינים, Ps. 55 (1) wird eine Deutung des Wortes ערכי (בסררן? שהוא מסדר את ההלכות: בסררן? שהוא מסדר את ההלכות: in dieser Deutung als Substantiv verstanden: Ordner der Halachasätze. S. auch die Baraitha, Horajoth 48 c 7: המודרן קורם: לפילפלן

נמרנא S. oben, S. 32, Art. נמרנא.

שמעתא S. Art. שמעתא.

עמר שלמה על סודה של תורה : TiD, Geheimnis. Schir r. 1, 1: שלמה על סודה של על . Vgl. S. 146, Art. סַתַר.

לוף, Ende. Gen. r. c. 53 (4), Tanch. B. וירא 36, Sch. tob zu Ps. 13 (2), zu Num. 23, 19: ולא ראשו סופו ולא סופו ולא סופו ראשו 23, 19: הפסוק הזה לא ראשו של הפסוק הזה סופו ולא סופו ולא סופו ראשו של הפסוק הזה סופו ולא סופו ולא סופו ראשו בעניה לפחד אל. S. auch Schir r. 6, 2 zur St. — Sch. tob zu Ps. 60 Ende: המומור המומור (V. 1: יענך, V. 10: יעננו ... — Lev. r. c. 33 Ende (aram.), zu Jerem. 27, 9 (im Munde Nebukadnezars): או Pes. 9b: אתון מקיימין רישיה דהרין פסוקא או אנא מקיים סופיה לך לך לך. Esther r. 3, 1: יושלה המוף קרייא ווא אנא מקיים סופיה של פסוף הפסוק הפסוף הפסוף הפסוף הפסוף הפסוף הענין מה כתיב בסוף הפסוף הפסוף הפסוף הענין מה כתיב בסופה הצוף או אנא מוף הענין בסוף הענין בסופה און מה כתיב בסופה בסופה בסופה הצוף הענין בסוף הענין בסופה בסופה בסופה בסופה הענין בסופה אנין מה כתיב בסופה בס

¹ Anderes bed. סדר משנה in der Baraitha Erubin 54b. ² Das ist die richtige Lesung; Jalkut: המרון הזה S. Buber z. St. ³ S. auch unt., Art. של שבעת ימי (scil. של שבעת ימי (המלואים).

Anfang und Schluß eines Mischnasatzes heißen מיפא und יסיפא; für den jerus. Talmud s. Levy III 517b.

בּהָם, schließen, opp. החם (beginnen). Das Verbum vertritt im babylonischen Talmud, auch in tannaitischen Texten und in Aussprüchen palästinensischer Autoren, das in der tannaitischen Literatur³ und in Palästina übliche שכן מצינו ברברי הראשונים שהיו הותמין את (Baraitha): הברי שבה וברברי בהמות לם למנות למנות

¹ Hierher gehört auch die Bemerkung Ammi's (im Namen Simon b. Lakischs) zu einer Baraitha, Gen. r. c. 47 (10). ² S. auch *Frensdorff*, S. 9, 11.

³ S. Tann. Term. S. 65. ⁴ S. oben S. 69. ⁵ Die Tosefta schließt sich auch sonst sprachlich dem bab. Talmud an. — Auch die Bar. Baba Kamma 22b (vgl. ib. 60b) hat: ומים בנוקי ממונו ומיים בנוקי ממונו ומיים בנוקי ממונו ומיים בנניפה (zu Exod. 22, 15); ebenso Bar. B. K. 2b (zu Exod. 21, 28, 35):

⁶ Vgl. Art. בתה das zweite Beispiel. ⁷ Als Subjekt der Verba מתם und מתח

In der Bed, "genau bezeichnen" (s. Levy III, 489b) ist unser Verbum angewendet in dem Ausdrucke א מסימי קראי, "die beiden Bibelstellen sind nicht bezeichnet", d. h. es ist nicht erkennbar, welche der beiden in ihnen zu findenden Bedeutungen der einen, welche der anderen gehört; B. Mezia 31a und 32b, in bezug auf Exod. 23, 5 und Deut. 22, 4. Genau so wird der Ausdruck לא מסיימי angewendet, um zu sagen, daß nicht erkennbar ist, welchem der Urheber zweier entgegengesetzter Meinungen die als den Grund ihrer Kontroverse erkannte unterscheidende Ansicht zuzuschreiben ist; s. Sabbath 24 b, 26 a, Erubin 13a. Mit תסתיים דר' . . הוא דאמר wird angegeben, daß in einer Tradition über die Äußerungen zweier Autoren durch einen anderswoher bekannten Ausspruch des einen von ihnen die Zugehörigkeit der beiden Äußerungen genau bestimmbar ist. S. Sabbath 31b: תסתיים דר' אלעזר בר שמעון דאמר . . . דאמר ר' יוחנן משום . . הוא הוא , Sabbath 78a, Joma 4b, Gittin 5b, Temura 4a. -- Nachman (b. Jakob) sagt einen Amora (Ena der Alte), der einer von jenem gelehrten agadischen Überlieferung eine andere entgegensetzte: מיני ומינך תסתיים שמעתא, durch mich und dich wird die fortan zu lehrende Überlieferung bestimmt, indem jene beiden einander scheinbar widersprechenden Überlieferungen miteinander kombiniert werden, Megilla 14b unt. Dasselbe sagt Nachman demselhen Amora in bezug auf die Ausgleichung eines Mischnasatzes mit einer Baraitha, Pesachim 88a. S. auch Ab. zara 16b.

In palästinensischen Texten habe ich bloß zwei Beispiele für om in den angegebenen Bedeutungen gefunden. Lev. r. c. 9 Ende, zu Num. 29, 39: ומסיים בשלמים (in der Aufzählung der Opferarten stehen am Schlusse die Friedensopfer). — Schir r. 1, 11 Ende (in der Auslegung Jehuda's, des Sohnes Chija's des Babyloniers, zu Hoh. 1, 10–11) 5: מלה התומה ומלה מסיימא. Höchst wahrscheinlich

ist הכתוב zu denken (s. das folgende Beispiel und S. 137, Anm. 5); als Objekt: את הדברים, s. das erste Beispiel dieses Artikels.

¹ Hier ist als Subjekt zu denken: אַבָּה. 2 S. auch Baba Bathra 125 b (El. b. Pedath): דבר זה נפתח בנרולים ונפתח בקמנים 3 Partic. pass. Pael (= hebr. בריסים). 4 So nach der berechtigten Lesung, s. Agada der pal. Am. V, 7, Am. 2. 5 S. Die Ag. d. pal. Am. I, 52.

ist statt מלה zu lesen: מגלה und das Hohelied ist als in sich abgeschlossene Rolle bezeichnet. Nach dem im Eingange dieses Artikels angegebenen Sachverhältnis ist ar. מסיימא (= hebr. התומה) das babyl. Synonym zum pal. התומה.

סימן מסר הקב"ה לאברהם :12 לך לך 12. ביהה הקב"ה לאברהם שכל מה שאירע לו אירע לבניו: in den Begebenheiten seines Lebens. in erster Reihe in den Worten von Gen. 12, 2f. gab Gott Abraham Zeichen für die künftigen Geschicke seiner Kinder (Israels). Gen. r. c. 48 (7), zu Gen. 18, 1: אתה סימן לבניך; Lev. r. c. 29 Anf.: סימו היה לישראל : Tanch. B. שמות 21: סימו היה לישראל (nämlich der Ausdruck פקד יפקד, Gen. 50, 24, angedeutet in Exod. 4, 31). — Exod. r. c. 3 (4): סימן לגאולה ראשונה und סימן לגאולה האחרונה (nämlich אנכי, Exod. 3, 12, vgl. Gen. 47, 4, und Mal. 3, 23). — Tanch. B. זה סימן 7: חלם d. h. das Wort סלם (Gen. 28, 12) ist ein Zeichen für den סיני, da beide Wörter ihrem Zahlenwerte (130) nach gleich sind. — Tanch. קרח 5: אע"פ שלא פרסמן הכתוב נותן את סימניהן, mit den Worten in Num. 16, 2 gibt die h. Schrift Zeichen an, an denen die Anhänger Korachs als die in Num. 1. 16 f. mit gleichen Worten gekennzeichneten Stammfürsten zu erkennen sind. — Koh. r. 12, 9, Sch. tob zu Ps. 9 (2): שלשה סימנים סימנתי לך וסיימתי לד בקברו של משה, nämlich die drei topographischen Einzelheiten in Deut. 34, 6.2 — Midr. Sam. c. 19 (7): ר' שמואל בר נחמן הוה עביד לאילין פסוקיא סימנין, d. h.: S. b. N. machte Zeichen für die Psalmverse 118, 21-29, um anzugeben, wie die einzelnen dieser Verse durch David, Jischai, die Brüder Davids (אחוי). Samuel und Alle (כולם) gesprochen wurden; die Zeichen lauten: די"אש איש"ך כשר"ך.3 — In dem die Messiaszeit betreffenden Ausspruche zu Ezech. 39, 9 (j. Schebiith 35 c 31, Lev. r. c. 31 Anf.) ist als "Zeichen" (סימנא) für die Vorhersagung, die der Ausspruch enthält, ein Sprüchwort angegeben. - S. auch j. Kilajim 30c 37.

Für איה לרבר (Beweis für die Sache) hat einmal die Baraitha des babyl. Talmuds: סימן לרבר; s. Megilla 31 b, Nedarim 40 a, verglichen mit Tos. Aboda zara c. I Ende. Diesen Ausdruck bietet der bab. Talmud auch sonst in tannaitischen Sätzen; s. Berach. 2 b (= Tos. Berach. I, 1); ib. 3 b; ib. 31 a (Ps. 10, 17 ist "Zeichen" für die These Abba Sauls, daß der Betende sein Herz auf Gott zu richten habe; Tos. Berach. III, 5 in anderem Sinne המלא בעלמא בעלמא בעלמא.

¹ S. Blau, Zur Einl. in die h. Schrift, S. 38, Anm. 3. 2 S. b. Sota 13 b: סימן בתוך סימן; dem entspricht im Sch. tob a. a. O.: סימני סימני סימן בתוך סימן 3 S. das

Targum z. St. (Monatsschrift, Jhg. 1872, S. 415). — S. ferner oben S. 124,
Anm. 3. 4 S. Tann. Term. S. 179. 5 S. Ag. d. Tann. II, 368.

Ein Ausspruch Chisda's 1 lautet (Erubin 54b): איו התורה נקנית אלא בסימנים. die Kenntnis der Thora 2 wird nur durch Zeichen erworben; er begründet das mit einer Auslegung der Worte שימה בפיהם (Deut. 31, 19), indem er statt שִּימָה liest: סְּימָה³, "bezeichne sie", d. h. mache ihr Zeichen. Dieselbe Mahnung, das Erlernen der Thora durch "Zeichen" zu erleichtern, fand man in dem Nebeneinander der Buchstaben 'y 'D, welche bedeuten: [בתורה] סימנים עשה (Sabbath 104a. In der Auslegung von Kohel. 12, 9 deutete Raba (Erubin 21b) die Worte: "er lehrte das Volk die Erkenntnis" so: להומנה בסימני ואסברה בדרמי לה: 5. d. h. er erleichterte die gedächtnismäßige Erlernung der Thora durch Zeichen und das Verständnis der Thora durch Analogien. Unter "Zeichen" sind natürlich nicht geschriebene Zeichen⁶ zu verstehen, sondern mnemonische Hilfsmittel für das Studium, wie deren der babylonische Talmud in großer Anzahl darbietet. Diese Mnemonika — zu denen man auch die mnemonischen Sätze der Massora rechnen darf -- werden im bab. Talmud mit dem Worte ימימגר (וסימניך) eingeleitet. Sie bildeten einen wichtigen Faktor in der Redaktion des Talmuds. Nachman b. Jizchak ist derjenige Amora, in dessen Namen sich viele dieser Mnemonika finden (Sabbath 66a, Jebam. 21a, Kethub. 6a, Chullin 106a, Arachin 11a, Nidda 45b; s. noch Berach. 44b, Joma 28b, 29a, 42a, Sukka 55a, Taan. 9b, 10a, Jebam. 10a, Keth. 72b, B. Bathra 147a, Ab. zara 39 a, Zebach. 119 b, Menach. 86 a, Chullin 46 a, 62 b). Eine große Menge anderer Mnemonika, welche die Reihenfolge der Bestandteile des Talmudtextes sichern sollen, sind mit der Überschrift מימן allenthalben im bab. Talmud zu finden.8 — Den Judäern wird — im Gegensatze zu den Galiläern — nachgerühmt (Erubin 53a), daß sie nicht nur auf die Korrektheit der Sprache achteten, sondern auch "Zeichen festsetzten" (ומנהי להו סימנין) und deshalb im Besitze der Thorakenntnis blieben. Dieser Ausdruck (ממנה בהו סימנא) findet sich auch bei der Angabe über die Zeichen, welche zwei babyl. Amoräer für die in einer Baraitha genannten, von den Leviten an den Tagen des Laubhüttenfestes gesungenen Psalmen feststellte (Sukka 55a). S. auch Kethub. 54a: רכ כהנא ... ומנח בה סימנא: ib. 77a: מתני איפכא ומנח בה סימנא... ומנח בה סימנא...

סיע, Piel סָיֵע, (Pael סֵיֵע), geschr. סייע: helfen, unterstützen. בויס, Piel סייע, Piel סייע וויס, geschr. סייע

¹ Nach einer Version "im Namen Jehudas" (J. b. Jechezkel). 3 So liest eine Quelle (bei Rabist hier im weitesten Sinne verstanden. binowicz V, 219) für מימנת סימנתי וסיימתי an der oben zitierten Stelle Koh. r. 12, 9. 4 Ebendas. wird berichtet, Abahu habe die Mahnung, für die Thora Zeichen festzustellen, in Jerem. 31 ,20 (סימנים = ציונים) angedeutet 5 Das ist die ursprüngliche Lesung, s. Rabbinowicz V 77f. סעמים ist erklärende Glosse zu סימנין (od. סימנין). Die Übers. Levy's III, 512a wird dadurch hinfällig. 6 Über מימן (Bar. Sabb. 115 b unt.) s. Die Anfänge der hebr. Grammatik, S. 26, Anm. 1. ⁷ S. oben S. 32. — Jakob Brüll, Die Mnemonotechnik des Talmuds (דורש לציון, Wien 1864), S. 21; N. Brüll, Jahrbücher II, 62 ff. 8 Spuren der Mnemonika im jerus. Talmud s. Beth-Talmud I, 111. 9 S. Rabbin. V, 201. 10 S. auch Frensdorff, 11 Aus tannaitischen Texten ist zu Tann. Term. 131 f. nachzutragen: Bar. Nazir 52b: ועוד מקרא מסייעו; Sanh. 91b (Jehuda I): דבר זה לימדני אנמונינוס ומקרא מסייעו.

Amoräers eine dieselbe unterstützende Bibelstelle mit den Worten eingeführt: 'קרייה מסייע לרי; s. Pesachim 34c 33, Schekalim 49c 38. 39. 41 (= Sota 22 c 1. 2. 5); Sukka 55d 35; Taan. 68b 31; Megilla 72c 8; Nazir 51d 21: Baba Bathra 14a 16; Sanh. 25c 45, 30c 59; Ab. zara 39b 71: Horaj. 46a 70. Einigemal heißt es so: אודא . . מסייעא לר'. s. Demai 24d 48; Megilla 72c 2; Gittin 46b 11. Bei Anführung von Beweisstellen aus der Mischna: מתניתא מסייעא לרי. s. Berach. 4c 4, 7c 5; Pea 17d 65, 20a 35; לישן מתניתא מסעייא . . לר. s. Pea 19b 36. 51; אית מתניתא מסייעא לדין ואית מ' מס' לדין, B. Mezia 9d 55; Jebam. 10b 56: . . . מסייע לר . . S. auch Berach. 4c 50: . . ודא מסעייא. Im agadischen Midrasch findet sich die Formel mehrfach angewendet. . . הדא (דא הא) הדא , Gen. r. c. 1 (15) 1, 20 (8), 21 (7), 22 (5), 24 (7), 26 (2), 33 (5.6), 34 (9); Lev. r. c. 9 (6); Schir r. 4, 16; 7, 8; Ruth r. 4, 5; Echa r. 1, 16 (מעשה בדואג בן יוסף); Koh. r. 3, 2. $- \cdot \cdot \cdot$ נואף קרייא מסייע ל. Lev. r. c. 9 (6); אף הדין קרייא מס' ל', Schir r. 4, 16; הדין קרא מס' ל' Exod. r. c. 28 Ende. קרייא מסייע, Midr. Sam. c. 5 (1); המקרא מסייע לו לר' . . . ib.; . . מסייע לו לר', Sch. tob zu Ps. 99 (1); מקרא מסייע לד, ib. zu Ps. 9 (12); את מסייע את Pes. r. 17a; והכתוב מסייע . . לר . Sch. tob zu Ps. 31 (4). — Echa r. Prooem. 21: ואית לן מסקום שהמקרא מסייעי ליה. — Gen. r. c. 1 (15): מסקום שהמקרא לבית שמי משם דבית הלל פסלקין אותן; ebenso Lev. r. c. 36 (1).

ומתא 49 a (Chisda): מסייעני; B. Mezia 48 a: קרא מסייע ליה; Joma 36 b: מסר מי דר' מאיר דקמסייע ליה קרא; Jebam. 47 a: מסר מ' דר' יהודה דקמסייע ליה קרא קרא; Jebam. 47 a: מסר מ' דר' יהודה דקמסייע ליה קרא קרא ומתניתא מסייעי ליה לריש לקיש Beenso B. Kamma 22b. — פראי המסייע לד, Sabb. 146 b, Chullin 4a, Temura 14 b; תני דר' חייא לסיועי לריב"ל, Berach. 27 a, 43 a, Sabb. 10 b, Joma 22 b. — לימא הייש לדע לדע ברינ"ל, Erubin 80 a, Pesach. 15 b, Gittin 29 a, Sanh. 71 b.

ארעייס, Unterstützung (Beweis), Substantiv zu unserem Verbum. Baba Mezia 48 a: אויבתא ולא מיינתא ל, d. h. weder Widerlegung, noch Unterstützung (in bezug auf Lev. 5, 13).

סיפא. S. Art. סוף.

¹ So bei *Theodor*, S. 13; die Ausgaben: ארעתין ² ארעתין אף דין קרא מסייע לי (= hebr. עלה vorzuziehen. ³ Vgl. Art. עלה Anf.

... כתיב; Berach. 15b: ... דעתך דקתני; Berach. 40a: סלקא דעתא אמינא סלקא קלא קלא קלא (fragend). ... קמשמע לן... קמשמע לן...

Aboda zara 19a: סליק סיפרא, "das Buch war zu Ende", sie hatten die Lektüre des Psalmbuches beendet.

ממי, Pael (eig. blenden), in der Tradierung der tannaitischen Lehrsätze etwas, was für unnötig oder unrichtig oder einer anderen Überlieferung widersprechend erkannt wurde, beseitigen, es nicht wieder tradieren. — Temura 14a (Joseph): אינימא מתוניתא מנחת נסכים מתחניתא ישט; ib. Jirmeja, in bezüg auf Josephs Äußerung): אינים מנחת נסכים מתחניתא (Bbath 14b; מלא מנחת נסכים מתחניתא בסכים מתחניתא 16b, Zebach. 56a, Bechor. 42a. — Ein Tradent fragt Nachman b. Jakob in bezug auf einen als überflüssig erkannten Lehrsatz der Mischna: איניסמייה Jebam. 49a; dieselbe Frage an Rab, Baba Kamma 91b; an Nachman, B. Mezia 27a; an Raba, Baba Mezia 114b; an Schescheth, Kerith. 11b; an Abahu, B. Bathra 77b, 78b. Die Frage wird stets verneint und die Verneinung begründet (s. unt., Art. בורי). — Menach. 28b, Joseph sagt einem Amora, der ihm eine Baraitha vortrug: מאי הוית המסמית הא מקמי הא ממי ה

סמך, Kal. 1. In der Bedeutung: anlehnen, in die Nähe von etwas stellen. J. Joma 38b 16: מרת מרים לפרשת פרה (Num. 20, 1 neben Num. 19) י; ib. Z. 18: מיתת ממד הכתוב מיתת למה סמך (Deut. 10, 6)2; Exod. r. c. 16 (2): למה סמך מוטה כושה נזיר לפרשת סוטה (Num. 6 neben 5, 11-31).3 -- Hiphil. Gen. r. c. 85 (2), in bezug auf Gen. 38: ומפני מה הסמיך פרשה זו אלוו – Niphal. Lev. r. c. 15 (6): ע"ו לפרשת חלה לפרשת חלה, צע Num. 15, 17-21, neben 15, 22ff.; Tanch. נצכים 2: למה נסמכה פרשת זו לפרשת קללות, zu Deut. 29, 9ff., nach Deut. 28; Lev. r. c. 24 (6): מפני מה נסמכה פ' עריות לפ' קרושים, zu Lev. 20, neben Lev. 19. — Tanch. חקת 37: מלך אדום אחר פרשת מלך אהרון אחר אחרון אחר פרשת מלך אדום zu Num. 20, 22 ff.; ib. פנחם 7: ולכך נסמכה פרשת מדין לפרשה זו לכך נסמכה, zu Num. 27, 1ff.; Koh. r. 3, 2 (zu Prov. 30, 16): למה נסמך שאול אצל רחם. — Partizipium pass. Exod. r. c. 16 (2): שתי פרשיות סמוכות. Sch. tob zu Ps. 71 (1): של מעלה . — In der Regel Jose b. Zimra's 6 über אחר und אחרי (Gen. r. c. 44, Esth. r. 2, 1): אחרי מופלג — Das aram. Partiz. pass.: וסמיך ליה, Gen. r. c. 20 (9), Pesikta 25a, Sch. tob zu Ps. 91 (5).

II. In der Bedeutung: stützen, anlehnen, und zwar die Satzung auf (an) den Schrifttext. J. Gittin 46 c 41: יסמכים אותה; die in M. Gittin V, 1 stehende erste Satzung beruht wohl

¹ S. b. Moed Katon 28 a (מלמה נממכה).

2 Ebenso Lev. r. c. 20 (12),
Tanch. אחרה 10; nur מפני מה statt אחרה.

3 Nach der Bar. Berach. 63 a und
sonst (. ממך ירידה לירידה 11 Ende: נממך ירידה לירידה.

5 So muß gelesen werden für גנתבה.

6 S. Die Ag. d. pal. Am. I, 112.

auf einen sachlichen Grunde, wird aber auch durch Anlehnung an Exod. 22, 4 bekräftigt. 1 Jebam. 12c 9: ער שלא סמכוהו . . . ער auch S. 133, Art. JD Anf. — Schebiith 39c 48 (von der Institution des Prosbol): סמכוהו לדבר (Chagiga 76b 30: דו סמד לה לדבר חורה 2: Chagiga 76b (i. Pea 15a 73 fehlt לה, Der Tanchuma-Midrasch enthält einige Beispiele für die Anwendung des Verbums Job. jedoch in teilweise anderer Bedeutung. B. וירא 40, in bezug auf einen alten Midrasch, wonach in Jerem. 19, 5 die Worte לא צויתי sich auf die Opferung der Tochter Jephtha's und לא דברתי auf die des למה שמכו צווי ביפתח Königssohnes von Moab bezieht: יווי ביפתח und ממכו צווי ביפתח סמכו דבור למלד מואב. Ib. 16 (in bezug nuf die Institution des Fastens am Montag und Donnerstag): ומנין סמכו הדורות שיהו מתענין ומנין : (in bezug auf die Sabbathgrenze) ומנין . . חורה מדברי חורה (Num. 35. 5): ib. 21 (zu einer Halacha Simon b. Gamliels, Sabbath 135a): ובמה סמכה דעתו של רבן שמעון מסמכין (Num. 18, 16). — Piel (Pael) גמליאל לדבר תורה, s. Art. מחוור, S. 110.

II. אקראי ואסמכינהו רבנן אקראי (es sind überlieferte Satzungen, die Gelehrten aber haben sie an Bibelverse angelehnt); s. Erubin 4b, Sukka 28a, Kidd. 9a, Nidda 32a, 32b. S. auch oben, S. 13, Art. אממכחא. — Von einzelnen Satzungen, die nicht in der Thora, wohl aber im Buche Ezechiel geschrieben stehen, wird gesagt: אמר אחר יחוקאל ואסמכה אקרא, sie waren als Tradition gelehrt worden; dann kam Jechezkel und stützte sie auf einen — in sein Buch aufgenommenen — Text. S. Moed Katon 5a, Joma 71b, Taan. 17b, Sanh. 22b, Zebach. 18b. — S. noch Art. חור.

¹ B. Gittin 49 b: מכחוב בתורב בתורה ² S. j. Terum. 39 c 47 (zu Deut. 15, 1): מכאן סמכו לפרוובול שהוא מן התורה diesem Tann. Term. S. 133, Anm. 7 als tannaitisch zitierten Satze sind noch folgende Baraitha's des bab. Talmuds an die Seite zu stellen: Chullin 106a (zu Lev. 15, 11): מכאן סמכו של בית רבי שמבשלין (Megilla 3a (zu einer Halacha): מכאן סמכו של בית רבי שמבשלין. תורה ובאין לשמוע מקרא מגלה

פּפר (מַפָּר , biblisches Buch. Gen. r. c. 9 (1): מַפָּר (בּפר ועד כאן benso c. 17 (6), 20 (4), 52 (13), 65 (9); Lev. r. c. 7 (1). Tanch. תחילתו של ספר הזה: ז בחקותי וb. בחקותי 8: חורת בספר הזה: 7 מצורע אורע מפר תלים . דור בספרו הוה: 8 כפר מצורע החילתו של ספר תלים . דור בספרו הוה: 8 (2), Lev. r. c. 16 (2), Tanch. בכל (בתב מפר שמואל (3 מצורע Ps. 18 (23); בכל (מאכי הוה בהם כדי ספר יחוקאל (3). — Lev. r. c. 6 (6), 15 (2): אלמלא לא נכתב ספר ונמפלו (3). — Lev. r. c. 6 (6), 15 (2): בישעיה בהם כדי ספר ונמפלו (6), Gen. r. c. 64 (7), Koh. r. 1, 13; 3, 10; Esther r. Einleitung. Schir r. 7, 3: שני ספרים מכאן ושני ספרים מכאן שני ספרים מכאן ושני מפרים מכאן ווייים עדים מכאן ווייים מכירים מכירים מכאן ווייים מכרים מכאן ווייים מכירים מכירים

עד סופיה לספר א. J. Berach. 8a וז: עד סופיה דסיפרא (Gen. r. c. 64 (7): עד סופיה דסיפרא (עד סופיה דסיפרא הדין כתיב (א. ובסיפרא הדין כתיב בסיפרא הדין כתיב (א. ובסיפרא הדין כתיב (א. וובסיפרא הדין כתיב (א. וו

תְּרְכָּא. In der Erörterung von Terum. VII, 2 (Sanh. 51b) und eines dazu gehörigen Ausspruches des Tannaiten Eliezer b. Hyrkanos heißt es zuletzt: סירכא, d. h. der Tannait hat einem dem Schrifttexte "sich anschließenden" Ausdruck gewählt, obwohl er das zu Sagende anders präziser ausgedrückt hätte.

סרס. Piel: einen Schriftvers mit Umkehrung der Wortstellung des Satzes (durch angenommene Inversion) erklären. J. R. Hasch. 58b 11, zu Ps. 144, 14: רש בן לקיש מסרם הדין קריא (Ruth r. 1, 2 מסרס סרא (ר"ל מסרס לרא); Gen. r. c. 33 (1), zu Ps. 36, 7: . . י מסרם קרא (tannaitisch: Tanchuma אמור 7: סרם את המקרא ודרשהו (ליים את המקרא ודרשהו) 2: Lev. r. c. 22 (6), zu Jes. 66, 3: ר"ש בן לקיש הוה מסרם קרייא; Koh. r. 9, 10 z. St.: ר' בון מסרם הדין קרייא; Tanch. ראה 8, zu Ps. 37, 3: סם קרייא - Tanch. B. ישלח 5 (Berechia), zu Hiob 30, ופ: סרס המקרא ודרשהו; ebenso Sch. tob zu Ps. 18, 4 (Judan). - In j. Nazir 56b 58 wird die Formel מסרם קרייא angewendet, um das in einem Halachasatze vorkommende Wort מכבר durch Transposition der Buchstaben (ברקב) zu erklären. — In einer aus unbekannter Quelle geschöpften Deutung des Wortes שילה (Gen. 49, 10) mit i w (auf Grund von Jes. 18, 7) wird (im Jalkut Machiri zu Jesaja, S. 106) diese Notarikon-Deutung mit der Formel eingeleitet: סרם את המקרא. — Gen. r. c. 70 (4): מסורסת היא הפרשה, d. h. in Genesis 28, 10ff. gehört inhaltlich V. 28 vor V. 15.3

סתם, Kal: unbestimmt lassen, opp. פַרָשׁ. Tanch. קרות 5, zu Num. 16, 2: שמתמן הכתוב ולא פירש שמותן, unbestimmt. J. Sabbath 11a 23: בלמוד סתום מן המפורש (ebenso Pesach. 37 c 15. 18; Schekalim 47b 55. 61), in der Beantwortug einer halachischen Frage. 4 — Midr. Sam. c. 20 (2): ילמדו סתומין מן המפורשין, zu

¹ S. auch *Frensdorff*, S. 9f.

² Die anderen Parallelstellen s. Ag. d. Tann. II, 358.

³ S. Die Ag. d. pal. Am. II, 119, 4.

⁴ Zu Tann. Term.

I Sam. 17, 7, behufs Bestimmung des Gewichtes der Rüstung Goliaths. — Ruth r. II. Abschn. Anf.: דברים הללו סתומין כאן אחר במקום אחר , zu I Chr. 4, 23. — Esth. r. 3, 14 (Levi): אומות העולם נבואתן סתומה .. אבל ישראל נבואתן מפורשת .. אבל ישראל נבואתן מפורשת u. Art. פרשה. — סתם. Substantiv, als Adverbium dem damit als unbestimmt bezeichneten Gegenstande nachgesetzt. J. Nedarim 40d 49 (im Namen der babyl. Gelehrten): יום זה . . יום סתם: Schir r. 1, 1 Ende: . . במלך שלמה . . במלך שלמה . .; Esther r. 1, 9 Ende: . . במלך אחשורש . . במלך סתם . .: Ruth r. 1, 22: סתי סתם. — Aramäisch. Im jerus. Talmud wird zuweilen angegeben, daß, was an der einen Mischnastelle ohne Nennung des Autors "unbestimmt" vorkommt, an einer anderen mit Nennung des Autors (des "Einzelnen") gebracht wird, und umgekehrt; s. Terumoth 44a 43: 'דתמן ודיח' דתמן כסתמא דהכא כסתמא דהמן אתיא דיחידאה הכא; s. ferner Schebiith 38b 40, Sabbath 16b 50 (Jochanan). Beza 62b 60 (hier כסתומה st. כסתמא).

DAD, Peal: einen Mischnasatz ohne Nennung des Autors lassen Jebam. 28 a: לא סתם לן תנא כר' יוםי הגלילי; Beza 2a: מתם לן תנא כר' יוםי הגלילי; תנא : Pael. Nedarim 23b. תנא - תנא בחם לן כרבנן סיפא סתם לן כרבי - Pael. Nedarim במים הנא קא מסחים לה סחומי (der Urheber der Mischna läßt es unbestimmt, sagt es nicht ausdrücklich). Partiz. pass. Megilla 3 a: מילי דמיפרשן (opp. מילי (opp. מילי), Stellen in den prophetischen Büchern, deren Sinn unbestimmt, verhüllt ist, wie z. B. Zach. 12, 11. - DDD, NDDD. Jebam. 96b: Wenn ein Schüler Lehrsätze vorträgt, ohne den Urheber zu nennen, weiß dennoch jeder, daß was er vorträgt, von seinem Lehrer herrührt (Jakob b. Idi zu Jochanan): יהושע יושב ורורש כתם והכל יודעין שתורתו של משה היא אף ר' אלעזר תלמירך יושב ודורש סתם והכל יודעין כי שלך תם משנה . . . היא, was in der Mischna anonym gelehrt wird, Sabb. 112b, 148b, כתמא ,Jebam. 42b; סתם מתניתין ,Jebam. 42b; סתמא הוא ופשים לך, Jebam. 64b; תרי סתמי, Jebam. 101b, Kidd. 54b. — Menach. 6b (zu עפר שרפה איקרי עפר סתמא (וקמץ משום ,2. - Chullin 88b: עפר שרפה איקרי עפר סתמא עפר שרפה אפר) heißt wohl עפר שרפה (Num. 19, 17), aber nicht einfach עפר, ohne nähere Bestimmung. Ib. 140a (die unreinen Vögel): צפרי שמיא איקרו ציפרי סתם לא איקרו (nach Dan. 4', 9). Ib. 117a (das Fett am Schwanze, nach Lev. 3, 9): 'חלבו האליה איקראי חלב סתמא לא איקי. Temura 9a (nach Jona 4, 11): בהמה פתח שער החצר בהמה מתם לא אקרי Erubin 2b (nach Exod. 38, 15): פתח שער החצר בית חורף ובית קיץ אקרי (nach Amos 3, 15): בית חורף ובית קיץ אקרי בית סתמא לא אקרי. Menach. 3b (nach Lev. 7, 10): בלולה בשמן איקרי בלולה סתם לא איקרי. Ib. 37a (nach Gen. 48, 17): לא איקרי. — In bezug auf ein Mischnawort. Berach. 41a: נובלות סתימתאה. — Mit dem Epitheton סתימתאה neben dem Namen eines Tannaiten wird angegeben, daß der in Rede stehende

S. 137 sei aus tannaitischen Texten des bab. Talmuds nachgetragen: ילמור סתום אלמור המפורש המפורש המפורש המפורש

¹ S. noch Tanch. A. ה. 3 Anf.: שבעל פה בתורה שבעל פה . . .

² Var.: רסתימן.

Mischnasatz, obwohl anonym, notorisch von dem genannten Tannaiten herrührt. So מנחם בר יוםי ס', Megilla 2a, Bechoroth 30a; מנחם בר יוםי ס', Megilla 26a, Kethub. 101b; יוסי בר יחודה ס', Erubin 38b, Bechor. 51b; יוסי בר יחודה ס', Bechor. 51b.

מֶּתְר, Geheimnis.¹ Schir r. 1, 2 (כי מובים): מגלה להם מתרי תורה; Lev. r. c. 3 Ende (aus Tanna dibe El.): למי שנעלמו ממנו

Chagiga 11 a (Aschi): סתרי עריות. — Rab beruft sich einige Male auf Halachasätze, die er in einer Geheimrolle in der Schule seines Oheims Chija verzeichnet fand: מצאתי מגלת סתרים בדבי ר' חייא וכתוב בה, Sabbath 6a, 96b, B. Mezia 92a.

אסס, Kal: eig. einreißen, dann: widerstreiten, widersprechen. Die ständige Formel אססט bedeutet: eine Begebenheit (ein Vorfall), um zu widerstreiten! Sie wird angewendet, wenn aus einem in der tannaitischen Überlieferung berichteten Falle sich das Gegenteil der dazu gehörigen Halacha ergibt. S. Berach. 16 b, Pesach. 75a, Beza 24a, Sukka 26 b, 28 b, Nedarim 48a, Nazir 11a, Gittin 66a, Baba Mezia 86a, 102b, Ab. zara 65 b, Arachin 19a.

ע

עבר, Peal: tun. Im jerus. Talmud lautet eine ständige Formel: היך עַבִּירָא ("wie geschieht das?") womit gefragt wird, auf welche Weise ein halachischer Lehrsatz in der Praxis zu betätigen sei. S. Pea 15b 11, 33, 17b 4, 17d 60, 19c 67; Demai 23d 65, 24c 66; Kilajim 27d 3, 8, 28a 62, 30a 14, 32c 52; Schebiith 34c 71, 37c 23, 31; Terum. 43b 12; Orla 61b 49, 62b 61. — Gen. r. c. 34 (9): מה עביד ליה ר' יוסי בר הגינא, was macht J. b. Ch. mit dem von seinem Gegner als Argument zitierten Bibelverse; vgl. Schir r. 4, 16; Lev. r. c. 9 (6): האת עביד לון מה.

Berach. 9a (zu Exod. 12, 12): אלא לר' עקיבא ההוא הזה מאי עביר ליה (צau Frov. 16, 4): אלא לר' עקיבא ההוא הזה מאי עביר ליה (ib. 27a (zu Lev. 11, 32): האי פעל ה' למענהו מאי עביר ליה; ib. 27a (zu Lev. 11, 32): ואביי האי או בגר מאי עביר ליה; ואם רו ליה לאבא ויעשו בני ישראל את הפסח במוערו מאי עברת ליה לאבא ויעשו בני ישראל את הפסח במוערו מאי עברת ליה לאבא ויעשו בני ישראל את הפסח שואי ist zu erwähnen wegen der Redensart (הארי עבירתיה) איי עבירתיה (womit gefragt wird, was eine bestimmte Einzelheit innerhalb einer hal. Tradition zu tun habe, da sie scheinbar gar nicht hingehört. Pesach. 79a (Menach. 26a): בתובה מאי עבירתה (Jebam. 91a: מנותה מאי עבירתה. — In bezug auf Zach.

¹ Zu Tann. Term. S. 138 sei nachgetragen (aus der tann. Überlieferung über die Entstehung des Prophetentargums, Megilla 3a): "לבני ארם מי הוא זה שגילה סתרי. — Zu Levy I, 333b unten bemerke ich, daß in der Redensart לבני ארם (Gen. r. c. 45 und 71) das letzte Wort zu lesen ist: פָּלִּרִיה (von בָּלִרִיה) und nicht zu בַּלִּרִי gehört. Jastrow 246 registriert sie richtig unter

12, 10 ff. wird Sukka 52a gefragt: האי הספירא מאי עבירתיה (was hat die Totenklage hier zu tun?). S. auch Art. החלה.

עד כדון bis. Mit עד כדון (bis jetzt, bis hierher) wird im jerus. Talmud eine Frage eingeleitet, die, von dem in einer Tradition Gegebenen ausgehend, das in derselben nicht Gegebene ergründen will. S. Frankel, Mebō 72a. In bezug auf einen Bibeltext, Kilajim 27d 21 (zu Lev. 19, 19): . . עור כדון לית כתיב אלא בהמתך.

עדיף, עריב, שבעה עריף, מין חביב עריף (Berach. 41a: מערכה, מין שבעה עריף, מין שבעה עריף, מון סמתניתין; ib. 80a: דירי עריפא (ib. 85b: אירי עריפא (מרכה בולה שריפא) (און מריבה) (און און מריבה ממלה) מילתא דעריפא מכולה:

עור, Kal: unterstützen, im Sinne von פַיַע (s. diesen Art.). Tanch. B. המקרא עוזר לבית הלל: 19: המקרא עוזר

עיין): nachdenken, überlegen, studieren, besonders vom Studium der tannaitischen oder sonstiger Traditionssätze. Jebam. 33b: ועיין בה ולא . . . אשכח אלא. Ib. 61b: פוק עיין בה; Baba Mezia 18b, 20b, Baba Bathra 172b, Gittin 27a: . . . נפק דק ואשכה; B. Bathra 8a: יתיב רב יוסף וקא מעיין בה; B. Kamma 62a, B. Mezia 77b: יתב רב אשי וקא מעיין ביה. -- Sukka 29a: מעייני בסברא (s. oben S. 132); ib. 28b: הא במינרס הא בעיוני. Sabbath 88a: המעייני באנדתא לרבא דקא מינא דחוייה לרבא דקא מניין בשמעתא; ib. 89a: דמעייני באנדתא. Das Studium der Agada aus Agadaschriften ist bezeugt durch das Beispiel von Jochanan und Simon b. Lakisch, von denen gesagt ist: מעייני בספרא דאנדתא בשבתא (Gittin 60 a, Temura 14b). -- Chagiga 11a: אי מסתפק לך מילתא בנגעים עיין בקראי ואי מ' לך מ' באהילות עיין במתניתין (für die Vorschriften über den Aussatz sind viele Schrifttexte da, für die über Unreinheit im "Zelte" wenig Schrifttexte). — Aboda zara 4 a: ולא מעייני, ib.: ולא מעייני, vom Bibelstudium. — Sabbath 56a (Rab, auf Grund von I Kön. 15, 5): כי מעיינת ביה ברוד לא משכחת ביה בר מדאוריה. - Ab. zara 9a (in bezug auf eine chronologische Angabe zu Gen. 12, 5): מעיינת ביה מהנפש אשר עשו בחרן עד מתן תורה ארבע מאה וארבעים ותמניא שנין הוו .— Berach. 43a: עיין בברכת מוונא קא אמר לך (Chija sagt das seinem Neffen Rab, als sie Tischgäste Jehuda's I. waren und dieser Rab aufforderte. die Hände zu waschen; damit habe er ihm, so belehrt ihn Chija, den Wink gegeben, er möge das Tischgebet, das er zu sprechen haben werde, überdenken, sich im Geiste darauf vorbereiten).

In palästinensischen Texten ist das Verbum nicht anzutreffen. In einem Ausspruche Jochanans (Berach. 32b, 55a) ist es auf das Gebet angewendet: כל המאריך בתפלתו ומעיין בה סוף בא לידי

¹ S. auch Frankel, Mebō 11 b. 2 In den Ausgaben fehlt in B. M. 20 b das 75.

כאב לב. Als Substantiv (מיון תפלה) steht dieser Ausdruck in einem Ausspruche Jizchaks, des Schülers Jochanans (Berach. 55 b, R. H. 16 b), aber auch in einem Ausspruche Rabs (B. Bathra 164b). Die Bedeutung des Ausdruckes ist nicht sicher; wenigstens in den Aussprüchen Jochanans und Jizchaks kann er besagen: das zuversichtliche Harren (Ausblicken) auf die Erfüllung des Gebetes. — In der Bedeutung "hineinblicken" findet sich das Verbum in Tanch. zu Exod. 34, 27 (§ 34): אלותן שיניו : לעיין : לעיין לעיין : לעיין לעיין : לעיין לעיין : לעיין שיין : לעיין שיין : שיין : שיין sewordenen Bedeutung (bei Zitaten in der rabb. Literatur: שיין = siehe) gegeben ist.

עלי אמר אמר werbunden gibt diese Präposition an, auf wen (oder was) sich die Aussage der Bibeltexte bezieht. Nur einige Beispiele seien zitiert. J. Pea 19a 25, 21 b 65: אל וה נאמר בעל וה נאמר בעל וה נאמר בעל וה נאמר בעל ווא נאמר בעל ווא נאמר בעל ווא נאמר הכתוב בעל מי נאמר הנוב אומר (b. 1, 11: אליו הכתוב בעל מי נאמר הנוב אומר (gen. r. c. 99 (9); Esther r. 8, 15; אליו הכתוב אומר (gen. r. c. 38 (3); אליהם הוא אומר (gen. r. c. 83 Ende; Lev. r. c. 6 Ende; Schir r. 1, 14; Pesikta 68a, 151 b; Ruth r. Abschn. III g. Anf.; Koh. r. 1, 11; 9, 4; אמר דוד (עליה אמר שלמה (gen. r. c. 89 (6); אמר דוד אמר במרים בת תנחום), Echa r. 1, 16 (עליהם בתרים בת תנחום). S. auch Art. הבר.

Chullin 84a (Raba zu Jakob dem Min): אמר קרא עליך אמר ("deinetwegen", um deine falsche Argumentation als nichtig zu erweisen, sagt die Schrift, nämlich Deut. 12. 24).

עלה על דעתך, Kal, in der [Redensart: עלה על דעתך, in den Sinn kommen (s. Art. סלק). Nur die Frageformel: וכי תעלה על דעתך (בי תעלה על דעתך). Nur die Frageformel: אור על דעתך (בי שם השלה (סלקא [א]דעתך) ist aus späteren Midraschwerken zu verzeichnen: Tanch. A. שמות 1; Pes. r. 97a; Exod. r. c. 1 (1), 33 Ende, 35 (1); Sch. tob zu Ps. 1 (8). — Hiphil in der Verbindung mit אי: etwas jemandem anrechnen. שלה (מעלה) עליו (מעלה) יהעלה (מעלה) עליו (באלו 13); Pea 16b 15; Lev. r. c. 8 Ende, 22 (6), 25 Ende, 34 (13); Schir r. 5, 15; Exod. r. c. 1 (17). — העלה עליהן הכתוב בהעלה עליהם הכתוב (ברוך הוא מעלה ברוך הוא מעלה (ברוך הוא מעלה (ברוך הוא מעלה).

¹ Die Quelle dieser Midraschstelle (j. Berach. 4 b, Schekal. 47 a, Moed Kat. 83 a) hat hierfür: וכי עלח על לב דור. — Ein tannaitisches Beispiel der Frage s. oben S. 61, Anm. 2.

עליו אליו, Pesikta 158a; מעלה עליו הקב"ה, Sch. tob. zu Ps. 1 (17); אוליו הוא, Tanch. B. מעלה עליו העלין, ביר אול הוא הוא שלין, ביר אול הוא הוא ווירא 16. — Mit unbestimmtem Subjekte. מעלה עליין, Lev. r. c. 22 (6); Schir r. 7, s. — Gott selbst als redend eingeführt. מעלה אני עליכם, Pes. 48a, 155a; Lev. r. c. 29 Ende, 35 (7); Schir r. 6, 4; Exod. r. c. 25 Ende; Sch. tob zu Ps. 1 (17). — מעלה אני עליך שולה מעלה עליכם, ואני מעלה עליכם, Pes. 18a 2s; Gen. r. c. 56 (7); אני מעלה עליך, נימטריא, Lev. r. c. 34 (13). — S. auch die Art. מְנְוּן, נימטריא.

Berach. 6a (Aschi): . . . מעלה עליו הכתוב (מעלה g; s. auch die Aussprüche Jochanans, Berach. 15a, Sota 12a.

אָלְיוֹן, das Obere, Vorhergehende; opp. תתחתון התחתון, s. oben Art. אין מתחתון ב- Kerith. 22 b: אין למדין עליון מתחתון. Hor. 8a (zu Lev. 4): וילמד וילמד ווילמד; ib.: משמע אלין מעליון. S. auch Art. משמע,

ענין, Gegenstand, Inhalt des Bibeltextes, eines Bibelabschnittes; der Bibelabschnitt selbst. כענק שנאמר, Hinweis auf eine analoge, die Auslegung des in Rede stehenden Textes bekräftigende oder verdeutlichende Bibelstelle. Gen. r. c. 56 (10), 63 (4); Schir r. 4, 4. — Tanch. B. בראשת 40, גם 9, 10, אורא 8, שלח 25; Exod. r. c. 8 (2); Deut. r. c. 9 (3); Pes. r. 47 a, 52 a, 169 a, 197 a; Sch. tob zu Ps. 8 (2). — Koh. r. 7, 1 g. E.: אין הדברים אמורים אלא לענין נבל (der Tod Samuels wird in I Sam. 25, 1 nur in Beziehung auf Nabal berichtet, der trotz der allgemeinen Trauer Gastmähler veranstaltete). Pesikta 94b, Tanch. ראה 16, zu dem dreimal (Exod. 23, 19; 34, 26; Deut. 14, 21) stehenden Verbote, das Böcklein in der Milch seiner Mutter zu kochen: אחד לענינו ואחד לענין תורה וא' לע' מעשרות. J. Kilajim 31b 61, zu Lev. 25, 2: ליידא וכי מה ענין -- י.מילה כתיב ושבתה הארץ שבת לה' לעניין לא תעשה שבו וה לוה, Lev. r. c. 5 (4), zu Deut. 12, 19 und 20; 15 (6), zu Lev. 12, 2f. und 13, 2 ff.; ib., zu Num. 5, 10 und 12. Schir r. 1, 10, zu Num. 27, 1 ff. und V. 12 ff.; ib. 5, 15, zu Lev. 19, 20 f. und 23. Koh. r. 5, 10, zu Prov. 30, 16 (עצר רחם und עצר). ^{2} — וכי מה ענין וה אצל

¹ Aus dem jerus. Talmud, ohne Beziehung auf Bibeltexte, Kilajim 31 b 56: לעניון סוכה, לענין איסור, לעניון איסור, לעניון סוכה, לען שבת 25: אלענין החיר. 2 S. b. Berach. 15 b (Josija): . . . לענין שאול אצל רחם אלא לומר לך. . . .

זה, Lev. r. c. 15 (5), zu Lev. 12, 2 ff. und 13, 2 ff.; Exod. r. c. 20 (2), zu Exod. 17, 7 und 8; c. 30 (2), zu Exod. 20, 26 und 21, 1; Sch. tob zu Ps. 99 Ende: וכי מה ענין שמואל אצל משה ואהרון (zu Ps. 99, 6). — וכי מה ענין שמואל אצל משה Exod. r. c. 31 (8), zu Exod. 22, 26 und 27; Tanch. מה ענין זה אצל Ps. r. 151b, zu Jerem. 17, 11 und 12. — מה ענין זה אצל Ps. r. 151b, zu Jes. 51, 12 und 13.1 — זה הפסיק הענין הענין הלל 13.1 ps. r. 151b, zu Jes. 51, 12 und 13.1 .

J. Rosch Haschana 56c 3, zu Deut. 12, 5f.: אם אינו ענין בעשה אם אינו ענין בעשה; Megilla 73c 36, zu einem Halachasatze: אם אם הלא תעשה; Megilla 73c 36, zu einem Halachasatze: אם הלא תניהו [ענין] ליום Gen. r. c. 15 (7), Pesikta 142b: דבר (daß der Baum der Erkenntnis, mit dessen Frucht das erste Menschenpaar sündigte, der Feigenbaum war, ist daraus zu entnehmen, daß im Zusammenhange damit der Feigenbaum — Gen. 3, 7 — genannt wird, dessen Blätter die Blöße der Schuldbewußten deckten).

ענינו של יום, die Festtagsperikope, s. oben Art. סַרַה. — Tanch. B. לך לך 10 (in der Erzählung von Eliezer b. Hyrkanos): מה כתיב - באיזה ענין היה דורש בזה הענין ויהי בימי . - (Gen. 14) למעלה מן הענין (was steht im vorhergehenden Abschnitte geschrieben).2 Gen. r. c. 39 (7), Hinweis von Gen. 12, 1 auf den vorhergehenden Vers 11, 32; c. 75 (10), von Gen. 32, 4 auf V. 3; c. 85 (1), von Gen. 38, 1 auf 37, 36. Lev. r. c. 1 (7), von Lev. 1, 1 auf Exod. 40 (das mehrfach wiederholte כאשר צוה ה' את משה) 3; c. 3 (4), von Lev. 2, 1 auf 1, 16; c. 15 (5), von Lev. 13, 2 auf 12, 2 ff.; c. 21 (7), von Lev. 16, 3 auf V. 24; c. 29 (5), auch Pes. 152b, von Lev. 23, 24 auf V. 22. Pesikta 15b, von Exod. 30, 12 auf V. 10: 99a, von Deut. 14, 22 auf V. 21; 106a, von Exod. 19, 1 auf Kap. 185; 148b, von Jes. 61, 10 auf V. 9; 159b, von Hosea 14, 2 auf V. 1. Viel häufiger ist diese in der Regel die Homilie (oder das Procemium) einleitende Formel in den Tanchuma-Midraschim.6 S. Tanch. B. לד לד לד 24, 39; הוי 24, 36; לד לד לד 8, 16; וירא 20, 36; חיי שרה *2 Ende, 9; תולדות 15; וישלח 19, 24; וישלח 7, 20, *26; וישב 4, 13, 17, 21; מקץ 3; וארא 11, 15; אוורא 11, 15; מקץ 19; אב 8: משפטים

eröffnet, sind mit Sternchen bezeichnet.

¹ Zu Tann. Term. S. 141 sei nachgetragen der Plural. Bar. j. Sabbath 13 c 33: אנינות הרבה מן התורה; Tos. Sabb. 14, 5, b. Sabbath 115 b: יד. שבתורה מן הענין. Gen. r. c. 62 (5): ובתיב למעלה מן הענין.

 ³ Hier ist hinzugefügt: ברשת משכן
 4 Also innerhalb desselben Abschnittes.
 5 Hier ist hinzugefügt: פרשת יתרו
 6 Von hier ab wird bloß die Stelle angegeben. Die Stellen in Tanch. B., in denen die Formel nicht den Absatz

 ^{*5} ; אמור ^{2} ; צו (10; ויקהל ^{2} ; אמור ^{3} ; מבהר ^{2} ; אמור ^{3} ; מבוע ^{3} ; בהר ^{2} ; אמור ^{2} ; אורא ^{2} ; אמור ^{2} ;

Ausschließlich den Tanchuma-Midraschim mit halachischen Introduktionen eigentümlich ist die Formel מנין? ממה שקרינו כעניו (oder שקראו) 3, mit welcher der Prediger am Schluß des Procemiums auf den Perikopentext hinleitet und die Zuhörer an den verlesenen Pentateuchabschnitt erinnert. S. Tanch. B. ברא 3, 12, 21, 26, 33; נח 1, 7, 13, 18, 22; לך לך 1, 6: וירא 1, 14, 16: תולדות 12: ויצא 21; וישלח 9; וישלה 8; Tanch. A. לך לך 8; וישלח 5; דישב 5. Deut. r.4 c. 1 (1), 1 (10), 1 (15), 1 (21); 2 (1), 2 (10), 2 (18); 3 (1); 4 (1); 5 (1), 5 (8), 5 (12); 10 (1); 11 (1). Pesikta r. 5a, 15a, 26 b, 32 a, 40 b, 47 a, 56 b, 57 a, 94 a, 126 b, 136 b, 144 b, 165 b, 166 b, 175 b, 179 a, 189 a, 192 a. — Statt שקרינו hat diese Formel zuweilen: (שכתוב) שכתיב (מבתוב). Tanch. B. ויצא 16; חקת 1; חקת 3; Deut. r. c. 7 (1); Pes. r. 142b. — מה כתיב בסוף הענין (s. Art. סוף). — Pes. r. 10a: ענין שאנו צריכים. — Pes. r. 27a: שביל גדול הוא אלא נבוא לענין (Selbstmahnung des Predigers, nicht vom eigentlichen Gegenstande abzuschweifen); ib. 150b: נבא לענין. — Exod. r. c. 30 (20): וכל אותו :5 צו . — Tanch וכן כל ענין שכתוב בפרשה הזו הענין; dieselbe Abkürzungsformel ib. הקת 5, חקת 34, עקב 6; Tanch. A. אינא 12. — Aramäisch. Gen. r. c. 8 (1), nach Anführung von Ps. 148, 1: ורבנן :ib. c. 16 g. E.: ורבנן פתרין לה בכל עניינא, d. h. die Gelehrten legten ihrer Deduktion der noachidischen Gebote auch andere Verse des Abschnittes zu Grunde. Lev. r. c. 34 (11), nach Anführung von Ps. 109, 6-18: וכוליה ענינא דמומורא. — Koh. r. 2, 14 (als Deutung des Wortes עד שהחכם בראשו של ענין הוא יודע מה שיש בסופו :(בראשו

ענינא Joma 5ab: תינח כל מילתא דהאי ענינא מילתא דלא כתיבא בהאי Joma 5ab: תינח כל מילתא דלא כתיבא בהאי נגינא מנא לן: in bezug auf Exod. 28, vgl. mit Lev. 8. — Berach. 5a: מרישא דענינא, zu Ps. 149, 6 verwiesen auf V. 5. — Pesach. 6b (Papa's Bemerkung zu dem im

ואומר כל הפרשה כולה.

¹ Hier geht noch voran: אמר הקב"ה קיימו מה שכתיב למעלה מן הענין אמר הקב"ה קיימו מה שכתיב למעלה מן. 2 Hier ist hinzugefügt: פרשת המרגלים. 3 kann auch fehlen. 4 Statt שקרינו steht hier manchmal: שקרינן; ebenso in Pes. r. 5 So die Londoner Hdschr. (ed. *Theodor*, S. 56); zwei Handschriften bloß: (ונומ'); die Ausgaben:

ענש, Kal: strafen. Lev. r. c. 33 (5), in bezug auf II Chr. 13, 20: ענשו הכתוב (Gott bestrafte ihn).

ענש של דבר Strafe. J. Kidduschin 65 c 5: מהו עונשו של דבר; mit dieser Frage wird Jerem. 3, s mit V. 2 in Zusammenhang gesetzt.

Kerithoth 3 b: הכתוב אלא אם כן הוהיר. (Subj. ist.).

עסק, Kal: sich beschäftigen (mit dem Studium). Tev. r. c. 15 (4): ישמעאל ברבי יוסי היז יושבים ועוסקים במנלת קינות ערב רבי ור ישמעאל ברבי יוסי היז יושבים ועוסקים במנלת קינות ערב אחל להיות בשבת Ib. (Ismael b. Jose, in bezug auf Echa 4, 20): האלו לא היינו עסוקין בענין רוח אפיגו משיח ה' Exod. r. c. 19 (2), in der Paraphrase von Ps. 119, 80: אמר דוד רבון העולם כשאני ib.: הון ישכ אלא עשה לבי אחד ib.: הון ישכ בחקיך לא יהא רשות ליצר הרע להציץ בי אלא עשה לבי אחד וb.: - Nithpael. J. Chag. 77b 42: ישבו למה נתעסק בדברי תורה בחבות לכתוב לכתוב יחוסיהן הכתוב לכתוב יחוסיהן.

ארמות. J. Sanh. 28 b 36: (Josua 6, 26) איים בהן עסיקין בהן עסיקין בהן אושכתון עסיקין בהן יתבין ועסקין בהרין קרייא וויא. Echa r. הוו יתבין ועסקין בהרין קרייא (Deut. 28, 49) איים דהוו עסיקין בהרין עסיקין בהרין (in j. Sukka 55 b 20 dafür: . . אסוקא בפסוקא באורייתא בפסוקא ואשכחיו עסיקין באורייתא בפסוקא וואשכחיה דהוה עסיק בהרין פסוקא (Jev. r. c. 10 Ende; (Jer. 3, 17) איינון עסיקין ברידון געסוק אגן ברידן בידון עסיקין ברידון בידון געסוק אגן ברידן.

In Pesikta 116a heißt es in bezug auf Jes. 66, 23: בנויים, d. h. dieser Bibelvers beschäftigt sich mit (spricht von) den Heiden.

Pesach. 50 b (Bab): .... ובמצות בתורה בתורה עסוק לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות. — Vom aramäischen Verbum ist das Partizipium in dem ständigen Ausdrucke ב. עסקינן (wir beschäftigen uns mit..; wir haben mit...zu tun) gebräuchlich. Berach. 46a: הכא במיסקופת מבוי ; Sabbath 9a: הכא במככרת עסי ; Chullin 90a: מסלל דרישא דלית בה אפרוח עס'; ib. 98a: מסלל דרישא דלית בה אפרוח עס';

 $^{^1}$ S, Tann. Term., S. 167. ^{2} S. auch Frensdorff, S. 10. ^{3} Vgl. Aboth IV, 10: הוי ממעם בעסק ועסוק ^{4} אנחנו ^{4} שסקינן ^{4} שסקינן, ^{4} אנחנו ^{4} שסקינן ^{4} אנחנו.

113a: מכלל דרישא בששניהם מלוחין עסקינן. Besonders häufig ist die Frage: במאי עסקינן, s. Sabb. 30a, 51b, Pesach. 80a, Joma 52b, B. Mezia 12b.

Nubstantiv zum Vorigen. Den Tanchuma-Midraschim eigentümlich ist die Frage: עסקו (ו-ה, ה-) של (was hat ... hier zu tun, was bedeutet . .?). 1 Tanchuma B. בראש 16 (in bezug auf den Buchstaben ה in בהבראם, Gen. 2, 4): ומה עסקו של ה"י כאן; מה (zur Sündflut); צו 2 (zu Lev. 6, 2): מה מה עסקו של אהרון כאן Addit. 10a (zu Jerem. 3, 19): מה עסקו של אהרון כאן . . . מה עסקו של בן . . . מה עסקו של בן . . . פה עסקו של בן . . . . מה עסקו של בן . . . . מה עסקו ישל חמים הללו (zu Hosea 2, 1): מה עסקו של חול הזה ; 43a (zu Exod. 19, 5): ומה עיסקה של סגולה זו (27 Ps. 32, 9): מה עסקו סום של שופר (vom Schofar des Neujahres): של סום. — Andere Beispiele für dieses Substantiv in den Tanchuma-Midraschim. Tanch. B. יתרו 16: Gott erschien Israel לפי כל עסק יעקב שאיחר כל כך בכל העסק :17 תולדות ib. יעקב שאיחר כל כל דבר דבר zu (Gen. 27); ib. וישלח 8 (Eliphas, der Freund Hiobs, in bezug auf seinen Vater Esau): אין לי עסק עמו; ib. אם יהיה 21: אם יהיה אדם יש לו עסק אצל מלכות :2 תבוא ib. אדם בון מל מלכות או כל עסק. — Ib. מקץ 6: כיון שהגיע לפניו עסקן של בנות צלפחד. 2

Der Plural des Wortes mit vorgesetztem על bed.: in Angelegenheit, in Sachen. Pes. r. 11b (zu Gen. 48, 7): התחיל אומר עמקי רחל y. S. auch Art. עמקי רחל.

Berach. 10b (Levi), Paraphrase von אל הקיר (Jes. 38, 2): אל עסקי הקיר (קפל עסקי נר הוהרתי אתכם: (Albath 32a (in der Predigt eines Galiläers): על עסקי נר הוהרתי אתכם (עסקי נר הוהרתי אתכם (Toma 22b (Mani), Paraphrase von בגחל (I Sam. 15, 5): בסתר (I Sam. 15, 5): בסתר (I Sam. 25, 20): על עסקי רם הבא מן הסתרים על עסקי רם הבא מן הסתרים על עסקי רם הבא מן הסתרים.

עקם, Piel: krümmen, einen Umweg machen, indem man etwas nicht direkt nennt. Lev. r. c. 26 (1), zu Genesis 7, 8 (מביגו שעיקם הקב"ה ה' אותיות ולא הוציא דבר (הממאה st. אינגה מפיו המקום העיקם הקב"ה אשר לא מהורה הוא); ib., zu Gen. 7, 2 (אשר לא מהורה הוא st. אשר אחר עיקם שתים ושלש תיבות בתורה כדי שלא להוציא דבר של מומאה מתוך פיו מתוך פיו מתוך פיו מתוך פיו

עקר, Kal: entwurzeln, ausreißen. J. Gittin 45 c מו: דבריהן, אם אומר את כן

י Vgl. j. Joma 45 b 14: מה עיסקיה רהדין כלב שומה. 2 In einer tannaititischen Agada, Deut. r. c. 2 (ז): מאין לך עי במלכות. אין לך עי במלכות Vgl. den bekannten Satz aus Ben Sira: אין לך עסק בנסתרות. 3 Zum ersten Satz s. Pesachim 3 a (עיקם הכתוב), zum zweiten Gen. r. c. 32 (4), Pesikta 30 b. Andere Parallelstellen: Pes. r. 57 b (מצינו שעיקם התורה) (פנים אם על בער אם 15 (4); Tanch. הקר המורה) Vgl. Die Ag. d. pal. Am. I, 134, 1.

Jebam. 89b: חכי בית דין מתנין לעקור דבר מן התורה. — Das Ithpeel des aram. Verbums, Jebam. 11b (von der gänzlichen Beseitigung des buchstäblichen Sinnes des Bibeltextes durch die Auslegung): כיון דאיתעקר.

עקר (aram.), Wurzel. Pesachim 78a, in bezug auf Deut. 12, 27: "עקר קרא יד הוא דכחים ולופפ Bibeltexte sind im Grunde hinsichtlich der Schlachtopfer geschrieben). — Chullin 118b: מַעִיקְרא כי כתיבא יד אהכנסה כתיבא יד אהכנסה כתיבא בעיקרא כי כתיבא יד אהכנסה בנוסף. — לבסוף אופר בעיקרא מון 15, 4: מעיקרא כתיב ויפקדם במלאים 16b, zu בצד 2, 2, verglichen mit Nech. 7, 7. — Kethub. 52b: מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי שנא 3boda zara 8b: מעיקרא מאי דרוש ולבסוף מאי דרוש ולבסוף אופר משמע; Sota 13a: מעיקרא משי בעוקרא משמע בעיקרא משמע בעיקרא בעוקר בעוקר משמע בעיקרא משמע בעיקרא משמע בעיקרא משמע בעיקרא מון 141a, zu Deut. 22, 7: שלח מעיקרא משמע בעיקרא משמע בעיקרא משמע betrachten, "von Anfang an gemeint"). Joma 36b, in bezug auf das in Lev. 23, 22 nach einem Verbote (מעיקרא משמע) stehende Gebot: התעוב מעיקרא משמע וויבר מעיקרא משמע ליארלים).

ערב, Piel: vermengen. S. Art. אות.

ערך, Kal: ordnen. Das Part. Pass. ערך in Verbindung mit אלמור bed. ein geordnetes, d. h. stets bereites, nicht erst durch besondere Forschung zu erlangendes Wissen. In einer tannaitischen Erzählung (Meïla 17a) sagt Matthia b. Charasch in bezug auf eine halachisch-exegetische Einzelheit, die Simon b. Jochai von Eleazar b. Jose überkommen hatte: אלעור בפיו של ר' אלעור צרוך הוא בפיו של ר' אלעור ערוך הוא בפיו של ר' אלעור ערוך הוא בפיו של ר' עקיבא .3 S. ferner Zebachim 19a (Ammi): הוא בירינו ebenso Beza 34b (Nachman).5

עשה, Kal: tun. Dem Tanchuma-Midrasch eigentümlich ist die Frage . . מה עשה, mit der die Erzählung in der Paraphrase des biblischen Berichtes lebhafter gestaltet wird. So besonders מה עשה הקב"ה ("was tat Gott"), s. Tanch. B. מה עשה יוסף במדבר 11; s. auch במדבר 6. — Ib. מקץ 10: מה עשה דור 8: וינש 8: יונש

בּלֶל, s. oben Art. פּלֶל. 2 So im En Jakob. Die späteren Ausgaben haben לימוד statt מלוד. 3 S. Dikd. Sofrim XV, 164. 4 An dieser Stelle blieb מלמוד auch in den späteren Ausgaben. 5 S. Dikd. Sofrim z. St.

עשה und אָלא תְעָשֶׂה, Gebot und Verbot. Beispiele aus dem Jerus. Talmud. Sabbath 9b 56: אין עשה מלמד על לא תעשה Bikkurim 64a 40, Kidduschin 66b 24: (שובר שבא (שהוא בא) Berach. 3d letzte Zeile: מכח עשה עשה הוא, S. Art. אלאו.

Ð

פנס, Kal: herabsetzen, verunglimpfen. J. Schebiith 36 b 38, Kidduschin 61 c 68 (Midr. Sam. c. 15, Koh. r. 1, 4), zu Neh. 8, 17, in bezug auf Josua b. Nun und Nechemia (oder Esra): פנם הכתוב בדיקי בשעתו — Koh. r. 1, 4 zu Num. 36, 1: שפנם בנון אור בעל בעל און הכתוב בעל און הכתוב בעל ידי שפנם בנון אור באון הכתוב בעל פנטו אור שפנם בנון אור בוא ויפול פנטו אור בוא ויפול פנטו אור ביוא ויפול פנטו אור ביוא ויפול פנטו אור ביוא ויפול פנטו בער אחד מן התורה יבוא ויפול פנטו אור ביוא ויפול פוא ויפול פנטו אור ביוא ויפול פוא ויפול פנטו אור ביוא ויפול פוא פ

קנְם, Substantiv zum Vorigen. Außer dem letzten Beispiele des vorhergehenden Artikels s. Tanch. B. יותי, eine anonyme Kontroverse zu Gen. 49, 3: חד אמר לפנם וחד אמר לשנח.

Im bab. Talmud sind die beiden Ausdrücke בּוְשְּׁם und שַּׁבֶּח auf den Geschmacksinn angewendet; zur Bezeichnung dessen, was gut schmeckt, sagt man נותן מעם לפנם; dessen, was schlecht schmeckt: נותן מעם לפנם. S. Pesachim 44 b, Ab. zara 67 b.

אוֹם (Nom. act. zu פֿיִּם, einem aus ποιήτης gebildeten Verbum), Dichtung, Fiktion. Gen. r. c. 85 (2), daß nach Daniel 4, mit

¹ In Kidduschin בשביל פלוני. ² Koh. r.: בשביל פלוני. ³ Gleichbedeutend mit dem tannaitischen , גנאי, s. oben S. 33.

Übergehung Ewil Merodachs, des unmittelbaren Nachfolgers Nebukadnezzars, in Kap. 5 von Belschazzar erzählt wird, geschieht, הקדש האמרו ברוח הכל שאמרו ברוח הקדש ברוח הקדש ברוח הכל שאמרו ברוח הקדש ברוח הקדש. 1 — Der Dichter heißt פיימנא, s. oben S. 7, Art. אלפא ביתא, s. ferner Lev. r. c. 30 g. Anf., Schir r. 3, 6, als eines der rühmenden Epitheta des Tannaiten Eleazar b. Simeon: פיימנו (Var. פיימנו, פיימנו).

פים, Piel: überreden. Tanch. קרח 15 (zu Num. 16, 8—11): כל Piel: überreden. דמרה קרח ואין אתה מוצא שהשיבו דבר הדברים האלה פיים משה לקרח ואין אתה מוצא שהשיבו בר Hithpael: sich überreden, überzeugen lassen. Pes. r. 144b: ואם אין אתה למד אתר אתר יש לך להתפיים ממקום אחר ; vielleicht aber muß mit Friedmann gelesen werden: כלהתפרגם.

בלב, Peal: teilen. Das Partic. pass. (פַּלִיג) wird entweder auf eine abweichende, widerstreitende Überlieferung, oder auf die Urheber der einander widerstreitenden Meinungen angewendet. I. J. Berach. 9 c 40: אשכח תני ופליג, s. unt. Art. שכח. — Kilajim 32 a 18, 20, 22, 24, 28: מתניתא פלינא על רב; Schir r. 1, 1: מתניתא דר . . הוא על הרא שמעתא מתניתא אמרה . . ושמעתא אמרה . חייא רבא פליגא על הרא (über das Nacheinander der salomonischen Schriften). Ruth r. א. 7: הניגא פלינא : .. ור" .. ור" .. ור" .. ווו. Schir r. 1, 1: .. "חנינא פלינא אמרו דבר אחד ר' יוסי בו חלפתא פליג אתלתיהוו; Gen. r. c. 15 (7): תרין אמוראין פליני פליני Schir r. 4, 16: אמוראין פליני. Wenn von den Meinungen zweier Autoren gezeigt wird, daß sie einander nicht widerstreiten, lautet die Formel hierfür: (פליגיו): s. Gen. r. c. 22 (5), 34 (9); Schir r. 1, 16; Koh. r. 4, 3; Echa r. 1, 16 (מעשה בדואג); Pes. r. 62a, 76a, 202a.4 — Ithpeel.5 Pea 15b 7: איתפלגון הוקיה ור' יוחנן בן :ib. Z. 13: איתפלגון הוקיה ור' יוחנן לקיש. Vgl. Gen. r. c. 15 (7), 21 (7), 22 (3), 34 (9), 91 (3). — Koh. r. 7. 19: על אילין חמשה לא אתפלגוו (über die ersten fünf der als Verfasser der Psalmen genannten Personen gibt es keinen Streit). מופלג. S. oben, S. 142.

שמואל בר נחמני ; ib. 7a: סיפא וראי פלינא אמתניתין ... B. Mezia 5a: פליני בה ר' אמי ור' יצחק ... Berach. 41a: אמי ור' יצחק ; Jebam. 86 b: פליני בה ר' חייא בר אבא ור' אסי ותרווייהו ; Moed Katon 10a: פליני בה ר' יוגתן וסבייא ; Moed Katon 10a: פליני בה ר' יויא בר אבא ור' אסי ותרווייהו משמיה דרבב"ח ... Jebam. 16 b: מליני בה רב יוסף ורבנן ותרווייהו משמיה דרבב"ח ; Chullin 92 b: הא מיפלנ פליני בה : (worin sind sie geteilter Meinung, worauf geht ihre Kontroverse zurück?), s. Berach. 4b, Sabbath 105a,

י S. Die Ag. d. pal. Am. III, 294, 2 S. unt. Art. מה עבר לה ר' יהושע 2 S. unt. Art. מה עבר לה ר' יהושע 3 Schir r. 1, 2: מה עבר לה ר' יהושע 3 Schir r. 1, 2: עבר לה לי פליג. In Pes. r. 111a steht irrtümlich גוחלק. 5 Hebr. גוחלק. s. Levy II, 65a.

Menach. 27b (Antwort: בפלונתא ד... בפלונתא קמיפלגי, בהא קמיפלגי, Berach. 22b; בפלונתא ד... בפלונתא קמיפלגי, Sabb. 117b, Erubin 71b.

Pael: einen Unterschied machen. 1 Bechor. 33a: . . לבין . . לבין. . . לבין. 2

פלם, Peal: entgehen. Eine Redensart des jerus. Talmuds lautet: חרא פלמת (פלמה) לכון ("eins von zweien entgeht euch nicht"), ihr unterliegt einem Dilemma; s. Berach. 6a 38 (— Nazir 56a 15).

Baba Mezia 85b (Simon b. Lakisch, als er das Grab Chija's nicht finden konnte): שמא חם ושלום לא פלפלתי בתורה כמותו. Sabbath 31a (in einer Paraphrase Raba's zu Jes. 33, 6, dem Worte חכמת entsprechend).

אָלְפּוּל, Nom. act. zum Vorigen. J. Terum. 42 d 40 (S. b. Lakisch): אמפילפול חברייא שמעית דא

Temura 14a (Abahu in bezug auf die nach dem Tode Moses vergessenen Halachasätze): אף על פי כן החוירן עתניאל בן קנו מתוך (Chullin 110a: אף על פי כן החוירן עתניאל בן קנו מתוך (Chullin 110a: די חייא הייא בלפולו של ר' חייא — Aramäisch. Erubin 67a: Schescheth zitterte am ganzen Leibe מבילפוליה דרב חיסדא (Chanina b. Chama): wenn die Thora vergessen werden sollte, מהדרנא לה מפלפולי.

מופנה Zum tannaitischen Terminus מופנה (was im Texte entbehrlich und darum den Zwecken der Interpretation offen gelassen ist) gehört die Aphel-Form des Verbums. 8. Nidda 23 a ob.: אפנייה רחמנא; ib. 22 b (zu Gen. 1, 27 und 2, 7): אפניי מופנה (Sabbath 64 a: אפנויי מופנה; Bechor. 32 a: למה ליה

קבים, Arten der Textauslegung. J. Sanh. 22a 71: פּנִים מהור כדי שתהא; so deutet Jannai den התורה נדרשת מ"ם פנים ממא ומ"ם פנים מהור; so deutet Jannai den Zahlenwert (49) des Wortes ודגלו, Hoh. 2, 4. Vgl. Pes. r. 101a, Sch. tob zu Ps. 12 (4). — Schir r. 2, 4 (Jizchak): התורה שנדרשת בנים: Lev. r. c. 26 (1), Pesikta 31b, Sch. tob ib. (Levi): die Kinder in Davids Tagen יים פנים פנים: Pesikta r. 58a (J. b. Pazzi, als Deutung des Wortes שבעתים, Ps. 12, 7, mit 7², also 49): שהתורה נדרשת ארבעים ותשע פנים: Koh. r. 8, 1 (= Pes. r. 62b), Erklärung der Worte ותשע פנים: Pes. r. 53a (von den fünf Deutungen darüber, daß gerade Josua, ein Enkel

¹ S. Tann. Term. S. 60 (מלפות). 2 S. auch Frensdorff, S. 10.
3 Vgl. אריף (eig. scharf, Megilla 7a: אריף פילפלתא הריפתא (eig. scharf, Megilla 7a: אריף פילפלתא הריפתא (eig. scharfsinnige; הריפתא (der Scharfsinn. S. Levy II, 114. 4 Schon in der Baraitha, Aboth VI, 6: פלפול החלפורים; B. Bathra 145b: אריף בעל פלפול (oder aramaisiert בעל פלפול (oder aramaisiert בעל פלפול (Dikd. Sofrim VII, 136 Zeile 1) geschrieben.

Josephs, Amalek, einen Enkel Esaus, bekämpfte, Exod. 17, 9): הי מנים מנים חמש פנים.

מנים D. Chagiga 78d 24 (in der Erzählung von den Schülern Akiba's, die in Liebe voneinander schieden, indem sie Jes. 5, 1 auslegten): דרוון כולהון דרשין הדין בע אפין בריש שתין בע שבע אפין בל שהיו שתין בל שהיו שתין בל שהיו שתין בל אפין בלע ה' ולא חמל ורבי הוה דריש עשרים וארבע אפין.

Nedarim 41a: תלת עשרי אפי הילכתא. — Berach. 4b (vom 119. Psalm, in dem jeder Buchstabe achtmal im Versanfange steht): ראתיא בתמניא אפי.

לסל, Kal: für unbrauchbar erklären; diffamieren. Im ersten Teile der S. 49, im Art. הוסיף, erwähnten Regel: כל מקום שנאמר מקום שנאמר angewendet auf Gen. 2, 4 und 6, 9; s. Gen. r. c. 12 (3), 30 (3), Tanch. B. שמות 2, Exod. r. c. 1 g. Anf.; c. 30 g. Anf., Ruth r. 4, 18.

אָנין אוף הפסיק הענין, s. oben Art. אָניִן. S. 150. — Aram. Aphel: einen Vers zerteilen. J. Chagiga 78a 43 (in bezug auf I Chron. 29, 21, Simon b. Lakisch): . . . הדין פסוקא . . . מאן דקרי כוליה . . . מאן דקרי כוליה.

פחר Bibelvers. Wenn in einem Bibelverse mehrere Dinge enthalten (oder durch Auslegung gefunden) sind, wird folgende Formel angewendet (gewöhnlich sind es drei Dinge): אחד שלשתן בפסוף S. j. Berach. 11d 2; Taan. 65b 41; 68a 65, 74; Megilla 74b 46; Sanh. 28c 9; Lev. r. c. 35 Ende; Koh. r. 5, 10 Anf.; Pes. r. 200a — אחד בפסוף אחד (Gen. r. c. 44 (12), in Lev. r. c. 13 g. E.: אחד שלשתן בפסוף אחד (Ruth r. 4, 7: שלשתן ברש רי בפסוף אחד (Sota 18a 28, Lev. r. c. 18 Anf.: בפי אחד

¹ Zum Ausdrucke מכינא מפסקא מריפא מנס (Menach. 74a, Baba Bathra 111b) s. Die Ag. d. pal. Am., S. 132.

כולן : Deut. r. c. 2 (25): כולן אחד :Deut. r. c. 2 (25): כולן שלשתו אמרו פסוק . — Drei Tradenten im Namen Levi's, שלשתו אמרו אחר, Esth. r. 1. 1 Ende. — J. Erubin 26c 30: אין קורין פסוק על י נבי מכה בשם : Lev. r. c. 16 (2): ... לו ספר תהלים הראה לו פסוק. Tanch. במדבר 10 Ende: ומדלג מהלכה להלכה ומפסוק לפסוק. — Lev. r. c. 25 (2), zu Deut. 33, 18 (ולובלון אמר): לפיכד נקרא הפסוק על שמו - Pesikta 107a: יוה שאמר הפ' (Tanch. לפי שהפ' אומר 9: לפי Gen. r. c. 56 (5): . . בהר אלא ב Tanch. שאין הפסוק מדבר אלא ב 1 Anf.: בני אדם מדבר בהרבה בני אדם (Prov. 28, 22); ib. תוריע 10 Anf. (zu Habakkuk 1, 7): . . . הפסוק הזה מדבר באדם הראשון ובפרעה ובבני אדם: Deut. r. c. 4 (7), zu Ps. 31, 8: ובבני אדם. ... Tanch. פסוק זה פתח הוא למינים (zu Jos. 24. 19): סרושים; Gen. r. c. 41 (7). zu Gen. 13, 10: הוא לשון ערוה לשון בל הפ' הוא . — Exod. r. c. 6 (1). zu Koh. 2, 12: הפסוק הזה נאמר על שלמה ועל משה Sch. tob zu Ps. 55 (4), zu V. 19: נעל רחל נאמר; ib. zu Ps. 86 (8), zu V. 17: הוה הפסוק ביעקב נאמר הפסוק הוה . — Pes. r. 30b (zu Ps. 119, 105): הוה אמר הפי הוה .- Ruth r. 2, 4 (zu Lev. 27, 44): die Männer der großen Versammlung היו מצמערים על הפסוק הוה — Echa r. 1, 16 (zu Ps. 68, 23): האיר הקב"ה את עיניהם בפסוק הוה . — Gen. r. c. 4 (2), 8 (8), 49 (1): הוה מגיע לפסוק מגיע לפסוק: Schir r. 3, 3: מתחיל קורא והולך עד שהגיע לפ' הוה; j. Moed Kat 83b 46, Ruth r. Einl. (in der Paraphrase zu Jerem. 36, 23): כיון שהגיע לפסוק החמישי (nämlich Echa 1, 5). - Besonders in den Tanchuma-Midraschim wird häufig angegeben, wer einen bestimmten Vers (zumeist aus den Hagiographen) gesagt hat, welcher biblischen Person er in den Mund zu legen ist; zuweilen ist die Form der Frage angewendet. Tanch. B. תולדות 13 (zu Hiob 29, 19): מי אמר הפסוק מי . . . דוד אמרו :(zu Ps. 55, 19) ויצא :הזה איוב אמרו על עצמו יבשעה; ib. 23 (zu Ps. 142, 6), ebenso; בשעה 6 (zu Ps. 24, 7): מי . . . אליהוא אמרו :(zu Hiob 37, 1): אחרי מי . . . אליהוא אמרו; 7 (zu Mal. 1, 2): אמרו מלאכי אמרו הפסוק הזה מי אמרו. — Tanch. תוריע (zu Hiob 29, 2): אמור הפ' הזה איוב אמרן 28 (zu Ps. 35, 10): דור אמר הפ' ופה Pes. r. 196a (zu Ps. 119, 62): 'בה אמר דוד הפ' הוה הוה; Exod. r. c. 8 Anf. (zu Ps. 24, 7): הוה אמר הפ' הוה ; Sch. tob zu Ps. 6 (9), zu V. 7: עליו אמר הפ' עליו; Tanch. דוד עצמו אמר 15 (zu Dan. 9, 7): הוה מישאל ועוריא אמרו הפ' הוה . — Echa r. 1, 17 Anf. (zu Jer. 8, 23): מי אמר הפסוק הזה . . . . מי שאין לפניו לא אכילה ולא שינה; ib. Prooem. 2 g. E. (zu Hosea 7, 13): ולא שינה מי :Hiob 31, 14 בחה את הפסוק הוה - Exod. r. c. 17 (4), zu Hiob 31, 14

י S. Koh. r. 10, 5: אמר ליה מה אמרת עלוי אמר פסוק פלן בתר פלן.

הפי הזה שר העולם אמר הפי הזה שר העולם אמרו; Schir r. 2, 1 zur St.: הפי הזה מרו

Aram. פְּסוֹקא. S. Art. עסק, סוף, דרש. — Echa r. 1, 16, in der Erzählung von Mirjam bath Tanchum und ihren sieben Märtyrersöhnen: הוציא החמישי ואמר גם הוא פסוקיה.

Megilla 12b, zu Esther 1, 14 (Levi): כל מסוק זה על שום קרבנות נאמר. Berach. 41a und Par., zu Deut. 8, 8: כל השסוק כולו לשיעורין נאמר. B. Bathra 8a, zu Hosea 8, 10 (יתגו), Ulla: השכים ונפל — Berach. 57b: השכים ונפל הרי זו נבואה קמנה — Berach. 57b: השכים ונפל הרי זו נבואה קמנה (wem beim Aufstehen des Morgens ein Bibelvers in den Mund kommt, dem kann das als eine kleine Prophetie gelten"). — Plur. Megilla 3a, Nedar. 37b, zu Neh. 8, 8: שום שכל אלו הפסוקים. ש.

בל פסוקא דלא פסקיה משה רבינו אנו לא :Aram. Taanith 27b, Megilla 22a (außer der überlieferten — auf Moses zurückgehenden — Versabteilung darf kein Vers abgeteilt werden). Kidd. 30a (zu Exod. 19, 9): במערבא פסקי ליה כמימריה דהאי פסוקא. — Schebuoth 16b: דהאי פחוקא. — Berach. 5a: דרחמי , z. B. Psalm 31, 6. - Taanith 9a. Jochanan fragt den Sohn Simon b. Lakischs (ein Schulkind): אימא לי פסוקיך; er gibt als Antwort: Deut. 14, 22. Ein anderes Mal (ib.) richtet Jochanan dieselbe Aufforderung an den Knaben und erhält zur Antwort: Prov. 19, 3,6 - Von Jochanan wird erzählt (Chullin 95 b), daß er Samuels, des babylonischen Schulhauptes, Tod dadurch erfuhr, daß er ein Schulkind fragte: לי פסוק לי פסוק bund zur Antwort erhielt: I Sam. 28, 3. Auch der bab. Amora Schescheth bekam einen bedeutsamen Wink, als ihm ein Schulkind auf die Frage nach seinem Bibelverse II Sam. 2, 21 rezitierte (Gittin 68a). In der Erzählung über Elischa b. Abuja (Acher) und seinen Schüler Meir⁷ (Chagiga 15 ab) gehen sie — in dreizehn Synagogen von Schule zu Schule, und in jeder Schule rezitiert das von Acher nach seinem Verse befragte Kind irgend einen Bibelvers, der auf die Unsühnbarkeit der Schuld Achers hinweist, und zwar sind es folgende Verse: Jes. 48, 22; Jer. 2, 22; ib. 4, 30; Ps. 50, 16. Die übrigen Verse sind nicht mitgeteilt, aber es heißt: כולהו פסקו ליה כי האי גווגא

Außerhalb des babyl. Talmud findet sich der Ausdruck nur in der Sage über Mordechai und Haman (Esther r. 3, 7). Mordechai holt drei aus der Schule kommende Kinder ein und

¹ S. b. Jebam. 16b, zu Ps. 37, 25 (Jonathan): מקרא העולם אמרו השר העולם אמרו Ps. 37, 25 (Jonathan): מקרא בשר מסוף פלפוס בי מפורש מן הפסוף, צע Ps. 104, 31. בי מפורש מן הפסוף (s. Tann. Term. S. 152, Anm. 4), Tanch. A. נו בי מפורש מן הפסוף מתקינין להן ראשי פסוקיהן לאור הנר 3 S. Bar., j. Sabb. 3 b 70: היש בן נמליאל אומר התינוקות מתקינין להן ראשי

⁴ Ebenso Berach. 12b: כל פרשה רפסקה משה רבינו פסקינן. 5 In der Münchener Handschrift: פסוקי דרחמי S. Dikd. Sofrim z. St.

⁷ Die Erzählung hat rein babylonischen Charakter, ist aber einer echten Baraitha angehängt.

befragt das erste: פסוק לי פסוקיד. Er erhält zur Antwort Prov. 3, 25. Das zweite Kind gibt dann ungefragt seinen Vers an (Jes. 8, 10) mit den Worten: אני קריתי היום ובזה הפסוק עמדתי מבית הספר: ebenso gibt das dritte (פתח השלישי ואמר) seinen Vers an: Jes. 46, 4. Mordechai freut sich über diese Bibelverse als Heilsbotschaften (בשורות מובות שבשרוני) angesichts des von Haman drohenden Unheils. Aus der Antwort des zweiten Kindes kann man entnehmen, daß die Schulkinder den letzten Vers, den sie an dem betreffenden Tage in der Schule gelesen hatten, ihren Vers nannten.

בּסַכָּא. Entscheidung. Kethub. 76b, Nedar. 36b, 39a, 102b: מאי פסקא. — B. Bathra 130 a: פַּסַקא דרינא.

בסלק (?) Trennung, Trennungszeichen (Pesik, ספלק). Exod. r. c. 2 g. E. (zu den vier analogen Stellen: Gen. 22, 11; ib. 46, 2; I Sam. 3, 10; Exod. 3, 4): אתה מוצא באברהם אברהם יש בן פסק יעקב י.עקב יש בו פסק שמואל שמואל יש בו פסק אבל משה משה אין בו פסק

Plural. Megilla 3 a, zu Neh. 8,8: ויבינו במקרא אלו פסקי מעמים, die Trennung der sinngemäßen Teile eines Bibelverses; vgl. Nedarim 37 b: פיסוק מעמים.

שנה פעמים (Jochanan): ארבעים ושמונה פעמים, Mal. Schir r. 4, 15 כתוב בחורה באר כאר כנגד ארבעים ושמונה דברים שנקנה בם התורה. — Lev. r. c. 34 (1): כ"ב פעמים כתיב אשרי ב"ט. — Ib. c. 4 (2): "ו ד' פעמים כתוב כאן : בראשית .— Schir r. 7, 1: ימי בראשית שובי כנגד ד' מלכיות ששולטין בישראל. — Koh. r. 9, 8 (zu Dan. 9, 23 und 10, 3, 11): ג' פעמים כתיב כאן חמודות. — Echa r. 1, 13 (zu Esther 7, 5): שני פעמים הגד הגד (Ruth r. 2, 11: דואמר ויאמר שתי פעמים לי . — Pes. r. 180a (zu I Sam. 1, 11): הוה בפסוק הוה אמתד אמ' אמ' .— Tanch. A. תולדות 11, zu Gen. 27, 33 (הצד ציד): למה שני פעמים.

פרש. Kal: einzeln hervorheben, spezifizieren. תולדות 20 (in bezug auf I Chron. 3, 10–24): ועד כאן פרט לך הכתוב. — Pes. r. 58a (zu Lev. 11, 4-8): פורט כל אחר ואחר בפני עצמו; ib. 32 a (in bezug auf die Psalmverse, in denen die einzelnen Körperteile Gottes Lob verkünden): וחוור ופורט.

Pesachim 21b (Abahu), in bezug auf Deut. 14, 21: כל מקום שנאמר לא יאכל . . . אחד איסור אכילה ואחד איסור הגאה במשמע עד שיפרום לך הכתוב כדרך שפרם לד בנבלה - Jebam. 56b (Raba): אחרי אשר הוטמאה (Deut. 24, 4) הכל היו בכלל

י Vereinzelt ist הפסקות, בכל הפסקות, Tanch. עוריע, wofür in dem Tanch. der früheren Ausgaben steht: בכל הפרשיות. ² In j. Orla 62d 16, wo Abahu den Ausspruch im Namen Eleazars lehrt, lautet er so: . . . כל מקום שנאמר לא תאכל את תופס איסור הנייה כאיסור אכילה עד שיבוא הכתוב ויפרש לך כשם שפירש לך באבר מן מה פירש לך באבר מן החי Dann die Frage: מה פירש לך באבר מן, Antwort: Exod. 22, 30. Bacher, Terminologie II.

מותרת בתפשה אסורה אל נתפשה ישראל והיא לא נתפשה (Num. 5, 13) כשפרט לך הכתוב (מכלל ראשת כהן כדקיימא קיימא

S. Art. פֿרָל ה. — B. Kamma 54a, 63b: פרט ל. . — Zu . . לפרט ל. . . בתוב רחמנא חד פרטא. — Zu . . . . die Beispiele bei Levy IV, 110b.

(פּרְכָּא) (פּרְכָּא), Einwand. Pesach. 68b, Chullin 85a: אית ליה פירכא), Kerith. 4a: אית להון פ' לבר מ. .. Megilla 7a, Menach. 66a: .. להון פ' לבר מ. .. וחזיתו ביה פ' למולהו אית להון פ' לבר מ. .. וחזיתו ביה פ' : 130b: מעיקרא דרינא ... וחזיתו ביה פ' : Chullin 114a: מעיקרא דרינא שפירכא, wozu suchst du Einwände.

פּרְבֵּם, pflegen, versehen, versorgen. Ganz eigentümlich ist die übertragene Bedeutung dieses Verbums in Exod. r. c. 44 Anf., wo der Kompilator des Midraschwerkes dem Redner, der die Parallelen zwischen Israel und dem Weinstocke vortragen will, die Vorschrift erteilt: . . במוך האמורות בו ; bloß die eine am Schlusse zu bietende Parallele ist angegeben, die anderen (s. Lev. r. c. 36, Midr. Sam. c. 16) sind der Kürze wegen ausgelassen. — So findet sich der Ausdruck nur noch in Pes. rabbathi. Das erste Prooemium des ersten Abschnittes (1b), mit dem Texte Ps. 42, 2 wird nur begonnen, um für das Übrige auf einen andern Abschnitt zu verweisen:

Ferner: מָברשׁן [לך] בנבילה. Antwort: Deut. 14, 21. Diese Lesung (מַּרַשׁ statt פַּרַשׁ) scheint die ursprüngliche zu sein.

¹ Statt או ו. ואתה.

5. Abschnitte, im Procemium mit dem Texte Hoh. 3, 11: ומפרנסו מפרנסו. S. auch oben Art. פים. 1

DDD. kundtun, offenkundig machen. Pesikta 24a (vgl. Pes. r. 48b), zu Gen. 35, 8: הכתובים לא פירסמו מיתתה אלא מו הצד: Gen. r. c. 76 (7), tann.: לא פירסמו הכתוב. Schir r. 4, 12 zu Lev. 24, 11: ופרסמה הכתוב (dasselbe Tanch, בלק 25); Tanch, B, ופרסמה הכתוב Ezra 10, 15: הכ" בירסמו - Gen. r. c. 65 (1), Lev. r. c. 13 E.: zu Deut. 14, 8 und Ps. 80, 14 (חויר als Typus Roms): מכל הנביאים לא פירסמוה אלא שנים משה ואסף; Schir r. 4, 11 Anf. zu Hoh. 4, 11 (wo die Prophetinnen Israels gemeint sind): ובא שלמה ופירסמן, Ib., zu Zach. 14, 5 ("alle Heiligen" sind die Propheten, deren prophetische Reden unbekannt geblieben sind): לעתיד לבוא הקב"ה וכבר :Lev. r. c. 32 Anf., zu Lev. 25, 14: וכבר והוא מפרסמו על ידי משה; Tanch. B. ויקהל 11, zu Exod. 37, 1: והוא מפרסמו ולא פרסמתי לבאי עולם: (Gott spricht): בכל פעם. Tanch. B. וירא מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון; ib. ארא 5, Paraphrase zu Exod. 6, 3: לא פרסמתי להם אם מפורש הוא. — Nithpael. Schir r. 4, 11, Ruth r. 1, 1: ולמה לא נתפרסמה נבואתן (Tanch. דיקהל 4, Exod. r. c. 48: ומכולם לא נתפרסם אלא בצלאל.

PTD, Pael: eine Schwierigkeit lösen, einen Einwand beheben, widerlegen. Sabbath 33b, Pinchas b. Jair löste jede Schwierigkeit, die Simon b. Jochai aufwarf, mit zwölf Lösungen (runde Zahl): הוה מקשי ר"ש בן יוחי קושיא הוה מקשי ליה ר' פינחס בן יאיר תריסר פירוקי בר יאיר תריסר פירוקי. Baba Mezia 84a, Jochanan erzählt: בר Wenn לקישא כי הוה אמינא מילתא הוה מקשי ליה כ"ר קשייתא ומפריקנא ליה כ"ר פירוקי. Wenn der die Frage aufwerfende auch die Lösung gibt, heißt es: הלה s. Erubin 91a, Jebam. 20b, Kidd. 26a, B. Bathra 129b. — Makkoth 11b: הוא מירוקי קושיא; Berach. 27b: היו מפרק ליה ברקי קושיא. — Ithpael. B. Kamma 66b: הלא איפרקה.

פרוקא, Nom. act. zum Vorigen. Außer den im vorigen Artikel gebrachten Beispielen (für den Plural) s. B. Kamma 117a: אמר להו האי קושיא והאי קושיא האי בירוקא והאי פירוקא והאי פירוקא וואי פירוקא הואי פירוקא. Jebam. 79b: לרי בקושיא דר' זירא ובפירוקא דאביי פליני B. 14a: אליעור פירוקא דרבא פירכא הוא (Raba's Lösung des von Joseph erhobenen Einwandes ist in bezug auf R. Eliesers Ausspruch selbst ein Einwand).

¹ Eine ähnliche Verwendung des Verbums ist schon tannaitisch bezeugt. S. die Baraitha B. Bathra 14a: פירנסתה ארון לארכו צא ופרנס ארון לרחבו.

² Esther r. 1, 9 (Ausspruch des Tannaiten Josua b. Karcha): מה ראה הכתוב מה ראה הלוניםה לפרסם מעורתה של ושתי 3 An den letzten zwei Stellen steht נומא. נרמה. נומא

Ausdruck: ראשי פרקים, האשי פרקים אבית פרקים ערבית קיים, j. Sukka 54a 7.1 — Schocher tob zu Ps. כל מי שהוא קורא שני פרקים שחרית ושני פרקים ערבית קיים ולילה כל מי שהוא קורא שני פרקים שחרית ושני פרקים ולילה והגה יומם ולילה In diesem den Namen des Tannaiten Bar Kappara tragenden Ausspruche wird — nach den Verhältnissen der nachtalmudischen Zeit — vom Lesen der Mischnaabschnitte gesprochen. Im Talmud, Menachoth 99 a, heißt es in der entsprechenden These Ammi's: אפילו לא שנה אדם אלא פרק ברק אחד שחרית ופרק אחד ערבית פרקיה, s. unt., S. 171.

Nedarim 82a (vom XI. Kap. des Traktates Nedarim): כוליה פרקין ר' יוסי (מותרטי בליה פרקין הוא (מותרטי תומדי Abschnitt", d. h. der vorliegende Abschnitt); Jebam. 9a unt.: יקוא ויקד בליקין (מותרטי בליקין בספרא דבי רב ו' ב' פרקין בספרא דבי רב ו' ב' פרקין בספרא דבי רב ו' ב' פרקין בספרא דבי רב ו' לו פרקין בליקא האמוראי (d. i. Tosefta Sabb. VII).4 — In der Bed. Psalm. Pesachim 117a: אמצע פירקא פירקא ,ריש פירקא ,ריש פירקא הלויה in der Kontroverse über die Stellung des Wortes הללויה in den Psalmen.

אָרָקָא, der öffentliche Lehrvortrag für das ungelehrte Publikum. Chullin 15a. Wenn Rab lehrte, lehrte er in einer gewissen halachischen Frage nach der Ansicht Meirs, aber im öffentlichen Lehrvortrage trug er die Ansicht Jehuda b. Ilai's vor: מכי הארץ. רוש כר' יהודה משום עמי הארץ. — Pesachim 50 a: סבר רבא למידרשה בפירקא; s. auch Nedarim 23 b unt.; Taan. 26 b: דרשינן לה בפירקא; דרישנא ליה משמך :Sanh. 102b; כמר בר רב אשי כי הוה דריש בפירקא בפירקא (Aschi). Von Jochanan: נפק דרשה בפירקא, Joma 84a, Ab. zara 28a. Die öffentlichen Lehrvorträge der einzelnen Amoräer werden so bezeichnet: פֿרקיה דרב, B. Mezia 64 a; פירקיה דרב יהודה, Sabbath 148 a; ebenso die der Amoräer Huna (Jebam. 64 b), Chisda (Kidd. 25a), Schescheth (Erubin 65b), Nachman b. Jakob (Jebam. 66b), Raba (Erubin 44b), Abaji (Rosch Hasch. 24b), Pinchas b. Ammi (Pesachim 100a). - Jochanan berichtet, Sanh. 38b, wie der öffentliche Lehrvortrag Meirs beschaffen war: כי הוה דריש הילתא שמעתא הוה דריש רי מאיר בפירקיה הוה דריש תילתא תילתא אגרתא ותילתא מתלי. S. auch noch Chagiga 5b: תילתא אגרתא ותילתא מתלי. — Berach. 28b: לא אתא לפירקא; Joma 78a: פולהון רבנן אתו לפירקא; Berach. 30a: נפקו לפירקא; Sabbath 56b (Joseph): אנרא דפירקא; Berach. 6b: אנרא דפירקא ריהמא. -- Plural. Erubin 36b: מותיב פירקי, ein Gelehrter, der öffentliche Lehrvorträge hält (eig. "sitzen läßt", da das Publikum saß); Kethub. 62a: כני פירקי, die regelmäßigen Hörer der Lehrvorträge.5

¹ Vgl. b. Chagiga 13a (von den Abschnitten der Geheimlehre): אבל מוסרין . לו ראשי פרקים . לו ראשי פרקים . לו ראשי פרקים . לו ראשי פרקים . 2 S. Berach. 27b ob., Abdan (אברן אושר אברן ישן ישן ישן פרקים אברן אברן אברן אברן אברן אברן וישן . — Chagiga 9b: אינו רומה שונה לי פרקו מאה שונה לי פרקו מאה שונה לי פרקו מאה ואחר . — Chagiga 9b: אינו רומה שונה פרקו מאה ואחר . — 3 Auch hier ist nach der richtigen Lesart vorher zu ergänzen: מרון בי בי (D. S. I, 65). • Ab. zara 14b, Chisda sagt in bezug auf die 5 Kapitel des Mischnatraktates Ab. zara: נמירי בי מאה פורקי הוון ואנן חמשה תנן עבורה ורה ראברהם אבינו ד' מאה פירקי הוון ואנן חמשה תנן Werk über den Götzendienst, daß aus 400 Kapiteln bestand (400 als runde Zahl s. B. B. 14a). • Vgl. בי רב רוב בי רב בורה והראבעפר.

פרש. Piel. I. Wenn das Subjekt die Bibel oder der biblische Autor (bez. Gott) ist, bed. das Verbum: deutlich, bestimmt aussprechen. Besonders findet es sich so bei Zitaten aus den Hagiographen und den Propheten. durch welche andere Bibelstellen verdeutlicht werden oder irgend ein Gedanke deutlich ausgedrückt wird. Aus den Psalmen: Schir r. 1, 14 (= Koh. r. 4, 6), zu Lev. 16, 13 (וכסה), erklärt durch Ps. 85, 3 (וכסית): הכסוי הוה אין אנו יודעין מה הוא עד שבא דוד ופירשו; Pesikta 157b, zu Ps. 69, 14: בא דוד ופירש: Koh. r. 6, 12 (בצל עובר) zu Ps. 144. 4 (כצל עובר): כא דוד ופירש; Deut. r. c. 2 (26): Ps. 106, 44, zu Deut. 4, 30: בא דוד ופירש אותו: ib. c. 7 (5): Ps. 121. 6. zu Deut. 28. 6; Pes. r. 144a, Ps. 137. 1: מברשה; Sch. tob zu Ps. 119 (1): מברשה (Ps. 18. 24). - Aus den salomonischen Schriften: j. B. Mezia c. V Ende (10d), Sch. tob zur St.: Prov. 24. 11 (מממים), zu Ps. 15, 5 (מממים), בא שלמה ופרש; ebenso Pesikta 147a, 194a. Schir r. z. St.. Pes. r. 202b: Hoh. 1, 4 (כי zeigt. daß בי Ps. 118. 24, sich auf Gott und nicht auf den Tag bezieht); Schir r. 4. 10; 4. 11; Koh. r. 7. 1; Sch. tob zu Ps. 19 (16): Hoh. 2, 3 (חמדתי), zu Ps. 19, 11 (הנחמדים); Koh. r. 1, 2 Anf.: Koh. 1, 2 zu Ps. 144, 4 (לא) דוד אמר דבר אחד ולא ושלמה ופירשו ופירשו שלמה בני Deut. r. c. 9 Ende: Hoh. 8.6 (מירשו ופירשו מפרשה); Deut. r. c. 1 (9): Prov. 24, 25 (מפרשה – Aus Hiob . Tanch. B. מעשה דור המבול פרשו איוב (Hiob 24, 2ff.); Deut. r. c. 9 g. Ende: Hiob 30, 25 (לפיכך א מפרשה). Gen. r. c. 26 (ז): אלו לא בא אייב לעולם אלא לפרש לנו מעשה המבול דיו :ib. אלו רידת הנשמים דיו (Hiob 37). — Die Propheten. Sch. tob zu Ps. 107 (1); Jes. 35, 10 וכן ישעיה מפרש): Gen. r. c. 37 (2). Simon b. Lakisch sagt zu Gen. 10, 6: (Ezech, 30, 5) היינו סבורים שנתבלעה משפחתו של פים בא יחוקאל ופירש: בא מיכה המורשתי ופסק — ופרש .1 (— l. ברכה ברכה 3: Micha 5, 14 (— l. ברכה הדבר wofür Pesikta 200b: עד שבא מיכה המורשתי ופירשה. — Tanch. כי תשא 20 Ende: Jes. 40, 10 (שכן הנביא מפרש הנביא מפרש); Sch. tob zu Ps. 80 (6); Jes. 21, ו מחה לא פירש הנביא). — Sch. tob zu Ps. 90 (10): Ps. 90, 2: אין אנו יודעים אם הקב ה מעונו של עולם או העולם . . מעונו של מקום עד שבא משה ופירש ה מעון. Pes. r. 197b: Exod. 11. 4 (vgl. mit V. 1, wo keine Zeitangabe steht): הלד משה ופירש משלו . — Tanch. לא פירש הקב ה שכר מצות שבתורה : Pes. r. 167a, zu Gen. 2. ווס משלו אם יום משלו אם יום משל הכב ה: אלא פירש לו אם יום משלו אם יום משלו ה — Midr. Samuel c. 25 (2), zu II Sam. 1: מפני מה לא פירשו כתובים אלא שלא פרשו בהר הגלבוע; Tanch. B. אלא שלא פרשו 24 E.: אלא

¹ Nachtrag zu Tann. Term. S. 155: Sd 83b 36: שלפה ופירש אם.

הכתובים הכתוב Das hinzudenkende Subjekt ist הכתובים in folgenden Sätzen: j. R. Hasch. 56a 52: שירש בחדש פירש במדם; Kilajim 26d 50 (zu Deut. 22, 11): פירש בכנדים; Gen. r. c. 1 (6): Gen. 1, 1, verdeutlicht in Jes. 10, 12: 11, verdeutlicht in Jes. 12: 13.

Nithpael. Tanch. B. תולדות 19, zu I Kön. 19, 18 (nach Richter 6,36f): ושלח בימי גדעון אותן שנתפרשו בימי (Bib. וישלח 23: וישלח כל גביא שנתפרש שמו ונתפרש שמו ונתפרש (Fiob 2,11); Lev. r. c. 6 (6): שמו שמו וביא ובן גביא אע"פ שנתנה תורה בהר סיני לא Schir r. 2,3: אע"פ שנתנה תורה בהר סיני לא גענשו עליה עד שנתפרשה להם באוהל מועד גענשו עליה עד שנתפרשה להם באוהל מועד.

מתו אים בואלה. S. Art. מתם. Fernere Beispiele. Schir r. 4, 12: מה מה מפורש בואלה שמות (Exodus 25, 3 ff.); ib.: מה שמפורש ביחוקאל (Ez. 16, 10 ff.). — Ruth r. 1, 1 Ende: כל אחד ואחד מפורש בפני עצמו ib. zu Ps. 103 (5): אוכן מפורש על ידי דוד ib. zu Ps. 103 (5): מן הפסוקין ידי לך לך לך אור מפורש על ידי חוקאל ידי יחוקאל ib. אור ווירא ib. במפורשין ib. וירא ib. וירא המפורשין.

angehört; aber Abin tat es. — Gen. r. c. 29 (4), in bezug auf eine Kontroverse zu Gen. 6, 8 zwischen Jochanan, Simon b. Lakisch und den Gelehrten: רבי הונא ורבי פינחס לא מפרשין רבי חנין; ebenso Gen. r. c. 31 (11) in bezug auf eine Kontroverse zu Gen. 6, 16 zwischen Abba b. Kahana und Levi. 1

III. פַּרְשׁ, den Bibeltext erklären. Gen. r. c. 98 (4), zu Gen. 49, 4: שודעי ופירש ; בא ר' אלעזר המודעי ופירש ; Exod. r. c. 29 Anf., zu Deut. 4, 7: שיודעים לפרש את התורה מ"ט פנים ... 18: ... ס"ט פנים לפרש את התורה מ"ט פנים ... 18: ... מ"ט פרש את התורה מ"ט פנים ... 19: מ"ט פרש לדרוש מלפתן ; Tanch. parallelstellen haben אלא רבותינו פרשו מקצתן ; ib. מ"ט ב4 E., zu Gen. 11, 1: מפרשו מקצתן ... — Echa r. c. 98 (5), zu Num. 35, 8: אע"ג דאנו מפרשון ואומרין ... — Echa r. 1, 1, zu Echa 2, 17: יעקב דכפר חגן מפרש ליה ?; Lev. r. c. 1 (3), zu I Chr. 24, 6: אתא ר' יהושע בר נחמיה ופירש הדין קריא ; Ruth r. Einl., zu Prov. 19, 15: לפרש ונפש רמיה תרעב ; Exod. r. c. 21 (7), zu Exod. 14, 15: ו"ל חמא ב"ר חגינה פירשה משום אביו ... — Hierher gehört auch Tanch. ברוך הוא שפירש התורה למשה : 16 (Pes. r. 61 b). משה שפירש התורה לישראל ... — Midr. Mischle zu 6, 6. Eliezer zu Josua: הדין פרים ... — Midr. Mischle zu 6, 6.

Den Ithpael von פרש s. unten, Art. תוב.

I, Erubin 21a, zu Ps. 119, 96, Hiob 11, 9, Ezech. 2. 10, Zach. 5, 2: דבר הא מרו דוד ולא פירשו אמרו איוב ולא פירשו אמרו אמרו איוב ולא פירשו אמרו ולא פירשו עד שבא זכריה זה אמרו דוד ולא פירשו אמרו איוב ולא פירשו אמרו ולא פירשו עד שאלו את שלמה עד היכן Baba Bathra 10b zu Ps. 112, 9 (Abahu): בן עידו ופירשו Baba Mezia 47b משיכה מפורשת מן התורה :(מיד, 14, דאו מה פירש דוד אבא פיור נתן ... Baba Mezia 47b (S. b. Lakisch, zu Lev. 25, 14, דומרורה מפורשת מן התורה בו התורה (מיד, 14, במיד) איכא מילי דמפרשן ואיכא מילי דמסתמן (s. oben Art. מביראי איכא מילי דמפרשן ואיכא מילי דמסתמן (מתם Berach. 12b, zu Num. 13, 37—41: מרגי מילי לפרשון מון מבילי במסתמן (מרגי מון Berach. 12b, zu Num. 13, 37—41: ערגי מון מבילי במסתמן און מבילי במפרשן במצפיס און מבילי במפרשן במצפיס און מבילי מבילי במפרשן במצפיס און מבילי במפרשן במצפיס און מבילי במפרשן במצפיס און מבילי במפרשן במצפיס און מבילי במצפיס און מבילי מבילי במצפיס און

¹ S. Die Ag. d. pal. Amor. II, 340, 1. 2 S. ib. I, 556, 1. 3 S. Dikd. Sofrim z. St. Eine Hdschr. hat: פרוש, Hs. München; פרוש, die Ausgaben: רבייק.

מפרש האי רפתח ברישא -Nedarim 2b. בפריש מילי התינוקת מפרש נמי מילי רתינוקת (ib. und 3a noch andere Beispiele); Nazir 2a.

II B. Erklärung von Traditionssätzen durch Amoräer. Chullin 98 a: שני גדולי הדור לא פירשו את הדבר 3b: שני גדולי הדור לא פירשו את הדבר Bechor. 22a: שמעתי ואין לי לפרש; ib.: יוחגן ib.: משמיה דר' יוחגן: פרשה משמיה דר' ואין לי לפרש (s. Ähnliches Joma 41b unt.); B. Bathra 56a: פירש ר' מריגום משמו Sabbath 130b (Abaji): אוי מילתא אמרה ר' זירא ולא פירשה עד דאתא רבה בר אבוה ופירשה Baba Bathra 153a: האי מילתא אמרה ר' זירא ולא פירשה בי אתא רב הוגא מכופרי פירשה רב מעמא דתנא דין: Sota 19a: אויך דמפרשת לי להא מילתא (Rab erklärt ein Mischnawort); Chullin 57a: איכא דמפרשי הכי ib. 106a: איכא דמפרשי הכי ib. 106a: איכא דמפרשי הכי

Mit der Formel . . מיניה דר' מיפרשה ליה מיניה בול gibt ein Amora an, daß er irgend einen Lehrsatz, der dann im Wortlaute folgt, von dessen Urheber selbst ausdrücklich vernommen habe. Die Formel bedeutet: Mir wurde der Ausspruch deutlich ausgesprochen (מתפרשת מפורשת oder מתפרשת) von seiten N.'s. Gewöhnlich wird diese Art der Anführung angewendet, wo es gilt, eine ungenaue oder unrichtige Form, in der der betreffende Lehrsatz tradiert wurde, zu berichtigen. Mit dieser Formel werden tradiert Aussprüche der palästinensischen Amoräer: Josua b. Levi, durch Jizchak b. Nachmani (Berach. 34 b. Chullin 45 a), Jochanan, durch Abahu (Kethub. 54b, Gittin 87a), Jakob (Erubin 80a, B. Kamma 94b), Simon b. Abba (Gittin 78b); Jose b. Chanina, durch Abahu (Sabb. 94b, Baba Mezia 105a); Chija b. Abba, durch Jirmeja (Megilla 4a). Ferner Aussprüche der babylonischen Amoräer: Samuel, durch Mar Ukba (Erubin 81 a, Baba Kamma 112b), Anan (Erubin 95 a, Moed Katon 18 a, Kethub. 54a, 89a, Baba Mezia 51b, B. Bathra 38b, Chullin 38a); Jehuda b. Jechezkel, durch seinen Sohn Jizchak (Erubin 80 b, 97 a), Zeïra (Jebam. 78 b), Jakob (Menachoth 29a); Huna, durch Zeïra (Menach. 29a); Jirmeja b. Abba, durch Zeïra (Taanith 12b); Nachman b. Jakob, durch Joseph b. Manjomi (Kethub. 100b), Abaji, durch Jemar b. Schelemja (B. Bathra 63a).

III. Erklärung der Bibeltexte. Jebam. 21a: כל התורה נמי פירשו רבנן; Sabbath 55b: מפרש ביה קרא (nämlich II Sam. 17, 25); Erubin 54a, Joseph zu Raba: setze dich nicht eher, עד רמפרשת לי הני קראי (nämlich Num. 21, 19 f.); Nedarim 52a, Jehuda I zu Bar Kappara: את פרשה לי פרשה לפרשת בי ואמר (erkläre du es, nämlich תועבה, Lev. 20, 13); Ab. zara 19a: רבי ואמר בי ואמר (zu Ps. 1, 2); Zebach. 43b (Raba): כל קרא דלא מפרש לה זעירי

פרוש פּרוש ה. Nom. act. צע פַּרְשׁש. Zu I gehörig. Schir r. 1, 7 (zweimal): איכן פירושו של דבר. 2u II. gehörig: j. Baba Bathra 14c 2z (aram.): בפרוש ברם הכא פירושו 25d 47: בפרוש שמעתנה מן ר' יוחנן ה' בפירוש שמעתנה מן ר' יוחנן. — Als zu III. gehörig läßt sich in dem palästinensischen Schrifttum das Substantiv פַּרוּשׁ פּרוּשׁשׁ (Erklärung des

י S. auch Pesach. רומר ניקו ונפרש: 2 S. Die Ag. d. pal. Am. III, 600, 3. 3 S. Die Ag. d. bab. Amor., S. 64. 4 S. Die Ag. d. pal. Am. III, 382, 7. — Vgl. Ab. di R. N., II. Version, c. 29 Ende (ed. Schechter, S. 62): אוה פירושו של דבר. 5 S. Frankel, Mebo 14b.

Bibeltextes) kaum nachweisen. Man kann einigermaßen hierher rechnen die folgenden, freilich aus späterer Zeit stammenden Sätze. Tanch. אמור 29 Ende (zu Lev. 23, 40, in einer Deutung von Prov. 30, 24): ומי פירש לנו בפירוש שארבעה מינין הללו שהן Sch. tob zu Ps. 9 (3), von den biblischen Geboten: ומגלה להן מעמן ופרושן.

I. Schebuoth 3b, 21a (Raba zu Exod. 20, 7): בפירוש ריבתה תורה שבועת שקר בפירוש ריבתה תורה :(Makkoth 13b (Abahu, zu Deut. 25, 3) דומיא דשבועת שוא אייבי כריתות למלקות; s. ferner Kethub. 32 b, 35 a, Temura 3 b. — II. B. Bathra 121a: רב אסי בר נתן נמר לה להאי מתניתא ולא ידע ליה לפירושה; Megilla 27a: האי עורבא מרבנן רשמע למילתא ולא ידע פירושה. — בַּכַּרוּש , ausdrücklich. Sabbath 59 b, 146 b: בפירוש אמרת לן משמיה דרב. s, auch Pesach. 13a unt.; Beza 6a: בפירוש Keth. 50 b. B. Kamma 20 b. Baba Bathra 40 b. 126 a. Chullin 94 a. 95 a.2 Die Formel bed., daß der betreffende Ausspruch nicht ausdrücklich so, wie er eben vorgetragen wurde, aus dem Munde seines Urhebers stammte, sondern aus dem Inhalte eines anderen Ausspruches desselben Autors erschlossen ist. In demselben Sinne wird der Tradent eines Ausspruches gefragt: בפירוש שמיע לך או מכללא שמיע לך, s. Sabbath 39 b, 40 a, Erubin 46 a, Jebam. 60 b, Gittin 39 b. Die Antwort lautet: אנא בפירוש שמיע לי מניה. Vgl. auch Zebach. 110a: בפירוש שמיע לי ברב - III. (Aramäisch). Joma 10 a: פירושי דקראי (Var. מאן דלא ידע פירושי דקראי) (קרא); Aboda zara 4a: פירושא רהאי פסוקא. Hierher gehört auch einigermaßen in der Erzählung von Hillel und dem Proselyten, Sabbath 31a: זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה היא; ferner Chullin 61a: לא נאמר פירושן מדברי תורה אלא סופרים.

פּרְשָׁה, Bibelabschnitt, bes. Abschnitt des Pentateuchs. Pesikta 60b: הפרשה האמורה לכאן היא הפרשה האמורה לכאן (in bezug auf Exod. 29, 38ff. und Num. 28, 2ff.). Koh. r. 4, 9: מובה פרשה ביחיד ("Zwei": Moses und Aharon, "Einer": Moses allein); Tanch. שנאמרה ביחיד למה נכתבה ושומעין כל פרשה צוה הקב"ה. בלק (בסל בי באלותך ברשה למה נכתבה (Num. 11, 16ff., verglichen mit Exod. 24); ib. חלה לעם מהר בואר בחלה למר נכתבה הואת אחר כך היתה (במל במל ומכים היא ומכאן ואילך בחלה (בפרשה הואר בפרשה בפרשה בפרשה (הואר בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה (בפרשה און הפרשה אחר למד בפרשה (בפרשה און הפרשה אחר למד בפרשה (בפרשה בפרשה בפרשה (בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה (בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה (בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה (בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה (בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה (בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה בפרשה (בפרשה בפרשה (בפרשה בפרשה בפרש

¹ In der ältern Version des Ausspruches (d. Ag. d. pal. Am. II, 479, 6) in j. Pea 15d fehlt dieser Satz. — In Schir r. 3, 11 ist פירושו (פירושו (פירושו (פירושו (פירושו (Pesikta 30a, Pes. r. 73b) fehlt. 2 S. das ganze Verzeichnis der Stellen am Margo in Berach. 9a. 3 Dieser Passus scheint jedoch später Zusatz zu sein, s. D. S. z. St. 4 Vgl. die im Ismaelschen Midrasch oft zu findende Frage: ממרה פרשה או (s. Tann. Term., S. 160).

כל התורה כולה רע"ה 1 פרשיות :5 קרח ,Tanch של תורה שהן חרוזות זו בזו ש בה. S. ferner Lev. r. c. 19 (3); 25 (8); Schir r. 5, 11; 5, 13; 6. 7: Pes. r. 58b. — Exod. r. c. 30 (5): משובחת בוא וראה כמה משובחת (in bezug auf Exod. 21-24, und die in diesem großen Abschnitte, der Perikope, enthaltenen kleineren Abschnitte). — Gen. r. c. 96 (1), Tanch. B. יותו 1 (zu Gen. 47, 28): צריך אדם לשנות בכל הפרשיות. — Esther r. 1, 22: צריך אדם לשנות את פרשיותיו – Prophetische Abschnitte. J. Kidduschin 58c 23 (zu Maleachi 1, 6): . . . וכאן כתיב . . . הפרשה כתיב; Echa r. Prooem. 34 Anf. (zu Jer. 39f.): הפרשה בסוף הפרשה. Pes. r. 146b: פרשת מלך המשיח (Jesaja 49, 8—13); ib. פרשת ותאמר ציון (Jes. 49, 14 ff.); ib. 166b (I Sam. 1): פרשת חנה. — Hagiographische Abschnitte. Schocher tob zu Ps. 83 (3): וו בפרשה נאמרו באמרו נאמרו (Ps. 83, 7-10). — Als Benennung nichtbiblischer Abschnitte. J. Sanh. 25b unt. (tannaitisch): 'ב בפר' אליעזר דורש בי אליעזר היה ר' אליעזר דורש בפר' מכשפק; ib. מרשיות פרשיות מאות מאות 2.

Aramäisch. J. Sabbath 3a 29: בר בריה קן בר פרשתא יליף שמע פרשתה יליף (R. H. 59b 31): אי אפשר אי אפשר איי יוי, ib. 29 (R. H. 59b 31): אי אפשר איי איי אפשר דלא אולפן אולפן אולפן פרשתיה דלא אולפן עד דניחסל פרשתיה איי (diese zwei Psalmen).

Megilla 4 a, als volkstümliche Redeweise angeführt: אינכור פרשתא דא יאתנייה (ich will diesen Abschnitt durchgehen und ihn wiederholen). — Berach. 8 b: פרשייתא רכלה, die Perikopen des Kalla-Monates.3 — In Moed Katon 9a ist in der Angabe תנו פרשת נדרים vielleicht nicht, wie Raschi erklärt, der Mischnatraktat gemeint, sondern der Midrasch zu dem biblischen Abschnitte von den Gelübden.

¹ L. קע"'א, s. Buber z. St. 2 Die entsprechende Tradition in b. Sanh. 68a hat מרשיות. מרשיות. מרשיות. 3 S. darüber Jehuda b. Basillai's Sefer Ha-Ittim, ed. Schor, p. 245—248. 4 Num. r. c. 18 hebr.: ינאי היה יושב ופושט.

Galiläer חד ומן הוון יתבין ופשמין. — In der Legende von Josua b. Levi und dem Propheten Elija: הוו יתכין פשמין (aus dem Folgenden ist ersichtlich, daß hier der Gegenstand des gemeinsamen Studiums nicht nur die Bibel war). Ebenso Schir r. 6, 2: Akiba und seine Schüler (nach anderen: Josua b. Chanania und seine Schüler) הוו הדא תחות יתבין פשטין. Vom Studium der Tradition ist auch an folgenden Stellen des ierus. Talmuds die Rede. Berach. 6c 44: פירקיה בריה ברים עם ר' נחמיה בר אבא בר חייא בר אבא פשט עם ר' נחמיה בליליא; Beza 63a 53: ר' אימי בריה הוה פשט עם בריה הוה בשט יו Erubin 25 c 66: יומנין סגין פשטית עם ר' יעקב בר בון Weitere Beispiele für פשט קרייא vom Bibelstudium. Lev. r. c. 19 (1): ריש לקיש הוה פשים לראי (erwähnt sind dabei Prov. 31, 15 und Echa 2, 19); Schir r. 5, 14: פשט סדריה; כי יוחנן כד הוה פשיט קרייא, s. oben, Art. סדר. S. 135. — Mit '> verbunden bed. pro jemanden in Bibelauslegung belehren. Chanina b. Chama sagt in bezug auf seinen Schüler Jochanan, j. Baba Mezia c. II Ende (8d): ובאגרתא פשמית ליה ווץ ממשלי וקהלת. Pesachim 36 d 70: פשם ר' אלעזר לחברייא (eine Auslegung zu Gen. 6, 19), dasselbe Megilla 72 b 40 und Sota 23 d 30. - In Gen. r. c. 18 (5) wird eine Kontroverse zwischen R. Meir und den andern Gelehrten tradiert. Den Einwand Meirs aus Gen. 3, 24 widerlegen sie durch Auslegung dieses Verses; diese ist mit den Worten ופשמון ליה eingeleitet (in zwei Versionen: die eine von Jochanan, die andere von Levi). Gen. r. c. 93 (6): משם in der Erzählung von Juda's Auftreten vor Joseph: er legte ihnen selbst den Sinn des von ihm gebrauchten Wörtchens (Gen. 44, 18) aus. — J. Sanh. 20 d ווי יציאה מיציאה מיציאה (in bezug auf eine auf der Analogie zwischen ותצא, Gen. 34, 1 und ותצא. Gen. 30, 16 beruhende Auslegung).2

פְּשִׁים, פְּשִׁים, (Part. pass.) dargelegt, nicht zweifelhaft, einfach, zumeist mit der Präposition ל verbunden. פשים הוא לן, j. Joma

י Vgl. Echa r. 1,5, in der Erzählung von Zadok: דאכיל חד נמווו ופשים עלוהי oder (im bab. Talmud) נמר. באר פרקיו. מאה פרקיו

³ S. auch S. 170, Anm. 4.

38b 40¹; 38c 12; Jebam. 12a 13; Sota 21d 51; Maaseroth 48d 45 (wo פשיט א הרא (רא) מילתא בשט א korrumpiert ist). — מילתא (רא) מילתא הרא (דא) מילתא הרא (דא) מילתא הרא (דא) מילתא הרא (דא) אולתיה דר (דא) אולתיה מאילתיה מאילתיה מאילת (דע) אולה (דע) א

אפשום בשום אוצפ auf Ps. 34, 13: בל ימי הייתי קורא הפסוק הזה ולא הייתי יודע היכן פשום בשום Ps. 34, 13: בל ימי הייתי קורא הפסוק הזה ולא הייתי יודע היכן פשום . — Als Substantiv mit aramäischem Suffixe. אפשוםיה דקרייא, der einfache Sinn des Bibeltextes, j. Sanh. 18a 36; zu Exod. 21, 1 (gemeint ist die im tannaitischen Midrasch — als תני ר' שמעון בן יוהי zitiert — gebotene Erklärung, die aber selbst nicht mitgeteilt ist); ib. 29a 36, zu II Sam. 6, 1 (der einfache Sinn des Textes ergibt 30,000 Personen, während in den zwei Worten יוסף עוד weitere je 30,000 angedeutet sind).3

פָּשׁוּשׁ, opp. בָּפוּל, s. oben, S. 88f.

.. לשש ל jemandem eine Frage beantworten, einen Zweifel lösen. Gittin .. להו: Sabb. 140a: מיבעיא בעי לי מרב הונא ופשם לי Zebach. 96b: מר כי בעינא ים מיניה פשם לי מסברא; ib. ממתניתא מיניה פשם לי מסברא מיניה בעינא מילתא מיניה פשם לי מסברא; Sabb. 97a: איבעיא ליה לרב חסרא ופשטה ניהליה רב המנונא; Taan. 21a, Kethub. 69b: . . . ולא פשיטנא ליה. . אי איכא דשאיל לי . . ולא פשיטנא ליה (Menach, 91b: ברק לן רבא . ליה ממתניתין; Chullin 133a, ebenso; Berach. 25b, Jebam. 57a: ולא פשים ליה; Kidd. 25a: רבעינן מיניה מילתא ולא פשם לן: Nedarim 57b: הרא ולא פשם לן: B. Kamma 60 b: פשמו ליה מאי רפשמו ליה. Ohne einen anderen Fragesteller, wenn jemand die von ihm selbst aufgeworfene Frage beantwortet. Chullin 5 b: הדר פשים לנפשיה; Megilla 3b: בתר דבעיה הדר, s. auch Joma 47b, Kidduschin 9b, 48a. — In der Bedeutung "eine Frage lösen" findet sich unser Verbum innerhalb der talmudischen Diskussion auch in der 2. Pers. sing. Sabbath 3b: ותפשוט דרב ביבי; Chullin 103b: . . , ותפשוט דרב ביבי; Chullin 103b: . . , ותיפשוט ליה Kethub. 96 b: תפשום ליה ממתניתין. Ähnlich in der 3. Pers. Sabbath 28b: וליפשום פשטו לה :Berach. 2b; עוברא הוה ופשטיה מהא . . . . Berach. 2b; מינה ר מברייתא. — In der Bedeutung: deduzieren. Baba Mezia 20 b (Amram fragt Rabba): היכי פשים מר איסורא מממונא; hier bed. פשם dasselbe was sonst ילף, s. Berach. 19b: איסורא מממונא לא ילפינן; Kethub. 40b, 46b: ממונא מאיסורא מאיסורא. --- Pesachim 86 b: יתיב רב כהגא קא פשים ליה; hier bed. das Verbum: etwas, als keinem Zweifel unterworfen, einfach vortragen; vgl. Chullin 98 a: ומר משים לה מיפשם. — Zuweilen wird das Verbum vermittelst der Präposition ב der Gegenstand angefügt, zu dessen Gebiete die betreffende Erläuterung gehört.

י 1 In Lev. r. c. 11 (6), Pes. r. 63b steht יושט f. פשיט 2 Challa 59b 54: משיט א לך. אין תפשיטא לך. 3 S. Die Ag. d. pal. Am. II, 495, 2.

Menach. 26 b unt.: כי פשים בעי הכי אלעזר במנחות כי אלעזר (כי פשם הכי 'Nidda 34 b: כי פשים כי בעי געי בעי 1.לקיש בזב בעי

Ithpeel. Berach. 51 a: הואיל והראשונים איבעיא להו ולא איפשים להו; Sabbath 4 b: בתר בעיא איפשיטא ממתניתין; Berach. 25 b: בעייא איפשיטא ממתניתין.

פשימא ליה בא הרב אליים ורבא מבעיא לרב וירא השימא להו לאביי ורבא מבעיא לרב וירא בירא מבעיא לרב וירא. — Im Gegensatz zu מְּלַבְּיָּהְ (Part. pass. Pael), zweifelhaft.² Pesach. 2 b, in der Deutung von Hiob 24, 14: אי פשימא להו לר יהודה 16: 83 b: אי פשימא ליה לר' יהודה לר' יהודה 17; ib. 83 b: אי מספקא לך מילתא כליליא ליה לרי יהודה לאיסי בן יהודה פשימא ואר כנהורא ואי מספקא לך מילתא בליליא ליה לאיסי בן יהודה פשימא פשימא ליה לאיסי בן יהודה פשימא ליה לאיסי בן יהודה פשימא ליה אוני מספקא ליה לאיסי בן יהודה פשימא היא פשימא ליה אוני אוואלי מוצי אוואלי משימא היא פשימא היא פשימא היא פשימא היא פשימא היא פשימא היא פשימא היא שווי משני אוואלי מוציע אוני אוואלי מוציע לן אוואלי מוציע לן אוואלי אוואלי אוואלי מוציע לן אוואלי מוציע לן אוואלי אוואלי

פשר, Piel: deuten. Pesikta 198b, am Schlusse der Deutung

¹ Vereinzelt ist die Anwendung des Verbums in dem Satze פשט גרס ותנא Horajoth 13b. 2 S. Beza 4b: אסי ספוקי מספקא ליה. 3 Übrigens ist die als איז bezeichnete Auslegung keineswegs das, was die spätere Auffassung als Peschat betrachtete, sondern zumeist homiletischer Natur.

⁴ S. Die Ag. d. bab: Am., S. 145. 1/2-3.

der Moses zugeschriebenen 11 Psalmen 90—100 auf die 11 Stämme (ohne Simon), die aber nur für sechs Stämme ausgeführt ist, sagt Josua b. Levi: עד כאן שמעתי מכאן ואילך צא ופשר לעצמך. Das Verbum (im Aram. vom Traumdeuten angewendet, s. Dan. 5, 12, b. Berach. 56a) ist gleichbedeutend mit סתר.

כל הנביאים: Resikta 116a: כל הנביאים. פתחו בדברי נחמות וחתמו בדברי נחמות Sch. tob zu Ps. 4 (12) hat dafür: כל הנביאים פתחו בחובות וסיימו בנחמות (s. oben Art. סיים). Als Objekt in diesem und in den nun folgenden Beispielen ist דבריהם (דבריו) zu denken. Tanch. B. יוחי 17 zu Deut. 33, 1, verglichen mit Gen. 49, 28: וואת הברכה מהיכן שפסק יעקב (וואת הברכה מהיכן שפסק יעקב; ib. משה להן משה יעקב פתח להן משה; ib. (zu Deut. 33, 29, vgl. mit Ps. 1. 1): ובמה חתם משה באשריך . . ראה דוד פתח באשרי. Pesikta 31a, Lev. r. c. 26 (1), zu Lev. 11. 4ff.: ממאה ממאה בסימני בסימני בהמה (indem zuerst die Zeichen der Reinheit genannt werden). Lev. r. c. 9 Ende, zu Jes. 52, 7: גרול שלום כשמלך דמשות אלא בשלום (zu Gen. 27, 28): חולדות 13 (zu Gen. 27, 28): לד (zu Exod. 20, 2), Gott spricht zum Buchstaben Alef: שלח :וכשאבוא ליתן תורה לישראל בך אני פותח; ib. שלח 18 (zu Num, 13, 29): בשלח בעמלק (Tanch. A. בשלח Anf.: ולמה פתח הכתוב בלשון הזה. — In der Bedeutung: die Rede eröffnen, beginnen, ist das Verbum מתח besonders in den Angaben über die Urheber der Procemien zu finden. Wenn der Autor eines Procemiums bakannt ist, wird dieses mit der Formel eingeleitet: ר. כתח So beginnt Gen. r. c. 1 mit der Angabe ר". כתח Auch in dieser Formel kann man ohne weiteres als Objekt hinzudenken: דבריו ("er begann seine Rede"). Die volle Formel setzt noch das Verbum אמר hinzu. Dann heißt es, wie im Eingange von Ruth r., ר' יוחנן פתח ואמר. - S. auch Echa r. 3, 16, in der Erzählung von Chanina b. Teradjons Leichenrede über seinen Sohn: פתח ואמר; ib. 1, 9 (ebenfalls bei einer Leichenrede): עאל ופתה ואמר. Ib. Prooemien N. 24. wo die einzelnen

י In Sch. tob zu Ps. 90 (3) steht אתה מחשה (Var. . . מתה חושב אותה מאה (אתה חושב בי Vgl. ib., in bezug auf Genesis 49, 1, verglichen mit Gen. 28, 1: אף אף התחיל (צא לפום בי Vgl. ib., in bezug auf Genesis 49, 1, verglichen mit Gen. 28, 1: אף אף התחיל (אם בי משם התחיל (אם התחי

Reden, mit denen die Stammväter Gott um Erbarmen für Israel anflehen, so beginnen: פתח יצחק ואמר אברהם לפני הקב"ה ואמר. פתחו כולם ובכו וקוננו :zum Schlusse משה ואמר ,פתח יעקב ואמר . . . בקינות. Dann noch weiter bei den Klageliedern, die Moses allein anstimmt י: פתח משה ואמר, und מוב פ' מ' וא Tanch. הוב פ' מ' וא 6: ער שפתח משה ואמר מקרא זה. Esther r. 3, 9, von den Schulkindern. deren jedes seinen Bibelvers rezitiert 2: פתח השלישי ואמר. Tanch. שלח 19, als Einführung der Worte Kalebs in Num. 13. מתח ואמר ebenso Tanch. קרח 22, als Einführung der Worte Moses' in Num. 16, 28; Pes. r. 99b, als Einführung der Worte Gottes in Exod. 20, 2; ib. 98a, als Einführung der Worte der Dienstesengel in Ps. 8, 10. In diesen Beispielen entspricht der Ausdruck פתח ואמר dem biblischen ענה ואמר ואמר. . ויעו . . ויאמר). — Wie es scheint, verstand man in späterer Zeit das Verbum מתח so, daß man es als Abkürzung aus פתה פין betrachtet. Deshalb findet sich in Pesikta r. auch der volle Ausdruck; 199b (zu Ps. 92, von Adam angestimmt): . . מיד פתח אדם פיו בשבחו של מומור ; 129a: בתח פיו ואמר לה ib. בתח פיו ואמר לאמו ; ib. 129b: התחיל פותח פיו וארר את יומו (zu Jer. 20, 14). Dieses letzte Beispiel weist auf das biblische Vorbild dieser Ausdrucksweise hin, Hiob 3, 1: אחרי כן פתח איוב את פיהו ויקלל את יומו. Die h. Schrift enthält auch andere Beispiele für בתח פה in der Bedeutung: seine Rede beginnen, zu reden anfangen; s. Hiob 33, 2; Dan. 10, 16; Ps. 78, 2. Man könnte darum vermuten, daß von Anfang an הסתה, wenn es "die Rede beginnen" bedeutet, auf פתה פיו und nicht, wie oben angenommen wurde, auf בתה דבריו zurückgeht. Dennoch halte ich das letztere für das Richtige 3 und führe als biblische Analogie an: אפתה .. הידתי, "ich beginne meinen Rätselspruch" (Ps. 49, 5). Außer den aus Pes. r. gebrachten Beispielen für מתח פה kann noch zitiert werden Lev. r. c. 23 (4): ואחד מהם פותח פיו ומברך. ... J. Maaser scheni 56c unten: . . אבוא בה פתח בה פוי dies bedeutet: J. b. P. nahm, als er über Deut. 26, 13 predigte, als Text des Procemiums: Psalm 71, 16.4 Ebenso Exod r. c. 29 (4):

י S. Die Ag. d. pal. Amor. I, 523. 2 S. oben, S. 160 f. 3 Ich gehe dabei besonders davon aus, daß das korrelative אחת, die Rede schließen, ohne Zweifel דברים בעשות Objekte hat. Übrigens kennt schon die Mischna Schekalim V, I, nach der Tann. Term., S. 162, Anm. 6 erwähnten, palästinensischen Lesart den Ausdruck: פותח דברים ודורש: Dazu ist noch anzuführen aus Ab. di R. Nathan c. 6 (aus Joch. b. Zakkai's Schule): פְּתָח וְדְרוֹשׁ; ib.: שַּתְח וִדְרוֹשׁ Bar. Chagiga 14 b (ebenfalls aus Joch. b. Z.'s Schule): מתח ודרש בתח ו

. . עמי עמי פתח בו שמעה עמי, d. h. A. b. Ch. nahm zum Texte des Procemiums, wenn er über den Dekalog predigte, Ps. 50, 7. Vgl. Tanch. B. משפטים 6: פתח בה ר' תנחומא. In der Erzählung von Elischa b. Abuja (Acher) und Meir, j. Chagiga 77 b, wird Meir dreimal (Z. 27, 32, 52) von seinem Lehrer gefragt. was er über einen Bibelvers, den er ihm als Text seiner Predigt genannt hatte, vorgetragen habe; die Frage ist so formuliert: ומה מתחת ביה wobei מחח als Synonym für דרש angewendet ist. Vielleicht ist anzunehmen, daß פתרת aus מתרת korrumpiert ist (s. Art. מהה פתרתיה: allerdings müßte es dann heißen: פתר. Deshalb ist die Annahme wahrscheinlicher, daß תחם, weil es den Beginn des Vortrags anzeigt, auch den homiletischen Vortrag überhaupt bezeichnen kann. In dieser Bedeutung heißt es auch Deut. r. c. 10 Anf.: אם המית אזנך לתורה כשתבוא לפתוח בדברי תורה הכל משתתקים לפניך. Wenn über Leichenreden berichtet wird. hat zuweilen פתח על die Bedeutung des häufigern אפטר על (s. oben S. 155). Schon in einem tannaitischen Texte, Sanhedrin 68a. Ab. di R. N. c. 25 (die Totenklage Akiba's über seinen Lehrer Eliezer b. Hyrkanos, aus I Kön. 2, 12): פתח עליו בשורה ואמר. Aramäisch in Echa r. 1, 9 (aram.): כעי למיעל ומיפתח עלוי. Doch findet sich פתח על auch im Sinne von פתח על; s. Lev. r. c. 3 (e), in der oben (S. 134) zitierten Erzählung über Chanina b. Acha, der in einer Synagoge Lev. 2, 3 als Anfangsvers der Perikope fand und darüber predigen sollte. Es wird gefragt: מה פתח עלה; Antwort: Ps. 17, 14, Die Parallelstelle Esther r. 1, 9 bloß: השתה.

Das Substantiv zu תחם in der Bed. "den Vortrag einleiten", also die Bezeichnung des homiletischen Procemiums, ist תחָם (aram. פַּתִיחָה) oder פַּתִיחָה (aram. פָּתִיחָה). 1. Pesikta r. 175b (Bemerkung des Redaktors): חבנן את הפתח את הפתח צ²; Exod. r. c. 1 (8): איז וראה ופתח את הפתח בנון פיתחא להאי קרא ? Exod. r. c. 1 (8): ירבון עבדון פיתחא להאי קרא (בנון עבדון ביום כלות לויהי ביום כלות Echa r., Überschrift und Schluß des ersten, die Procemien enthaltenden Teiles 4: פְּתִיחָתָא דְחַכִּימֵי

תְּחָלָּם (aram. הַּהְּם), beginnen, opp. סָיַם, s. oben, S. 137. Außer den dort angeführten Beispielen seien noch folgende zitiert. Menach. 61 b (Raba): הואיל בריעבר לא: Sota 19 b; משום דפתח ביה קרא ; Sota 19 b; בריעבר לא: אומר תנג פתח בערבית והרר תני בשחרית. Berach. 2a: פתח קרא פתח קרא הוא פתח הוא הוא פתח

י In der Einleitung zu Esther r. steht in der Reihe der Procemien einigemal פתחין פתחין für החיץ 5. Die Ag. d. pal. Am. III, 499, 7. 3 Viell. ursprünglich: 4 In der Ed. princeps, s. Bubers Ausgabe des Echa r., S. 3 der Einleitung.

בכיניין; Berach. 46a: פותה בהון. — Mit אמר verbunden. 1 Berach. 55b (in einem Berichte über die Unterhaltung von Gelehrten, von denen jeder etwas vortragen soll, was den anderen unbekannt ist): פתח חד מינייהו הד ואמר ; פתח אידך ואמר. Ebenso Erubin 64a, Gittin 57a. — Berach. 58a: פתח רבי שילא ואמר (er rezitiert bei einer wichtigen Gelegenheit I. Chron. 29, 11); Sabbath 30a: מתח ואמר (König Salomo rezitiert Ps. 24, 7); Chullin 60 a: שר העולם ואמר (Ps. 104, 31). — Chagiga 26a: פתח חד ואמר (in einer gelehrten Unterredung), ebenso Jebam, 105b. In dem Berlcht über die Trauer- und Trostsprüche, die Jehuda b. Nachmani in einem Trauerhause vortrug, Kethub. 8b, wird jeder Spruch mit פתח ואמר eingeführt. Als Einführung eines agadischen Vortrages steht מתח ואמר in Menach. 53a. — Chullin 54a: מיר פתח ריש לקיש ואמר . — B. Bathra 12b: פתח הוא ותנא ודרש. — Berach. 58a: כי אתא מלכא פתח רב ששת ומברך ליה. — Baba Kamma 60 b: פתח למימר שמעתתא; ib. פתח למימר אגדתא. — Pesachim 117a heißt es vom Lehrvortrage Raba's, daß er vor dem Beginne desselben etwas Erheiterndes sprach und. nachdem er so die Zuhörer in eine gute Stimmung gebracht hatte, den eigentlichen Vortrag begann: מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא . . . ולבסוף יתיב ובאימתא ופתח בשמעתא. In Sota 2a wird berichtet, mit welchem Agadasatze Simon b. Lakisch den Vortrag über Sota2 begann: כי הוה פתח ריש לקיש בסומה אמר הכי. Megilla 13a, vom Vortrage b. Pazzi's über das Buch der Chronik: כי הוה פתח bei Trauersprüchen; s. zahlreiche Beispiele in Moed Katon 25 ab; ferner Chag. 15b (פתח עליה ההוא ספרנא); Nedarim 66 b.

ברי המא בר חנינא (ר' שמעון בן לקיש) פתח אלה מיתחא להפישות. In Makkoth 10 b werden die Procemien zweier palästinensischer Amoräer zum Abschnitt Deut. 19, 1—10 mitgeteilt, mit der Einführung: רבי חמא בר חנינא (ר' שמעון בן לקיש) פתח לה פיתחא להאי פרשתא מהכא בר חנינא (ר' שמעון בן לקיש) פתח לה פיתחא להאי פרשתא מוער בל שמעון בו לקיש) פתח לבו Procemien zum Estherbuche eingeführt. — Ganz andere Bedeutung hat der Ausdruck חחש מפתח שום in der Äußerung Simon b. Lakischs, Zebach. 5a: אפתח אנא פתחא לנפשאי ich werde mir selbst eine Pforte öffnen". Das ist ein bildlicher Ausdruck, der sagen will: ich werde mir den Zugang zum Verständnis des Gegenstandes verschaffen. Hebräisch wendet denselben Ausdruck an Abahu im jerus. Talmud, Pesachim 29 a 33: מאיר מאור מוצר מאור שום ברו מאיר בי מאיר הובי מאיר שום פושל בו ברה שום ברו מאור בי מאיר אווי שום פושל בעשר מוצר שום בתוחה של פרשה ואינו מוצא מוצר מוצר מוצר ברו מאיר בי אורה של פרשה ואינו מוצא.

Zum Schlusse dieses Artikels sei nur kurz die durchaus unhaltbare Meinung Grünhut's (לקומים, I. Band, S. 22) erwähnt, daß in der Formel יי שתה und auch sonst das Verbum שם als Synonym von עם בתר betrachten sei. — Übrigens hatte schon

¹ In dem tann. Berichte über die Tannaiten, welche den trauernden Ismael zu trösten kommen (M. Katon 28b), spricht zuerst Ismael selbst (מתח ואמר); die Trostsprüche der andern werden mit נמתה בי eingeleitet. ² Nach Raschi ist der biblische Abschnitt über die der Untreue verdächtige Frau (Numeri 5) gemeint. Vielleicht aber ist der Mischnatraktat Sota zu verstehen.

³ S. auch Sanhedrin 102b: . . . ג'פתח , wir wollen den Vortrag beginnen mit . . . 4 S. Die Ag. d. bab. Amor., S. 119.

Leopold Löw (Gesammelte Schriften V, 71) in המתח, im 119. Psalm (V. 130) und in der Mischna Schekalim V, 1, den Sinn des "Auslegens", "Erklärens" gefunden.

פתר, Peal: deuten. Es ist das hebräische Verbum, mit dem das Deuten der Träume bezeichnet wird und dem im Aramäischen פשר entspricht. Im Aram. kommt פשר in der angegebenen Bedeutung nur selten vor; hingegen gebrauchten es die palästinensischen Amoräer als gewöhnlichen Ausdruck, mit dem das Deuten des Bibeltextes oder das Deuten der Mischnasätze bezeichnet wurde. J. Terum. 42b 33 (zu Exod. 22, 28): מה [מ]קיים ר' יוחנן מלאתד ודמעד לא תאחר פתר לה בביעור; Kidduschin 59c 70 (zu Deut. 15, 17): מה מקיים הדין תנייה ואף לאמתך ... פתר לה בהענק: s. auch Schehith 36 b 58; Challa 57 d 36 (zu Num. 15, 21); 12 ימנין : Baba Mezia 12b 28 (zu Deut. 24, 25): זימנין דתיפתר ההן קרא לא תבוא עליו השמש לא תדנח עלוי שימשא ובזמניו דתיפתר לה לא תממעי עלוי שימשא. Am häufigsten ist die Formel: . . ב . . פתר קרייא (קרייה) ב . . ובי . . פתר קרייא (קרייה) ב . . Sota 17a 7, wo die Deutungen Chija b. Abba's und Josua b. Levi's 3 zu I Sam. 2, 25 mitgeteilt werden: ר' חייא בר אבא פתר קרייה בבועל ור' יהושע בר לוי פתר קרייה באשה (Beide deuten den Vers auf die Sünde der ehelichen Untreue). S. auch Kethub. 30b 10, wo eine tannaitische Auslegung zu Exod. 21, 10 so eingeführt wird: ר' אליעור בן יעקב פתר ק'. In Gen. r. findet sich die Formel nur selten: c. 2 (3, 4), zu Gen. 1, 2 f.: ר' יהודה בר סימון פ' ק' בדורות ר' רבנן פתרין ק' במלכיות; 38 (1), zu Ps. 59, 12: ק'ש פ' ק' במלכיות ר' עוריה פ' ק' בדור הפלנה (6), zu Ps. 45, 8: ר' . . . ר' . . . פ' ק' בדור הפלנה ק'; 92 (3), zu Gen. 43, 13: ד"ו באברהם ק'; 99 (1), zu Ps. 68, 17 (tann.): מים הגלילי פתר ק' בהרים ,ר' עקיבא פ' ק' בשבטים. Viel häufiger ist die Formel in der Pesikta anzutreffen. So beginnt die Pesikta Schekalim (10b) mit einer homiletischen Kontroverse zu Ps. 3, 3: ר׳ שמואל בר אמי פ׳ ק׳ בדואג ואחיתופל ... ורבנן פתרין ק' באומות העולם. S. ferner die Kontroverse zu Ps. 75, 8 (12ab), die (vier) verschiedenen Deutungen zu Deut. 14, 22 (95a-96a), die zu Ps. 45, 18 (125ab); zu Echa 1, 21 (138a); zu Ps. 27, 1 (174b-175b); zu Ps. 102, 18 (180bf.). S. ferner 83 a, 132 a, 139 a, 152 a, 176 a. Auch in Lev. r., neben der Pesikta dem reinsten Typus des Perikopen-Midrasch, ist unsere Formel

ים bed. hier dasselbe was im bab. Talmud: קרשי, "mit Mühe". Es ist eine gekünstelte Deutung. ² So das paläst. Targum. ³ Diese Stelle ist in Ag. d. pal. Am. I, 175 und II, 196 nachzutragen.

fortwährend angewendet; s. c. 3 (1), 4 (1), 6 (4, 5), 8 (1 Kontroverse), 10 (1, 2, 3 Kontr.), 11 (1-4), 16 (5 Kontr.), 19 (2, 3), ib. (4), 21 (1-4), ib. (5, 6), 23 (1-5), 29 (4), 30 (3). Außerdem sind es die Midraschwerke Schir r. und Koh. r., für welche die Formel .. " . . בתר קרייא ב charakteristisch ist. S. Schir r. 1, 3; 1, 6; 1, 7; 1, 11; 1, 13; 1, 14; 2, 2; 2, 14; 3, 6; 3, 7; 3, 9; 3, 10; 4, 4; 5, 11; 6, 4; 6. 8: 6. 9: 8. 8. - Koh. r. 1, 13: 3, 8: 3, 10: 3, 16: 4, 1: 4, 2: 4, 6: 5, 5; 5, 7; 7, 14; 9, 7; 10, 14; 11, 1; 11, 2; 11, 6; 12, 7; 12, 14. Unsere Formel findet sich ferner: Ruth r. 1, 1; 1, 2; 1, 8; 4, 7. Echa r. 1, 19; 1, 21; 4, 15. Esther r. Anfang. Midr. Sam. c. 5 (11).1 — Außer der Formel . . . פתר קרייא ב . . ist das Verbum פתר in den genannten Midraschwerken auch in anderen Wendungen zu finden. Lev. r. c. 4 (3), zu Prov. 19, 2: ר' יותנן פ' ק' לענין שבת; ib. c. 1 (5): פתר פתר פתר (dann folgt der auszulegende Text), vgl. Gen. r. 38 (4); Schir r. 1, 7: . . וי ברכיה פתר לה בקרייה הדין (nämlich er deutete Hoh. 1, 7 auf Num. 27, 16); Gen. r. c. 16 Ende: רבנן פתרין כל עניינא; Schir r. 1, 4: השבח ליה לשבח . . 'ר', ib. 2, 14: . . ב. מאיר ב . . ib.: אף אנא און הרייה על דעתיה דר' מאיר ב . . יור' . . יור' אף . ניפתריניה על דעתהון דרבנן ב.

Im palästinensischen Talmud wird mit מתר auch die Auslegung der Traditionssätze (der Mischna) bezeichnet. Sabbath

9a 9: תני מתניתון ופתר לה: Pea 21a 6, 8: 'ר יונה פתר מתניתון ופתר לה . . ם מוקיה פ מי. Demai 31b 62: ר יותנן פתר מתניתא . . ר אלעזר פי . . ים: Scheb. 35d 71, 36a 2: מ'. . ר' יוסה פתר מתניתא. Häufig ist die Formel: . . פתר לה פתר לה פתר לה s. Pea 18c 7, 21a 44; Demai 21c 41, 24d 18, 25b 64, 68, 25c 7, 25d 11, 26b 60; Kilajim 27 b 54, 71, 28a 20; Schebiith 35 b 67, 36d 73, 38a 66; Terum. 40 c 12, 44 c 48, Maaseroth 49 b 10; Maaser scheni 53 c 12, 42, biith 36 d 65, Sabbath 6c 30. — יכיל אנא פתר (פתיר) לה Berach. 5d 19; Kilajim 27a 72, 31 b 40; Schebiith 37c 67; Sabbath 3a 60. - Besonders charakteristisch für den jerus. Talmud ist die Formel . . מיפתר oder bloß תיפתר ("du erklärst"), mit der die Beantwortung von Einwänden, die Lösung von Schwierigkeiten eingeleitet wird. 1 S. Berach. 2a 40, 11a 52; Pea 17d 7, 43, 18b 4, 56, 18c 8, 18d 59, 19d 12; Demai 22c 19, 25, 23c 48, 24a 2, 25c 15; Kilajim 27 c 35, 28 c 21, 36, 28 d 6, 52, 29 b 42, 30 b 48, 57, 59, 63, 30 c 11, 30d 74; Scheb. 36a 8, 37a 22, 39a 49, 39b 41; Terum. 41b 32, 34. 42a 60, 42c 64, 42d 73, 43b 55, 44c 41, 45b 1, 46a 57, 46b 4; Maaser. 50c 67, 51b 25; Maaser scheni 53c 3, 54b 43, 55a 25, 45; Challa 57 c 47, 58 a 35, 46, 58 d 33, 59 c 3; Orla 61 a 6, 61 c 12, 61 d 67, 62c 27; Bikkurim 64a 6, 65b 5. - Andere Formen des Verbums. אפילו תיפתריניה, Maaser scheni 55a 46; אין תיפתריניה, ib. 54c 12; אין ניפתרינה, Terum. 44d 11.

Im bab. Talmud findet sich פתר (in der Bed.: die Mischna erklären) nur in der Redensart: פתריתו בה כולי האי Kethub. 107b (Jochanan), Erubin 32b (hier auch: אינהו גמי הכי קא פתרי בה). — Das Substantiv findet sich Jebam. 57a (Hoschaja, in bezug auf Jochanan): 2- דקבעי מינאי מילתא דלית לה פתרא.

¹ S. Frankel, Mebô 13 a. 2 So muß für פתרי gelesen werden. Raschi hat: פֿתורי. Vielleicht aber ist פֿתורי (Partic. plur.), womit Raschi's פָּתוֹרָי gleichbedeutend wäre.

על, Seite. מְן הַצָּד von der Seite, d. h. nebenbei, gelegentlich, s. Art. ספרסם. — Plural. J. Pea 19c 6: דבר שהוא חומר משני צדרין הומר משני צדרין ברין הומר משני צדרין הומר משני צדרין הומר הומר במדין איתאמרת או שיבור או נתיצה או גידוע לכל אחת ואחת (also jedes der Verba ist "nach mehreren Seiten gesagt", d. h. auch auf die anderen genannten Gegenstände des Götzenkultus anwendbar). — Pea 18c 4 (zu einem Mischnasatze): מתר לה לצדרין, dasselbe Maaser scheni 56c 30 (לצדרין fehlt), Kidduschin 62b s; Bikkurim 64d 34. — S. auch Horaj. 47c 20: אפילו כן לצדרין.

Jebam. 20 b oben (Raba) לצרדין קתני, d. h. in der Baraitha: איסור מצוה ואיסור במנה מות לעדה לה בפסרה בא עליה או חלץ לה נפסרה צרתה שיסור מצוה חוד בא עליה של העדיה בא עליה מצוה בא עליה חוד מצוה בא עליה חוד מצוה בא עליה חוד מצוה בא עליה חוד מצוה בא שיסור קרושה מצוח חלץ לה מצוח הלץ לה מצוח העדים בא מצור של המצוח העדים בא מצור ב

- עוד א (Kal). 1. rufen, nennen (hebr. עוד א עוד, Peal (Kal). 1. rufen, nennen (hebr. ארק). Besonders bei lexikalischen Angaben über den Sprachgebrauch einzelner Gegenden oder über Fremdwörter gebräuchlich. J. Kilajim 27a 17: לפוח כן צווחין ליה בלשון יוני מילפפון נוני מילפפון בערביא צווחין לתרנגולתא (בט הוא צווחין להרנגולתא מוריא בערביא צווחין לתרנגולתא (בט הוא בערביא צווחין לתרנגולתא (בט הוא בערביא צווחין לתרנגולת הוא אורין בערביא שימפא (בט הוא אורין בערביא שימפא (בט הוא אורין בערביא אורין בערביא אורין בערביא אורין הוארין הוארין הוארין בערביא אורין לוהרה מהרא באתרין באתרין בעווחין לוהרה מהרא הוארין בעווחין לוהרה מהרא הוארין בעווחין לוהרה מהרא אווחין למאתים מאתן (בט הערין צווחין לוהרין לאריין בעווחין להוארין בערביא אווחין להוארין בעווחין להוארין בערביא אווחין להוארין הוארין בערביא בער
- 2. In der ursprünglichen Bedeutung schreien, wehklagen, haben die Agadisten unser Verbum angewendet, wenn sie die erste Silbe des Wortes יַיְיָהְי in gewissen biblischen Texten mit der Interjektion יַיְ (wehe) deuteten. Lev. r. c. 11 (7), Gen. r. c. 42 (2), Esther r. Einl., Ruth r. Einl.: התחילו הכל צווחין ווי ווי ווי ווי ווי 13 (zu Gen. 38, 1): וישב ib. דמוחר ממצרים התחילו (zu Exod. 13, 17): בשלח (zu Exod. 13, 17): בשלח (ib. 5 Ende: מי צווח ווי Pesikta 84a: זווחין ווי

¹ S. Frankels Komm. zu dieser Stelle (75a): לכל צרדין, Frankel bemerkt daselbst, daß der Ausdruck im babyl. Talmud eine andere Bedeutung habe.

2 S. auch die bei Levy, Targ. Wörterb. II, 317b, angeführten Stellen aus dem Targum zur Chronik.

3 S. Die Ag. d. pal. Amor. I, 540.

ווין ווין מצרים צווחין ווי מצרים ביוחין מצרים פווחין ווי מצרים צווחין ווי מצרים צווחין ווי מצרים פווחין ווי מארו וואומר וואומר אווח ואומר וואומר אווחה עליהן העורה: זואמרו ביוחה עליהן עליהן העורה: 1. Sukka 54d אווחה עליהן העורה: 2.

In den Tanchuma-Midraschim wird das Verbum צוה (hebräisch) in emphatischer Weise angewendet, wenn ein Bibelsatz in der agadischen Paraphrase des Bibeltextes oder sonst als Ausruf einer biblischen Persönlichkeit eingeführt wird. Moses.3 Tanch. חקת 29 (zu Num. 20, 10): צווח עליהם. — David. Pes. r. 143 b (zu Ps. 10, 1): דור צווח; 146a (Ps. 69, 3): התחיל צווח; Sch. tob zu Ps. 52 (5): ודוד צווח ואמר (ובוד ib. zu Ps. 2 (2): ודוד צווח ואמר – ועליו דוד רואה וצווח למה רגשו Salomo. Tanch. B. חולדות 9 (Prov. 26, 23): ושלמה צווח; ebenso ויקרא 8 (Koh. 3, 16); אחרי 1 (Koh. 9, 2); ib. דברים Addit. 2 (Prov. 27. 6): . . ואומה שלמה ואומר (בנו Exod. r. c. 33 (5), Prov. 21, 29: שלמה צווח: Pes. r. 58b (Koh. 7, 23): על הפרשה זו צווח . — Jesaja. Tanch. B. ישעיה צווח לפני הקב"ה (Jes. 26, 19): ישעיה צווח לפני הקב"ה (Tanch. A. יותי 6 (Jes. 26, 20): ווהנביא צווח. — Jirmeja. Pes. r. 133b (Jer. 4, 19): חוזר חוזר היה (Jer. 2, 4): היה חוזר וצווח לוהנביא לחיים: Tanch. B. לפיכך הנביא צווח ואומר (Jer. 15, 9): לחיים לפיכך הנביא צווח ואומר Micha. Tanch. A. כי תשא 22 (Micha 7, 18): הנביא צווח. — Zephanja. Exod. r. c. 41 g. E. (Zeph. 3, 7); הנביא צווח. — Zuweilen ist es Gott selbst, dem der Ausruf vermittels dieses Verbums zugeschrieben wird. Tanch. שלח Add. 3 (Jes. 5, 4): יות אנה הקב"ה צווח in Num. 14, 11 und עד אנה in Num. 14, 11 und die vier עד אנה in Ps. 13, 2f.): אמר הקב"ה שתי צווחות צווחתי מפניכם מופכם לצווח ארבע בשיעבוד מלכיות. Im Schocher tob ist zur Milderung der Ausdrucksweise כביכול (s. oben S. 78) hinzugefügt, zu Ps. 12 (2), zu Ps. 94, 16: מי יקום הרע מספרי לשון הרע מי יקום . . לי . zu Ps. 52 (2) dasselbe (vor צווח steht auch: הקב"ה). — Tanch. A. בראשת 1 Ende: והתורה צווחת (Prov. 8, 34). — Mit רוח als Subjekt ist מוח auch in den älteren Midraschwerken zu finden, s. unt., Art. רוח הקדש.

¹ S. j. Demai 25d 47: עני שהיה צווח ואומר 2 Vgl. b. Pesach. 57a.
3 Schon Pesikta 21b (zu Exod. 17, 2): יוכן משה צווח ואומר 4 So schon Pesikta 21b, zu Exod. 17, 7.

exegese. J. Pea 20a, letzte Z.: למי נצרכה; ebenso Orla II Anf. (61d), Sabbath 12b 9. — Pea 19a ו3: למדת הדין נצרכה; Joma 44d 4: ל. . נצרכה

Aram. Ithpeel. Koh. r. 12, 11: אצרכת לחיריא למימר לא אצטריך הדא קרייא למימר (es war den Mitgliedern des Lehrhauses zweifelhaft, was einige der in der Mischna erwähnten Wörter bedeuten); Berach. 11b 41: אצרכת ליה חזר ופשטה; Demai 26b 53: מן דאצרכת ליה חזר ופשטה.

Niphal. Chullin 77b: . . א נצרכה אלא .— Ithpeel. Pesach. 23a: מדאצטריך קרא לאיסור ולהתיר (למהרה לא אצטריך קרא לאיסור ולהתיר (מהצטריך קרא לאשטועינן: Sabbath 106a: יוכי אצטריך קרא לאשטועינן: לib. 114a: . . . אצטריך קרא לאשטועינן: Baba Bathra 110b: אצטריך למיכתב ליה: שיצטריך (מיכתב ליה: Jebam. 77a, zu Exod. 12, 43 und 48: ואיצטריך דאי כתב רחמנא . . ואי בואי בואי בואי למיכתב כל בן נכר אצטריך דאי כתב רחמנא . . ואי בואיך סלקא דעתך אמינא . . . קמשמע לן: Berach. 36a: כ' ר' . . .

צָרִיךָ, genötigt, nötig. לפיכך צריך הכתוב לומר, Gen. r. c. 68 (5), Pesikta 190b, 191ab, 193a; Pesikta r. 201a: ווה שצ' הכתוב לומר; Gen. r. c. 91 (6), fragend: צריד המקרא לומר. — Tanch. B. תולדות 16, zu Gen. 27, 27: בגדי בגר ריח בגדי לומר לומר היה צריד לומר היה בנדי בני c. 9 (1), zu Deut. 31, 14: מת מת הנה למשה למשה למשה דיר לומר למשה הנה אתה מת Tanch. B. בראשית 4, zu Exod. 19, 19: לא היה צריך לומר אלא ידבר ומשה יעננו; auch ib. ידבר 19, יחי 8, חולדות 23, במדבר 11, במדבר 12, נשא 32; Exod. r. c. 4 g. E.; Pes. r. 174b; Sch. tob zu Ps. 90 (8). — . . אלא כו לומר כו אלא. Pes. r. 146b; לא היה צ' לומר . . אלא אומר ואינו אומר Pes. r. 24a, 30a. — לומר ואינו אומר אלא אלא, Lev. r. c. 32 (6); Schir r. 4, 8.1 — Tanch. לא 11: לא . . . אלא התורה את בריד לכתוב את התורה אלא . . . Tanch, היה צריד ... למקרא לומר. ... למקרא לומר, es ist unnötig zu erwähnen, im Sinne von "geschweige erst". Lev. r. c. 2 (8): ואין צריך לומר ע' לשון שבאדם 'Schir r. 1, 1, zu Prov. 25, 6: אל תעמוד אין צריך לומר תדבר אין צריך לומר מבעד לצמתך) ib. 4, 3 (אין צריך לומר שלא תדבר, ib. 4, 3 in den verschiedenen Deutungen dieses Verses wiederholt). -Pes. r. 47 a: הרי צריך (es bedarf der Erklärung, s. unter צריכא). - Plural. Tanch. חקת 52: שמה שוה לזה לזה עריכין וה לזה שמה שוה נועל זה פותח; als Beispiel ist angeführt Num. 21, 21, aus Deut. 2, 26 zu ergänzen ("Israel schickte", "ich schickte"). — Ib. ברכה 3: ועדיין צריכין אנו לומר.

Aram. אָרִיךָּ, fem. אָרִיכָא. . . . אָריכָא (קרייא) למימר (קרייא) לא הוה צריך לא הוה אלא, Gen. r. c. 25 (2), 30 (4), 33 (7), 49 (1), 70 (1), 85 (2); Schir r. 6, 2;

¹ Wahrscheinlich muß in diesen beiden Beispielen gelesen werden . . הוה., und sie gehören unter צָרִיך.

Gittin 48 a: א צריכא קרא ; Bechor. 44 a (zu Lev. 21, 18, 20): למה לי דכתב. קלה לי דכתב רחמנא איש עור דק תבלל בעינו צריכי דאי כתב רחמנא. Joma 70 b (am Schlusse einer Darlegung): וצריכא; Berach. 15 b: ... הוה אמינא... הוה אמינא; ebenso 21 a, Sabbath 29 b. — Mit שימא zusammen ist im bab. Talmud צריכה angewendet, wenn in der Mischnaexegese mit jenem gesagt wird, daß die betreffende These selbstverständlich sei, also nicht hätte besonders gelehrt werden müssen. Die Antwort lautet: א צריכא, nein, sie ist nicht selbstverständlich, vielmehr ist sie nötig, um für einen bestimmten Fall, bei dem anders hätte entschieden werden können, Belehrung zu bieten. Beispiele für diese Formel ששימא לא נצרכה אלא ב. Berach. 47 b, Sabb. 127 b, 128 a, Erubin 31 b. In Berach. 63 b heißt es in der Erläuterung eines Ausspruches Abaji's: ... בריכא

לְּרֶךְ, Substantiv zum Vorigen: Notwendigkeit. J. Pea 16 c 26, 29 (zu Deut. 24, 21): בורך הוא שיהא אומר (שיאמר) כרם: ... Gen. r. c. 58 (1): ... לומר לך ש. ib. 56 (11): מה צורך לומר לומר לד, ib. 56 (11): מה צורך היה לשבועה: Tanch. להוכר כאן 29, 20 Exod. 31, 30: ילהור להוכר כאן 4, zu Exod. 31, 30: ילחור להוכר כאן 4, zu Exod. 31, 30:

Aram. צּוֹרְכָּא אלא: Berachoth 5b 75, zu Hoh. 6, 2: לא צורכא אלא אלא: Sukka 55a 67, zu Jona 1, 3: דודי ירד לגנו ; לא צורכא דילא וירד עכו M ,

¹ S. Frankel, Mebô 12b. ² Vgl. Halevy, Doroth Harischonim II, 123.

P

Sota 4b: אפילו קיבל תורה כמשה רבינו. — In den Kontroversen der Gelehrten bed. קבל (auch im aramäischen Kontext bleibt das hebr. Verbum) die Annahme der Ansicht des Gegners. R. Hasch. 15b: אם קיבלה ר' יוחנן אם לא קיבלה (nämlich einen Einwand Simon b. Lakischs); Pesach. 48a: יר ירמיה קיבלה ור' זירא לא קיבלה (קיבלה מיניה ר' שמואל בר ר'יו (Makkoth 13b; וקיבלה מיניה ר' שמואל בר ר'יו (benso Nidda 6b.

קבְּלָה, die Überlieferung der Propheten, wie sie in den nichtpentateuchischen, speziell den prophetischen Büchern der heiligen Schrift enthalten ist. Die Beispiele hierfür sind Tann. Term. S. 166, Anm. 1 zusammengestellt. — S. noch Pes. r. 192a (zu Koh. 3, 15): או היא שנאמרה בקבלה על ידי שלמה

Die Beispiele aus dem babyl. Talmud s. ebendaselbst. — In Berach. 62a ist קבלה eine allerdings auch von Raschi angenommene (er erklärt: מסורת ומנהג) unrichtige Lesart für קבלא), Gegenmittel, Geheimmittel.²

קבע, Kal: festsetzen, bestimmen. J. Joma 44b 74, Schir r. 4, 4: שני דברים לא היה להם כפרה וקבעה להם התורה כפרה חämlich die in Exod. 28, 35 (קולו) angedeutete Sühne für böse Zunge und die aus Num. 35, 25 zu ersehende Sühne für unvorsätzlichen Totschlag. — Niphal. Exod. r. c. 1 (26 Ende): אע"פי שהרבה שמות בתיה אלא כמו שקראה אותו בתיה היה לו למשה לא נקבע לו שם בכל התורה אלא כמו שקראה אותו בתיה פרעה בתיה שלא נקבע לו שם בכל התורה אלא כמו שקראה אותו בתיה פרעה (S. den folgenden Absatz), findet sich ק im jerus. Talmud ebenfalls; s. unt. Art. שמועה. S. auch oben, Art. הלכה (S. 53).

לְּבֶּלְ, Peal: etwas zum festen Bestandteil des Lehrvortrages über die Mischna machen, es rezipieren, dem "Talmud" einverleiben. Erubin 32b: Drei Amoräer erörtern in Gegenwart Nachman b. Jakobs einen Mischnasatz; als

י Tannaitisch: Sifrā zu Lev. 10, 1 (45 c) und Parallelstellen (s. Ag. d. Tann. I², 102): כן מקובלני מרבותי (Eliezer b. Hyrkanos); Sch. tob zu Ps. 1, 3 (§ 19), ebenso (Eleazar b. Arach).

2 S. Dikd. Sofrim I, 359; Aruch ed. Kohut VII, 58 b; Levy IV, 238 b.

3 Zu Tann. Term. S. 167 ergänze: קבע הלכה, die Satzung feststellen: Tosefta Berach. V, 2; j. Beza 61 b 15; b. Beza 20a b.

Nachman das Resultat ihrer Erörterung billigt und bemerkt, daß Samuel die Mischna ebenso erklärt habe, fragen sie ihn: בנמרא קבעיתו לה [נמי] קבעיתו לה [נמי] קבעיתו לה [נמי] קבעיתו לה [נמי] בנמרא בשמח. Er bejaht die Frage. – Rosch Haschana 31b unt. Im Anschlusse an die tannaitische Tradition über die Chronologie des Lebens Jochanans b. Zakkai's wird von seinen Schülerjahren gesagt (in der Terminologie der babyl. Schulen): הלמיר הביה בשמיה – Bechoroth 36 b. Jirmeja b. Abba, einer der älteren Schüler Rabs, sagt in bezug auf eine von Jehuda b. Jecheskel im Namen Rabs tradierte Halacha: מנא ליה ליהורה הא אנא ברול קבען (Woher hat das Jehuda? Ich habe es, als ich Giddul [= Giddel] den betreffenden Mischnasatz lehrte, rezipiert; Giddel rezipierte es, als er Jehuda belehrte).

קדם, Kal: vorhergehen, zuvorkommen. Koh. r. 5, 10: זקדמך, הכתוב, in bezug auf einen durch Schlußfolgerung begründeten Gedanken, der aber schon in einem Bibelworte ausgesprochen ist; ib. 10, 7: ולא עוד שקדמו הכתוב. — Hiphil. Echa r. 2, 16; ib. 3, 46, von der Stelle des ש und ש im Akrostich der alphabetischen Klagelieder: הקדים פ״ה לעי״ן.

Aphel. R. H. 12a: איירי דחביבא ליה אקרמה, der Redaktor der Mischna setzt die ihm besonders werte Einzelheit früher; ebenso Jebam. 30a, 32a. — Sanh. 49 b (zu Lev. 16, 4: משום דאקרמיה קרא. — Bechoroth 26 b (in bezug auf die exegetische Verbindung der Einzelheiten in Exod. 22, 28 mit denen im folgenden Verse): ממתברא דמקרם למקרם ורמאחר לרמאחר.

קונן. Das biblische Verbum (in II Chron. 35, 25 bei Jirmeja's Klageliedern angewendet) wird von den Agadisten namentlich am Schlusse der Prooemien zu Echa gebraucht, in der ständigen Formel: התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה ישבה בדד ; s. den Schluß der Prooemien 2, 5, 6, 8, 9, 12, 13, 14, 22, 26, 30—33. In N. 1 nur יקונן עליהם in N. 4 (wo der Prophet selbst spricht): יקונן עליהם יוח יועל זה היה מקונן ירמיה ווא in N. 23: יוח אליהם היה ירמיה מקינן ירמיה בא מקונן עליכם :S. ferner Echa r. 1, 16 והיה ירמיה מקונן לפני הקב"ה : Außerdem Tanch. B. בראשית ברואנ): מקונן ברו ברוץ בון הוא Sklage-Interjektion betrachtet): מקונן הן הארם התחיל עליו הקרוש ברוך הוא sage-Interjektion betrachtet): מקונן הן הארם

Diese Stelle zitiert Scherira in seinem Sendschreiben (ed. Neubauer p. 23 f.). Auf Grund derselben bedient er sich auch des Ausdruckes למקבעינהו in seiner Darstellung der Redaktion des babylonischen Talmuds.

Erörterungen des jerus. Talmuds sehr häufige Formel lautet: מה נו קיימין (worauf stehen wir), womit gefragt wird, auf welchen speziellen Fall sich der betreffende Lehrsatz bezieht; in der Antwort, nach Abweisung einer unrichtigen Annahme, heißt es meist: ... אלא כי נן קיימין ב. S. Pea 16b 30, 16c 5, 17b 70, 19a 39, 20a 28; Demai 21 c 68 (ohne die Frage), 22 a 46, 22 b 3, 23 c 46, 25 d 58, 26a 63, 26b 9, 26c 39; Kilajim 27b 39, 28a 26, 30a 38, 31c 31; Schebiith 36d 44, 37d 75; Maaseroth 50c 30, 51b 42; Maaser scheni 53 d 6; Orla 61 c 9; Sabbath 3a 6. Dieselbe Formel wird auch bei der Erklärung von Bibelstellen angewendet. Schebiith 33 a 46. zu Exod. 34, 21b; Maaser scheni 53b 42 (Taan. 64 c 57), zu Deut. 26, 14; Pesachim 27 a 49, zu Exod. 12, 17; Joma 42 c 5, zu II Chron. 1, 13; Rosch Hasch. 56c 2, zu Deut. 12, 6; Nedarim 41 d 33, zu Num. 30, 7. - Im Pael (bez. Piel) bed. das Verbum: bestätigen, betätigen, aufrechterhalten. Die betreffenden Redewendungen der tannaitischen Terminologie sind auch bei den Amoräern im Gebrauche. J. Pea 20 c 33, zu M. Pea VII, 7: והא ר' עקיבא מקיים תרי קראי; Baba Mezia 12a או: בגלל מקיימא קראי; Gen. r. c. 91 (3): וקיימת הדין קרייא: Echa r. 1, 16 (מעשה בשני בני בני בדין (מעשה): לקיים קרא דכתיב. - Pesikta 72 b (Deut. 33, 29): . . למקיימא לכון. - ביים אתה מקיים. - ומה אתה מקיים Gen. r. c. 20 (5) 2, Pesikta 143a; מה (ומה) אני מקיים, Pea 16b 4; Gen. r. c. 48 (8), 70 (4); Lev. r. c. 35 g. E.; Pes. r. 87b; Sch. tob zu Ps. 22 (19). — Schekalim 50a 47: . . . מה מקיים ה; s. auch oben מה מקיים Anf.; Gen. r. c. 42 (6), 71 (9); Schir r. 7, 5. — מה מקיים . . ד' . . . קריא דין . . . . Schir r. 4, 16. — (קריא הדין ק. . . . קריא דין . . . .. '77, Lev. r. c. 9 (6), Schir r. 1, 9; 1, 11; Echa r. Prooem. 5; 2, 19. — Berach. 2d 40: מה מקיים רבי מעמא דר' נתן; s. auch Pea 19 b 31, Sabb. 11 c 23, Erubin 22 b 36, Joma 45 c 35. — Lev. r. c. 19 (Josua b. Levi, indem er die Ansichten zweier Tannaiten zu Ezech. 19, 9 ausgleicht): אני מקיים דברי שניהם; s. auch Schir r. 4, 4 Ende (Pinchas), Esther r. 1, 5 (Pinchas). — היאך אתה מקיים, Tanch. קרח Add. 4; היאך אני מקיים שני הכתובים, Pes. r. 6b; נמצאת מקיים, Tanch. ib., Exod. r. c. 47 (8). Recht häufig ist die alte tannaitische Formel: לקיים מה שנאמר; s. j. Berach. 9a 40: Gen. r. c. 42 (7); Pesikta 113b, 123a, 143a; Lev. r. c. 4 (1), 5 (1), 5 (3), 35 (10), 77 (2); Schir r. 1, 2; 3, 6; 4, 4; 5, 14; 7, 2; 7, 5; 7, 9; Echa r., Prooem. 23, 34 E.; 1, 1 (העיר E.); ib. (בתר E.); 1, 16; ib. (מעשה במרים בת תנ'); 2, 15; 4, 2; 4, 8; 4, 9; 4, 14; 4, 22; Koh. r. 8, 4;

¹ Pea 16 b 30: אנ; Schebiith 39 a 46 und sonst: אנ. ² Als Objekt zu מקיים folgt hier und in den folgenden Beispielen der betreffende Bibeltext.

12, 7; Midr. Sam. c. 21 (4); Tanch. B. מקץ, 28, מקץ 13, אב 19, בא 6, איקרא 6, במדבר 4, במדבר 5,8, נשא 10, בהעלותך 18, שלח Addit. 8; Exod. r. c. 1 (5), 1 (16), 15 (10), 30 (11), 31 (4), 47 (5); Deut. r. c. 2 (25), 11 (4); Pes. r. 130a, 134b; Sch. tob zu Ps. 18 (32). — Zum Schlusse sei noch erwähnt der Satz eines pal. Amora (j. Berach. 3 c 7): כל המקיים שבע ביום הללתיך כאלו קיים והגית בו יומם ולילה (Ps. 119, 164, Jos. 1, 8).

Nithpael (Hithpael). Pesikta 51a. Von der Jahreswoche der Ankunft des Messias: הממרתי בוו בווי והמטרתי בווי באשונה נתקיים להם המקרא הזה: (Amos 4, 7); Echa r. Prooem. 25 Anf.: המקרא המקרא המקרא הוה 34 E. (Deut. 29, 22): ומלחיים בהם נפרית ומלח בנו הפסוק הזה (ib. 5, 4: שנתקיים בנו הפסוק הזה (בער שליהם המקרא שכתוב: Lev. r. c. 10 (3): מתקיים עליהם המקרא שכתוב.

Besonders häufig ist im babyl. Talmud die apokopierte Form des Part. Peal: קַאִים (= קַאָּים).2 Der erste Satz des babylonischen Talmuds (Berach. 2a) lautet: תנא היכא קאי ("wo steht der Mischnaautor", das heißt, worauf bezieht sich die Frage des ersten Mischnasatzes, von wann an man das Schema lese?). Die Antwort lautet: תנא אקרא, "er steht auf dem Bibelverse" Deut. 6, 7, bezieht sich auf diesen); vgl. Taan. 2a. - Pesach. 96a unt.: אמאי קאי ("worauf steht er"), in derselben Bedeutung. - Erubin 105a unt. (in bezug auf den in Frage stehenden Mischnasatz): ד' שמעון היכא קאי; Antwort (Hinweis auf einen andern Mischnasatz): התם קאי בצמר ופשתים. Sabbath 27b (zu Deut. 22, 11): קאי בצמר ופשתים מרבה צמר ופשתים. Sabbath 123a: מרבה צמר אדרבי מאיר אדרבי. ר' אליעזר אדרבי מאיר קאי. — Pesach. 81a: יוסי קאי כוותך ... Partic. pass. masc. קים. Sabbath 85a ob.: וקים להו לרבנן (den Gelehrten steht es fest), R. Hasch. 13a dasselbe. Häufiger ist die Anwendung der Femininform: קיימא לן; besonders in der Formel: קיימא לן. Hor. 3 b ob.: בכל התורה כולה קיימא לן רובו ככולו (in der ganzen Thora steht uns fest - ist es ein festes Axiom bei uns - daß die Mehrheit der Gesamtheit gleich ist); Sabbath 24b: וקיימא לן הלכה כרבא; Pesachim 2a: והא קיימא לן דער צאת הכוכבים מיסו הוא, die apokopierte Form des Imperf. (= תיקום, es bleibt) ist die Formel, mit der angegeben wird, daß eine Frage unbeantwortet bleibt. Z. B. Berach, 42b, Chullin 46a.

Pael (Piel). Berach. 59a (Abaji): אלקיים מה שנאמר. — Jebam. 64b: דקיימי לנאה. (Koh. 7, 12) בנפשאי החכמה תחיה בעליה (Baba Bathra 88a: בגון רב ספרא דקיים (Ps. 15, 2) הנפשאי החכמה הובר אמת בלבבו (Ps. 15, 2) ודובר אמת בלבבו — Gittin 7a oben (Aschi): אנא לא שמיעא לי — Thipael (Nithpael). Zebachim 19a ob. (Amemar zu Huna b. Nathan, den König Jezdegerd ausgezeichnet hatte): איקיים אייים (Jes. 49, 23) והיו מלכים אומניך הוה מיקיים (Ps. 37, 19) והיו מלכים אומניך ... — Taanith 5a: מקריים מקרא זה בי לא יבושו בעת רעה

Aphel. Sanhedrin 44a, Abaji fragt Dimi, worauf man in Palästina Prov. 25, 8 beziehe: היכי מוקי. — Sabbath 71b unt: היכי מוקי. — Sabbath 71b unt: היכי מוקי. — Pesachim 90a oben (Abaji, zu einem Satze der Mischna):

¹ Schir r. 2, 13: מתקיים בה מה שנאמר ² In der Verkürzung אָק (aus מָאם) ist diese verkürzte Wortform, dem Partizipium des Verbums enklitisch vorgesetzt, ein ständiges Element der Konjugation geworden.

... אי לאו ראוקמיה ר' אושעיה לההוא ב.. הוה מוקמינא ליה לההוא ב... הוה מוקמינא ליה לההוא ב... הוה מוקמיה רבנן אראורייתא; Bechor. 32a: אוקמוה רבנן אראורייתא; Joma 29a: מוקים לה כר' בנימין בר יפת. — Eine ständige Formel ist die Frage: במאי (wobei läßt du den betreffenden Lehrsatz bestehen, worauf beziehst du ihn, wie fassest du ihn auf). S. Berach. 37b, Sabbath 50b, 58b, Erubin 97b, Nedarim 19a.

קייבא, Bestätigung. J. Chagiga 79 b 2: מתניתא מינה קיומא מתניתא מינה ולית לה (ליה) קיום (s. Art. הברא וליה) (fin jerus. Talmud s. Frankel, Mebô 15a.

קלל, Hiphil; erleichtern. J. Baba Kamma c. IX Anf. (6d 26): חמר. — Aphel. S. oben, S. 67, Art. חמר.

Aphel. S. Art. חמר. Kidduschin 20a (zu Deut. 15, 16): מדאקיל רחמנא לנביה. ספא, opp. קל. S. oben, S. 67, Art. חמור.

כל וחמר. Im agadischen Midrasch wird die Schlußfolgerung vom Leichten aufs Schwere namentlich als wirkungsvoller meist messianischer - Schluß des Procemiums oder der ganzen Homilie, aber auch in anderen Fällen, angewendet. Die Formel lautet: על אחת כמה וכמה וכמה וכמה והרי דברים קל וחומר ומה אם Pesikta 10a (Schluß der I. Pesikta), 124a (Schluß des Prooemiums); 126b (Prooem.); 147a (Prooem.); 196b (Prooem.); Gen. r. c. 65 (20), 73 (5), 82 (14); Lev. r. c. 3 (5), 26 (7), 31 (2), 33 (5), 34 (8); Schir r. Einl., 1, 4 (נגילה); 4, 4; Ruth r. 4, 6; Tanch. אמור 4; Pes. r. 80a. Statt והרי steht והלא: Lev. r. c. 16 (7); Tanch. B. מקץ 13, מצורע 6. — Ohne die einführenden Worte והרי דברים קל מה (ומה) אם . . . . על אחת כמה :oder bloß mit der Formel, וחומר וכמה, findet sich die Schlußfolgerung Gen. r. c. 60 (7); Schir r. 1, 14 Ende; Tanch. B. במדבר 31, 33. — Im jerus. Talmud findet sich die Formel: ומה אם . . . לא כל שכן; s. Pea 15d 20; Sukka 56b 42, 44. — Andere Anwendungen des Terminus קל והומר. Gen. r. c. 53 (11) zu Gen. 21, 10: עם בני אפילו שאינו יצחק עם יצחק אפילו שאינו בני קל וחומר עם בני עם יצחק; Schir r. 4, 4, zu Gen. 7, 19; קל וחומר :(Exod. r. c. 25 (8); קל וחומר לנמוכים בגן עדן. — Schlußfolgerungen, die den biblischen Personen in den Mund gelegt werden. Lev. r. c. 13 (1), zu Lev. 10, 19: מיד דרש דרש משה מקל :Pesikta 106a, zu Exod. 18, 27 אהרן קל וחומר למשה וחומר; Tanch. B. לך לך 27 zu Gen. 17, 11 (tann.): הומר, 1. קו"ח דרש אברהם

Zu dem Tann. Term. S. 128 (Art. נשא erwähnten Ausdrucke: נשאו קל וחומר

¹ An den Parallelstellen, Gen. r. c. 46 (4), Lev. r. c. 25 (6), wendet Abraham nicht die Schlußfolgerung, sondern die Analogie (Gezera schawa) an; s. Ag. d. Tann. II, 512.

sind nachzutragen zwei Beispiele, ebenfalls tannaitischen Ursprunges, in b. Sabbath 31 a (נשא ק"ו בעצמו), ib. 87a (Moses).

קלס. Piel: lobpreisen, rühmen. Ein besonders in den Tanchuma-Midraschim zur Kennzeichnung des rühmenden Inhaltes von Bibelsätzen üblicher Ausdruck. Das Subjekt des Verbums kann ebenso Gott, wie der Mensch sein: Gott rühmt Israel, oder einzelne Menschen rühmen Gott. Zuweilen wird die Rühmung eines Menschen ebenfalls mit diesem Verbum bezeichnet. Selten ist die h. Schrift das Subjekt. Im Hohenliede ist das Lob, welches die Liebenden einander spenden, als das gegenseitige Rühmen Israels durch Gott und Gottes durch Israel aufgefaßt. Schir r. 1, 1 Ende: בכל השירים או הוא מקלסן או הן מקלסן אותו ברם הכא הו מקלסין אותו והוא (Beispiele Exod. 15. 2; Deut. 32. 13) יפה דודי מקלסן הוא מקלסן הנד יפה רעיתי והן מקלסין אותו הנד יפה דודי (s. Hoh. oben, Art. כפל Anfang, angeführte Stelle. — Am häufigsten werden Sätze aus den Psalmen als Lobpreisungen Gottes durch David bezeichnet. Auf das ganze Psalmbuch bezüglich, heißt es Tanch. מה שקלם :22, am Schlusse des Ausspruches über Dan. 4, 34: מה שקלם רוד בכל ספרו. Schir r. Einleit. (zu Ps. 127, 2 und I Kön. 8, 12): דור קילם באו ושלמה קילם באו Tanch. B. בראשית 22 (in der Paraphrase von Ps. 104, 1): מקלם אני לפניך על פלאים שעשית בעולם; ib. 32 (Ps. 40, 6): מקלסו ; ib. וירא 23 (Ps. 148, 1): שהרי דוד מקלסו ; ib. איר 23 (Ps. 148, 1): שהרי דוד מקלסו ib. 46 E. (Ps. 18, 3): מקלם (Ps. 45, 17), הולדות 7 E. (Ps. 45, 17), ib. 11 (Ps. 110, 3), ודוד מקלם (Ps. 146, 7): דוד מקלם; Lev. r. c. 4 (8), zu Ps. 103, 1: תכי מה ראה דוד להיות מקלם בנפשו להקב"ה. — Sch. tob zu Ps. 18 (2): לא הניח דור אבר שלא קילם בו להקב"ה קילםו ... בראשו; s. auch Sch. tob zu Ps. 103 (1, 2), 104 (2). — Salomo. Tanch. B. וירא 12 E. (Koh. 9, 18 auf die kluge Frau in II. Sam. 20, 22 bezogen): עליה מקלם שלמה — Abraham. Ib. 4 g. E. (zu Ps. 18, 36): התחיל אברהם לקלם להקב"ה. — Moses. Ruth r. 1, 11 (zu Deut. 10, 14, in der Paraphrase von Deut. 31, 14): בהן קלסתיך. — Mordechai. Lev. r. c. 28 E., Esther r. 6, 10 (zu Ps. 30, 2): התחיל מקלם להקב"ה. — Die Männer der großen Versammlung. Tanch. B. שמות 1 (zu Neh. 9, 5): ראה היאד אנשי כה"ג מקלסין

¹ Über den Ursprung des Verbums s. Büchler, W. Z. f. K. d. Morg., XVII, 165 ff. — Löw bei Krauss, Lehnwörter II, 548, hält die Ableitung von καλῶς — von Brockelmann für das syrische בָּלָשׁ geboten — für richtig. Ich erinnere an die alte Lobpreisung des Altars (Sukka 45a): יופי לך מובח (= κάλλος σοι). Auch die ersten oben angeführten Beispiele aus Schir r. beweißen, daß man in DDP zunächst das Lob der Schönheit verstand.

להקב"ה. — Israel (Num. 21, 17): לכך קילסו עליה. — Israel und die Völker. Ib. יתרו 6 (zu Ps. 138, 4): וכשהקב"ה עשה נסים לישראל הם מקלסים אותו ואו"ה מקלסים אותו - Gott rühmt - im Hohen liede - Israel. Ib. תצוה 1 (zum Hohenliede): ראה מה הקב"ה ראה שבח שהקב"ה :(Hoh. 4, 11) פי תשא :ib. כי תשא 9 (Hoh. 4, 11) מקלם כנסת ישראל; Exod. r. c. 41 (2), Gott spricht zu Abraham (in bezug auf Gen. 14, 23 und Hoh. 4, 3, חום אני מקלם את : בו בלשוו אני מקלם את בניך. — Israel wird gerühmt: Durch Moses, Tanch. אחרי 18 (Deut. 33, 29): משה מקלם כנסת ישראל; Schir r. 4, 4: באותה שעה סשה מקלסן. Durch Salomo, Pes. r. 160b (Prov. 31, 10): לפיכד היה שלמה מקלם את כנסת ישראל. — Jakob rühmt in seinem Segen (Gen. 49): Jehuda, Tanch. B. יידי 12; Reuben, ib. 11 E. — Die Kinder Chets (Gen. 23, 6) rühmen Abraham, Koh. r. 4, 13. — Pes. r. 2a, zu Jes. 60, 8: והוא שהנביא מקלסן (die Wolken). — Tanch. B. יירא 12. Die kluge Frau spricht Joab an (II Sam. 20, 17), in bezug auf II Sam. 23, 8: אתה הוא חכם שהכתוב מקלסד: Koh. r. 5, 19, von Elkana (I Sam. 1, 3): לכך הכתוב מקלסו.

Gittin 9a (Nachman): אף על פי שקילס ר' יוסי את ר' שמעון הלכה כר' מאיז; ib. $20\,a\,(77\,a)$: נפק לוי דרשה משמיה דרבי ולא קלסוה משמיה דרבים וקלסוה. — Jebam. $92\,b$ (S. b. Lakisch zu Jochanan): אי לאו דקלסך גברא .

קלוס, Lobpreisung, besonders die Gottes durch die Menschen. J. R. Hasch. 59 c 27: Die zehn Bibelverse, in denen im Neujahrsgebete Gottes Herrschaft gepriesen wird, כנגד עשרה קילוסין שאמר (im 150. Psalm); Tanch. B. דוד ממוח בי"ה כל מי שהוא מקלסו 1: שמוח (im 150. Psalm); Tanch. B. שמוח 1: שמוח מקלוסו הוא יותר מקילוסו (im 150. Psalm); Sch. tob zu Ps. 104 (2), nach I Chr. 29, 11: ראש ib. zu Ps. 78 (21), zu Ps. 145, 21:

¹ S. auch Lev. r. c. 30 (7), von dem Anstimmen der Hallelpsalmen: ונקלס למ על Vgl. den passivisch gebrauchten Hithpael מתקלמין, j. Chagiga 76 c 45.

(מומר auch קנתר), vom griechischen צבער (Stachel, Spitze) stammendes Verbum (hebr. und aram.) in der Bedeutung: sticheln, spitze Bemerkungen machen, tadeln. Als Gegensatz von סָלֵם (מַלֵּם), j. Maaser scheni 53a 9 (über eine halachische Bemerkung des Amora Chaggai): אמרה קומי ר' אבינא וקלסיה קומי ר' ירמיה וקנחריה. In den Berichten über den Verkehr der Gelehrten findet sich das Wort schon aus tannaitischer Zeit bezeugt. J. Pesachim 33a 37 (von Hillel und den Bene Bathyra): התחיל מקנתרן בדברים (ebenso b. Pesachim 66a: מקנמרן); Sifra zu Deut. § 1 (Gamliel II und Akiba). - Aus den Kreisen der palästinensischen Amoräer. Schir r. 8, 9 (Jochanan und die babylonischen Jünger): כד הוה חמו להון הוה מקנתר להון (Maaseroth 51a 9: והוה ר' זעירא מקנתר לאילין דאגדתא; Joma 38d 24 (Megilla 72a 73, Hor. 47 d 39): יוסי כד הוה בעי למקנתרה לר' אליעור בר רבי יוסי כד הוה בעי למקנתרה אליעור בר רבי יוסי רבי יוסי אוני ו darim 40 d פה (Kidd. 64 c 11): למה הוא מקנתר להון. — In der Bibelauslegung wird der in solcher Weise tadelnde Inhalt einzelner Stellen mit unserem Verbum gekennzeichnet. Schir r. 1, 12 (Jes. 50. 2): זה הוא שמקנתרן על ידי ישעיהו; Lev. r. c. 5 (5), zu Jes. 22, 16: הוא וכל אשר עשה) ib. c. 19 (6), zu II Kön. 24, 5 (שהנביא מקנתרו ואומר: הוא שהנביא מקנתר עליו ואומר; Pesikta 133b, zu Echa 4, 5: הוא ib. 140a, zu Jes. 51, 13, ebenso; Echa r. 1, 13, zu Jes. 47, 2: הוא שהנביא מקנתרה שהנביא שהנביא Koh. r. 1, 10, zu Jes. 48, 16: הוא שהנביא מקנתרן ואומר להם. Lev. r. c. 36 (3), zu Jes. 7, 3: כיון שהנביא בא לקנתרו - Sota 16d 74 (Keth. 35 c 75), zu I Sam. 2, 29: דו מקנחר לון . — Pesikta 198a (Deut. 1 und 33): לפי שהוא מקנמרן ראשו של ספר . . . הוא חוזר ומברכן בסופו: Tanch. B. יחי 11. zu Gen. 49, 3: כיון שנכנסו התחיל מקנתרן; Pes. r. 28a (von

¹ S. Die Ag. d. pal. Am., III, 236, Anm. 5. ² In der Parallelstelle, j. Sanh. 27 d 31 steht irrtümlich לקנתרו) לקנתרו) לקנתרו).

שבירך את השבמים האחרונים וקינתר את השבמים האחרונים וקינתר את השבמים האחרונים וקינתר את ; ib. 28 b: שקינתרם אביהם (vgl. Schir r. 4, 7, Gen. r. c. 98). — Sch. tob, zu Ps. 90 (2): ארבעה הם שסידרו תפלה וקינמרו דברים לפני (Jehuda b. Simon).

קְּהַּאַרְין (auch mit ש), Substantiv zum Vorigen. 3 Koh. r. 1, 1: שלשה נביאים על ידי שהיתה נבואתן דברי קנתורין נתלית נבואתן שלשה נביאים על ידי שהיתה נבואתן דברי קנתורין נתלית נבואתן (nāmlich Amos 1. 1, Jirm. 1, 1, Koh. 1. 1). Pesikta 107b: על ידי שהיה ישעיה [בן] אחיו של מלך היה אומר לישראל דברים (דברי (דברי קנמורין : ib.: שמעו דברי קנמורין: jb.: שמעו דברי קנמורין; ib.: קנתורין הווין (Pes. r. 112b: קנמורים).

אכרא. Kal: lesen. speziell die heilige Schrift lesen: aus ihr zitieren. Gen. r. c. 87 (6), in der Erzählung von Jose b. Chalaftha und der Matrone: .. מעשה מעשה (er begann ihr vorzulesen). • Esther r. 1, 13: הוה המקרא המקרא לפניו המקרא - Gen. r. c. 82 (4): מקרא קראו. — Echa r. Prooem. 11. Gegenüberstellung von Versen des Pentateuchs und Versen des ersten Kapitels der Klagelieder, mit der Formel: ... אלו וכיתם הייתם קוראים בתורה .. פוראים הרי אתם קוראים; vgl. ib. 23. — Pes, r. 43a, zu II Sam. 23, 39, vgl. mit I Chr. 11: לד פרא בדברי הימים ואתה מוצא עשר עשר עוד שבעה עשר - Tanch. B. הראו סוף הפסוס 7: הראו סוף הפסוס. אתה קוירא (צע Pea 19a 22 (zu Lev. 19, 9): אתה שדך ואצל וה אני קורא שדך ואצל וה אני קורא קצרך. - Nach קרא על auf Jemanden einen Bibeltext anwenden, folgt entweder noch das Objekt (פסוק, מקרא) oder bloß der betreffende Text selbst. Gen. r. c. 33 (6): וסרא עליהם המקרא ק (10): הוה; ib. 32 (2): קרא עליו ג' מקראות; ib. 81 (2): הוה המקרא המקרא המקרא הוה Koh. r. Anf., Ruth r. V. Abschn. Anf. — הוה קרא עליו הפסוק הוה Lev. r. c. 5 (4); Echa r. 4, 2; Koh. r. 5, 8. הן עליו פסוק זה j. Horaj. 48a 61, 69; Koh. r. 4, 17. הוה עליו הב הוה Lev. r. c. 5 (4). Pesikta 174a. וקרא על עצמו הפ' הזה , Koh. r. 1, 5. הזה של עצמו הפ' הוה .וקרא על עצמו הפ' הזה .וקרא על עצמו הפ' הזה . Keth. 26 d בוה הפי הוה (עליו) הכי הוה Echa r. 1, 16, Pes. r. 82 b. — עליו i. Berach, 13a 43. Pea 20b 6. Pesikta 90b. Echa r. 1, 5. עליו Pes. 80b. וקראו עליו, Gen. r. c. 81 (2), Koh. r. 1, 5; וקראו עליהן, Gen. r. c. 1 (11). וקראתי עליו, Pesikta 59b, Koh. r. 11, 1: אני קורא עליו, Tanch. B. קורא אני עליו, Pea 18a 62; אני קורא עליו עליהם, Schebiith 33 d 4. וקראת על עצמה, Schir r. 5, 12; וקרא

¹ L. ברברים ב" S. Die Ag. d. pal. Am. III, 213, 3. 3 Der Singular findet sich im Sifre zu Deut. 1, 18: בירוע שאין שם קנתור ב" לעוד. 4 Zu Tann. Term. S. 174 nachzutragen: M. Joma I, 6 (vom Hohenpriester): אם רניל לקרות הפורץ ואם לאו קורין לפניו ובמה קורין לפניו באיוב ובעורא וברברי הימים 7: פקורא לעצמו הפסוק 7: פקורי

עצמו איני פרא פרא א (ארמודים ברא ברא אומרים ופראתי על עצמי על העמודים ברא היה דורו (אומרים בעל העני פרא בעליו בעל העני פרא בעליו (אומרים בעליו בעליי בעליו בעליי בעליי

Beispiele für das aramäische Verbum. Koh. r. 1, 13 (Schir r. Einl.). Salomo spricht: מאן דקרא מכאות ייתי (נזיל) לנבי דתני מבאות ייתי לגבי - Gen. r. 8 (פ): קרון מה דבתריה. - J. Sanh. 22 c 59 (Deut. 13, 15 und 17, 4): . . . דרשת אלא ודרשת לא קרא ואזיל אלא .. והוגד לד. ... והוגד לד. ... j. Berach. 3a 30; Lev. r. c. 9 (3), 15 (5); Pes. 38 a; Koh. r. 7, 11; 10, 19; הוה קרי עליה, Pes. r. 124 a; קרי עליהון, Gen. r. c. 25 (3), 64 (2); Pesikta 118a, 177a; Schir r. 1, 6 E.; Ruth r. Abschn. I g. E.; הוו קרן עליהון, Echa r. 4, 1; וקרון עליהון, Koh. r. 11, 1; (עלוי), i. Pea 20a 65; Schir r. 6, 12; Echa r. 1, 1; Koh. r. 7, 11; 11, 1; אנפשיה, Koh. r. 2, 17; קרא אגרמיה, Schebiith 33b 27. — Echa r. 3, 9: וקרו עליה הדין קרייא: Schir r. 4, 4: וקרא עלוי תלתא עלוי חלתא אוים. — Bei Wortdeutungen, welche auf einer veränderten Vokalaussprache oder sonstigen Änderung des Textes beruhen. Gen. r. c. 39 (11), zu ברכה, Gen. 12, 2: קרי ביה בריכה; ib. c. 45 (9) zu כל בו Gen. 16, 12: קרי ביה לפני מלאכים :Koh. r. Anf., zu Prov. 22, 29: קרי ביה לפני יתיצב: Esth. r. 8, 15, zu Exod. 17, 14: יתיצה. Die gewöhnliche Formel ist: . . אל תקרי (auch hebr.: . . אל תקרא . אלא); s. Gen. r. c. 2 (3), 19 (8); Lev. r. c. 15 (5), 18 (3); Pesikta 80b, 197a, 201a; Schir r. 1, 5; 4, 5; Esth. r. 2, 5; Tanch. B. מקץ 13. Die vollere hebr. Formel lautet; . אל תהי קורא כן אלא .: Gen. r. c. 91 (6), Lev. r. c. 30 (2), Pes. 179b; Tanch. מצורע 4 E.; 21; Deut. r. c. 11 (2 E.); Pes. r. 18a, 28a, 32b, 35a. — Pes. r. 29b, zu אחפש (Zeph. 1, 12): לא תהא קורא סמך אלא שין: ib. 186a, zu נשוי (Ps. 32, 1), dasselbe; ib. 159a (zu Jes. 57, 19): אל תהי קורא את דכא אלא אתי ד". — Beispiele für Kerê und Kethib. Gen. r. c. 34 (8), zu Gen. 8, 17: הוצא כתיב היצא קרי; Ruth r. 3, 5:

¹ Hier ist aus 15 geworden 12.

אלי קרי ולא כתיב; Pes. r. 9a (zu Koh. 12, 11): אנו קורין מסמרות אנו קורין.

Erubin 54 a (eine Belehrung Samuels für seinen Schüler Jehuda b. Jecheskelüber das laute und deutliche Sprechen beim Studieren der Bibel und der Tradition): פתח פומך קרי פתח פומך תני. — Eine sprichwörtliche Redensart lautete (Hor. 4a, Sanh. 33b): ויל קרי בי רב הוא (von solchen elementaren Kenntnissen. die in der Kinderschule für Bibelunterricht angeeignet werden können). -Jebam. 121b (bei Gelegenheit eines Vorfalles, bei dem Rab auf Samuel die Worte in Prov. 12, 21, dieser auf jenen die in Prov. 11, 14 b anwendete): קרי ... ליה דשמואל ... קרי עליה וPesach. 52b, Sukka 26b. קרי עליה וסף. 1 -- In tadelnder Absicht zitiert der Exilarch Jerem. 4, 22 b (Erubin 26 a): קרי עליה ריש גלותא; Keth. 10b: קרי עליהן. — Chullin 59b: קרי עליה; ebenso B. Mezia 84b. In B. Bathra 12b ist mit קרי רב אחא אנפשיה ein alter Spruch - kein Bibeltext - eingeleitet. - Mit קרי ביה (lies darüber, in Bezug auf es) wird ein Wort des Textes als für den betreffenden Fall anwendbar und deutbar hervorgehoben. Chagiga 3 a (zu Deut. 31, 12)): קרי ביה למען ילמדו; Nazir 44 a (Num. 6, 5): קרי ביה לא יעבור; Sanh. 59a (Gen. 9, 4); Pesach. 52b (Lev. 25, 7); Keth. 38 b (Exod. 22, 15). — Dieselbe Bed. hat קרינא ביה (ich lese darüber), welche Formel dem Textworte nachgesetzt wird. Jebam. 40a (Deut. 16, 3): מקרב אחיך קרינא ביה; Kidd. 76a (Deut 17, 15): מקרב אחיך קרינא ביה; Bechor. 12b (Lev. 25, 6): מי קרינא. Hierher gehören auch folgende Redeweisen: מי קרינא ביה, Temura 12a; דקרינא ביה, Pesach. 31b; דלא קרינא ביה, B. Bathra 145b; מי קרינן Pesach. 36a; ... קרינן ביה ... קרינן כל היכא Pesach. 79a, 95b; כל היכא ... לא ... ביה .. לא היכא דלא סרינא ביה ... סרינא ביה ... לא ... לא ... לא ... לא ... לא ... נאן (lies hier), Jebam. 22 b.2 -- Ins Gebiet des Kerê und Kethib gehört: Pesach. 26 b (zu Deut. 21, 2): (אָבֵּר (שָבֵר (שֶבֶר (שֶבֶר Erubin 52 b (Jes. 58, 13): רגליך קרינן; Kerith. 3a (zu Lev. 20, 13): רגליך קרינן.3

Ithpeel, in der Bed. genannt werden. Arachin 11 a (von den Worten der Lehre, in Bezug auf Ps. 19, 9 und Deut. 28, 47): משמחי לב איקרו מוב [לבב] לא איקרו 5. auch oben, S. 145, Art. מתח

קרא, קרא, קרא, die h. Schrift (= hebr. מָקרָא). J. Baba Kamma 3d 64: אמר קרא; Kidduschin 58d 58: אמר קרא, — מן הדין קרייא Taan. 63 c 74, Megilla 72 b 30, Echa r. Prooem. 16 Ende. —

י In anderer Anwendung steht der Ausdruck in Berach. 44a: קרא עליה שער שער B. Kamma 94b: אקרי כאן. ³ S. Tann. Term. S. 176, Anm. 2.

Nedarim 41 a 16 (zu Ruth 2, 23, in Bezug auf M. Nedarim VIII, 4): אמרין אילין קרייא בדרום הוא . — Plural, Gen. c. 62 (2) אמרין אילין קרייא. S. auch oben S. 5f., Art. אית.

אמר קרא, Berach. 13a, Sabbath 25a, Pesach. 38a, Taan. 12a, Keth. 37a (ungemein häufig). — עליך אמר קרא, Berach. 47a, Erubin 31b, Beza 13b. — היכי קאמר קרא, Joma 52a; משום דאמר קרא, Jebam. 42a; גימא (לימא), Joma 26 b, Berach. 2a, Nazir 18a. — גכתוב (ליכתוב), Megilla 8b, B. Kamma 38a; כתביה קרא (כתביה בא Sabbath 26b, B. Bathra 118a. — לישתוק קרא מיניה, Megilla 8b, Sota 2b, Zebach. 10a. — Arachin 32b (in Bezug auf Neh. 8, 17): והיינו דקא מרשני קרא עילויה דיהושע - Kethub. 65a (zu I. Sam. 1,9: שָׁתָה statt מרשני קרא י פֿיד פרא עילויה דיהושע בריבוריה. — Sabbath 20a: הוא דאתא ל... הוא ל... פריבוריה; Pesach. 23b: וכי אתא ... הוא דאתא .... הוא ל... בתיב קרא אחרינא — פרא ל... הוא דאתא, R. Hasch. 13b, Megilla 17b, Jebam. 55a; כתיב כתיב - קרא אחרינא כתיב, - רא למה ליה קרא , Chullin 102a; פשימא למה לי קרא, Pesach. 97a. — בהאי קרא קמיפלגי, Pesach. 62a; R. Hasch. 18a. — מהאי קרא אמרה, Baba Bathra 89b (von jenem Bibelverse ausgehend, auf ihn sich stützend, sagte er es). -- Bechoroth 51 b (Papa): קרא לקרא (bedarf es eines Bibeltextes, um einen andern Bibeltext zu bekräftigen?). — Menachoth 46b unt.: ולאו ממעמיה אלא מקרא. — Mit der Formel (קראה (קראה), was ist der Bibeltext dazu?") wird die biblische Begründung einer These eingeleitet. S. Berach. 29 b (Zeïra begründet einen Satz Jochanans); Sabbath 32a, Sukka 45a, Keth. 61a, Gittin 88 a, B. Mezia 110 b, B. Bathra 100 b, Menach. 21 b. — Plural. Joma 70 b: והא קראי כתיבי (Gittin 82b: אלא משום דכתיבי אלא; B. Bathra 111b: והא לאו הכי כתיבי (Ab. zara 5a: ומי כתיבי קראי על תנאי. — Pesach. 77 b: והני תרי ק׳ למה לי ebenso B. Mezia 31 b; Joma 60a: למה לי 'ebenso B. Mezia התרי קראי כתיבי. — . והני תלתא ק' Sabbath 69b, 84b, Jebam. 8b, Kidd. 20b, Menach. 84b; תלתא ק' כתיבי Jebam. 74b, Sota 29a; חמשה ק' כתיבי, Joma 71b, 81a. — Bechor. 9b: היינו תרי קראי. — Sota 3a: הכא בקראי פליני. — Berach. 7a: Josua b. Levi hatte einen Ketzer zum Nachbarn, der ihn viel mit Bibelversen quälte, מצער ליה מוכא בקראי.

Oft stehen איף und מברא Deinander gegenüber: die Begründung einer Ansicht durch einen Bibeltext und die durch selbständige Erwägung. Wo beide Arten der Begründung dargeboten werden können, heißt es: אי בעית אימא סברא אי בעית אימא סברא אי בעית אימא סברא אי בעית אימא סברא אי s. Berach. 4b, Jebam. 35b, Kidd. 55b, Baba Bathra 8b, 9a, Ab. zara 34b, Sanh. 30a, Schebuoth 22b, Zebachim 2a, 7b, Menach. 2a, 13b, 73b, Chullin 118b, Temura 30b. — Wenn die Begründung durch einen Bibeltext für überflüssig erscheint, weil die andere Art der Begründung genügt, lautet die Frage: למה לי קרא סברא היא, B.Kamma 40b. — S. ferner Pesachim 49b: מסברא פליני הכא בסברא פליני הכא בסברא פליני הכא בסברא פליני הכא בסברא פליני. מקרא ... מקרא ... מברא א... (S. auch S. 31, Art. א...).

קשם, Piel: schmücken, zierlich machen. Pes. r. 166a, Sch. tob zu Ps. 81 (2): ואף אסף קישם את דבריו (indem er in Ps. 81, 2 "Jakob" sagt, nicht Israel).

קשא, קשי, Peal: schwer, unverständlich sein. Partic. fem. sing. Sabb. 5a 42 (innerhalb eines hebr. Textes): וקשוא

¹ Oder statt מהוחה; s. Die Ag. d. pal. Am. III, 711, 2. ² Die Ausgaben: ממחברא. Zur richtigen Lesung s. Rabbinowicz VII, 175.

על דבר קפרא (es ist eine Schwierigkeit, ein Einwand gegen die Ansicht B. K.'s). - Pael, שָּׁב, eine Schwierigkeit hervorheben; etwas schwer finden: einen Einwand erheben. Taan. 67 c 36: מה דקשי ר' יונה לא קשי יאות מה דקשי ר' יונה לא קשי יאות: Berach, 2 c 2 (Mana berichtet): קשייתה קומי דר חוקיה; Ned. 40d letzte Zeile: לא כבר קשונתה (קשיתה = קשינתה (l. לעזר קומי ר' יוחגן: Terum. אל פיימה (בא בר ממל קיימה ה' Maaser scheni 56a 5: עד דאת מקשי לה ב... קשייתה ל... Joma 38 d זי. עד דאת מקשי לה אין את בעי מקשייא :Jebam. 4d 61; אין את בעי מקשייה על דרבנו אירא דר זעירא Aus den vorletzten zwei Beispielen ist ersichtlich, daß מקשי als Partizipium des Pael (מקשי) zu lesen ist; doch ist man gewohnt, diese besonders häufige Form unseres Verbums als Aphel (מַקשׁי) zu lesen. Und es ist nicht ausgeschlossen, daß von vornherein beide Stammformen nebeneinander üblich waren, wie auch schon im biblischen Sprachgebrauche Piel und Hiphil nebeneinander gebraucht werden (Gen. 35, 16 und 17). Gen. r. c. 10 (8): ר" יוחנן מקשי; Schir r. 1, 2 (כי מובים Anf.): אלו ... יאות :Pea 16 c 38 בעי ור' חמא בר עוקבא מקשי הוית מקשי - Wenn vom gemeinsamen Studium zweier oder mehrerer Gelehrter und den dabei aufgeworfenen Fragen berichtet wird, heißt es zuweilen: (ומקשיו) הווו יתביו מקשיו; s. Pea 15a 32 (Jizchak und Ammi); Kilajim 28c 19 (dieselben); Gen. r. c. 46 (7).4 Statt ומתקשין heißt es auch ומתקשין (Ithpael), Gen. r. c. 62 (5): Chama b. Ukba und die Gelehrten; Lev. r. c. 29 g. E.: Jochanan und Simon b. Lakisch. Als Beispiel des Ithpael sei noch erwähnt Sota 22d 25 (Tanchuma): איתקשיית קומי ר' פינחם. — Ins Hebräische übertragen: נתקשה משה, Pes. r. 78a.

¹ Terum. 43c 37: אלא בעיתון למיקשיה איקשון על ברא. In diesem Satze faßt Dalman (Grammatik des jüd.-pal. Aram. S. 289) den Infinitiv als Pael, den Imperativ als Aphel auf; richtiger wird wohl sein, beide Formen als Ithpael zu erklären (aus איין בעית מקשייא). S. noch Gen. r. c. 10 (8): אין בעית מקשייא אין בעית מקשייא אין בעית מקשייא עלה. 2 S. Die Ag. d. pal. Am. III, 550, 1. 3 Über die Redensart: על הרה קשייא (Schebiith 35b 8, Joma 38b 8, 39d 65) s. Frankel, Mebô 15b. — Hierher gehört (hebr.) Jochanans Bericht, Jebam. 4d 4: 4 Zu dieser Stelle s. Ag. d. pal. Am. III, 745, 1.

אני קושיא, Schwierigkeit, Einwand. מאי קושיא, Menach. 95b; מהאי קושיא, Gittin 20b; מהאי קושיא, Sanh. 76a. S. auch Art. סופ (S. 163). Die suffigierte Form קושיה, Chullin 3b, beweist, daß איים auch als Maskulinum gebraucht wurde. Doch ist es in der Regel Femininum, und auch der Plural ist weiblich: קושייתא, Hor. 13b, Joma 3b.

٦

ראה, Kal: sehen. An die Stelle der Phrase כוא וראה (s. oben S. 21 und S. 66) ist in den Tanchuma-Midraschim zumeist das einfache ראה getreten. Aus älteren Texten ist zu erwähnen: ראה מה כחיב, Gen. r. c. 15 E., Lev. r. c. 2 (6); j. Sabb. 16 b 5: ראה עד היכן הקלו; Sanh. 18c 35 (Jonathan b. Eleazar): ראה לשון בן הנפח שלימדנו בן הנפח. In den Tanchuma-Midraschim ist אלימדנו בן הנפח als emphatische Einführung eines zu deutenden Bibelverses sehr oft zu finden. S. Tanch. B. בראשית 3 (zweimal), 22, 33; זו נה 18; 13; שמות ;14 וישב ;14, 12 ויצא ;11 תולדות ;10, 14 וירא ;13 בשלח ;14, 10; שמות ;14 וישב ;14, 22 וירא משפטים 4 (zweimal), 8 (zweimal), 10; ויקרא 5; איקרא 6 (zweimal), 8, 13 (zweimal); אחרי 6; אחרי 13, 17; קרושים 4; במדבר 31; בהעלתך 7; 2; תנא 4; Tanch. A. תרומה 4; — Pes. r. 3 17a, 27b, 132b, 136b, 156a, Exod. r. c. 6 Ende, 21 (5), 25 (8), 30 (13), 31 (13, 14), 36 (3), 42 (6), 43 (3), Sch. tob 4 zu Ps. 7 (14), 11 (3), 22 (5), 68 (5), 72 (1), 91 (6), 106 (1), 114 (6). Zu Ps. 4 (5): בוא וראה מה כתיב. — Tanch. B. 1: דאה מה אמר דוד ; ib. שמיני 8 Anf. ראה מהו (zu Amos 6, 1); dass. תולדות 15 (auf Esau bezogen, Gen. 27, 31). — Ib. וירא 3

¹ Aus dem jerus. Talmud verzeichnen Levy (IV, 277 b) und Jastrow (1345 a) nur Sabbath 17 b 37 (Pesach. 33 d 14): מן קושיי מקשי לה ר' ינאי 2 Vielfach mit der Angabe, worüber es geschrieben steht. 3 Hier st. מרכז 132 b): שכתכ (s. oben S. 93), einmal (132 b): שכתר 4 S. S. 24, Anm. 2.

(zu Deut. 10, 17): שבח מכחה ובורה וכמה שבח אראה. Andere Beispiele für אראה בורה ולו 1, 10, 11, 10, 17, דאה אריי 7, Exod. r. c. 21 (1), 27 (3), Sch. tob zu Ps. 52 (2). — Tanch. B. חיי שרה 6 (zu Gen. 24, 2): אריי שרה מחבבין את המילה ואד היאך היו מחבבין את המילה: ib. אריי 9; וורא אורי 17, אחרי אורי 17, אחרי אורי 17, מצורע 7, שמיני 17, אחרי 18, בשלח 19, וורא 19, וורא אוה בין את היכן אור 10, וורא איזה אוה עד היכן 15, בשלח 15, בע Ps. 9 בורא איזה אוה אורע אורי 19, וורא אורי 19, וורא אורי 10 (3). האחרי 10, ווירא 10, בראשית 10 באורא 10, וורא 10, בראשית 10, אחרי 10, אחרי 10, וורא 10, בראשית 11, אחרי 11, אחר

Der Ausdruck מה כאה, womit nach dem Grunde einer damit als auffällig gekennzeichneten Tatsache oder Angabe oder Ausserung gefragt wird, ist namentlich in den Tanchuma-Midraschim in vielfacher Anwendung zu finden. Vor allem werden Einzelheiten der biblischen Geschichtserzählung oder andere, biblische Personen betreffende Beobachtungen mit dieser Formel zum Gegenstande der Auslegung gemacht. Gen. r. c. 63 (13), zu Gen. 25, 31: מה ראה אבינו יעקב שנתן נפשו על הבכורה. Weitere Beispiele, in denen nach מה כאה die betreffende biblische Person genannt ist. Jakob: Tanch. B. מקץ 12. - Moses: Ib. שלח 9, 1, Deut. r. c. 2 (29). — Bileam: Pes. r. 165b, Sch. tob zu zu Ps. 81 (1). — David: Lev. r. c. 4 (8); Sch. tob zu Ps. 17 (2), 18 (3). — Salomo: Tanch. נשא 16; Deut. r. c. 5 (1), Pes. r. 58b. — Jesaja: Pesikta 149a. — Jirmeja: Exod. r. c. 36 (1). — Obadja: Tanch. B. ושלח 8. – Esther: Gen. r. c. 58 (3). – Memuchan: Esth. r. 1, 16. — Israel (מה ראו ישראל): Pes. r. 135a, Exod. r. c. 23 (4). — Ohne Nennung der Personen. Gen. r. c. 98 (19): ומה ראה למשלן (Jakob, in seinem Segen); Tanch. בלק 29, zu Num. 25, 6: מה ראה לעשות כן: ib. 12, zu Num. 22, 25f.: פעמים מה ראה לעשות כן S. ferner ib. לך לך לד, ויתי 12, שמיני 9, שלח 18. — מה ראה לומר ib. ויגש 11, וירא וורא 11. — Einigemale ist Gott als Subjekt genannt, oder - was dieselbe Bedeutung hat - die heilige מה ראה הקב"ה לפרוע (zu Num. 21, 6): מה ראה הקב"ה מהם בנחשים; ib. מהם 3 (zu Num. 25, 10): מהם בנחשים מה ראה הקב"ה לייתם פינחם מה האר מעשה זה; Exod. r. c. 9 (3), zu Jer. 46, 22: מה ראה מה מלכות לנחש מלכות לנחש. Gen. r. c. 62 (5), zu Gen. 25, 13: מה ראה הכתוב לייחם שניו של רשע כאו; ib. c. 82 (15), zu Gen. 36, 24: מה מה ראה הכ' Schir r. 4, 7: מה ראה הכתוב לכתוב ענה ענה תרי ומני הכתוב Als Subjekt von מה ist zu ergänzen הכתוב (oder הקב"ה) in folgenden Beispielen: מה ראה להוכיר, Exod. r. c.

43 (8, 9), 44 (8), 48, (3); מה ראה לומר (מה, Tanch. לומר (מה לומר (מה בוחת לומר (מה בוחת (מה ראה להיות פוחת (מה ראה להיות פוחת (מה ראה לעשות שור ראש לקרבנות (מה ראה לעשות שור ראש לקרבנות (מה ראה לעשות שור ראש לקרבנות (מהר (מקדש (מהר מב באן 16; Lev. 22, 27: מה ראה לעשות שור ראש לקרבנות (מקדש (מקדש

Neben dem aram. מה חמית למימר (s. oben S. 66) findet sich im jer. Talmud auch die hebräische Formel מה ראית; doch sind die betreffenden Stellen tannaitischen Ursprunges. S. Pea 18a 51 (מה ראית לרבות את אלו ולהוציא את אלו); ähnlich Pesach. 32c 12, Kidduschin 59 a 63²; Megilla 70c 74 (מה ראית להכנים עצמך באילו ולהחמיר); Gittin 49c 67 (Rab zu Chija): מה ראית להכנים עצמך. Hierher gehören noch folgende Anwendungen der Redensart. Schir r. 7, 2: מה ראו לסמוך ברכה שמינית מה ראו לסמוך (פראי להער כן מה לאפון למקבון רופא בברכה שמינית מה ראו לסמוך (פראי למקבון בדחים הברכה שמינית האר למקבון בדחים הברכה שמינית ווצראו למקבון בדחים מה ראו למקבון נדחים למקבון נדחים מה ראו (ohne Ergänzung) in Esther r. 2. 3. — Hierher gehört noch Gottes Wort an Israel, Exod. r. c. 46 (5).

Baba Bathra 123a (Frage Chelbos an Samuel b. Nachman): מה ראה ליוסף נוכתנה ליוסף. Kethub. 107b (Jochanan in bezug auf einen Ismael b. Elischa betreffenden Bericht): עקב שנטל בכורה מראובן ונתנה ליוסף. — Eine ständige Formel der halachischen Diskussion ist האה , womit gefragt wird, warum in zwei analogen Fällen nicht gleichmässig geurteilt wird. Die Antwort auf diese — als Abkürzung eines vollen Fragesatzes zu betrachtende — Frage gibt eine sachliche Distinktion der beiden Fälle, die mit dem Worte Prage gibt eine sachliche Distinktion der beiden Fälle, die mit dem Worte beginnt. S. Sabbath 25a, Beza 13b, Jebam. 20a, 20a b, 23a, 70b, 71a, Kidd. 5a, 16a. Ohne ממהברא Jebam. 59a, 60b, Bechor. 53b. Das aram. Aequivalent unserer Formel, מאי הוית, s. oben S. 65.4

קאני, geeignet (Esth. 2, 9), wie es eigentlich sein sollte. Gen. r. c. 91 (5), zu Gen. 41, 56 (דארץ): על פני הארץ (אומר המקרא לומר): דמרא הארץ (אומר המקרא לומר): דמרה אופטים 8, zu Ps. 97, 7 (המתהללים): דמר למקרא (אומר הבוטחים): Koh. r. 1, 12: ההיה ראוי להכתב ולהיות תחלת הספר להיות אומר להכתב ולהיות בפולה (אומר בפולה): Pes. r. 58a (zu Lev. 11, 4 ff., wo die Zeichen der Unreinheit zuerst hätten stehen sollen): בך היה ראוי ואינו כן.

קְאֵיָה, Beweis. Lev. r. c. 14 g. E. (zu Ez. 37, s): אין פרשת ראיה; ib. c. 37 Anf. (zur Auffassung Meirs von Koh. 5, 4, aus Ps. 76, 12): שלמו (בדרו לה' ושלמו

Jebam. 48a (zur Erklärung von תשחה, Deut. 21, 12, aus II Sam. 19, 25): . . וראיה לרברי ר' אליעזר ומפיבושת בן שאול.

אט, Anfang. S. Art. אוס,

קבה, Piel: einbeziehen, hinzufügen, opp. מָעֵמ. Außer den oben S. 115f. zitierten Beispielen s. j. Maaser scheni 52 c 71 (zu Num. 18, 18): מה מקיים ר"י בן לוי יהיה לך ריבה לו הוייה אחרת; dasselbe Kidd. 63 a 5. — Demai 25 a 64 (zu Num. 18, 28): גם אתם לרבות 25 Pesikta 80 b (zu Prov. 16, 6): שלוחכם גם אויביו ישלים אתו לרבות. — S, auch Art. תורה. תורה.

קבר, Pael, das aram. Aequivalent von רָבָּר (s. Pesachim 75a). Zumeist heißt es von einem Bibeltexte, bei dessen Auslegung die Methode des "Einbeziehens" angewendet wird, רַבָּי רחמנא; s. Pesach. 75a, Joma 24a, 41b, 62b, Jebam. 20a, 56a, Chullin 113b, Bechor. 53b; Nazir 54a: רחמנא רבייה. Anstatt Gottes ist zuweilen die heilige Schrift genannt. Nidda 25a: דרבי בה קרא (צומר בי קרא בי מרבי קרא מולה אולה מולה ליה קרא (צומר בי למילי 108a: אולה אירובי כל מילי 3bbath 108a: רבינהו קרא (Passivum). Nazir 35b: מהיכא קא מתרביא (Gittin 21a (in bezug auf Deut. 24, 1): מושלח ושלחה איתרבי הואיל ואיתרבו איתרבו איתרבו (Rarachin 17b: מושלח ושלחה איתרבי הואיל ואיתרבו איתרבו איתרבו (Rarachin 17b: בוויה איתרבי הואיל ואיתרבו איתרבו איתרבו (Rarachin 17b: בוויה איתרבי הואיל ואיתרבו איתרבו איתרבו איתרבו (Rarachin 17b: בווים איתרבי הואיל ואיתרבו איתרבו איתרבי בר בי איתרבי איתרבו איתרבי איתרבו איתרבו איתרבו איתרבו איתרבו איתרבו איתרבי איתרבו איתרבו איתרבי איתרבו איתרבי איתרבו איתרבי איתר

רְבוּי , Nom. act. zum Vorigen. Gen. r. c. 60 (8): מרבוי המקרא. — Esth. r. 1, 9: אין גם אלא רבוי.

Aramäisch. Baba Kamma 104b: דיבוייא דקראי; Joma 24a: צריכא קרא; Sabbath 108a: אצטריך קרא לריבוייא; Chullin 90b: 'לריבוייא. — Plural מעום, s. oben S. 116, Art. מעום.

אר, דכותא קמאי רבותא קמאי רבותא פאס לבא, Vorzug, etwas Besonderes. Joma 22b: מאי רבותא ; Kethub. 67b: מאי רבותא , Aboda zara 44a (zu I Kön. 1, 5): מאי רבותא , was war an den "fünfzig Männern, die vor ihm liefen", Besonderes? — Jebam. 45a (in bezug auf eine Aufzählung von Autoritäten fragt Joseph): רבותא למחשב נברי; ebenso

B. Bathra 36 b Nachman b. Jizchak. — Sabbath 147b: רישא רבותא קמשמע לן; ebenso B. Mezia 95b, Sanh. 76b.

רוּחַ הַקּדֵשׁ, der heilige Geist. I. In der Prophetie und in den prophetischen Schriften. Lev. r. c. 15 (2), als Deutung von Hiob 28, 25a (Acha): אפילו רוח הקדש ששורה על הנביאים אינה שורה אלא במשקל; Sanh. 28b 68: אין רוח הקרש; Lev. r. c. 1 (3), als Deutung von אבי שוכו (I Chron. 4, 18) auf Moses: אבי נכיאים שכבתי מן הנבואה ואישנה מרוח :Sch. tob zu Ps. 3 (7): שמוכים ברוה"ק הקדש. — Pes. r. 158a (Jes. 61, 9): ידי על ידי שנאמרה ברוה"ק שנאמרה ישעיה: Pes. r. 162b (Jer. 31, 13): ידעיה על ידי ירמיה; ib. 128b: ירמיה הנביא היה מתנבא עליה ברוה"ק. II. In den Hagiographen. 1. Die Psalmen Davids. אמר רוה"ק ע"י דוד, Tanch. B. בת בוד ברוה"ק (Ps. (Ps. 2, 11); Pes. r. 175b (Ps. 119, 89). אמר דוד ברוה"ק, Schir r. 2, 1 Ende (Ps. 23, 4); והוא שצפה דוד ברוה"ק ואמר, Lev. r. c. 5 (5), Ps. 11, 2. דור דור על ידי דור , Tanch. B. ממר רוה"ק על ידי דור 28 E. (Ps. 2, 11); Pes. r. 175b (Ps. 119, 89). - אמר הכתוב ברוה"ק ע"י בני קרח, Echa r. Prooem. 24 (Ps. 42, 5). — Sch. tob zu Ps. 24 (1 Ende): כשהיה מבקש שתשרה עליו רוה"ק היה תובעה מומור לדור כל מקום שנאמר מומור לדוד :(ib. (3): דוכשהיה באה מעצמה לדוד מומור היה מנגן ואתר כך היתה שורה עליו רוה"ק לדוד מומור היתה שורה עליו רוה"ק ואח"ב היה מנגו — 2. Die salomonischen Schriften. Schir r. 1, 1, מיד שרתה עליו רוה"ק ואמר שלשה ספרים הללו משלי וקהלת ושיר השירים: ebenso Koh. r. 1, 1. — Die Proverbien. Gen. r. c. 75 (8): 1717 מואמר ברוה"ק ע"י שלמה (10, 6); ebenso Pes. r. 23a (22, 29), 26b (29, 23), 198 b (12, 14). Koh. r. Anf.: יוהו שאמר הכתוב ברוה"ק ע"י ישראל (22, 29). — Das Hohelied. Pes. r. 160a: זהו שנאמר ברוה"ק ע"י שלמה (8, 9); 42 a: ע"י שלמה (6, 11); Tanch. במדבר 13 E.: אומרת ע"י שלמה (6, 4). — Koheleth. Gen. r. c. 93 (7): שלמה ע"י שלמה (7, 19). — 3. Hiob. Koh. r. 7, 2: שלשת רעי איוב הלכו לבית האבל ושרתה עליהם רוח"ק; Tanch. B. ויכה — אליפו – 38: וירא ; ib. וירא 38: – אליפו – אליפו והו שנאמר (שמה חדשה עליו רוה"ק. Gen. r. Anhang שתשרה עליו רוה"ק איוב (15, 18); Pes. r. 149b: ע"י איוב איוב והו שאמר רוה"ק ע"י איוב (29, 17); Lev. r. c. 14 (2): אם ברוה"ק אמרו $\cdot \cdot \cdot \cdot$ הפסוק הזה (36, 3). 1 — 4. Die Klagelieder. Pes. r. 140b: דה שנאמר ברוה"ק (2, 13). 2 III. Bibeltexte vom heiligen Geist gesprochen. 1. ורות הקדש

¹ Zu Exod: 2,4: מסוק זה ברוח"ק נאמר, j. Sota 17b63; Exod. r. c. 1 (22) dafür (nach b. Sota 11a, s. unten): כל הפסוק הזה על שם רוה"ק נאמר. Das ist die genauere Ausdrucksweise; denn diese Angabe gehört unter die Rubrik VII.
² Zum Buche Daniel s. oben S. 155, Art. פיום.

אומרת oder ähnlich (אמר, אמר להם, אמר להם, אמר, אמר). Gen. 34, 13b, Gen. r. c. 80 (8); 37, 11 b, ib. 84 (12); 37, 20 b, Tanch. B. וישב 13; Deut. 34, 10. Deut. r. c. 11 g. E. — I Sam. 12, 5 (עד), Koh. r. 10, 16. — Joel 4, 19, Exod. r. c. 15 (17). — Psalm 109, 17, Tanch. B. תולדות 4; Prov. 11, 31, ib. בראש 3; 16, 1, ib. וירא 46; Hiob 16, 2, ib. ייצא 19; 41, 3, Pesikta 75b; Koheleth 8, 2, ib. בה 15; 10, 7, ib. וישב 15. — 2. והקדש צווחת (manchmal ist ואומרת hinzugefügt). 1 Richter 5, 31, Tanch. B. משפטים 3. — Jes. 19, 12, Tanch. A. מקץ 3; ib. 57, 20, Tanch. B. וירא 24; Jer. 19, 5, ib. 7; 22, 10, Gen. r. c. 63 (11); 23, 24, ib. בשלח 24; Mal. 1, 11, ib. אחרי 14. — Psalm, 76, 6, Exod. r. c. 33 (5); 119, 165, Gen. r. c. 92 E. — Prov. 5, 23, Exod. r. c. 36 (3); 21, 23, Tanch. מצורע 4 (מצווחת); 23, 29 ff., Tanch. שמיני 7; 24, 10, ib, וישלח 6; 26, 25, ib. חולדות 8; 27, 10, ib. וירא 25; 29, 25, ib. — Koheleth 3, 16, Lev. r. c. 4 (1), Koh. r. z. St.; 4, 2, Tanch. B. וארא 6, Exod. r. c. 8 (1); 5, 5, Tanch. מצורע 2; 8, 4, Exod. r. c. 32 (8). — Hohelied 7, 12, Schir r. z. St. — Hiob 11, 20, Exod. r. c. 15 (15); 41, 3, Tanch. אמור 10. — Klagelieder 1, 9, Echa r, z. St.; 1, 16, Echa r. z. St. (öfters); 3, 37, Tanch. A. תולדות 5; 3, 59, Echa r. z. St. — 3. משיבתו , השיבו, (משיבתו , משיבה רוח הקדש). Gen. 27, 33, Schir r. 4, 11; Ps. 118, 23, Sch. tob. z. St. (öfters); Ps. 133, 1, Lev. r. c. 3, 6; Klagel. 2, 20, Echa r. 1, 16 (מעשה בדואג). — 4. Verschiedene Ausdrücke. Exod. r. c. 1 (12), zu Exod. 1, 12: רוה"ק בלשון הזה ברכתו רוה"ק: Gen. r. c. 75 (8), zu Ps. 91, 5: מבשרתן: j. Sanh. 27 b 33, zu Num. 25, 13: אמרה רוה"ק ואמרה; Lev. r. c. 6 (1), zu Prov. 24, 28: הדא רוה"ק סניגוריא היא מלמדת זכות לכאן . . . אומרת לישמאל אל תהי עד חגם ברעך ואח"כ אומ' להקב"ה אל תאמר; dasselbe Deut. r. c. 3 (11). - Koh. r. 7, 27 (אמרה): זה רוה"ק נצנצה בו (בה, בהם) .5 — 5. פעמים משיח בלשון זכר ופעמים משיח בלשון נקבה רות הקדש, es erstrahlte in ihm der heilige Geist. Gen. r. c. 84 (19), zu Gen. 37, 33; ib. c. 85 (9) zu Gen. 38, 18; ib. c. 91 (7), zu Gen. 42, 11; Schir r. 1, 12, zu Gen. 48, 21; Midr. Sam. c. 3 (6), zu I Sam. 1, 28. — Hierher gehört auch Gen. r. c. 85 (12) 4: '33 מקומות הזפיעה רוח הקדש zu Gen. 38, 26, I Sam. 12, 5, I Kön. 3, 27. — An allen Stellen werden gewisse Worte des Textes so erklärt, daß sie durch Eingebung des heiligen Geistes in den Mund der handelnden Personen kamen. - IV. Der heilige Geist in den

¹ S. oben S. 182. 2 Aus b. Sota 11 a (S. b. Lakisch). 3 In der Traditionsliteraturist, wie die obigen Beispiele zeigen, mnin meist Femininum, aber oft genug Maskulinum. 4 Auch b. Makkoth 23 b (Eleazar b. Pedath).

Handlungen und Äusserungen der biblischen Personen. 1 Abraham (Gen. 18, 25) spricht: . . צופה אני ברוה"ק, Tanch. B. וירא 12 Anf. — Isaak. Gen. r. c. 75 (8): . . דאה ברוה"ק. — Jakob. Tanch. B. יצא 9 (Gen. 42, 1): צופה אני ברוה"ק ib. יצא 4 (Gen. 28, 11): שרתה עליו רוה"ק על יעקב; Pes. r. 11a (Gen. 48, 2): אמר כשאבא לברכם תשרה עלי רוה"ק: Gen. r. c. 98 (3), zu Gen. 49, 2: וכינסו ברוה"ק. — Moses. J. Horai. 48c 5: וכינסו ברוה"ק; Exod. r. c. 1 (28): וראה ברוה"ק: ib. c. 52 (5): הקימו עליו רוה"ק. — בתחלה פותר חלומות היה חזר להיות קוסם :5 בלק Bileam. Tanch. וחזר לרוה"ק ib. 11: לא היה ראוי לרוה"ק אלא בלילה ; ib. 16: קראו וה"ק אמר לו ; ib. 17: בלעם נוקק לרוה"ק. — Pinechas. Lev. r. c. 1 (11): בשעה שהיתה רוה"ק שורה עליו . — Josua. J. Sanh. 23b 45: מכאן . — Rachab. Ruth r. 1, 1 g. E. (zu Jos. 2, 16): מכאן שרתה עליה רוה"ק. — Simson. Lev. r. 8 (2), zu Richter 13, 25: בשעה שהיתה רוה"ק שורה עליו :ib בשמשון בשמשון . — Sch. tob zu Ps. 83 (3): ללמדך שצפה דור ברוה"ק. — Abigail. Koh. r. 3, 21 (I Sam. 25, 29): שאמרה אביגיל לדור ברוה"ק Salomo. Koh. r. 7, 23, Tanch. חקת 11: צפה ברוה"ק. — Israel am Meere (Exod. 15, 1): שרתה עליהם רוה"ק. — V. Bei nachbiblischen Personen. Gamliel II. Ab. zara 40 a 58: ביוון ר"ג ברוח הקרש; Akiba, Lev. r. c. 21 (8): צפה ברוה"ק; Simon b. Jochai. Schebiith 38 d 37, Koh. r. 10, 8: צפה ברוה"ק. - VI. Von dem Versagen, dem Sichzurückziehen des heiligen Geistes. נסתלקה רוה"ק, Gen. r. c. 91 (6); Schir r. 6, 4; Koh. r. 12, 7; Tanch. B. מלק 4; ib. בלק 17; Pes. r. 12a; Sch. tob zu Ps. 40 (2). — מיד סילק הקב"ה ממנו רוה"ק, Pes. r. 12a (zu I Kön. 12, 28, Jarobeam); Tanch. למה סילק 1: למה גרם להורו לסלק ממנו :(Gen. r. c. 65 (4) מאומות העולם פנחם נמלה ממנו :(Esau dem Isaak). - Gen. r. c. 60 (3): פנחם נמלה רוה"ס (Lev. r. c. 37 Ende, Koh. r. 10, 15: כתלקה). — Tanch. B. מקץ 6: גגנו רוה"ק מיעקב ובניו. – Ruth r. Einl., zu I Sam. 3, 1: הרעיבן הקב"ה מרוה"ק – VII. Bibelstellen, die auf den heiligen Geist bezogen werden. Gen. 16, 2: לקול שרי לקול רוח הקדש, Gen. r. c. 45 (2). — Gen. 48, 14: השכילו ידיו של יעקב לרוה"ק. Pes. r. 12a. — Exod. 2, 4, s. oben S. 202, Anm. 1. — Jos. 1, 8: ואין תשכיל אלא רוה"ק, Lev. r. c. 35 (7). — Hos. 11, 3: תרגלתי ברוה", Pes. r. 12a. — Ps. 42, 2: מתי אבא ואראה ברוה"ק, Pes. r. 1b. — Koh. 2, 7: תוה"ס, Koh. r. z. St. — Koh. 12, 7: והרוח וה רוה"ק. Echa r. Prooem. 23 Ende, Koh. r. z. St. —

ו Chr. 28, 19: מנלה ברוח"מ שניתנה שלי , j. Sanh. 29a 65: מנלה שמסר שמואל לדוד אחיתפל אמרה ברוה"ק. — VIII. Verschiedene Aussagen über den heiligen Geist. Sukka 55a 68: יונה בו אמתי מעולי רגלים היה ונכנס לשמחת בית שואבה ושרת עליו רוה"ק ללמדך שאין רוה"ק שורה אלא על לב שמה. — Gen. r. c. 70 (8), in der allegorischen Deutung von Gen. 29, 2 auf Jerusalem: שמשם הין שואכים רוה"ק (s. auch Ruth r. 2, 9, Pes. r. 1b). — Tanch. B. יותי 13 (in bezug auf den Segen Jakobs und den Moses'): כל מה שצדיקים עושים ברוה"ק עושים. — Exod. r. c. 32 (1), Paraphrase von Ps. 82, 6f. (Gottes Ansprachen an Israel): לשעבר הייתם משתמשים על ידי רוה"ק עכשיו אין אתם משתמשים אלא על ידי מלאד (nach Exod. 23, 20). — Echa r. 3, 50: בנ' מקומות מצינו רוה"ק סמוך לגאולה nämlich Jes. 32, 15: ib. 61, 1; Echa 3, 50. — Midrasch Sam. c. 1 (6), Ruth r. 2, 1 (Samuels Söhne): כשנשתגן למעשים טובים וכו לרוה"ק. — Lev. r. c. 35 (7), nach Jes. 1, 8 (s. oben): הלמד על מנת לעשות זוכה להקביל רוה"ק. — Exod. r. c. 5 (29), zu Exod. 5, 14, verknüpft mit Num. 11, 16: לפיכך זכו לרוה"ק. — In Tanch. ואתחנן 6 wird das Aufhören des göttlichen Zornes über Mose (Deut. 3, 26) so umschrieben: מיד נתקררה רוח הקדש. — In Pes. r. (12a) ist auf eine sonst nicht vorkommende Weise der heilige Geist personifiziert, indem Gott zu ihm spricht: מיד אמר הקב"ה לרוה"ק . . . . הגלי במהרה והכנסי ביעקב שיברכם (zu Gen. 48).

Zu II. Berach. 4b (zu Ps. 145, 14): p''הור דור וממכן חזר דור וממכן ברוה"ק (ברתו דור ברוה"ק ברתו דור ברוה"ק (ברתו דור ברוה"ק נאמרה: Zu III, 3. Joma 38 b (Echa 2, 20): משיבה רוה"ק ואומרת: Zu IV. Berach. 31 b, Channa zu Eli (I. Sam. 1, 15: לא ארני ברבר הזה ולא רוה"ק שורה עליך Li ארני Li ארני ולא ארני Li ולא ארני Li ולא ארני ברות שורה עליך ברות הקדש: Li ברות המכתה ברות שלבשתו לברות שלבשתו ברות (ברות המכתה ברות); Sota 11 b, Exod. 1, 15: Li שהיתה פועה ברוה"ק Li שהיתה פועה ברוה"ק Li וולבש אסתר ברוה"ק Li ווולבש אסתר ברוה"ק Li וווא שלבשתו ברוה"ק Li ברוה"ק Li שהיתה פועה ברוה"ק Li וווא ברוה"ק Li ברוה"ק Li שונה ברוה"ק Li וווא ברוה"ק Li ברוה"ק Li ברוה"ק Li וווא ברוה"ק Li ברוה"ק ברוה ברוה"ק ברוה ברוה"ק ברוה"ק ברוה ברוה"ק ברוה ברוה"ק ברוה"ק ברוה ברוה"ק ברוה ברוה"ק ברוה בר

Im babylonischen Talmud ist der Ausdruck שְּלֶּלָה (die Gottesgegenwart) vielfach in demselben Sinne angewendet, in welchem die palästinensischen Quellen רוח הקדש haben. Der oben (unter IV) gebrachte Ausspruch zu Richter 13, 25 lautet in Sota 9 b: שמיתה שכינה מקשקשת לפניו כווג; die Deutung von Exod. 2, 4 (oben S. 202, Anm. 1) ist mit den Worten eingeleitet: ממוק זה כולו על

Im Zusammenhange mit רוח הקדש verdient auch לול hier erwähnt zu werden. Denn oft genug wird, was nach der obigen Zusammenstellung als Ausruf des "heiligen Geistes" gelten könnte. der "Himmelsstimme" zugeschrieben. Die Kundgebung des heiligen Geistes wird eben als Himmelsstimme hörbar. In dem oben am Schlusse von III erwähnten Ausspruche aus Gen. r. c. 85 (12) heißt es in bezug auf I Sam. 12, 5: עד הול ואמרה עד und in bezug auf I Kön. 3, 27: בת קול צווחת ואומרת היא אמו ודאי. In Sch. tob zu Ps. 72 (2) ist auch für Gen. 38, 26 gesagt: יצאה בת קול ואמרה ממני – Folgende Bibelverse werden als Ruf eines Bath-Kol gedeutet. Jesaja 35, 3, als ermutigender Ruf an die Generation, der die traurige Prophezeiung von II. Chron. 15, 3 zuteil wurde, Lev. r. c. 19 (5): אמרה בת קול ואמרה . — Jes. 45, 4, als Tröstung der die Klage von Ps. 42, 4 Anstimmenden, Lev. r. ib. - Jer. 3, 22, an König Jojachin und seine Mitexulanten, Lev. r. c. 19 Ende. — Jer. 3, 22 und Maleachi 3, 7, an die Sünder. So vernimmt es - in der Legende - Elischa b. Abuja, Koh. r. 7, 8, Ruth r. 3, 13: ושמעתי בת קול מצפצפת (מפוצ' . Ruth r.) ואומרת ... שובו אלי ואשובה שובו בנים שובו (in j. Chagiga 77 b 60: ושמעתי שובו הומרת ווצאת . . . ואומרת שובו בנים). — Zach. 11, 17. Ruf an Bar Kochba, als er im Jähzorne Eleazar den Modiiten tötete, Echa r. 2, 1. - Ps. 105, 15, Einsprache gegen die Einbeziehung König Salomos unter die des Anteiles an der kommenden Welt für verlustig Erklärten. Schir r. Anf., Tanch. מצורע 1. - Ps. 113, 9 ("die Mutter der Kinder freut sich"), als sich Mirjam bath Tanchum nach dem Märtyrertode ihrer sieben Söhne vom

¹ S. Die Ag. d. pal. Am. III, 112. In der Bar. Joma 73b sind ebenfalls Schechina und heil. Geist nebeneinander genannt: כל כהן שמרבר ברוח הקדש ושורה עליו (nach der richtigen Lesung); die beiden Attribute bilden eine Einheit.

² S. Tanch. B. באותה שעה יצתה בת קול ואמרה לו תאמר 17: וישב

Dache herabstürzte und sich an ihr Jerem. 15, 9 erfüllte. — Koh. 7, 16, Mahnung an den überfromm sein wollenden Saul, I Sam. 15, 3, Midr. Sam. c. 18 (2), Koh. r. z. St.¹ — Koh. 9, 7, ein auf vielfache Weise als Ruf des Bath-Kol verwendeter Vers, Koh. r. z. St., Lev. r. c. 20 Anf., Tanch. אשל Addit. 17. — Anwendung des Bath-Kol in der Erklärung von Bibelstellen. Exod. 24, 6, s. Lev. r. c. 6 (5): הדר מון מברת עד כאן חצי הדר בת קול מהר חורב ואומרת עד כאן חצי הדר בת קול שתהא מפוצצת בראשי ההרים ואומרת כל מי יבוא וימול שכרו עתידה בת קול שתהא מפוצצת בראשי ההרים ואומרת כל מי יבוא וימול שכרו קול אומרת תשנה לשנה הבאה כיום: (היום הוה) — Deut. 26, 16 (היום הוה) בכל יום היתה בת קול ואומרת תשנה לשנה הבאה כיום: (היום הוה) בכל יום היתה בת קול יוצאה ומפוצצת ואומרת עתיד לעמוד ושמו שמואל בכל יום היתה בת קול יוצאה ומפוצצת ואומרת עתיד לעמוד ושמו שמואל בכל יום היתה בת קול יוצאה ומפוצצת ואומרת עתיד לעמוד ושמו שמואל ב. Midr. Sam. c. 3 (4).

Die von einem Schulkinde vernommenen Worte שמואל מו (I Sam. 28, 3) galten Jochanan und Simon b. Lakisch als Bath-Kol, das ihnen den Tod ihres babylonischen Kollegen Samuel verkündete, j. Sabbath 8a 703. Die Berechtigung des Glaubens an die Bedeutung solcher unversehens gehörter Äußerungen entnimmt nach b. Megilla 32a Jochanan, nach j. Sabb. 8c 5 Eleazar b. Pedath, aus Jesaja 30, 21. — Der "geringe Rest" (der Prophetie) in Jes. 1, 9 ist das Bath-Kol, Schir r. 8, 10.

רָּד, Geheimnis (s. Daniel 2, 18, 29). J. Aboda zara 41d 9, Deutung von Prov. 27, 26 durch Samuel b. Nachman (er liest בשעה שתלמידים קטנים כבוש לפניהם דברי תורה הגדילו נֵלָה להם רו: (כְּבוּשׁים .— Deut. r. g. Ende (Moses spricht): תורה. וגליתי רויהם לבני אדם.

Sanh. 70b, Deutung von רוזנים, Prov. 31, 4: מי שכל רזי עולם נלויים לו

אָרֶתְּקְ, der Barmherzige, d. i. Gott, eine im babylonischen Talmud allgemeine, offenbar dem volkstümlichen Sprachgebrauche entnommene Bezeichnung Gottes, die besonders in den halachischen Diskussionen angewendet wird, wo etwas vom Bibeltexte ausgesagt werden soll. Anstatt der Bibel ist dann

¹ S. auch b. Joma 22 b. 2 Hier bed. און הבין Echo, Widerhall.
3 S. oben S. 160, Art. אונס במני Aus dem palästinensischen Talmud wird bei Levy (IV, 440) und Jastrow (1468 b) nur j. Pea 15c 51 (= Kidduschin 61 b 35) angeführt; dort ist בריך רחמנא in dem Ausrufe Zeiras, eines babylonischen Gelehrten, enthalten (s. Die Ag. d. Pal. Am. III, 2, 1). Ich kann nur noch ein

Gott selbst genannt, dessen Wort in ihr enthalten ist. Am häufigsten heißt es bei Anführungen des Bibeltextes oder Hinweisen auf denselben: אמר רחמנא oder מתב רחמנא. Beispiele. יאמר ר', Berachoth 11a; אמר ר', Pesach. 90b; דאמר ר', Ber. 35a; יוקאמר ר', Sabb. 84b; דר' אמר, Sabb. 128a, Pesach. 23a; וקאמר ר', Sabb. 153b, Pesach. 12a, Jebam. 31b; הכי קאמר ר', Pesach. 59a; הכי קאמר הכי קאמר הכי קאמר הכי 72a, Chag. 10b; מרקאמר ליה ר' ליחוקאל (Ezech. 24, 17); Rosch Hasch. 13a (Lev. 13, 10): כתב רחמנא – . קצירכם אמר ר' ולא ק' נכרי, Pesachim 61 b; Menach. 41 a: רכתב ר' , דכתב ר' , באורייתא, Sabb. 64a; 'טעמא דכתב ר' , דכתב ר' באורייתא, Pesach, 26b; 'ר כתב ר', ib. 77a, Chullin 82b; למה לי דכתב ר', B. Mezia 27a; וליכתוב ר' ולישתוק ,Sabb. 131b; ליכתוב ר' ולישתוק, Baba Kamma 10b; היכי ניכתוב ניכתוב ר' Joma 81a1. - Beispiele für אמר in Verbindung mit anderen Verben. אמר רחמנא, Sabb. 106a, Pesach. 2b; אפקריה ר', Joma 52b, Jebam. 98a; אקשיה ר', Pesach. 70a; לוקשה ר', Sabb. 82b; בלי ד', Sabb. 27a, Pesach. 75a (s. auch oben S. 28; ר' רחייה, Pesach. 94 a; 'וכי ליה ר', Keth. 47 a, Baba Mezia 10b, 92 a; חם ר' עליה, B. Kamma 110a, Sabbath 132a; מישם ה' עליו, Pesach. 92b; 'מישם ה', Sota 46a, Pesach. 59a; רו' פמריה, Keth. 42b, Sanh. 82b; פלגינהו ר' מהדדי, Pesach. 64a; ר' הוא דקנסיה, B. Kamma 15a; משום דקנסיה, Gittin 77a; יפיד ר', Sanh. 73b; יקרייה ר' Sukka 5b; ר' קרייה, Chag. 27a; ור' רבייה, Sabb. 108a; דר' רמא עליה, Jeb. 107b, Keth. 82b; שרא ר' שרייה, Pesach. 2b; ר' שרייה, Joma 7a; שרא ה', Sukka 53b. - An diesen Stellen ist nicht immer unmittelbar der Bibeltext, sondern oft die aus ihm sich ergebende Satzung gemeint.

רישא. S. Art. סוף.

deutung.

רמו (Eine selten vorkommende, aber, wie es scheint, alte Anwendungsform des Verbums macht denjenigen, dem die Andeutung gegeben wird, zum Objekt des Verbums. Gen. r. c. 53 (9), zu Gen. 21, 7 (לְלַלָּל המבון מלל מבון שהוא עתיד לקרב (ראש): Pes. 15b, zu Exod. 30, 12 (שנה מנין מלל (Hinweis auf Deut. 33, 6); ib. 39b, zu Num. 19, 2 (אליך): רמון של שבטים (Exod. 20, 21): רמון הקב"ה (Gott gab ihnen — den Israeliten — eine Andeutung (in der Fortsetzung heißt es dann: לואיכן רמוה להם וחלבר der Regel aber wird der Empfänger der Andeutung durch ל

• In der Parallelstelle, Pesikta rabb. 22b: ברמו אמר הקב"ה לישראל.

Beispiel hinzufügen: הדלתה דרחמנא, in einer volkstümlichen Anekdote, j. Baba Mezia 8c 45; ferner den aramäischen Ausspruch des ebenfalls aus Babylonien stammenden Chanina b. Chama (Schekalim 48d 57, Beza 62b 21, Taan. 65b 49, Pesikta 161, Sch. tob zu Ps. 10, 2): . . מאן דאמר רחמנא וותרן. In Gen. r. c. 67 steht הקב"ה an Stelle von הלכתא und ebenso in der hebräischen Gestalt des Ausspruches in b. Baba Kamma 50a.

¹ S. auch oben (S. 55) Art. הלכתא und (S. 94) Art. בתב בו ' S. auch oben (S. 55) Art. מיר רמו הקב"ה לאותו הארם ", Pesikta 122b: מיר רמו הקב"ה לאותו הארם ". ? In Lev. r. c. 17 (5) zu Lev. 14, 34, antworten die Gelehrten (בנון לקה אף כאן ישראל הומאין והארץ היא היא טרטו וכנען לקה אף כאן ישראל הומאין והארץ היא היא מתקללה. Auch hier muß gelesen werden: וניון, Gott gab ihm (Moses) die An-

mit dem Verbum verknüpft. Tanch. B. שמות 12, zu Exod. 3, 1: רמו לו שינהג את ישראל ארבעים שנה: Exod. r. c. 2 g. E., zu Exodus 3, 2: רמו לו שיחיה ס"כ שנה כמנין הסנה; Exod. r. c. 15 (11), zu Exod. 12, 2: ובו רמו להם לישראל שהוא ראש להם לתשועה. Pesikta 25a (Tanch. אנא 8, Ruth r. Einl.), zu Deut. 25, 13ff., worin eine Andeutung auf den Inhalt von Micha 6, 11 gefunden wird: אף משה רמוה לישראל מן התורה; ebenso Pesikta 26 a (Midr. Sam. 18, § 6), zu Deut. 25, 11 (in Tanch. אף התורה רמוה להם לישראל). Esther r. 8, 15, zu Gen. 49, 25 (Andeutung auf die gegen Amalek siegreichen Benjaminiten Saul und Mordechai): אף יעקב אבינו רמזה בכרכת השבטים. — Gen. r. c. 16 (6), zu Gen. 2, 17: השבטים. Tanch. רמו לך הכתוב 4, zu Lev. 12, 2: רמו לך הכתוב (der Vers enthält eine Andeutung über das Geschlecht des zu gebärenden Kindes). -Oft ist das Verbum zusammen mit seinem Substantiv angewendet. Gen. r. c. 89 (4), zu Gen. 41, 1 (מן היאר): רמו לו שאין השובע רמו בוארום אלא מו ריאור: Pes. r. 191a, zu Lev. 16, 2 (בואת): רמו רמו לו שאין בית המקדש עושה אלא ארבע מאות ועשר שנים: Tanch. B. שמות 20 (Exod. r. c. 3 g. E.), zu Exod. 4, 9: דמו לו הקב"ה רמו (nämlich auf das Wasser, Num. 20, 10, von dem Moses seinen Teil "nehmen", durch das er büßen wird); Gen. r. c. 33 (6), Schir r. 1, 15 Ende, zu Gen. 8, 11: למו רמו (die Taube dem Noach): Pesikta r. 16a, zu Exod. 15, ומו ברמו רמו אותם משה להם בים בים.

Piel. Pes. 193b, Pes. r. 202b: התורה מרמות לישראל ואומרת . . . מרמות לישראל ואומרת . . . להם

קּמָן, Wink, Andeutung. Außer den Fällen, in denen dieses Substantiv in Verbindung mit seinem Verbum vorkommt (s. oben), sind noch folgende Beispiele zu erwähnen: Tanch. B. שמות 20, zu Exod. 4, 9 (s. oben): דמו לק מו שמוך מומל את שלך מן הים: Gen. r. c. 19 (8), zu Gen. 3, 8: רמו לתולדותיו ib. c. 23 (5), Pes. r. 67 b, zu Gen. 4, 25: . . . . במו למפרש ים: ebenso Tanch. יוו רמו ליהודה 17, zu Deut. 14, 22; Gen. r. Anhang (שמה חדשה) 2), zu Num. 7, 13: יוצאים משבטו וויו רמו ליהודה רמו ליהודה יוצאים משבטו (mehreremale von den Andeutungen, welche in der Gestalt einzelner Buchstaben gegeben sind). — Gen. r. c. 20 (10), zu Gen. 3, 19: המתים מן התורה רמו לתלמיד חכם שאדם (Ps. 20, 2): המתים מן התורה רמו לתלמיד חכם שאדם (Ps. 20, 2):

¹ S. Die Ag. d. pal. Am. I, 204, 1.

2 Dieses Beispiel ist tannaitischen Ursprungs (Simon b. Jochai). Nachträge zu Tann. Term. S. 182 aus dem bab. Talmud: Kidduschin 80 b (Ismael): ירמו ליחוד מן החורה מנין ; Sanhedrin 46 b (Simon b. Jochai): ירמו למבור מן החורה מנין ; Zebachim 17a (Simai): רמו למבור מן החורה מנין ...מנין בא sind das durchaus Fragen halachischen Inhaltes, mit denen für religions-Bacher, Terminologie II.

Sabbath 113b. Bei mehreren Einzelheiten der Worte, die Boaz an Ruth richtete (Ruth 2, 14: הלם; ib.: מצר, ib.: מצר) finden zwei palästinensische Agadisten (Eleazar und Samuel b. Nachman) Hindeutungen auf die Geschichte der Nachkommen Ruths: רמו רמו לה. — Chullin 92a, zu Gen. 32, 29 (Rabba): רמז רמז לו שעתירים שני שרים לצאת ממנו ראש נולה שכבכל ונשיא שבארץ ישראל; dann der Nachsatz: מכאן רמו לו גלות. — Chullin 42a. Simon b. Lakisch fragt: רמו למרפה מן התורה מניין; die Frage wird dann — nach Auführung von Exod. 22, 30 — so ergänzt: רמו למרפה שאינה חיה מן התורה מניין. Die Antwort zitiert Lev. 11, 2: את החיה אשר תאכלו. - M. Katon 5a (Simon b. Pazzi): רמו מויין התורה מניין; Antwort: Ezech. 39, 15. -- Jebam. 21a (Raba, Var.: Huna): רמו לשניות מן התורה מניין; Antwort: Lev. 18, 27 (הַאָל). — Ib. 54 b (Huna): רמו ליבמה מן התורה מניין (die Frage wird näher erörtert). - Makkoth 2b (Ulla): רמו לעדים ווממין מן התורה מניין (die Frage wird erörtert). -- In Zach. 13, 1 findet Joseph die Andeutung (... ל מכאן רמו einer halachischen Einzelheit (Joma 7a); derselbe zu Deut. 8, 2 nach dem in den Worten למען ענותך von einem früheren Autor gefundenen Sinne: מכאן רמו לסומין שאוכלין ואין שבעיו (Joma 74b). Außerdem ist im bab. Talmud noch das Partic, pass. Peal angewendet. Zebachim 115b: היכא רמיוא, d. h. wo ist das in Lev. 10, 3 von Moses angeführte Gotteswort angedeutet? Antwort: In Exod. 29, 43 (בקרובי = במכבדי = במכבדי – Sanh. 81b, zur ersten These der Mischna Sanh. IX, אוני אווא : Antwort: Num. 4, 20. Ib. 82b: אומיוא. S. auch Megilla 2a. — Taan. 2b, in Erörterung eines tannaitischen Ausspruches (... דכי רמיוי להו בקרא בשני הוא (מכאן רמו לניסוך המים -...): רמיזי. — Taan. 9a, in der Erzählung über Jochanan und den Sohn Simon b. Lakischs (s. oben S. 160); Jochanan grübelt darüber, ob der in Prov. 19, 3 ausgesprochene Gedanke nicht schon im Pentateuch angedeutet sei. Nach einer Handschrift lautet seine Frage so: מי איכא מילתא בכתובי דלא רמוה משה; nach einer andern: מי איכא מידי דכתביה רחמנא בנביאי (בכתובי l.) ולא רמזיה באורייתא. Der junge Sohn Simon b. Lakischs verweist auf Gen. 42, 28 mit den Worten: אמו מי לא רמיזא באורייתא כי האי גוונא.

gesetzliche Bestimmungen eine biblische Andeutung gesucht wird. Gleichen Charakters sind die oben im Texte aus dem babylonischen Talmud gebrachten Fragen aus nachtannaitischer Zeit. — S. auch j. Taanith 65 a 60: . . . זוני חוקיה למוני Joseph war selbst blind.

רמא), Peal: werfen, in übertragener Bed.: einen Bibeltext einem andern ihm widersprechenden entgegenstellen, die Bibeltexte gleichsam "aufeinander werfen". Der volle Ausdruck lautet: רמי קראי, Moed Katon 9 a: Der Sohn Simon b. Jochais wird von seinem Vater zwei Gelehrten nachgeschickt, deren Segen er erbitten soll. Er findet sie דקא רמו קראי; und zwar stellen sie folgende Verse einander gegenüber: Prov. 4, 26 und 5, 6; ib. 3, 15 und 8, 11. -B. Bathra 98b: Chanina b. Chama machte eine Reise in den kleinen Ortschaften Galiläas; da fragte man ihn, wie der Widerspruch zwischen I Kön. 6, 2 und 6, 20 zu lösen sei: רמו ליה קראי. – Berach. 7a, in der anonymen Diskussion des Talmuds in bezug auf den Widerspruch zwischen Exod. 34,7 und Deut. 24, 16: רמי קמיה דר' אלעור (Widerspruch zwischen Exod. 40, 35 und 24, 18). Gewöhnlich aber heißt es bloß רמי, wo קראי אהדרי hinzuzudenken ist. Berach. 4a: . . וכתיב . . מידי רמי כתיב . . וכתיב (Gen. 28, 15 und 32, 8); ib. 35ab: ר׳ לוי רמי . . כאן . . לא קשיא כאן . . כאוב . . וכתיב . . לא קשיא כאן . . כאן (Chanina b. Papa zu Hosea 2, 11 und Deut. 11, 14). — Erubin 18a, Abahu zu Gen. 1, 27 und 5, 2; Chullin 60 b, Simon b. Pazzi, zu Gen. 1, 16 (הגדול, הגדול, הגדול) ב. — Pesachim 59b: רמי ליה רב ספרא לרבא (zu Exod. 34, 25 und Num. 28, 10, auf Grund halachischer Deutung beider Verse). - Mit ror wird auch auf den Widerspruch zwischen einem Mischnasatze und einem Bibelverse hingewiesen. Sabbath 111a (ein Mischnasatz und Prov. 10, 26): . . . לר' אבהו תגן . . . לר' אהו אריכא . . לר' אבהו תגן ... והכתיב. Und ebenso auf den Widerspruch zwischen einem Mischnasatze und einem andern Satze der Mischna oder Baraitha; Erubin 104a: . . במי ליה רב איקא . ורמינהי .. ורמינהי. Mit ורמינהי - eig.: "und wir haben es geworfen", wir haben entgegengestellt - ist der widersprechende Halachasatz eingeleitet. S. Berach. 2b: . . ורמינהי . . . ורמינהי. Der volle Ausdruck lautet auch bei Fragen nach Widersprüchen zwischen Mischnasätzen: רמא ליה מתנייתא אהרדי?. Nidda 33b. Hierher gehören folgende Beispiele. Sukka 16a: . איכא דרמי ליה מירמא חגן. ... לא קשיא... לא קשיא; Temura 34a: ... ורמינהי... לא קשיא.... Zur Anwendung des Ausdruckes bei Widersprüchen zwischen den Äußerungen desselben Autors. Jebam. 42b: Jirmeja beauftragt Zerika, Abahu zu fragen, wie eine Entscheidung Jochanans mit einer anderen vereinbart werden könne. כי עיילת ... רמי הרו אבהו רמי ליה.. Abahu antwortet mit der sprichwörtlichen Phrase: דרמא לך הא לא חש לקימחיה ("wer dir diese Frage stellte, gab auf sein Mehl nicht acht"). Ähnliches wird Pesach. 84a erzählt, in bezug auf andere Aussprüche Jochanans. S. auch Pesach. 16a, Huna b. Chinena sagt seinem Sohne: כי עיילת לקמיה דרב פפא רמי ליה (in bezug auf Meinungen Samuels). — S. ferner Sabbath 56a: אביי קשישא רמי דרב אדרב (zwei Agadasätze Rabs); Kerith, 16b: ורמי דר׳ יוחנן לחיר לקיש אדריש לקיש; Pesach. 107a; אדר׳ יוחנן ורמי דריש לקיש אדריש לקיש; Kerith. 3b: רמי דיליה אדיליה; Taan. 4b: גברא אנברא ענברא. — Das Partizipium des Pael findet sich Beza 3a unt.: ומדקא מרמי להו אהדדי.

¹ S. wie dieselbe Frage in Gen. r. c. 6 (3) stilisiert ist. 2 Hier ist dem Ausdrucke das Wortspiel איה תורא ליה ער vorausgeschickt: Der Gastfreund Papa's warf ihm zu Ehren einen Ochsen nieder (ließ ihn schlachten) und warf dann in seiner Frage die Mischnasätze aufeinander.

2

שאל, Kal: fragen. Tanch. B. וירא 19 (zu Gen. 19, 24): אם בא בא בא לוואלך מה כתיב בפסוק הזה אמור לו (den Schluß s. oben, Art. Ende). — Über שאל im jerus. Talmud s. Frankel 12b.

In Verbindung mit dem Substantiv שְּאַלְהָא (aram.). Megilla 28b: הוו קיימי (בא שאיל שאילתא מרבא (Eethub. 105b unt.: ושאל שאילתא מרבי בר מריון; Sabbath (מאול שאילתא מום (מאול שאילתא דשאילנא); ib. 30b: אוו שאילתא דשאילנא שאילתא (Beispiele für das hebräische Substantiv allein: B. Kamma 116a: בוא וראה שאלת הראשונים: (Frage); Joma 49a: בוא וראה שאלת הראשונים:

שבה. Piel: rühmen. J. Taanith 68c 17 (Deut. 34, 12): הוא שהכתוב משבחו בסוף ואומר ולכל היד החוקה: Schir r. 6, 4 (I Chron. 12.33): . . הוא שהכתוב משבח שבט ההכתוב הוא . — Tanch. B. וירא $25~{
m E}$. (Gen. 20, 8): אשריהם הצריקים שכך הקב"ה משבחן. Ib. לך לך 17 E. (Gen. 14, 22, Hoh. 7, 2): ... לבניך ... Pesikta 62 a (vgl. Pes. r. 84b): לישראל משבח לישראל: Schir r. 4.3 (mit Beziehung auf Exod. 15): משנה התחיל משה משבחו : dasselbe ib. 6, 7. — Ib. 4, 4 (mit Bez. auf Josua 1, 16): באותה שעה התחיל יהושע משבחו. — Tanch. צו 11 (Ps. 65, 5, auf Aharon bezogen): עליהם אמר שלמה ודר משבחו . — Pes. r. 160a (Prov. 31, 10): שלהם אמר שלמה משכח את כנסת ישראל. — Lev. r. c. 2 (5). Gott spricht zu Moses: כל מה שאתה יכול לשבח את ישראל שבח. — Ohne Objekt. Tanch. B. וירא (Ps. 25, 10): וכן דוד משבח (Ps. 25, 10); ebenso Exod. r. c. 30 (5), zu Ps. 147, 1; Tanch. A. ווא שדוד משבח Ende: דורא, zu Ps. 18, 3; Tanch. B. כך עורא משבח ואומר (Neh. 9, 6): כך עורא משבח ואומר. Als Objekt ist Gott hinzuzudenken. — Hithpael: sich rühmen. Ib. וישלח 8 (zu Jes. 35, 5): כך עתיד הקב"ה להשתבח בר. - Nithpael: gerühmt werden. Ib. שופטים 1 (I Chron. 18, 14): ואף דוד לא נשתבת אלא על ידי הדיו.

Jebam. 63 b (Raba zu Prov. 18, 22): מכח מובה אשה מובה שהכתוב משרחה במה במה במה במה במה במה במה במה במה לן קרא במירי דלא חזי (fragend) משתבח לן קרא במירי דלא חזי (fragend) משתבותי הוא דקא משתבח בנפשיה (wegilla 11 b (Esra 1, 2, Cyrus): אשתבותי הוא דקא משתבח

תשבח, Ruhm, Lob. Außer den in Art נגאי (S. 33) und Art. פגם (S. 155) zitierten Beispielen sind noch folgende zu erwähnen. Gen. r. c. 84 (8), tannaitisch: בשבח יהודה הכתוב מדבר (zu Gen. 37, 26). — Schir r. 4, 4 (zu Lev. 24, 10): להודיעך שבחן של ישראל במצא בהם אלא זו ופירסמה הכתוב נת 18: נת בירט שבחו הכתוב * במצא בהם אלא זו ופירסמה הכתוב * בירט שבחו *

¹ Aus dem jerus. Talmud, Nazir 56 b 36: תרתין שאילתא ראהן סבא באהילות.

² Vgl. Ab. zara 4a: משתכח להו ר' אבהו למיני ברב ספרא, wörtlich: Abahu rühmte sich vor den Minim mit Safra, d. h. er rühmte ihn vor ihnen.

³ S. Tann. Term. S. 69, Art. ידע.

מבקיה לקרא רהיץ ומוקים אנפשיה ("lasse den Bibelvers, denn er drängt sich vor und stellt sich auf sich selbst"), eine Redensart, die besagt, daß ein Bibelvers von selber dazu drängt, ihn behufs Ausgleichung mit einem ihm scheinbar widersprechenden anderen Bibelverse oder aus anderem Grunde auf einen bestimmten Fall zu beziehen. In Pesachim 59b sagt das Abahu auf den Einwand Chija b. Abba's gegen eine Ausgleichung von Exod. 34, 25 mit Num. 28, 10; s. ferner Kidduschin 68a, Nidda 33a.

שבר, Kal: brechen, eine exegetische Deduktion widerlegen. J. Schebiith 37d 59, 56 . . ושובר מדרש ראשון . . S. Tann. Term., S. 185, Anm. 4. — Tanch. A. וירא 13 (21, 1): סופו של פסוק שובר (21, 1): את ראשו gleichbedeutend mit der oben (S. 136) am Anfang des Art תברא השובה. Vgl. auch unten Art.

שבש, Pael: verwirren, in Verwirrung setzen. Jebam. 75 b: רבינא לשיבושי. רבינא לשיבושי איס פוחשה, von einem Tradanten, der auf fehlerhafte Weise tradiert. Eine so tradierte Baraitha heißt אָשְּבֶשְּׁחָּא. Chullin 141ab (Zeïra): כל מתניתא דלא תניא בי רבי חייא ובי רבי אושעיא משבשתא היא S. weitere Beispiele bei Levy III, 268a, IV, 504a. — Ithpael. Erubin 61a: אישתבשת אישתבשת, schebuoth 28 b: du bist fehlerhaft belehrt worden.

שדי (שרא) שדי (שרא), Peal: werfen, hinzugesellen. Jebam. 20 a: שדי התירא אהתירא אהיחה אויס (in der Auslegung der Worte ולקחה und איסורא, Deut. 25, 5, geselle Erlaubnis zu Erlaubnis, Verbot zu Verbot. — Ib. 70 b: שדי חד אלָמַר וחד אקלָמָר.

שוה, Hiphil: gleichsetzen. J. Pea 15d 17 (Abba b. Kahana, zu Exod. 20, 12 und Deut. 22, 7): שבקלות קלה מצוה הכתוב מצוה הכתוב מצוה להתגייר הָשְּוָה ווון המורה שבחמורות המורה להתגייר הָשְּוָה (Ruth r. 1, 19: המורה שבחמורות השוון כולם ליעקב (Exod. r. c. 1 (1 E), zu Exod. 1, 1: הכתוב לנעמי השוון כולם ליעקב בו (Tanch. A. שמות ליעקב בו הכתוב ליעי בו וווא הכולן הכתוב ליעי בו שמות הביל להשוות[ן] לצדיקים (נח בשביל בו בעורה ביול (בשביל בו בעורה). — Hophal. J. Demai 24d 11: הושוו כולם . S. auch Art.

אָנֶה, gleich. J. Pea 16c 32: דבר שהוא שוה לשניהם מלמד דבר שהוא שוה בשניהם אינו מלמד Pes. r. 13a: ואת מוצא שמשה ואליהו ואת מוצא שמשה ואליהו (in biblischen Parallelen durchgeführt).

שׁמָתא, aram. שִׁמְּחָא (eig. Reihe, Zeile), die Anschauungsweise, Meinung der einzelnen Gelehrten. J. Erubin 21b וא: איי בשימת ר' מאיר דקידושין; Sabbath 4c אוי בשימת ר' ישמעאל: Sota 19b ווא (von El. b. Simon): בשימת אביו או בשימת חכמים.

¹ Andere Stellen führt an *Ratner* II, 32. ² In etwas anderer Anwendung Erubin 24c ישימת בני מוריא; Maaser Scheni 56a73: בשימת בני מוריא.

Exod. r. c. 42 Anf. בראשית Tanch. B. בראשית 1: ר נחמיה שימתו של ר' יהודה :ib.: יהודה בשימתו של ר' נחמיה; Pes. r. 192b: שיטת ר' נחמיה 2. Pea 19a 1; כשיטתו בי 192b. בשיטתד השיבהו השיבוהו, Pesachim 31 a 23, Gittin 50 d 6. — Gen. r. c. 18 (5), 52 (11): בשיטתן השיבן — Demai 24b וו: בשיטתן הביב, ebenso Schebiith 34b 6; ib. 35a 37: עבר כשימתיה. — Orla 61a 55 (Zeira's Frage an Assi - Jose - in bezug auf eine von diesem tradierte Ansicht Jochanans): בפירוש שמעתנה מן ר' יוחנן או מן שימתיה 3. — Wenn auf die Verschiedenheit der Anschauung in zwei Aussprüchen desselben Autors hingewiesen wird, lautet die Formel: הלף שימתיה ד. (Partic. Ithpael von חלף, s. oben S. 66). S. j. Berach. 7b 76, 11b 63; Pea 18d 75, 19a 6, 8; 19d 36; Demai 21 d 10, 25 a 1, 25 d 63, 26 b 51; Kilajim 27 a 4, 74; Schebiith 33 d 24, 36a 29, 32; 38a 75, 38d 6, 39d 65; Terum. 43b 42, 44d 68, 70, 47d 1; Challa 57c 49, 58c 69, 60a 25; Orla 60d 73, 78, 61a 3, 40; Bikkurim 65a 25; Sabbath 3b 26, 29; 8b 28, 31; Pesach. 30a 76, מיחלפה שיטתיה דריש לקיש דתמן אומר :35a 64. — Gen. r. c. 57 Ende ריש לקיש בשם בר קפרא בימי אברהם היה (איוב) והכא אומר איוב לא היה ולא נהיה; ib. c. 91 (3) = j. Berach. 11 b 63 (Koh. r. 7, 11 dafür: ... רר הריבין שימתיה דר'.. — Einmal findet sich die Formel hebräisch, Pea 20b 38 (Jochanan): גראית מוחלפת שיטתו של ר' יהודה.

Wenn in der agadischen Schriftauslegung derselbe Autor mehrere Auslegungen zu einem Texte gibt, heißen dieselben שימין. Pesikta 84b (Exod. 13, 17): הי לוי בשם ר' [חמא בר] חנינא אמר בה ר' חמא בר חנינא . — Gen. r. c. 70 (8), zu Gen. 29, 2: ר' חמא בר חנינא שימין בה שית שימין. — J. Berach. 13a 31 (daraus Sch. tob. zu Ps. 4, 2): יודן בשם ר' יצחק אמר בה ד' שימין. Es sind viererlei Anwendungen desselben Gleichnisses 6; die 2., 3. und 4. sind mit den Worten ר'. . . אמר בה שימה אוחרי eingeführt (Z. 51, 57, 63). — Lev. r. c. 34 (8): ר' סימון בשם ר' אלעזר אומר בה ד' שיטין. Vier Sätze vom Üben und Nichtüben der Liebeswerke7; der 2., 3. und 4. mit רי לוי בר חייתא ... eingeleitet. — Schir r. 1, 5: אמר בה שימה חורי ר' שמואל בר נחמן אמר תרתין :(Lev. r. c. 2 (6) אמר בה ג' שיטין שימין; der zweite Satz mit אמר שיטה . . eingeleitet. — Koh. r. 3, 11: 'ש בתרב הכתוב אמר בה תרתי ש Tanch. במדבר הכתוב 29 Anf.: מדבר הכתוב מרח :s. auch ob. S. 73, Art. מרח.

Erubin 86 b (Jochanan): ר' יוסי אמרה (der eine Tannait bringt hier dieselbe Ansicht zum Ausdrucke, wie der andere in einem dann angeführten

¹ S. Ag. d. Tann. II, 547, 3. ³ S. Frankel Mebo 14b.

⁵ Ib. S. 466. 6 Ib. II, 288, 2.

² So einendiert Frankel im Komm. z. St. 4 S. Ag. d. pal. Am. I, 467, 2.

⁷ Ib. II, 80.

Halachasatze); Pesachim 18a (Simon b. Lackisch): ר' יוסי בשימת ר' עקיבא רבו אמרה; ib. 53b (Raba): ר' שמעון בשיטת ר' יוסי אמרה; R. H. 30ab, Sukka 41a, Menach. 68b (Nachman b. Jizchak): רבו יוחנן בן זכאי בשיטת ר' יהורה אמרה: Megilla 27b (Jochanan): ר' מאיר בשימת ר' יהודה אמרה; Meïla 13b (Jochanan): ר"א בשימת ר' עקיבא אמרה. S. auch Menach. 71 b. — Beza 27 a: ר' עקיבא אמרה. — Gittin של ר' אלעור (Zeïra): ירד ר' שמעון לשימתו של ר' אלעור; Nidda 19b (Jochanan): ירד ר' מאיר והלכו בית שמאי לשימתן ובית הלל לשימתן :Nazir 10a. – לשימת עקביא בן מהללאל. – Nedarim 10a (Abaji): שיטה אחת הן ... - Wenn bei widersprechenden Überlieferungen der Widerspruch dadurch behoben werden soll, daß die einander gegenüberstehenden Meinungen ihre Autoren tauschen und dem einen die Ansicht des andern zugeschrieben wird, lautet die Formel: מוחלפת השימה. Sie wird besonders durch Jochanan angewendet, S. Berach. 17b, 49b, Pesach. 49b, 55a, Beza 3a, 9b, 10a, Jebam. 104a, Chullin 128a. Anwendung der Formel durch andere Amoräer: Kethub. 24a (Rab), Kidduschin 64b (Rab). In den meisten Fällen wird die so formulierte Lösung durch einen spätern Amora für unnötig erklärt, indem der Widerspruch auf andere Weise behoben werden könne. Die Formel dafür lautet: לעולם לא תיפוך (s. Art. הפך,); auch für Berach. 17b, wo die Ausgaben die dem מוחלפת genau entsprechende Formel haben: ל' לא תחליף, ist die Lesart מיפוך gut bezeugt. — Wenn ein Gelehrter seine eigene Ansicht aufgibt und die seiner Gegner oder einer andern Autorität annimmt, lautet die Formel (aram.): , , בשימתיה דעמואל בשימתיה דלוי :Sukka 46 b (בשימתיה די בשימתיה די Sabbath 140a: קם אביי בש' דשמואל; Sabbath 92a: יחנן בש' דר' אלעזר קם ר'אלעזר בש' דשמואל; רבא קם רבא בש' דאביי; B. Bathra 158b: אילא דר' אילא קם רבא קם רבא הי יורא קם כשיטתיה דר' אילא Kerith. 18a: קאי ר' משום דקאי ר' אוניגא; Nidda 8b: משום דקאי ר' חנינא בן נמליאל בשימתיה. — Nazir 32b (Rabba): בין נמליאל בשימתיה. לר'אליעזר ואוקמוהו בשימתיה.

Ganz vereinzelt steht die Bedeutung da, in welcher שימה) im Seder Elija rabba (Tanna dibe Elija) angewendet ist. In Kap. 6 (ed. Friedmann c. 7, p. 33) schließt die Anführung der Verse aus Amos 7, 1—3 mit den Worten: היא שימה ראשונה; mit den Worten ובשניה הוא אומר folgen dann die Verse 4-6. Hier bedeutet also שימה die Versgruppe. Etwas weiter unten (S. 34, ed. Friedmann)² die Anführung der Versgruppen Ezech. 1, 1-3 und 4ff. durch die Worte אומר מהו ובשנייה ובשניה unterbrochen. - In noch anderer Bedeutung findet sich der Ausdruck im Kap. 29 (ed. Friedmann c. 31, p. 160): ישב הקב"ה וברא את עולמו שתי שימות שימה ראשונה שני אלפים רכבות כרובים שני אלפים... Hier bed. שימה die Weltperiode; die zweite der Weltperioden wird nicht angegeben, doch ist aus der Fortsetzung ersichtlich, daß dieselbe mit der Sünde Adams beginnt3. Auch die kleineren Perioden innerhalb der zweiten großen Weltperiode werden mit demselben Worte bezeichnet; S. 162: מן המבול וער דורו של מנשה אחת ib. S. 163: אחת שימה האחרון שימה ועד שנבנה ועד שנבנה .

י in der Massora, s. Frensdorff S. 12. ² Daraus in Lev. r. c. 2, Anhang aus Seder El. r. ³ S. Friedmanns Einleitung zum Seder El. (hebr., S. 106).

שיח שיח, Hiphil: sprechen. Die stockende Redeweise, mit der Esau seinen Vater zum Essen auffordert (Gen. 27, 31), im Gegensatze zur natürlichen Redeweise Jakobs (V. 19) wird in Tanch. B. תולדות 15 so gekennzeichnet: אומר היאך הוא הומר היאך הוא הואר הואר שמיח במירחא. — Sonst sind noch Beispiele aus Pes. r. anzuführen. 146b (zu Jes. 49, 8): אני 153a (Jakob sagt in Bezug auf אני Gen. 28, 13, mit Hinblick auf אני Gen. 15, 1 und 26, 24): אני שלא הסיח עמי בלשון (Hierauf zu V. 19: אנכי מיד התחיל מדבר עמו בין הבתרים (Gen. 15, 13): באנכי (באנכי בין הבתרים (Cen. 15, 13): באנכי (Cen. 15, 13):

שיך, Peal: zu etwas gehören. Gen. r. c. 48 (6), zu Gen. 15, 5: יאינו שייך לומר הבט אלא מלמעלה למטה.

שיר, Pael: übrig lassen. שיר bedeutet, daß der Autor des Mischnasatzes etwas übrig gelassen, d. h. nicht berücksichtigt, nicht aufgenommen hat. Wenn sich diese Behauptung auf eine einzige Einzelheit bezieht, wird im Talmud daran die Frage geknüpft: שייר דהאי שייר (was ist denn noch nicht berücksichtigt?). S. Sukka 54a, Taan. 13b, Jebam. 21b, 73b, B. Kamma 10a, 15a. — Baba Mezia 51a (Raba): ממאי דשייר בתתניתין קא מפרש בברייתא.

שכח, Aphel: finden. Im jerusalemischen Talmud lautet eine sehr oft vorkommende Formel, mit der eine Baraitha angeführt wird, die zur Bestätigung oder Ergänzung oder Berichtigung des anderweitig bekannten halachischen Lehrstoffes dient: אשכח תני ("er fand, daß tradiert werde"). Z. B. Schebiith 39 a 42. Ein anderer formelhafter Ausdruck ist אשכחת אמר oder bloß אשכחת (was etwa dem נמצאת אומר der tannaitischen Terminologie 3 entspricht). Er dient zur Zusammenfassung von Kontroversen, an denen Autoritäten aus verschiedenen Zeiten beteiligt sind (s. Sabbath 6a 13, 7a 34, Pesachim 31a 73), oder zur Zusammenfassung des Ergebnisses einer Kontroverse (s. Sabbath 12d 9: אשכחת אמר מה דצריכא לר' ירמיה פשיטא לר' יצחק בן אוריון; 13d 4; Erubin 19b 25; Joma 38c 4; Megilla 73c 25), oder auch zur kurzen Angabe eines bedeutsamen Ergebnisses (Joma 41 c 65: אשכחת אמר היום של אותו של בודות של R. Haschana 56b 58). In gleichem Sinne steht אשכחנן (wir finden) in Pesachim 28a 41. — Von einer

¹ Beispiele aus beiden Talmuden für . מייך ב s. bei Levy IV, 546a.

2 Aus Seder Moed seien folgende Beispiele zitiert: Sabbath 2d 40, 4b55, 5a46; Erubin 18d 4, 22a 48; Pesach. 33c4; Joma 39a 23 (אשכח תני , 49, 44d 70; Sukka 55b 50; R. Hasch. 56c 4 (אשכחת תני , ebenso 58d 16, 59c 42, 70); Taan. 66a 55 (אשכח תני לה ר' חייא, ebenso Megilla 70d 16); Megilla 70b52. — Berach. 9c 40: שלינ Rader z. St. (S. 130) zitiert eine Leseart, in der ופלינ S. Tann. Term. S. 115.

tannaitischen Tradition, die vergeblich gesucht wurde, heißt es Erubin 19b איתבעת מתניתא ולא אישתכחת.

Chagiga 15 b. Zur Rechtfertigung Meïrs, der sich nicht scheute, von dem Apostaten Elischa b. Abuja Belehrung zu empfangen, sagt Simon b. Lakisch: קרא אשכח ודרש (er fand einen Bibeltext und deutete ihn) nämlich Prov. 22, 17 לדעתי). nicht לדעתם). S. ferner Sukka 51 b (Rab) in bezug auf eine Einrichtung des Tempels: קרא אשכחו ודרוש (Zach. 12, 12); Ab. zara 52 b (Papa); Menachoth 77 a (Chisda zur Rechtfertigung einer Meinung des Amora Samuel); Arachin 14 b. 27 a (Nachman b. Jizchak); Sota 21a ob. (קרא) ואשכח ר' ישמעאל ואשכח (לעולם ר' ישמעאל ואשכח (אולם ר' ישמעאל ואשכח nach Feststellung einer halachischen These die exegetische Begründung einer anderen, verwandten These gesucht wird, lautet die Formel: . . (= אשכחן (מצינו מגלן (מנין) S. Pesach, 66 b, Jebam. 9a (אשכחן צבור משוח מגלן), Bechor. 54a. — Daß die Substantiva משכן und משכן für einander gebraucht werden, ist Erubin 2a so ausgedrückt: אשכחן משכן ראיקרי מקרש ומק' דאיקרי משכן. — Sabbath 5b. Pesach. 2b: אשכחנא למאן האמר (wo finden wir). — Sota 12b: . . . . בשלמא למאן דאמר משכחת לה . . היכי משכחת לה . . אלא למאן ראמר . . היכי משכחת לה ; s. auch Sabb. 135b. — Ib. 94b: מלאכה שאינה צריכה לגופה לר"ש היכי משכחת לה; Pesach. 75b: משכחת לה כגון ... R. Hasch. 6a: ... משכחת לה כגון. ... Jebam. 36a: נפק דק ואשכח, Eleazar (b. Pedath) "ging hinaus, suchte und fand" einen Mischnasatz: denn er hatte gefragt, ob es möglich sei, daß eine von Simon b. Lakisch gelehrte wichtige Halacha nicht in der Mischna gelehrt sei. S. auch B. Mezia 20 a (Rabba). Dasselbe bei gefundenen Baraithasätzen, B. Bathra 172 b, Ab. zara 10 a. - Berach. 19 a. Josua b. Levi hatte behauptet, ein gewisser Grundsatz finde sich 24 mal in der Mischna angewendet; Eleazar b. Pedath fragt: Wo? Darauf jener: לכי תשכח (wenn du finden wirst, d. h.: suche und du wirst finden). Eleazar suchte und fand drei solcher Mischnastellen. בפק דק ואשכח תלת. — מכח מעכח auch Sabb. 143b.

קְּלֶּכֶּל, vollständig. Sota 36 b, zu Gen. 35, 18 : בנימין שלם (plene geschrieben, s. Art. מלא). — Zebach. המנה שלימה

Name. In der Bed. Titel, Kategorie s. j. Horajoth 46a שם השתחוייה : cd שם הכנסה ; כל שם הוצאה ; כל שם השתחוייה : u. s. w. — Beispiele für על שם J. Joma 44b 48: der Hohepriester fungiert am Versöhnungstage nicht in den Goldgewändern על שם אל תתהדר נתחייב מיתה על שם ופורץ :Berach. 3b 58 לפני מלד נדר ישכנן נחש (Koh. 10, 8); ib. 13d 70, auf die Frage, warum in der Mischna Berach. IX, 3 Regengüsse und gute Nachrichten nebeneinanderstehen, antwortet Levi mit dem Hinweise auf Prov. 25, 25: על שם מים ... ושמועה מובה. — Pesikta 191a. Weshalb erschuf Gott Fromme und Frevler? כדי שיהו מכפרים אלו על אלו .. ולמה נקרא שם גם את (Koh. 7, 14). — Lev. r. c. 1 (2): ולמה נקרא והלבנון על שם ההר הטוב הוה והלבנון (Deut. 3, 25); ib. c. 9 (1), zu I Chron. 2, 6: איתן זה אברהם אבינו על שם משכיל לאיתן האזרחי (Ps. 89, 1). - Koh. r. Anf. על בהקהל על האיו דבריו נאמרים בהקהל על שם שנאמר אז יקהל שלמה (I Kön. 8, 1). — שום statt שם. Pesikta 177a. Wenn Jochanan seinen alten Lehrer Chanina besuchte,

machte er, bevor er eintrat, ein Geräusch, das ihn ankundigte, על שום ונשמע קולו בבאו אל הקרש (Exod. 28, 35). — Lev. r. c. 10 (7), zu I Sam. 17, 49: . . . אויביך (Deut. 33, 29); Lev. r. c. 15 Ende, zu Jes. 14,41. Das Reich Babylonien heißt מדהבה wegen Dan. 2, 32, 38: על שום ראשיה דדהב אנת הוא רישה די דהבא. - Ib. c. 34 (12). Ein Mann erbarmt sich während einer Hungersnot seiner geschiedenen Frau und gibt ihr Almosen, על שום ומבשרך שלכך נקרא שמה מרים :(Jes. 58, 7). — Schir r. 2, 11 לא תתעלם על שום שנאמר וימררו את הייהם (Exod. 1, 14) כי מרים לשון מירור הוא. Beispiele für בשם. Lev. r. c. 3 (2), zu Lev. 2, 1, nach Ps. 22, 25: וכשם את קרבנו; Echa r. 1, 13, zu Ps. 71, 19: . . בשם שהתחתונים צריכין לעשות צדקה אלו עם אלו כך העליונים.. — Pesikta 107a: כשם שאמר ישעיה. — Beispiele für לשם. Tanch. כל מה שכתוב בתורה לשום שלום הוא נכתב אע"פי שכתוב בתורה :5 צו וכתבו שלום שלום המלומה. — Ib. בהעלותד 20: ברים אשר שלום נכתבו שהן כתובים לשמו של הקב"ה.

Beispiele für שֵׁם הַמְּפוֹרָשׁ (Tann. Term. 159). Schir r. 4, 5, zu Exod. 4, $_{28}$: שם המפורש (Koh. r. 3, $_{11}$ (העלם): המפורש המפורש.

Aus dem bab. Talmud sei zunächst erwähnt die aram. Phrase: מַּאן ְּדְּכֵּר (wer hat seinen Namen erwähnt?); sie wird angewendet, wenn in der Mischna (oder Baraitha) eine Einzelheit vorkommt, von der in diesem Zusammenhange nach der Voraussetzung des Fragestellers nicht die Rede zu sein brauchte. Sabbath 57a: מברלה מאן דכו שמה (פבילה מאן ד' ש'; Pesachim 8b: מבילה מאן ד' ש'; מרות מאן ד' ש'; B. Bathra 11b: הצרות מאן דומן; ib. 76a: אותיות מאן דכר שמייהו

Nazir 23a (Jochanan), zu Gen. 13, 10: מכל הפסוק הזה על שום עבירה נאמר ; Sota 11a (Jizchak) zu Exod. 2, 4, s. oben S. 202, Anm. 1. — משום דכתים, Berach. I3a, B. Bathra 84a¹.

בּקֶּקוֹ. S. unt., Art. תַּמָּן.

אממ , Ithpael: sich entziehen. Temura 30 b, zu Deut. 23, 14: לא ^{2} לישתמים להמות, בית אתנן וונה וכלב אתנן וונה וכלב אתנן אוו לבהמות באון אין אין אוונה וכלב באתנן אוו לבהמות באוו אין אוונה באווי אין אוונה ובא בשמעינן: Widda 52a: . . . לא לשתמים תנא ולאשמועינן: Bechoroth 56a: . . . . אשתמיםתיה הא דאמר ר'

ישום in der Massora, s. Frensdorff, S. 12. ² So lasen Tosaphoth; im Texte steht die Pealform: גישמום.

שמע, Peal: hören, verstehen, entnehmen. Wenn eine These durch einen Autor einem andern Bibeltexte entnommen wird, als dem durch einen andern Autor zu diesem Zwecke zitierten, wird die Angabe hierüber so eingeführt: (הכא) הרא ממע לה מן הרא ...'ז. S. j. Schebiith 35a 70, Bikkurim 64c 60, Pesach. 30c 63, Joma 38 a 50 (= Taan. 67 d 62), R. Hasch. 56 a 57, Moed Katon 80 d 37, 39; Pesikta 64a (= Pes. r. 87a). Ebenso שמע לה מהדין קרא, Echa r. Procem. 21 Ende. Auch wo keine andere Deduktion vorhergeht, wird die Angabe der Bibelstelle, der die in Frage stehende These entnommen wird, mit אים לה מן הדא ... ישמע לה מן eingeleitet; s. Sabbath 15c 64, Taan. 63c 67; Esther r. Einl. (שמע לה מן הדין) שמע לה מן הרא ist mit י(קרא דכתיב. — In Schir r. 1, 2 מובים) der Hinweis auf eine tannaitische Tradition eingeleitet?. - Maaser scheni c. II Anf. (53b 7, 12): ר' יונה שמע לה מן הרא ... חזר ר' יונה ושמעה מן הכא; Joma 45 a 3, 8 dasselbe. — Ein Procemium Jizchaks 3 gibt unmittelbar nach dem Procemientexte einen Ausspruch Jochanans, so eingeleitet: ר' יוחנן שמע לה מהדין קרייא. Echa r. Procem. 19. Esth. r. 1, 9. — In i. Pea 18d 19, Maaser scheni שמע לה מו הדא auf einen Traditionssatz. — שמע כולהון מו הדין קרא, Pea 15d 60, Challa 57b 12, Jebam. 11d 16; (מיכא) שמע [ל]כולהון מן הכא (Terum. Anf. (40 a 52), Sanh. 26 d 59, Schebuoth 34b 53, 34c 1, Ab. zara Anf. (39a 55); שמע כולהון מהדא Sanh. 18 b 65, 68. — Lev. r. c. 22 (9), Midr. Sam. c. 13 (2): אין מן סינה כלום מינה לית את הרייא לית מונה dieselbe Formel ohne קרייא 18d 29, Megilla 72c 58, Sota 18b 7, s. auch Joma 43d 48. — Joma 38b 7: אית דבעי בו להיש מישמעינה מן הריו סופיה דר"ש בן לקיש מישמעינה מן הריו מישמעינה (נישמעינה) מר הדא. Berach. 8b 12, Pea 16c 16, ib. IV Anf. (18a 49), Maaseroth Anf. (48c 57), Maaser scheni 53b 30, Nazir VII Anf. (55d 54); Lev. r. c. 7 (2). — Megilla 72c 60: מאן דבעי ... מן הדא Mit der Formel. — משמעינה מבאות מן wird die Deduktion einer These aus einem Halachasatze eingeführt; s. Berach. 2b 2, 4b 58, 4c 36, Pea 15a 45, 16c 4, 17b 9. 17c 59, 17d 31, 18d 49, 56, 19b 48, 19d 18, Joma 43c 3, 41, 54d 21, Beza 63 a 15, Megilla 72 b 72. — Mit מה את שמע מינה wird gefragt, wieso sich eine These aus einem für dieselbe zitierten Bibeltexte ergibt, s. Pea 16 c 17, Terum. 44 a 72, R. Hasch. 57 a 8,

Sota 19d 17, Nedarim 37d 41. — Ruth r. 2, 14: . . את שמע מינה תרתי ("du entnimmst daraus zweierlei"); Lev. r. c. 34 (8) dafür: אנן

Beispiele für das hebräische Verbum. Gen. r. c. 78 (10), zu Gen. 33, 5 (חנן), verknüpft mit Gen. 43, 29 (חנן): לפי ששמענו חנינה (חנן), verknüpft mit Gen. 43, 29 (חנן): לפי ששמענו חנינה (הויכן שמענו להלן). באחד עשר שבמים ולא שמענו בשבם בנימין והיכן שמענו להלן. c. 84 (4): , לא שמענו והיכן שמענו 38b (vgl. Pes. r. 69a, Tanch. חקר 22), zu Ps. 99, 6: . . ובאהרן . . . ובאהרן הרין שמענו במשה . . . ובאהרן אבל בשמואל לא שמענו והיכן שמענו מן הדין קרא . . . Pesikta 124a (Ruth r. 2, 12): . . . . אבל בשמואל לא שמענו שהיכן שמענו מן הדין קרא פוארן באלשה מקומות שמענו שאדם משמיע תלמודו סמוך למיתתו (nämlich Prov. 22, 21; Koh. 12, 13; Hiob 10, 22). — J. Pea 18d 16: . . . שמענו שיש לך לשמוע (Simon b. Lakisch, zu einem Agadasatze Jochanans) ייש לך לשמוע: גדולה מון

Im bab. Talmud ist eine häufig angewendete Formel קַּמֶּע מִינָה ("entnimm daraus"); mit ihr wird eine aus einem Halachasatze sich ergebende weitere These, sei es allgemeinen Charakters, sei es speziellen Inhaltes, eingeleitet. So beginnt die Erörterung von M. Berach. II, 1 mit den Worten: שמע מינה מצות צריכות כוונה (Berach. 13a). Als Resultat einer Diskussion lautet die Formel so: שמע מינה . . . שמע מינה מינה (s. Berach. 27a, Sabbath 144b). — Berach. 11a: . . . מינה (von selbst ist daraus zu entnehmen, daß . . . .). An einen Fall aus der religiösen Praxis Rab's knüpft sich die Bemerkung: שמע מינה תלת (entnimm daraus drei Thesen); es wird dann jede besonders mit der Formel שמע מינה eingeführt (Berach. 27a). Ebenso Pesach. 4a, an einen Bericht über die Ankunft Rab's in Palästina bei seinem Oheim Chija. Mit שמע מינה חלת knüpft Huna b. Josua seine Folgerungen an einen Mischnasatz an, Pesach. 98a. S. auch Pesach. 107a, Jebam. 46 b, Temura 26b; Erubin 101b: שמע מינה מהאי מתניתא תלת; Pesach. 5 b: שמע מינה מדר' עקיבא תלת. — Eine ähuliche Formel ist: שמעת מינה מדר' עקיבא תלת. So beginnt die Erörterung der M. Sota VII, 7 mit den Worten: שמעת מינה חולקין כבור לתלמיר במקום הרב (Sota 40b); die der M. Pesachim VIII, 1 so: שמעת מינה יש ברירה. S. auch B. Kamma 88a: . . רשמעת מינה תרי (in bezug auf einen Bibeltext). - Meila 15a, zu Lev. 5, 15: מהאי קרא קדשי בדק הבית שמעין מינה קדשי מובח לא שמעין מינה: Berach. 31a, zu I Sam. 1, 13 ff.: כמה הלכתא נברוותא איכא למשמע מהני קראי רחנה. — Jebam. 76 b (Schluß einer Diskussion): אלא מהא ליכא למישמע מינה. — Pesach. 44b: מדרבנן נשמע לר' עקיבא.

Die persönliche Belehrung, durch die jemand in den Besitz eines Halachasatzes gelangt ist, wird so betont: "Ich habe von ihm selbst gehört". Sukka 12a (Jakob): שמעית מיניה דר' יוחנן תרתי (Gittin 33b (Samuel b. Jehuda): שמעית מיניה דר' אנא תרתי S. auch oben Art. פרש, S. 168. — Sehr gebräuchlich ist die passive Ausdrucksweise: ... א שמיע ל... Berach. 16a (Frage Raba's

¹ S. Die Ag. d. pal. Am. I, 228, 3.

2 Da die Formel gewöhnlich mit der Abbreviatur "" geschrieben ist, läßt sich nicht genau bestimmen, wann ypw und wann nypw zu lesen ist.

an einen älteren Amora): מידי שמיע לך בהא (hast du etwas hierüber gehört?); ebenso M. Katon 16a (Frage Abajis). Sabbath 89a (Frage eines Gelehrten an Kahana): מי שמיע לך מאי הר סיני (hast du gehört, was der Name des Berges Sinai bedeutet?); Erubin 21a (Frage Chisda's an einen Agada-Ordner, zu Hoh. 7, 14): מי שמיע לך חרשים וגם ישנים מהו .— Sabbath 34a (Aschi): אנא לא שמיע לי הא דרבה בר רב הונא וקיימתיה מסברא; vgl. auch Berach. 57b unt. — Erubin 77 b (Frage Aschi's): . . לא שמיע לך הא ל, ebenso ib. 78 a. — Schebuoth 16 a: מר מאי דשמיע ליה קאמר ומר מאי בשמיע ליה Berach. 55 b. Drei bab. Amoräer sitzen zusammen und kommen überein: כל חר וחד מינן לימא מילתא דלא שמיע ליה לחבריה; s. Ähnliches Erubin 64a. — Von Joseph, dem blinden Schulhaupte von Pumpeditha, wird mehreremal berichtet, er habe über gewisse Halachasätze sich geäußert: לא שמיע לי הא שמעתא, worauf ihn Abaji daran erinnerte, daß gerade er den betreffenden Satz gelehrt habe. S. Erubin 10a, 41a, 66b, 73a, 89 b, Nedarim 41 a, Makkoth 4 a, Nidda 39 a, 63 b. — Chullin 39 a, 139 a (in bezug auf einen zwischen zwei Äußerungen Simon b. Lakisch's gefundenen Widerspruch): 'ר מ' מ' בתר ה' לבתר ה' יוחנן רביה הא לבתר ה' מ' מאן. — Berach. 25b: מאן .. שמעת ליה ראמר. — Jebam. 77b (Joseph): אמעת ליה לרב יהורה דאמר. ראמר מא קאמר ... - Besondere Erwähnung verdient noch die ungemein oft vorkommende Formel מא שמע ("komme, höre", mit der die Beantwortung einer Frage eingeleitet wird, sei es durch Hinweis auf eine tannaitische Tradition, sei es auf eine andere Überlieferung (s. Sabb. 22b; 29a). - Aphel. Arachin של: מניגא אתי לאשמועינן; Kethub. 71a ob : כהנת אתי לאשמועינן. — Sehr häufig ist das Partic. des Aphel in der Formel א משמע לן), "er läßt uns verstehen". Pesach. 89a: . . . מאי קמשמע לן הא קמשמע לו S. noch den folgenden Artikel. 1

לְּשְׁבֶּעָּלְ, der aus dem biblischen Textworte ohne weiteres sich ergebende Sinn, der Wortsinn. J. Berach. 11d 4, zu Deut. 33, 23: אישתתקן (Gen. r. c. 1 (5), zu תאלמנה, Ps. 31, 19: מלא כמשמעו ; s. ib. 31 (6), 44 (6); Lev. r. c. 34 (6): von den fünf Bezeichnungen für den Armen ist יעני כמשמעו ; Schir r. 3, 3: von den Namen der Prophetie bed. אַשָּׁ etwas Schweres, כמשמעו ; s. noch ib. 3, 10; 4, 14; Echa r. 1, 16 g. Anf.; Koh. r. 1, 4; 2, 5; Tanch. ib. 3, 10; 4, 14; Echa r. 1, 16 g. Anf.; Koh. r. 1, 4; 2, 5; Tanch. 17, 28f. — Pes. r. 12a: ממרא של מקרא במשמעו של מקרא באור וולכו אוודעים .. מה תלמוד (ה. ביודע שערות sam. 17, 28f. — Pes. r. 12a: אין אנו יודעים .. מה תלמוד (Gen. r. c. 36 (6), zu Gen. 9, 23: יודע שערות (אור); s. auch Joma 40a 40; Baba Mezia 11c unt.; Gen. r. c. 36 (6), zu Gen. 9, 23: אור מלמר שנתנו ידיהם על פניהם ממשמע שנאמר וולכו אחורנית איני יודע שערות (אור); s. auch ib. c. 60 (5), 80 (10). — Kidduschin 61c 47: שהוא כל שהוא .. — Bikkurim

¹ Beispiel für den Ithpeel, Erubin 65a: מכרי הגי קראי משתמעי כמר ומשתמעי בין למר בין למר 2 Variante (auch j. Chag. 77 c 23) אינ. ³ Var.: משמועו

64d 70, 72, zu Deut. 26, 13: במשמע העליון במשמע (ib. Z. 68 bloß: היכן הוא משמען של דברים (ib. ברים ברים ib. היכן היכן הוא משמען של דברים (ib. 2. 68 bloß: היכן הוא משמען של דבר ברים ווא משמעו של דבר ברים ביניהון ווא משמעות דורשין ביניהון ווא משמעות ביניהון ביניהון ווא משמעות ביניהון ביניהון

Seltener ist das mit מְשְׁמָע gleichbedeutende מְשְׁמָע. Sabb. 4c 23, zu M. Sabbath II, 1: ולא בפתילת המדבר כשמועה; s. auch ib. 14c 33.2

Von dem hebr. Substantiv אָשָׁמָע ist zu unterscheiden אָשָׁמָט, das Part. Aphel des aramäischen Verbums, das im bab. Talmud in vielfacher Anwendung vorkommt. 3 Die Formel מאי משמע bed. "was läßt entnehmen" (woher weiß ich); der Objektsatz dazu ist aus dem Zusammenhenge zu ergänzen. S. Berach. 5 a, wo Ps. 149,6 auf das Lesen des Schema am Abende gedeutet wird. Dann folgt die Frage: מאי משמע, d. h. woher weiß ich, daß sich dieser Vers auf das Lesen des Schemas bezieht? Antwort: Aus dem vorhergehenden Verse ("auf ihren Lagerstätten"); s. auch ib. 11a, 27a, Joma 54a ob., Sukka 25a, Nedar. 39b. Die volle Formel s. z. B. Sabbath 53b unt.; הרתיב (לישנא דגלוי הוא שהוזות לישנא בהאי משמע דהאי משמע בהאי וונה . . (Prov. 7, 10). Ib. 54b: מאי משמע דהאי נימון לישנא דמיכף; Antwort: ראשו (Jes. 58, 5). S. auch Erubin 65a, zu Hiob 41, 7; Joma 10a, zu Jerem. 49, 20. — Berach. 52 b: מורא נמי דברא (das Partiz. בורא bed. auch die Vergangenheit); Joma 38 b, zu I Sam. 2, 9: חסידו מוכא משמע (Frage: ה' bedeutet doch mehrere Fromme?); Nedarim 55a (mehrere Beispiele); Bechor. 3a. — משמע הכי ומשמע הכי ומשמע הכי Nedarim 30b, Jebam. 102b, Sota 31 a; Baba Kamma 3a; משמע רגל ומשמע שן. — Pesach. 66 a: מועדו לא משמע ליה. — Nazir 13 a: אדיבוריה משמע או אנופיה משמע. — Gittin 45 a: משמע או אנופיה.

(eig. die gehörte Kunde), die halachische Überlieferung, speziell die der nachtannaitischen Zeit. Das Wort wird sowohl hebräisch, als aramäisch angewendet; als aramäisch erscheint es oft im Stat. emphaticus (שמועתא). Die der tannaitischen Tradition gegenüberstehende amoräische Halacha wird mit unserem Worte bezeichnet in dem Satze, mit welchem, nach j. Chagiga 79 a 41, die babylonischen Gelehrten eine Frage Kahana's beantworteten: שמועה לא שמענו משנה שנינו. Gewöhnlich steht

¹ Sch. tob zu Ps. 18 (18), zu Deut. 7, 23: יהמם מהומה נדולה חרי משמע (1. ערי במשמע). Vielleicht aber ist das מַשְּׁמֶע des bab. Talmuds zu verstehen. Dasselbe gilt wohl auch von dem vereinzelten משמע אהר הכתוב, Tanch. A. כראש, 5 (zu Ezech. 8, 3).

2 S. noch S. 221, Anm. 2, 3.

3 Jastrow (Col. 1599a) macht unnötigerweise ein Partic. pass. des Aphel daraus.

der שמועה gegenüber. Maaser scheni 53 c פי תמן אמרין בשם רב מתניתא מן מתניתא מן ולא ידעינו אם מו (dasselbe Beza 63b 38); s. ferner Demai 22d 25, Terum. 45 c 38, Orla 63 a 66; Gittin 50 a 43. — Kethub. 29 b 22 (Mani zu Chananja): אנא אמרי שמועה ואת אמרת מתניתא תיכמל שמועה מקמי מתניתא. — Im Gegensatze zu der auf eigenem Erkennen beruhenden Meinung, j. Megilla 74 b 3 (Hela zu Zeı̈ra), אמר מן אמר מועה אמר מן אמר אמר - Terum. $45\,c$ 33, 45 d ו: מרי שמועתא (Plural). -- Schebiith 37 c 30: דמר ש בשם דועיר מיניה; Sabb. 3a 49, 15a 41, Kidd. 61a 66: מיניה; Moed Katon 83 c 46 (von Meir berichtet): ואמר שמועתא מן שמיה דר' עקיבא מן ש' דר' שמעאל ולא א' ש' מן ש' דר' עקיבא; — Pesachim 33b 45: זה עומד שמועתו של ר' יוחנן ושל : Sch. tob zu Ps. 1 (16): שמועתו של ר' יוחנן ושל ר"ש בן לקיש; Schebiith 37 c 62 (in bezug auf zwei übereinstimmende Halachasätze Josua b. Chananja's und Simon b. Jochai's): ר' יהושע אמרה אמרה בשם גרמיה אמרה (ebenso Orla 61 b 72): Pea 17 b 12: ר' חייא :Sukka 52a 34: ר' יוסי בי ר' יוסי אמר שמועתא אתא ר' יעקב בר אבדימי : Ruth r. 1, 1: אתא ר' יעקב בר אבדימי ועבריה ש'; Pea 15d 32 (= Kidd. 61c 8): אָרָעה שמועה מן הקבעה שמיה. 4 — Kidduschin Ende (66d): ר' אלעזר חשש להרא שמועתא; Sabbath 3a 46 (Kidduschin 61a 65): לית אנו צריכיו חששין לשמועתיה דרב ששת ובאש לר' אלעזר (51a 35): דהוא גברא מפתחא. — Schekalim 47 c 24 על דלא אחזר ליה ר' סימוו שמועתא. — Eine Regel Jochanans lautet (Sabbath 3a 38): אם יכול אתה לשלשל את השמועה עד משה אם יכול ואם לאו תפוש או ראשון ראשון או אחרון (Jose): . . . הלואי הויין כל שמועתיי בריין לי כהדא . . . . . . אילין שמועתא דהכא. Schebiith 34c 38, Terum. 47a 56, Orla 62a 72.

Das im bab. Talmud gewöhnliche aram. Substantiv שָׁמֵעָהָא (s. den folgenden Artikel) findet sich in palästinensischen Quellen nur selten. Lev. r. c. 29 g. E. מרא דשמעתא; Jebam. 9 b 43: אמר אמר: 3. auch oben Art. שמעתתא

Chullin 137b (Jochanan): מפי שמועה אמרה מפי חני זכריה ומלאכי (in bezug auf eine Halacha Jose b. Chalaftha's); Bechor. 58 b, Jochanan dasselbe (אמרוה) in bezug auf die Halacha's mehrerer Tannaiten; Nazir 53a, Jakob b. Idi dasselbe. — Chullin 54a (Simon b. Lakisch): אמר הוש למוב שאמרו האיש למוב שאמרו (Bechoroth 31b (Rab): אמר דוד ... יאמרו דבר שמועה מפי בעולם הזה (s. ebendas. den von Jochanan tradierten Ausspruch Simon b. Jochai's). — Erubin 64a (in einem Ausspruche Acha b. Chanina's): השמועה זו נאה זוו אינה נאה באה: die Sätze Kahana's und Eleazars in Sanhedrin 88a.

י Vgl. die Gegensätze מברא und כברא 2 S. Frankel, Mebo 16 bf.

³ Variante: "עשאה שו. Hier ist von einem Agadasatze die Rede. 4 S. oben Art. סקר, 5 S. Die Ag. d. pal. Am. III, 4, Anm. 4. 6 S. ib. I, 261.

מתניתא שמעהתא, שמעהתא .— Neben מתניתא Bechoroth 37b, in bezug auf eine Halacha des Amora Samuel behauptet Safra: שמעתתא אמר לה, Samuel. b. Jehuda: מתניתא אמר לה; Nidda 26a: תלת מתניתא ותרתי שמעתתא; Beza 28b: . . שמעתהא . . שמערהא . . מתניתין ומתניתא bed. שמעתא den halachischen Teil der Vorträge. 2 Sota 40a: ר' בשמעתא בר אבא ר' חייא בר אבה ר' חייא בר אבא ר' , Sanh. 38b (von den Vorträgen Meirs): תילתא שמעתא תילתא שמעתא. S. auch B. Kamma 60b. — Vom Halachastudium heißt es Sabbath 10a: והוו עסקי בשמעתא; Erubin 43b: הוא לתחום ונפיק משכתיה שמעתא (Pesach. 4a: דילמא משכא ליה שמעתיה. — Baba Kamma 17a: למשאל (um halachische Fragen zu stellen). — Makkoth 11 b: למישקל ולמיטרא בשמעתא בהדי רבנן, ebenso Sota 7 b. — In der Regel bedeutet aber annum den einzelnen halachischen Lehrsatz. Eine Regel in bezug auf die Nennung der Tradenten eines durch eine Kette von Tradenten bezeugten Halachasatzes lautet (Nazir 56 b): כל שמעתא דמתאמרה בי תלתא קדמאי ובתראי אמריגן (das mittlere Glied der Kette nennt man nicht). — Im Folgenden sind verschiedene Beispiele für die Anwendung des Wortes zusammengestellt. Jebam. 24 b, 109 b: שכיב רב אמר להא ש'. — Nazir 15a: ורב כמאן אמרה לשמעתיה (s. auch Chullin 100a, 108a). — Sabb. 86b, 100 b und sonst: יתיב וקאמר לה להא ש' אמרה לש' דרב קמיה דשמואל: — Sabb. 53a. Sabb. 10 b: כל מאן דאמר לי ש' חרתא משמיה דרב. — Sota 19 a: לא תיתב אכרעך עד ראמרת לי להא ש'. - Nidda 48a: אנמר לש' מפומיה לש' שומרה. - Berach. 33 b, 38b: רייק וגמר ש'. — Erubin 15a, Baba Bathra 84b: "דייק וגמר ש. — דייק וגמר ש. — B. Mezia 22b, Nidda 58b: רשמעתך. – Jebam. 91a: איכא דאמרי להא ש' באפי להא — Jebam. 91a: דשמעתך הדר מר שמעון קא אולה. — Berach. 40a: הדר מר משמעתיה; s. auch B. Bathra 51b. — Nidda 25b: כמה מעלייא הא ש' . Berach. 14b: שנייא הא מעלייא; s. auch Kethub. 21a, Scheb. 45b. — Chullin 124a: מולול בשמעתיה דר' יוחנן. — Ib. 86b: יה ש' דילמא אינש רמיצמרכא ליה ש' . — Jebam. 96 b אינא אינש בי מררשא ולא א"ר דסלקא ליה ש' . Sanh. 51 b. סוניא דשמעתא. — Sota 21 a: דסלקא ליה ש' אליבא ההילכתא. — Kethub. 21b: אליבא דער נעשה דיין. — Ib. 50a: מאן מרה דש . – B. Mezia 84a: ראושא Pesach. 3b: שויתון האי ש' כנדי מסנקן.

Beispiele für den Plural. Pesach. 62b (über Beruria, die Tochter Chanina b. Teradjons): אות מאה מאת מאה ביומא מתלת מאה תרניה תלת מאה שמעתתא ביומא מתלת מאה בלכתא .— Chullin 42b: שב שמעתתא בלכתא ככל הני שמעתתא 140a: שב שמעתתא רסבי במה חריפן שמעתתא דררקי ב-Berach. 48a, Sabb. 24b, 140a: שבעתתא דררקי ב-Berubin 12b: כמה חריפן שמעתתא דררקי -Sabb. 142b: במה חריפן שמעתתה במהי ; s. auch Keth. 62b, Kidd. 29b, Nidda 14b. — Gittin 41a: ש' דלא שפירן שפירן בעלמא שמעתתך -Berach. 56a: ש' דמשבר בהמה ב-B. Bathra 22a: הני ש' דמעשר בהמה -Moed Katon 25a (von dem verstorbenen Safra): הני מאיר לא שמעתתיה בפומין -Chagiga 15b: אמר לא קאמר

שמש, Piel: dienen, fungieren. Echa r. Prooem. 32 (Jochanan über die drei Bedeutungen des Wortes שועה, Jerem. 8, 19): דבור כל מקום . — Lev. r. c. 11 (7), Esth. r. Einl.: כל מקום כל משמש צרה ושמחה פציר סתם משמש צרה ושמחה - Ruth. r. 1, 22: שנאמר ויהי משמש צרה ושמחה קלי) לכאן ולכאן ולכאן ולכאן ולכאן פרי ohne nähere Bezeichnung dient als Benennung der

¹ Zu Tann. Term. S. 192 erg. Bar. Baba Bathra 145b: עלי שמועות und בעלי שמועות. ² S. Die Ag. d. Tann. I ², 488. ³ S. Die Ag. d. pal Am. III, 600, 3. ⁴ S. Die Ag. d. pal. Am. I, 262, 2.

Rosch Hasch. 3 a (Simon b. Lakisch): כי משמש בד' לשונות. 3 Schebuoth 49 b statt dafür . . משתמש . . . 4

שנה בו אליעזר. I. Kal.: wiederholen, Gen. r. c. 3 (5): דבר אליעזר (Var. שנה בו דברים). ^{5} — Gen. r. c. 60 (8): . . דבר שונה של אליעזר של אליעזר (Gen. 24, 34—48 Wiederholung des schon Erzählten). — Esther r. 1, 22: . . . הוא את התורה (das Deuteronomium); ib. ואילו לא שנה לנו דניאל את החלום (Dan. 7, 17ff.). — Ib.: אדם צריך לשנות את פרשיותיו . — Niphal. Lev. r. c. 31 (1): אדם בריך לשנות ומשתלשת (Lev. 24, 1—4; Exod. 27, 20f.; Num. 11, 1—4).

II. Kal: tradieren, lehren, Schir r. 1, 2: אמר ר' ברכיה שנה לי בר' . — Hiphil. Echa r. 1, ϵ : אחד השניני פרק אחד העריני דף אחד השניני פרק אחד s. Levy III, 288a.

III. Piel: ändern. Pes. 37a (Pes. r. 62b) zu Ps. 82, 7: הקב"ם הרברים את הרברים שינה עליהם את הרברים. — Nithpael: geändert werden, sich unterscheiden. Tanch. מה נשתנה קרבנו מכל הקרבנות 8 Anf.: מה נשתנה קרבנו

Zu I. ושנוי בנביאים s. unten Art. הורה. Sanh. 59a (Jose b. Chanina): כל מצוה שנאתרה לבני נח ונשנית בסיני . — Zu II. Kal. Eine nicht sehr häufige Formel lautet: כאן שנה רבי; mit ihr wird angegeben, daß Jehuda I an dieser Stelle der Mischna eine nicht ausdrücklich ausgesprochene, aber aus ihr zu entnehmende Lehre gegeben hat. Jebam. 11 b, 44 a (Joseph), ib. 41 a (Simon b. Lakisch), Kethub. 98b (Rabba b. Abuha), Kerith. 18b (Simon b. Lakisch). - Jebam. 50a (Joseph): כאן שנה רבי משנה שאינה צריכה. - Nidda 62b (Simon b. Lakisch): רבי לא שנה ר' חייא מנא ליה. Die genauere Form dieses das Verhältnis der Baraitha zur Mischna kennzeichnenden Fragesatzes lautet: וכי רבי לא שנאה ר' חייא מניין לו; s. Erubin 92a (Aschi), Jebam. 43a (Abahu). — Chullin 85a (Joch.): ראה רבי שנה לי ר' יוחנן :(Gittin 44b (Abahu - את דברי ר' מאיר ב. . ושנאן בלשון חכמים. ... Sabbath 112b, Erubin 24a (Jochanan zu Chizkija): דבי שנית לנו — Pesach. 84a (Joch.): אני שונה אותה ; Kethub. 74a (Joch.): אני שונה אותה. — Sanh. 38b: לא שנו אלא, in bezug auf M. Aboth II, 19. — Kidd. 75a: . . . הלל שנה. — B. Bathra ובולן שנינו :ib. 19a; שנינו : Berach. 5b, 17a; שנינו ;ib. 19a; וכולן שנינו במשנתנו - Niphal. Sabbath 123b: ובימי נחמיה נשנית משנה זו : Pesach. 19a (Joch.): מערותו של ר' עקיבא נשנית משנה זו. — Hiphil. Makkoth 10a (Zeïra): שלא ישנה אדם לתלמיר שאינו הגון. Jedoch wird das Verbum wohl im Kal

¹ S. ib. 263, 5. 2 Zu Tann. Term. 193: Bar. j. Nazir 51d 33: כל (ברבן 193 מלשון בירות הוץ מלשון קרבן ib. Z. 34, 42, 42, 48, 54 ähnliche Beispiele. 3 S. Die Ag. d. pal. Am. I, 375, 2. 4 S. auch Frensdorff, S. 12; Die Anfänge der hebr. Grammatik, S. 11. 5 S. ib. II, 454, 3; Theodor z. St. (S. 21).

zu lesen sein; vgl. die Aussprüche Rabs, Chullin 133a: כל השונה לתלמיר שאינו ... — Im Aram. entspricht תני (s. diesen Artikel).

Pael: ändern. Kidduschin 35b, zu Lev. 19, 27 (wo קנכם zu erwarten wäre und קנקן gesagt ist): מרשני קרא בריבוריה; Horaj. 20b, zu Lev. 4, 22 (אם Horab): אאני הכא דשני קרא בדיבוריה. — B. Kamma 65a, zu Exod. 22, 3 (המצא מרהוה ליה: 13, 15: מרהוה ליה: 2 — Sanh. 40b, zu Deut. 13, 15: מרהוה ליה: למיכתב דרוש תדרוש או חקור תחקור ושני קרא בדיבוריה בהימב ש"מ.

Widerlegung, Antwort. Substantiv zum Vorhergehenden. Sabbath 3b:

¹ Vgl. שניתי, Mal. 3, 6; ישנא, Echa 4, 1.

² S. Tosafoth z. d. St.

רמשני לך שינויא דלאו שינויא הוא הוא השתא דשנינן כל הני שינויי דאביי דפשתו השתא דשנינן כל הני שינויי דאביי דפשתו הוא שינויא דחיקא. — Kethub. 42b: שינויא דחיקא לק: ebenso B. Kamma 43a, 106a. S. auch Art. פרח.

Aramäisch. בההיא שעתא, Schir r. 5, 5.

שער, Piel: abschätzen, ermessen. Sabbath 4d 48, Sukka 55b 55 zu Exod. 27, 20: לומר שאין לומר שיערו מיד שיערו לומר בלבד להעלות גר תמיד שיערו לומר שאין שושה שלהבת אלא פשתן בלבד.

אם כן נתחה דבריך לשיעורין, Subst. zum Vorigen. Die Einwendung אם כן נתחה דבריך לשיעורין, wird gemacht, wo in einer religionsgesetzlichen Norm eine Maßbestimmung nicht absolut gegeben, sondern von der Beschaffenheit des Einzelfalles oder der in Frage kommenden Personen abhängig gemacht wird. S. Chullin 9a, 32a, Sabbath 35b, Megilla 18b, Gittin 14a, Baba Bathra 29a.

שפל S. Art. אום E., S. 137.

אשׁפּיר, schön, richtig; dasselbe, was im jerus. Talmud יאות (oben, S. 73). Sabbath 82a, R. H. 26a: שפיר קאמר ר' יוסי Joma 13a (Frage): שפיר קא אמרי ליה: Joma 29 b: שי קא מותיב. — Sabb. 146b: איכא איכא לי . . מאי איכא שפיר אלא לי . . שי שפיר אלא לי . . שיי שפיר שפיר שפיר שפיר שפיר המים (es erscheint richtig); s. Berach. 15b, Sabb. 19a, 25a.

שקל, Kal: wägen, für gleichwiegend halten oder gl. nennen. Koh. r. 1, 4 (Jochanan), zu I Sam. 12, 6, 11: שקל הכתוב שלשה גדולי עולם μ שלשה גדולי עולם .— Gen. r. c. 13 (5), nach Hiob 5, 9f. (Hoschaja): קשה היא גבורת גשמים שהיא שקולה כנגד כל מעשה ברא; Pea 15 b 75: תורה של תורה μ שקולות כנגד כל מצותיה של תורה.

ת

תְּבְרָא, Widerlegung. Chagiga 79 b זיי מרניהן מינה מרניתן מינה קיומה. — Gen. r. c. 30 (8): אף היא לא תברא (Jochanan auf einen Einwand, der gegen eine von ihm ausgesprochene These erhoben wurde); dass. Esther r. 2, 5 (מובר הוא לא תברה). — Das Partizipium des Verbums (שובר ב, הָבָר), oben S. 213) findet sich j. Taanith 66 a 33 (Jose): כיל אילין מילייא לא מסייען ולא תברן.

In der Formel א מברא מי ששנה זו לא שנה או מברא den Widerspruch, der zwischen den beiden Teilen eines Mischnasatzes obwaltet (der eine bricht, widerlegt den andern; s. oben das zweite Beispiel des Art. שבר und der dadurch beseitigt wird, daß man verschiedene Urheber annimmt. Zumeist bedient sich dieser Formel Eleazar b. Pedath: Sabbath 92 b, Jebam. 108 b, Keth. 75 b, B. Mezia 82 b, Chullin 16a, Kerith. 24 b; aber auch Samuel (Jebam. 108 b), Zeïra (B. Kamma 47 b) und Jirmeja (ib. 13 a, 30 b). 1

תה', Peal: erstaunt sein über etwas, darüber nachsinnen (vgl. Gen r. c 2 g. E.: יושב ותוהה, von Ben Zôma). Bei einigen durch Amoräer aufgeworfenen Fragen findet sich die Einführungsformel תהי בה ר' יותנן. So תהי בה תהי בה, B. Kamma 112b, Keth. 107b, Kidd. 55b; ferner Eleazar: B. Kamma 76b, Erubin 66a; Simon b. Lakisch: Zebach. 13b; Zeïra: Chullin 5b; התהו בה נהרדעי, Erubin 66a.

אה, Adverbium, apokopiert aus הוב (≔hebr. אוב, wiederum, ferner. — Eine Frageformel lautet: אותו ליכא והא איכא, Berach. 19 a, Megilla 11 b.

תוכ), Aphel: antworten, einwenden. Berach. 8a 8: התיב התיב ר' יעקב בר אידי ; Pea 18b 4: התיב ר' יוסי קומי ר' יוחנן ; Gen. r. c. 30 (8): התיבון (דעתיבון דעתיבון דעתיבון ; Pea 18b 30: איתיבון (דעריביה העיבון העיב אילין תתובתא דהוה ר' ועירא מותיב קומי ר' יסא יוסי היוסי היוסי אילין הווא מתייב היוסי היו

¹ S. die "halachisch-kritische Studie über den Begriff von מברא von Horowitz, Monatsschrift, 1887, S. 362 ff., 452 ff. ² Die Erklärung Baschi's zu ההי ברועה מעמו של רבר), geht auf die Bed. "riechen" zurück. ³ Diese sonst nicht bezeugte Pael-Form bed. die Antwort auf die Einwendung.

Als Subjekt sind die Mitglieder des Lehrhauses, die Führer der Diskussion, hinzuzudenken. Im Singular entspricht z. B. מיחיב רב יוסף, Sabbath 121b.

תורה, der Pentateuch; die ganze heilige Schrift; die Gesamtheit der jüdischen Lehre. Aus dem palästinensischen Talmud seien zunächst diejenigen Ausdrücke hervorgehoben, in denen die Thora, als die Quelle des Religiosgesetzes, personifiziert erscheint, zumeist mit Hinblick auf eine bestimmte Textstelle des Pentateuchs. Sehr gewöhnlich אמרה חורה oder התורה. Pea 18b 42: ומשום שאמרה תורה לא תכלה פאת שדך (Lev. 23, 22). Weitere Beispiele für (התורה) אמרה mit darauffolgendem Bibeltexte: Joma 43a 73, Chagiga 78b 54, Jebam. 2c 8; mit darauffolgender These ohne Bibeltext: Maaser scheni 54c 16 (. . פורמיהו), R. Hasch. 56 c 18 (. הקריבהו). Beispiele für התורה אמרה mit darauffolgendem Bibeltexte: Bikkurim 63c 75, Sabbath 12d 67, Sukka 51d 14, 49, Sota 19c 26, Gittin 46b 22, Sanhedrin 22d 4; ohne Bibeltext: Sabbath 2c 45, Jebam. 2b 32. — Nedarim 41 b 63: לא דייך מה התורה לך התורה - Gittin 50a 57: שאסרה לך התורה. — Rosch Hasch. 57c 30: דברה התורה בכל לשון -Kidduschin 62a 60: הקישה הת' . Tb. 63a 66: הקישה . — Schebuoth 38c 36: . . ב התירה התורה ב . . . R. Hasch. 56c 39: התירה הת: Maaser scheni 52d 48: לא התירה הת'. — Ib. 54c 8, Gittin ופטרה הת' Sanh. 26a 55: יתמן התורה זיכת אותה בגיטה - Sanh. 26a 55: הת' קראה : את הבת . — Terum. 47 d 41. הת' קראה הת' – את הבת מים Joma 45 a 28: התורה ק' אותה אכילה; Chag. 79 d 40: הת' קראת אותו קרקע; ib. Z. 45: הת' ק' א' מיטלטל; Nazir 51d 22: הת' ק' לאשכול תירוש: Lev. r. c. 19 (5): הות קוראה אותה קוראה . — Sabbath 12d 14, Pesach. 31d 69, Jebam. 2c 10: הת' ריכת. — Gittin 45d 48: 2.הואיל ולא שיחררתו הת'

Mit מְּדְבֵּר תּוֹרָה oder תְּדְבֵּר תּוֹרָה wird der auf biblischer Grundlage beruhende Charakter einer Halacha angegeben. Beispiele für מדבר תורה Demai 25c 20 (מד' מ' שאינן); Schebiith 36b 42 (מ' ת' נתחייבו); ib. 44, ebenso Kidd. 61c 71 (nach Deut. 30, 5: 'מה ירושת מד' מ' מדבר תורה אף ירושתך מד' ת');

¹ S. Die Ag. d. pal. Am II, 233, 3. 2 Aus tannaitischen Texten ... מתנה התורה מדה, Sabbath 2 d 14, Sukka 51 d 63. 3 Aus tannaitischen Texten. Gittin 46 c 50: רבר תורה הוא המומאה מדבריהן; Maaser scheni 54 b 59: אב המומאה מדבריהן S. auch folgende Seite Anm. 1. — Hier sei noch aus tannaitischen Texten des jerus. Talmuds erwähnt: Sanh. 18 a 38: על מנת שתריננו Schebiith 33 d 1: דין תורה בידו Schebiith 33 d 1: דין תורה (angewendet von Josua b. Chananja) lautet: בתורה הואת, Pea 19 b 69 (Tos. Pea III, 2: התורה הו' בורו בידו בידו הואת).

אני פומרה מד"ת); 39a 73 מדרת שביעית מדרבן) חלה מדבר תורה שביעית מדרבן) אין אדם יורש); 39 c 43; Sota 24 d 50, 52; Keth. 32 b ז ארן אדם יורש); מדבר תורה); Nazir 56a 58; B. Mezia 9d 6 (את אשתו מדבר תורה מעות קונין). — Beispiele für das viel häufigere und zumeist ebenfalls in adverbialem Sinne verwendete דבר תורה: Kilajim 28c 26ff. (שלוקין עלין דבר תורה): Schebiith 34a 58; 39d 43; Terum. 41a 32. 42 d 38, 46 b 13, 15; Maaseroth 50 d 12; Maaser scheni 54 a 37; Challa 57c 46, 59a 64: Sabbath 3a 64 (קריאת שמע ד"ת ותפלה אינה) ר"ח, 5c 11 (אבל בעירובי תחומין ד' ת' הן); Erubin 21a 66, 24d 7; Pesach. 28b 10, 30b 67, 33b 41; Joma 39d 27 (דבר תורה הוא); Rosch Hasch. 57b 38, 59b 25 (אין ד"ת הוא . . אין לית הוא ד"ת); Chag. 79 b 15; Jebam. 10 b 14, 13 d 11; Keth. 27 a 5, 33 a 27; Kidduschin 58c 46; B. Mezia 12b 14; Baba Bathra 16b 39, 48; Sanhedrin 19b 40 (מייתי לה דבר תורה). — Zuweilen steht מדברי תורה statt מדבר תורה, s. Jebam. 15c 29; Keth. 36b 57. — Oft genug steht bloß תורה im Sinne von דבר תורה oder מדבר תורה. Kethub. 33 a 44: זו תורה וזו אינה תורה; ebenso Nazir 56 b 17; Maaseroth 51 d 54: איסור ספיחים תורה: Schekalim 46 b 36: אף על מקח בחצר בשבת :Maaseroth 49 d 64: מקח בחצר בשבת אינה תורה; Challa 59 b 68: הדא אמרה שהנשוד ת; Nazir 56 b 39: הדא אמרה שהנפלים תורה; Demai 25 c 73, 25 d 5: אמרה שהנפלים תורה; Schebuoth 33d 48: כולהון תורה הן. — Der Gegensatz zwischen biblisch begründeter und nicht auf dem Bibelwort beruhender Satzung wird durch דבר (דברי) דבר und (ן) bezeichnet. S. Erubin 25 a 8 מדבר תורה — מדבר תורה); Gittin 45d 2ff.; 47b 47 (-- מדבר תורה) כל דבד שאיסורו דבר תורה . . . וכל) Schebiith 37c 11 (מדבריהו . . שאיסורו מדבריהן: 39 c 54 f.; Challa 59 c 16; 60 a 56; Erubin 21 a 63; Pesach. 27 d 39; Sukka 54a 31ff.; R. Haschana 59 b 61; Gittin 45 c 73; Baba Kamma 7a 19. — Gittin 45c 31: חודבריהם עוקרים דברי תורה. — Andere Ausdrücke für jenen Gegensatz. Challa 59a 16: כאן הלכה למשה) Schebiith 33 b 52, Sukka 54 b 40 הלכה למשה) תורה . . דבר תורה); Nazir 57c 47f (מסיני . . דבר תורה). Schir r. 5, 14: חציו מתקנה :Gittin 44a 45 אם נתעלף אדם בדברי תורה והלכה וחציו מדבר תורה; ib. 46c 38: ליתה מן התורה איתה מן התורה איתה מן ib. 46d 74:

 $^{^1}$ דברי חכמים דברי סופרים רברי מופרים . S. die Baraithaj. Kethub. Ende (36 d): כתובת אשה מדברי תורה רבן שמעון בן נמליאל אומר אין כתובת אשה אלא מדברי סופרים , vgl. ib. 29 b 7: מדברי תורה ברי תורה צריכין. S. auch die Norm: מדברי תורה צריכין אין דברי תורה בריכין . דברי חפרים צ'ח' , Taan. 66a 38, Megilla 70c unt., Jebam. 10 b 7, Keth. 34c 70; b. R. Hasch. 19a und Parall. — Ferner den Ausspruch Jochanans über ישרים עומרים und ברי מופרים , j. Berach. 3b 52 und Parall. (Ag. d. pal. Am. I, 262, 1).

ר' מאיר מחמיר בראשונה ד' ח' בזה תקנו אבל בראשונה ד' ח' היא בשעה שאת יכול לקיים (Abin): בדבריהן כדבריהן כדברי תורה בשעה שאת יכול לקיים דבריהם וד"ת את מקיים דבריהם וד"ת את מפשל דבריהם ומקיים דברי תורה Durch Verbindung eines Wortes mit תורה im Genetivverhältnis wird der dadurch bezeichnete Begriff als biblisch begründet gekennzeichnet. Einige dieser Ausdrücke seien zusammengestellt. Kilajim 27c unt.: איסור תורה (Nedarim 38d 18: הבקר תורה (Pesach. 28a 11: איסור תורה (Opp. ירושת תורה 32d 68, 33d 20: ירושת תורה (Opp. נשואי תורה 37b 76: שבועת תורה (Kidd. 59b 58: "שבועת תורה 37b 76: שבועת תורה (Perach 37b 16: שבועת תורה 37b 74: תורה ... תרומת תורה 37b 74: סודה של תורה ... תרומת תורה 37b 74: סודה של תורה ... הוה , oben S. 136?

בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו (פתורה ובנביאים ובכתובים מצינו (בתורה), 68 (3), 68 (14), 65 (5); Lev. r. c. 16 (4). — Daß auch Propheten und Hagiographen "Thora" sind, wird im Tanch. האו 1, mit Anknüpfung an Ps. 78, 1 (תורתי), so ausgeführt: אמר לאסף וכי יש תורה אחרת שאתה אומר האוינה עמי תורתי כבר קיבלנוה מסיני אמר להם פושעי ישראל אומרים שהגביאים והכתובים איגן תורה ואין אנו (Dan. 9, 10) ולא שמענו . . . ביד עבדיו הנביאים שלא יאמר 10 (Dan. 10) ולא שמענו . . . ביד עבדיו הנביאים שלא יאמר 10 (Dan. 10) ווא הביאים והכתובים תורה הם שלא יאמר 10 (Par. 10) בער 10 (Pon. 10) שלא יאמר 10 (Pon. 10) אוורה הם ואף הגביאים תורה הם ממי למדו 10 (Pon. 10) אוור 10 (Pon. 10) בער שוור 10 (Pon. 10) מכר Verwendung des Verses Zach. 10, 10 (Pon. 10) מכר תורה ממי למדו 10

Poetisch personifiziert erscheint die Thora in agadischen Dichtungen. Schir r. 4, 16: התחילה התורה מבקשת רחמים על ישראל (בני לפני דבאה תורה להעיד בהן Esth. r. 3, 9 g. E.: מיד באה תורה בבגדי אלמנות ונתנה קולה בבכי לפני לפני ... Dem Heidentum gegenübergestellt ist die Thora in einem Agadasatze (Aboda zara Anf., 39a unt.), wo die strengeren Vorschriften der Thora mit den laxeren des Götzenkultus verglichen werden: ... ועבודה זרה אמרה ... 4

¹ Über תורה מבלה als Gegensatz zu דבר (וברי) מלה oder א בר (דברי) מברה -als Gegensatz zu בר (דברי) מיתה האמורה בתורה -dec 166. 2 Hierher gehört auch Bikkurim 64 c 53

³ S. oben S. 217, Z.7. ⁴ S. Die Ag. d. pal. Amor. III, 524,7. Die dortige Angabe ist dahin zu berichtigen, daß die Ausführung über die beiderseitigen Vorschriften nicht zum Ausspruche Abba's gehört, sondern vielmehr dieser in eine anonyme Agada eingefügt ist, in welcher dem König Jarobeam eine das Volk zur Annahme des Götzenkultus verführende Rede in den Mund gelegt wird.

סוף . S. Art הַחְלַה.

לְכִתְחֶלֶּה (eig. "für wie am Anfange"); es bedeutet: von vorne herein und wird gewöhnlich als Gegensatz zu בריעבר oder בריעבר angewendet. Dies ist aus dem Ithpeel von עבר האיעבר), tun, entstanden (שָּבַּעֲשָׁה. hebr. לְּשַבּרְשָׁה). Beispiel, Chullin 2a, die Erklärung der ersten Worte der Mischna Chullin I, 1: הכל שוחטין לכתחלה ושחיטתן כשרה:

עליון .S. Art. עליון.

Aram. Lev. r. c. 1 (5): בסוף תיבותא.

Jebam. 13a: . . מרי ת' ב' Chullin 64b: תרתי תיבות; ib. 65a: שתי ת',

אותיב, אתיב Erwiderung, Widerlegung, Einwendung. Substantiv צו אותיב, אתיב (oben, S. 228). Aboda zara 68a (Ulla): אותיב איז מאר ידע מאי קאמרי רבנן תיובתא פאר (Ulla): מותיב בדאורייתא מותבינן תיובתא והדר עבדינן (עבדינן נעדיגן היובתא והדר עבדינן היובתא והדר עבדינן עובדיגן מעשה (עובדא הדר מ' ת' War. מעשה (עובדא (Var. מעשה (עובדא הדרבנן עבדיגן מעשה (עובדא הדרבת) האמר רב . . ותניא תיובתיה שהיובתיה האור היובתא היובתיה בי שהיובתיה האורי האורי האור האורי האור

תְּנָה (nach Jastrow, col. 886 b, Imperf. Ithpeel von הוג, = Das Wort — stets den Vordersatz einer Frage einleitend — hat fast denselben Sinn

¹ S. Die Ag. d. pal. Am. I, 486.

² S. Tann. Term. S. 129.

wie das oben (S. 124) besprochene ניהא (es ist befriedigend, richtig) und pflegt ebenfalls mit התינח קרבן אנשים קרבו (הוד) Pesach. 89a: התינח קרבן אנשים קרבן ואילך מעיקרא ועד קלי מאי איבא למים; ib.11a: התינח מקלי ואילך מעיקרא ועד קלי מאי איבא למים; Berach. 6b unt.: תינח בחד ביתא בשאר בתי מאי.

תלה, Kal: anhängen, abhängig machen יו. J. Nedarim 37d יותלה (41 b 41), zu Num. 30, 2: המטות הפרשה בראשי המטות הפרשה. — Schir r. 1, 1: תלה הותו בדוד העלית נבואר, בעצמן יותלית נבואר, בעצמן בעצמן יותלה אותו בדוד (s. oben S. 193, Art. קנתורין. — Sch. tob zu Ps. 8 (וווות נתלה בדי לשונות נתלה (Schir r. 8, 14 hat בעשים נתלה בעשים נתלה בעיר ביולדה בבשים (נתלה שיער היותלה עין תלויה יותלה אין (das y in מיער וווות). Ps. 80, 14).

Aram. תלי, Peal. Pea 15c 14: הוא תלי ליה בר' יותנן (Simon b. Abba sagt: Abahu hängt einen dem Unterrichte der Mädchen im Griechischen günstigen Ausspruch Rabbi Jochanan an, tradiert ihn in dessen Namen).

Baba Bathra 109 b (zu Richter 18, 30): תלאו הכתוב במנשה; ib. (zu I Kön. 1, 6): תלאו הכתוב באבשלום ^{3} . — B. Bathra 12a (zu Ps. 90, 12, zum Beweise der These מי נתלה במי הוי אומר קמון נתלה בגדול: (חכם עדיף מגביא).

Das aramäische Verbum ist in einigen Formeln der halachischen Diskussion des bab. Talmuds zu finden. Wenn gesagt werden soll, daß auf einem bestimmten Ausdrucke des Bibeltextes der Ton liegt, gewissermaßen an den damit bezeichneten Begriff die Satzung gehängt ist, lautet die Formel: תלא החמנא . . ב. הלא . . ב. S. Jebam. 20 b (zu Deut. 25, 5): בישיבה תלא רחמנא; ib. 17 b, 20 b, 24 a, 40 a (zu Deut. 25, 6, wo in על שם angedeutet ist יבום בנחלה auf Grund von Gen. 48, 6): ייבום בנחלה 'ת' ר'; ib. 54b (zu Deut, 25, 5): 'ת' ר'; Kidd. 29b (zu Exod. 34, 19): בפטר רחם ת' ר' Makkoth 12a (zu Deut. 14, 23: לפני ה' אלהיך, und Num. 35, 28: בקינוי ביורה ת' ר' ערי מקלם בדירה ת' ר' ערי מקלם בדירה ת' ר' ישב (צע Num. 5,14): בקינוי רבעל ת' ר'; Nidda 35b (zu Lev. 12, 2 ff.): הבעל ת' ה' ביומי ה' ה'. — Ähnliche Bedeutung hat die Formel: הרבר תלוי ב.. (tannaitisch: הרבר תלוי ב..). Das zuletzt angeführte Beispiel (auf eine andere Satzung angewendet) lautet in Jebam. 54 b: ביוםי תליא מילתא . S. ferner Berach. 25a (Lev. 13, 46): בקביעותא תליא מילתא; Pesach. 45b: בקפירה ת' מ' Moed Katon 7b: למימרא דבנהן ה' מ'; B. Bathra 142b: בקפירה ת' מ' - הא בהא תליא (eines hängt vom andern ab, das eine ist ohne das andere nicht möglich); so Sabbath 135 b (Beschneidung am achten Tage und - wenn dieser ein Sabbath ist - Verletzung des Sabbathgebotes); Megilla 6b; Nazir 18b; Temura 18a. - תלי תניא בדלא תניא (er hängt etwas, worüber es eine Tradition gibt, an etwas, worüber es keine gibt), eine öfters von Joseph, dem Schulhaupte von Pumbeditha, gebrauchte Formel des Einwandes; es geht ihr stets der Ausruf מריה דאברהם (Herr Abrahams!) 5 voraus. S. Sabbath 22a, Kethub. 2a, B. Bathra 134b. — Bechoroth 38a (zu Lev. 11, 38): הלמה לי למתלייה בכלי הרם.

קלמוד II. Talmud, eine Disziplin der Traditionswissenschaft. Außer den oben S. 119 f. angeführten Stellen s. noch Gen. r. c. 66 (3), zu Gen. 27, 28: מטל השמים זה מקרא ומשמני הארץ זו משנה דגן זה תלמוד תירוש זו אגדה מורה .. נביאים זה מקרא ומשמני הארץ זו משנה דגן (in Tanch. B. חולדות 16 so: .. בראים התלמוד התלמוד שהוא כים Schir r. 5, 14: מדרשים בתרשיש זה התלמוד שהוא כים Prov. 10, in bezug auf Koh. 1, 7: הרבה בו חכמות הרבה (Vgl. Midrasch Mischle zu Prov. 10, in bezug auf Koh. 1, 7: מינו מלא זה התלמוד שיש בו חכמות הרבה (הדעם במשניות כרקת במשניות במשניות כרקת במעוד מעמו זה התלמוד שכלול בהם ב-15. אור מעמו זה התלמוד שכלול בהם ב-15. אור מעמו זה התלמוד שכלול בהם ב-15.

Der Plural תלמודות findet sich nur in einem Ausspruche Samuel b. Jizchaks², Schir r. 5, 11; aber die Parallelstelle, Lev. r. c. 19 (3), hat statt תלמודות של תורה das jedenfalls sachgemäßere הלכות של תורה.

¹ Lewy (Interpretation u. s. w. S. 19) schlägt vor zu lesen: שבלול בהם, indem der Talmud mit dem Inhalte der Baraithasammlungen gemengt ist.

² S. Die Ag. d. pal. Am. III, 38,7. ³ S. Tann. Term. S. 201, Anm. 2.

⁴ Hier haben die späteren Ausgaben אלמורא. – Über diese hier und in den folgenden Beispielen zu konstatierende Zensuränderung s. M. Lattes, Saggio di Giunte e correzioni al Lessico Talmudico, Torino 1879, S. 85; Tann. Term. S. 202; Die Agada der Tannaiten I², 479 f.

5 Auch hier ist in den Ausgaben א במרא ב במרא ב

zu einer im Namen Rabs tradierten Exegese); Schebuoth 35a (Eleazar zu einer Bar.); Menach. 34a (Raba); Chullin 68b (Rabba). — Hierher gehört auch der Ausdruck: ונסיב לה חלמורא (er, der tannaitische Urheber der betreffenden halachischen Exegese, nimmt dies als Deduktion auf; s. Art. מנסב 11a¹, Moed Katon 3a², Jebam 72a³, Bechoroth 19a, 53a. — Hierher gehört ferner: לחלמורו הוא בא , ההדבר צריך חלמור הוא בא , R. Hasch. 34a. — Der Ausdruck הוא בא , Gittin 66b, ist so zu verstehen, daß man dem Worte הלמור הוא בעיד הלמור שוביר אווי behandelten Ausdrucke hat: Überlieferung, durch die Tradition gestütztes Wissen (vgl. אבונו אווי ביי ביי אווי בעור פונים אווי ביי ביי אווי בער אבונו אווי ביי ביי אווי ביי א

Die Gesamtheit des traditionellen Wissensstoffes, den sich einer aneignet, heißt sein "Talmud". Von einem gewissen Lehrsatze sagt Zeïra in hyperbolischer Weise, er sei ihm so viel wert wie sein ganzes Wissen: ותקילא לי כי כולא תלמוראי, Berach. 24 b; desselben Ausdruckes bediente sich in gleichem Sinne Hamnuna, Menach. 17a. -- Moed Katon 25a (Chaggai): דאוקימתיה לכוליה תלמוראי כי הוינא בר . . . אנא הוינא בר תמני סרי שנין והוה גמירנא: Sabbath 63a (Kahana): אנא הוינא בר תמני סרי שנין אלכוליה תלמורא. -- Kethub. 77 b, in der Legende von Josua b. Levi, der sich vom ער דנהדר Todesengel dreißig Tage erbittet, um sein Wissen zu repetieren, עד דנהדר תלמוראי: Moed Katon 28a, dasselbe von Aschi erzählt, ואהדריה לתלמוראי. --Berach. 38b (Chullin 86b, Kerithoth 27a): ר"ח בר אבא כל תלתין יומין מהדר תלמודיה. — Die vornehmlich exegetischen Erörterungen zur Mischna heißen in engerem Sinne Talmud. Samuel erklärte die Worte in Zach. 8, 10: וליוצא ולבא אין שלום auf die Ruhelosigkeit, die dessen Anteil wird, der sich vom Talmud lossagt und sich auf das Studium der Mischna beschränkt (זה הפורש מן התלמור למשנה). Jochanan, der jüngere palästinensische Zeitgenosse Samuels, fügt hinzu (ib.) מתלמור לתלמור לתלמור; er meint den "Talmud" der babylonischen und den der palästinensischen Schulen. Jochanan wird bei seinen zahlreichen babylonischen Schülern wahrgenommen haben, daß der Übergang von der in der Heimat angeeigneten Art der Mischna-Exegese zu der palästinensischen nicht ohne Störung ihres Seelenfriedens stattfand. Von zwei bedeutenden Babyloniern, die sich zu dauerndem Aufenthalte nach Palästina begaben, sind Äußerungen über den "Talmud Babyloniens" (חלמודא דבבל) überliefert. Der eine, Zeïra, fastete viele Tage, um ihn zu vergessen (Baba Mezia 85a); der andere, Jirmeja, wendet auf ihn die Worte der Klagelieder (3,6) an: "er ließ mich in Dunkelheit wohnen" (Sanh. 24a). Außer den oben (S. 120) zitierten Stellen, an denen חלמוד neben und משנה als Disziplin des Studiums genannt ist, seien noch folgende erwähnt, an denen die späteren Ausgaben מלמוד für תלמוד haben. Baba Bathra 145b, Rab's Deutung zu Prov. 15, 15: משתה ומוב לב משתה בעל תלמור ומוב לב משתה בעל הלמוד ומוב לב בעלי תלמור. Ib. Im Anschlusse an die oben S. 157, Anm. 4 und S. 224, Anm. 1 erwähnte Baraitha wird der Spruch: "Alle bedürfen dessen, der den Weizen besitzt" (הכל צריכין למרי חימייא) so erklärt: זה בעל התלמוד; so nach einer Handschrift. Doch lautet die gewöhnliche, auch handschriftlich bezeugte Lesart: גמרא; gemeint ist dann die auf guter Tradition beruhende Kenntnis des Lehrstoffes 6.

¹ Die späteren Ausgaben: מרקנסיב 2 Die Ausgaben: מר תלמורא. Das dann folgende איף ist mißverständlicher Zusatz, indem man תלמורא (spätere Ausgaben: מ"מ") als Subjekt verstand. 4 Hier ist offenbar statt (wofür die späteren Ausgaben מ"מ" setzen) zu lesen תלמורא, wie in Moed Katon 25 a. 5 Die späteren Ausgaben: מש"ס לש"ם. 6 S. Dikd. Sofrim XI, 397.

תמה, Kal: sich wundern 1. J. Pesach. 32c 34: ולא תתמה; Sabb. 9a 41. — Schir r. Einl. g Anf.: . . כתיב . . . בחים ואל תתמה אם ב יתרו אחת כמה וכמה (Rab): אל תתמה על זה ונמה אל Tanch. B. יתרו 17: הזה בדבר או; ib. וירא 38 Anf.: ואל תתמה על הדבר הזה; ib. שמיני 11: ואל ת' על הרבר 17. Exod. r. c. 15 (24): ואל ת' ואל תתמה שהרי .. על זה, Exod. r. c. 1 (8), Sch. tob zu Ps. 22 (3), שמות . Koh. r. 8, 1 (Pes. r. 62a). — Tanch. B. שמות 22: . . ומר מת עליו למר מן. ib. נשא 13, Exod. r. c. 5 (9): אם 13 ... מוד מוד הדבר הוה למוד מן...; Pes. r. 9b, Sch. tob zu Ps. 91 (6): אתה אתה על הדבר (Exod. r. c. 25 (8): אם תמה אתה ואם בדבר זה; Tanch. אתה תמה 11: אתה את; Pes. r. 25a, 57a: את תמה את. __ תמיהני, Pesach. 33b 53; תמיה אני, Joma 39c 34, Sukka 51d 39; Midr. Sam. c. 5 (9). — Tanch. תוריע 4 E. (Hiob 36, 3): יתמה על הדברים האלן (Hiob 37, 1): הדברים האלן ib. אמור 29 (Prov. 30, 19): וישב לו תמיה על ארבעת המינין הללו . — Tanch. A., zur Frage Sara's in Gen. 18, 12 (וירא): שכן היא תומהה ואומרת. — Hiphil. Tanch. ויקרא 11 (Lev. 4, 2): הכתוב מתמיה (die Voranstellung des Subiektes vol läst den Satz als Ausruf der Verwunderung erscheinen).

Die von unserem Verbum stammende Wortform אתמהא findet sich außer Genesis rabba nur ganz spärlich in anderen Erzeugnissen der Midraschliteratur vor: Schir r. 1, 6 Anf., Exod. r. c. 42 (8), 43 (4), ib. (5); Pes. r. 143b (letzte Zeile), 146b, 186a; Sch. tob zu Ps. 107 (2). Dieses Wort wird allgemein אָּתְמָהָא gesprochen (s. Levy I, 185a: "eig. ich müßte mich wundern", also Kohortativ des Kal, danach Kohut I, 333b; Jastrow, col. 133a: "strangeness", also Substantiv, ebenso Dalman, Wörterbuch 44a); iedoch ist es höchst wahrscheinlich, daß אַתמהה (= אַתמהה) zu lesen und das Wort ein Nomen actionis des Hiphil (= הַּתְּמָהָה) ist (eine "Frage"2, vgl. הכתוב מתמיה). Für Genesis rabba ist dieses Wort, welches nie dem Kontexte eines Satzes angehört. sondern nur als ein mit einem Worte umschriebenes Fragezeichen zu betrachten ist, charakteristisch; in den oben erwähnten Midraschwerken scheint es auch nur unter dem Einflusse des Gen. r. angewendet zu sein. Aber auch im Gen. rabba ist dieses Fragezeichen nicht konsequent gebraucht. Es wird hauptsächlich

¹ Zu Tann. Term. S. 203: M. Machschirin I, 3: תמה עצמך, wofür wahrscheinlich ממה על עצמן ממה על עצמן ממה gelesen werden muß.

2 Eig. Verwunderung. In nachtalmudischer Zeit ist das zum Kal (Peal) gehörige Substantiv מתמה (חימה), im Sinne von "Frage" üblich geworden. — In der Massora בחמיה (ו. בתמיהה), s. Frensdorf, a. a. O. S. 2b. S. auch Die Anfänge der hebr. Grammatik, S. 12.

— wie Philipp Bloch festgestellt hat! — in den ersten 15 Kapiteln angetroffen. Wahrscheinlich ist dieses merkwürdige Interpunktionswort erst nachträglich - möglich vom Redakteur des Gen. r. selbst - in den Text eingetragen worden; aber der Urheber dieser nachträglichen Erweiterung des Textes ließ es bei den ersten Kapiteln bewenden und unterließ die Durchführung der Eintragung des Wortes in den weiteren Teilen des Midraschwerkes. Eine Handschrift des Werkes jedoch - es ist diejenige, welche der Ausgabe Theodors zugrunde liegt - zeigt eine zum Übermaß gesteigerte Vorliebe für אתמהא, indem sie das Wort nicht nur an den Anfang oder den Schluß des ganzen, damit als Fragesatz zu bezeichnenden Satzes stellt, sondern auch nach den einzelnen Teilen des Fragesatzes anbringt. So lautet z. B. die Frage zu Jes. 30, 26 im gedruckten Texte des Gen. r. c. 3 (3): אתמהא שבעה ולא שלשה הן והלא ברביעי נבראו המאורות; die Londoner Handschrift (ed. Theodor p. 22, Z. 1) hat: שבעה אתמהא לא שלשה הן אתמהא המאורות אתמהא ולא בד' נבראו המאורות אתמהא. Die Handschrift setzt das Wort auch vielfach dort, wo es im gewöhnlichen Texte ganz fehlt. S. die Theodor'sche Ausgabe. S. 41, Z. 1; S. 43, Z. 10f.; S. 51. Z. 1 u. s. w.

R. Hasch. 15 א תמיהני אם השיבה ריש לקיש לתשובה וו .— Aram. Peal. Nedarim 22a א תמה ר' יוחגן. — Aphel. Zebach. 113a, zu Ezech. 22, 24; Nachman b. Jizchak nimmt an, Jochanan habe die Worte: את ארץ לא מטהרה היא als Frage aufgefaßt: אתמוהי מתמה קרא 3.

Das hebräische Äquivalent für מה כתיב מה ist im Tanchuma nicht selten zu finden: מה כתיב שם S. Tanch. B. וישלח 30, וישלח 10, איי 31 מה כתיב א 30 מצורע 5, בחקותי 7, קדושים 11 אחרי 6, מצורע 5, בחקותי 7, קדושים 37, בתיב שם $37; \ldots$ מה כתיב שם $37; \ldots$ מה כתיב שם $37; \ldots$

¹ Zeitschrift für Hebr. Bibliographie VIII, 8. 2 Bloch (a. a. O.) nennt sie "Unfug". 3 Dies entspricht dem oben erwähnten הכתוב מתמיה. 4 Über sonstige Anwendung des Wortes המן im jerus. Talmud s. Frankel 12 b.

.. אבל כאן, ib. ה. 21. — S. ferner Gen. r. c. 52 (2): מה כתוב שם; Esther r. Parascha VI Anf.; Ruth r. 4, 14: שמה כתיב.

תנא). Peal: das aramäische Äquivalent für שנה II (s. oben S. 225), tradieren, lernen, lehren. Speziell die Tradition tann. Lehrsätze (Mischna und Baraitha) wird mit diesem Verbum bezeichnet. Vieler Beispiele bedarf es nicht. Aus dem jerusalemischen Talmud sei erwähnt: אנן תנינן, wir tradieren, Kilajim II Anf. (27 c), und oft (s. Frankel 19a), bei Angaben über verschiedene Lesarten im Mischnatexte; R. Hasch. II Anf. (57d): הכין צורכה מיתני, so wäre es nötig zu tradieren. דתנינן, Berach. 4d מי, הניתא ib. 40. — תניגו, Gen. r. c 17 Anf. S. auch Art. תָּנָא. — Von den im jerus. Talmud zitierten Baraitha's sind namentlich hervorzuheben diejenigen, deren Tradierung bestimmten Autoritäten zugeschrieben ist. Mit folgenden Überschriften sind viele Zitate aus tannaitischen Traditionssammlungen eingeführt: תני תני ר' חלפתא בן שאול .תני בר קפרא .תני ר' שמעון בן יוחי .ר' ישמעאל. תני ר' הושעיא. תני ר' חומיה . תני ר' הושעיא 2. Wenn ein Amora in Gegenwart eines anderen eine tannaitische Tradition vorträgt, so lautet die Formel ... קומי ר. הומי Es waren das zumeist berufsmäßige Kenner und gleichsam Depositäre dieser Traditionen (s. unten). Aber gelegentlich wird auch von anderen Amoräern angegeben, daß sie irgend eine Baraitha tradierten (תני ר'.). Wenn eine Baraitha ohne Angabe des Tradenten angeführt wird, lautet die Einführung אָני (oder חָלֵי), Part. pass. Peal ("es ist tradiert worden"); s. Berach. 4d 52, 5a 52, 60. — Fragend: והתני, Berach. 8a 9.

Aphel: lehren. Taanith 68a 31: רבי הוה יתיב מתני. — Als Substantiv bed. dieses Partic. (מתניין, daraus erweitert מתני) den Lehrer der Tradition, der zweiten Stufe des Schulunterrichtes. Chagiga 76c 33: לא ספר ולא מתניין; ib. 32, Plural: מתניינין; ib. 36: מתניינין.

Bei Angaben über Lesarten im Mischnatexte: חדר תני וחדר תני וחדר תני וחדר תני וחדר תני וחדר תני (nach Nennung der beiden Tradenten), s. Berach. 35a, Erubin 53a, Sukka 50b, Beza 35b. S. auch Kethub. 53b: תני חייא בר רב תני ולוי תני ולוי תני ב'. — Mit oder תנא ה' werden Baraithasätze eingeführt, als deren Tradent ein Amora genannt ist. Wenn ein Amora das als tannaitische Überlieferung vorgetragene auch — bei anderer Gelegenheit — als eigene Meinung lehrt, heißt es: הוא תני לה והוא אמר לה והוא אמר לה

Über die in Lev. r. und sonst sich findenden Zitate dieser Einführung aus dem Sifrā s. Die Ag. d. Tann. II, 522.
 Nur in Seder Zeraim und Seder Moed.

Aphel. Beispiele für die Bedeutung "Mischna lehren". Baba Mezia 44a: מתני ליה רב יהודה לחייא בר רב 11a, 14a: מתני ליה רב יהודה לחייא בר רב 11a, 14a: מתני ליה רב יהודה לרב ימחלכה ; Sabbath 35a: יהודה לרב ימחלכה ; Jebam. 40a: אתנייך .— Sanh. 86a (Raba): אתנייך.

Pael. Dem babylonischen Talmud eigentümlich ist die Verwendung des Pael (إقلا), in der ganz speziellen Bedeutung: die Erläuterungen zur Mischna vortragen, also das Tradieren und Studieren der den Talmudtext bildenden Amorasätze. Besonders häufig findet sich das Partizipium (מחני) bei Angaben über verschiedene Überlieferung von amoräischen Lehrsätzen. Z.B. Baba Bathra 63b: רב כהנא מתני לה משמיה דשמואל רב מביומי מתני לה משמיה דרב ("Kahana tradierte den Ausspruch im Namen Samuels, Tabjomi tradierte ihn im Namen Rabs"). Zebachim 11 b: רב אשי מתני משמיה דר' יוחנן ורב אחא בריה דרבא מתני משמיה דר' ינאי; Jebam. 18b: אתון הכי מתניתו לה אנן בהדיא מתנינן לה; Nidda 44b: בסורא אמימר מתני לה להא דרב חיסרא בהך :Taanith 6a: אמימר מתני לה להא דרב חיסרא לישנא: Kidduschin 59b: רב חביבא אור מתני להא שמעתא אהא: Schebuoth 40b: רב חביבא מתני אסיפא; Sabb. 54 b, Sukka 4 b, Megilla 7 a: מתני חביבא מתנו (ו)רב חביבא מתני. ו) בכוליה סדר מועד כל כי האי זונא חילופי ר' יוחגן ומעיילי ר' יונתן (d. h. der Amora Chabiba tradierte in der ganzen Ordnung Moed, wo ein gemeinsamer Ausspruch der Amoräer Rab, Chanina und Jochanan gelehrt wird, die Autorangabe so, daß er an die Stelle von Jochanan Jonathan setzte1. Daß in diesem ungemein oft vorkommenden Ausdrucke zur Angabe von Abweichungen in der Überlieferung der Amorasätze² nicht das Partizipium des Aphel, wie man bisher gemeint hat3, sondern das des Pael angewendet ist, beweist nicht nur der Umstand, daß der Aphel אתני das Lehren der tannaitischen Lehrsätze, der Mischna bedeutet, sondern auch das Vorkommen anderer Verbalformen des Pael in derselben Bedeutung. So der Infinitiv (מְּצֹוִייַ). Raba (4. Jhdt.) lehrt, daß am Laubhütten-

¹ S. Die Agada der babylonischen Amoräer, S. 5, Anm. 23 (vgl. Beth-Talmud I, 206). Lewy (s. nächste Anm.), S. 12, Anm. 2, ebenso. 2 S. J. Lewy, Interpretation des I. Abschn. des paläst. Talmud-Traktats Nezikin (Breslau 1895), S. 4–12. 3 Die Wörterbücher verzeichnen die Paelformen von יאור nicht. Nur Jastrow (Kol. 1681b) nennt als Beispiel für Pael das untenstehende Beispiel aus Berach. 49 a. Lewy (a. a. O, S. 4) meint: "Im Infinitiv scheint man anstatt אמנויי die Paelform מנויי gebraucht zu haben."

feste Bibel und Mischna in der Laubhütte zu studieren sei, die Erörterungen zur Mischna aber außerhalb der Laubhütte studiert werden sollen. drückt das so aus (Sukka 28b): מקרא ומתנא במשללתא ותנויי בר שמשללתא. Statt hat Raschi die Lesung מקרי ומתני (beides ist Infin. Peal von קרי und אבלת (tat t ומתנא hat die Münchener Handschrift (sowie andere Quellen), was ותני jedenfalls unrichtig ist. Nach ותנויי folgt in der Münchener Handschrift das Objekt אלמודא, was aber wohl nur erklärender Zusatz ist (wie in Raschis Kommentar). Berach. 20 a (Papa sagt zu Abaji): Geschahen den früheren Amoräern etwa Wunder, weil sie größer waren im Erörtern der Mischna (משום תנויי)? Sind unsere Verdienste hierin vielmehr nicht größer? Denn in den Tagen des Rab Jehuda war das ganze Studium auf Nezikin (die 4. Ordnung der Mischna)1 beschränkt, während unser Studium sich auf alle sechs Ordnungen erstreckt (יאנן קא מתניגן שיתא סדרי). Dasselbe sagt bei zwei verschiedenen Gelegenheiten auch Raba, der Lehrer Papa's, Taan. 24ab und Sanh. 106b. An allen drei Stellen heißt es auch: ואנן קא מתנינן בעוקצין תליסר (wir widmen den Erörterungen über den Mischnatraktat Ukzin allein 13 Sitzungen des Lehrhauses)?. Wie aus dem Zusammenhange der Stellen ersichtlich, handelt es sich hier nicht bloß um das einfache Repetieren des Mischnatextes, sondern um den "Talmud" zu demselben. So wie in dem letzten Beispiele, ist in den folgenden von dem Studium einzelner Traktate die Rede, und zwar im Lehrhause Rabba's, der der Lehrer des oben genannten Raba war: Berach. 34a: תנו תרומות 3 בי רבה; Schebuoth 36b: תנו סנהדרין בי רבה; Sanh. 41b: תנו סנהדרין בי רבה. Es ist stets (Perfektum Pael plur. 3. pers.) zu lesen. Ein gleiches Beispiel im Singular (da das Subjekt ein einzelner Gelehrter ist), Schebuoth 28b: הני שבועות בי רבה. Berach. 49a. Zeïra fordert Chisda auf: ניתי מר ונתני. Dieser antwortet: ברכת הילכתא מווגא לא נמירנא ותנוי מתנינא. Hierher gehört auch: Nedarim 8a: דתנוּ הילכתא (s. die Erklärungen von Raschi und R. Ascher b. Jechiel). Endlich sei noch erwähnt Kethuboth 17ab: . . . למאן דקרי ותני אבל למאן דמתני; das sind Partizipien der Verba, welche das Studium der Bibel, der Mischna und des Talmuds bezeichnen. Das letzte Wort ist דָּמְהַנִּי zu lesen 4.

¹ Gemeint ist, nach Weiβ, Dor dor wedorschaw III, 187: auf die ersten vier Ordnungen, bis Nezikin inklusive. S. unten Anm. 4. ² Zum Traktate Ukzin gibt es keinen Talınud; doch bildete er Gegenstand der Erörterungen. die aber nicht redigiert wurden, und ist darum, wie alle Traktate der 6. Ordnung (außer Nidda), ohne Talmud geblieben. 3 Hier gilt ebenfalls das in der vorigen Anmerkung Gesagte. ⁴ Gegen Raschi, der es als Aphel nimmt. Den Infinitiv תנויי wendet auch die aus frühgaonäischer Zeit stammende Schrift "Seder Tannaim wa-Amoraim" (als Substantiv) zur Bezeichnung des Talmudtextes an. S. R. d. É. J. XXXVI, 234, n. 4. - Hierher gehört noch der Ausspruch Ulla's, Megilla 28 b: רמתני ארבעה . . . דתאני ארבעה . . , was von Alfasi so erklärt wird: מי ששונה ארבעה סררי משנה, מי שנמר תלמור. S. Lewy a. a. O., S. 4. Hier ist von vier Ordnungen der Mischna die Rede, weil in den Tagen Rab Jehudas (2. Hälfte des 3. Jahrh.) nur die ersten vier Ordnungen Gegenstand der Lehrvorträge waren.

לְּבָּא", הְּנָא", הְּנָא" (hebr. und aram.). 1. Tannait (in der Mischna oder aus der Zeit der Mischna erwähnter Gesetzeslehrer). 2. Tradent von tannaitischen Lehrsätzen, Kenner und gedächtnismäßiger Bewahrer der tannaitischen Sammlungen in den amoräischen Lehrhäusern. Zur 1. Bedeutung s. j. Kidduschin 59a 67: ואתייא דבר פרייא כהדין תנייא. Zur 2. Bedeutung: Berach. 9c 23: אית תנאי תני על ואית תניי תני עד (nämlich in dem Mischnasatze, Berach. V, 3: יעל קן צפור יגיעו רחמיך.

Zur ersten Bedeutung s. den ersten Satz des babylonischen Talmuds: אוֹא (oben S. 188); אַנָּא קְמָּא , der erste Tannait, d. h. der Urheber der ersten — anonymen — Ansicht in einem Mischnasatze, der mehrere Ansichten enthält; Sanh. 63a: נְתְנָּאָי: Berach. 9a: יְתנא יוֹנָה ib. 49a: כל הני תנאי בהני תנאי כהני תנאי כהני תנאי בהני מווי ib. 49a: התנא תנא קמיה ד... Zur zweiten Bedeutung sei die Formel angeführt: ... ואמוראי ferner Pesach. 100a: יְתנא תנא תני בפרק אמוראי (Sabbath 67a: יְקם תנא ותני קמיה בפרק אמוראי וועני אווי קמיה וועני קמיה דרב חייא בר אבין שיילינהו לתנאי דבי ר' חייא ורבי ר' הושעיא (Baba Mezia 34a: שיילינהו לתנאי דבי ר' חייא ורבי ר' הושעיא בר אבין

תפס) תפס), Kal: ergreifen, festhalten. Orla $62\,\mathrm{d}$ 17: כל מקום כל מקום אכילה לא תאכל לא תאכל לא תאכל לא האכלו את תופס איסור הנייה כאיסור אכילה אמרו בלשון גדר את תופסו בלשון גדר א' ב' שבועה - S. auch oben S. 223 Art. שמועה.

תקין, Pael: berichtigen, ausbessern. J. Sabbath 8d 35: תקין (berichtige deine Worte); so sagte ein Engel zu Nebukadnezzar, als dieser von "Gottes Sohne" gesprochen hatte (Dan. 3, 25): Neb. sagte darum weiterhin (V. 28): "der seinen Engel geschickt hat".

— Hebr.²: מלין תיקן עזרא ", die Angabe der Massora über die sog. תיקוני סופרים, s. Tann. Term. S. 83, Anm. 4. Der Ausdruck oner auf Gen. 18, 12 angewendet, findet sich zuerst bei Simon, paläst. Amora des 3. Jahrhunderts, Gen. r. c. 49 (7), Tanch. B. בראש 4.3

קף, Aphel: etwas auf heftige Weise einwenden; kommt nur im Partizipium vor. Berach. 29a: מ" לה רב יוסף (Sabb. 107b: במי לה רב יוסף. Ein solcher Einwand heißt איִן אַתקפָהָא; s. Baba Bathra 129a: אי דמר בר רב אשו אמר.

תרגם, verdolmetschen, übersetzen (ar. מרגם). 1. die heilige Schrift ins Aramäische übersetzen. Megilla 74d 11: חמי חונא קאים מתרגם; Berach. 9 c 26: ואילין דמתרגמין: ebenso Kilajim 31 c 72; וקראין ולא מתרגמין, Megilla 74d 40; ומתרגמינן, Gen. r. c. 1 (1); Echa r. 3, 1; 3, 12; Tanch, אחרי 5: Sch. tob zu Ps. 18 (32), 48 (5), 56 (2), 60 (2), 81 (7); היכמא דמתרגמינן, ib. zu Ps. 18 (7); בדמתרגמינן, ib. zu Ps. 76 (3); דמתרגמינן, ib. zu 78 (9). – Echa r. 2, 10, in einer Dichtung über die Zusammenkunft der Mitglieder des Sanhedrin mit König Nebukadnezzar: אמר להם דרשו לי את התורה מיד היו קוריו פרשה ופרשה ומתרגמיו אותה לפניו. — 2. die Ausdrücke der Mischna erklären. Schekalim 48b 52, Sukka 55c 23: 'תירגם רב קומי דבית ר ערא אכריז כרוזא (zum Ausdrucke der Mischna: קרא הגבר)2; Sukka 55b 56: מהו מפקיעין תירגם ר' חניי קומי ר' יוסה מפשילים. — Bei öffentlichen agadischen Vorträgen findet sich ebenfalls der Ausdruck מירגם angewendet, wobei nicht die Übersetzung, sondern die Auslegung der betreffenden Bibelstelle mitgeteilt wird: i. Bikkurim 65d oben, Midr. Sam. c. 7 (6): תירגם יעקב איש כפר נכורייא סמוק, zu Habak. 2, 193; Berach. 12d 53, Sch. tob zu Ps. 19 (2): ebenso zu Ps. 65, 24; Esth. r. 1, 10: (קמי) קדם קדם בר אבינא קדם (תרגם ר' יעקב בר אבינא ר' יצחק; ebenso Schir r. 6, 9; ib. 5, 5 (zu Esra 1, 5). — Das Passivum in Pes. 190b: מתרגם in Pes. 190b: התחבולות מיתרגם ויקרא אליו רב החובל, d. h. das in Prov. 24, 6 stehende Wort wird erklärt nach הובל. Jona 1, 6.

- 1. Zitate aus dem Targum zum Pentateuch mit מתרנמינן eingeführt: Sabbath 10 b, Moed Katon 2a, Gittin 68 b, Baba Kamma 38 a s. Zitate aus dem Targum zu den Propheten, mit מתרנם רב יוסף eingeführt: Pesachim 68 a, Moed Katon 26 a s.

¹ Die sonstigen Zitate aus dem Targum, die so eingeführt sind, s. bei Zunz, Gott. Vorträge, S. 63. ² Vgl. b. Joma 20a. ³ S. Die Ag. d. pal. Am. III, 710. ⁴ In b. Megilla 18 a steht מירנם . הירנם . 5 S. weitere Beispiele bei Zunz, G. V. S. 63, Anm. 6. ⁶ Weitere Beispiele bei Zunz a. a. O. S. auch Die Agada der bab. Amor., S. 107 f. ⁷ Hier אחרנמה . 15 אחרנמה . 15 אחרנמה . 15 אחרנמה . 16 אחרנמה . 17 אחרנמה . 17 אחרנמה . 17 אחרנמה . 18 א

⁸ Auch תירנמא geschrieben, manchmal תירנמא.

Kamma 68a), Zeiri (Beza 72b), Ulla (Joma 61a, Kethub. 97b), Abin (Chullin: 123 b), Raba (Baba Bathra 146 a), Nachman b. Jizchak (Berach, 24 a), Abba (Berach. 14a, 19b), Acha (Baba Mezia 46b), Schalmon (B. Bathra 13b). Als Jochanan eine Halacha Ismaels schwierig fand, sagte ihm Simon b. Abba: כבר תירנמה רבנו שמואל בכבל (Keth. 107b). — Schescheth sagt zu Nachman in bezug auf eine von diesem gegebene Erläuterung einer Halacha, diese wäre durch Safra anders erläutert worden: ספרא חברך תרגמה, Bechoroth 10b; ebenso Rabba zu Abaji: ספרא חברין תרגמה Sabbath 124a. — Raba sagt mehreremale: Ich und ein Löwe des Kollegiums, wir haben es erklärt (אני וארי שבחבורה תרנימנא). Sabbath 111b, Sanhedrin 8b, Kidduschin 48b, wo unter dem "Löwen" Chija b. Abba gemeint ist; B. Bathra 88a (הרגימנוה.), wo Zeïra gemeint ist. Ebenso Erubin 26 b (wo רבא die richtige Lesart für רחבה): אנא ורב הונא בר חיננא תרנימנא. - Baba Bathra 107 b, Jochanan zu Chija b. Abba, als dieser einen Halachasatz Jochanans aus einem Mischnasatze zu widerlegen glaubte: "Während du noch in Babylonien Holzdatteln aßest, haben wir diesen Mischnasatz aus dem darauf folgenden erklärt (תרגימנא מסיפא); dasselbe, bei einer anderen Gelegenheit, Bechoroth 18a. - In Jebam. 9a werden drei Erklärungen zu einer, mit einer Baraitha übereinstimmenden Halacha Rabs mitgeteilt: ואביי רב יהודה מתרגם מתרגם, ורב ספרא מתרגם. — Bei einigen der mit unserem Verbum bezeichneten Erklärungen wird der Urheber der Erklärung genannt und auch das Schulhaupt, "vor dem" und wohl mit dessen Beifall er sie vortrug (... מרנמה.. קמיה ל...). So Erklärungen aus dem Lehrhause Rab's: B. Mezia 41a; Chisda's: Sabbath 82a; Josephs: Sabbath 60a, 140a, Kidd. 26b; Raba's: Sabbath 150b; Kahana's: Berach. 19b, Menach. 38a; Papa's: Pesach. 73b, Joma 37a3, Chullin 74b; Rabina's: Baba Kamma 31 b 4. - Eine besondere Klasse der mit הרגמה eingeleiteten Erklärungen bilden diejenigen, in welchen ein Amora nicht seine eigene Ansicht, sondern die seines Kontroversisten zur Geltung bringt. Die Formel lautet dann: ... אליבא ד... S. Gittin 60 b: תרנמה.. אליבא, ebenso B. Mezia 107a, Bechoroth 55a. - Sabbath 115b: ת' רב חסרא א' דרב הונא. - ... Chullin 138a: ת' רב נחמן א' דרב נתן בר הושעיא. — Kethub. 110a: ת' רב נחמן א' ררב ששת. - Pesach. 12b: אביי א' דרבא' , ebenso Sabbath 52b, 123a, Baba Mezia 109a. — ת' רבא א' דאביי, Sukka 19a, B. Mezia 22a. — ת' רב זירא א' דרבא, Erubin 88b. – In Erubin 27b sagt Jochanan: מאן דמתרגם לי בבקר אליבא דכן בג , "dem trage ich seine Kleider ins Badehaus" (es handelt sich um die Deutung des Wortes בבקר, Deut. 14, 26, durch den alten Tannaiten Ben Bag-Bag). Eine ähnliche Äußerung Jochanans findet sich B. Mezia 41 a (Sanh. 62b). - Sanh. 87 a sagt Huna b. Chinena zu Raba: תרנמה לי להא מתניתא אליבא רר' מאיר: Raba sagt darauf seinem Schüler Papa: ... ליה. - Auf die Frage Rabba b. b. Chana's, ob er einen von ihm vorgetragenen und als undurchführbar erscheinenden Baraithasatz "beseitigen" solle (s. oben S. 142, Art. 'DD), antwortet Rab: "Nein, erkläre vielmehr deinen Lehrsatz so" (... לא תתרנם מתניתך ב.). Ebenso antwortet aus gleichem Anlasse Abahu (B. Bathra 77b, 78b), Nachman (B. Mezia 27a). - Sabbath 43b. Schescheth sagt in bezug auf einen vom Palä-

י So muß statt תרגומא gelesen werden; viell. auch הברך st. חברך.

² Die Ausgaben haben hier א ספרא ספרא. ³ Nach der richtigen Lesart רב פפא, statt אד. ⁴ Das sind durchaus babylonische Amoräer. Aus dem Lehrhause eines palästinensischen Amora wird Berach. 51a berichtet: תרנמה ר' יצחק קסקסאה קסיה דר' יוסי בר אבין משמיה דר' יוחנן.

Oft finden sich Erklärungen von Mischnawörtern oder sonstigen Ausdrücken so eingeleitet: הכא תרגימו oder הרגמו ist das aram. Verbum, das hebräische). Unter הכא ("hier") ist "Babylonien" zu verstehen. Einigemale ist neben der so eingeleiteten Erklärung die in Palästina gegebene mitgeteilt: במערבא אמרו; so Nedarim 38b (Erkl. des Ausdruckes כום של שלום), Gittin 68a (Erkl. des Ausdruckes שרה ושרות in Koh. 2, 8), B. Bathra 74b (Bed. von התנינים, Gen. 1, 21: als Vertreter der palästinensischen Meinung ist hier Jochanan genannt). In Jebam. 77a wird angegeben, wie man in Babylonien und wie man in Palästina einen Halachasatz biblisch begründete (הכא תרנימו – במערבא אמרי); in Sanh. 101b, wie man in Babylonien und wie man in Palästina die "Sünde, die er begangen," in II Kön. 21, 17 erklärte. In Zebach. 90 b wird die Beantwortung, die hier und dort einer halachischen Frage wurde, auf dieselbe Weise mitgeteilt. - Andere Stellen, an denen Erklärungen von Mischnawörtern mit eingeleitet sind: Pesach. 42b, Sota 22a, Baba Mezia 20a, 60b, 78b, Baba Bathra 61a, 68a, 69a. — Vielleicht ist unter הכא speziell Sura — der Sitz der Redaktion des babylonischen Talmuds - gemeint. Denn in Menach. 43a werden zwei Begründungen eines Halachasatzes mitgeteilt, die eine mit אהכא תרגימו, die andere mit רב יהודה אמר, also von Jehuda b. Jecheskel, dem Schulhaupte von Pumbeditha 3.

קרְגָּוֹם (ar. תּרְגּוֹמָא), Übersetzung, spez. die aram. Bibelübersetzung. Gen. r. c. 78 (7): שכחו מלין מן התרגום; Megilla 74d 15: אבחו מלין מן חד ספר מושים תרגומא מן גו ספרא (Pesikta rabb. 14b (zu Exod. $34,\,27$): על פי הדברים האלה הרי התרגום שניתן על פה.

Megilla 3a: תרנום של תורה; ib.: תרנום של נכיאים; ib.: תרנום של כתוכים, ib.: חרנום של כתוכים, ib.: מתרנום של מורה. — Kidd. 49a: תרנום דידן. — Joseph beruft sich auf das Targum zu Jes. 8, 6 (Sanh. 94b) und zu Zach. 12, 11 (Meg. 3a, M. Katon 28b) mit den Worten אלמלא במלא באר באי קרא לא הוה ידענא מאי קאמר. — Zu dem Ausspruche Nachman b.

י Die Lesart der Münchner H.schrift lautet: אם רג חרגומה (תרגמה); die der Ausgaben: אמר רב פפא תרגמא על דם Hier haben die Ausgaben אחרגמא על דם Hier haben die Ausgaben מרגמא על דם Wünchner Handschrift: מרגומא אדם 3 Vgl. Lewy (in der oben S. 239, Anm. 2 zitierten Schrift), S. 4.

4 S. Die Ag. d. pal. Am. III, 38.

Jakobs, daß "Babel einer der Grenze des heiligen Landes nahen Stadt gleich sei" (בבל כעיר הסמוכה לספר רמיא), wird die Bemerkung hinzugesetzt: וחרגומא נהרדעה (Erubin 45a). Das ist entweder das aramäische Substantiv ("die Erklärung" davon ist), oder es ist zu lesen הַּבְּנִּיְהָ. Aber höchst wahrscheinlich ist ursprünglich der Imperativ des Verbums gemeint (s. oben, S. 244), und man muß lesen הַּבְּנִיְּהָה ("erkläre es"); tatsächlich hat die Parallelstelle, B. Kamma 83a: תרגמה. Auch zu einem andern Ausspruche Nachman b. Jakobs (gleich jenem von Joseph b. Manjomi tradiert) findet sich dieselbe Bemerkung אחרגמה (עורגמה למקום שנהנו להחזיר: Aber aus בכל מקום שנהנו להחזיר. Aber aus בכל מקום שנהנו להחזיר. Aber aus בכל מקום שנהנו להחזיר, בהל שנהנו להחזיר בנולין, und dadurch entstand die Form des Ausspruches, wie er sich in den Ausgaben darbietet (s. Dikduke Sofrim XI, 395 f.). In Joma 19 b ist es Abaji, nach anderer Überlieferung Nachman b. Jizchak, der den Ausdruck מרגומא (חרגמה II) בהרועא (הרועא הוברועא) בהרועא.

ארץ, Pael: eig. gerade machen; den Sinn eines Lehrsatzes feststellen, erläutern. Besonders häufig ist die Formel: מתרץ למעמיה ור' . . מתרץ למעמיה ור' . . מתרץ למעמיה. ימתרץ למעמיה. Sie wird dann angewendet, wenn von zwei Urhebern entgegengesetzter Ansichten der eine ebensowohl wie der andere irgend einen Halachasatz im Sinne der eigenen Ansicht erläutert. S. Berachoth 46a (Nachman und Schescheth); Sabbath 29b (Ulla und Jirmeja der Ältere); Erubin 101a (Abaji und Raba); Pesachim 64b (ebenso); Joma 11a (Jehuda und Kahana); Kethub. 52a (Abaji und Raba); Kidd. 51b (ebenso); Gittin 4a (Rabba und Raba); B. Mezia 22b (ebenso); B. Kamma 28 b (Rab und Samuel); Nidda 24 a (ebenso); Chullin 26 b (Jehuda und Assi). - Sabbath 121 b, Joseph in bezug auf eine von ihm tradierte Baraitha: אנא מתנינא לה ומותיבנא לה ואנא מתריצנא לה, d. h.: ich selbst erläutere die Baraitha so, daß der gegen sie erhobene Einwand beseitigt ist. - Erubin 67a (Rabas Ausruf, indem er einen von Huna b. Chinena gegen einen Halachasatz Jochanans erhobenen Einwand entkräftet): מאן דלא ידע תרוצי מתנייתא תיובתא מותיב ליה לר' יוחנן. — Kethub. 35b, Kerith. 10a: היכא מתרץ לה; Jebam. 111a: כדקמתרץ רב חסדא אליבא דרב ; Sabbath 112a: מדקמתרץ רב חסדא אליבא דרב. – Sanh. 90a: אביי סבר לה כרב המרץ לה כרב חסרא רבא סבר לה כרב המנוגא ומתרץ לה כרב המנונא .-- Nidda 67 b (Frage): לאו תירוצי קא מתרצינן (s. auch B. Mezia 14 b); Beza 17a: וכדתריץ רבינא. — Imperativ תַּרִיץ in der ständigen Formel תריץ ואימא הכי, s. Sabbath 107b (wo in den Ausgaben ואימא fehlt)!, Jebam. 43b, Nidda 67b. - Mit dem Part. pass. fem. sing. מתרצתא wird ein tannaitischer Halachasatz als richtig überliefert und richtig interpretiert bezeichnet. Die in diesem Artikel aus Sabbath 121b gebrachte Äußerung Josephs antwortet auf die Äußerung Jirmejas: ומאן נימא לן דהא מתרצתא היא דילמא משבשתא היא (s. oben S. 213, Art. שבש). Mit den gleichen Worten bezweifelt Mar Zutra, Pesachim 99b, die Korrektheit einer Baraitha. - Das Verbum מדץ wird auch auf die Interpretation von Bibeltexten angewendet. Berach. 4b: במערבא מתרצי לה הכי, zu Amos 5, 2; B. Mezia 95b: אביי סבר לה כרבי יאשיה ומתרץ לקראי כר' יאשיה רבא סבר כר' יונתן ומתרץ לקראי כר' יונתן. In B. Bathra 111b leitet Abaji die Interpretation eines Bibeltextes zum Zwecke der Begründung einer Halacha so ein: תריץ ואימא הכי . — Ithpael. B. Bathra 170a: מתניתא לא מיתרצא אלא כרמתרצה מר; Nidda 44a:

¹ Ebenso Baba Bathra 80b, 111b.

קראי אחָרויץ (die beiden Bibelstellen sind erklärt worden durch den Nachweis, daß beide notwendig sind)!.

קרְתְּלְּיִ, zwei (Fem.). Zuweilen werden von demselben Agadisten gleichzeitig zwei Aussprüche über einen Gegenstand tradiert. Sie werden dann mit der Formel eingeleitet: תרחין. S. Schir r. 1, 1: zwei Gleichnisse Nachmans über Salomos Weisheit; ib. 2, 3: Acha b. Zeira; ib.: Jehuda b. Simon; ib. 3, 6: Judan; ib.: Azarja; ib. 6, 11: Azarja. — Echa r. 1, 9: Abba b. Kahana; Koh. r. 4, 9: Jochanan. Die beiden Aussprüche selbst werden dann einzeln so eingeleitet: אמר חדא, ר. אמר חדא, ר. אמר חדא pflegt zu fehlen. — Als Substantiv zu ist hier zu denken: שומין: s. oben S. 214.

בסכות: Sukka 9 b (zu Lev. 23, 42, fragend): בסכות בסכות (der Plural läßt auf zwei Hütten schließen); Megilla 14 b (zu I Sam. 25, 33) ברמים ת' מ' (Sanh. 4 b (zu Lev. 21, 11): מרני משמע ; Florajoth (בי מיין ושכר: Sanh. 4 b (zu Lev. 21, 11): מצות ת' מ' (Horajoth 4a (zu Lev. 4, 13): מיין ושכר: Mazir 4a (zu Num. 6, 3: מיין ושכר: 16. 43 a (zu Lev. 21, 4: להחלו: dasselbe. — Ib. 41 b (zu Lev. 19, 27): הוה: 16. 43 a (zu Lev. 21, 4: להחלו: 16. 5): מיין משמע תרתי mayn מינה מינה מעום (בע Lev. 19, 27). הרתי שמעת מינה (בע Lev. 19, 21), dasselbe. — Erubin 79 b: תרתי היותי שמעת מינה (שברי 14, 21), dasselbe. — Erubin 79 b: תרתי שמעת עפרה wird, wenn von zwei in der Mischna gegebenen Bestimmungen die eine überflüssig scheint.

קשׁבְּה, Antwort; Widerlegung². Kilajim 27d 69, Pesach. 33b 65, Nazir 54a 62 (Ammi): עשירים היו בתשובות. — Aboda zara 42d 60: תשובת הפלג השיבו (er gab ihm eine vom Gegenstande ablenkende Antwort). Die Parallelstelle im bab. Talmud, Ab. zara 44b, hat dafür: ת' גנובה השיבו (vgl. Meïla 7b).

¹ Außerhalb des babylonischen Talmuds findet sich das Verbum אות היין in dieser Bedeutung nur in Sch. tob zu Ps. 16 (7), in einer Redaktionsglosse, mit der auf die Darlegung der besprochenen Agada an einer anderen Stelle hingewiesen wird: וכולה כרתרציגן במזמור ראשון. ² Zu Tann. Term. ergänze: Tos. Jadajim II, 16: את ההלכות ואת התשובות; Bar. j. Schebuoth 38 c 2: מיין שיש עלין Schebuoth 38 c 2: הרי זה קל וחומר שאין עליו תשובה. Vgl. j. Pesach. 34 d 54 (Jirmeja): מיין שיש עלין Schebuoth 38 c 3: ³ S. die Bemerkung Rabbinowicz' zur Stelle.

תְּלוּבָה (א), תְּלוּבְה, das aram. Äquivalent für הְּלְּשׁרָּה. Challa 59 b 63: הולית הדא דר' בון בר חייא תתובה על דר' זעירא. — Plural, Pea 18 b 20: התובתא (so muß für התובתא gelesen werden). — Wahrscheinlich muß auch in j. Schebuoth 34c 18 statt תובה (השכחנן ת') תותבה ותובה)

Im bab. Talmud lautet das entsprechende Substantiv: איובתא. S. oben S. 232.

Nachträge und Berichtigungen.

- S. 1, Anm. 1. Die Formel אה כנה אב (Chullin 78b oben) steht nicht in einer Baraitha, sondern in einem Ausspruche Raba's, des babyl. Amora; s. auch Baba Kamma 77b unt.
- S. 2 (Art. אות). Den Ausdruck ערב את האותיות s. auch Mass. Sofrim II, 1; III, 7. Vgl. dazu Müller in den Anmerkungen zu seiner Ausgabe des Traktates Sofrim (S. 48). - Auf zwei besondere Bedeutungen des Wortes אותיות weist hin L. Löw, Gesammelte Schriften I, 195. In Erubin 65a soll es "Zahlen", in Berach, 33a (= Sanh. 92a) "ganze Worte" bezeichnen. Was die erste Stelle betrifft, so ist der Ausspruch R. Chija's (letzte Generation der Tannaiten) gemeint (auch Sanhedrin 38a), der den Umstand, daß die Wörter and und " denselben Zahlenwert haben (70), so angibt: יין ניתן בשבעים אותיות וסוד ניתן בשבעים אותיות. Die Bedeutung "Zahlen" kann man hier in אותיות nicht finden. Vielmehr stellt der Ausdruck בשבעים אותיות eine mit Inversion verbundene Kürzung dar. Die andere, von Löw gebrachte Anwendung des Wortes אותיות findet sich in einem Ausspruche Eleazar b. Pedath's (s. Die Agada der paläst. Amoräer II, 23). Das "Wissen" und das "Heiligtum" ist — jenes in I Sam. 2, 3, dieses in Exod. 15, 17 — zwischen zwei Gottesnamen genannt. Das drückt Eleazar so aus: ניתן בין שתי אותיות. Hier bedeutet also '& Gottesnamen, wahrscheinlich eine Übertragung der Bezeichnung der den Gottesnamen bildenden Buchstaben auf den Namen selbst. Im jerus. Talmud, Berach. 8b 11, steht in dem entsprechenden Satze (zu I Sam. 2, 3) הוכרות für אותיות, ebenso in Midr. Sam. c. 5 (9).
- S. 3, Z. 18. Als Beispiele für die Singularform אורא seien noch erwähnt die beiden Sätze: אורא רוב מנין מוין מוין אורא רוב בנין in dem Ausspruche eines babylonischen Amora, Chullin 76b oben. Auch hier ist אורא (von Raschi mit אול הוו ist, fort ist erklärt) als Masculinum (beim Subjekte אור angewendet.
  - S. 6, Anm. 4. S. Ratner's Scholien zu j. Terum. 46 a 13 (p. 66).
- S. 7. Im Siddur Saadja's heißen die alphabetischen Gebetstücke zur Hoschana-Liturgie des Hüttenfestes: אלפביתאת להושענא, s. Neubauers Katalog der hebr. Handschriften der Bodleiana, Col. 299.

- S. 13, Anm. 1. St. 78b l. 75b.
- S. 16, Z. 10. S. Ratner zu j. Terum. 41 b 10.
- S. 17, Z. 6. Zur Frageformel או קארי לה מאי קארי לה s. die Bemerkung N. Brüll's, Jahrbücher II, 69, Anm. 111.
  - S. 26, Z. 21. St. Chuilin l. Chullin.
- S. 32, Anm. 2. Ganz unberechtigt ist die Annahme M. Grünbaums (Gesammelte Aufsätze, S. 303), א"תלמוד sei "nur die Übersetzung des Wortes".".
- S. 35, Z. 6. St. "bloß im Gedanken studieren" l.: "über das im Wortlaut Erlernte nachdenken, es genau überlegen."
  - S. 38, Z. 12. St. חמר l. נמר lb. erg. die Stellen: Berach. 33b, 38b.
  - S. 39, Anm. 1. S. Weiß, Dor dor wedorschaw III, 21.
- S. 40, Z. 14. Nachzutragen ist der Plural von דעתא. J. Jebam. 2b unt.: דעוון אית ליה לר' שמעון בן לקיש (דַּעָוּן דעון אית ליה לר' שמעון בן לקיש בן לקיש (דעוון אית ליה לר' שמעון בן לקיש בן לקיש (S. 12). Gut emendiert Ratner auch in j. Terumoth 40 d 74 דעוון דעון עו (S. 12).
  - S. 41, Z. 10. J. Baba Bathra 12d 71: אורהא (= גני (כן היא).
  - S. 43, Z. 23. St. הדרושות 1. הדרושות.
- S. 48. Zu den am Beginne des Artikels הוה zitierten Beispielen sei hinzugefügt Menachoth 74a: א"ר הוא בר אבא הוי בה ר' יוחנן.
  - S. 54, Z. 15. Weiteres Beispiel: j. Challa 59 a 16.
- S. 59 oben. Aus dem tannaitischen Midrasch seien folgende Beispiele für התחיל mit nachfolgendem Partizipium erwähnt. Sifra zu Num. 15, 41 (35a 30): התחיל ישראל (in dem zweiten Teile des Ausspruches, Z. 33: התחיל להיות מנתקים wohl späteres Einschiebsel ist); ib. zu Num. 25, 8 (48b 2): התחיל מייחסו (ib. zu 31, 5 (59b 4): התחילו מחבאים; ib. zu Deut. 1, 11 (67b 9): התחילו האריסים נומלים נונבים (134b 8): התחילו האריסים נומלים נונבים.
- S. 59, Anm. 1. Aus den Jeruschalmi sei noch zitiert Berach. 2c 18 f.: שרי עליל, שרי נפק
- S. 63, Z. 18. Weitere Beispiele: Baba Kamma 33 b (Huna b. Josua); Nidda 54a (Adda b. Jizchak).
  - S. 66, Z. 22. S. auch S. 239, Z. 32.
- S. 73. Als Nachtrag zu Tann. Term. S. 68 ist die Anwendung des Adjektivums בפל (das Angehängte, Nebensächliche, Gegensatz zu קקר עקר עקר ש sache") zu erwähnen, wie sie in einer Baraitha, b. Schebuoth 35 b, sich findet. Der Satz lautet: כל המפל לשם בין מלפניו בין מלאחריו הרי זה נמחק. Als Beispiele werden angeführt: die Partikeln ל, ב, ל, ש, מ, ג, ע, ה, ט vor dem Tetragrammaton einerseits, die Pronominalsuffixe גו in אלהיכם אלהיהם, אלהיהם מחלהיכם אלהיכם אלהיכם ווי מחלהינו מו seits. Im jer. Talmud, Megilla 71 d 63, heißt es kurz: ומוחק את מפילותיהם. Der Plural Fem. beruht auf dem hinzuzudenkenden אותיות. Maimuni, Mischne-Tora, Jesode Hattora VI, 3, bildet den Ausdruck: אותיות הנמפלות. In Mass. Sofrim IV, 3 lautet die Regel: כל האותיות המשמשות לשם בין מלפניו בין מלאחריו הרי אלו נמחקין. Im מָפַל (מְּפַלוֹת) der Baraitha liegt die älteste Bezeichnung der Funktionsbuchstaben der hebr. Grammatik vor. Ben Ascher bedient sich desselben Ausdruckes in diesem Sinne, s. Die Anfänge der hebräischen Grammatik, S. 35. Ebendas., S. 5, ist die vorstehende Bemerkung nachzutragen. Die Regel aus Mass. Sofrim ist ebend., S. 11, mit dem Sprachgebrauche der Massoreten in Verbindung gesetzt.
- S. 81. Zum Art. כאן vgl. Zunz, das Adverbium כאן, Z. D. M. G. XXIV, 591—598 (Gesamm. Schriften III, 31—40).
  - S. 90. Im Art. כרך sind für die Redensart כרוך וחני noch zwei Stellen zu

zitieren: Berach. 59a, Pesach. 75b. Die Übersetzung mit "wende um", in der ich Levy (II, 402b) folgte, ist der Ergänzung bedürftig. Genauer genommen, bed. כרוך, wickele zusammen", "fasse zusammen", d. h. betrachte die Sätze des Mischna-Paragraphen als zu einander gehörig und übertrage, was in dem einen Satze gesagt ist, auch auf den andern; oder auch: betrachte den einen Satz als Ergänzung des andern. So will Abaji in Berach. 59a mit der Redensart sagen, daß in M. Berach. IX, 2 die Benediktion ברוך שכחו מום ברוך שכחו מום ברוך שכחו בובורתו מלא עולם ברוך שכחו zugewiesen ist, vorgeschrieben wird und umgekehrt. In Pesach. 75b wendet Rabina die Redensart auf eine Baraitha an, ebenso Baba Kamma 59a und B. Mezia 89a. Ebenso ist es Rabina, der sie (Menach. 87a) auf M. Menach. IX, 6 anwendet. Aber an einer Stelle, Sabbath 34b, bedient sich ihrer schon Samuel zur Erklärung einer Baraitha. Es sind also durchaus babylonische Amoräer, die von ihr Gebrauch machen.

- S. 95, Z. 7. Die aram. Form von כקרושת כתובייא, j. Nedarim 37 a 34: כקרושת כתובייא.
- S. 99, Z. 8. Statt Targum l.: Tanchuma; ib., Z. 12, st. למדנו l. למדנו l. למדנו למדנו l. 24, st. 98a l. 89b. Ib., Z. 30, der mit Rab beginnende Passus ist, nach Verbesserung von Rab zu Raba, in den mit Raba beginnenden Passus (Z. 34) einzufügen.
- S. 100, Z. 4. Als besonders interessantes Beispiel sei noch erwähnt Chullin 44b oben: Kahana und Assi zu Rab.
- S. 106. Zu dem in Tann. Term. S. 102, Z. 13 gebrachten Ausdrucke השוה את מדתו s. j. Jebam. 13c 57 (שמדתו שוה und die Parallelst. in b. Jebam. 108a, wo der Amora Samuel statt des Tannaiten Ismael als Autor genannt ist.
- S. 110, Z. 14. Als Einleitung eines hebräischen Satzes findet sich אחוורתא Meila 15a, im Munde des pal. Amora Jannai (von Raschi mit שבר ברור הוא übersetzt). Das hebr. Äquivalent dazu s. Nazir 63a in einem Ausspruche Eleazar b. Pedath's: מבמחוורת לו
- S. 113. Einzufügen ist ein Artikel: נְיָּם, von. Eine Redensart im jerus. Talmud lautet: תְּנָּהְ (oder מִּנָּהְ), d. h.: aus ihm, dem betreffenden Bibeltexte selbst, folgt die fragliche These. So Zeïra in Demai VI Anf. (25a 67), dasselbe in Terumoth 40 b, letzte Zeile (wo das Wort emphatisch wiederholt ist): מֹנִיה; ferner Zeïra in Jebam. 5d 67. In Kidduschin 58c 16 ist מִנָּה im selben Sinne angewendet. S. Ratner zu j. Terumoth (S. 5). Zur Redensart מְנֵיה גָּבִיה גּבְיה בּיָה s. außer Levy II, 146 besonders Geiger, Nachgelassene Schriften III, 324.
- S. 121, Anm. 1. Als Beispiel der vollen Einleitungsformel eines Gleichnisses sei zitiert die Baraitha, Baba Bathra 117a: המשול לך משל למה הדבר דומה ברו בווח Beispiel für das Verbum משל aus dem tannaitischen Midrasch, Mechiltha (40 a 3) zu Exod. 15, 7: וכשהוא מושל את המלכיות אינו מושל אותם אלא בארוים (dazu angeführt: Ezech. 31, 3, Amos 3, 9).
  - S. 125, vorl. Z. des Textes. Füge hinzu: Zebachim 70b.
- S. 127, Anf. des Artikels נקט. Charakteristisch ist das in einem Ausspruche Eleazar b. Pedath's zu findende Beispiel, Nazir 38a: עשר רביעיות הן ונקיט רב כהנא
  - S. 128, Z. 25. St. שרברו ו שדברו. Füge hinzu: Sanhedrin VIII, 1.
  - S. 131, Z. 4. Ein weiteres Beispiel für מברוה: Nedarim 11a.
- S. 143, Anm. 2. Kethub. 10a (zu Exod. 22, 16): מכאן סמכו חכמים לכתובת אשה
  - S. 152, Z. 6. S. auch den Ausspruch Raba's: Baba Kamma 77 b.

- S. 152, Z. 16 gehört zwischen Z. 13 und 14.
- S. 162, Z. 19. Über die Stellen mit פריך ר' אחאי (denen noch hinzuzufügen ist: Jebam. 27a und 46a) s. N. Brüll, Jahrbücher II, 28.
- S. 163, Anm. 1. S. auch J. Q. Review XVII, 279, Z. 9, wo פירנם zu פירנם emendiert werden muß.
- S. 164, Z. 16. Im paläst. Talmud entspricht ציבורא dem פירקא des babyl. Talmuds. S. j. Terum. 41 c 35, vgl. mit b. Chullin 15a.
  - S. 175, Z. 16. S. auch Sifrā zu Lev. 9, 24 (42 d 10): התחו פיהם ואמרו שירה.
- S. 183, Z. 26. In Pesikta (ed. Buber) S. 7a, Z. 11 steht ein unverständlicher Ausdruck: לא עריד. Es muß gelesen werden: לא עריד.
- S. 184, Z. 18. Über die mit צריכא beginnenden Stellen im Talmud s. N. Brüll, Jahrbücher II, 81.
- S. 186, Z. 6. Beispiele für pap als Bezeichnung für die Feststellung tannaitischer Texte, Kidduschin 25a: הַנָּא שמעה לדרבי וקבעה; Zebachim 114b: יחנירי קבעוה הַנְּאַי דרב ששת לא ק' ת'.
- S. 196. Zum Schluß des Art. קרא seien noch erwähnt die Stellen, wo איף und מתניתא nebeneinander stehen. S. außer den zwei, oben S. 141, Z. 25 zitierten Talmudstellen noch B. Mezia 48a. Bei dieser Gelegenheit sei bemerkt, daß die bei Kahle, Der masoretische Text des Alten Testaments (Leipzig 1902) S. 15 erwähnte Abbreviatur פור ספר ישר שלו wohl nichts anderes ist, als מור קריא.
- S. 207. Über החמנא als Bezeichnung Gottes bei Ephräm Syrus und die Übernahme derselben durch Muhammed s. *Geiger*, Nachgelassene Schriften III, 323.
- S. 211, Z. 9. S. auch Zebachim 116b: מקרי ליה רבא לבריה ורמי ליה קראי (über den Widerspruch zwischen den Zahlen in II Sam. 24, 24 und I Chron. 21, 25).
- S. 212, Z. 7. S. noch Menachoth 103b: מרי יהודה למעלה מל שאול שאילה למעלה מרי יהודה.
- S. 213. Der babylonische Talmud enthält als Beispiel für שבר den Ausdruck: שלא לשבור רבריו של רבי יוחנן.
- S. 239, Z. 6. Das hebr. Äquivalent zum aram. אַנְיָא ist das S. 225, Z. 4 von unt. erwähnte שׁנְנִיה.
  - S. 240, Z. 25. S. auch Taanith 7a (Jirmeja fordert Zeïra auf): ליתי מר ליתני.

Nachträge zum I. Teile (Terminologie der Tannaiten).

Die in den Anmerkungen zum vorliegenden Teile, unter den betreffenden Artikeln, sich findenden Nachträge sind am Schlusse (S. 256) verzeichnet. Ihre Zusammenstellung verdanke ich der Freundlichkeit Herrn Dr. E. Bischoff's. — Von den folgenden Nachträgen entnahm ich einige der oben S. 1 Anm. 1 zitierten Besprechung von Marx.

- S. 3, Z. 28. S. auch Schocher tob zu Ps. 1 (4), in einem Ausspruche Chizkija b. Ohija's (Agada der paläst. Amoräer I, 54, 2): משמיעין את האון מה שיכולה לראות (so in der Buberschen Ausgabe). In Midrasch Mischle 20,2 (ed. Buber p. 88) dreimal: כרי שתכרע האון ותהא יכולה לשמוע.
  - S. 6, Z. 14. J. Makkoth 31b 19 (Bar. Hoschaja's): . . . הפסוק הוה אמור ב.
  - S. 7, Z. 6. Bar. Sabbath 56 b: . . אפשר בא אסא.

¹ Unter den Besprechungen des I. Teiles sei außerdem die von N. Porges hervorgehoben, Monatsschrift für Gesch. und Wissenschaft des Judentums XLIV (1900), S. 186-192.

- S. 8, Z. 10. M. Sota V, 2: הביא לו מקרא מן התורה.
- S. 8, Z. 20. J. Kidduschin 65 d 17; ebenso Sanhedrin 26 d 66, Schebuoth 36a 73 (Meïr): אנירה שות במקום שבאתה.
- S. 8, Z. 25. Als Beispiel der euphemistischen Anwendung der Präposition לפני an Stelle des Akkusativs sei angeführt Exod. r. c. 21 Anf.: משה מצוה כביכול.
- S. 18, Anm. 2. Zur Deutung von Ps. 62, 12 s. auch j. Nedarim 37d 66. S. ferner j. Schebuoth 34d 48, Exod. r. c. 28 Ende.
  - S. 21, Z. 9. Bar. Zebachim 57a: דבר מתוך דבר ונלמוד דבר ונלמוד דבר מתוך דבר מתוך דבר מתוך דבר און דבר מתוך דבר ונלמוד דבר און דבר מתוך דבר און דבר מתוך דבר ונלמוד דבר און דבר מתוך דבר מת
- S. 21, Z. 16. M. Nazir VII, 4: א"ר עקיבא דנתי לפני ר' אליעזר; Mikwaoth VII, 1: אמר ר' עקיבא היה ר' שמעאל דן כנגדי.
- S. 24, Anm. 4. S. Bar. Temura 16a: אות שוות ונזירות ונזירות קלין וחומרין ונזירות אלף ושבע מאות קלין וחומרין נשתכחו בימי אבלו של משה.
  - S. 25. M. Edujoth II, 3: לפי דרכך אתה למר.
- S. 25, Z. 23. Eine andere Bedeutung des Ausdruckes דרך קצרה zeigt die Mahnung Meir's (Pesachim 3b): לעולם ישנה אדם לתלמירו בדרך קצרה.
- S. 26, No. 1. Chullin 6b (von Jehuda I): את זו המקרא הם מקרא ח. Ib., No. 2. Statt המרש הוא heißt es auch: את זו דרש א. א. M. Jebam. X, 3; Chullin V, 5. Ib., No. 3. S. auch M. Joma I, 6 (vom Hohepriester): אם היה חכם דורש ואם לאו הוא לאו הוא היה חכם דורשים לפניו Ib. N. 4. S. Bar. Gittin 57 b: דרש להם .
  - S. 28, Z. 13. S. auch Tanch. B. וארא 10.
  - S. 30, Z. 11. S. Bar. Sanh. 54 a unt.: . . שניד לך הכתוב ש.
- S. 39, Ende des Artikels הוָה. Vgl. noch M. Sabbath VI, 6, 9: דברו חכמים; Edujoth I, 12: אלא בהווה לא דברו בקציר אלא בהווה.
  - S. 40, Z. 19. St. 7b l. 7c.
  - S. 44. Vor הקיש ist als neuer Artikel einzuschieben: הְּצִּישָ, s. oben S. 57, Anm. 1.
- S. 46 f. Budde (zu Hiob 3, 3), vermutet, LXX hätten, wenn sie הרה (Hiob ib.) mit ἰδοῦ übersetzten, das Mischnawort קַר gelesen. S. auch Dalman, Palästinischer Diwan, S. 32, Anm. 2: "har'i oder ar'i "siehe" erinnert an harē, bez. arē".
  - S. 49, Art. זה הוא שאמרו בחלב. M. Kinnin Ende: זה הוא שאמרו
  - S. 50, Z. 12. Beim Punkte ergänze den Hinweis auf Anm. 2.
- S. 52, No. 4. S. Hoffmann, Neue Collectaneen, S. 10. Ib. Zwischen N. 17 und N. 18 ist einzuschieben: 17a. II Kön. 4,39, zu einem Ausspruche über den Unterschied zwischen Gelübde und Schwur (Sıfrā zu Num. 30,3,56a9). S. 53, N. 32. S. auch Bar. Temura 29b. Ib., N. 33. S. auch Bar. Arachin 19b. Ib. Zwischen N. 37 und N. 38 ist einzuschieben: 37a. Ps. 58,9, zur Bestätigung der Erklärung von אישות, M. Moed Katon I, 2, mit חולורה (j. M. K. 80 c 31). Ib. N. 41. S. auch Tanch. B. מון נשא 11.
- S. 55, Anm. 2, Z. 2. Erg. das Zitat: ס' הליקומים I, 2. Ib. Hai Gaon im Komm. zu Kelim II, 5 (p. 4): אע"פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר חתתיו חדודי חרש וואע"פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר אווא (Hiob 41, 22).
- 8. 56. J. Baba Kamma 6b 54 (Baraitha zu Exod. 22,19): ר' שמעון אומר הירוש חידש הכתוב בפרשה הואת שיתן לו שבת וריפוי.

- S. 57, Anm. 4. M. Erubin II, 6: חיורתי על כל חבריו (ed. Lowe: חיורתי).
- S. 59, Anm. 4. S. auch j. Nazir 54 c 54.
- S. 60, Z. 9. Chullin 8a: אלק הכתוב. Zur Bed. von חָלָק s. auch Hoffmann in Magazin für die Wiss. des Jud. XX (1893), 149.
  - S. 62, Z. 21. St. 24a l. 54a.
- S. 65, Z. 11. Sifra zuta zu Num. 7, 22 (Jalkut I, § 714): בכולם כתב עתדים מלא
- S. 66, Z. 16. S. j. Nedarim 41 c 70 (in einer tannaitischen Deutung zu II Sam. 1,24): שהיה שומע מעם הלכה מפי חכם ומקלמו.
- S. 69, Z. 3. In einer Baraitha Chizkija's (j. Schebuoth 35 c 56): עד שיודיעך
  - S. 71, Z. 11. S. auch M. Baba Mezia II, 5 (zu Deut. 22, 3).
- S. 71, Z. 22. S. auch die Baraitha's in j. Maaser scheni 53a5, und im bab. Talmud: Pesach. 95a, Kidduschin 21a, Baba Kamma 54a, 63a, 64a, Schebuoth 37b, Chullin 67a, Bechoroth 37a.
  - S. 72, Z. 25. Nach "Ellipse" ist ausgefallen: "zu verstehen".
- S. 78, Anm. 10. S. auch Baba Kamma 55a ib.: כלך אצל ר' תנחום בר חנילאי (amoräisch).
  - S. 80, Z. 2. S. j. Taanith 68c 9: התורה שכל המצות כלולות בה
- S. 80, Anm. 7. Statt יצא מן הכלל findet sich auch der vollere Ausdruck: יצא מן הכלל, s. Mechiltha zu Exod. 12,15 (8b 25), Sifra zu Num. 9,12 (18a 29), Mech. zu Deut. 18, 10.
  - S. 82 (Art. כלפי שאמרה תורה: Bar. Pesachim 8b: כלפי.
  - S. 85, Z. 16. L. συναγωγή.
- S. 90, Z. 7. Beispiele für כתוב in seiner ersten Bedeutung als Participium passivi. M. Challa IV, 10, Bikkurim I, 3: מפני הכתוב שבתורה; Nedarim IX, 4: המתנה על מה שכתוב בתורה; Baba Mezia VII, 11: המתנה על מה שכתוב בתורה; j. Nedarim 37a 31: בתורה בכתוב בה: נכתוב בה: נכתוב בה: בתורה בכתוב בה: בתורה בכתוב בה: ישרה בתורה בתורה
  - S. 93, Art. לְיִי. Maimuni, Mischne Thora, H. Berachoth III, 1: בלא לוואי
  - S. 94, Z. 23. S. auch Sota 48b.
  - S. 95, Anm. 1. S. auch j. Nedarim 39d 49, b. Nidda 8b.
  - S. 95, Anm. 3 Ende. S. auch j. Jebam. 8c unten.
- S. 96. Die die Zeile 20 beginnende Stellenangabe gehört an den Schluß von Z. 18.
  - S. 99, Z. 22. St. "101 a 6" l. 101 a unt.
  - Zu S. 102, Z. 3 von unt. Statt מובה ו. מובה.
  - S. 103, Anm. 3. St. Josua l. Joma. Ib. Z. 6. St. 4a 15 l. 4b 15.
  - S. 110, Z. 10. S. Bar. Zebachim 84a: הרי אלו ג' מיעומים.
  - S. 110, vorletzte Z. S. besonders die Beispiele in j. Joma VI Anf. (43b).
  - S. 111, Anm. 1. Erg.: מועם st. מועם.
  - S. 114, Z. 26. S. auch Zebachim VII, 6.
  - S. 117, Z. 26. Statt "Sanhedrin 111b unt." l.: Koh. r. 5, 10.
- S. 118, Z. 10. J. Nedarim 38c66: מירא ותרגום מקרא אתם מלמדים מלמדים אתו און; j. Sanh. 27 d אחד תרגום אחד תרגום אחד מקרא אחד תרגום אחד
- S. 121, Z. 3 v. u. Der Ausdruck ממה הדבר דומה in einer halachischen Erläuterung, M. Erubin IV, 6 (Simon b. Jochai).
  - S. 122, Z. 6. Statt "Sn" l.: M.
- S. 123. Über die Anwendung des Ausdruckes משנה s. Friedmann, Seder Elijahu Rabba, Einl., S. 47.

- S. 126, Z. 10. Ebenso Mech. zu Deut. 25, 15 (p. 32, ed. Hoffmann).
- S. 128, Z. 3. S. auch M. Chullin IV. 4.
- S. 128, Z. 21. S. Koh. r. zu 7,1 (Baraitha Hoschaja's): אפילו נקודה אחת
- S. 129, Anm. 4. Den Ausdruck הכתוב נתקו לעשה bei Amoräern s. Zebach. 114 b, Chullin 80 b u.
  - S. 131, Z. 26. S. Bar. Nazir 39 b: ומאחר שסופנו לרבות כל דבר.
  - S. 136, Art. סופר Ende. סופר als Gegensatz zu בור, Bar. Chullin 106a u.
  - S. 136, Z. 26. S. auch j. Taanith 67c oben.
  - S. 138, Z. 18. S. auch Bar. Arachin 4a: סתם להביא ערך מתם.
  - S. 141, Z. 3. S. M. Chullin X, 1: אין לד אלא מה שאמור בענין.
  - S. 148, Art. פטרה התורה: S. Bar. j. Sanhedrin 26 a 55 : פטרה התורה.
  - S. 151, Z. 10. Vgl. Margulies in Rivista Israelitica I (1904), 63.
  - S. 153, Z. 3. S. auch Bar. Sota 31b.
  - S. 155, Z. 13. S. auch Mech. zu Deut. 15, 9 (Ps. 109).
- S. 156, Anm. 3. S. Mech. zu Exod. 20, 18 (71 b 4): שומעין את הדבור ומפרשים אותו (als Deutung von יבוננהו, Deut. 32, 10).
  - S. 158, Z. 15. S. auch M. Kerithoth II, 5: כל העריות מפורשות.
- S. 161, Z. 12. S. die Bar. j. Schebuoth 38 b 61 (zu Exod. 22,6—8, 9—12, 13—14): שתימצא אומר שלש פרשיות הן התחתונה בשואל והאמצעית בנושא שכר השוכר העם העם העם הגם.
- S. 163, Art. צַר Sifra 4 b 18, 5 c 23, 39 b ו בער הזה או בער הזה או Sifra zuta oft: ובער השני אתה אומר.
- S. 164, Z. 20. S. M. Kidduschin III, 4: צריך היה הרבר לאומרו; M. Schebiith I, 4: אין צריך לומר; (ed. Lowe: 'א' צורך ל').
  - S. 165, Anm. 3. S. auch M. Pea II, 6: שקיבלו מן הנביאים.
- S. 165, Anm. 4. Wenn wir in Mech. zu Deut. 17, 10 (ed. Hoffmann, S. 21) lesen: איש מפי איש didrasch, sondern aus Maimuni hierher geraten; der Midrasch Hagadol, in dem die Fragmente der Mechiltha zu Deuteronomium sich finden, exzerpiert auch Maimuni.
- S. 167, Z. 14. S. auch Sifrē zu Num. 15, 39 (34b unt. mehreremal): תקרום . . הרשה . . לפרשה.
  - S. 167, Z. 24f. Statt V. 8 lies: V. 9; st. 1-7 l.: 1-8.
- S. 169, Z. 4. S. auch *Hoffmann*, Neue Collectaneen, zu Deut. 18, 2 (S. 19): אשרי אונים ששמעו את הדבר הזה מפי הקדש.
- S. 170, Z. 4. קדש חול p als Gegensatz zu אָל, Schebuoth 35 b: עשית קדש חול; vgl. Tanch. B. אואר 17 E., Pesikta rabb. 23 a, Schir r. Einleitung.
- S. 173, Z. 2. M. Chullin II, 7; Machschirin VI, 8: של החמר הדברים. Ib., Z. 3. Tosefta Berach. VII, 19 (17, 4): דבר העלין וחמורין בדבר ...
- S. 175, Z. 24. S. noch Mech. zu Exod. 19, 17 (64 b 25), zu Deut. 33, 2: מסיני לסיני : Sifrē zu Deut. § 305 Ende (130 a 13), zu Hohelied 1, 8: בויותיך : Mech. zu Deut. 16, 9: בקמה בקמה.
- S. 178, Schluß des Artikels האה. S. noch Bar. Beza 21b ob., Zebach. 84a unt.
- S. 178, Anm. 4. S. auch Sifrē zu Num. 18, 7 (36 b 32): אמה ראית להשתהות מה ; ib. zu Deut. 1, 13 (68 a 5): מה ראה איש פלוני לישב ומה ראה איש פלוני שלא לישב.
- S. 179, Anm., Z. 3. Bei Jehuda Halevi, Diwan ed. Brody II, 40 (N. 39, V. 2) findet sich die Punktation: רָאניה.
  - S. 180, Z. 14. Die Regel findet sich auch im Midrasch der Schule Ismaels.

- S. Sifrē zu Numeri 19,5 (43a 27); Bar. zu Deut. 6,9, Menach. 43a. Beidemal ist es Ismael selbst, der die Regel anwendet. In der kürzeren Form רבוי אחר wendet Ismael die Regel an in Sifrē zu Deut. 6,9 (75b 2), Mech. zu Deut. 16,9.
  - S. 185, Z. 14. S. auch j. Jebam. 7c6.
  - S. 185, Anm. 4. St. "Schebuoth" l.: Schebiith.
  - S. 186, Anm. 2. Über die "Zehn Hymnen" s. Epstein, ממורח וממערב I, 85 ff.
- S. 188, vorl. Z. S. auch Sifrē zu Num. 19, 3 (42 b 13), Bar. Chullin 83 a. M. Makkoth III, 9: אינו השם.
  - S. 189, Z. 2. M. Kerithoth III, 6 (j. Sanh. 26d 30): שלשתן שם אחר הן.
  - S. 190, Z. 8. St. שמענו 1. שמענו.
- S. 191, Z. 10. M. Sota IX, 5: מים משמעו (איתן משמעו Mikwaoth IX, 2: מים משמעו היוצרים כמשמעו
  - S. 192, Z. 6. M. Kidduschin III, 4: יש במשמע.
  - S. 193, l. Z. S. auch j. Kilajim 31d 68.
  - S. 194, Z. 22. Tos. Berach. IV, 8 (10, 24) שנה להן ר' עקיבא.
  - S. 194, vorl. Z. Zur seltenen Formel מה־שנה s. oben s. 226.
  - S. 194, Anm. 1. Vgl. Bar. Nedarim 62a: אשנה שיקראוני רבי
  - S. 195, Z. 19. S. auch M. Kelim XVII, 14; Bar. Sota 17a.
  - S. 198, Z. 7. St. הראשון ו. הראשון. S. auch Mech. zu Exod. 23, 19 (102b).
  - S. 201, Z. 17. S. auch Sifrē zu Num. 10, 5 (19 a 32): אולתלמורו הוא בא
  - S. 205, Anm. 1, Z. 5 v. u., st. "ausweichende" l.: ausreichende.

Nachträge zum I. Teile in den Anmerkungen des II. Teiles.

Zu Seite 2 (II 1,1); 11 (II 26,1); 16 (II 33,2); 24f. (II 16,2); 59 (II 66); 82 (İİ 85,1); 90 (II 94,5); 94 (II 96,2); 95 (II 97,1); 96 (II 97,2); 106 (II 115,1.5); 117 (II 119,2); 122,1 (II 121,1); 124 (II 123,2); 129,1 (II 95,1); 130 (II 133,2.134,1); 131f. (II 140,11); 133 (II 143,2); 137 (II 144,4); 138 (II 146,1); 139 (II 61,2); 141 (II 150,1); 155 (II 165,1; 166,2); 157 (II 166,3); 164 (II 166,1); 167 (II 185,3); 174 (II 193,4); 179 (II 200,4; 201,1); 181,1 (II 205,3); 182 (II 209,2); 192 (II 224,1); 193 (II 225,2); 197 (II 229,2); 198 (II 233,1); 203 (II 236,1.241,1.2); 207 (II 246,2).

Register zum I. und II. Teil.¹

Ausgearbeitet von Dr. Erich Bischoff.

I. Verbesserte Lesarten.

(M = Mechiltha ed. Friedmann; S = Sifrâ ed. Weiß; Sn = Sifrâ zu Numeri ed. Friedmann; $Sd = \text{Sifrâ zu Deuteronomium ed. Friedmann}; r. = \text{rabba}; c. = \text{caput}; jer. = \text{Traktat des jerusalemischen Talmud}; ohne diese Bezeichnung sind die Traktate des babylonischen Talmud gemeint.)}$

1) Midrasch.

M zu 12, 3 (21, 4); 12, 16 (147, 3); 15, 7 (83, 2); 16, 4 (103, 1); 16, 31 (69, 1); 16, 36 (69, 2); 20, 7 (7, 3); 20, 12 (126, 6); 21, 2 (192, 2); 21, 6 (144, 4); 22, 21 (39, 1); 23, 5 (39, 1, 172, 1).

S zu 1, 1 (40, 4); 1, 4 (68, 1); 4, 2 (40, 4); 4, 13 (40, 4); 5, 17 (40, 4); 7, 8 (180, 1); 7, 18 (75, 7); 10, 4 (155, 4); 13, 18 (96, 2); 16, 27 (87, 2); 17, 10 (25, 2); 20, 9 (10, 4); 20, 18 (10, 4); 23, 5 (45, 1); 23, 14 (97, 1); 26, 38 (4, 6).

Sd zu 1, 3 (19, 5); 3, 23 (50, 4); 18, 18 (206, 4); 22, 17 (191, 3); 31, 14 (181, 2); 32, 2 (35, 3).

Sn zu 5, 29 (65, 4); 6, 5 (15, 2); 6, 23 (112, 3); 6, 26 (73, 5); 25, 1 (133, 4).

Genesis r. c. 5, 4 (II 43, 2); 95, 2 (II 62, 2).

Leviticus r. c. 1, 3 (156, 3); 4 geg. Ende (II 69, 1).

Deuteronomium r. c. 11,2 (II 194,1). Koheleth r. zu 3,6 (II 3,5). Schir r. 1,12 (II 115,3).

Echa rabbathi 1, 1 (II 179, 3).

Pesikta rabbathi 1b (II 162, 1). Schocher tob zu Ps. 2, 9 (II 24, 3;

doch vgl. II 85,6); 18,18 (II 222,1); 18,22 (II 136,4); 55,1 (II 136,2); 116,1 (II 87,5).

Tanchuma ק 5 (II 170,1); פרח 5 (II 142,5); (II 142,5); אחת Anf. [B 3] (97,6); פרז (II 82,2); בראשית 25 (II 82,2);

2) Talmud.

a) jer. Chagiga 77 b 45 (65, 1). — jer. Nazir 51 d unt. (44, 1). — jer. Pea 17c 34 (II 12, 3). — jer. Sanhedrin 27d 31 (II 192, 2).

b) Aboth III geg. Ende (12, 1). -Aboth di R. Nathan c. 14 g. Ende (35, 4. 118, 6); c. 18 (56, 2). — Arachin 28b (II 8, 7). - Baba bathra 16 a (II 85, 4). — Baba kamma 30 b (II 17, 2). — Baba mezia 11 a (II 235, 1); 20 b (II 147); 59 b (41, 2). — Bechoroth 10 b (II 243, 1). - Berachoth 14b unt. (II 164, 3); 22a (II 57,1); 27b ob. (II 164, 2); 32a (II 79, 1); 34b (II 1, 3). — Beza 34b (II 154, 5). — Chagiga 5a (II 5, 2). — Chullin 48b (II 65, 1); 65b (II 81, 4); 68b (II 234, 4); 77a (II 14, 1); 127a (II 94, 3); 134 b (II 81, 5). — Erubin 8a (II 141, 2); 21b (II 140, 5); 26b (II 243); 80b (II 128, 1). — Jebamoth 57a (II 180, 2); 72a (II 234, 4. 235, 3); 117a (37,4). — Joma 37a (II 243, 3); 53a (II 234, 4); 61a (191, 5). — Kidduschin 38b (42,5); 69a (II 234,4). — Megillah 22a (II 73, 3). — Meïla 17a

¹ Die Seitenzahlen von Teil I oder II stehen in runden Klammern, und zwar die von Teil I ohne Zusatz, die von Teil II mit vorgesetzter "II".

(II 154, 2). — Menachoth 26 a (II 111, 2); 34 a (II 234, 4); 88 b (II 154, 3); 104 b (195, 4). — Moëd Katon 3a (II 235, 2); 18 a (II 131, 1). — Pesachim 58 b (II 234, 4). — Sanhedrin 19 b (II 234, 4); 59 b (II 234, 4). — Schabbath 58 b (II

37, 3); 63a (II 235, 4); 82a (II 196, 2); 87a (132, 3); 115b (205, 3); 124b (II 243, 2); 149a (II 234, 4). — Schebuoth 16a (145, 4); 35a (II 234, 4); III 5 (180, 2). — Sota 16a (145, 4). — Zebachim 38a (II 56, 1); 64b (II 111, 3).

II. Verbesserungen zu Lexicis.

Zu Levy, WB über die Targumim: I 161 b (20, 2); 189 b (27, 3).

Zu Levy, Neuhebr. WB.: Bd. I. 40a (II 8,1); 50b (II 3,5); 77a (II 6, 4); 87 b (II 6, 5); 92 b (II 12, 2); 161 b (20, 1); 274 a (11, 4); 314 b (II 26, 2); 324 b (127, 3); 333 b (II 146, 1); 360 a (17, 2); 374 b (20, 2); 384 b (II 38, 4); 397b (II 54, 3); 417ab (149, 6); 418b (23, 3); 428 b (26, 2); 429 a b (II 42, 4); 453 b (26, 2); 457 a (37); 458 a (II 48, 2); 472 a (38, 2); 486 a (44, 1); 489 b (46, 1); 493b (46,3). - Bd. II. 32b (57,4); 76a (172, 5); 88a (91, 2); 172b (67, 4); 215 b (8, 5); 232 b (70, 2); 248 b (73, 11); 255a (75); 336 (79, 3); 350 (84, 3); 484 b (93, 5); 512a (95, 3). - Bd. III. 191b(37); 197 a (113, 1); 284 (192, 6); 377 b (II 111, 1); 470a (II 54, 6); 512a (II 140,5); 625b (147,1); 698a (147,2); 727 (147,1). — **Bd. lV.** 31a (II 14,2); 79b (67,4); 247a (167,3); 260a (172); 406a (178,6); 569b (188,2); 578a (190,4); 585a (193,9); 611b (II 59,1); 668b (206,2).

Zu Kohut, Aruch completum: Bd. I. 83a (II 6, 4). — Bd. II. 309a (127, 3). — Bd. III. 12a (20, 2); 192b (II 48, 2); 233a (44,1). — Bd. V. 333b (II 111, 1). — Bd. VIII. 243b (203, 1).

Zu Jastrow, Dictionary: 71 b (II 6,5); 74 (II 12,2); 118 b (II 17,1); 125 a (147, 3); 361 b (44, 1); 432 b (69,7); 435 b (172,5); 587 (75); 712 b (95,3); 757 a (II 111,1); 856 (192,6); 1599 a (II 222,3).

Allgemeines: יצא Hophal (75, 1); (II 124, 5).

III. Verweisungen auf die Agada-Werke.

Agada der Tannaiten. Bd. I. 1 Seite 5 (132); 7 (81); 31,1 (177); 32 (73); 51, 2 (175); 60 (80); 61-64 (109); 62 f. (110); 70, 2 (89); 70, 3 (191); 75, 3 (9); 81 (197); 81, 5 (89); 98, 3 (177); 110, 3 (135); 110, 5 (40); 117 (75); 119 (105); 121, 3 (40); ** 124 (II 7); 130 (65); 132, 3 (126); 133, 4 (48); 151, 8 (12. 177); 169, 4 (183); 186 (36); 186, 2 (43); 193 (34); 194, 2 (152); 195, 3 (11); *197 (151,3); 199 (103); 199,1 (102); 200, 2 (44); *203 (157, 5); 205, 3 (125); 207, 3 (48); 208, 3 (103); 210, 2 (48); 217 (82); 218 (182); 221 (27); 222,7 (8. 51); 225 (36); 228 (140); 229, 1

(109); 232 f. (64); 236 (133); 236, 1 (28); 240, 3 (89); 246 (85); 246 f. (98); 246, 1 (98); 247, 3 (89. 98); 248 (122); 248, 2 (58); 248, 3 (59); 249 (167); 249, 3 (140); 250 (193); 251 (144); 253, 2 (48); 258, 3 (171); 260, 4 (140); 262 (81); 263, 3 (195); 281, 5 (25); 282, 3 (184); 288, 2 (II 90); 291, 3 (177); 295, 1 (25); 303 (199); 303, 5 (130); 309 (133); 309, 1 (86); 310, 4 (116); 311, 5 (48); 312, 2 (48); 318, 1 (97); 322, 1 (182); 323 (85); 323 ff. (73); 334 f. (113); 343, 3 (190); 349, 3 (152); 359, 2 (126); 362, 3 (90); 379, 1 (203); 382 (110); 391, 1 (182); 392, 2 (165); 392, 5 (24); 393 (105);

¹ Die wenigen Zitate aus der 2. Aufi. dieses Bandes sind mit ** bezeichnet, dagegen Verbesserungen von Stellen aus ihm wie stets mit *.

394, 4 (57); 405, 2 (86); 409, 3 (21); 428, 3 (8); 447 (47); 448 (87); ** 459-481 (II 44); **470 f. (II 234); **487 (II 120); **488 (II 224); 558 (116). -**Bd. II.** 8 (27); 25, 1 (140); 37 (133); 45 (193); 54 f. (27. II 15); 62, 1 (102); 64, 3 (73), 67 (117); 88 (26); 89 (157); 90, 5 (II 109); 92 (118); 92, 3 (124); 94, 2 (178); 98 (69); 99 (II 90); 99, 5 (124); 104 (113); 105, 8 (4); 106, 1 (114); 106, 2 (43); 106, 3 (112); 106, 5 (4); 107 (162); 110 (13); 112,7 (60); 116,2 (43); 116, 4 (198); 123 (105, 145); 123, 4 (88); 132 (125); 171 (145); 173, 2 (48); 176,6 (170); 193 (43); 201, 3 (116); *205 (83, 2. 84); 205, 4 (198); 207, 3 (48); 209, 3 (60); 211 (16); 215 (155); *250 (148,3); 255,4 (193); 257 (49); 257 f. (82); 259, 3 (169); 289, 4 (193); 293 f. (101); 295 (131); 295, 3 (23); 296 (95); 297 (111); 297, 1 (45); 299, 1 (66); 302 (14); 315(145); 317, 2 (4); 319 (176); 325 (139); 328, 2 (92); 331, 5 (92. 111); 347,8 (67); 355 (198); 357 f. 357,3 (136); 358 (II 144); 358, 5 (136); 368 (II 139); 375 (87); 380 (16); 390 (105); 418, 2 (43); 420 (82); 423 (49); 425, 3 (179); 430, 3 (73); 431 (89); 436 (116); 440, 2 (136); 443, 5 (75); 466 (117); 467 (II 64); 470, 3 (125); 478 (13); 507, 4 (92); 507,6 (73); 512 (II 189,1); 522 (II 238); 527 (140); 527,1 (185); 547 (II 214); 561, 1 (129).

Agada d. babylon. Amoräer. Seite 5 (II 239); 19 (169); 47 f. (II 42); 64 (II 168, 3); 70 (II 42); 107 (II 242); 112 (67); 119 (II 177, 4); 130 (II 88); 132 (II 42. 158); 134 (II 32); 145 (II 173, 4).

Agada der paläst. Amoräer. Bd. I. Seite 2,1 (135); 5,7 (II 81); 38,3 (133); 40,5 (151); 42,5 (203); 52 (II 93. 138); 60 (107); 67,6 (11); 81, 2 (109); 86 (II 39); 110,1 (II 49); 112 (126. II 142); 112,3 (133); 112,4 (II 49); 116,3 (133); 120,3 (II 115); 134,1 (II 153); 138 (37); 141 (118); 144,6 (II 77); *175 (II 178,3); 185 (II 86); 204 (II 209); 227 (II 6); 228,3 (II 220); 261 (II 223);

262, 2 (II 224); 264 (II 104); 264, 1 (II 123); 266, 1 (149); 266, 4 (II 35); 276, 3 (2); 302, 2 (II 68); 325, 2 (193); 328, 2 (II 2); 365, 6 (II 54); 370, 3 (25); 375, 2 (II 104, 225); 379 (II 83); 407 ff. (73); 430, 2 (193); 434, 3 (138); 435, 2 (138); 454, 5 (II 20); 459, 5 (130); 466 f. (II 214); 486 (II 232); 500 f. (67); 501, 2 (57. 124. II 122); 502 (II 21); 502, 1 (11); 502, 5 (130); 523 (II 175, 1); 527, 3 (57); 540 (II 181, 3); 551 (II 6); 557, 1 (164); 556, 1 (II 167, 2); 562 (II 36). -Bd. II. 7, 2 (II 138); 10 (135); 15 (II 133); 31 (II 134); 42 (107); 50, 5 (28); 56, 1 (II 79); *73 (II 76); 80 (II 214); 82 (II 21); 82, 1 (II 80); 87, 2 (II 61); 92, 6 (65); \$9 (28); 108 (135); 111, 6 (II 119); 112,9 (II 90); 119,4 (130; II 144); 122, 2 (II 68); 158 (118); 163 (29); 191 (148); *196 (II 178, 3); 221 (II 8); 221, 2 (42); 233, 3 (II 229); 280, 1 (II 219); 288, 2 (II 214); 295, 1 (II 172, 3); 300, 1 (65); 312, 3 (42); 232 f. (162); 340, 1 (II 167, 1); 355, 1 (107); 360, 3 (183); 368 (II 139); 372, 4.5 (183); 446, 1 (112); 446, 2 (83); 447, 1 (124); 453, 4 (107); 454, 3 (II 225); 456, 3 (85); 459 (127); 479,6 (II 169, 1); 521, 2 (II 20); 526 (II 11). - Bd. III. 2, 1 (II 207, 4); 38 (II 244); 68 (II 64); 73, 4 (112); 112 (II 206, 1); 118 (II 10); 124, 1 (126, II 124); 175, 2 (94); 176, 4 (107); 178 (86); *191,4 (II 110); 196 (II 133); 203, 4 (II 175, 4); 204, 1 (II 209, 1); 213, 3 (II 193, 2); 236, 5 (II 192, 1); *244, 5 (II 33); 271 (II 35); 304 (123); 305 (II 3); 327 (70); 382, 7 (157; II 168, 4); 399f. (II 57); 404 (II 27); 480 (66. II 71); 485 (II 6); 485, 5 (II 104); 486-499 (II 174, 4); 491, 6 (135); 493 (II 99); 499,7 (II 176, 2); 506 f. (II 53. 99); *524, 6 (II 65, 231); 548, 4 (II 14); 560 (146); 569 (II 64); 570 (II 3); 570, 4 (183); 573 (II 14); 581 (28); 589 (II 20); 590 (II 27); 594 (II 14); 600, 3 (II 168, 2; 224); 605 (II 37); 651 (II 15); 684 (II 86); 688, 1 (179); 689, 5 (183); 710 (II 242); 711, 2 (II 196, 1); 745, 1 (II 197, 4).

